II,
l, 33145
d

-1
25

33145, II, l, & d

K.k. Studienbibliothek
* LAIBACH *

ZABAVNA KNJIŽNICA

XXV. ZVEZEK.

IZDALA

»MATICA SLOVENSKA«.

V LJUBLJANI, 1913.

NATISNIL A. SLATNAR V KAMNIKU.

Gospodin Franjo.

Roman.

Spisal PODLIMBARSKI.

V LJUBLJANI, 1913.

Založila »Matica Slovenska«.

Biblioteca della R. Università di Lubiana
Ljubljana
Bibliotheca R. Universitatis Labacensis

II C 33145 d

0300266637

Istinu reci pa uteci!
Bosenska prislovica.

1.

Ko je bil France Vilar dokončal l. 1877. svoje študije na tehniki, se je povrnil kot nadobuden inženir v svojo domovino. Čez zimo je bival doma na Gorenjskem, spomladi je začel iskati službo. Pa nič primernega ni mogel dobiti. Že je hotel zapustiti ožjo domovino in se nameraval ogledati po širni Avstriji, ni li kje posla zanj, ko ga nenadoma doleti ukaz, naj se kot rezervni poročnik oglasi pri svojem polku, ki je bil namenjen, da se udeleži zasedbe Bosne in Hercegovine. Tisti polk je bil prideljen Saparijevi diviziji, ki je prodirala od Doboja ob reki Spreči proti vzhodu, pa skraja ni imela sreče in je šele okrepljena z novimi četami po trdem boju vzela mesto Tuzlo. Po končani zasedbi je proti koncu l. 1878. z lahkim srcem zapustil vojaški stan in dežele, kjer je videl dosti ostudnih bojnih slik, ki so potem še dolgo časa kakor s krvjo oškropljene stale pred njim. Potem je bil dve leti zaposlen pri zgradbi nekega mostu čez Savo. — Koncem spomladi 1881 je čital v novinah, da išče bosenska uprava za izkoriščanje gozdov inženirjev. To ga je mikalo. Nekoliko so se mu bili v spominu že zabrisali oni krvavi dogodki in zaželel je videti Bosno srečno in prerojeno, ko jo je pred tremi leti videl tako solzorosno. Vložil je prošnjo in dobil odgovor, da je s prvim julijem sprejet. Ni se težko ločil od domovine. Nekaj mu je reklo, da ni podoben drevesnemu listu: če ga odtrga vihar, nikoli več ne pride na prejšnje mesto; on se vrne nazaj, kadar izkusi življenje drugod in se mu poleže želja po spoznanju tujih krajev.

Peljal se je do Siska, potem s parobrodom po Savi do Broda, dalje po železnici do Zenice. Slavonski kraji ne zanimajo popotnika, ki je vajen gor, hrumečih potokov in idilnih kotov; topo zre na ravne pokrajine, zaveša oči, vzdihuje: Oj, da je taka plodovita ravnina kje na Slovenskem ali na Češkem, kako vse drugače bi se obdelovala! — in dremlje. Zanima ga pa dobro in krepko prebivalstvo, ki vsled nebrižnosti vlade in nesrečne gospodarske politike na tako rodovitni zemlji tiči še v povojih napredka.

Vilar se je začel ogledovati šele onstran Broda na hriboviti bosenski zemlji. Tod je marširal pred tremi leti v nepregledni vrsti oznojenih in izmučenih ljudi, deloma ob neugodnem vremenu. In zdaj sedi v ozkem železniškem vagončku stisnjen kakor v orehovi lupini. Ni za današnje čase Bog ve kaj, no kultura se je vendar že pričela. Drugih njenih znakov z vlaka ni zapazil. Kako naj se pač v treh letih zasedbe vgnezdi v zapuščeni deželi kar cela kultura! Ob progi je videl tu in tam obhodne straže vojakov in orožnikov, dvakrat je njegov pogled naletel na vklenjene Bošnjake, ki so jih orožniki vedli Bog ve kam k sodišču. Obakrat je povesil glavo in se poglobil v težko misel. Bil je namreč tako ustvarjen, da ni mogel videti vklenjenega človeka. Ni dalo njegovo mehko človekoljubje, ki mu je tičalo v krvi, ki mu je bilo prirojeno in se ga ni priučil iz knjig.

Do Doboja je imel za sopotnika dva lepo opravljena Turka, ki sta mračna, skrivnostna in molčeča čepela na rdečih plišastih blazinah ter kazala, da sta nepristopna za pomenek. V Doboju sta izstopila in prirožljala sta v njegov kupé dva častnika, razgreta in dobrovoljna, kakor da sta prišla od dobre pojedine. Oba sta ga prijazno pozdravila, oba sta se predstavila, videč dokaj fino opravljenega, inteligentnega človeka, ki pride najbrž z onkraj Save. V zasedenih deželah so bili v tistih časih avstrijski gosposki ljudje zelo družljivi in složni; pri domačinih niso našli soglasja in družabne opore, zato so živeli med seboj brez ozira na stanovske razlike v dobrih prijateljskih odnošajih. Vilar je bil vesel, da je dobil zgovorna potnika, ker doslej na dolgi poti ni še z nikomer govoril, a niti on sam bi nam ne

mogel povedati, kako se je takrat našla nit pogovora in zabave.

Ime mlajšega častnika si je precej zapomnil; povedano je bilo trdo in razločno, tako da bi se zapomnilo za večne časa: Simon Buzduga, orožniški nadporočnik. Vilarju je imponirala ta junaška, gibčna postava, dasi je ni venčalo prelepo lice. Bilo je nekoliko razdrapano po kozah in nepravilno v tem, da se je konec velikega nosu za spoznanje povesil na levo stran. Tudi oči niso bile prijazne. Drugi častnik je površno zamrmral svoje ime, no Vilar je videl, da je stotnik in za kakšnih petnajst let starejši od prvega. Po njegovi nemščini s tujim priglasom ga je precej spoznal za Poljaka. Za njegovo ime je zvedel na maglajski postaji, kjer je iz krdela častnikov, stoječih na peronu, pohitel k vlaku star major, podal roko stotniku, nagnivšemu se skozi okno, ter ga v srbskohrvatskem jeziku vprašal: „Kako si, Hvalibogovski?“ in mu pri odhodu vlaka zaklical: „Živio, Hadžirumba!“ Stotnik Hvalibogovski, z bosenskim priimkom Hadžirumba, je bil majhen, zavaljen človek, precej razbrazdanega čela, sesedlega nosu, drobnih in milih oči, ki so živahno kolotočile pod močnimi obrvmi, kakor bi iskale plen. Njegov obraz je bil izžit, raskav, podoben gosto prešiti temnozelenkasti usnjeni blazinici. Britev bi ne mogla gladko teči po njem, zato ga je pokrila redka raznobojna bradica, kakor prekrilijo sive, črne in rjave ovce obmuljeni pašnik.

Sopotniki so govorili o različnih predmetih. Častnika sta potovala v službenih stvareh iz Tuzle v Sarajevo. Seveda tujcu nista povedala, kakšnega značaja so tiste službene stvari, vedla sta se nekako zdržno; umela sta z neko dostojnostjo zakrivati vse, kar se tiče važne in kočljive službe. Vilar je vse odkrito povedal, kaj in kako je z njegovim potovanjem. Pristavil je, da je že videl Tuzlo. Ko sta onadva slišala, da je rezervni častnik in da se je udeležil okupacije, sta postala še prijaznejša.

„Prav lahko je mogoče, gospod inženir, da vas deželna vlada nastavi v Tuzli, to se pravi, na Konj-planini, kjer se na debelo trebijo pragozdi; trdno vem, da pride tja inženir. Sedaj opravlja administrativna, inženirska in

gospodarska dela moj prijatelj Bierkopf, ki seveda sam ne more biti kos takšnemu ogromnemu delu," je rekel stotnik.

„To bi bila lepa pridobitev za naš zeleni otok, ko bi gospod inženir prišel v naš okraj. Dal Bog, da bi se zgodilo!" je potrdil stotnikovo misel Buzduga.

„Zakaj mislite tako, gospod nadporočnik?"

„Gotovo ste dober plesalec, morda tudi godbenik, pevec ali kvartač. Na našem otoku vse lahko porabimo."

„Najbrž nisem ne eno ne drugo. Pust samotarec sem, ki se želim čimprej zariti v pragozd."

„Oho, oho!" je obžaloval nadporočnik.

Da bi Vilar pokazal zanimanje za vojaške stvari, je vprašal po tem in onem polku, kje je sedaj nastanjen. Tekom pogovora je zvedel, da je stotnik služil v 17. kranjskem polku. No Hvalibogovskemu ta polk ni ostal v dobrem spominu. „Takšnih pretepačev in razgrajačev ni, kakor so Kranjci. Sedaj je ta polk na Dunaju in velike sitnosti imajo z njim. Vsak ponedeljek pride na polk ovadba, da so se prejšnji večer ali ponoči pretepavali Kranjci v tem ali onem okraju. In tako se je godilo tudi v Tridentu, kjer sem še jaz služil pri njih. Zaradi teh rogovileževv so me pomaknili na višjo stopnjo za celo leto pozneje, nego sem bil na vrsti. Sploh bi trebalo te-le Slovence kurirati, njih nadutost pritisniti k tlom." Pri teh besedah se je stotnik razburil, z napetim palcem je naredil po zraku kretnjo, s kakršno se ubije nadležna živalca. „O, jaz bi jim pokazal! Kakor je v starih časih Konfucij kuriral nedisciplinirane in pijanstvu vdane Korejce s tem, da jim je ukazal, nositi vsak dan, ki so ga praznovali, od jutra do ure počitka neprestano na glavi porcelanaste klobuke, zato da niso mogli razgrajati, tako bi tudi jaz Slovencem predpisal za nedeljo in praznik lončene z uradnim znakom opremljene klobuke. Nihče bi ne smel zunaj doma pokrivala odložiti, pri žganju, vinu in pri veselicah pa že celo ne. Tako bi morali hoditi in sedeti ravno in mirno kakor vojaki na paradi ali v šoli. Stroga kazen bi zadela tistega, ki bi se pregrešil proti moji naredbi, posebno pa še onega, ki bi prišel z ubitim klobukom domov. Jaz bi jim že izgnal razposajenost in

pretepaštvo ter jih navadil reda!“ Hvalibogovski si je pomel roki od samega veselja ob originalni misli.

Vilar je izprevidel, da ima opraviti s človekom, ki mu je alkohol načel možgane. Ni mu bilo prav, da je ta Hadžirumba tako nasajen na uboge Slovence. „Pa bi mojim rojakom privoščili vsaj sadrena pokrivala, veljakom in prvakom pa porcelanasta,“ se je pošalil.

„A kaj ste vi tam doma? Pardon! Oprostite! Nisem hotel žaliti,“ je pohitel stotnik. „Kar je res, je res,“ je nadaljeval resnega obraza in pritrjujoč z glavo. „Sedemnajsti polk je med najhrabrejšimi našega cesarstva. Na Laškem, v Bosni, kamorkoli so ga postavili, povsod se je izkazal. Nikdar ne pozabim izgubljenega leta, a kranjski fantje so korenjaki.“

„Kaj to, ako se včasi stepejo z Dunajčani. Saj so vojaki pravzaprav samo za pretep na svetu,“ je pomogel Buzduga svojemu tovarišu iz zadrege.

„Gospod stotnik je napravil dovtip na račun mojih rojakov,“ je mirno govoril Vilar. „No dovtip še nikogar ni snedel. Koliko so jih izumili Dunajčani na račun Madžarov in Slovanov, toda vkljub temu so Madžari malone gospodarji države in tudi proti Slovanom se ne bo moglo dolgo vladati.“

Buzduga se je počesal po nosu in nedoločno se je zazrl v nasprotno steno. Njegova noga je nalahno pritrkovala ob tla, tako da se je slišalo tiho žvenkljanje njegove ostroge. Bal se je, da ne bi ta dva gospoda začela govoriti o pustih narodnostnih stvareh. Hvalibogovski je mahnil z roko ter zamomljal: „Hm, Slovani . . .“ Potem se je naslonil ob okno, podprl glavo z roko in se zazrl v hribovje. Po dolgem premolku je vzkliknil: „Glejte, kakšno bujno vegetacijo imamo v Bosni! Vsega je dosti, samo kultura je šele v začetkih.“ In migal je z glavo, v mislih hvaleč dobrotljivo prirodo in obžalujoč nedostatek kulture. Hipoma pa se je okrenil k Vilarju, položil roko na njegovo koleno ter rekel: „Gospod inženir, ako želite priti v naš okraj, ki vam je že znan, vam lahko izposlujem to. Znan sem pri vseh oddelkih deželne vlade. Dobra beseda najde dobro mesto. V Tuzlo dobimo v par letih železnico, za silo bomo zvezani z ostalim svetom. Joj, in kako veselo bi živeli z brhkim

Bierkopfom na Konj-planini! Sicer vas pošljejo v puščoben, odlegel kraj, kjer daleč naokrog ne najdete dostojnega človeka.“

„O, menim, da bo vojakov in orožnikov v Bosni povsod dosti, saj sem jih doslej videl še na vsaki postaji. In to so dostojni ljudje,“ je odsekal Vilar. „Vaše posredovanje, gospod stotnik, bi bilo zelo častno zame, toda hvaležno ga moram odklanjati, ker kot novinec ne maram poseči v samostojne ukrepe slavne deželne vlade. To bi ne bilo pravo priporočilo zame.“

„Oo — oo! Ako mislite . . .“ In Hvalibogovski je užaljen potegnil svojo roko nazaj ter se stisnil v kot.

„Nisem mislil slabo. Vse naj gre svojo ravno pot. Ako precej prvi dan izza hrbta uglednega gospoda molednem za kakšno prednost, bi tega morda ne zabeležili v moj prospeh. Če iščem pri njih službe, naj odletim tja, kamor me porinejo. Prav po vojaško hočem slušati.“

Hvalibogovski je pritrknil v znamenje, da soglaša. Prilezla je dremota nanj, naslonil se je z ramo ob steno in začel cincati z glavo, počasno in enakomerno je padala in se dvigala, kakor v stroju kladvo na nakovalo.

Železnica je tekla ob reki Bosni po malo obljudeni prijazni dolini, obrastli po vseh pobočjih s temnimi lesovi. Vilar je, sedeč pri oknu, zapazil vsakega Bošnjaka, ki je jezdil po cesti kraj bistre reke, vsako ptico, ki se je prepeljavala v višavah, vsak mlin, ki je majhen kakor igrača sameval ob vodi. Vse ga je zanimalo. Počudil se je Vranduku, mestecu prilepljenemu na visok obronek neposredno nad reko. Igračicam podobne, tičé hišice na skalnatih tleh in da se poljubi prirodi pomajati z obronkom, zdrče vsa ta gnezda v Bosno. Bog ve, kakšni ljudje so si izbrali v davnih časih to mračno sotesko za naselitev! Leta 1878. se je Avstrija čudila, kako to, da vstaši te strategične točke niso porabili za izdatnejši odpor in so pustili vrata v bosensko središče na stežaj odprta. Potem je dolgo zrl na veliko ptico, ki je krožila visoko v zraku nad vranduškimi hribi.

„Gospod inženir, ste li dober strelec?“ ga je vprašal Buzduga.

„Na tehniki sem se pač vadil v sabljanju, ne pa v streljanju. Kolikor sem se naučil pri vojakih.“

„V Bosni imamo dober lov. Kamorkoli pridete, divjačine bo dosti. V tuzlanskem okraju so še volkovi. Preteklo zimo so kmetje prosili za puške, da se jih obranijo. Seveda jih niso dobili.“

„Puške, puške — da streljajo na švabsko divjačino,“ je hripavo vzdihnil stotnik, prebudivši se iz dremote.

Vilar je želel zvedeti, kakšne so varstvene razmere v zasedenih deželah. Častnika sta se izražala črnovidno in zaničevalno o Bošnjakih in Hercegovcih. Vse križem so letele psovke: lopovi, razbojniki, ovčji tatovi, ušesni strigavci, sodrga. Bila sta uverjena, da čim več psujeta domače prebivalstvo, tem bolj raste ugled tujcev, ki nosijo kulturo na Balkan. Krčilo se mu je srce, ko je bil izprevidel, da v Bosni še ni tiste sreče, o kateri so govorili v delegacijah in da je njena usoda izročena ljudem, ki bi nam najrajši nataknili svinčene klobuke na glavo. Nesel je v Bosno usmiljeno srce, čuvstvujoče s trpečim sobratom.

V Zenici so zapustili vlak, ker samo do tja je bila zgrajena železnica. Naprej je vozila v Sarajevo vojaška pošta, ki je dostavila vselej toliko vozov, kolikor jih je trebalo za popotnike. Tisti dan so čakale tri velike in okorne kočije pred kolodvorom. Na vsaki je sedel spredaj poleg voznika, oboroženega z revolverjem, vojak s puško v roki. Vilar je, skrbeč za svojo prtljago, izgrešil svoja znanca. Zlezel je v kočijo, kjer je videl prostor in v kateri se nista nahajala.

„Kje pa je ostal najin Panslav?“ je vprašal Hvalibogovski, ko so se bile premaknile kočije.

„Ne vem. V drugo kočijo je sedel,“ je odgovoril Buzduga. „Morda je kaj užaljen zaradi tvojih lončenih klobukov. Povej mi, kolikokrat si že porabil ta dovtip?“

„Mar mi, če je užaljen! Vse preveč pošiljajo sem takšnih uradnikov, ki so zaradi jezikovne sličnosti naklonjeni domačinom. To ni prav. Mi se nahajamo tukaj na vulkanu. In kako je ošaben, ošaben!“

„Samozavesten je, sicer pa simpatičen človek. Bosna kmalu ozdravi njegov panslavski ponos.“

2.

Štiri dni je Vilar ostal v Sarajevu. Prvi dan je počival ali se izprehajal ob Miljacki, kjer je videl mnogo avstrijske gospode in mnogo preprostih švabskih ljudi, uniformiranih in v civilnih oblekah. Na njih obrazih je čital zanos orjaka, ki je bil pravkar treščil ob tla svojega nasprotnika in ki v mislih prešteva, koliko mu prinese dobička ta borba. To so bili sami zavojevalci Bosne in oni, ki so jih zavojevalci pritegnili k sebi, da pričnejo s kulturnim delom. Turbani in fesi so se malone izgubili v tem vrvežu tujcev, ker domačini so ostali rajši v svojih hladnih hišah ali so pa čepeli v pestrih dučanih. Drugi dan se je dopoldne predstavil gosposki, ki ga je pozvala k sebi za prihodnji dan, ko so mu povedali, da je prideljen v tuzlanski okraj na Konj-planino. Četrti dan je naposled stal pred uglednim in važnim uradnikom mrzlega lica in lokavih oči, ki mu je pravil, da je gozdar na Konj-planini, Bierkopf po imenu, preobložen z delom, da so priglašene neke malenkostne pritožbe zoper njega, a ubožec — der arme Teufel — ne more zmagovati toliko poslov, „zato smo upoštevali Bierkopfove tožbe o mnogih poslih ter vzeli v službo inženirja. In tako smo odredili, da prevzamete vi, gospod inženir, poleg inženirskih del, ki jih je malo, tudi administracijo, kolikor se tiče plače in hrane delavstva. Sicer se pa zglasite v tuzlanskem konaku, kjer vas natančno uvedejo v vse podrobnosti dela.“ Vilarju se je zdel ta uradnik zelo visoka glava, ker je govoril o sebi, oziroma o svojem delokrogu v množini. Z administrativnimi opravki ni bil prav zadovoljen, toda kaj je hotel — nahajal se je že v Bosni in plačo so mu odmerili visoko.

Tri dni je trajala njegova pot v Tuzlo. Vlaki in pošte so vozili zaradi varnosti samo podnevi, kar je zamudilo potovanje. Peljal se je nazaj do Doboja, kjer je moral prenočiti, potem zopet s pošto po lepi dolini ob Spreči v Gračanico, kjer je zopet nočil. Prenočišče je dobil, ker hotelov ni bilo, v vojaških taboriščih, kjer so imeli povsod sobico za tujce, namreč za potujočo avstrijsko gospodo. V obeh mestih je sedel zvečer v

družbi častnikov in uradnikov, ki so se proglašali za nekakšen otok v bosenskem oceanu. Primerjali so Bosno ogromnemu, neobdelanemu in grobemu kamenu, kamor je priroda vbrizgnila večje ali manjše gruče dragocenih kristalov; tem so pripodabljali sebe. Slišal je mnogo razbojniških anekdot, ki so mu kaj mrko slikale položaj v zasedenih deželah. Čudil se je, kako to, da se na Dunaju slika s tako svetlimi barvami.

Tako je prišel naposled neko vroče opoldne — bilo je prve dni julija — izmučen in truden v Tuzlo. Na pošti so ga poslali na stanovanje v Agularjev hotel, ki je bil edini v mestu, preprost, toda prostoren. V prvem nadstropju in v podstrešju so se nahajale sobe, v pritličju je neprijetno dehtelo po gostilni in kavarni. Obed, ki si ga je dal prinesti v sobo, mu ni šel v slast; paprikovite jedi so ga preveč spominjale druge državne polovice. Po obedu je dolgo spal, potem se je opravil in šel po mestu, da si ogleda znamenitosti. Tuzla je štela takrat z vojaštvom vred kakšnih osem tisoč prebivalcev, turških, pravoslavnih srbskih in nekaj katoliških. V eni uri je z lahkoto opravil svojo izsledovalno pot. S pomočjo najetega cigančeta je našel konak, Semšibegovo hišo — cigan jo je imenoval dvor — dalje nekaj džamij, med njimi tisto s poševnim minaretom na levem bregu potoka Jale, naposled ugledno pravoslavno cerkev in frančiškanski samostan z neznatno cerkvico. Na teh poslopjih ni videl nič zanimivega.

Odpustivši cigana, je kakor prikovan obstal sredi čaršije. Zagledal je bil na pragu nekega dučana davno znanega človeka, nekdanjega sošolca Hrena, ki se je s turškim trgovcem pogajal za ceno preproste preproge. Stopil je bliže, položil Hrenu roko na ramo in čez hip sta stala dobra znanca sredi čaršije v živem pogovoru. Vilar je razodel svoje razmere, Hren je povedal, da je že dve leti v davčni službi v Tuzli. „Potemtakem se pa večkrat lahko vidiva!“ je vzkliknil ter še enkrat stisnil Vilarjevo roko. Hren je bil tridesetletnik. V prejšnjih letih je bil pomočnik v manufakturni trgovini, po okupaciji je odložil meter ter se posvetil kultiviranju zasedenih dežel. Govoril je hudomušno, z nasmeškom. Imel je navado, da je prikril desno oko, kadar je trebalo

izreči kaj zbadajočega ali poslušati kaj politično nevarnega. Strahopetec je bil velik, morda je hotel svojo bojazljivost skriti za spuščeno trepalnico. Šla sta po mestu, potem v okolico proti vojaškemu ostrogu. Na več krajih sta videla jetnike, ki so pod vojaško stražo kopali odvodnike, zasipali cesto ali delali pri zgradbah. Vsi so imeli tudi pri delu noge vklenjene v železje; da jih veriga ni ovirala pri hoji, je bila pripeta k pasu. Tisto rožljanje verig je Vilarja nemilo dirnilo. Človek, podoba božja, pa v takšnem robstvu!

Na nasprotnem koncu mesta sta bila priča nenavadnega prizora. Oddelek vojaštva je gnal v mesto blizu dvajset glav goveje živine. Vojaštvo in živina, vse je bilo odeto z debelim prahom, znamenje, da je izprevod prišel od daleč. Živina je jedva capala po trdi cesti.

„Kaj pomeni to?“ je vprašal Vilar.

„Jutri bo semenj za to živino, ako hočeš kaj kupiti,“ je odgovoril Hren ter pomežal. Potem je pojasnil, da so živino zaplenili najbrž v kakšni vasi za Majevicoplanino, ker vaščani niso mogli ali hoteli plačati globe, naložene za prikrivanje orožja, ali pa ker so bili nemara na sumu, da so dali zavetja in hrane hajdukom.

„Ubogi vaščani!“ je vzkliknil Vilar. „Živino so jim vzeli, polovico premoženja. Se li takšni izprevodi večkrat vidijo v Bosni?“

„To ni prav nič novega. Mene nič ne zanimajo te ekspedicije, kontribucije in usmrtitve. Točno in vestno delam službo, sicer sem pa ves božji čas doma pri ženki in otrocih. Nekateri gospodje in tudi dame jedva čakajo, da ustrele ali obesijo hajduka, da si napasejo oči. Smešno. Jaz ne grem nikdar blizu. Glej, onstran Save imajo svoje mirne, sladkoginjene narodne veselice, pri nas se vrše takšne zabave, kakršni si sedaj priča. Sicer pa, prijatelj — jezik za zobe! Moj svet je ta, da hodiš slep in gluh po Bosni, ako pa tega ne moreš, si vsaj zaveži jezik.“

„Poslušal bom tvoj svet, kolikor mogoče. Preden umolknem, mi povej, čemu vklepajo v Bosni jetnike, ki se nahajajo pri delu, v železje? Saj jih stražijo vojaki z nabitimi puškami.“

„Vsak pride v železje, ki je nad dvajset dni zaprt.“

„Meni to neprestano rožljanje z verigami, če vem, da jih nosi človek, neprijetno doni na uho.“

„Vsega se treba navaditi. Za turškega gospodarstva so v železje vklepali jetnike, to je že vkoreninjena navada, in naši nočejo kršiti starih šeg in navad.“

„V čem so se pregrešili ti mnogi nesrečniki, da morajo javno nositi verige?“

„Hm, mogoče, da so katerega zaprli, ker je rekel belemu kruhu štruca,“ je odgovoril Hren ter zamežal. „Sedaj pa nobene besede o stvareh, ki se naju nič ne tikajo. Uradnik naj toži ob obilnem poslu in ob mali plači, vse druge tožbe so zanj neumestne.“

Nič ni ugajalo Vilarju, kar je videl in slišal. Kot dijak je z vnemo čital zgodovino francoske revolucije, spisano po zgodovinarju, ki je opravičeval vse grozovite morije, ki so se vršile za svobodo, bratstvo in enakopravnost, ter pisal, da so te dobrote vredne največjih krvnih žrtev. Takrat se je navzel radikalnega mišljenja, ki je prišlo nekoliko v nasprotje z njegovim dobrim srcem. Vklenjeni Bošnjaki so ga spominjali, kako ga je za prvih dijaških let, še pred 1866. letom, marsikatero noč prebudilo rožljanje verig iz spanja; stanoval je tedaj v ljubljanski Blatni ulici, po kateri so gonili s kolodvora v železje vkovane Italijane na Grad. Vsaj toliko jih je bilo sram, da jih niso tirali podnevi. V Bosni jih ni sram, kazati te verige pri belem dnevu. Pri takšnih mislih se mu je zbudila revolucija v duši.

Vrnivši se v središče mesta, je Hren opozoril prijatelja na vojaško postajno poslopje, stoječe na lepem kraju ob veliki cesti. Za njim se je razprostiral vrt z gredicami bujnih cvetic in z nasadi mladih, jedva nekaj pedi visokih drevesc.

„Glej, ono poslopje, ki stoji v ozadju vrta s krilcem, je kazinska last,“ je razlagal Hren. „Tam imajo častniki najetega restavraterja, tja hodijo na hrano. Skoncema je prizidano kegljišče — vse nobel. Ali slišiš, kako keglajo? Ti srečni ljudje imajo prekrasno življenje; nam ubogim uradnikom se po dovršenih službenih urah ne ljubi, metati krogle.“

„Vinko, le nikar se mi ne prekrehni v službi!“

„Moram. Je žena, so otroci.“

„To vse so si nemara brezplačno prilastili po pravilih okupacije — a?“ je vprašal Vilar zroč po vrtu.

„I kaj pa? No — pst, pst!“

„Na tem ozemlju bo stal lahko lep park. Sedaj je še vse v povojih. Harmoničnega zasnutka pogrešam. Vojak pač ni vrtnar.“

Naposled je Hren poučil prijatelja, da se mora predstaviti generalu v njegovi pisarni; tako se spodobi in je običajno v Bosni, z drugo gospodo se pa še tisti večer lahko seznani v kazinski restavraciji, kjer je vsak uradnik dobrodošel. „V kazini boš vse videl, tudi naše najlepše dame se zbero včasi tam. Veš, France, vsega je pri nas dosti, le žensk imajo premalo. Z domačinkami ni nič; kolikor je avstrijskih, so vse obletavane in zalezavane in nobena ne ostane brez dveh, treh tajnih ali javnih častilcev. Izvzeta je samo moja Minka, poštena Kranjica. Pa kam naj gre Minkec, ko ima tri otroke in četrti je na potu.“ Vilar se je nasmehnil ob tolikem blagoslovu in čestital.

Pred Agularjem sta se poslovila. Inženir je moral obljubiti, da kmalu poseti prijatelja na domu.

Ko se je zmračilo, se je napravil v kazinsko restavracijo. V veži je šepetaje vprašal vojake-natakarje, je li tudi general v gostilni, kar so mu potrdili. Stopil je v prostorno dvorano, kjer je sedelo v dimu bosenskega duhana mnogo gospode. Vzravnal se je in ozrl, kje visi cesarjeva podoba. Proti njej se je napotil, pod njo mora sedeti general. Slok, postaren možak častitljive vnanjosti se je napol pridvignil ter mu vljudno podal roko. Vilar mu je moral ponoviti svoje ime, ker prvikrat ga je bil general preslišal. Na vprašanje, ali je bil že kdaj poprej v Bosni, je pritrdil, na kar je rekel general: „Me veseli.“ Poleg najvišjega vojaškega dostojanstvenika je sedela najvišja civilna osebnost tuzlanskega okraja, okrajni načelnik pl. Pester, srednjeleten mož temne polti, kljukastega nosu in za spoznanje nabrekle dolenje ustnice. Ta se je pred Vilarjem gibčno dvignil, uprl vanj temnožareče oči, ga zgrabil z obema rokama za desnico, rekoč, da ga zelo veseli, ker vidi gospoda inženirja, s katerim bo imel včasi neposredno opravka v konaku in ki bo v pragozdih Konj-planine z

vnemo delal za deželne finance. „Žal mi je, da skraja ne bo posebnih inženirskih poslov, zato so vam naložili del administracije, da vam ne postane dolgočasno. Ne strašite se, pri nas tudi administracija ni suhoparno številčno špijonstvo. Delavci vam napravijo dosti sitnosti in opravka.“

„Za mladega gospoda je dandanes spoznanje poslovanja s številkami zelo potrebno in poučno. Ves naš družabni red sloni na številkah,“ je rekel general svojemu sosedu na drugi strani, brkastemu polkovniku. Vilar se je predstavil vsem štabnim častnikom; vsak mu je rekel: „Me veseli.“ Pri tej mizi veljakov je sedelo tudi nekaj starejših stotnikov in uradnikov, med njimi Hvalibogovski, ki je vstal, šel Vilarju naproti ter kliknil: „Glejte, gospod inženir, kako kmalu ste prišli za menoj! Prav je tako!“ „Me veseli,“ je suho odgovoril Vilar in šel dalje. Se prijazneje ga je pozdravila družba mlajših ljudi, v kateri so štele dame jedva petino. Klanjajoč se od mize do mize, gledajoč v razgrete obraze in segajoč v zapotene roke, je izrekel več ko štiridesetkrat svoje ime in prav toliko tujih imen je šlo skozi njegova ušesa.

Pri poslednji mizi je skočil k njemu visok in suh mož bledega obraza in ogrizenih brkov, ki je z mehkim, prijetnim glasom viknil: „Dobro došel, Vilar, stari bojni tovariš! Nama se ni treba predstavljati. Ali se še kaj spominjaš nadporočnika Bajića? Evo me v civilni haljini! Ej-ej-ej! Kmalu bodo tri leta . . . Zdaj sem okrajni komisar tukaj v Tuzli.“

Zdaj je bila vrsta na Vilarju in prav tako prisrčno se je vedel. „Bog te živi, prijatelj Bajić! Čital sem v vojaškem naredbenem listu, da si popustil aktivno službo. Me zelo veseli, da te najdem tukaj.“ In iskrenost je zvenela iz teh besed.

„Čestitam ti na prijetni službi.“

„Prijetni? Že zdaj se norčujejo iz mene, da bom številčni špijon, čisložer, pikoder —“

„E, kaj to! Predvčeraj smo dobili v konaku glas, da prideš sem. In tvoje dokumente ima že oni žid, ki ti je pravkar tako hinavski stisnil roko.“ Bajić je z glavo namignil tja, kjer so na prvi točki načelovali ve-

ljaki. Z živahno kretnjo je primaknil stol. „Kar pri naši mizi ostani, ker obral si že vso dvorano! A dragi moj, do zdaj poznaš samo polovico mojega bitja, evo je druge polovice — moja soproga Ljubica.“ In Vilar se je zazrl v krepko in svežo junonsko postavo, ki mu je izza mize iztegnila roko v pozdrav; pogrelo ga je ob toliki lepoti, zavzel se je in ostrmel kakor v časih žive vere pravoverni romar, če je po dolgi poti zagledal v romarski cerkvi kolikor mogoče idealiziran Madonin obraz.

„Gospod inženir, moj mož mi je že večkrat pravil o vas, kako sta 78. leta v tem okraju služila skupaj. Želim, da bi bili zadovoljni in srečni pri nas,“ je rekla gospa Ljubica z odkritim smehljajem in z glasom, ki se je zdel Vilarju tenak, nežen in kakor bi bil zastrt z oblačkom trpeče misli.

„Kaj ti nimaš nič pritiklin s seboj, se še nisi oženil?“

„Ne še,“ je odgovoril Vilar in po deško zardel.

„Prav imaš.“ In prijatelja sta sedla.

„Pa kod se potika naša Katica?“ je čez hip razburljivo vprašal Bajić. „Pride kavalir k mizi in nje ni, da bi ju seznanil.“

Lepe oči Ljubice so blisnile po dvorani ter obstale pod cesarjevo podobo, kjer sta si drugovala prvaka, oba v veličastni pozi, z rokami, oprtimi v bok. „Pri Korkirićevih sedi na levi strani.“

„A—a! In oblega jo pol bataljona častnikov.“

„Častniki dvorijo Korkirićevi Kaliopi in ne naši Katici,“ je hladno pojasnila gospa in Vilar se je spomnil, da si je pri predstavljanju zapomnil samo ime mestnega notarja Odiseja Korkirića, ki mu je predstavil dve gospici, ki sta s svojo izredno lepoto zbudili njegovo pozornost.

„Katica naj ostane pri naši mizi; čemu dela izlete po dvorani.“ Bajić je vstal ter začel z roko in glavo migati k mizi na levi strani.

Gledajoč v podani mu jedilni list, je Vilar slišal, kako se je Bajić z osornim glasom obregnil k svoji soprogi. „Že zopet sedi pri poročniku Miku. Posvari jo vendar, Ljubica, naj opusti tisti nehvaležni flirt s člo-

vekom, ki je nikdar ne more na pošten način dvigniti k sebi.“

„Mik lahko prestopi v civilno službo, kakor si ti,“ je tiho pristavila gospa.

Bajić, mahnivši z roko, pa še tiše: „Ženska pamet, larifari! Njegovi dolgovi pojdejo vedno za njim. Njej je potreba poštenega uradnika, ki stoji na trdnih nogah. Ti si njena sestra, ti ji moraš to povedati.“

„Ti bi jo rad že spravil iz hiše, dasi gre šele v 18. leto. Zaradi mene naj gre k roditeljem, ako ti je odveč tukaj.“

Vilar je strmel v jedilni list in čakal, da končata zakonska svoj prepirček. Čutil je, da obrača gospa, govoreč o sestri, svoj pogled vanj.

„No, glejte, naposled priskaklja izgubljena ovčica v svoj hlev,“ se je razveselil komisar, ko se je prizibala kakor na vzmeteh k mizi deklica, kateri je Vilar že poprej globlje pogledal v oči. „Predstavljam ti svojo svakinjo Katico pl. Čoban.“

„O, z gospodom sva si že pri Korkirićevih segla v roke. Pa še enkrat: Zdravstvujte!“ V Vilarju je zasvirala radost, ko je stal pred deklico, kateri je toplo življenje plamtelo v žarečem obrazu in živa igravost v vsem životu.

„Baš smo govorili o vas, gospod inženir.“

„O—o—! Nadejam se, da same lepe reči.“

„To se ve. Veste, mi smo vso zimo delali načrte za poletne izlete. Nekaj načrtov je že padlo v vodo, ker je vso spomlad deževalo, druge bomo še izvršili.“

„Kaj je v Bosni deževalo?“ je vprašal inženir z važnostjo salonskih pogovorov. „Na Kranjskem smo imeli pa tako krasno vreme.“

„O, na Kranjskem je tako krasno! Sicer sem čitala samo o Postojnski jami in tudi nameravali smo iti tja,“ je odgovorila deklica ter dvignila pahljačo, kakor bi mu hotela pobožati lice.

„V kranjskih jamah je prijetno, tam je vsaj toplo in včasi jih razsvetijo, a na površini je mraz, in tema nam noče izginiti,“ je rekel Vilar in sentimentalno je povesil glavo.

Katici se je takšno govorjenje zdelo čudno. — Nagnila se je k svaku ter ga tiho vprašala, je li inženir še samec.

„Ni spodobno šušljati, kadar so drugi ljudje navzoči,“ jo je poučila sestra.

„Saj ne šušljam. Hotela sem zvedeti, ali je gospod inženir oženjen, in zdaj vem, da ni in kako ga moram obdelavati. To je važno za nas deklice.“

„Ti si živa razposajenost.“

„Kaj pa naj bom! Ali naj povesim glavo ter premišljujem o jamah, mrazu in temi. Slišite, gospod inženir — udarila ga je s pahljačo po roki — nocoj smo se zmenili, da pojdemo na Konj-planino na lov na divje prašiče. Pri tej priliki vas posetimo in vi nam pomorete sami in s svojimi delavci.“

„Jaz bi najrajši, da gre cenjena družba kar precej z menoj v tiste samote.“

„Zdaj še ne, zdaj vas še ne smemo motiti pri vašem poslu. Vi se morate prej udomačiti v svojem novem zavičaju. Seznaniti se morate s krajem —“

„In z divjimi prašiči —“

„Tudi.“

„Izkušal bom, da hitro pregledam svoje posle in do bilke spoznam Konj-planino. Verjemite mi, da bom kmalu vedel že za vsak brlog in kotiček, kjer se skriva zverjad; vse njih šege in navade hočem proučiti: po katerih predelih se najraje šetajo, na katerih tratinah se shajajo. O, zanesite se name, gospica!“

V živo sta se smejala, obrnjena drug k drugemu, in Katica je sklenila roki ter jih v zanosu veselih čuvstev krčevito stiskala ob koleni. Ko pa je Bajić pripomnil, da je biftek na mizi, se je Vilar okrenil od deklice ter si predstrl prtič čez telovnik.

„Kar se tiče kuhinje, ne boste zadovoljni pri nas; bosenska živina je medla in suha in po tem je tudi meso,“ je prijazno poučila gospa Ljubica.

Bajić nato: „Mari bo prijatelju za bosensko govedo, ko si pa ob Konj-planini lahko nastrelja divjačine, kolikor hoče!“

„Mi vam nastreljamo divjih prašičev za vso zimo,“ je zagostolela Katica.

„Ti pojdeš za zverino, ovčica preprosta!“

„Zakaj pa ne, Saša? Streljati umem in jahati tudi. Ti vedno praviš, da sem ovčica, pa nisem tako brezsilna in slabotna, kakor misliš. V fizičnih naporih se lahko kosam z marsikaterim moškim.“

„Katica je res utrjena. Poročnik Mik pravi, da je najboljša jahalka,“ je potrdila gospa Ljubica, sanjavo zroč proti cesarjevi podobi.

„Kar Mik mlati, to mi je prazna slama,“ je rekel komisar.

„Boš videl, da se na prihodnjem izletu še s teboj poizkusim. Kaj je lepšega nego bežati ob lepem vremenu med bogatimi lesovi, kjer na vsak korak dobiš gradiva za drugo besedo.“

„To je pa res lepo. Ali kar tako na mah ne smeš okupirati gospoda Vilarja. Pusti, da se oddahne in se vživi v nove razmere,“ je govoril Bajić. Potem je začel razkladati, kakšno službo bo opravljal inženir. Res bo živel na samoti, toda poleti je med zelenjem ob Oskovi prijetno. In vsakih deset dni lahko najmanj enkrat pride na konju ali z vozom v mesto na pošto in v konak po denar in drugih opravkih. O tej strani službe ga itak jutri natanko pouče v konaku.

„Niti naslikana bi ne hotela biti poleg pustega in sitnega Čumurpaše,“ je pritaknila Katica.

„Kdo je Čumurpaša?“ je vprašal Vilar ter odrinil prazne pladnje.

„Tako pravimo gozdarju Bierkopfu. Turška beseda ‚čumur‘ pomeni oglje.“

„Ali žge oglje?“

„Ne. Priimek so mu dali takšen, ker biva v gozdu. Mimo lova ne bo nobene zabave v puščavi, zato pridite večkrat v Tuzlo. Ali ste pevec?“

„Sem, pa slab, sam zase.“

„In jaz igram na citre. In na kegle igramo. Rusko kegljišče tudi kmalu dobimo.“ Potem mu je razodela, kako je zasnovan izlet na Konj-planino. Vsa družba bo na konjih, ki si jih izposodijo pri Bošnjakih, dvojico jih da morda baterija, pri kateri služi poročnik Mik. Ona vzame najčilejšega, takšnega, ki se navzame človeške čilosti in smelosti in se razigra pod ženskim sedlom.

Morda jim posodi Semšibeg iz svoje konjušne, kjer jih stoji nekaj brzih in skočnih. „Vi pač znate jahati?“

„Ne znam najbolje, no vsekakor se udržim na sedlu. Saj so bosenski konjiči zelo pohlevni, prave ovčice.“

Obrnila sta se na stolih zopet drug k drugemu, in obema je sijala radost v očeh. Katica je pravila o svojih jahalskih vajah. Ker jezdi skoraj vsaka Bošnjakinja, če je le konjič pri hiši, nočejo zaostati dame častnikov in uradnikov in se urijo na konju. Uči jih pa poročnik Mik, ki slove za najboljšega jezdeca v Tuzli.

3.

Ob deseti uri je general zapustil družbo. Veljaki, ki so mu drugovali, so posedeli še nekaj časa skupaj; ker so pa od vseh miz leteli nanje ženski pogledi s prošnjo, naj vendar že pridejo in prisedejo, so se kmalu preselili, kdo sem kdo tja. Okrajnega načelnika je nemirno oko gospe Ljubice, ki je preko nekaj manj vrednih glav že tolikokrat zablodilo k njemu, zvabilo k sebi. Vilar se je precej prepričal, da je pl. Pester zelo udomačen pri Bajićevih. Na krilih svoje mogočnosti se je prizibal po dvorani, smehljaje se na vse strani. Ljubica mu je pripravila stol kraj sebe. Samo prijaznost in priljudnost je izražalo njegovo lice, ko je globoko sklonjen stisnil njeno roko. Pred predstaviteljem najvišje civilne oblasti v okraju, ki je pravkar prišel od najvišjega predstavitelja vojaške sile, je Vilar skraja čutil neko tesnobo, čeprav se sicer ni bal občevanja z visoko gospodo. Spomnil se je vklenjenih jetnikov ob cesti in zaplenjene živine, vrhutega ga je vznemirjala misel, da bo delavcem plačnik in kuhar in ne bo imel mimo odurnega gozdarja nobenega tovariša. To malodušje ga je minilo, ko je videl, da ima pl. Pester za vsakega v družbi toplo besedo.

Pl. Pester je bil rojen Dunajčan; izhajal je iz židovske plutokracije, zato je imel v javno življenje vrata odprta na stežaj. Njegov oče je bil ugleden poslanec liberalne stranke in vladi udan političar, za kar je dobil na stara leta mastno sinekuro, kjer je obogatel do

milijonov. Ker njegovega sina niso smatrali za odprto glavo, ki bi se mogla kosati s talenti in pridnostjo, so ga njegovi protektorji spravili v Bosno, kamor so porivali takrat tudi take uradnike, ki so bili drugje nemogoči. Tu je postal okrajni načelnik ali mutašerif, kakor so ga imenovali Turki, dasi ni umel srbsko-hrvatskega, ne kakšnega drugega slovanskega jezika. Nelepe plemenske znake na obrazu je izkušal zagladiti s tem, da se je nenavadno prijazno vedel z vsemi, ki jih je usoda pripeljala na otok in ki so se šteli k inteligenci. Posebno vojaštvu, damam, nunam in frančiškanom se je kazal pri vsaki priliki uslužljivega. Z domačini se je vedel drugače: menil je, da ravna v smislu svojih višjih, ako smatra domačine za sužnje, porobljene v krvavi vojski.

Poprej tiha, zamišljena, v daljavo strmeča gospa Ljubica je nenavadno oživela. Oči so se ji razbistrile, vse njene kretnje so se razvezale in razveselile. Takšna strast je zavalovila v njej, da so se zdele njene prve besede nekoliko afektirane: ževala jih je in valjala po ustih. Vilar je opazil, da krasna žena svojega dolgega pogleda včasi kar ne more prenesti z načelnika kam drugam; vsakomur se je moralo zdeti, da ta pogled hoče uživanja. Njene lepo odprte, temne in široke oči so vabile, vlekle k sebi. Pomembno je bilo to, da so govorile samo načelniku, za soproga niso imele ne izraza, ne ognja, ne ljubezni. In kruta verolomnost je sedela v njih, ki so jo ljudje spoznali in prav obsodili še le par mesecev pozneje. Bajić je zrl na svojega hišnega prijatelja s presenečenim pogledom, kakor bi iskal na njem tiste sposobnosti, ki so ga posadile na tako odlično mesto, in kakor bi ga hotel opomniti: Bodi oprezen, ker gorje vama, če pride v javnost in pomaže mojo čast!

Katica je, ne meneč se za načelnika, pravila o izletih, ki so jih že naredili. Pod Ozren-planino bi se bili prav dobro imeli, ko bi jih Saša ne bil spravil v ondotni samostan, kjer jih je povabil iguman k kosilu.

„Ne govori o tem, Katica! Čemu zopet blebečeš?“ je posvaril Bajić.

„Naj gospod inženir pozna tukajšnje razmere, da bo vedel ravnati z ljudstvom.“

„Hm — no!“ se je okrenil k deklici načelnik s svarilnim pogledom.

Pa Katica se ni dala ustaviti. Pravila je, kako je bilo v samostanu za kosilo pripravljenega tako malo, da so sami razpoložili po mizi pečeno kuretino, ki so jo imeli s seboj. Na razpolago so dali tudi dve veliki čutari vina. Tisti čutari sta znamenito turško delo; priplenjeni sta bili v bitki pri Jajcu in na daljše izlete jih jemljejo s seboj. Ko je iguman videl toliko blagodati na mizi, je postal zgovoren in na moč je začel hvaliti avstrijsko upravo. No ona, Katica, ne veruje v njegovo lojalnost in ko bi imela oblast, izgnala bi ga v Srbijo, njegovega kaludjera pa bi dala obesiti na prvo drevo.

„I kaj pa vam je storil žalega?“ se je prestrašil Vilar. Okrutne besede iz ženskih ust mu niso bile po godu.

„Temno in mrko je gledal kakor hajduk v šumi, grabil se v dolge lase in trdil, da so Švabi nesreča za srbski narod, ker ga stiskajo in sejejo nemoralnost vanj.“

„Morda je imel s svojega stališča prav. Besede so besede in zaradi njih bi ga jaz ne dal obesiti,“ je izustil Vilar, no precej je čutil ostrost načelnikovega pogleda na sebi.

Katica je nadaljevala: „Očital nam je našo potratnost, da pohujšujemo narod s svojimi razkošnimi izleti, naše zabave po gostilnah in kavarnah mu niso bile všeč. Nobena stvar mu ni bila dobra, če je prišla čez Savo; vsemu je zabavljal. Še moje obleke ni pustil pri miru.“

„Aj — kako?“

„Ko sem mu povedala, da sem Srbkinja in pravoslavne vere, me je ta barbar sirovo zavrnil z odpadnico, ker se ne oblačim v srbski narodni kroj, in z narodno izdajico, ker služim ideji tujcev. Takšna blazna prenapetost!“

„Tako je govoril pri mizi?“

„Pri mizi. In pomislite, da se barbar ni dotaknil našega vina in naše kuretine. Rajši je glodal suhe skorje. Najprej nas je iguman pozdravil z lepo in dostojno besedo, potem nam je pa surovež kaludjer kar po vrsti

začel brati levite. Nadporočnik Buzduga mu je pozneje zato plačal, da ga bo dolgo pomnil.“

„Pravi enfant terrible je vaša sestra,“ je tiho rekel načelnik, obrnjen h gospe Ljubici.

„Katica!“ je nevoljno vzpihnil Bajić in požugal s prstom. „Jovica Milošević še ni bil kaludjer, samo pripravljal se je na meniški izpit. Svojo prevročo hajduško glavo si je hladil že v ječi.“

„In vendar ga zagovarja tvoja mati.“

„Pusti mojo mater na miru, ona že sama ve, kaj dela.“

Deklica je našobila ustni in nastal je kratek premolk. Ljubici je bilo prav, da se je sestra ukvarjala z Vilarjem, tem laže in svobodneje se je sama zabavala z načelnikom. „Povej gospodu inženirju, kako smo jahali v Breške,“ je poprosila, in Katica je začela praviti o onem izletu. V Breškah je katoliška farna cerkev in poleg nunski samostan. Župnik-frančiškan jih je pogostil s kruhom, sirom, maslom, jajci in s slivovko. Potem jim je pokazal svojo orožarno. Leto po zasedbi so ga hajduki oropali za 3000 goldinarjev in preteklo zimo so jeli izpraševati, ali je že zopet kaj obogatel, zato mu je deželna vlada darovala nekaj pušk, samokresov in handžarjev in štirje kmeti spe vsako noč v župnišču kot njegova telesna straža. Ženske so šle tudi v nunski samostan, kjer so bile zelo prijazno sprejete. Sploh je ni udanosti nad udanostjo katoliške duhovščine in nun — tako je sodila Katica — in vlada ima prav, da se opira nanjo, pa naj bo to kaludjeru všeč ali ne. Na povratni poti jih je ujela huda nevihta in morali so vedriti v gorski turški vasi, ki so ji prizadeli mnogo strahu s tem, da so v divjem diru pridrvili vanjo in se, kakor da so padli z neba, ustavili pred muktarjevo hišo. Vilar je zvesto gledal v njen obraz, kakor bi požiral njene besede. Imel je že svojo sodbo o njej: to je nedorasla, blebetava in vesela deklica, ki je sama sebi malik. Več o njej ni hotel misliti, ker krasna se mu je zdela.

K mizi je pristopil topničarski poročnik Mik, dolg in tankih nog in suhih rok, raven liki struna. Njegov

drobni obraz je cvetel v rjavkastordeči barvi, kakor bi ga bil nekoč nabrizgal z moko od natrte opeke, obesil v dimnik ter posušil. Od njega je vedno po nečem dehtelo: bodisi po konju in hlevu, bodisi po alkoholskih pijačah in cigaretah. Majav je bil njegov korak, znamenje, da je mnogo sedel na konju. Bil je močno ugleden pri ženskah. Pridobil si jih je z izredno smelostjo v družabnem vedenju, z drznim jahanjem, posebno pa s svojo zabavnostjo. Odkar je bil zapazil, da z različnimi prednostmi svojega intelekta imponuje na tuzlanskem otoku, se je dvignil za merodajalca pri vseh podjetjih in zabavah, tako da se brez njega nič ni moglo izvršiti. Čudovit je bil njegov glas, zmožen vseh modulacij, bil je dober pevec zabavnih kupletov, igral je na citre in tamburo, pri plesih je bil kolovodja. Kot lahak in gibčen človek se je pokazal mojstra na svoji suhi kobili, ki je bežala ž njim kakor ptica pod nebom. Dame se ga niso mogle nagledati.

Če se je vedla Katica z Vilarjem zelo prijazno, je ravnala z Mikom kolikor mogoče po domače. Na dolgo je razvijala pred njim svoje misli o izletu na Konj-planino. Neprestano so zvenele v njeni glavi — menda ničesar drugega tam ni, si je hudomušno rekel Vilar. Mik kot dober poznavalec ženske vihravosti je vedel, da deklici ni za izlet sam na sebi, ampak za moško druščino in da hoče Vilarju pokazati svojo naklonjenost, govoreč mu o torišču njegovega delovanja, o Konj-planini. Satirski se je nasmihal in prigovarjal, češ: pot do Konj-planine je predolga, in z damami izleta nikakor ni mogoče izvršiti v enem dnevu.

„Onda ga izvršimo v dveh dnevih. Vi imate časa dovolj: itak spite celo dopoldne, da nimate popoldne nobenega posla več. Gospod inženir bo tako prijazen in nam priredi prenočišče v kolibah ali pa kje v gozdu na listju.“ Vilar je v znak soglasja naklonil glavo. „Vi pa, gospod poročnik, nam preskrbite večerjo. Same postrvi iz Oskove morajo biti.“

„Kaj pa s kosilom . . . kdo naj skrbi zanje? Ali menite, da lahko obidem obed in sem že srečen, ako moram ves ljubi dan jahati in ribariti? Moj poklon takšnemu izletu!“

„Uuu!“ se je našobila gospica in dregnila poročnika v komolec. „Ne domišljujte si vendar toliko in ne mislite, da naložimo res vse na vaše rame. Tudi brez vas ne poginemo od strada in glada. Pa nekaj drugega vam še povem: na vaši kobili bom jahala jaz, vi pa si smete vzeti katerega konja hočete pri bateriji.“

„Ali smem? Milostiva ste, gospica Katica.“ In zopet je dobil sunek v komolec.

Ko je bil Vilar zapazil, da sedita gospa Ljubica in načelnik tako blizu skupaj, da se zadevata s komolci, je rekel sam v sebi: „Med čudne ljudi sem zašel; štejejo se k inteligenci, pa se sujejo s komolci kakor pijani kmetje.“

V tem je bil dal pl. Pester postaviti štiri steklenice Shery-vina na mizo ter naliti kozarce. Mik se je polastil, vstal in povabil omizje, naj pije na zdravje ‚našega mutašerifa, da bi še dolgo vladal kaurinom, Vlahom, Španjolom, ciganom, Turčinom‘ — in polnoustna pijača je stekla po njegovem grlu. Nalili so mu zopet do vrha, na kar se je pogladil po licu, s krotkim pogledom obvel obe dami in napil ‚našima damama, ki bi ju primerjal junaškim amazonkam, ki so v starih časih ne ve se kje in ne ve se kako zavladale moškemu spolu.‘

Katica se je po teh napitnicah pogreznila v neke tajne misli; morda je tako učinkovalo močno vino, ki se ga je dvakrat zapored z ustnicama več ko dotaknila. Njene bleščeče oči so se uprle na mizo, kjer so njeni rožnati prsti meli košček kruha. Ko je bil do skorje zrobkan, je skrivila kazalec desnice, zataknila palec, položila nanj drobtino, sprožila in puf — drobtina je zletela Vilarju v obraz. Dvignila je vanj vprašujoče oči, in on se ji je posmejal. Potem je dvakrat strelila v Mika. „Na vas sem jezna,“ je izpregovorila s tihim glasom, razpoloživši resnost v cvetoče črte svojega obraza.

„Kaj sem pa zopet zakrivil?“

Z nagajivim izrazom mu je očitala Kaliopo, rekoč, da mora le srečen slučaj zahvaliti za njegovo družbo; da niso Korkirićevi odšli spat, bi se on nikakor ne mogel ločiti od njih ter se preseliti k njej. „O ta

svetlooka, sladkoglasna Kaliopa z grško glavo se vam je zasadila v srce. No, čakajte!“ In strelila je v Vilarja.

Mik je odgovoril poetično, da občudujemo ubogi zemljani nebroj teles na nebu, nad vsa druga pa solnce in mesec; nemogoče pa je občudovati le eno ali drugo, ampak ustvarjena je naša narava tako, da dvigamo svoj pogled k vsem predmetom, ki vzbujajo v nas čut lepote. Luno prideš gledat, kadar zaide solnce, no luna je izpremenljiva —“

Vilar več ni poslušal. Svoje zanimanje je obrnil na orožniškega častnika, ki je, ves razgret in rdeč, kakor bi bil prišel od napornega dela ali pa iz dolge seje pijancev, stopil k načelniku. Spoznal je v njem onega Buzdugo, s katerim se je bil vozil po bosenski železnici.

„Nu, kako je, ali si kaj pozvedel?“ je tiho vprašal pl. Pester.

„Gospod načelnik, ves dan sem lazil po hribih gor in dol, vse sem preiskal, kakšnih trideset oseb sem zaslišal, vem pa toliko kakor poprej. To vem, da moram jutri ves dan pisati raport.“ Sklonil se je k načelniku in nekaj časa sta šepetala, kimaje z glavama, srepo zroč drug drugemu v oči.

„Aha!“ je rekel naposled načelnik. „Kaj pa Atif Sarajlija ničesar ne ve?“

„Ta zlodej nas morda včasi za nos vodi. Verjemi mi, gospod načelnik, da ni na svetu bolj prekanjenega človeka. Morilec in požigalec je, čeprav se je zaradi obeh zločinov izmuzal. Hvalibogovski mu vse verjame, a jaz le to, kar sam vidim. Vse boste čitali v raportu.“ Kolikor je dopuščal hripavi in izpiti glas, je govoril z zanosom, da bi vsi vedeli, kako huda in težka je njegova služba in s kakšnimi ljudmi se mora ukvarjati.

Še le zdaj, ko je bila opravljena službena zadeva, je častnik udostojil tudi ostalo omizje svoje pozornosti. Okorno se je priklonil, po domače je pozdravil ter zagledal Vilarja. „O — znanec s poti v Sarajevo. Torej na Konj-planino so vas poslali? Čestitam vam, gospod inženir! Niste pogodili slabo.“ Vilar je vstal in položil svojo desnico v njegovo. „Me veseli. Hvala!“

Buzduga je sedel in povedal, kako je tisti dan obdelaval kneza v Prnjavoru, kjer je bil v neki zadevi, pa ničesar ni opravil. Šel je h knezu in ga izpraševal. Pa knez se je delal, kakor da ga ne ume in ne pozna. Dal ga je prevesti v orožniško pisarno. To je kneza prestrašilo in zdelo se je, da je že ves skesan. Buzduga je z bikovko v roki stopil predenj, prijel ga za šop las, ki mu je štrlel iznad ušesa, uhljal ga, robanteč: „Ali me sedaj poznaš, ali me poznaš, lopov!“ Pa od kneza vendar ni ničesar zvedel. Dal ga je vkleniti v železje, pa tudi to ni izdalo. Buzdugi je knez toliko, kolikor mu je noht, kar si ga odreže, čeprav ve, da ga bo zatožil, morda celo v Sarajevo.

Vilar je z izgovorom, da je truden, kmalu ostavil družbo. Vsi so mu rekli: „Na svidenje jutri!“ Da bi se dobro prezračil, predno gre spat, je šel parkrat gor in dol pred kazinskim vrtom. Premišljeval je o onih, s katerimi je sedel v kazini. Simpatičen mu je bil Bajić. Spomnil se je, kako se je njegovo oko večkrat zbegano uprlo v načelnika, potem obotavljajoč se obrsnilo soprogo, kakor bi obema govorilo nekaj resnega in ju opominjalo. O Katici je sodil, da govori nepremišljeno in se vede vihravo liki razneženo dete, ki vse sme in je prepričano o svoji veljavnosti, ki vse posnema v družbi, čeprav je okrutno. Mika je smatral za dobrega veseljaka, ki se da izrabiti za vse. Buzduga in načelnik sta se mu zdela važna faktorja v bosenski upravi, predstavitelja vsega tega, kar je doslej videl ali slišal neprijetnega in odurnega: lončeni klobuki, vklenjeni jetniki, zaplenjena živina, prnjavorski knez.

Drugega dne je šel dopoldne in popoldne v konak, kjer so ga uvedli v njegovo službo. Okrajni načelnik pl. Pester mu je sam razkazal krajepis Konj-planine, kjer je bilo načrtano vodno omrežje Oskove in njenih pritokov, vse drče, po katerih se je spravljal les v dolino. Z rdečo tinto je bilo zarisano, kje bo treba za splav lesa urediti vodo ali zgraditi nove žlebove. Za zdaj naj se gospod inženir samo pouči o krajevnih razmerah, popravi naj, kar treba pri drčah, a jeseni se začne zanj pravo delo. Tudi je bilo na krajepisu zaznamovano, koliko je že posekanega, kje se zdaj seka, kje

stoje drvarske kolibe. Vilarja je vse to zanimalo, ker je spadalo v njegov delokrog. Pri slovesu mu je načelnik naročil, naj se odpravi precej jutri na svoje mesto, naj si najme za pot konja; do Samojlovega hana, ki leži ob reki Spreči, ga bo spremila mala kazinska družba, in sicer na konjih. Manj ga je zanimala administracija. Mlad uradnik, h kateremu je vstopil popoldne, da si prilasti njene skrivnosti, je lomil nemščino s trdim madžarskim naglasom. Najprej ga je ta nežni golobradec vprašal, kje je doma. „Na Kranjskem“, je odgovoril Vilar. Uradnik je nategnil obraz v učene poteze ter stopil k velikemu zemljevidu avstro-ogrske monarhije, visečemu na steni. „Kranjsko, Kranjsko — aha, to je tu gori na severovzhodu ogrske države“, je rekel ter s prstom pokazal na Bukovino. „Kranjsko leži tu doli ob Savi in meji na hrvatsko kraljevino,“ je pojasnil Vilar, kažoč na zemljevid in smejoč se golobradcu v obraz. „Onda ste Hrvat,“ je rekel ta in inženir je prikimal, ker je vedel, da uradnikova zemljepisna veda ne sega preko Ogrske in njene ‚posestrime‘ Hrvatske. Potem mu je mladi Madžar z veliko samozavestjo razkazal račune prejšnjega meseca, ki jih je bil podpisal in predložil gozdar Bierkopf. Iz teh listin je bila razvidna vsa manipulacija, koliko plače dobiva gozdar in dva paznika, kolike dnevnine drvarji. Pokazal mu je inventar vsega orodja in pohištva za kolibe in mu povedal, da mu mora itak gozdar izročiti vse listine, ki se tičejo pisarniškega posla, in naj se v dvomljivih slučajih za navodilo zateče vselej k natančnemu in praktičnemu Bierkopfu. Končno mu je naročil pozdrav na gospoda gozdarja, posebno pa še na Samojla in njegovo soprogo, ki zalagata delavsko naselbino z živili. Vilar je zvesto zrl v lični, prišpiljeni, ptičji obraz drobnega uradnika, kateremu je v mislih nadel priimek številčni vrabec.

Večerjal je zopet v kazini. Ker je bila sobota, se je zbrala tam še večja družba. Sedel je zopet z Bajićevimi pri eni mizi, zopet so prisedli tisti gospodje kakor prejšnji večer. Da je hodil Vilar večno v kazino, zabava bi se bila vršila večno po tisti šabloni. Največ je govorila Katica, ponašajoč se, da od nje izhaja pobuda za izlet v han ob Spreči. Udeležniki izleta niso

dolgo ostali v dvorani. Sklenili so bili za drugo jutro zgodnji odhod, zato so šli še pred enajsto uro spat.

4.

V nedeljo se je naredil dan, kakršen je po izletnikovi volji. Solnce je bistro gledalo iznad nizke Čaklavice-planine, ko se je zbralo šest izletnikov na konjih pred vojaškim ostrogom. Njim se je pridružil Vilar s Turkom, pri katerem je najel konja. Prva je Ljubica podala roko načelniku, potem so si vsi segali v roke, kakor da se niso videli par mesecev. Odjahali so. Vsem se je svetilo radostno pričakovanje na licih, celo resnemu Turku se je zjasnil obraz, ko je gledal po nizkih brdih, kjer je narava po vseh straneh šepetala svoje umerjene poletne besede. Razvrstili so se tako, da je jahal na čelu Buzduga, potem načelnik z gospo Ljubico, Mik z gospico Katico, Bajić z Vilarjem, kot zadnji pa Turek z inženirjevo prtljago. Kjer je bila pot ozka, so morali odstopiti drug od drugega in posamič jahati; kjer se je razširila in spojila s tratino, so se združili v tolpo in v divjem diru gnali po mehkih tleh.

Katica je s pobalinskim smehom ter z otroško brbljavostjo in nagajivostjo zabavala vso družbo. Pojoč se je zdel njen srebrni glas in vsi so utihnili, ko je izpregovorila. Človek bi vgriznil v ta melodični glas in v opojno vonjavo rosnega jutra. Njeni volji se je vse pokorilo. Izpod nekega grmovja so gledale najlepše spominčice; Katica jih je želela imeti in družba se je morala ustaviti; Mik je skočil s konja ter nabral damama vsaki šopek.

Na drugem kraju je priskakljala veverica po resju; ugledavši jezdece, je bistro skočila v oskubeno, skoraj brezlistno črešnjo kraj poti. Pogled na čilo in pozorno živalco je pobudil družbo, da je postala in se zazrla v drevo. Katica je zaželela, da bi imela takšno ljubo živalco doma v kletki, na kar je Mik nemudoma skočil s konja in splezal na črešnjo. Ko je stal na prvi veji, mu je pl. Pester med krohotom družbe zaklical: „Lovite jo, primite jo, držite jo!“

„S krikom je ne ujamemo," je zagorel Mik. „Obkolite rajši drevo, in ko skoči na tla, navalite nanjo, pa bo naša!"

Razen načelnika so vsi razjahali, privezali konje k plotu ter obkolili drevo v velikem krogu, kamor je stopil tudi načelnik.

„Zdaj pazite, da jo ujagmite! Ako prodere črto, pa vi, gospod načelnik, napravite atako nanjo! Pozor!" je velel Mik in stopil za dve veji više. Veverica ni čakala plezalca: v silnem skoku je švignila na travo prav pred načelnika, čigar konj se je preplašen vzpel, kar je spravilo jezdeca iz ravnotežja in na tla. Nastala je zmešnjava. Pl. Pester je obležal v travi ves bled in v omedlevici. K njemu je priskočila gospa Ljubica vsa prestrašena. Visoko so se ji dvigale grudi, podprte s prsnim steznikom, globoko je dihala, pokleknila je na zemljo tik njegove glave; in preden je mogel kdo moških priskočiti, mu je odpela ovratnik, telovnik in srajco. Z robcem mu je brisala pot z obraza. Bajić je zavil vrat, kakor bi bil nekaj pogoltnil, potem se je odvrnil in stopil po travi, zroč v bližnji gozd.

„Kako je, gospod načelnik, kje te kaj boli?" je vprašal Buzduga, ki se je sklonil na drugi strani k ponesrečencu.

„Konjaka gospodu!" je velel Mik, skočivši s črešnje.

Vilar je vzel iz svoje torbe stekleničico konjaka ter jo podal gospe Ljubici. Ulila je omedlelemu nekaj tekočine med ustnici, držeč z roko njegovo gladko ostriženo glavo. Kmalu je odprl oči in hvaležno se je posmejal svoji strežnici, ki mu je odgovorila z mehkim, blaženim sijajem v očeh in na obrazu. Pogoltnil je nekaj kapelj konjaka. Izkazalo se je, da se ni poškodoval; priletel je na tla po strani in padel na revolver. Vsi moški mimo Turka so bili oboroženi z revolverji.

„Kaj je, gospod načelnik, ali pojdemo naprej ali nazaj?" je vprašal Mik, sklonjen, opirajoč roki ob kolena in s pritajenim nasmeškom zroč na nedeljskega jahača.

„Če se ne počutiš dobro, napravimo izlet lahko drugikrat," je menil Buzduga.

To je spravilo Katico v nevoljo; napela je ustnice, odmignila ter se zavrtela k inženirju. „Vas spremimo pa sami,“ mu je tiho rekla.

„Moja nezgoda naj vam ne provzroči slabe volje,“ je izpregovoril pl. Pester. S pomočjo Ljubice, ki ga je držala pod pazduho, je vstal. Potem se je, popravljaje si obleko, glasno zasmejal, da bi pokazal neustrašljivost in dobro voljo. „Ta prokleti konj, da se preplaši takšne neznatne živalce! No . . . naj bo! Druge nesreče ni, kakor višnjevo liso mi je vtisnil revolver v bok. Na konje in naprej! Srčnemu pripada svet!“

Zdajci je počil za njegovim hrbtom strel. Vsi so se preplašeni ozrli, načelnik se je od strahu pošibil v kolenih. Bajić je bil strelil za veverico v hrast, ki je stal za njimi.

„Izborno streljaš, Bajić, kar v skoku si jo podrl,“ je viknil Mik, stopil po mrtvo živalco ter jo prinesel Katici.

Obveselila se je. „Natrpano bi jo rada imela, da bo stala na mojem oknu.“

„Na konje, na konje!“ je viknila Ljubica, posnemajoč načelnika. „A vprašam vas, čemu smo kazili krasni prizor v naravi? Kaj nam je storila veverica na črešnji, da je nismo pustili na miru. Kakor mi, se veseli žival, bujna kri ji kroži po telescu, pa tu pride kruti človek in jo umori. Grozno!“

Bajić je čutil ugrizljivost očitanja. „Hotel sem se samo prepričati, ali moja roka še zadene,“ se je opravičil. Škodoželjno je pogledal na pl. Pesterja, ki se je poizkušal vzkobaliti na konja. Ker ga čili, srbonogi vranec iz Semšibegove konjušne ni hotel pustiti nase, ga je z lahkoto zasedel Buzduga. „Jahaj ti mojo Heugeigen, na njej se sedi kakor na mizi. Za dve luknji sem ti skrajšal stremeni. In ostroge odveži; saj ti jih ni treba. Ti-le turški konji so vsi trdi in neokretni v gobcu, razvlečeni, ker Turki rabijo preveč vajeti in premalo meča. Treba ga stisniti med kolena — glej tako! Pa naj se gane!“

Spustili so se v globok jarek. Mik si ni mogel kaj, da ne bi poučil načelnika, kako treba jahati navzdol, da se ne prekopicne čez konjsko glavo. Bajić je po-

zorno gledal na nerodnega jezdeca in nasmešljivo je omenil Vilarju: „Glej ga žida, kako sedi na konju kakor žaba na kumari! Ako ne ume jahati, naj gre peš ali pa naj ostane doma! Ali mora biti povsod kuhan in pečen?“ Grizlo ga je, da je pl. Pester spravil njegovo ženo tako zelo v tok svojih misli. Vilarju je postal prijateljev položaj jasen.

Nad jarkom se je začela po planjavi ravna pot po drobnem pesku, in po tej so drvili, dokler niso zagledali na pašniku črede mršavih živinčet in poleg krdelo praznično oblečenih pastiric, igrajočih kolo. Sredi njih kroga je stal pastir ter piskal na postranico, gibajoč z gorenjim delom života in bijoč z glavo takt. Še drug ‚momak‘ je bil navzoč — kolovodja. Ta prizor je jezdece presenetil, zamikal ter vžgal v nekaterih željo, gledati od blizu igranje preprostega kola. Udarili so preko pašnika, v hipu so obstali pred kolašicami, ki so obstrmele ob nenavadnem pojavu. Postranica se je razmogla v dolgem in tankem piskljaju in to je bil znak, da je zdaj konec igre. In kolo se je utrgalo.

„Zakaj ne igrate dalje?“ je zarohnel v nemškem jeziku pl. Pester, hoteč zakriti svojo nerodnost, ker ni mogel ustaviti konja pred dekliškim zborom, ampak ga je zajahal vanj. Bulil je razjarjene oči na prestrašene deklice, ki so stale kakor ukopane. Bilo jih je kakšnih petnajst v starosti 12 do 20 let.

„Igrajte, igrajte, devojke!“ je povzbudila gospa Ljubica v zelo nežni srbščini.

„Dekleta se vas boje,“ je trezno in resno odgovoril kolovodja. „Boje se vaših konj-vitezov in vašega orožja.“

„Nič žalega vam ne storimo. Igrajte dalje, mi bi radi videli vaše kolo,“ je zaprosila Katica, zroč v najstarejšo deklico, h kateri sta se stiskali dve družici, držeč se je ob rameni.

„Danes ne igramo več, ne ljubi se nam,“ je porogljivo odgovorila deklica in postavila desno nogo smelo naprej. V vsej njeni postavi, na zagorelem obrazu, na kosmu svetlih las, ki se je usul čez oko, je bila izražena neupogljiva smelost in drzna kljubovalnost.

„Kaj pravi, kaj pravi?“ je nestrpno vprašal pl. Pester Buzdugo.

„Da se jim danes ne ljubi več igrati. Glejte, takšen je ta ušivi narod! Izlepa se ne opravi nič, izgrda nič — takšen je naš položaj sredi tega v zlobi zakorenelega ljudstva. O, ko bi imel človek svobodne roke, pokazal bi jim!“

Pl. Pester je srdito pogledal na deklice, hripavo je zakrakal: „Šta! — Šta! — Bagage!“ Buzduga pa je z bikovko požugal: „Čakajte, naučim vas, kako se vesti pred svojim mutašerifom! Zaradi hajduštva smo imeli že opraviti v vaši vasi, in še pridem tja. Razbojniki! Tatinska zalega!“

„Ničesar vam še nismo ukradli, nesreče vi naše!“ je odgovorila gorko užaljena deklica, prezirno strmeč v častnika, ki je pljunil pred njo ter okrenil konja. Izletniki so ozlovoljeni odjahali.

„Glej, na takšno odgovornosti polno mesto so postavili človeka, ki ne ume razen ‚šta — šta‘ izpregovoriti nobene srbohrvatske besede,“ je tiho rekel Bajić.

„Mari jim za slovanske jezike. Protežirance povsod silijo v ospredje,“ je zamomljal Vilar.

„To se jim bo še maščevalo. Drugače je ravnal general Filipović v Sarajevu. Generala Nemca, ki so mu ga bili poslali z Dunaja za mestnega poveljnika, je stante pede poslal ministru na Dunaj nazaj z obvestilom, da generala, ki ne ume nobenega slovanskega jezika, ne more rabiti za mestnega poveljnika. Filipović ve, kaj treba Bosni.“

„Ljudi ji treba, ki čutijo z njo.“

„A ta-le?“

Ob devetih so prispeli k reki Spreči. Tu je stal nekdaj ubožen lesen han, ki je ob zasedbi zgorel. Njegov lastnik je ali poginil ali pobegnil, in pogorišče je ostalo brez gospodarja. Ko so se začeli židovski podjetniki zanimati za les Konj-planine, so zasedli pogorišče in postavili na njem precej dolgo pritlično hišo. Vanjo so nastanili sremskega žida Samojla Blaustifta ter mu poverili nalogo, da z vsem živežem preskrbljuje sekače na Konj-planini. Pridobili so mu koncesijo za han in

prodajalno. To je bil han prve vrste, kjer se je dobilo razen črne kave tudi vino, žganje, pivo, meso, v štacuni pa razno blago za obleko in razna živila. Stal je približno napol poti od mesta do Konj-planine in Samojlo je bil posrednik med obema. Dobival je blago iz Tuzle ali pa naravnost iz Ogrske in ga dostavljal gozdni upravi. Deloma so šle tudi poštne pošiljatve za drvarje potom njegovih rok. Poleg hana je dala oblast postaviti orožniško stražarno, kjer je bivalo pet orožnikov, ki so stražili pota in Samojlovo zalogo. Precej za hanom onstran Spreče sta se cepili poti: boljša je držala naravnost v Kladanj, slabejša pa na desno pod Konj-planino. Židovski konsorcij je trebil imenovano planino samo poldrugo leto, potem ga je vlada zaradi velikih dobičkov primorala, da ji je odstopil vso gozdno upravo s Samojlom vred.

„O, kako ste me počastili, milostivi gospod načelnik in vsa gospoda, da ste prišli k meni! O—o, kaj naj rečem? Le to rečem, da sem ves vesel in da vam je vse na razpolago, kar se dobi pri meni. In pri meni se vse dobi. Česa sem želel ves čas? Bog mi je priča — nič drugega nisem želel, nego da vam še enkrat postrežem pod svojo streho.“ Tako je skakaje in mahaje z rokama govoril Samojlo, rejen, majhen mož razlezlega trebuha, ko so bili izletniki, ki jih je mimo Vilarja že vse poznal, stopili pred njegovim hanom raz konje. V veliki ponižnosti je sklonil glavo in solze hvaležnosti so stopile v njegove krmežljave oči, ko je vsem po vrsti podajal desnico, držeč v levici črno čepico, kakršno nosijo pravoslavni popi.

Turek je privezal svoja konjiča v senco k plotu, drugi so jih zavedli v hlev.

„Kako je, očka Samojlović?“ je ljubeznivo vprašal načelnik.

„Nikdar še ni bilo dobro, toda z božjo pomočjo rijem naprej.“

„Narasli ste, he—he!“ Načelnik mu je s kazalcem potrkal po trebuščku. „Kaj je pa z raki, ki ste mi jih obljubili? Potopili so se tu notri — a? Foter Samojlović?“ In zopet je potrkal.

„Kap naj me zadene, če vem, kam so prešli raki. Menda so jih zastrupili Bošnjaki. Ako pa želite postrvic

iz Oskove, polno banjo jih imam — to vam je nekaj posebnega.“ Samojlo je ževaje nabral sline v ustih in požrl; od slasti se mu je raztopil obraz. Potem je poizkusil poskočiti, kakor bi se bila izprožila vzmet v njem, zakrilil je z rokama ter zavpil v hišo: „Etelka, Manojlo! Pridita vendar poveselit se z menoj visoke gospode! — Kaj naj rečem? Blagoslov božji je prišel pod mojo streho.“

„Tiste postrvi okupiramo mi!“ je rekel Buzduga, bijoč se z bikovko po golenici.

„Vse anektiramo, kar imate!“ je pristavil Mik.

„Nadejam se, da pri vas ne bomo stradali. Je li vaša zaloga tolika, da nas lahko preživite danes?“ je vprašal pl. Pester z izrazom zaupanja v Samojlovo skladišče.

Žid se je zgreznil v kolenih, pomolil trebušček naprej, vtaknil palca pri pazduhah za telovnik in zakrilil s prsti. „Leto dni naj ostane visoka gospoda pri meni in še ne bo konca moji zalogi. Česa ni dobiti pri meni? Z vsem postreže Samuel Blaustift.“

Pojavil se je njegov sin Manojlo, osemnajstletnik širokih ust in nabreklih, napol odprtih ustnic, iz katerih so gledali sila beli zobje. Za njim je prišla na dan Samojlova žena Etelka, mogočna in čedno opravljena dama srednjih let, okusna, obila, pa vendar gibčna. Izletniki so se z njo prisrčno pozdravili, posebno pa Buzduga, ki jo je imenoval svojo bosensko majko. Samojlo je naročil sinu, naj skrbi za konje, da bodo imeli vsega dosti.

„Načelnik je želel videti tisto banjo postrvi, na kar se je Samojlo zavrtel in tako naglo tekel pred družbo, da je njegov zamasljeni kaftan kar frčal za njim po zraku. Vsi so stopali za njim po stezi, ki je držala k Spreči. Prepričali so se, da je postrvi za vso družbo več ko dovolj. Naročili so si slasten obed.

Ko so prišli zopet pred han, sta jih pričakovala tam dva orožnika v paradi ter se spodobno javila pri načelniku in pri nadporočniku. Buzduga jima je naročil, naj preskrbita odrtega janjca za popoldne.

Vsi izletniki so bili sveži in čili, le pl. Pester je tožil, da si je ob stremenskih jermenih odrgnil stegna

in da čuti vsled padca s konja bolečino na strani. Poprosil je Samojla, da mu odpre sobo, kjer bi se umil, oziroma z mrzlimi obkladki pohladil svoje bolečine. Tako se je začela družba drobiti. Gospa Ljubica se je ponudila, da bo sama pomagala v kuhinji, kar je bilo sprejeto s pohvalo, le Bajić je pikro omenil, da nima kuhinjske obleke s seboj. Buzduga je rekel, da gre pojšpicirat svoje orožnike, Bajić in Mik sta šla s Katico ob Spreči poiskat mesta, ki bi bilo ugodno za popoldanji račji lov. Ko je Samojlo zvedel, da gre Vilar za inženirja pod Konj-planino, se je jel smukati krog njega. Povabil ga je, naj gre pregledat njegove shrambe, kjer ima v zalogi najrazličnejše blago za drvarsko kolonijo.

Razkazal mu je vse skladišče, odpirajoč po vrsti vreče, predale, zaboje in lonce. Povzdigoval in hvalil je blago, urno se kretajoč krog Vilarja. „Prosim, milostivi gospod, pokusite to maslo, blagovolite dejati na jezik. A? Kako se to razleze in ni atoma žarkosti ne čutite v ustih. Glejte, tu je troje vrst moke, pa poduhajte — nu! — ni drobec prhkosti in plesnobe ne udarja iz nje. In kako lepo čist in trebušast je ta fižol!“ Samojlo se je razburil in v jezi je poskočil. „Pa pravijo drvarji in se pritožujejo, da imam preperelo, trohnelo in preležano blago. O—o, milostivi gospod inženir — roko na srce — Bog pravični mi je priča, no — kaj naj rečem? — iz jasnega naj trešči name, bodeči osat naj mi zraste pod brado, če je kaj slabega in pokvarjenega med temi stenami.“

Vilar se je ogledoval po prostoru, pripravljen, zagovarjati interes drvarjev.

„Spomladi so se pritožili v Sarajevo, na kar je prišel c. kr. polkovni zdravnik Raps — morda ga že poznate — iz Tuzle pregledat mojo zalogo. Vse je prebredel in prevrnil, vse je preduhal in pretipal — in takšen kaj ume! — pa ni bilke neužitnega ni našel. Od nekaterega živila si je dal napraviti jed in čudil se je okusnosti. Dva dni me je vizitiral. Ko je odhajal, me je potrepal po rami, rekoč: ‚Lepo izpričevalo vam napišem, gospod Blaustift!‘ Od takrat pride vsak mesec pretipat moje blago, in vlada ga zato plača. Kar čudi se, od kod dobivam takšno prežganko.“

„Verjamem, da se pri vas napravi boljša jed nego na Konj-planini. Vsekakor pa je treba, da ima težak, ki opravlja naporen posel, tečno, zadostno in ceno hrano. Cene, cene —“ je poudaril Vilar, kakor bi prehajal v opozicijo.

„Ali jaz kaj drugega trdim? Popolnoma se strinjam z vami, gospod inženir. Toda v dober kup hrana ne more biti, ni mogoče — Bog pravičnik! Le pomislite, kako daleč smo od železnice, kaj velja prevažanje?“

„Docela novinec nisem v Bosni, poznam že nekoliko razmere. Vozniki tukaj niso dragi.“

„Pa cest ni, cest, in pota so zanemarjena. To vpliva na ceno, o—o—“ Samojlo se je pogreznil v kolenih, zamahnil z rokama in odskočil od tega hudobnega človeka, ki nasprotuje visokim cenam. Stopil je za korak bliže k Vilarju. „Prosim ponižno, predstavite si moje zadrege, vživite se v moje skrbi pozimi, ko je pot iz mesta zasnežena, zametana in smo takorekoč odrezani od sveta, delavec pa mora imeti svoj tečni in zadostni živež. Le pritrdite mi, ljubi moj gospod, da je takrat dobava živil težavna in draga.“

„To ne more priti v poštev. Bošnjak zna pregaziti snežene zamete, če so še tako debeli, ali pa po ovinkih si izklesati pot k vam mimo najvišje gore.“

Neverni Samojlo je majal z glavo. Zdajci pa se je vzpel ter odprl nov predal. Zajel je pest riža. „Glejte, gospod inženir, kakšno blago dostavljam za delavce. Le poglejte, kakšna dolga zrnca — takole proti luči prosim — kako se to sveti, kakor zvezdice na večernem nebu.“ Treščil je riž nazaj v predal. „Največja gospoda v Trstu ne uživa boljšega, to mi mora vsak priznati, ki se razume na riž.“

„Ni moja stvar, da bi sodil. O tem naj razsodijo delavci sami in njih kuharji.“

„Dovolite, gospod, da vam pokažem svojo svinjsko mast.“ Samojlo je priskočil ter odprl velik lonec. „Veste li, na čem se pozna dobra svinjska mast?“

Vilar je mahnil z roko, prehajajoč v obstrukcijo. „Jaz jo spoznam še le na žgancih. Tudi zdravnik se o tem lahko moti. Toda zanimal se bom za to stvar in z

vso vnemo nameravam delati za blaginjo delavcev. To si zapomnite, gospod Blaustift!“

Temnega obraza je zaklepal Samojlo skladišče. Potem je vedel svojega gospoda v klet, kamor je bila vložena zaloga alkoholnih pijač. Na vse pretege je hvalil, trkajoč na sode, sremska vina in bosensko slivovko. Natočil je iz majhnega soda kozarec črnega vina ter ga ponudil Vilarju, naj pokusi; pa ta se je ubranil z izgovorom, da dopoldne nikdar ne pije. „Sicer pa tega vina nimate za drvarje?“

Samojlo se je široko nasmejal in se razkoračil, kakor bi hotel zaplesati valček; potem je vtaknil oba palca za telovnik in dromljaje z vso osmerico prstov po prsih, je govoril: „To je za gospodo. V Tuzli ga pijejo, včasi tudi v Sarajevu in pa gospod Bierkopf, vaš novi tovariš, ga rad srka. V okolici Sremskih Karlovcev je rastlo.“ Po teh besedah se je nekako skrčil, desnico je prenesel k ustom, iztegnil palec in kazalec, kakor bi hotel priseči, ter pošepetal: „Gospodje imajo pri meni posebne cene, pol zastonj, pol tako. Imam pa še druga vina iz Vilanja in Seksarda v butiljkah. Ali jih smem par vtakniti v torbe vašega Turka?“

„Bog ne daj! Moj Turek ne pije vina.“

„Za vas ga ponese pod Konj-planino. Bog pravičnik mi je priča... po njem se zaspi, kakor bi se zazibal v Abrahamovem naročju. Dovolite, milostivi gospod inženir... midva bova imela toliko posla drug z drugim... nekaj butiljic no... prosim... Odmašita jih danes zvečer z gospodom gozdarjem Bierkopfom in izpraznita jih na srečen začetek sodelovanja. Oh, Čumurpaša, to je poštenjak in dobrina — kdor ga ume okreniti k sebi.“

„Lepa hvala, gospod Blaustift,“ je rekel Vilar z izrazom nevolje na licu. „Nikakor nočem kaj posebnega, česar nimajo delavci.“

„Vaši drvarji pijejo žganje in tega vi ne bodete.“

„Onda se zadovoljim z vodo.“

In skrbnega lica je zapiral Samojlo svoj hram. Za hišo je pokazal kurnik, kjer se je dolgočasilo pet pitanih puranov. Vtaknivši palca za telovnik, je zarajal pred kurnikom in pohvalil slastno puranino; pa tudi s tem ni

omehčal inženirja, ki je odločno izjavil, da bo živel z delavci in užival tisto hrano kakor oni, pa dobra bo morala biti in po primerni ceni. Samojlo je dromljal po prsih in enomerno je majal z glavo, ker v svoji duši je obžaloval inženirja in ni verjel njegovim besedam. Jadrno se je obrnil in šel pred hišo. Ko je zagledal Turkova konja, kako žalostno povešata glavi, jima je velel prinesti krme. Tudi v hlev je pogledal, je li pri gosposkih konjih vse v redu.

5.

Vilar je počasi stopal skoncema hiše, ogledujoč se po okolici, kje bi zapazil ono trojico, ki je šla iskat prostora za račji lov. Ko je stopil izza ogla, je videl naravnost v kuhinjo. Na odprtem oknu sta sedela tesno drug pri drugem, gledajoč v kuhinjo, pl. Pester in na njegovi desni gospa Ljubica. Iz kuhinje je bilo slišati bobneči glas nadporočnika Buzduge; gotovo je pravil nekaj zelo smešnega, ker pl. Pester se je od same zadovoljnosti mel na oknu, glasno se smejal, pripogibal se naprej, včasi pogledal v obraz gospe, ki se je tiho hohotala, tako da sta se tresli njeni rami. „Tu se zbijajo umazane šale," si je mislil Vilar, ko je bil zaslišal iz kuhinje glasni grohot gospe Etelke in je načelnik vščipnil v komolec gospo Ljubico, ki je sklonila glavo in si sramežljivo pokrila oči z roko. Ta prizor ga je pičil. Bajić se mu je smilil. Ko bi bil prijatelj, v svesti si svoje duševne in telesne nezmožnosti, že zrl ravnodušno na nezvestobo svoje soproge, onda bi se Vilar nič ne zgražal; kadar ptica več ne najde zrna na severu, se preseli po naravnem nagonu na jug. Toda Bajićeva osebnost je visoko nadkriljevala načelnikovo; bil je lepši in mlajši; Ljubica se je morala samo v nekem duševnem mraku odvrniti od soproga in se udati onemu, ki jo je omamil z bogastvom in s svojim vplivnim dostojanstvom.

Proti poldnevu so se zbirali izletniki v hanu. Prva je prihrumela Katica z novico, da so našli zelo pripravno mesto za račji lov: kjer Spreča teče v ovinku med travniki, kjer dela oster komolec, prav tam je lahko

pristopna; tam stoje na bregu stare vrbe in jelše ter spuščajo korenine v vodo; in travnate ruše segajo izpodjedene ob koreninah v tolmune, kjer mora kar mrgoleti rakov. Za njo je Mik prinesel sake za račji lov: majhne mrežice, okroglo prikrojene in privezane k železnim obročkom; nanje se dene žabji krak ali črv in kamen, da se potope.

„Ste li zacelili rane, gospod načelnik?“ je sirovo vprašal Bajić, stopivši v kuhinjo. Na ženo se ni ozrl.

„Tista prokleta stremenska jermena sta mi načela kožo. Ne vem, kako pojaham nazaj,“ je odgovoril pl. Pester, ževaje ob debeli smotki. Sedel je z Buzdugo pri steklenici konjaka.

„Samojlo naj te pelje nazaj,“ je svetoval orožniški častnik.

„To je dobra misel.“

„Jermena sta vas ogulila, ker ne sedite trdno v sedlu, ampak stojite v stremenih,“ ga je poučil Mik.

„Vam bolje pristoja sedeti pri pisalni, pivski ali kuhinjski mizi nego na konju,“ ga je pikal Bajić. „Za dolgo ježo niste. Pod Konj-planino vas ne vzamemo s seboj, ako ne pojde z nami sanitetna patrula z nosilnico.“ Nihče drug bi ne smel tako vščipljivo govoriti z načelnikom; na Bajićeve zbadljivosti ni odgovarjal, le prihuljeno se je smejal, ker odolženega se je čutil pred njim.

H kosilu so sedli oživljeni, nestrpni kakor žival. Dobra volja se je pokazala v tem, da so se začeli kepati z brisalkami. Kepanje se je nadaljevalo tudi med obedom. Ko pa je brisalka, ki jo je Katica pomerila na Vilarja, padla na mizo in prevrnila čašico vina, ki se je razlilo proti Ljubici, so skoraj vsi veselo zahrumeli, da to nekaj pomeni, in Samojlo, sloneč ob steni, je zaploskal. Takrat je čemerni Bajić ostro pogledal na svakinjo, odmignil z glavo, in žoganje je prenehalo. Katica je nasmešljivo napela rožnati ustnici, v razposajenosti nakremžila obraz in s poluzaprtim očesom je pokukala na zlovoljnega svaka. „Govorimo torej o čem drugem, o popoldanji zabavi, najprej pa o žabah in črvih, ki so nam potrebni za račji lov.“ In razdelila je uloge: načelnik in Buzduga pojdeta lovit žabe. Mik naj uredi

svoje sake, ona z Vilarjem nabere črvov, orožniki naj preskrbe, zakoljejo in odero janjca. Sklenili so, da precej po kosilu nastavijo rakom, potem poigrajo z žogo, zaplešejo kolo, pred odhodom speko janjca.

Zdajci je viknila Katica: „Poglejte, gospoda — kaludjer Milošević gre mimo. Nasujmo si pepela na grešne glave!“ Vsi so pogledali na pot, po kateri je proti hanu korakal velik, mlad mož, širokih pleč, lepe črne brade, kodrastih las, kakršne nosijo pravoslavni svečeniki; štrleli so mu na vseh straneh izpod črne čepice. Obut je bil v opanke in oblečen v bosenske čakšire, ki so zgoraj zelo ohlapne, pod kolenom pa ozke. Samozavestno je šel, mahaje z levico, ki je držala debelo grčavo palico; desnico je imel obvezano in nesel jo je na črni ruti, privezani krog vratu. Mladostna gibčnost se je kazala v njegovih korakih. Prišedši pred han, se je pridružil Vilarjevemu Turku, ki je čepel v senci, luščil trdo kuhano jajce in prigrizaval kruh. Počenil je k Turku.

„Na tega pazite, gospod inženir, ker ta seje nezadovoljnost v delavskem taboru,“ je rekel Samojlo, ki je v kotu sobe odpiral buteljke. „Sitnosti je delal gospodu gozdarju in tudi vi boste spoznali njegovo delovanje. On je zakrivil, da zahtevajo delavci nemogočih stvari. Milostivega gospoda načelnika vprašajte, ako ne verjamete meni.“

Pl. Pester je prikimal, rekoč: „Ako se pojavijo še kdaj nemiri na Konj-planini, poprosim za pol bataljona vojakov, in onda poteče kri. Neredov mora biti v Bosni konec, ker vsa Evropa gleda na naše kulturno delo.“

Tudi Buzduga je stopil na Samojlovo stran z besedami: „Milošević je prvi podpihovalec tega okraja in veleizdajnik. O, dobro ga poznam. Zaznamovali smo ga že, da bo dolgo pomnil. Bujna, smela glava, ki ne umrje navadne smrti.“

Načelnik se je obrnil k Vilarju z glasom, iz katerega je zvenel blag pouk in rahla grožnja. „Prosim, imajo li drvarji težko delo? Ves božji dan pod milim nebom na zdravem zraku, poleti v prijetni senci, po zimi v zatišju gostega gozda; škodljivega prahu ni, nevarnih plinov ni. Povsod okoli samo fantastno veličastvo

pragozda. In vedno imajo primerne odmore za uživanje hrane. Njih delo se nikakor ne da primerjati z delom v rudnikih globoko pod zemljo. Res imajo naši sekači poleti več delavnih ur na dan nego rudokopi, zato pa po zimi večjidel spe. In vlada jih vedno enako plačuje z isto plačo kakor delavce v premogovnikih. Na njih pritožbe treba zreti s povečevalnim steklom, vse okolnosti treba vpoštevati, trmoglavost pa krotiti s primernimi sredstvi. Že sem mislil o tem, ali bi ne predlagal, da se nastavijo orožniki kje v bližini delavskega tabora.“

Samojlo se je pri teh besedah zadovoljno muzal ter pritrjeval z glavo, Vilar pa je odgovoril: „Nadejam se, da bomo izhajali brez orožnikov.“

„Brez orožnikov ne pojde. Gospod inženir še ne pozna razmer v Bosni,“ je rekel Buzduga.

„Težko in nevarno je delo tudi v gozdu. Kaj drugega je, vihteti sekiro, kaj drugega, vihteti pero. Vsekakor bi mislil, da morajo biti drvarji zadovoljni s svojim zaslužkom, ki ga polovico lahko denejo na stran, ker bivajo daleč od mesta in se ne morejo udeleževati potratnih zabav. Moja skrb bo, da jih navajam k varčnosti, da vsak spravlja sedaj, ko ima. Malo k malemu da mnogo, in vsak mora imeti majhno premoženje, kadar zapusti Konj-planino.“

„Gotovo se prevarite, gospod inženir! Poznam drvarje, skromno ne marajo živeti, za gosposko mizo bi sedeli,“ je dejal Samojlo, prijazno se smejoč načelniku v obraz.

„Kolikor je v moji moči, bom izkušal, da jih odvadim potrate. Z malim naj izhaja težak in o svoji prihodnjosti naj misli. Blagostanje treba širiti s treznostjo, štedljivostjo in modrim gospodarstvom. Iz blagostanja se rodi svoboda.“

S prezirnim izrazom se je posmejal načelnik. „Utesnili mu boste osebno svobodo, ako nadzorujete krompir v njegovi skledi. Naj jé, kar hoče in za kolikor mu nese. Enemu ugaja to, drugemu ono in nihče si ne da kratiti pravice do izbire. V tej pravici naj ima svojo svobodo. Druge svobode za takšne ljudi ne poznam. Delavec naj se pita, naj se redi, v nedeljo naj se na-

pije, ker sit nam ni nevaren. Bati se ga je tedaj, ko začne premišljevati o svoji prihodnjosti in zanjo varčevati. Takrat se mu zdi, da vse premalo zasluži, takrat se začne upor.“ Pl. Pester v Bosni besedice „svoboda“ ni rad slišal, dasi je stal na Dunaju v vrstah liberalne stranke.

Vilar je prikimal, čeprav v srcu ni soglašal. Molčal je, ker je vedel, da pri teh trdosrčnih in razvratnih ljudeh nič ne zaleže beseda ljubezni do siromaka. Pol osato je gledal na načelnika, ki si je slabovoljen zataknil brisalko za telovnik ter se lotil piščanca, svetečega se v rumeni tolščі. Bil je pač agresivna natura, toda običajna pravila vljudnosti so mu branila, obelodaniti že danes svoje nazore, ki v tej družbi gotovo zadenejo na odpor. Po vsem, kar je slišal, je spoznal, da delavci niso zadovoljni. Ako je tako, jim pomore, kolikor je v njegovi moči. Čemu razvijati teorije, dokler ni pokazal dela! V začetku je bila praksa, potem so se razvile teorije. Obirajoč piščanca, se je zazrl skozi okno na ona dva, ki sta čepela zunaj ob meji, na svojega Turka in na Miloševića, ki je privlekel izza pasu kosec sira in kos kruha ter pričel skromni obed. Na jezik so mu silile gorostasne besede: Kadar bosta tudi ona dva ob meji sedela za našo bogato obloženo mizo, takrat zavlada v Bosni blagostanje in svoboda — pa jih ni izgovoril. Takšni so bili nazori mladega Vilarja. Štel je šele 26 let.

Obed je trajal samo eno uro, potem se je družba dvignila in odpravila na rake. Ob meji sta še vedno čepela Turek in Milošević, pušeč svalčice in pijoč črno kavo, katero jima je donašal Manojlo.

„Hej Ture in ti kaludjer, idita in nalovita nam žab!“ jima je zaklical Buzduga, stopivši na pot.

Turek je skomizgnil z ramama in razprostrl roki, kakor bi hotel objeti pol Bosne. „Gospodine, kje so tukaj žabe?“

„Na njih sediš, lena para! Vsenaokrog močvirnato, pa bi žab ne bilo. No in ti Milošević — se li ne moreš dvigniti?“

„Ako te po obilnem obedu mikajo še žabe, nalovi si jih sam! Vse polno jih je v lužah po travnikih. Eto!“

Buzduga je z bikovko požugal. „Čakaj, kaludjer, enkrat si se nam izmuznil, drugikrat ne uideš. Les za tvoja vešala ne bo več dolgo rastel.“

Niso šli dolgo ob Spreči, ko nalete ob grapi na štiri dečke; trije so bili praznično oblečeni, eden je pohajal iz ciganstva. „Alo, otroci, nalovite nam žab in črvov! Poiščite po lužah!“ je viknil Mik.

„Ne smemo šlapati trave. Razjezil bi se lastnik travnikov,“ je ugovarjal najstarejši deček.

„Čemu ste pa do zdaj šlapali — ušivci, a?“ je zagrmel Buzduga in pogrozil z bikovko. Stopil je bliže in prijel onega paglavca za uho, rekoč: „Si razumel? Črvov in žab prinesite! Ako ne, pridejo zaptije po tebe in po tvojega kneza. Žrla bosta žabe in črve, ako jih moram sam nabirati. Si slišal?“

Otroci so ostolbeneli in zazijali. „Le pohitite, otročaji! Tja k Spreči prinesite, na ovinek! Za vsak komad dobite novčič,“ je nežno zalepetala gospa Ljubica, in drobnjav se je v diru spustila po travniku.

Družba je legla v senco po travi, da mirno prebavi obed, oziroma ga nadaljuje pod milim nebom. Samojlo je prinesel za njo veliko čutaro vina, gospa Etelka v jerbasu peciva in čašice, Manojlo pa ponvo črne kave. Takrat je šel mimo po poti Milošević. Z vzbočenimi prsmi je šel, gledaje visoko predse. Solnce mu je sijalo od strani v obraz, na katerem se je kazal cvet mladosti in izraz možatosti obenem.

„Lep človek,“ je izpregovoril pl. Pester.

„Tip Srba,“ je rekel Bajić.

„Ponosno gre, kakor bi bila vsa Bosna njegova,“ je menil Mik.

„Zlovoljen človek je, in takemu je vsaka stvar dobra, da jo zabrusi nam ali neljubemu človeku v obraz. Glejte, že v njegovi hoji je nekaj agitatorskega. Tega imam na piki. Šel bi človek in mu podstavil nogo, da se njegova izzivalnost prevrne v prah,“ se je hudoval Buzduga.

„Čemu vzeti človeka na muho, o katerem ni dokazano, da je hudoben. Sodišče mu ni moglo do živega,“ je rekel Bajić.

„Dokazano je, da se njegovo mišljenje ne strinja z našim redom, da je nazadovoljnež, malkontent prve vrste. Jaz bi vse ljudi njegovih misli dal obesiti, ne postreliti, ker smrt iz puške smatrajo za junaško.“

Pl. Pester nato: „Naj stopi nas kdo pred zbor Bošnjakov in naj jim pove najsvetejše resnice, ne bodo mu verjeli, a njemu verjamejo. Agitator je in nevaren človek.“

Prekinil ga je komisar in ga pičil: „Zato ga poslušajo, gospod načelnik, ker jim govori v narodnem jeziku, zato ga razumejo in mu verjamejo. Pred onim, ki ga ne razumem, sem nezaupljiv, čeprav pride s polnimi rokami k meni. Sicer pa jaz še nisem videl naših polnih rok ... Ni treba imeti posebnega proroškega daru, da bi ne videl žrtev, ki jih bo treba, preden pomirimo zasedene dežele.“

„S kulturnim delom treba pridobiti nezadovoljneže; jezik, s katerim se to vrši, je postranska stvar,“ je odločil pl. Pester.

Bajić je majal z glavo, kakor bi imel tehtne pomisleke. Hotel je omeniti Dalmacijo in Istro, ki sta že desetletja združeni z državo in še tako zanemarjeni. No previdnost mu je velela molčati.

V tem je izginil Milošević za drevjem in že je stal ciganček z lončeno črepinjo polno žab in črvov pred Mikom.

„Zakaj se pa tvoji tovariši niso vrnili?“ je vprašala gospa Ljubica rjavega otroka, obdarivši ga z desetico.

„V vas so zbežali. Boje se, da jim daste žreti žabe in črve.“

Mik je spustil sake, obložene z vado, v vodo, potem se je pričela igra z žogo. Pl. Pester se je ni udeležil, skraja tudi gospa Ljubica ne. Sedeč sama v travi, sta se smejala in gledala na igralce. Ko je bil pa načelnik parkrat zapored pohvalil Katico, kako estetične so njene kretnje, se je zagnala tudi gospa med one, ki so lovili žogo, da pokaže svojemu ljubimcu, kako ume tudi njeno bujno telo zaigrati v mladostnem poletu.

Ker so igrali na solncu, so se žoge kmalu naveličali. Sedli so v senco upehani in razgreti. Načelnik je postregel Ljubici, Mik Katici z ogrinjalom. Samojlo in

njegova žena sta se zopet pojavila ter nalivala vino in kavo. Prižgali so si svalčice. Iz stražarne sta dva orožnika prinesla odrtega janjca in naročje drv. Kmalu je zaprasketal vesel ogenj na produ kraj Spreče. Vnel se je pomenek o kulturi sploh in o bosenski posebe. Kultura je bil tisti konjiček, ki ga je rad zajahal pl. Pester. Bil je do dna srca prepričan, da so ga samo zato poslali z Dunaja v Bosno, da bi tukaj širil kulturo, in da svojo nalogo tudi izvršuje. „V lepem kraju ste se naselili, Samojlović," je govoril. „Podnebje je ugodno, vode je dosti, zemlja rodovitna, vegetacija bujna. Kaj hočete še več?"

„Kaj pomaga vsa dobrota in lepota, če pa ljudi ni pravih tukaj."

„S takšno krasno ženko bivati v pravljično lepi pokrajini, to je sreča, ki jo je Bog namenil samo svojim izvoljencem."

Gospe Etelki je ugajala takšna hvala. Zasvetili so se njeni beli nekoliko skrivljeni zobje. „Gospod načelnik, verjemite mi, da mi je oni-le ciganček, ki še vedno čaka v travi vaših naročil, ljubši nego vse drugo domače prebivalstvo. Ko bi ne bilo tukaj gospodov orožnikov, bi jo bila že zdavnaj potegnila nazaj na Ogrsko. Ti so najini zaščitniki, dobrotniki. Kaj ne, Sami?"

„Tako je, Etel-leben. Glejte, milostivi gospod načelnik, ta položna prisojna brda, ki jih zarašča grmovje, kako ugodna so za kultiviranje, za krčenje, pa nihče se jih ne loti. Tako stoji ta svet nenačet in čaka odrešenja. Bogme, ko bi jih meni podarila vlada!"

„Le čakajte, korenito se vse izpremeni, kakor hitro bo rešeno agrarno vprašanje. Domačinom treba dati zemljo, ki jedva čakajo nanjo," je rekel Bajić. „Nič dati iz rok, poleg pa zabavljati, to je lahko, pa ni pošteno."

Pl. Pester je resno in blagohotno zrl na Samojla, ker smatral ga je za važen steber kulture. „Stavil bi, da bo stala v petdesetih letih krog vašega hana večja vas, če ne mesto; tako se mi zdi ta kraj pripraven za večjo naselbino."

„Samojlovac se bo imenovalo," se je ponorčeval Bajić.

„Ali pa Samivaroš," je pristavil Mik.

„Zahvalili nas bodo Bošnjaki za mesto, kjer bo županoval Samojlo ali Manojlo," je govoril Bajić. „S tako kulturo jih ne bo pridobiti, marveč z ono, ki bo redila domačine. Ali storimo kaj za domačine? Trosijo se ogromne svote za varstvo dežele, za kulturne namene, namreč za šolstvo pa se ne stori ničesar. Od kod naj pridejo domačini v vladne službe, ako se jim ne da priložnost, da se po naše izobrazijo? V prvi vrsti bi bilo skrbeti za izobrazbo ljudstva, da postane sposobno samo žeti tam, kjer žanjejo sedaj tujci. Ker naš gospod načelnik rad naglaša kulturo, naj pripomnim, da moramo v Bosni vpoštevati dve kulturi, našo, ki nas je oblizala onstran Save in stremi za našo koristjo, in tukajšnjo domačo kulturo, ki je že v starih časih vzrastla na tleh balkanskega poluotoka. Prva bi morala drugo oplojati, no to ni mogoče, ker prva živi sama ob sebi in sama zase in je tako neplodna, da se ne prime Bošnjakov. Omenjam n. pr. zadrugo. Zakaj pospešuje vlada razdruženje? Popolnega ni na svetu ničesar in tudi zadruga ni popolna ureditev, vendar pa varuje na široko razraslo rodbino revščine in preprečuje izseljevanje. Vlada ima vedno pri rokah strogi zakon, kadar gre za njen prospeh, zakaj nedostatkov v zadrugi ne odpravi s posebnim zakonom? V gozdih ima na razpolago neizmerna bogastva, s temi naj kupi od veleposestnikov zemljo, to naj prepusti nesvobodnim kmetom in rodbine naj združi v zadruge, ki bodo nesle državi več nego davki upornih begov. Pravite, da Bosna še ni naša. Zakaj pa trebite gozde, ako niso državni? In kjer sekate, tam treba tudi iznova zasaditi, ker sicer se lahko zgodi, da bo stala v sto letih tam kraška golava, kjer stoji sedaj pragozd. Tako si mislim jaz vplivanje naše kulture na bosensko, gospoda! In še nekaj. Ker pragozda ni mogoče postaviti v muzej, naj bi vendar deželna vlada odredila, da se pusti nedotaknjen del Konj-planine, da bodo prihodnji rodovi vedeli, kakšen je pragozd sploh in kakšni so bili oni, ki jih je našla Avstrija v Bosni."

Vilar je sam pri sebi odobraval komisarjeve nazore, no gozdarstvo ni spadalo v njegov delokrog, zato se ni vmešaval v pogovor. Pl. Pester se je pošalil, da bi bilo dobro, ko bi poklicali komisarja Bajića v skupno

ministrstvo, kjer opravljajo bosenske zadeve, no ugovarjati ni mogel in tudi ni hotel.

Zdajci je poskočila Katica in viknila: „O lenobe zaspane, kaj menite, da sem šla z vami, da ležim v travi in poslušam vaše neslane nazore. Samo v meji bi se pasli in klepetali. Alo, gospod poročnik, vi ste kolovodja, zdaj pride na vrsto sremsko kolo.“

Mik je vstal in prijel Katico za roko. Potihoma pojoč pesemco, je po napevu stopical pred družbo, vnemajoč za ples. Gospa Ljubica se je ozrla na načelnika. „Hočete li z nami?“

„Boga mi, ne morem. Oprostite me za danes!“ Žive načelnikove oči so se zabodle v lepo gospo. V razmahu je zagrabil Bajić svojo soprogo za roko. Pomignil je Vilarju in ta je skočil v sredo med obe sestri. Toplota ga je izpreletela, ko sta se njegovi roki staknili z mehkima ženskima rokama. Potem je Buzduga pritegnil Etelko k Bajiću v vrsto, ki jo je, izravnavši se z Buzdugo, zaključil krivonogi Samojlo. Pričelo se je kolo. Tanko je pel Mik:

O moj — o moj Mijo,
O moj — o moj Mijo,
Gde si sinoć bio?
Gde si sinoć bio?

Nato je ves zbor glasovito pritisnil:

Haj, haj, neka, neka,
Haj, haj, haj, neka, nek —
Gde si sinoć bio?
Gde si sinoć bio?

Tako so, gibajoč telo na desno in na levo, peli vsako vrstico nastopne pesmi:

O moj Mijo, gde si sinoć bio?
Gde sam bio, dobro mi je bilo.
Jerbo ja sam rujno vince pio,
Rujno vince iz rodne gorice.
Vidio sam bisernu devojku,
Ogleda se, nasmije se name,
Čini mi se, da bi pošla zame.
Uzeo b' ju, al ju neda majka,

Oteo b' ju, al ju čuva straža
Devet bana, deset kapetana.
Pred kućom joj bunar voda ladna,
Pred bunarom jablan drvo raste.
Penjat ću se jablanu na granu,
Zakukat ću kavo kukavica
I zacvilit kavo lastavica,
Nebi l' mi se smilovala majka,
Nebi l' meni svoje zlato dala.
Nit se meni smilovala majka,
Nit je meni svoje zlato dala.

Rahlo so se zibala razgreta telesa, nagibala se drugo k drugemu. Velika jim je bila prožnost, celo Samojlo je s tako gibčnostjo metal krive noge, da se je zdelo: zdajzdaj mu odlete, a Mik jih je vrtel, da so švigale kakor borilčeva gola sabla; v gorečnosti mu je padla čepica z glave, a on jo je z nogo bacil daleč od sebe; koder plavkastih las mu je zamahal po rdečem in znojnem licu. Bajić je lahno in prosto otepaval; krog usten mu je drgetala nevolja, sicer pa se je vedel svečano, kakor bi se nahajal na resni narodni svečanosti. Vilarju je šla igra zelo k srcu, s toploto in lahkoto je plesal; navadnih krožnih plesov ni maral, ker se mu je pri njih vrtelo v glavi. Mehko je stopal, kakor bi z nogama božal mater zemljo. Ob napevu se mu je zdel ples naraven, sam ob sebi umeven, resno delo. Prišteval ga je k jugoslovanski kulturi, o kateri je maloprej govoril Bajić. Buzduga je cepetal in otresal nogi, kakor bi plesal na razbeljeni plošči. Če je nagnil svoje ogromno telo proti Samojlu, ga je pogledal nasmešljivo, kakor bi mu hotel reči: „Osel, oh kakšne rogove nosiš!“ A k Etelki se je globoko nagibal, hoteč ji pošepetati kaj prijetnega na uho. Krčevito in strastno ga je držala za roko, zroč na svoji koleni, ki sta se izrazito slikali pod tankim krilom. Kakor iz zelenih listov bije v oči belordeči jabolčni cvet, tako se je v vrsti javljala in odlikovala lepota Bajićeve žene in njene sestre. Igraje sta plesali, v harmoničnem valu jima je teklo veselje po toplih udih. V svesti svoje krasote se je svetlega in srečnega obraza zibala Katica, kakor da sedi v gugal-

nici med dvema močnima drevesoma. Tako se sveti v jutranjem smehu lice zdravega in krepkega deteta iz bogato opravljene zibelke. Njen pogled je prehajal od tistega kodra, mahajočega po Mikovem obrazu, do male Vilarjeve bradice in obratno, ves udan in ves zamaknjen v harmonično vihro plesa in v druge tajne stvari. Kakor bi se majal poln cvet v pomladanskem vetru, tako je plesala gospa Ljubica. Žarovitih oči je pogledavala na svojega ljubimca, pogledavala in potepavala oči v tla, kakor bi se ji vtihotapljala sladka misel ali zavest težke pregrehe. Njena obleka je bila tako prikrojena, da ni skrivala bujnih oblik njenega prožnega telesa. Zdelo se je, da to zapeljivo telo v vsakem gibljaju razodeva ljubezen, da bi najrajše v strasti splavalo tja v mejo k načelniku. In pazil je dunajski pohotnik na vsa razodetja ozko prikrojene obleke. Ljubi Bog, zakaj si pripustil, da je zasejal vrag takšne stvari med tvoje zemljane, ki si jih vstvaril za svoje nebeško kraljestvo!

Po prvem so plesali novo kolo po napevu pesmi:

Jelen pase po gorici travu,
za dan pase, a za dva boluje,
a za treći ni glave ne diže.

In potem še eno s pesmijo:

Dve su druge lepo drugovale;
jedna drugu na prozor doziva:
Hodi drugo, da ti se potužim!

Vilar teh pesmi poprej še nikdar ni bil slišal, no njih besedilo mu je močno ugajalo; nič ni bilo v njih nespodobnega: v plemenitih, mehko ubranih besedah so opevale tu resno, tu hudomušno srčne zadeve mladih ljudi.

Prvi se je odtrgal od vrste težki Samojlo; že po drugem kolu se je ves razgret naslonil ob vrbo. Kmalu za njim je izstopila Ljubica, potem Buzduga z Etelko, ostali so se razdružili po končanem tretjem kolu, za kar jih je neugnana Katica pošteno okregala. Zavili so se v plede in ogrinjala ter polegli po travi, Samojlo je nalival vino in kavo, njegova soproga je ponujala pecivo.

6.

Vilar ni hotel počakati pečenega janjca, ker se mu je mudilo, da pride z nočjo vred pod Konj-planino. Obračunal je s Samojlom za obed. Žid skraja od milostivega gospoda inženirja, s katerim bo imel toliko opravkov, ni maral vzeti novcev; sprejel jih je še le tedaj, ko ga je bil oni pisano in strogo pogledal. Solnce je sijalo še vroče, ko se je poslovil pri izletnikih. Slovo je bilo kratko, ker svojega srca ni pustil pri njih, niti pri Katici, dasi ga je celo minuto držala za roko in mu zabičevala, naj kmalu pride v Tuzlo in jih poseti v njih hiši. Vsi so mu naročili pozdrave za Čumurpašo. „Naposled pride, kar sem želel vse te dolge dni — gozdna tišina, samota, mir“, je vzdihnil, ko je s Turkom izginil izletnikom iz vidika. Spustila sta se v lahen dir po mehki, malo izvoženi poti. Zamislil se je v tuzlansko gospodo. Nič mu ni ugajala. V strašni lenobi se pase, služba ji je igrača, ki preganja dolgočasje, razuzdano živi in poleg misli, da je kulturna in vrši imenitno naročilo, izobraža in lika za cesarstvo dve ji izročeni provinciji. Kdo se more ogreti za kulturo pl. Pesterja, ki brezsrčno gazi veljavno zakonsko pravo, ali za kulturo Simona Buzduge, ki z bikovko in detektivnim talentom strahuje ljudstvo! Le Bajić se mu je priljubil. Ta se prostodušno zavzame za pravico ter pošteno in odkrito sodi o razmerah, pač iz prepričanja in izkušnje, ker vsa ta švabska kultura je strla njegovo rodbinsko srečo.

Polagoma se je začel svet dvigati. Dospela sta do dveh bornih vasi, do krščanskih in turških Živinic, katerih hiše so, na široko raztresene, stale po zelenem hribovju nasproti Konj-planine. Dočim v krščanski vasi ni bilo nobenega znaka, po katerem bi bilo spoznati, da v njej prebivajo kristjani, sta za turško vas kazala dva začrnela lesena minareta, vidna že od daleč. Vilar je radovedno ogledaval kraj in ljudi, mimo katerih ga bo še mnogokrat vedla pot. Mnogo je videl tu še rodovitnega sveta, ki je bil zarasel z grmovjem in trnjem. Kar se tiče ljudi, je slišal, da govore Turki in kristjani isto narečje, da so si po obrazih vsi podobni, kakor bi bili vsi bratje, no kristjani se mu ugibajo preplašeni in

ponižni, z malodušno udanostjo zrejo vanj, dočim stopajo Turki ošabno in srdito v stran in ga niti ne pogledajo.

Užalilo ga je, ko je videl, da se mu ti ljudje umikajo in ne poznajo njegovega dobrega srca in ne uvažujejo njegovih poštenih namer. Ne nosi sicer srca na dlani, toda vsi bi morali čutiti, kako toplo bije zanje. Na pragu neke hiše v krščanskih Živinicah sta stali dve brhki deklici, katerima bi bil rad povedal svodobno in prijazno besedo. Ko pa je prijahal blizu, sta skočili v vežo za vrata in Vilar jima je hudomušno zaklical: „Solnce naj se vama odteguje tako, kakor se vedve prikrivate mojim očem!“ Te besede so celo njegovemu čemernemu Turku privabile nasmeh na rjavo lice.

Z Živinic ju je vedla steza preko predgorja v temno dolino, po kateri teče Oskova. Ta močni potok izvira visoko gori v Konj-planini; skraja ima značaj hudournika: večni sovražnik rastlinstva izpodjeda in trebi drevje, bobneč čez skale, in si samovlastno razriva in širi skalnato strugo; v dolini mirno šumlja in leze preko svetlih tolmunov Spreči v naročje. Podjetnim židom je pokazal pot k neizmernim bogastvom Konj-planine. Kraj njega so dali nakopati zložno pot.

Vilarja se je polastila dobra volja, ko je jahal po senčnati dolini. Svež hlad je vel iz vode in zelenja. V dnu zadi je že videl visoki vrh Konj-planine, ki mu drugujeta še druga dva vrhova, Zeleboj in Kravanja. V dalji pred seboj je zapazil bodro postavo kaludjera Miloševića. Pognal je konja v dir in ga poleg mladega popotnika hitro ustavil, iz česar je le-ta sklepal, da hoče z njim govoriti. Okrenil se je k jezdecu in ga spoštljivo pozdravil. Vilar se je obveselil prijaznega pozdrava, ker priljudnosti ni prisojal človeku, ki je poprej tako zadirčno odgovarjal Buzdugi.

„Ti jahaš pod Konj-planino, gospodine. Inženir si,“ je rekel Milošević, odkrito zroč Vilarju v obraz. Kakor bi nekaj veleval, takšen je bil njegov glas. Nekaj ponosnega, krepkovoljnega je zvenelo iz njega.

„Gotovo sem tisti. Pa odkod veš, da so nastavili inženirja? Imaš li zveze s konakom?“

Milošević je potresel svoje dolge, temne kodre, ki so mu padali čez tilnik, in se posmejal. „Stike sem imel z vašo gospodo, no precej žalostne. Ako še nisi slišal o njih, pa še boš. Sicer sem te pa včeraj videl hoditi v konak noter in ven, in ljudje so mi povedali, kdo si. Tudi v novinah sem čital tvoje imenovanje, v sarajevskih, novosadskih in belgrajskih. Pri nas mnogo stvari prikrivajo, mnogo se vrši tajno, vse, kar je krivično, se zastere z globokim molkom. No kar se tiče tako zvanega kulturnega dela, to umejo raztrobiti urbi et orbi, in inženir je kulturno delo.“

Vilar se je počudil takšnim izbranim besedam, iz katerih se je zrcalila ogorčena inteligentnost.

„Povej mi, gospodine, s kakšno voljo jahaš pod Konj-planino?“

„Z dobro.“

„Morda meniš, da boš deloval za bosenski blagor, ako pomagaš trebiti naše gozdove.“

„Moja misel je ta, da bom deloval za tistega, ki me je najel. To je moja dolžnost.“

„Kajpada. Veš, gospodine, mnogo lahko koristiš najetim delavcem. Tvoja inženirska dela ne bodo obsežna, a z oskrbo delavcev bo dosti opravka.“

Vilarju se je zdelo, kakor bi stal pred tuzlanskim načelnikom, prav tako je govoril Milošević o njegovem službenem delokrogu. „Vestno hočem opravljati službo brez tvojega pouka in ne oziraje se na desno ali na levo,“ je rekel. Ni mu bilo všeč, da hoče že vsak s svojimi nasveti segati v njegov posel. In pomislil je: Ta proziravi človek pozna ves moj bodoči delokrog; to je znak agilnega agitatorja, da vse ve, kar se pripravlja ali godi v nasprotnem taboru; tisti agitatorji niso nič vredni, ki ne poznajo položaja in ga izpregledajo še le takrat, kadar dovršeni fakt udari nanje in jih na glavah zapeče udarec.

Konja sta brzo stopala, toda Milošević ni zaostal. Njegov korak je bil trd in razvaljen, zdelo se je, da doni zemlja pod njegovo mišičasto nogo, podobno oni slavni nogi, ki jo je bil Michelangelo izklesal za razjarjenega Mojzesa. S tihim veseljem je zrl Vilar na orjaka. Čeprav je bil še mlad, vendar je že dosti videl,

vedel in premišljal. Vedel je, da ima človeška čreda svoje pastirje in tem pomagajo psi. In oni, ki se nahaja v čredi in ni pastir, pes pa noče biti, mora ravnati oprezno, da izhaja. Vzlic temu sam ni bil oprezen in ni ljubil tistih tihošlapov in lizunov, ki uspevajo po vseh slojih družbe z neodkritostjo in hinavstvom. Ugajal mu je človek, kateremu je strast odkrila srce, človek smelega čela, neupogljivega značaja in drzne misli. Takšen se mu je zdel Milošević.

„Kako napreduje kultura v Bosni?“ ga je vprašal z izrazom nasmešljivca, ki že naprej ve, kakšen bo odgovor.

„Za tujce dobro; oni žanjejo in vežejo v snope, nam pa še pabirkov ne puste. Oprosti, da govorim odkrito! Bošnjaki ne smemo molčati; kdor molči, kaže, da je zadovoljen.“

„Bodi odkrit z menoj! Glej, moje srce je vedno na strani potlačenih in robujočih ljudi. S svojim znanjem nisem suženj nobene vlade. Sicer pa zasedba Bosne traja še le tri leta; v tako kratkem času ni mogoče doseči vidnega napredka.“

„O, imamo viden napredek! Že rastejo naša mesta in se lepšajo in še bolj se dvignejo, pred vsemi Sarajevo. Železnice in poti nam gradijo, vso deželo objema trda mreža oblasti. Kaj hočeš še več? Pa mesta napredujejo le po tujcih in zanje, komunikacije skrbe le za strategične zveze. Ta napredek nič ne koristi našemu ljudstvu. Kako bi se sicer trumoma selili Turki iz dežele, ko se vendar vlada v prvi vrsti hoče opirati nanje! Poglej pa po vaseh, kjer prebiva masa ljudstva, če se je kaj storilo za kmeta.“ Jeza vnetega agitatorja je gorela na Miloševićevem obrazu, ožganem od solnca. Energičneje je potresal s kodri in više je dvigal gorjačo. Vilar mu ni ugovarjal. Po kratkem presledku je oni nadaljeval: „Kakor riba vode, kakor vzduha bi potrebovali vaše ljubezni sedaj, ko smo živeli blizu 500 let pod turškim igom. In vi nam niste prinesli zaželjene dobrote. O, ko bi bili pri nas vse tako uredili, da bi nam bilo prijetno in udobno živeti, da bi rekli: toplo nam je pod bosenskimi krovi! No vi ste tukaj obrnili vse v svoj prid; vam sije solnce, a mi čutimo, kakor bi živeli v

mrazu, vi ne razumete naših potrebščin, in križajo se te-le z vašimi na vseh potih.“

Vilar je kimal z glavo, pritrjujoč agitatorju, ki tega tihega soglasja ni mogel videti, ker je govoreč neprestano zrl predse v temna pobočja planin. Zvonek je bil njegov glas, neustrašenost in prepričanje je odmevalo iz njega. Zdelo se je, da ne govori toliko svojemu sopotniku, ampak v ogromne gozdove Zeleboja, Kravanje in Konja, kakor bi videl v njih vse polno naroda, ki drhti po svobodi in ga posluša, nadahnjen s prav isto strastno mislijo.

„Naše vode ne smejo po naših žlebovih teči v tuja korita. Iztrebiti se ne pustimo. Ako so izstrebili divjake v Ameriki in naselili tja Evropejce, se da to upravičiti le s stališča evropske sebičnosti; no v Bosni ni divjakov; tu je bilo modro urejeno gospodarstvo že takrat, ko so v Carigradu gospodovali Grki. Od tam smo dobili svojo kulturo, ne s severa, ne od vas. Ko so nas s tistega Carigrada porobili, se nas je polastila apatija, imenujem jo mržnja ali lenoba, kakor hitro smo spoznali, da ne delamo zase. Še dandanes se dostikrat prigodi, da kmet noče pokositi travnika, noče požeti njive, ker vidi, da mu nič ne ostane, ako redno plača bega, carja in najetega delavca. Od tod večni prepiri, razboji, nezadovoljnost. Lenobo očitajo našemu ljudstvu, no pridno in marljivo postane, kadar dobi svobodo, mine ga apatija, prinesena z muhamedovsko vero iz Azije. Prepričan sem, gospodine, da razcvete v Bosni zopet blagostanje, pride pa po drugačni kulturi, nego je tista, ki jo imajo v mislih tvoji prijatelji v Samojlovem hanu. Ljudje se pomnože in ob vsestranski marljivosti bo Bošnjak razmeroma dobro živel; ali tisti, ki pride iz tujine in hoče tu bivati, se mora čutiti domačina, naš jezik mora govoriti, naše običaje spoštovati, tisti plamen mu mora goreti v srcu kakor nam. Mnogojezičnosti tu ne potrebujemo. Samo slovanski jezik mora tu obveljati, pa naj se imenuje srbski ali hrvatski. Čudna stvar je jezik; on nas združuje in razdružuje. Tu je posebno treba, da nas združuje, ker nas ločijo nesrečne razlike v veri.“

„Da bi vsem en plamen gorel v srcih, tega ni nikjer. Povsod se križajo nazori. Brat, ti si oduševljen za stvari, ki niso vseskozi izvedljive.“

„Pravijo, da sem nevaren agitator. Moje prepričanje je stalno: voda ga ne izpere, rja ga ne izje. Nikdar ne govorim samo zato, da bi napravil efekt. Nazori se povsod mešajo, dokler se ne izbistrijo, misel in protimisel se vrtita v glavah, končni uspeh je pa napredek. Glede naše uprave je moj nazor ta, da se mora prilagoditi potrebam ljudstva vseh slojev. Rokav treba tako narediti, da se prilega roki, roke ni mogoče prikrojiti po razmerah rokava.“

Od teh splošnih stvari je prešel na posamezne slučaje, na konkretnosti. Grajal je vlado, ki ima za vsakega dosti zemlje; kolonisti, samostani, cerkve, vakuf je dobe, kolikor požele, le domači kmet je ne dobi. Oglasil se je c. k. stotnik za zemljo in dobil jo je ter obdelal s svojo stotnijo. Posebno je zabavljal zistemu kolonizovanja. „Kaj pa so kmetski kolonisti? To so ljudje, ki so živeli v svoji domovini ob beraški palici, bodisi da nikdar niso nič imeli ali pa da so pri slabem gospodarstvu zapravili svojo zemljo — pa hajdi v zasedene dežele širit kulturo! Človek, ki kaj ima v svoji domovini, ostane tam in ne ponese kar na dobro srečo svoje kulture v tujino. Ker jim vlada podeli vse mogoče dobrote in svoboščine ter dovoli, da se povsod svojevoljno razprostirajo in odrivajo domačine, se ti kolonisti sčasoma dvignejo, kolonije zacveto. In čez sto let po njih prihodu v deželo, ako ne poprej, dvignejo glave in se začno ponašati, da so oni kultivirali deželo in da morajo stati, ako ne na prvem, pa vsaj na odličnem mestu. Tako se vedejo dandanes potomci onih, ki so svoje dni kot kolonisti, to je kot berači in klativitezi prišli na Ogrsko, Češko, Rusko in v Ameriko. Ako bi vlada proglasila za domorodno prebivalstvo tiste ugodne agrarne zakone, kakor jih uveljavlja za koloniste, onda bi dežela napredovala in se povzdignila z domačo močjo. Mi imamo samo dolžnosti in nobenih pravic. Poprej tudi nismo imeli pravic, a vrag se je menil za turško carstvo.“

Vilar je zvesto poslušal svojega razburjenega sopotnika, ki mu je strast razgrela glavo, pognala kri v lice. Nič ponarejenega ni videl v njegovi gorečnosti. „Čital sem, da osebne varnosti in varnosti imetka poprej ni bilo v vaši deželi," je pripomnil.

„Da, tako se čita v vaših novinah, da naš imetek poprej ni bil varen, a zdaj bo kmalu ves na varnem, namreč v tujih žepih. Poprej je naša pest skrbela za varnost. Dasi je bilo kristjanom zabranjeno nositi orožje, smo bili za silo vendar vsi oboroženi. Na turška razbojstva se je odgovarjalo z orožjem. Prigodilo se je, da so kmeta, ki je posamič gnal živinče preko planine, napadli turški razbojniki. No strah je iznajdljiv: v nevarnih časih in krajih so se napotili kristjani iz ene ali več vasi s handžarji in samopali za pasom skupno na semenj in oboroženim se ni trebalo bati sovražnega navala. Naj nam ne hvalijo sedanje varnosti! Ptica v kletki je gotovo na varnem in lev v zverinjaku tudi, toda kakšno je življenje, kjer ni svobodnega gibanja."

Milošević je globoko vzdihnil, kakor bi bila njegova iznajdljiva in gibčna misel zadela ob mreže in okove živalskih kletk in zaporov.

„Zdi se mi, da pretiravaš in prehitro sodiš," je govoril Vilar. „Vse, kar je temno, slikaš črno in svetlobi nikjer ne pustiš prostora. Ako hočemo spoznati posameznega človeka, pravijo, da treba čakati sedem let; če se v tem času ni pokazal, kaj je in kako, čakaj še sedem let; onda se ti gotovo odkrije, kaj velja in česa smeš pričakovati od njega. Tako treba čakati tudi na upravo, ki pri zamotanih razmerah, kakršne je našla v Bosni, ne more vsega preurediti kar na hitro roko."

„Lahko bi bila vsaj začela, da je sposobna in poštena. Nekaj je že uvidela, lani je nekaj pometala z uradniki, ali takšnih, ki bi imeli srce za nas, nam še ni poslala. Že nocoj ali jutri boš spoznal gozdarja Bierkopfa in tedaj porečeš, da govorim resnico. Obljubila nam je v proklamacijah široko kulturo, blagostanje in kaj še vse, no od besede do dela se mnogo predela in od besede do dejanja se človeku mnogo sanja. Ako uradniki ne delajo za nas, kdo naj dela? Morda nune, ki so jih poslali sem in so v mestu otvorile šolo za

otroke častnikov in uradnikov? Priredile so pozimi neko božičnico ter povabile na slavnost tudi bosanske otroke. Obdarile so jih z manšetami, ovratniki, zavratnicami ter s hlačicami švabskega kroja, z igračkami in drugo drobnjavo, ki za naše otroke nima prida. Zato so bile pa tudi poti iz samostanske šole kar nastlane s takšnim blagom, došlim z Dunaja. Z manšetami kulturo sejati na Balkanu, to je pač smešno."

Milošević se je trpko posmejal. Tudi Vilar se je smejal.

„Glej, tvoji ljudje tam v mestu pravijo, da žive patriarhalno življenje na otoku sredi sirovega naroda. Svoje sirovosti, kričeče v nebo, ne vidijo in prisojajo jo nam.

Vilar mu ni odgovoril, a razsodil je sam v sebi: Ta človek bi s komolcem, ne — s handžarjem bi si delal pot med tirane. In spoštovati je začel človeka, čigar filozofija si je nadela žalno obleko narodnega gorja. Rad bi ga bil vprašal po njegovi preteklosti, kje je študiral, kako je prišel v samostan, kako iz njega, zakaj nosi roko v obvezi, pa Milošević je zaostal za njim. Pogreznjen v svoje strastne misli je molče korakal poleg Turka.

Vilar je zagledal pred seboj na levo ob poti ponižno hišico, naslonjeno ob breg nad Oskovo, ki je šumela na desno v globoki strugi. Milošević je pospešil korak in se zravnal z njim. „To je Mušićev han ali han ob Oskovi. Tukaj se ločita najina pota. Tvoj pelje dalje vedno poleg potoka, jaz sem tukaj doma."

„V tem hanu?"

„Moj pravi dom je daleč od tukaj v Hercegovini, a sedaj bivam v Piliću. To je pravoslavna vas dobre pol ure nad Oskovo. Gori bivam s handžijo Mušićem pod eno streho. Tukaj si odpočijem in potem hajdi v breg."

Tudi Vilar je postal pred hanom. Nameraval je kar na konju popiti čašico kave, ko pa je zagledal pod visokim pristrešjem, stoječim na koncu hana na štirih drogih ter pokritim s suhim vejevjem in prapretjo, kopo otrok, rajajočih in igrajočih neko igro, in poleg njih deklico mamljive lepote, je razjahal ter oddal konja

Turku. Tedaj je stopil iz hana visok, suhljat, star mož prijaznih, dobrih oči, ki je v pozdrav površno dvignil rjavo in koščeno roko h koničasti albanski kučmi, nekoč beli, sedaj pa zelo obnošeni in zamazani.

„Pomozi Bog, gospodine! Hočeš li kave?“ je vprašal starec s tiho, hripavo in ubito besedo.

„Prinesi, handžija!“ In Vilar se je okrenil proti pristrešju, kjer je sedel na konec klopi, ki je stala ob zunanji steni.

„Daj i meni, Pero!“ je zaklical Milošević in šel za inženirjem. „Umoril sem se danes, bogme! Dolgo pot sem napravil. Ob treh zjutraj sem bil še v hribih Majevice-planine,“ je rekel ter sedel.

Vilar ga ni poslušal, njegova pozornost se je obrnila k rajajočim otrokom. Kakšnih petnajst let star deček s fesičem na glavi, nevelik, toda životen, v novih opankah, je držal za povodec, na katerem je bil krog vratu privezan mlajši deček, bos, raztrgan in odet čez glavo v staro kožuhovino, obrnjeno narobe. Ta kožuhar je v krogu po strani stopical z nogama črnima kakor zemlja krog svojega vodnika, nagibajoč glavo zdaj na desno zdaj na levo, mrmrajoč, brundajoč in buleč oči. Oni v opankah mu je nasmešljivega obraza s tankim glasom pel: „Igraj, igraj medjede! Igraj, igraj medjede!“ — ter cukal s povodcem. ‚Medved‘ smrči, grči kakor razdražen ris, hrka, voha, pade na vse štiri, potem se postavi na zadnji dve. Smešno. Vodnik mu neprestano poje: „Igraj, igraj, medjede!“ Drugi otroci so stali v krogu ali ležali na trebuhih na tleh ali čepeli na podvrtih nogah in drezali z dolgimi šibami v ‚medveda‘, ki je imel podolgovat živalski obraz in je znal strahovito bliskati z očmi. Da bi bila slika popolna, prinese zavaljen deček s krasto na bradici peharček ter ga pomoli ‚medvedu‘. Ta podaljša čeljust ter ga zagrabi z belimi zobmi, miga z očmi, se reži, ščeperi in pobira, nagibajoč se na stran. In gledalci mečejo v peharček kamenčke, travo, prah, kdo vrže tudi gumb. Vilar se je vzpel ter vrgel dvajsetico. Potem je v pohvalo plosknil z rokama, kar je dečke tako preplašilo, da so mahoma prenehali z igro.

„Naš narod je podoben medvedu na povodcu, prav tako mora slušati, stopicati, kakor bi bila razbeljena tla pod njim, sicer ga cukajo, vlečejo sem in tam in kopo batin mu naložе na kožuh. Renčati ne sme, da ne bi slišala Evropa, ki z vsem svojim razumom in s tisočerimi očmi pazi na balkanske dežele.“

Te Miloševićeve besede je prekinil handžija Pero, ki je prinesel kavo. „Je li dosti klaje v Majevici-planini, Jovica?“ je vprašal.

„Detelje ne bodo kosili, ker vsled kuge je popadla živina. Vse pojde v propast,“ je odgovoril agitator, in handžija je skrbno pogledal Vilarja, ki je precej vedel, da govorita o oni živini, ki je bila zaplenjena in predvčeranjim prignana v Tuzlo. „Ta gospod je inženir, potuje pod Konj-planino,“ je nadaljeval Milošević. „Dober, pošten človek,“ in mešaje kavo je dodal: „On se zavzame za sekače, on ne pripusti, da bi jih odirali in izsesavali. In tudi našo porobo pripozna; kdor pripozna našo bedo, je usmiljen človek in z nami.“

Handžija je skomizgnil z ramo, češ: mnogo so nam obetali takšni dobri in pošteni ljudje, srca pa le niso imeli za nas. Vendar pa se je zasvetil v njegovih milih, skoraj otroških očeh usmev, ki je veljal inženirju. Podpiraje se z žilastima rokama ob suha boka je rekel: „Boga mi, pametni in učeni so ti ljudje, ki so prišli k nam. Nikdar si nisem mislil in nikomur v Bosni se še sanjalo ni, da pojde kedaj vsa Konj-planina po Oskovi v dolino. Za Konjem prideta na vrsto Kravanja in Zeleboj, potem Ozren-planina ter vsi neprodirni gozdi ob Krivaji in Spreči od Doboja pa do Kladnja. To je bogastva! Turek je spal, tiho se je nakopičilo takšno bogastvo krog njega, a on ga ni videl.“

„Zdaj vidimo, ko je prepozno.“

„Modri ljudje so nam zavladali, takšnih ni bilo prej.“

Agitator je pljunil.

„Vsak zase, Bog za vse,“ je rekel Pero, zroč na Jovico, kakor bi mu očital preveliko iskrenost.

Ko se je Vilar okrenil od kave k otrokom, se je njegovo oko ustavilo na deklici, ki je, opirajoč se ob drog pristrešja, zrla nanj. Nekaj toplega ga je izpreletelo.

Le za hip je videl v njene temne oči, ki so se precej umaknile njegovemu pogledu. On sam bi se ne bil upal dalje gledati vanje, ker je vedel, da se Bošnjaku ne zdi vse dopustno, kar je pri nas običajno in spodobno. Grozeče motri tujca, če se drzno ozira na njegovo ženstvo.

„No, deca, sedaj nam zapojte srbsko pesem in ti, Danica, mi prinesi sveže vode!“ je ukazal Milošević. Vilar je gledal za deklico, ki je z bakreno konvico v roki gibčno in hitro korakala preko poti k Oskovi. Vse na njej je bilo prijetno napeto, lica in grudi, vsa postava v pravilnih razmerah, ki se ne vidijo vselej na mestni ženski, dasi ji na rafiniran način pomaga šivilja. Le tista široka dimlija (žensko krilo), ki se zdolaj ob členkih privezuje k nogi, se mu je zdela neokretna in smešna. „Kje se je vzela v teh gozdih takšna krasotica?“ je pomislil Vilar, ko mu je bila izginila deklica v strugi Oskove.

Otroci so zapeli srbsko pesem in Vilar je, kimajoč z glavo, zvesto poslušal. „Kje so se naučili tako lepo peti? Imate li šolo v vasi?“ je vprašal.

„V Piliću ni bilo nikdar šole, no jaz zberem po trikrat štirikrat na teden otroke ter jih učim čitati, pisati, računati in peti. Naši ljudje so nadarjeni in vneti za pouk, šol pa vendar nimamo razen v mestih, samostanih in večjih središčih pravoslavnega naroda. Kakor bi ne imel vseh petih čutov, takšen se mi zdi človek, ki ni hodil v šolo.“

Vilar mu je pritrdil in pohvalil njegovo šolo. — Bog ve, ume i ona čitati in pisati — si je mislil, ko je sprejel iz Daničine roke čašo z vodo. In pijoč je kradoma dvignil oči od njenih rok na njeno skoraj gosposko nežno obličje. — Ni mogoče, da bi takšno dekle ne umelo čitati — je pomislil.

„No, Vazko, prinesi gusle in zapoj nam našo pesem!“ je velel Jovica onemu brhkemu dečku, ki je maloprej vodil ‚medveda‘. Deček je prinesel iz hana stare gusle. Počenil je na tla in brundajoč po struni, je pel dolgo pesem o starem bosenskem junaku. Njegov zatemneli obraz se je pokril z resnostjo in starčevsko solzljivostjo, ko je z otožnim glasom bolj pripovedoval

nego pel o narodnem junaku. Oči je zastrl s trepalnicama, kakor bi bil pravi pravcati slepec-pevec. Njegovi tovariši so počenili pred njim in prekrižali roke na prsih ali polegli po tleh, oprli glave z dlanmi ter napetih oči zvesto poslušali, ker greh bi bil, ne poslušati. Nihče ni dal glasu od sebe. Danica je slonela ob zidu, očividno z vso mislijo vtopljena v junaško pesem, dasi jo je že mnogokrat slišala. Inženir in Jovica sta molče pušila svalčice in srebala kavo. Handžija Pero je pazno in bistro pogledaval na novega gosta, ker všeč mu je bilo, da mu ugaja takšna zabava in se kaže zadovoljnega. In res je bilo Vilarju mehko pri srcu. Preproste gusle so se mu zazdele nekakšna vrsta duše, iz katere hrope sama bolečina, hrope že mnogo stoletij žalka in enozvočna: izliva se iz nje potok solz in bridkih spominov na dolgotrajno sužnjost. Naveličal se je bil tistih praznih radovank pri gosposkih ljudeh, ki se vrste dan za dnem, so povsod enake, šablonske, mnogokrat sirove in nikdar ne nagnejo duše do globlje, sočutne misli. Hotel je Vazka, ko je odpel, nagraditi, pa deček ni hotel sprejeti, ker mu je bil Jovica odmignil z besedami: „Vazko, sebi in narodu na slavo si pel in nam v veselje. Pohvala naj ti bo v nagrado!“

„Od Boga je pesem in k njemu kipi,“ je rekel handžija, vihajoč si v zadovoljstvu dolge osivele brke.

Celo uro je posedel Vilar in še dalje bi ostal, pa ura in dolge sence, padajoče od drevja, so ga spomnile, da je čas odriniti po nepoznani poti. Ker mu je handžija bore malo zaračunal za kavo, mu je natresel nekaj drobiža kot nagrado v pest, kar je Pero jasnega obraza spravil za svoj pas.

7.

Mušićev han leži že na ozemlju Konj-planine, toda do onih kolib, kjer je bila nastanjena uprava drvarskega tabora, je bilo še uro hoda. Konja sta postajala trudna, ni ju bilo mogoče izpodbuditi v izdaten dir. Dolina se je čim dalje bolj ožila, znožje gor se je dotikalo že Oskove, ki je šumela po plitvi, le malokje skalnati strugi. Na nekaterih krajih se je dolina zopet razširila v majhen kotel; tam je držala pot že rajši preko kakšnega

obrunka kakor pa tesno ob izpodjedajočem potoku. Ti obrunki in razrastki planin so bili gosto zarasli in pot po njih je bila tudi podnevi temna. Od vseh strani je popotnikoma zavelo dihanje gozda naproti.

Z radostjo se je oziral Vilar v temo drevja. Tu si odpočije. Tudi gorski potok ga je zanimal, tista žila, po kateri se je stekalo planinsko bogastvo v dolino. Na nekaterih krajih je bilo videti, kako je človeška roka ugladila vodno pot s tem, da je posekala drevje ob bregu ter tu zožila strugo, tam jo razširila, da so v njej gladko potekli hlodi in se niso ustavljali in kopičili. Ponekod so potok napeljali v novo strugo in jo ogradili s krlji ali obzidali, tako da je voda brez ovir hitela navzdol. S pobočij gor so držale suhe drče do Oskove; po njih so spuščali pozimi po zamrzlem snegu les k vodni poti. Ob pritokih so bili napravljeni široki leseni žlebovi; vanje so visoko v gori napeljali vodo, jo zajezili, navalili lesa pod jez, odprli zatvornico in splav je bliskoma drvel v dolino. Pozimi, ko je zamrznil sneg v žlebovih, ni trebalo vodne sile; po njih so kakor po suhih drčah spuščali hlode. Tako je umni človek odstranil zapreke ter z močno roko posegel po zakladih, ki so se zdeli do tedaj nedosegljivi. Vilarja so že v mestu poučili in ga uvedli v njegov posel: vse te naprave naj nadzira, po njegovih navodilih naj se popravljajo in izpopolnjujejo; kjer treba, naj se gradijo nove. Bile so še močne, jedva dve leti stare, z njimi ne bo premnogo dela, zato se hoče tem bolj zanimati za delavsko blaginjo. Ni vse v redu pri delavcih, to je posnel iz prikritih namigavanj tuzlanske gospode in liferanta Samojla ter iz jasnih Miloševićevih besed, no on spravi vse to v red, tako da zadovolji delavce in ne bo trpela škode vlada. Kakor ga je skraja jezilo, ker so mu naprtili administracijo, tako ga je to veselilo zdaj, ko se je bil že nekoliko uživel v položaj. S paznim očesom je ogledaval one umetne naprave, ob katerih se bo potikal od jutra do mraka, s slastjo je vsesaval vase krepilni zrak, pomešan z vonjem najrazličnejšega rastlinstva. Dehtele so temne gore in pogrezal se je vedno globlje vanje. Zaukal bi od samega veselja, da je ušel hrupnim mestom in našel naposled zaželjeni mir v kraju, ki ga še

ni oblizala kultura. Nekaj iz tistih starih časov, ko še ni bilo kamenitih mest in so naši davni dedi stanovali v pragozdu, je menda ostalo še v nas, da tako želimo bežati iz mesta vun na zelene poljane in kraj šumljajočega potoka v tihe gozde. V dolini je svetloba gasnila, a nad njim se je razpenjala plast jasnega neba, podobna podolgovatemu jezeru, ki v daljavi blešči v svitu zahajajočega solnca med mračnimi gorami. Tihota povsod okrog. Naposled so zalajali psi, pot je bila končana. Razjahal je pred lesenimi kolibami, namenjenimi za stanovanje, pisarno in hlev.

Kolibe so stale na lepi tratini ob Oskovi na vznožju Konj-planine. Zgrajene iz grobo obtesanih brun, obite in pokrite z deskami, pač niso držale toplote, pa tudi pred poletno vročino so bile te lesene stene slaba zaščita. Od 1. majnika sem drvarji niso bivali v njih, ostajali so čez noč v gori, tam kjer so sekali. Poleti so stalno prebivali v njih samo gozdar Bierkopf, potem sluga in hlapec. Tem se je pridružil sedaj še inženir. Sluga je kuhal, snažil in opravljal vse hišne posle, hlapec je oskrboval dva konja, ki sta iz Samojlovega hana poleti vozila, pozimi pa, če je bil velik sneg, tovorila živež; tudi za ježo so ju rabili.

Vilarju je prišel naproti s tremi psi mešane pasme Bierkopf, srednjevelik, trden človek z neprimerno veliko glavo, z zalizci, ki so pokrivali obe lici, kakor bi imel na vsaki strani obraza prilepljeno gosto ščetičo. Oblečen je bil v ubožno lovsko obleko. Od njega je zadehtelo po zemlji, gozdu, preperelosti in po alkoholu. Njegovi psi so sumljivo vohnjali po dolenji obleki inženirjevi. „A, gospod inženir?“ se je odurno začudil gozdar ter pomolil Vilarju mesnato desnico. „Vas so poslali semkaj na počitnice?“ je bolj renčal nego govoril, upirajoč jastrebaste oči v došleca in sileč se v lokav nasmeh. Vilar je precej spoznal, da tukaj ni dobro došel. Stisnil je podano desnico, a zazeblo ga je, ko je gozdar ob nasmehu pokazal svoje naprej stoječe, dolge in rumenkaste zobe in so mu zalizci stopili toliko v stran, da so zakrili ušesi. ‚Kakšna gozdna pošast je to! Favn, kajli? Kje so si ga neki izposodili!‘ si je mislil inženir in stopil za korak nazaj, ker ta grdi Čumurpaša mu je

puhal iz dolge pipe oblake dima naravnost v obraz. Gozdar mu je v naglici razkazal kolibe in ga naposled vedel v njegovo novo stanovanje, precejšnjo sobo s preprosto opravo. Notri je ležala že vsa Vilarjeva prtljaga, trije majhni kovčegi.

„Precej vam pošljem našega služabnika, da postreže, kar želite. Tu notri bodete počivali kakor v Abrahamovem naročju. Pa lahko noč! Da bi se vam prvo noč kaj lepega sanjalo!“ je pri vratih govoril Bierkopf s sarkazmom na ustnah in v očeh.

Vstopil je služabnik in presenetil Vilarja s svojo pijanostjo. Oči so mu mrlele v čudnem ognju, po obrazu ga je oblivala nenaravna rdečica, jedva se je držal na nogah. „Želite večerjo, gospod inženir? Kaj malega bi vam hitro napravil.“

„Sam imam kaj malega s seboj. Prinesi mi iz hleva torbo!“

Sluga je prinesel torbo in precej za tem se je zopet pojavil, sedaj z neodmašeno zlatoglavo steklenico. „To-le izpijte, gospod inženir, da boste laže zaspali“.

Vilar se je spomnil zlatoglavih steklenic, ki mu jih je ponujal Samojlo. „Jeli dobro vino notri?“ je vprašal.

Služabnik je stisnil usta in oči, kakor bi zadržaval neki slasten okus v sebi.

„Koliko velja steklenica?“

„Nič, prav nič — hi-hi-hi! — brez skrbi pijete. To nam navrže vsak mesec liferant Samojlo, zastonj nam da naš očka Samojlo.“ Sluga je dvignil obrvi in razširil oči, kakor bi hotel izzvati radost in veselo presenečenje. In tiho je pristavil:

„Gospod gozdar jih dobivajo 30 in še več, jaz 5, Marko, ta, ki je v hlevu, tudi 5. O, brez skrbi vzamete, to nič ne velja.“

Vilar je nevoljen odvrnil z roko. „Lepa hvala za tvojo prijaznost, ali takšnih finih vin jaz ne pijem. Danes več ne potrebujem tvoje postrežbe, toda jutri te zgodaj pokličem. Navajen sem zarana vstajati. Le idi!“

Ozlovoljenost je izpreletela služabnika, v stran je namrdil lice, ko se je po vojaško obrnil na petah. „Sladkega počitka vam želim, gospod inženir! Naj se vam kaj prida nasanja, da stavimo v loterijo,“ je od-

hajajoč rekel. Očiten zasmeh je bil v njegovih besedah kakor malo prej v gozdarjevih.

Vilar je zgodaj ugasil ter legel v posteljo. Zaprl je oči in izkušal zaspati, odganjajoč misli, ki so se nanašale na dogodke današnjega dne. ‚K čudnim ljudem sem prišel,‘ je premišljeval. ‚Gozdar in sluga, oba sta pijana. Morda so takšni tudi delavci.‘ Opravičeval je pijanost z nedeljo, češ: na ta božji dan se pije tudi na Slovenskem premnogo. Preden se je pojavila dremota, je zaslišal nad seboj močno rompljanje, kakor bi kdo pod streho krompir natresaval po deskah. ‚Kaj je to? Ali plešejo gozdni škrati nad menoj? Tu ni mogoče zaspati.‘ Prižgal je luč, vstal ter šel iskat človeka.

Gozdar je imel še luč, ki je udarjala skozi špranje slabo zloženih desk v vežo. Vilar je potrkal.

„Kdo je?“ je zahreščal pivski glas gozdarjev.

„Jaz sem, inženir. Rad bi vedel, kakšen vrag pleše nad mojo sobo.“

„Hahaha!“ se je zlobno ozvalo iz sobe. „Prosim, vstopite!“

Bierkopf je sedel v domači suknji dopetači pri mizi, pušil in sam s seboj igral karte. Prekladal jih je v pasjanski igri. Kraj kart sta stali dve zlatoglavi steklenici. „Sedite! Ali igrate v karte? Piké bi vrgla, to je prava igra za dva.“

„Ne umem nobene igre.“

„Škoda, škoda! To vam bo dolgočasno v naši puščavi. Vzamete li za ljubo kozarček vina — finega —“

„Lepa hvala, gospod gozdar, pijem samo navadno vino in še tega malo. Res — hvala!“

„Treba se vam bo navaditi — podgan.“

„Podgan?“

Bierkopfu je neprijeten smeh legel na ustnici. „Lesne podgane vam škrabljajo pod streho; sredi gozdov prebivamo, zato je toliko tega mrčesa.“

„Ali jih ni mogoče ugonobiti?“ Vilarju se je za malo zdelo, da mu je maloprej Bierkopf voščil lahko noč in ga ni nič opozoril na prijetnosti takšne lahke noči.

„Koliko sta jih že hlapec in služabnik postrelila in zastrupila, pa vse zastonj. Treba z njimi živeti, vsakemu gorju se treba prilagoditi. Najboljše sredstvo

proti podganam so te-le zlatoglavke. Izpraznite eno, če ne pomaga, obglavite še drugo, tedaj pa zaspite, nezavestno kdaj se prevalite v Morfejevo naročje, in naj poka koliba na vseh koncih in oglih. Kaj vas služabnik ni opozoril na podgane?“

„Ni. V čuden kraj sem prišel in še veselil sem se ga.“

„Zaradi podgan ni treba obupati. Po zimi ne bo nobene. Vaša služba bo prijetna in lahkotna. Sploh se čudim, čemu so nam poslali inženirja, ker inženirskega dela skoraj nič ni, plačo so vam pa nakazali kar sijajno.“

„Pri deželni vladi bodo že vedeli, ali sem tukaj potreben ali ne,“ je ozlovoljen odgovoril Vilar.

„Gospodarske posle so vam naložili in ti tudi nekaj nesejo. Vaša hrana vas ne bo veljala novčiča in tudi steklenic bo, kolikor jih boste želeli. Pa takšno delo bi opravljal lahko tudi najin služabnik. V Sarajevu nič ne vedo, tam delajo vse po neki nerazumljivi šabloni.“

Prezirno se je Vilar ozrl po steklenicah in ker je komaj čakal prilike, da pokaže svoje poštene namere, je porogljivo rekel: „Postranskih zaslužkov, na katerih lepé morda žulji delavcev, ne maram. Svojo hrano bom plačeval že sam. Kaj so tukaj v navadi vzetki, tiste podkupnine, o katerih se toliko bere v ruskih knjigah?“

„Ti so povsod v navadi, ne samo na Ruskem. Ponižnemu železniškemu izprevodniku jih ščukajo popotniki, višji uradnik jih dobiva od tovarn in premogovnikov, ki dostavljajo material. Modrega človeka načelo se glasi: Kadar je kaj v skledi, zajemaj, kadar imaš, spravljaj, če kaj nese, pobiraj! Bosna je pravzaprav še sultanova pokrajina, kako bi ne bili v navadi vzetki! Blagor mu, kdor sedi pri koritu, ker njegovo bo nebeško kraljestvo!“ Bierkopf je pomešal karte ter jih začel metati predse. Vilar je ostrmel ob njegovem cinizmu. Želel mu je lahko noč.

Razsrdilo ga je vse, kar je videl in slišal. Šel je v hlev, da ošteje pijanega služabnika, ker ga ni opozoril na podgane. V kotu hleva je stala dolga miza, na njej luč, ki je svetila krepkemu fantu, sedečemu in pišočemu pismo. „Kdo si ti?“ je osorno vprašal Vilar.

„Konjski hlapec Marko Krpica sem,“ je odgovoril pisar ter dvignil glavo.

„A jaz sem rezervni častnik —“

Ko je bil Marko zaslišal besedo častnik, je planil pokonci ter v naglici prebrnil stol pod seboj. Vzravnal se je v vojaški postoj in zagrmel, kakor so ga bili pred leti naučili pri hrvatskih ulancih: „Gospod častnik, pokorno javljam — vse v redu!“

„Ni vse v redu, prijatelj. Tu imate podgan na milijone. Kje je služabnik, da mu navijem ušesa?“

„Pokorno javljam — pijan spi pod kakšnim drevesom. Prodal sem mu svoje steklenice in zdaj je pijan.“

„Zakaj me ni opozoril na podgane? Vse polno jih je pod streho.“

„Pokorno javljam — ne vem. Gospod častnik, podgan se vam ni treba bati. V sobi pustite goreti luč, pa bo dobro. Luči se boje. Tako delajo tudi gospod Birkov.“

„In onadva hudiča mi tega nista mogla povedati! Rada bi, da me požro podgane. No čakajte, jaz vas bom še mikastil!“ Poteptal je Marka po rami in blagonaklonjeno mu je rekel: „Ti si edini poštenjak tukaj!“ Napravil se je k durim, Marko ga je spremil. „Hvala ti, Krpica!“ mu je rekel pri durih in da bi mu vcepil še višje spoštovanje, je strmo zroč nanj, nemški pristavil: „Ein guter Kerl!“

Dolgo ni mogel zaspati. Nekaj ga je motila luč, nekaj podganji ples pod streho.

Ko je drugo jutro vstal, je svetil že davno beli dan. Služabnik mu je skesanega obraza prinesel zajutrek. Vilar ga je nahrulil s trdimi besedami: „Sanjalo se mi je o podganah in o tebi, pijana svinja! Zdaj pa stavi v loterijo! A pri meni ne boš pijančeval!“ Vprašal je po Bierkopfu, no ta je bil že odšel v planino. Služabnik mu je pokazal izhojeno stezo za kolibami, kjer se je svet začel strmo dvigati, po njej naj gre vedno kraj Oskove ter lesenega žlebovja, za uro hoda pride do sekačev.

S puško ob rami je ubral tisto stezo. Čez pet minut je bil že v pragozdu. Ostrmel je. Silna neukročena priroda ga je sprejela vase. Tu je tisočletja delovala neovirano, samosvoja in ni je kazila človeška roka. Prastara drevesna debla so na obeh straneh

potoka v bizarnem neredu ležala po tleh ali se naslanjala na živo drevje ogromnih obsegov. Nekatera so se nahajala še v poslednjih utripih življenja, pri tleh so poganjala še mladike; druga so popolnoma onemogla čakala izpremenitve v prah, ali pa že kazala zadnje ostanke nekdanje moči — preperel stržen s trhlimi grčami, podoba kostenjaka, ki so se mu že vgreznila rebra in ki leži v zemlji kakor stlačena cvetica v herbariju. Dih življenja in smrti je zavel na Vilarja; na desni in na levi so nevidne moči snovale svoje niti za vedno jačje življenje in povsod so se propadli deli globlje pogrezali v trohnobo. In neki poseben, neopredeljiv vonj je udarjal v nos: to je bil duh življenja, pomešan s smradom smrti. Toplo solnce je sijalo na nebu, toda njegova svetloba je mogla le malokje prodreti k Oskovi, ki si je v večnem boju z rastlinjem in trdo skalo izkopala svojo drzno pot. Kakor bi šel človek po ozki soteski, obrobljeni z navpičnimi in čez pot visečimi stenami gor! Kjer si je obrovska hraščevina izbrala svoje torišče, ugonobivši tujo okolico, so solnčni žarki prodirali še dosti nizko med vejevje, tvoreč na deblih in na vejah nekako zlato mrežo, ki je plesala, kakor je veter gibal vrhove; ponekod so segali slabi solnčni utrinki noter do vlažnih tal, doli do drevesnih mrtvecev, vkovanih v razšopirjeno rastlinsko golazen, in dobrodejna svetloba je bleščala s takšnih prostorov. Kjer je kipelo bukovje in gabrovje, tam solnčni žarki niso pririli do tal, čeprav je bilo nekaj lesa za stezo ob potoku izsekanega.

Strmeč in zadivljen se je oziral v goščo. Takšnih debelin še nikdar ni videl. No globoko ni moglo prodreti oko: povsod se je razrastel srobot, vse je preprezal zimzelen, divja trta in podobna rastlinska navlaka. Le kraj Oskove je vse jasno videl. Prikazni čudovitih obrisov so se mu javljale, in začel je prirodi lastiti človeško čuvstvovanje. Nebotična smreka kraj steze nad skalo, oblečena v krastavo lubje, ga je spominjala stare zagrenjene samice: osato zre v hrumeči potok, peneč se pod skalo, kakor bi ga zasmehovala, da ji ne more do živega on, ki je podrl toliko tovarišic; s čudom in strahom gleda na gibčno bitje, ki se je pojavilo ob

vodi in leze kvišku — nov lubadar, ki grozi s poginom vsemu, kar živi v planini: prišel je konjederec s pasjo struno in vse, kar živi, potegne v dolino. Veličastni macesen, ves odet s sivim mahom — kaj se držiš tako resno in modro kraj grbavega in razmršenega gabra? Ali premišljuješ o stoletjih, o večnosti, ali pomilovalno tolažiš grbavca, ki je ostal kljub visoki starosti pritlikavec in kaže široko duplino, kakor bi mu bila priroda izrezala bolne obisti, da se napravi zavičaj gozdni živali. Kaj pa ve, mladostne, gladkokožne bukve — zakaj ste tako povesile svetle veje in se nagnile čez potok? Ali vas je oplazil sneženi plaz, zdrknivši z vej sosednjih velikanov, ali skrivate sramežljivo, Veneri ob kopelji podobne, svojo nago krasoto? In viteški storoki hrasti stoje veličavo kakor očaki in kralji v zboru; trda dlaka jim pokriva raskavo telo, od rok vise sive brade; ta pestuje glavo, ki mu jo je odbila strela, v svojih kosmatih in silnih rokah; oni je naslonil svoje otrplo telo na čilejšega soseda in s kodelje svojih spominov prede povesti o davno minulih časih. Videl je, kako rod za rodom gine, a on se še naslanja ob palico življenja. Rod je bil rodu enak, in nič novega ne rodi narava. Sinovi in vnuki, sami že velikani, stoje kraj njega in pod njim, spoštljivo in zamišljeno poslušajo njegovo modrost, ki izzveneva v slutnji, da se bliža konec vsemu rodu, ker oblastno bitje je prodrlo v planino in zahrbtno deluje na pogin vsega, kar si je priborilo življenje na skalah. In razposajeni pravnuki mu gledajo v staro glavo, ga cukajo za stotero brad.

Plah rine Vilar po samotni in utrudljivi stezi navkreber in pozorno prisluškuje razodetjem narave v gozdnem labirintu. O, ko bi mogel napisati stotisočletno zgodovino tega gozda! Kdaj je nastalo ogromno skalovje, ki se danes imenuje Konj-planina, kdaj je na njem pognala prva bilka — in potem ves razvoj do današnjega dne! Koliko je stvari, o katerih nimamo najmanjše slutnje, in niti o lastnem postanku ne ve človek nič pravega. Čez skale hiti hrumeči potok; le tam, kjer je nenasiten oblizal tla, se vidi kamenje izmito v vseh različicah sive barve, drugod pa pokriva, kolikor doseže oko, mnogovrstno rastlinje trdo skalo. Kdo bi vedel

povedati, kako so jo mili, razjedali in se zarivali vanjo hudourniki, po kakšnih silovitih revolucijah v prirodi so nastale dolinice, ravninice in zakotja, pokrita s prstjo, odebelelo z listjem in strohnelim drevjem. Kjer še ni zadosti rodovitne zemlje, se je v zavetju košatih orjakov naselil mah, ki pokriva skale do njih poslednjih rebrin, pomolov in rogljev. V temnem odevu stoje ti roglji, podobni mračnim stražnikom krog nedobitne trdnjave. No ta trdnjava se je že podala. Kovarni potok je pokazal vratolomno pot in močen žleb se dviga tu nizko, tam visoko nad njim, mogočen znak vse nivelujoče kulture. Na tesarjevo delo kažejo kupi trsk in vejevja ob strugi, zakaj trebalo je naporne trebitve, predno se je izklestil zložni dohod na planino.

Na svoji poti še ni slišal nobenega živalskega glasu. Vsak zvok in da je bil nebesni grom, je mestoma zaglušilo bobnenje razljučene vode: kakor bi gorski škrati ob godbi viharjev balincali s skalami ter jih ozlobljeni metali v zavratni potok. V strahu beži žival od takšnega oglušujočega hruma. Še le ko je prišel v dolgo, precej ravno kotanjo, je prenehalo šumenje. Zaslišal je nekje blizu v hosti ptičji glasek. Obveselil se je animalskega življenja. Ščebeta ptiček, tiho žvrgoli, kakor bi moledoval in nekaj prosil drznega popotnika. Pa glej — visoko v vejah zaprhutnejo peroti roparske ptice, in v smrtnem strahu zakoprni slabejše bitje. Takšna je svoboda v prvobitni prirodi. Čez nekaj hipov je vse utihnilo, pogreznilo se v mrtveče spanje, in Vilarja se je polastila neizrečna tesnoba v strahovitem carstvu bujnega življenja in trde smrti. Oziral se je, da bi videl, kako globoko se je zarezala Oskova v goro, pa ničesar ni zaznal, ker se je nahajal med drevjem kakor v predoru.

Na koncu kotanje je zopet udarjal hrum na njegovo uho. Kakor grive belih skakunov, ki dirjajo preko ravnega polja, tako so vihrali nevisoko pred njim razpenjeni vali besnega potoka čez čeri in pragove. Prekobalil je bukovo deblo, ki se je bilo napol trhlo povalilo čez stezo. Ozrl se je v breg. Postal je, ker to, kar je zaznal, ga je zgrozilo. V grozi je čutil, kakor bi mu bilo zrastlo resje ter pezdir na licih in bi ga nekaj pikalo

po životu. Mravlje, kajli? Zdelo se mu je, da vidi nad slapom velikega rjavega medveda, stoječega ob stezi in gledajočega v potok. Kosmatin je nemara žejen. Vilar je snel puško z rame, se postavil za skalo, gledal in čakal, kaj bo. Ko se mu je pomirilo srce in razbistrilo oko, je izprevidel, da to ni medved, ampak poševno ležeča skalnata rebrina, vsa obrasla z mahom, od daleč za las podobna medvedji postavi. In da je medved, ni se ga treba bati, saj stoji pred njim prav na kraju struge gonjač, zavaljen možak, zahaljen v črn plašč. I — saj to ni gonjač, ampak skalnat rogelj, zavit v temen mah. Inženirju je odleglo, no pogret je sopihal navkreber. Prišedši do rebrine, ki ga je tako oplašila, je sedel, ne baš z zadovoljstvom zmagovalca, na njen kosmati hrbet, da si odpočije. Prižgal si je svalčico in se oziral. Kakšen divji, puščoben svet! Vse leži, zmedeno, zmešano in polomljeno v tej plasti pragozda, kakor leže človeška ter konjska trupla in pohabljeni udje vse navzkriž v veliki jami, ki so jo izkopali po strašni bitki. Vihar ali snežni plaz je provzročil takšno pobitje.

Zdajci je zagledal nad seboj v mraku drevja temno postavo, podobno oni, ki jo je poprej smatral za medvedjega gonjača. ‚Vil in divjega moža nemara ne bo več v teh gozdih,‘ je mrmral tja v skalo. ‚Kakšna škoda, da je napredujoča omika za vselej pregnala s sveta ta fantastna bitja!‘ V hrumu po razorani strugi se peneče vode se mu je zdelo potrebno, da kaj izpregovori in prežene občutek tlačeče ga osamelosti. Zdajci je zapazil, da se nekaj na postavi premika in da se kadi iz njene glave. ‚Vrag ni, divji mož tudi ne! A pošten, živ človek bi mi dobro došel v mrtvilu te zapuščene samine.‘ Vstal je ter pospešil korake. Kmalu je došel svojega znanca s snočnjega večera — gozdarja Bierkopfa s pipo v ustih.

Bierkopf je na njegov pozdrav površno prikimal ter korakal dalje, in Vilar je, gredoč za njim, uganil, da ima opravka z odurnim človekom, ki je ali že po svojem značaju nesprejemljiv za prijateljske odnošaje sploh, ali pa samo inženirja ne mara, čigar posel pride lahko navzkriž z gozdarjevim.

„Gospod gozdar, vi pač že dobro poznate to velikolepo gorovje?“ je vprašal Vilar, ko sta prišla na kraj, kjer voda ni toliko hrumela, da bi oglušev ala pogovor. Silil se je, da bi pozabil na njegovo snočnjo nevljudnost in na podgane.

„Kar je dostopnega, vse poznam.“

„Oprostite, ali ste že dolgo pri tem podjetju?“

„Bil sem poleg, ko so tukaj posekali prvo drevo.“

„Gotovo je bilo težavno, prodreti v takšno goščo, izkrčiti stezo.“

„Nekakšna hajduška steza je držala, še preden so prišli Avstrijci sem, čez Konj-planino v kraje pod Romanjo-planino.“

„Jeli mogoče, da je človeška noga našla stopinjo v takšni šumi?“

Bierkopf je pomigal z ramo, kakor bi mu presedalo izpraševanje. Zato si je odgovoril inženir sam. „Pa če je prodrla zver, kaj bi človek ne, ki je v prvi dobi svojega zaroda prebival gotovo le v šumi.“ Ker oni pred njim le ni dal besede od sebe, je nadaljeval: „V prastarih časih je narava takšne gozde lepo pokrila in tako poskrbela, da imajo pozni rodovi s čim kuriti, a danes ji človek ne pusti njenega gospodinjstva. Preži na njo in jedva dočaka, da kaj rodi, pa že spravi v svojo bisago.“

„Kultura gradi in razdira — vedno bo tako,“ se je zadrl Bierkopf, kakor bi mu bilo neprijetno, da mora gredoč navkreber govoriti.

Vilar se je spomnil, da je že večkrat v Bosni slišal besedo kultura. Potresel je z glavo. „Hm, hm, kultura, vedno ta kultura! Ko bi nekateri narodi le ne mrli ob njej!“

Bierkopf je hipoma obstal, se okrenil k njemu, mu potrkal z desnim kazalcem na ramo in, ostro mu zroč naravnost v oči, je rekel: „Kultura je palica, ob kateri rine človeštvo naprej. Včasi pa ni palica, ampak gorjača je, ki butne enega ob tla, drugemu pomore do blagostanja. V Bosni mora biti gorjača, s katero ukrotimo te ovčje tatove.“ Po teh besedah je urno ubral stezo, kakor bi si bil z njimi olajšal dušo.

„Nikogar bi kultura ne smela butniti ob tla," je pripomnil Vilar; in čez hip je sarkastično pristavil: „Bojim se, da se bomo v Bosni in Hercegovini počasno pripravljali h kulturnim delom, kakor se pripravljamo v Dalmaciji." Gozdar ni odgovoril, le oblak dima je puhnil iz sebe. Vilar je začel premišljevati o praktičnosti tega človeka.

Prišla sta na mesto, kjer je s strmega pobočja skakljal bister pritok v Oskovo. Razmite skale ob njegovi strugi in podrta drevesa, v divjem neredu se kopajoča v njem, so pričala, kako srdito je tekel za hudourja. „Jaz pojdem kraj potoka v Volčji Dol, kjer seka 10 drvarjev, večja partija dela v Medvedjem Dolu kraj Oskove, kamor greste vi," je z veliteljskim glasom odločil gozdar.

„Se li nahajajo medvedi in volkovi na Konj-planini?"

„Ko smo pričeli s sekanjem, smo pregnali tu volka in medveda, zato so delavci torišči svojega dela krstili po teh živalih. Oglejte si ob Oskovi naše naprave; posla, ki bi spadal v vašo stroko, tam ne najdete. Je že vse narejeno, tako narejeno, da potraja nekaj let. Poprave se izvrše lahko brez inženirja. Ker so vas že poslali sem, izpeljemo kraj tega pritoka jeseni žleb, da bomo po njem spuščali pozimi les tukaj pod nama v glavni žleb. V precej odprtem polkrogu bo moral zaviti novi žleb, tako, da njegova krivina ne bo ovirala hitrega odvoda. To razume vsak lajik." Bierkopf se je brez slovesne besede vzpel v breg, kjer je malo izhojena stezica drugovala pritoku. Prijemajoč se za veje in skale, je deloma po vseh štirih ril navkreber.

8.

Vilar je šel dalje ob Oskovi. Gozdar mu je čimdalje manj ugajal. Kar bo on naročil, to bo treba izvršiti; inženirska veda bo dekla tega zatohlega in samosvojega človeka. Vsekakor pa drugače ne more biti; po navodilih, ki jih je bil prejel v mestu, bo gozdar odločeval, kje in kako naj se seka; pokoriti se mu bo treba, ker brez složnosti vseh zaposlencev uspešno delo

ni mogoče. Da Bierkopf le tako prezirno in ošabno ne stavlja svoje veljavnosti v luč, bi laže izhajal z njim, čeprav se v nekaterih nazorih nikdar ne moreta ujemati. Spomnil se je Katice in prav ji je dal, da je neugodno sodila o Čumurpaši.

Ves zasopen je prišel na kraj, kjer se je žleb, ki ga je spremljal do sem, delil v dvoje, podoben velikanskima rogljema lesenih vil. Eden se je tiščal Oskove, drugi je bil napeljan po suhi drči v stran. Skoraj sama smrekovina, oblita s smolo, je rastla tukaj. Visoko v vrhovih se temni igličje in ostro zre v napravo, kamor je kakor k debeli verigi priklenjena planina. Ali so to solze, kar v svetlih kapljah leze po deblih, ponašajočih se z bujnim življenjem, solze, lite v strahu pred smrtjo, ki poje nekoliko više v gori svojo uničujočo pesem? Ali je treba temu mehkemu lesu toliko balzama, da si hladi in celi rane, ki jih provzročuje vihar in lubadar? Solze in leki ne odvrnejo smrti, ki se bliža z grozečimi koraki. Nad razžlebjem je postal, da si natančneje ogleda umetno napravo. Blizu nad seboj je zaslišal votlo donenje. Vlekel je na uho. V enakomernih udarcih so padale težke sekire na les. Podvizal se je, ker človeško bitje ga je v teh mračnih prostorih vleklo nase. Kmalu je na solnčnosvetlem, do golega izkrčenem, na obeh straneh potoka ležečem pribrežju zagledal drvarje. Eni so mahali s sekirami ob stoječa debla, drugi so s posekanih klestili veje, tretji so žagali. Vonj po vlažni zemlji, ki se pari na solncu, po žaganju, smoli in strtem zeliščju mu je udaril v nos. Vse polno smrekovih in bukovih debel, pripravljenih, da zdrknejo v dolino, je ležalo med pohojeno, zmeto in razdrobljeno hosto, iz katere je mestoma zijala odrta rodovitna prst. Sredi tega razdrtja se je ob močni odprti zatvornici končal žleb. Vilar je izprevidel, da bo treba zatvornico pomakniti niže dol k velikanskim kopicam hlodov, ki so čakali splavljenja. Vse je pazno ogledal. Malo više je zagledal iz brun sestavljeno dolgo kolibo. Napotil se je k njej. Stala je na usedlini, naslonjena na visoko, skoraj golo skalo. Bila je drvarsko zavetišče in bivališče. Ne daleč od nje je pod očrnelo skalo plapolal ogenj v močnih plamenih; nad njim sta visela dva kotla.

Ko so drvarji zagledali neznanega gosposkega človeka, so prenehali z delom ter dvignili glave. Vilar je korakal k ognju, kjer se mu je, prišedši iz kolibe, pridružil delaven človek z osmojenimi visečimi brki.

„Kdo si?“ je vprašal inženir ter prislonil puško k steni.

Kakor vprašanje, tako je bil tudi odgovor slovenski. „Kuhar“.

„Ali me kaj poznaš? Veš, kdo sem?“

„Nič ne vem.“

„Jaz sem za inženirja postavljen tu pri vas.“

„Aha . . . so pravili, da pride želir. Zatvornico bo treba premakniti za 50 metrov niže, pa to prestavimo lahko brez želirja. Tako so rekli gospod Birkov.“

Vilar se je nasmehnil ter pogledal po prostoru. Drvarji so se bili zopet polotili dela.

„Kje si pa ti doma?“

„Z Gorogranskega. Jaz sem Janez Glavač, po domače Mrkezkov Janez od Sv. Frančiška.“

„Od Gornjega Grada na Štajerskem? . . . Hm, nisva daleč narazen doma. Kaj pa imaš danes v kotlu?“

„Goljaš.“

„So li tovariši zadovoljni s kuho?“

„S kuho so zadovoljni, saj sem pri dragoncih tudi kuhal in so bili zadovoljni.“

Vilar je s palico pobezal v žerjavico pod kozico, v kateri se je cvrl lep kos mesa. „To pa ne bo goljaš. To je kakšen priboljšek zate — a?“

„To je biftek za našega paznika.“

„Kaj on bifteke je?“

„Včasi že. Naš liferant mu vselej pošlje kaj posebe.“

„Kakšna pa je hrana za delavce? Dobra?“

„Hrana je takšna, kakršno je blago. Po pravici godrnjamo in zabavljamo liferantu, tistemu židu Samojlu, če ga poznate.“

„Kaj njegova roba ni dobra?“

„Dostikrat je kaj pokvarjenega ali snetivega. Tudi pri meri in vagi nas uščipne.

„Kaj pa cena? Je nizka?“

„O ni, ni! Mi smo tukaj prav dobro plačani — po dva goldinarja na dan, pa nam za hrano toliko odtegnejo, da nam zelo malo ostane.“

„To bo drugače, brate Gorogranče. Hrana mora biti dobra in po ceni. To stvar vzamem jaz v roke. Tukaj po nečem dehti.“

„Lahko dehti, saj sem zlil danes dva kotla ajprenka tu dol po bregu.“

„Kaj je to ajprenk?“

„Jutranja juha, ki nam pride cenejša, nego je kava.“

„To je torej prežganka. Govori tako, da se razumeva! Ne govorim o naturnem duhu, ampak zdi se mi, da tu dehti po nepoštenem gospodarstvu. To hočem odpraviti.“

Janez je preplašen zazijal in nič ni zahvalil inženirja za dobre namene.

„Kaj pa, ali bi ne mogel precej sedaj zbrati krog sebe delavce in zaslišati njih želje, kar se tiče plače in hrane?“

„Saj nič ne pomaga,“ je rekel kuhar, dvignivši rameni. „Kar je v židovskih rokah, tega s kleščami ni mogoče izvleči. Našim gadom ne boste strli glav. Kvečjemu se zamerite gospodu Birkovu, in potem — adio! Sicer pa ljudi lahko pokličem.“

„Pokliči!“

Kuhar je izza kamna potegnil staro trobento in zatrobil. Delo je prenehalo, drvarji so se začeli zbirati. Prvi je pristopil iz kolibe visok, suh človek, stisnjenih ustnic, naprej potisnjenega čela in dolgega obraza, čigar brada je silila naprej, tako da je bil obraz podoben priščipnjeni luni. Spoštljivo se je bližal. Zdelo se je, da ta človek tišči pod udrtima ustnicama samo hudobo, ki mu pri ostrih očeh gleda na dan. Oblečen je bil v ponošeno, tu in tam zakrpano obleko gosposkega kroja. Po njegovi majavi hoji in nestalnem koraku je Vilar sodil, da je mož prijatelj opojnih pijač.

„Dovolite, gospod, da se vam predstavim: Ignac Gajer, paznik pri delavcih,“ je izpregovoril došlec ter se odsekano po oficirskem načinu priklonil. Služil je v mlajših letih kot praporščak pri vojakih; ker si je pa

prilastil nekaj tujih denarnih pošiljatev, so ga spodili. Njegov nastop, nekoliko omajan po pijanstvu, je še vedno kazal starega vojaka. Govoril je nemščino, iz katere je udarjalo švabsko narečje iz Banata.

Vilar je odgovoril hrvatski: „Oprostite, da vas za hip motim v delu. Inženir sem in nastavljen pri tem podjetju. Naložili so mi administracijo, ekonomijo. Rad bi spoznal ljudi, s katerimi bom imel posla. Imate li imenski izkaz delavcev?“ Paznik je zopet odsekal priklon ter šel v kolibo po izkaz.

Delavcev je bilo 80, in sicer po priliki tri petine domačinov, med njimi šest Turkov, drugi po večini pravoslavne vere, ena petina Hrvatov iz Dalmacije in Primorja in ena petina Slovencev. Postavili so se v gruče po veri in narodnosti. Vilar je klical njih imena ter se zaziral v shujšana, po večini obrasla lica, ki so na videz brezčutno, kakor bi se nahajala v letargiji, gledala nanj. Ko je prišel do imena, ki je bilo rdeče podčrtano, je vprašal paznika, kaj pomeni rdeča črta.

„Gospod inženir, to je rovar, podpihovalec; še deset dni sme delati, potem je odpuščen,“ je odgovoril Gajer nemški.

„Kako ruje in podpihuje?“ je vprašal Vilar tudi nemški.

„Nezadovoljnež je, malkontent, agitator —“

„S čim je nezadovoljen?“

„S hrano, s plačo, z vsem. Občenevaren človek.“

V gručah se je pojavila oživljena zvedavost.

„Trkulja Ivo,“ je zaklical inženir, in iz gruče pravoslavnih je dvignil koščeno roko dolg, upognjen starec, razgaljenih kosmatih prsi, sivih las, ki so se izpod zamazane čepice usipali na tilnik. Vilar se je zazrl v izmučeno obličje, ki je z izrazitimi očmi, odeto v posivelo brado spominjalo Garibaldijevega obraza. Delavec je stal z dvignjeno roko, upiraje zasolzele oči nepremično v inženirja, dokler ni ta nadaljeval izklicevanja.

Po končanem izklicevanju je z močnim glasom vprašal Vilar: „Možje in mladeniči, prišel sem k vam kot vaš tovariš, zakaj tudi jaz moram delati, dasi manj z roko nego z glavo. Ste li zadovoljni s svojo usodo v teh gozdih?“ Srpo je pogledal po drvarjih, ki so jim oto-

pele oči zalesketale v toploti nasmešljive zvedavosti. Neka nervozna paznost se jih je polastila in njih pogledi so se srečali z Vilarjevimi. Gajerju se je zdelo ono vprašanje neumestno; votel zvok začudenja se je odtrgal v njegovem grlu in precej zamrl. Vilar je to opazil in še vesel je bil, da paznik strmi in se čudi. Korupciji treba iti do dna brez okolišev in naravnost, pa naj se temu čudi Peter ali Pavel — si je mislil.

„Nu — ti Trdoglav, ti bi se rajši v kočiji vozil po Bosni, nego sekal drva na Konj-planini. Kaj?“ je nasmešljivo vprašal Gajer — ker se nihče iz gruč ni oglasil — razmršeno glavo, debelih ustnic in krmežljavih oči, ki je iz gruče Slovencev kukala, kakor nihalo se tresla na guši in kazala znake bebstva. Ta glava se je abotno posmejala, a odgovorila ni.

Norca se dela iz ubogih trpinov — je mislil inženir in se domislil, da je zastavil svoje vprašanje preobče, preprostim ljudem neumljivo. „Ste li zadovoljni s hrano in plačo?“ je kliknil.

Spogledovanje in molk je trajal še celo minuto, potem se je oglasil oni starec z Garibaldijevim obrazom, ozrši se na drugi konec delavske skupščine: „Govori ti, Batinić! Jaz ne govorim več, ker so mi zaradi mojih poštenih in pravičnih besed itak že odpovedali delo.“

Vilar je pogledal v izkaz na podčrtano ime ter velel: „No, ti — Trkulja Ivo, govori torej, zakaj so ti odpovedali?“

„Gospodine, ker veliš, povedal bom resnico čisto kakor zlato solnce. Naša plača je velika, hvala ti, dobri Bog, ali na roko dobimo malo, ker si obdrže več kakor polovico za hrano. In zato smo se dogovorili, da se pritožimo v Sarajevo in prosimo pomoči. Moj prijatelj Jovica, s priimkom kaludjer, nam je napisal prošnjo. Tako smo postavili v prošnjo, da bi smeli zanaprej sami kupovati živila pri trgovcih. V nedeljo bi poslali nekaj ljudi z vozom v mesto; ti bi kupili in pripeljali. Za polovico bi bila naša hrana cenejša. Od takrat me preganja gospodin Birkov, ker sem jaz poprosil kaludjera in mu vse razložil.“

Starec je motno pogledal na paznika, ki je porogljivo na nemškem jeziku siknil v stran: „Nezado-

voljnež je in ovaduh.“ Inženir mu je nalahno odmahnil z roko.

„Moje roke so močne kakor kogar si bodi, dasi štejem morda že sedemdeset let. Pa me pode od dela, odpovedo mi trdo zasluženi kruh. Vnučke moram živiti in lepo učim svoje vnučke in jim pravim: Spoštujte carja in njegovo gospodo, vse se sčasoma prevali na boljše. Glej, gospodine, vse moje življenje me je spremljal glad, ko da sva rodna brata. Čuj, koliko sem prestal, kako sem delal.“

„Stoj, Trkulja, zdaj ni časa, drugikrat mi razložiš svoje bolečine!“ Vilar se je ozrl, pričakujoč še od druge strani odgovora na svoje vprašanje.

Zdajci se je oglasil na drugem koncu skupščine visok mož, oni Batinić, ki ga je bil Trkulja izpodbujal, naj govori. Sunkoma mu je vrela trda beseda iz ust. „Preteklo je pet mesecev in na našo prošnjo nismo dobili odgovora. Pritožba raje-siromakov nič ne izda v Sarajevu, zanjo nimajo lepe besede. Dobro vedo, da so vsi ti drvarji sužnji zaslužka in vsakdanjega kruha. No, naj ne napenjajo preveč strune, da ne poči. Trkulja govori v okoliših, ker je vezan na svojo rodbino in bi rad tukaj umrl, a mi, ki nismo navezani, ti povemo naravnost, da zapustimo delo vsi in ga pojdemo iskat v Srbijo in Rumunijo, ako se Trkulji ne prekliče od-poved. Ako noče zlo od tebe, beži ti od zla — pravi naša prislovica in po njej se hočemo ravnati.“ Vse-naokrog so pritrjevale glave, in fesi so se gibali kakor cvetoč mak ob vetru.

Mirno je povzel Vilar: „Ne vem sicer določno, toda zdi se mi, da je imela vaša prošnja ta učinek, da so mene poslali semkaj. Čital sem jo pri deželni vladi v Sarajevu, kjer so mi naročili, da spravim zadevo z vašo hrano kolikor mogoče v red. Vlada me je tudi pooblastila, da smem sprejemati in nastavljati delavce po svoji uvidnosti. Vsled te pravice sprejemam Trkuljo Iva po preteku desetih dni nanovo v službo. Tega vlada ni dovolila, da bi si sami nabavljali živila, ker je s kontraktom vezana na liferanta in ker se boji, da bi si sami ne privoščili tiste krepke hrane, ki je potrebna pri vašem težkem delu. Tudi ste ji predaleč od mesta.

Zato ostane stvar pri starem, no odločno hočem pritisniti na liferanta zaradi cene. S tem je stvar končana in zdaj hajdi vsak na svoje delo!“

Drvarji so se počasno razhajali. Spotoma so postajali in se ozirali na novega gospodarja, ki se jim je močno prikupil. Drugače je govoril, nego so bili vajeni slišati gozdarjevo besedo.

„Gospod inženir, bojim se, da zanaprej ne bo mogoče vzdrževati reda pri nas. To so ljudje sirovih značajev, in ako jim človek le enkrat popusti, onda gre vsa disciplina k vragu,“ je rekel Gajer, stoječ ob inženirjevi strani.

„Vi ste bili gotovo vojak.“

„Bil. Zato vem, kaj je disciplina.“

„Med vojaki in delavci je razloček: oni po večini prisiljeni prisegajo in služijo, ti pa so svobodni ljudje, ki zapuste delo, kadar hočejo. Treba je drugače ravnati z njimi. Prosim, spremite me v kolibo! Rad bi si jo ogledal.“

Po vsej dolgosti kolibe je stala primitivna miza, sestavljena iz obsekanih vej; takšne so bile tudi klopi. Ob straneh je bila nastlana slama in listje za ležišče. V stene so bili zabiti žeblji za obešanje obleke. Tu in tam si je pritrdil delavec tudi majhno polico k steni. V kotu je bilo s pregrinjalom oddeljeno in zastrto prebivališče. Vilar je korakal naravnost proti kotu ter odgrnil zastor. Ko je bil zagledal na lično sestavljeni mizici napol izpraznjeno čašo ter kakšnih pet zlatoglavih steklenic, na tleh poleg slamnice pa baš toliko že obglavljenih in praznih, je pomajal z glavo, se nasmehnil in zamrmral: „Ruski vzetki.“

„To je vaše letovišče?“

„Moje.“

„Po čem plačujete te zlatoglavke?“

„Te so od našega liferanta.“

„Vem, od Samojla. Ceno bi mi povedali, da si jih nabavim tudi jaz.“

Gajer je začutil nekaj toplega pri ušesih: odmev, ne vesti, ampak strahu je udaril tjakaj. Izkušajoč potlačiti neznani glas, je nerodno dejal: „Ako ugodno, gospod inženir . . . čašico —“

„O, ne pijem, dokler ne vem cene. Mačka v vreči ne kupujem. Jaz pijem in jem samo ono, kar morem plačati.“

Zdaj je Gajer spoznal, kam meri zbadljivo-ironski namig inženirjev. Kakor bi se bilo nekaj utrgalo v njem in kakor da mu grozi pogin, tako ga je pretreslo. Zbral je svoje misli in se postavil v vojaški postoj, topo in malodušno zroč nasprotniku v oči. Ni tako plašljivih ljudi, kakor so stari vojaki. Dolgoletna disciplina jim je umorila čut samozavesti in ob najmanjšem pogrešku, kadar pride na dan, jih navda smrten strah.

Pri odhodu je pogledal Vilar še enkrat na steklenice ter rekel s poudarkom: „Novi red bo treba začeti z novo disciplino. Pri glavah jo treba uvesti.“

Pod kolibo je obsekaval delavec močno bukev; temu je velel, naj ga spremlja in mu kaže stezo, ki drži v Volčji Dol k drugi partiji delavcev. Stez je bilo več, ker delavci iz Volčjega Dola so hodili v Medvedji Dol spat in po hrano. Prvi je bil od drugega dobre četrt ure oddaljen. Steze so se vile med grmadnim štorovjem in vejevjem zdaj po mehki bregoviti zemlji, zdaj po mahovitem skalovju. Mestoma je bila ta golava po nalivih razorana in razjedena, zato ni bilo mogoče spešno stopati po njej. Vilar je naletel na mnogo pepelišč, kjer so drvarji pozimi pod preperelim drevesom, padlim v nevihti ali vsled starosti, zanetili ogenj, da so se ogreli. Ponekod je iz njih že poganjalo mlado rastlinje, drugod je puhtel iz njih še duh smodišča. Ožgana hosta, ogoreli hlodi, posušeno grmičje, to je bilo vse, kar je ostalo od pragozda na izkrčeni goličavi, iz katere so moleli skalnati grebeni. Korenito je posegel človek v stvarstvo prirode. Tudi nad krčevino se je razprostiral še pragozd, pa gori takrat še ni prodiral drvar, najbrž zato ne, ker ni dobil vode za splav, zakaj Oskova je izvirala v močnem pramenu nedaleč od kolibe, tam kjer so prvič zapele sekire.

Na polpoti mu je prišel naproti Bierkopf, ki je šel iz Volčjega Dola. Ko bi bilo mogoče, stopiti kam na stransko stezo, gozdar bi bil napravil velik ovinek, samo da se ogne Vilarju — to je ta zapazil. Bierkopf

ga ni ogovoril, obrnil pa se je k njegovemu spremljevalcu, rekoč: „Kaj ti tukaj hodiš?“

„Stezo kažem gospodu.“

„Si se ponudil — a? Ti se rad odtegneš delu. Pazi!“

„Jaz sem ga poklical,“ se je ozlovoljil inženir. „No sedaj se lahko vrne.“ Potem je vprašal: „Kdaj lahko prevzamem administrativne knjige? Rad bi se čimprej poglobil v poslovanje.“

„Popoldne vam jih pošljem po služabniku. Tudi denar priložim, kar ga je ostalo. Vse je v redu. Kar se tiče vašega poslovanja, so vam itak že vse razložili v konaku, zato meni ne bo treba kaj pristaviti.“

„Vem, da je treba k Samojlu dvakrat ali trikrat na teden pošiljati voz po meso in druga živila in da moram vsakih deset dni v Tuzlo po denar.“

„Vse drugo stoji črno na belem v računskih knjigah.“

„Gospod gozdar, ali ne bo ta gora kazala nekoč lica kraškega pečevja, ker je vse tako na golo posekano in pomandrano,“ je pozvedoval inženir, gledaje po goličavi. „Z drevjem ste kar pometli.“

„To je moja stvar,“ je pikro odgovoril gozdar z izrazom sovražnosti v pogledu.

„O, prosim, nikakor se nočem vmešavati v vaš delokrog, ampak skromna prijazna pripomba brez osti pouka in očitka mi bo pa vendar dovoljena.“ Gozdar se je odurno nasmehnil. Vilar je šel dalje.

Volčji Dol so drvarji imenovali ravno usedlino, na kateri je izviral oni pritok, ki je po žlebovih odvajal hlode k Oskovi. Tudi tu je inženir sklical delavce, ki so ob paznikovi odsotnosti kazali še več nezadovoljnosti nego oni v Medvedjem Dolu. Posebno so se pritoževali zaradi Gajerja, kako okrutno ravna z njimi. „Svaka sila do vremena!“ so vikali eni, drugi: „Bog ne plaća svake subote, a on plaća,“ in tretji celo: „Bolje je, da nas dušmani gaze mrtve nego žive!“ Trde so bile te besede kakor skalnata plast. Rohneli so, da jim paznik nalaga denarne globe in jim trga pri plači, da jih zmerja in predlaga za odpust od dela. Vilar jim je obljubil dalekosežno podporo in pomoč: dnino bo sam delil, skrbel

bo za cenejšo in boljšo hrano, sam bo sprejemal delavce in z njimi ravnal pravično in človekoljubno. Hvaležno so zrli na dobrega gospoda, ki jim toliko obeta. Ko se je odslovil, jim je zaklical: „Bogu božje, caru carevo, pa mirna Bosna!“

Povratno pot je ubral kraj pritoka po zelo strmi stezi. Pletel se je po grandioznem gozdu, zdelo se mu je, da se mu duša širi v sočutju do drvarjev-trpinov. Vso pot je nekaj toplega obvevalo njegovo srce.

Bierkopf administrativnih knjig in aktov ni poslal po služabniku, sam jih je prinesel proti večeru v Vilarjevo sobo. Namršil in razščetinil je lase, obrvi in zalizce, kolikor mogoče je stisnil ustnice in zbulil oči, kar je kazalo, da se je silno razburil. Razdražen je zabrusil knjige na mizo. „To je vaše, gospod inženir, uredite si po svoje! Ali to vam povem, da vam ne dovolim zadrževati drvarjev pri njih poslu, sklicevati jih na skupščino, hujskati jih na predstojnike, sploh: politiko uganjati z njimi.“

Vilar je stopil bliže k njemu. „O politiki jim nisem govoril, a povedal sem jim, da se bo pošteno in pravično ravnalo z njimi. Sklical sem jih, ker bom imel opravka z njimi in jih moram spoznati. Nikakor se ne smete vznemirjati, gospod gozdar, nisem prišel kot sovražnik pod to streho, tudi ne kot predstojnik, ampak kot enakovreden, enakopraven in enakougleden uradnik. Midva morava složno delati za koristi vlade in delavcev, saj zato sva plačana. In po mojih nazorih mora biti delavec zadovoljen, potem bo njegovo delo dobro. Če skraja kaj zagrešim proti obstoječemu redu, tega novincu nikar ne zamerite! Kadar pridem v svoj red — in brez jeze in krika bi rad to dosegel, onda uvidite, da bo ta red na vse strani pošten in pravičen. Tako se govori!“

„Vi ste delavce hujskali, kršili ste disciplino —“

„To vam je rekel paznik, čigar glas pri meni ne velja. Sem vam že razložil, o čem sem govoril drvarjem, in tudi od paznika ste zvedeli.“ Stopil je nazaj k mizi in začel prekladati prinesene knjige. Bierkopf mu je preštel denar, ki ga je moral oddati po računih, sprejel potrdilo, potem je zapustil sobo.

9.

Tisti večer je Vilar dolgo brskal po imenski, plačilni, nakupni in blagajniški knjigi. Vse je našel v redu, vse se je lepo stikalo in ujemalo, kar se tiče suhih številk, no po meritorni strani — kakor se izražajo predpisi številčnih vrabcev — se mu je zdel Samojlov cenik mnogo previsok. V imenski knjigi je stala poleg imen zabeležena porabnost, zanesljivost in vedenje vsakega delavca, potem, od kod je, kdaj je nastopil službo, in kratek popis osebe. Trkulja, Batinić in še nekaj drugih je imelo beležko: malkontent, agitator. Mnogo imen je bilo prečrtanih in zapisano je bilo, kam so dotični delavci odšli. Nekaj Turkov in Srbov je bilo zaznamovanih za begune, ki so ušli v Turčijo, Srbijo in ne ve se kam. Med imeni se je nahajalo eno, ki je stalo samo zase, izven abecedne vrste, takorekoč golo, brez zabeležene domovine in porabnosti, brez osebnega opisa. Ime se je glasilo Atif Sarajlija. V pripombo je bilo s svinčnikom zapisano, da je konfident, glasom zapisne številke 125 iz leta 1880. Vilar se ni spominjal, da bi bil človeka takšnega imena videl med drvarji, a spomnil se je, da je v kazinski dvorani orožniški nadporočnik Buzduga govoril z okrajnim načelnikom o njem kot o nekakem orožniškem zaupniku in ogleduhu. „Nemara je detektiv ali kaj?“ Odprl je sveženj listin ter poiskal številko 125. Z njo je bilo lansko leto okrajno načelništvo naznanilo vodstvu delavske kolonije na Konj-planini, da prideli po ukazu deželne vlade bosenskega Turka Atifa Sarajlijo drvarjem za paznika, za kar se je sam ponudil; in ker je veščč deželnega jezika v vseh njegovih obratih, pregovorih in reklih, naj pazi na mišljenje delavcev, posebno domačih. Oblast ga bo, kadar treba, pošiljala kot konfidenta po tuzlanskem okraju, za kar dobi vodstvo od slučaja do slučaja potrebne ukaze. Mož je zaprisežen na zvestobo, vernost in molčečnost. Ker je oblast z nastavljanjem domačih orožnikov na slabo naletela in izkusila, da se v podobnih slučajih ne more zaupno zanesti (v originalu je stalo: kann nicht vertrauensselig bauen) na poštenje domačih ljudi, zato kaže Atifa Sarajlijo oprezno nadzorovati v njegovi delavnosti. Vsa stvar

je silno tajna. Poslednji dve besedi sta bili črno in potem še rdeče podčrtani, tako da bi se bil Vilar kmalu prestrašil, da ima takšno uradno skrivnost v svojem območju. Iz druge temu aktu priložene listine, ki je bila označena istotako kot najstrožja tajnost, je razvidel, da so poslali pred tednom Atifa Serajlijo na njegov ogleduški posel.

Pozno v noč je Vilar zložil vse te knjige in listine ter jih zaklenil v stensko omarico. „Ta je lepa — je pomislil, ko je legel v posteljo — zdaj naj nadzorujem konfidente, oglеduhe in ovaduhe. Naposled bodo i oni mene nadzorovali sredi teh groznih številk. In ti dopisi so tako strogo tajni, da bi jih človek najrajši vrgel v podstrešje podganam, naj jih požro, da ne pridejo nepoklicancu v roke.“

Misel na inženirja Bierkopfu tisto noč ni dala miru. Na vse strani je premišljeval, kaj bi se dalo storiti, da ostane volk sit in jagnje celo. Prej se ni nikdar spomnil, da ravna nepošteno, ko jemlje od Samojla na škodo delavske hrane najboljša vina in na račun te hrane obira piške, pure in gosi ter se masti s slastnimi bifteki, ne da bi kdaj kaj plačal za te dobrote. Samojlo mu je ponudil, in on je hlastno segel po blagodati. Tako je zastonj jedel in pil on in paznik Gajer, in nekaj malega je odletelo tudi za Atifa, za služabnika in hlapca, ne da bi ga kaj ugriznila vest. Spomnil se je, da sta s Samojlom že naračunala ceno teh zastonjskih živil na 7 % one vsote, ki so jo plačevali drvarji za hrano. Dalje je dajal Samojlo 10 % popustka od zneska, ki ga je dobival za živila. In tega popustka ni odračunal drvarjem, ampak spravljal ga je v svoj žep. Vse to mu mora zdaj odpasti. Ta kisli inženir ni takšen, da bi pustil vse pri starem in bi hotel z njim kaj deliti. Silno je obžaloval, da je neprestano prosil v tuzlanskem konaku in pri deželni vladi za zvišanje plače in podpiral svoje moledovanje s tem, da ne opravlja samo napornih gozdarskih poslov, ampak tudi inženirska in administrativna dela. Uslišan je bil, pa kako! Mrcine pri vladi mu niso zvišale plače, ampak inženirja so mu poslale v pomoč! O, kako je bilo to neumno! Mari bi bil molčal, vse bi bilo šlo po starem, in niti raztrgal bi se ne bil v službi.

Kako je bilo do sedaj krasno! Koliko se je zaslužilo! Kako lepo sta se razumela s Samojlom! Kako imenitno mu je postregla gospa Etelka! Oh, še njeno dušo in telo bi naposled vkljub Buzdugi spravil na svojo stran! Od vseh strani mu je teklo skupaj in v par letih bi bil obogatel. Potem bi se povrnil v svoj rojstni kraj, tam bi si kraj velike ceste postavil lično hišo in ne trebalo bi več služiti tujim ljudem. O mati nebeška, kakšno neumnost je napravil! Dobrot se je bil preobjedel, pa je šel na led plesat kakor osel. Bierkopf je bil sicer energičen, brezobziren in neustrašen človek, kadar je šlo za njegov žep, a mahoma se je prestrašil, omalodušil, ko je videl, da pridejo njegove lopovščine lahko na dan. Zagazil je v kolomaz in čim več ga meša, tem neprijetneje puhti iz njega. Ko je dobil iz Sarajeva odlok, da pride inženir, se je še tolažil, da bosta skupaj ščipala delavce; ko pa je prvič zagledal tega domišljavega človeka, ki ne pije in ne igra, je že vedel, da so njegovi tajni upi splavali po vodi. Kako se je danes širokoustil pred drvarji! To je slabo, da imajo takšni ljudje mnogo kavalirske domišljavosti in se radi ponašajo, ako dosežejo v ulogi poboljšarja uspehov. Da bi falot le po preteklosti ne brbal! Naj si uredi, kakor hoče, ali kar je bilo, to naj pusti spati smrtno spanje. V prihodnosti naj bo, kakor se mu zdi, da le preteklih grehov ne odkrije! Ako odkrije — potem adio službica, in še prejete odstotke bi moral ne mara povrniti drvarjem. Tej službi se pa nemara odreči, ker mu poleg izdatne plače nese tudi pri lesnih prekupcih lepe priboljške.

Bierkopf je bil sin gozdarja, ki je služil poljskemu grofu v Galiciji. V mladih letih je hodil na realko, ki je ni dovršil, ker mu je bolj ugajalo pohajkovanje po razsežnih grofovih gozdih nego sedenje za knjigo. Po grofovi priprošnji so ga sprejeli v kadetno šolo, kjer si je prilastil dosti vnanje izobraženosti, še več pa domišljavosti. Takrat ga je začela mikati vojaška slava, ki je pa ni maral doseči z junaško smrtjo na bojnem polju, ampak s povišanjem v vedno višja dostojanstva. Neprestano je sanjaril o oni visoki gospoščini, ki od pamtiveka s konja ukazuje tolpam, vleče bogato plačo in si privošči udobno življenje. Dosegel je še nadporočnika,

a tu mu je izpodletelo. Pri neki umazani stvari so mu dokazali, da ni poštenjak, in izginiti je moral z vojaškega pozorišča. Na njegovo srečo je prišla okupacija. Ker ni mogel s sabljo v roki čez Savo, je šel v Sarajevo kot pisar in uradnik velike transportne družbe Rotter et Peršić. Leto pozneje je prestopil k družbi, ki je dobila dovoljenje, da prične svoje kulturno delo ob Konj-planini. Nastavila ga je za gozdarja, ker je bil njegov oče tudi gozdar. Ko je deželna vlada spoznala, kakšne ogromne dobičke dela družba, jo je primorala, da ji je za 200.000 goldinarjev prodala naprave za splav lesa po Oskovi. Tako je prišel Bierkopf v službo deželne vlade, ki je skraja nastavljala vsakega, kdor se ji je ponudil: brivske pomočnike za carinske, trgovske komije za davčne uradnike itd. Bierkopf je bil srčno zadovoljen z novim položajem, nikdar se ni nadejal, da tako udobno leže v mah, blagroval se je, da mu je izpoddrsnilo pri vojakih. Tako bogatih dohodkov, kakor jih je imel pod Konj-planino, bi ne bil tam nikdar deležen, ker nikdar bi ne bil dosegel dostojanstva rdeče podvlečenega plašča. Njegova nekdanja vojaška slavohlepnost, ki itak ni slonela na etični podlagi, se je izpremenila v dobičkaželjnost, v nizko grabežljivost. Ves je bil v krempljih umazanega egoizma. „Pa čemu toliko besedi o poštenjaku, ki se je rodil v Tarnovu!“ mi poreče kritičar. Zato preneham z Bierkopfovim životopisom.

Drugo jutro je hlapec Marko Krpica zapregel voz, da se odpelje v han ob Spreči po živila. Z njim se je odpeljal Bierkopf. Samojlo se je zelo začudil, ko je zagledal prijatelja, ker gozdar se je bil oglasil pri njem z denarjem za preteklo dekado še le pred par dnevi.

„Kaj pa ti tukaj? Bog pravični — kakšen si! Ali si bolan?“ je vzkliknil Samojlo, ko je pomagal prijatelju z voza. „Tako si upadel in medel, ves iztrkan, kakor bi bil ušel z mrtvaškega odra. Pa ni bila morda zopet Lavra iz ‚Rdeče svetilne‘ pod Konj-planino?“

„Oh, vso noč nisem spal. Ko bi ti vedel —“ je zastokal gozdar ter se oprl ob Samojlovo ramo.

„Prav, da je polkovni zdravnik Raps tukaj. Lahko te pregleda in ti kaj napiše. Pa precej, ker je pri meni in moji ženi že odpravil in odhaja.“

„Zdravnik? On ni zanesljiv in odkritosrčen človek. Ta bi le grabil in grabil, prodajal svojo lažiučenost ter se slinil krog gospode," je potihoma govoril Bierkopf in cukal Samojla za rokav. Zaslišal je bil v veži zdravnika, katerega je smatral za nevarnega človeka, stoječega že blizu gospode v konaku. Kolikor mogoče je zatrl medlost in upalost na licu ter se poizkusil prebibati v najboljše duševno razpoloženje, kar se mu je tudi posrečilo. Oči so se mu neprijetno svetile in nos je rdeč kakor navadno štrlel v božji svet.

„Zdravstvujte, gospod gozdar!" je prijazno pozdravila gospa Etelka, stopivši z zdravnikom na prag. „Vselej sem srečna, kadar vas vidim."

„Ker Čumurpaša prinese denar," je pripomnil zdravnik in z veselim pogledom obrsnil vse navzoče.

„O, tudi brez tega. Saj danes ga ni prinesel, ker ga je še le pred par dnevi. Vesela sem, ker je naš prijatelj tako tolažljive in zadovoljive zunanjosti."

Glej babo — si je mislil Bierkopf — a njen soprog me je smatral za ubeglega mrliča.

„Lahko mu je, ker biva vedno med gorami in na svežem zraku. In nese mu — ej—ej! Da sem jaz le tri leta na njegovem mestu, pa bi si kupil vilo kje v bližini mesta."

Gozdar se je popolnoma osrčil. Zdravnikove besede so ga potolažile, ker so opravičevale njegovo grabežljivo poslovanje. Vsak drug bi na njegovem mestu prav tako gospodaril zase, le ta vražji inženir noče. Dalje so ga one besede prepričale, da so v mestu itak poznali njegove manipulacije in gotovo so jih smatrali za umestne, ker so jih pokrivali s plaščem krščanske molčečnosti in jih niso ustavili. V prisiljenem nasmehu je pokazal svoje zobe in sladko in premišljeno je odgovoril: „Rajši bi bolnike prenašal na ramah, nego imel opravka s sirovimi in predrznimi delavci. To so sitnosti in težave, gospod doktor. Tem ljudem že nobena stvar več ne diši. Pomislite, da venomer zabavljajo živilom, ki jih vi vsak mesec pregledate."

Zdravnik se je vzpel in pogledal v daljo. „Živila so zdrava, dobra, tečna, na to lahko stokrat prisežem in sem tudi že prisegel, da bom vestno in točno vršil

svojo zdravniško dolžnost. Meso vidim že v mestu vsak dan. Takšno meso kakor danes — saj ga na Dunaju ni dobiti! Dal sem si odrezati krajček, in takšen biftek mi je spekla gospa, da se je kar tajal v ustih. To umete delikatno, gospa. In tisti pšenični cmoki poleg, malce opečeni in pošvrkani z maslom — rečem vam — nebeška jed!“ Bierkopf je poslušal kakor zamaknjen v petje rajskega ptiča. Nekaj vodenega se mu je steklo v ustih in pogoltnil je slino. „Tudi gospodu gozdarju napravite takšno predpoldanico, gospa!“ je svetoval zdravnik. „Slabo izgleda naš Čumurpaša.“

„Pa res ni takšen kakor drugekrati. Moj biftek ga že pozdravi.“

„Kaj je pa novega pod Konj-planino? Inženirja ste zdaj dobili. Dolgo so odlašali in cincali, naposled ste ga vendar izbezali. Ta vas razbremeni, odvzame vam nekaj vašega težavnega posla.“

„Ta me razbremeni, ta. Oh bojim se, da bom sedaj še teže služil. Pomislite, ta človek hujska drvarje zoper hrano, da je slaba in predraga.“

„Kaj? Jaz vse to vidim, vzamem na dlan, predno se skuha za drvarje. In vse je naravnost znamenito. Pečenke in torte pa niso zanje, ker jih ne morejo plačati. To povejte inženirju! In drvarjem recite, da jim zavidam za planinski zrak in da bi si oblizal vsak dan vseh deset prstov, ko bi mogel piti vodo iz Oskove. Kaj pa delavci v premogokopih — a? Kakšen zrak morajo žreti! Apropos — kako pa kuhajo jutranjo prežganko?“

„Z vodo.“

„No, seveda. Ali to povejte kuharju, da prežganko iz konzerv treba v kotlu mešati, dolgo mešati. Čimdalje meša, tem boljša je in tem več se je nakuha.“

Bierkopf se je ponižno zahvalil za modri recept. Zdravnik je po toplem slovesu sedel na voz, ki ga je čakal v senci ob Spreči. „Čez mesec dni zopet takšno predpoldanico, gospa — prosim.“ Sklenil je roki. „Pri Agularju ne dobim takšnega bifteka. Vso pot me bo prijetno ščegetal moj notranji minister, tako ste mu ugodili,“ je govoril z voza in mahal z roko v končni pozdrav.

„Ljubi moj prijatelj, jaz že slutim, kaj te je privedlo k meni. Ali je oni novinec že kaj pobrskal in potipal?“ je brez pomilovanja vprašal Samojlo.

„Brska, brska . . . On bo skrbel za delavce — pravi. Hrana mora biti cenejša.“

„Cenejša?“ je s strahom vprašala Etelka.

„In boljša.“ Bierkopfu so se naščetinili lasje, na čelu se mu je pojavil znoj in ves je bil zopet medel in upadel kakor po strašnem mačku.

„I — cenejša je lahko,“ je ravnodušno odsekal žid.

„O, kako ošaben in samosvoj je vaš inženir,“ je v zanosu srda in preziranja pridejala židovka. „Tako nesimpatičen človek! Odbijte mu njegove šiljaste roge!“

„Etel-leben, v kuhinjo mi pojdi! Pri vreli vodi mi veljaj tvoja! Velik biftek z dobro pošvrkanimi cmoki napravi gospodu gostu! Midva se pomeniva sama.“

Moža sta šla v sobo in sedla za mizo. Bierkopf je z razdraženo besedo povedal, kaj se godi. „Vse je razburil in spravil v veletok, ki naj me potopi. Odriniti me hočejo, mene, ki sem se več ko dve leti trudil za podjetje. Takšne mlečneže pošiljajo v Bosno, češ: ti naj upravljajo, nova kultura naj napoči!“

„Kaj nam mari kultura?“ Samojlo je s kazalcem pomel ob palec. „To le je najboljša in najširša kultura. Zdaj je inženir gospodar, vse treba tako urediti, kakor on hoče. Proti vetru ne bomo pljuvali, ker bi nam padalo na lice. Oprosti, prijatelj!“

„Vso noč sem o tem premišljeval.“

„Tebi odlete lepi dohodki, no jaz nisem kriv, ti glej!“ je brez milosrčnosti rekel Samojlo.

„Nikakor ne smeš povedati nikomur pod milim nebom, da sem dobival sconto. I ti si pri tem udeležen.“

„Jaz? Sconto sem vselej odračunal. Kdo ga je spravil, meni nič mari ni. Jaz sem nedolžen kakor novorojeno dete.“

„Ti si nedolžen, Samojlo, kakor pšenična moka, iz katere se speče hostija. To vem,“ je v obupnosti govoril Bierkopf. Izpreletela ga je kurja polt, v megli je sedel pred njim navihani žid; gozdar se ga je začel bati.

No ta ga je potolažil, rekoč: „Nič hudega ne bo. Treba vse polagoma izvesti v pravi red. Tržne cene se

izpreminjajo in po teh se ravna cena hrane. Prvič ko pride inženir, mu pokažem cenik, ki bo za 10% nižji, nego je bil dosedanji: toliko znaša sconto, ki si ga dobival ti. Par tednov pozneje mu predložim še za 4% nižji cenik, to je cena tistih živil, ki sem jih brezplačno pošiljal zate."

„A meni si naračunil, da mi pošiljaš za 7% vrednosti vseh viktualij."

„Račun je bil pošten in pravičen, a sedaj mora ostati nekaj meni za moj trud in za modrost, s katero prevalim vratolomno stvar s starega na novi tir, tako da zate ne bo škode."

„Ali zame ne odleti nič več?"

„Ne morem, prijatelj, ne morem. Bog pravični mi je priča!"

„Ti si velik ganef."

„Poglej se v zrcalo, tam zagledaš enakega. Ti me grdiš, a jaz sem tvoj dobrotnik. Glej, ko bi zahtevali sedaj drvarji tisti sconto, ne mogli bi ga iztožiti, ker ga nisem vpisal v svojo knjigo. Tako sem skrbel zate, ko si izdatno ščipal delavce. In ti mi praviš ganef!"

Bierkopfu se je razjasnil obraz. „No, no, oprosti, ostaniva prijatelja!"

Uro pozneje sta se poštenjaka ločila. Slabe volje se je peljal Bierkopf nazaj, Samojlo pa je od samega veselja poskočil pred svojo ženo. „Hvali Boga pravičnega, Etelka, življenje moje! Zdaj sva se iznebila tega nenasitnega zajedalca! In ne v najino škodo. 3% ostanejo pri hiši. S tem lahko pomažem, kadar bomo delali novi kontrakt. Delam kakor Rotšild in drugi bogataši: jemljejo denar ljudem, da ga potem nazaj dajo v obliki podpor, miloščin in podkupnin. Ne dado vsega, le toliko, da si povišajo ugled."

„Meni Rotšild še ničesar ni dal," je rekla Etelka ter odšla v kuhinjo.

Vilar je delal dva dni doma; vse listine je prebrskal, vso administracijo je proučil. Tretji dan ga ni več strpelo v izbi; dopoldne je hodil krog kolib in kraj Oskove se je ogledaval, popoldne se je napotil v planino. Puške ni vzel s seboj, ker prezgodaj se mu je še zdelo, da bi streljal na žival; zaradi varnosti si je opasal

revolver, ker tudi Bierkopfa je videl tako oboroženega. Na stezi ga je vse še zanimalo kakor prvikrat: gorski potok s svojimi temnimi tolmuni, s svojim divjim begom, hrumenjem in žuborenjem, čudoviti pragozd s pokončnim in poleglim drevjem, podobnim storokim titanom ali pa vitkim minaretom turških svetišč.

Pri delavcih je postal ter gledal na njih naporno in enomerno delo. Kakor mravlje v bilko, tako so se upirali v hlode, jim podtikali kole in cepine, jih dvigali z vintami in premikali k drči. Povsod med zelenjem so mrgolele glave, pokrite z oguljenimi klobuki, fesi in čepicami, ali pa gole, tu osivele, tam kuštrave ali obrite; nekatere je krasila kita. In rjave, koščene roke so mahale, se upirale, vlekle ali pritiskale; žilasti, oznojeni vratovi so se svetili na solncu. Nihče ni mogel poduškati, ker nad oddelki je čuval Gajer z debelo bikovko v roki. Tedaj je štirim drvarjem ušel hlod ter se z neznanskim truščem zaletel nekam v goščo. Gajer, ki se je vedel pred inženirjem prilično mirno, vendar pa z zanosom človeka, ki opravlja samostojen posel, je začel grozovito kleti ter zmerjati in zavihtel bi bil bikovko, da ni stal Vilar poleg. „Hlod bo ležal najmanj dve leti v gošči, ker pred tem časom tega torišča ne začnemo izsekavati. Izgubil bo vrednosti in izgubo, kakor jo izračuni gospod gozdar, mora ta oddelek plačati.“

„Je li vlada predpisala takšne stroge kazni?“

„Izrecno ne, toda mi se moramo ravnati po njenih intencijah, ki merijo na to, da se deluje vestno in s čim večjim dobičkom zanjo. Vlada je pri nas gospod gozdar.“

Inženir je nekaj ugovarjal, no dosti oprezno, da bi ne prišel navzkriž z gozdarjevim delokrogom. Sklenil pa je, da v raportu, ki ga mora pisati vsak drugi mesec na deželno vlado, označi te globe kot vzroke nezadovoljnosti.

Delavci so ga opozorili na stezo, po kateri se pride v han ob Oskovi. Ker je bilo dosti časa, da dospe tja in potem še pred nočjo po dolinski poti krog planine domov, je krenil nanjo. Steza je bila dobro izhojena, toda strma, temna in vlažna. Včasi je moral sključen pod nizkimi vejami navzdol, včasi je lezel po vseh štirih čez jarek. Na več krajih je naletel na vodico, ki

je kristalnočista izvirala izpod ruše ali skaline, rila meter daleč po pesku in se izgubila med drevjem. Pragozd je povsod nekakšna shramba za vodo, ki se rodi in zbira pod vlažno črno prstjo. Ob takšnih vrelcih se je posebno bohotno razlezel slak ovijač in plezavec, tvoreč med debli zelenožametaste preproge, za katere Vilar ni mogel pogledati. A kakor na stezi kraj Oskove, tako je tudi tu čutil, kakšno tiho veličastje ga obkrožuje. Ponekod je rasla ob studencih visoka trava, po kateri so se v bližini bistre tekočine zibale krasne libele. V pol uri je prišel na tratino nad hanom. Pod pristrešjem je čepel handžija Pero ter pletel iz slame in vrbovih viter košnico. Dočim je bil v nedeljo praznično oblečen, je danes kazala njegova obleka nekaj lukenj; stara albanska čepica je ležala kraj njega na tleh. Vilar je stopil k njemu in handžiji se je razjasnilo lice, ker spomnil se je dobrih besed, ki jih je o tem gospodinu govoril Jovica.

„Ti imaš pač malo gostov," je rekel Vilar, ko mu je bil handžija prinesel kavo.

„Malo, bogme."

„Je li vredno, da sediš in čakaš tukaj ves dan?"

„Zaradi kave bi ne čakal, ampak tu doli za to skalino imam mlin ob Oskovi. Včasi dobim kakšno mletev iz Pilića."

„Ti si iz Pilića?"

„Iz pravoslavnega Pilića sem. A vse to, kar vidiš: han, mlin, hišica v Piliću in njiva, vse to je Karavajićevo, ki mu plačujem tretjino. Dober človek je Mitar Karavajić, ki me je sprejel pod svojo streho, ko sem taval v največji bedi po Bosni." Starec je potegnil s takšno silo za vitro, da se mu je utrgala.

„Ali pridejo kaj drvarji s planine v tvoj han?"

„Pridejo, v nedeljo popoldne radi pridejo. Preteklo noč sem imel gosta s Konj-planine."

„Ali nočuješ v hanu?"

„Ne. In da nočujem, to noč ne bi hotel; takšen lopov je spal pod mojo streho. Prišel je snoči, ko sem hotel zapreti, k meni razbojnik —"

„Hajduk?" je hitro vprašal Vilar, ker hajduki, o katerih je toliko slišal in čital, so ga zanimali.

„Hujši nego hajduk. Pride in pravi: ‚Pusti me, da nočujem v hanu. Glava me boli in dalje ne morem.‘ — Tudi mene poboleva, pravim, da bi se ga iznebil. Idi spat k svojim tovarišem v Medvedji Dol, pravim, lahko še prideš gor. Bojim se, da mi zažgeš han in mlin. Pa se ga nisem mogel otresti. Še prosil me je, da mu delam po noči druščino. Ne bi rekel, da je pošten človek, kakršen si ti, ali to je lopov iz najničemnejše rodbine v Bosni. Pijan je bil, obresten, bal sem se ga.“ Pero je pljunil v stran.

„Kdo pa je bil?“

„Atif Sarajlija, tisti, ki je pri vas vpisan, pa nikdar ne dela, samo pohajkuje. In danes je zopet vse jutro slonel pri meni, potem je ves dopoldan spal za plotom. Ni dve uri tega, kar je odšel po dolini.“ Handžija je utihnil, Vilar si je dal prinesti vdrugič kave. Pogostil je starca s svalčicami in ga vprašal to in ono, da bi mu razvezal jezik in mu vcepil zaupanje. Rad je poslušal njegovo mirno, preudarjeno govorjenje, njegovo blestečo in krepko srbsko besedo. Vrhutega je želel spoznati, kako žive ljudje zunaj mesta. V mestu je pač nekaj slišal o življenju na kmetih, toda pripovedovali so mu ljudje, ki so imeli oblast v rokah, sedeli za obloženo mizo in s tega stališča sodili; zdaj hoče vedeti, kaj govori in misli seljak. Vsako priliko je hotel porabiti, da se seznani z njegovim življenjem.

Posebno se je zanimal za Atifa Sarajlijo. Domneval je, da mora biti ta človek tanka nit v široki mreži policijstva. Kakšen je, kje je, kaj dela? Navedel je besedo nanj, toda Pero o njem ni hotel črhniti, pri njegovem imenu je le pljuval v stran in odbijal z glavo. In poglobil se je v misli, kakor bi urejal nekaj v možganih, urejal tako, da izteče v gladki besedi. Tu se je Vilar spomnil, kako ga je nekoč v železniškem vozu spravil v dolg pogovor židovski agent, ki je od vsakega potnika rad kaj pozvedel in se ni dal odpraviti s kratkim odgovorom. Z vso spoštljivostjo se je žid okrenil k njemu, položil dva prsta na čelo ter vprašal z umiljenim glasom, kakor bi prosil za novčič: „Oprostite, gospod, ali že nisem imel te časti . . . m-da . . . ali se nisva že videla v kavarni Central v Pragi?“ Vilar je šel na lim

ter prostodušno odgovoril, da v Pragi sploh še nikdar bil ni, da je kranjska dežela njegova domovina in je študiral na dunajski tehniki — sploh o vsem se je razblebetal, kar je hotel žid.

S podobno diplomacijo se je Vilar obrnil k Peru. Pogledal je na njegovo albansko čepico. „Jeli, ti nisi rojen v tem okraju, ti pohajaš iz južnih zemelj, od tam, kjer se Srbi stikajo z Arbanasi. Tvoj obraz kaže, da si nekje daleč doma.“

„Jaz sem Hercegovec, iz Hercegovine sem se priselil sem. Glad in vstaja sta me pregnala od tam in ta dva sta mi tovariševala tudi v Bosni.“

„Jeli davno temu?“

„Davno, brate! Dnevi lete kakor ptica in leta kakor voda. Oj, da veš, kako sem se trudil za svojo rodbino in kakšni lopovi so Sarajlije! Danes nam vlada car častiti, ne več sultan in svobodno lahko govorimo o svojem trpljenju.“ Nagovor ‚brat‘ je značil, da se je govornik ogrel ob prijaznem in neprisiljenem vedenju mladega gospoda — tako je sklepal Vilar, pričakujoč, da se zdaj razgovori starec. Toda ni se zgodilo tako. Prinesel je bil tedaj mlad Bošnjak, ki je bil morda Turek, lahko pa tudi cigan, meh žita na rami. Ta rjavi, sicer pa brhki človek se je zavzel, ko je videl švabskega gosta; kakor da ga je zapekla vest, je obstal na oglu hana in ni maral pod pristrešje. Handžija si je nasadil čepico na glavo ter šel za onim v mlin. Inženir je pogledal za Mušićem, čigar hoja je bila opotekava kakor onih starih kmetskih ljudi, ki so znosili mnogo težkih košev na hrbtu.

Ko se je bil povrnil Pero, ga je izkušal zopet zaplesti v pogovor, rekoč: „Slišal sem o Atifu, da je ljut Turek, nepriljubljen pri ljudeh.“

Pero je odgovoril: „Od vekov je bila pasja vsa rodbina Sarajlij. Sami morilci in požigalci. Čuvaj se Atifa, gospodine, on vohuni in ovaja. Cele vasi spravlja v nesrečo.“ Po teh besedah je počenil h košnici ter jo začel iznova napletavati. Njegov obraz je bil teman, omrtvel. Gost je pušil in gledal na Perovo čepico, gugajočo se nad suhim tilnikom. Več ni bilo mogoče spraviti iz njega poštene besede. Vilar bi bil rad kaj

zvedel o deklici, ki jo je videl v nedeljo v hanu, o Jovici, a ni se upal vprašati, tako čemeren se mu je zdel Mušić. Hotel je zopet navesti pogovor na Atifa, toda handžija je pri tem imenu stresel glavo ter odsekal: „Mučno je z volkovi lokati vodo.“ Inženir ni vedel, ali se nanašajo te pikre besede nanj ali na Sarajlijo. Umolknil je. Kmalu je plačal in se vrnil po dolini domov.

Ko je prišel zvečer k svoji kolibi, se je skoraj prestrašil človeka, ki se je v kotu pri durih visoko vzravnal in v pozdrav segel k turbanu.

„Kdo si?“ je gromko vprašal inženir.

Od onega v temi je nekaj hrknilo, kakor bi zakrulil ščetinec.

„Kdo si, pravim!“ je ponovil Vilar in položil roko na revolver.

„Jaz sem. V temo nikar ne streljaj!“

„Kdo je „jaz“?“

„Atif Sarajlija,“ je odgovoril oni ter stopil iz teme v mrak.

Vilar je odklenil vrata svoje sobe in mignil onemu, da vstopi. Atif je moral nekoliko ponižati glavo, da ni zadel ob počezni tram. Zavalil se je v sobo in okni sta zašklepetali. Nekakšen duh po plesnivi obleki je udaril od njega. Vilar ga je premeril od nog do glave. Prvi hip ga je zazeblo na duši ob človeku, o katerem gre tak slab glas po okraju. — Morda je on provzročil, da so kmetom v vasi za Majevico-planino zaplenili ono živino, ki so jo pretekli teden prodali v Tuzli — je premišljeval maloprej na poti iz Mušićevega hana. Prikrito mu je pokazal svojo nezaupnost s tem, da si ni odpel revolverja. „Ti dobiš od mene drvarsko plačo — a?“ mu je rekel, ostro ga opazujoč in držeč tok z revolverjem pred seboj.

„Pazniško plačo dobivam,“ je odgovoril Atif in zatrepetal z nemirnimi očmi, v katerih so begale sence zlobe in ošabnosti.

— Zločini lepe na njem, in jaz poštenjak moram imeti z njim opravka, ne da bi mu smel javno pokazati svoje zaničevanje — je pomislil Vilar. Odprl je omarico ter vzel plačilno knjigo. „Za dva tedna dobiš.“ Naštel

mu je denar. „Potrdi mi s svojim podpisom, da si prejel!“ Atif je pomočil pero v tinto, si namazal kazalec ter ga pritisnil na predloženi mu papir. Takšen je bil njegov podpis.

„Kje si bil toliko časa?“ je vprašal Vilar, ko je bil zaprl omarico.

„V konaku.“

„Kaj tam delaš, ko pisati ne znaš?“

„Pisarne ne pometam, obleke ne snažim, deci ne otiram nosov. Tudi vetra ne lovim.“

„Nekakšen posel vendar imaš, sicer bi ti ne šteli tako lepe plače.“

Atif se je lokavo nasmehnil in drgajoč s kazalcem po bujnem šopu las, ki mu je štrlel izpod brhkega turbana, je važno rekel: „Gospodine, jaz i speč gledam kakor zajec.“

„Bogme, lepa lastnost, čedna zmožnost,“ je govoril inženir s sarkazmom na obrazu. „Vsaka sposobnost je dobra, ako pošteno preživi gospodarja. Videl sem ljudi, ki umejo s trebuhom plesati. Na tak način si služijo svoj kruh. Navadno dela glava ali roka za vse naše potrebščine, in glej — ti delaš z očmi. Pa zakaj te ne nastanijo v konaku? Tam bi bilo ugodneje zate nego tu med drvarji? Čemu hodiš tako dolgo pot iz mesta do sem in nazaj?“

„Kdor me je poklical v službo, že ve, zakaj.“

„Gotovo. Slišal sem o tebi, da si poštenjak.“

„Ljudje ne govore dobrega o meni in jaz ne o njih. Svoje ukaze dobivam v konaku in po njih se ravnam. Čemu naj dremljem, ako lahko spavam? Vsak na svoj mlin vodo navrača in vsaka ptica se s svojim kljunom hrani in brani.“

„In vsak konj k sebi grebe seno. Važen in težak posel imaš. Konaku in narodu lahko koristiš, ako hočeš biti vesten.“

„Dober konj tudi brez ostrog dva plota preskoči.“

„Gotovo, gotovo.“

Zdajci se je zaslišal iz sosednje sobe Bierkopfov hreščeči glas: „Sit pes tudi na zvezde laja. Hahaha!“ Ker so bile stene lesene, je gozdar ves pogovor slišal.

„Pa ne zalaja, dokler se mu ne stopi na rep,“ je pikro odgovoril Vilar.

Atif Sarajlija se je izmašil in izvalil iz sobe tako neokretno, kakor je bil prišel.

10.

Teden pozneje je Vilar jahal prvikrat v Tuzlo. Z njim se je peljal Marko Krpica po živila v han ob Spreči. Samojlo je že od daleč videl voz in gospoda na konju, zato je šel pred hišo naproti. Zaprhutal je s kaftanom, zakrilil z rokama, rekoč, da ga veseli, ker ima opravka s takšnim uglednim gospodom, ki se je mnogo učil in ve, kako se treba vesti z najodličnejšo gospodo in s preprostim ljudstvom. Potem je pravil, kako so cene pri živilih padle, najbrž vsled vladnega pritiska na žitno borzo — Vilar o takšnih stvareh ni imel pojma — in pa zaradi lanske dobre letine v Ameriki. Zato zniža ceno živil precej za deset odstotkov. In prihodnji mesec pride novo znižanje, ker tudi letos žita lepo kažejo. Vilar je priljudno poslušajoč vihal brk, se nasmihaval z blestečimi očmi in kimal. Ves srečen je bil, da mu je prišel žid tako radovoljno vštric in se ni bilo treba nič pogajati. Tudi živila, ki jih je naložil, so bila vseskozi dobra, kakor je bilo dobrih že par dobav. „Tako mora vedno ostati, očka Samojlo!“ je zabičal židu, ki je priskočil in se zaklel pri vseh očakih in prerokih, da nobenemu drugemu ni delavska blaginja tako na srcu kakor baš njemu in da le on ustreže vsem zahtevam brezpogojno in nesebično, ker delavec naj živi udobno in prihrani naj si kaj za stara leta. Kaftan bi slekel in podaril delavcu-trpinu. Vilar se je škodoželjno in veselo muzal, ko je odpravljal hlapca z vozom nazaj, videč, da Samojlo ni dodal ni ene zlatoglavke, ni primaknil ne pol grižljaja bifteka. Pač je podtaknil v hlapčev žep stekleničico žganja, pa ob takšno malenkost se inženir ni maral obregniti. Najrajši bi se bil precej povrnil na Konj-planino, sklical delavce in jim povedal o svojih uspehih. No po njegovem poslovniku ga je klicala dolžnost naprej v Tuzlo po denarno zalogo in nekaj denarnih pošiljatev so mu izročili drvarji za pošto.

Mujezini so z minaretov klicali Alahove vernike k opoldanski molitvi, ko je po Saparijevi ulici prijahal v Tuzlo. Pred kazinskim vrtom je stala gruča častnikov, ki so ga veselo pozdravili. Oni, s katerimi se je bil najbolj seznanil, so ga povabili, naj pride na obed v kazino. Pa je rajši kosil pri Agularju, ker je bil ves prašen in znojen in ga je utrudila dolga ježa. „Zvečer pridem v kazino," je obljubil.

Popoldne je šel na pošto in v konak. Našteli so mu kopo denarja, vrhutega pa še kopico znamk. S takšnimi kositarskimi znamkami je imel sitnosti pri drvarjih, ko je prvikrat delil plačo; zabavljaje so jih sprejemali. Vsaka znamka se je računala za 15 novčičev, za vsak drugi dan je moral drvar eno vzeti mesto denarja. Pri Samojlu je z znamkami lahko kupil, kar je hotel, obleko ali pijačo. To ugodnost je imel žid s kontraktom zajamčeno. „S temi znamkami so drvarji navezani na liferanta, ki jim prodaja, kar hoče," je rekel Vilar, ko je bil preštel zalogo. Plešasti uradnik, ki je imel z njim opravka, ga je debelo pogledal, kakor bi ga bilo osupnilo, da si upa človek, ki je še le pred dobrim tednom stopil v bosensko službo, že kritikovati. Namrdnil je usta, vzel pero ter široko sedel k mizi, češ: Brbljaj, kar hočeš, a jaz v službi ne smem.

Gredoč iz konaka, je na hodniku naletel na Hrena, ki ga je pokaral, da ga zadnjič nič ni posetil na domu, pa ga je precej tudi opravičil z besedami: „Posla si imel v konaku in z gospodo v kazini — kaj pa! Malo si se vlačil z lepimi damami, z Ljubico, Katico, Kaliopo — tako da ni ostalo nič časa zame." Mežé z desnim očesom, je levo uprl vanj, kakor bi mu hotel do kraja raziskati notranjost.

„V kazini sem gledal po tebi. Kaj ti nikoli ne greš v kazino?" je vprašal Vilar.

„Kadar moram, grem, pa se dolgočasim pri tisti visoki gospodi in komaj čakam, da pridem zopet k svoji rodbini. Veš kaj, ti moraš danes na moj dom. S pristnim cvičkom ti lahko poslužim in morda bo še kaj drugega. Bodi do večera moj gost, potem greš še vedno lahko v kazino."

„Tudi mene ne mika baš v kazino, toda odnošaji so takšni, da se moram pokazati.“

Hren je vedel Vilarja po prašni, umazani in ozki ulici, ki se je vila med dolgimi stenami lesene, črvive in vegaste ograje. Nobena hiša ni stala tik ob ulici, pač pa tu in tam lesena gospodarska poslopja; človeška bivališča so bila pomaknjena proč od ceste ter so ji kazala svoja hrbtišča, dočim so bila pročelja obrnjena na vrte; kar je gledalo oken na ulico, vsa so bila zamrežena.

„V tej ulici prebivajo sami Turki in tu sem si najel stanovanje,“ je rekel Hren, ko sta postala pred vrati, vdelanimi v ograjo.

„Kako se imenuje ta ulica?“ je vprašal Vilar.

„Kaisersheimbova, po nekem generalu.“

„Kako si more domačin zapomniti takšno ime?“

„Pst, pst! V Bosni ni dovoljena takšna kritika,“ ga je poučil Hren.

Stopila sta na vrt. Pred njima je stala sredi sadnega drevja še dobro ohranjena zidana hiša. Na enem koncu se je hiše tiščala hladnica, na drugem raztrgano gumno in hlev. Pod drevjem je rastla sveža trava, tu in tam pohojena in poležana. Polovico vrta so pokrivale gredice in torišča, kjer je rastla različna zelenjava. Nopredno je mogel Vilar vse razbrati, se je pojavila izza ogla ženska, okrogloličnа, polnoudna in zdravobojna, s peharjem polnim fižola v stročju in kumar.

Hren je predstavljal. Inženir se je priklonil in molel prijetni ženski roko.

„Oh, gospod inženir, saj vam ne morem podati roke. Glejte, kakšna je! Delala sem na vrtu.“

„Nič ne de, gospa. Lepa je, k večjemu ima častni znak dela na sebi.“ In Vilar je stisnil podano desnico. Zelo mu je ugajalo njeno neprisiljeno, odkrito vedenje, njena milozvočna slovenska govorica mu je udarila v srce.

„Kaj pa delajo otroci?“ je vprašal Hren, položivši roko na njeno ramo.

„Miška spi, fanta se pa igrata poleg nje.“

Hren ji je nekaj pošepetal, na kar je stopila v hišo. Potem je razkazal gostu ves vrt. Za razpadajočim hlevom je bilo nekaj visoko ograjenega sveta; to je bil kurnjak, kjer je brskalo in se kopalo v prahu vse polno perutnine. V hiši je vedel gosta po vseh oddelkih. Pritličje je bilo nepriljudno, temno, z majhnimi okenci in razpraskanim debelim zidovjem. Poleg prazne sobe sta se nahajali tu dve shrambi. Na pragu ene je čepela in stražila velika mačka. Škripajoče lesene stopnice, ne vzidane, ampak prosto položene, so držale iz veže v prvo nadstropje, ki je bilo širše nego pritličje. Tu je bilo vse svetlo, vse v velikih oknih, s katerih je bilo sneto leseno omrežje. Dve pečici, kakor dva na vrhu prisekana stožca, sestavljeni iz samih glinastih lončkov, sta pozimi greli zračni sobi, sprejemnico in spalnico. Na masivnem podzidju pritličja so stali komaj za ped debeli zidovi prvega nadstropja; pozimi jih je bilo treba prepreči z bosenskimi preprogami iz kozje volne, da so držali toploto. Poleg peči v spalnici se je nahajal z gladkimi deskami oddeljen prostor, podoben široki omari. „Kopališče za turško bulo, a zdaj shramba za obleko,“ je razlagal Hren. Pohištvo je bilo mimo posteljne oprave preprosto, pa lično. V tistih časih oblast ni rada videla, če je za uradnikom ali častnikom šla njegova rodbina v zasedene dežele, prevoznine za rodbinske člane in za prtljago ni plačevala, prevozni podjetniki pohištva niso prevažali, zato se je moral onkraj Save vsak zadovoljiti s tem, kar je dobil na mestu in kar je izumila njegova glava. Hren si je napravil in nabavil toliko pohištva, kolikor ga je trebalo. V vsaki sobi je stala zofa, ki je pričala o iznajdljivosti in praktičnosti obeh zakonskih. On ju je zbil iz dveh starih zabojev, ona ju je natrpala s senom in prevlekla z zelenkastim plišem. Prav tako enostavno sta bili zgrajeni nočni omarici in umivalnik: navadni zabojčki z zelenkastimi zastorci in prevlekami. Obe hišni omari je v davnih časih izgotovil soliden turški mizar in ju ozaljšal z arabeskami; Hren ju je kupil od uradnika, ki so ga pognali iz Bosne, ker je hotel preveč okupirati zase in se po neprevidnosti dal zasačiti; veličavo in resno sta

stali ob steni posteljama nasproti, kakor bi nadzorovali vse ostalo pohištvo.

„Gospod inženir, zdaj poglejte pa še v našo otroško sobo," je zažgolela gospa Hrenova, vesela, da je gost neprestano hvalil njeno stanovanje. Šli so preko lesenega mostovža, čigar tla so se svetila v sveži belini, ter stopili v majhno sobo, kjer je dihalo in soplo troje otrok. Nastopili so tisti mehki in blaženi trenotki življenja, ko starši v radosti in sreči iztegujejo roke k otrokom in otroci k njim, ko se zde roditeljske dolžnosti še lahke in pretemni oblaki sebičnosti še niso padli na otroški udana srca.

„Glej, prijatelj, mojo drobnjav! Ta je moj Mirko, najstarejši; on bo nekoč škof, pravi Minka," in Hren je prijel vitkega dečka za glavo ter ga pritisnil k svojemu kolenu. „Zato preide rodoplod na tega-le Stanka" — Hren je mlajšega krepkejšega dečka prijel za nežno ušesce — „in ona v zibelki je za nameček, devica Nataša, moja najmlajša pritiklina. Zaradi malenkostnih razmer in obsegov jo imenujemo Miška. No, prvovrstna krasotica je moja Miška." Hrenovka je dvignila to prvovrstno krasotico, ki je z noskom strastno začela riti v materine grudi. Mati je sramežljivo stopila k oknu. „Kakšna imena je izbrala temu drobižu! Pa ime je prazen zvok, glavna stvar je, da mi ostane golazen krepka in zdrava."

„Krasno deco imaš, prijatelj," je pohvalil Vilar in, sklonivši se k dečkoma, je vsakega pogladil, pobožal in na lahno vščipnil v rožnata ličica.

Gospodinja je prinesla vina, kruha, sira in klobas ter prisedla na zofo.

„Najprvo kruha in soli, gospod inženir — po slovanskem običaju," je rekla.

„Vidiš, kakšna Slovanka je? Uh, ta bo vzgojila otroke, ki kdaj še prebrnejo nepoboljšljivo vlado in kar je v soseščini."

„Ti se norčuješ, ali jaz ti povem, da so otroci moji in jih vzgojim po svojih nazorih. Če ostanemo v Bosni, nauče se hrvatskega oziroma srbskega jezika v šoli in pri drugih otrocih, pri meni pa slovenskega. Ta

dva jezika se morata v njih dušah svetiti na prvem mestu, njih srca glas bo govoril v teh jezikih.“

„Drr-drr — kaj pa nemščina?“ Hren je priprl desno oko in pomembno zrl na Vilarja.

„Če bo treba, naj se je učita toliko, da zadošča za vsakdanji kruh in za vse tisto, kar s srcem nima opraviti.“ Gospa je ponudila inženirju od vsega, kar je bilo na mizi. Segli so po jedilih in pijači.

Hren je mnogo govoril, največ o svoji preteklosti. Pravil je, v kakšni revščini je študiral par razredov na ljubljanski realki, kako so ga pustili skopi domači ljudje na smodišču prav takrat, ko je bil dobil veselje do učenja, kako je postal trgovski pomočnik in prišel kmalu po okupaciji v Bosno za davčnega praktikanta.

Gospa je vprašala inženirja, če mu je kaj dolgčas v gozdu, na kar je začel hvaliti veličastvo svojih pragozdov. Zašel je na svojo administracijo in povedal, kako se mu je posrečilo, znižati ceno za delavsko hrano. In končal je: „Še nekaj moram odpraviti — tiste znamke, ki jih dobivajo delavci mesto denarja, da z njimi kupujejo pri založniku.“

„To je ogrski sistem, tako ravnajo ogrski židi z delavci. Tega ne odpraviš izlepa.“

„Z novo pogodbo morda vendar pojde. Kontrakt z židom izteče prihodnje leto. Jaz sem proti korupciji v velikem in malem.“

„Bog ti pomagaj, ako se boš pri nas zaganjal vanjo. — Oprosti, prijatelj, da se ob takozvane razmere ne zadevam rad. Dasi stoji hiša sredi vrta in smo na samem, imajo stene vendar ušesa. Bil je tu sodni uradnik, ki je začel javno kritikovati to in ono, ali so ga kmalu spravili preko Save. Tu je najpametneje: prst na usta kakor sv. Janez Nepomučan.“

„Jaz se ne bojim stenskih ušes in kadar vidim nasilje, ne morem molčati.“

„Tebi je lahko, France. Z inženirskim znanjem so ti odprti vsi deli sveta, prav kakor duhovniku, ki bere mašo lahko sredi Afrike. Na Balkanu merijo železnice vzdolž in počez in nastavljajo inženirje iz vseh kotov Evrope.“

„Kakor bi bil vzel to misel iz mojih možgan. Menim, da mi bo Konj-planina le kratka postojanka.“

„Vidiš, ti si svoboden na vse strani, a jaz sem privezan morda za vse žive dni na to svojo službo, zato hvalim vse, kar vidim. Je žena, so otroci — glej, to mi stoji noč in dan pred očmi.“

„Tato,“ je viknil zdajci Mirko iz kota, „Stanko pa še ne ve, zakaj je ura —“

„Mu pa ti povej!“ je malomarno odgovoril Hren.

„Znaj, ura je zato, da se nanjo pogleda,“ je lepetal deček.

Gospa je vprašala, če je mnogo divjačine na Konj-planini. Vilar se je spomnil Katice, se nasmehnil in pritrdil, da so medvedje, volkovi in — divji prašiči.

„Onda pijmo na medvedovo kožo,“ se je vmešal Hren. „Na kožo prvega medveda, ki ga počiš, se naročim jaz. Minkec me vedno nadleguje, naj kupim medvedjo kožo za predlogo k postelji.“

„Glejte, kako je naše stanovanje preprosto. Ni enega paradnega komada nimamo.“

„Kaj pa otroci? Ali niso najlepši okrasek vsake rodbinske sobe?“ je rekel Vilar.

Gospa je svoji prvovrstni krasotici poljubila usteca, gospodar je pohvalil svoje stanovanje ter povedal, da je najel hišo z vrtom vred za majhno odškodnino od age, ki upravlja premoženje bega, izselivšega se v Anatolijo.

„Se li močno sele Turki?“

„Dosti jih je pobralo šila in kopita. Kje bi dobili vsi uradniki in častniki prostora, da se nam niso ognili Turki!“

„Čudno. Beže pred Švabo noter dol za Carigrad. Kakšna malodušnost je to, da beže in prepuste rodno zemljo kolonistom, ki jo dobe zastonj. Vsi protesti, ki jih pošiljajo iz tujine proti zasedbi, ne zaležejo nič — kakor bi skozi steklo lizal med. Doma naj bi ostali, iz rodne zemlje naj bi pili moč. S čim večjo močjo polagaš vanjo, tem večjo moč ti vrača. Kdor bo imel v Bosni silnejši vpliv na rodovitno grudo, tisti bo vladal. Vselej premaga silnejši vpliv. Oni, ki se selijo v inozemstvo, delajo v pogubo domovine in na roko onim, ki jo hočejo porobiti.“

Hrenov obraz se je omračil, ker mu ni ugajalo Vilarjevo modrovanje; poslušal ga je odprtih ust, sukal in podrgetaval je z glavo, naposled je odgovoril: „Najboljše bo, ako gredo vsi Bošnjaki iz dežele in mi naselimo sem naše ljudi.“

Slabo je naletel pri inženirju. „Hvala za te naše ljudi, ki stoje v švabski službi. Slovenec in Čeh prideta sem, da služita germanizaciji, a največji Švaba je Poljak, ker se najbolj sili, da bi vršil nemško ritje proti vzhodu in jugu.“

„Gospod inženir govori čisto resnico,“ je rekla gospa Hrenova, „ti ljudje, ki se shajajo vsak večer v kazini, niso sposobni, da bi širili kulturo, ker je sami nimajo. Marsikakšen odstavček bi lahko povedala o njih vedenju, pa rajši molčim.“

Hren jo je debelo pogledal. „Prav imaš, Minkec, da molčiš. Saj dolgo ne boš.“ Potem je prijel za kozarec in napil gostu, meneč, da s tem prepreči nevarne politične pogovore.

Toda Vilar je bil na svojem tiru ter je hotel govoriti.

Hren pa je vstal, da gre vun.

Vilar je ostal sam, ker gospa se je opravičila, da mora previti Miško, ter stopila v sosedno sobo. Pusto mu je bilo v mislih vsled razgretih besed, ki jih je govoril v veter. Dve podstavki sta mogoči — tako je premišljeval: ali so bosenske razmere res tako zmedene in krute, da je nevarno, javno izpregovoriti o njih, ali je pa ta Hren brez vzroka plašljivec prve vrste. Odlomimo od vsake podstavke drobec, pa dobimo razmere, kakršne so povsod: uprava samopašna, uradniki bojazljivi in sebični — oboje je povsod tako.

„Tata so rekli — so rekli —“ je zaščebetal zdajci Stankov tanki glasek. Sedeč na tleh, je deček dvignil svetlolaso glavico proti tujcu, razširil oči, odprl usteca ter povedal, pa precej je našobil ustnici, ker ni hotela misel do kraja na dan.

„No kaj so rekli tata, povej, Stanko!“ je milo povzbudil Vilar. Deček se je posmejal tujemu človeku in svoji neizraženi misli ter se povalil na podnice.

Tedaj je Mirko pomogel bratčevi domišljiji. „Tata so rekli, da kupijo takšno uro, kakršno imajo pri Grgićevih — s kukavico.“ I on se je zavalil k bratcu na tla.

Vilar je začutil, kakor že večkrat po dovršenem visokošolskem učenju, da nekaj pogreša, da njegovo življenje ni prav uravnano, da mu nedostaje družice in srčkanih otroških obrazov. Ta občutek je priplaval na površje, priplaval iz morja misli in pognal vse drugo nazaj v morje nazavestnosti: skrhala se je za hip narodna misel, propadel čut usmiljenja, otemnel je celo nagon in ambicija do neumornega dela, kadar je začel sanjati o rodbinski sreči. Plavale so te sanje vrhu morja, vse je cvetelo v njih, obetale so obilo sadja za vso dobo do konca dni. Oklepal se je teh sanj, dokler mu niso ušle v vrvežu zamotanega duševnega delovanja. Tako se mu je zgodilo mnogokrat, a tisti večer ga želje po rodbinski sreči niso zapustile. Nalezel se jih je bil pri Hrenovih.

Ko se je povrnil gospodar in precej za njim njegova soproga brez Miške, se jima je prijazno nasmejal. Spoznal je, da s temi srečnimi ljudmi ni treba govoriti o politiki; ti so se ukerili kraj korita, za nobeno ceno ga ne zapuste; bob bi metal v steno, kdor bi jih spravljal proč, in pregrešil bi se tisti, ki bi jim kalil mir. Z meniškim klativitezom Jovico bo govoril o politiki, v grabežljivega Bierkopfa in v varalico Samojla se bo zaganjal, poštenjaka Hrena bo pustil na miru.

„Resnično ti povem, prijatelj, da ti zavidam v tvoji rodbinski sreči,“ je povzel Vilar.

„Pa se i ti oženi, boš že videl,“ je govoril malomarno Hren, trpajoč pipo. „Hočeš li pipo, France?“

„Hvala! Z gospejnim dovoljenjem si nažgem svalčico.“

Gospodinja je postavila na mizo pepelnjak.

„Baš slabo se mi ne godi,“ je pravil Hren, ko je bil prisedel, „v volni se pa tudi ne valjam. Otrok bo preveč. Trije so že tu in številka četrta —“ Pridurnil je oko in se namuznil proti ženi. Ta ga je oplazila z brisalko, potem pa še okrcala s primernimi besedami.

Vilar je dolgo ostal pri Hrenovih, a ni se dolgočasil. Udobno je sedel na zofi, smehljajoč se je poslušal zakonsko dvojico, ki se je nadalje prerekala, da bi zabavala njega, gosta, prerekala tako, da je iz vsake nagajive besede vrela topla ljubezen.

V sobi se je začelo mračiti. Gospodinja je vstala, da prižge luč. Tudi Vilar je vstal ter pogledal na uro. „Reči moram, da je zelo prijetno pri vas. V kazini med uniformami mi ne bo tako. Pa človek mora."

„Le še pridite, gospod inženir, ako vam ugaja pri nas," je rekla gospa.

„France, vsak dan si nam mil in drag. Ne pozabi nas!" je rekel Hren.

Vilar se je poslovil. Zakonska sta ga spremila do vrtne ograje.

11.

Gredoč v kazinsko dvorano, je premišljeval o zakonski sreči, kakršno je videl pri Hrenovih. ‚To bi bilo kaj drugega, ko bi na človeka pod Konj-planino gledale takšne mehke, svetle in umne Minkine oči! Pozabil bi na vse sitnosti, na Bierkopfa in na paznika. In otroci bi morali biti, ko me moje srce tako zelo vleče k njim. Oženiti se bo treba, France!' Tako je govoril sam v sebi. Ni mu ugajalo, da se nocoj v kazini ni nahajala nobena dama. Bil je moški večer, dame so bile izključene, ker so moški hoteli vsak teden enkrat biti sami, da svobobno lahko govore in — kvantajo.

Ko ga je brigadir zagledal pri vratih, ga je poklical k sebi. „Nekaj bi vas poprosil, gospod inženir," je govoril general in mu ponudil stol kraj sebe. „V pravem času ste prišli v naš kraj. Rad bi imel čez Jalo trden most na Golo Brdo. Že dva so mi postavili moji pionirji, pa oba je vzel vrag, oziroma odnesla voda. Tako je, ako se mojster-skaza loti dela, ki se ga ni učil. Škoda denarja. Da vam na kratko povem: pisal sem v Sarajevo, da mi nakažejo denarja, gotovo bodo ugodili. Ko se to zgodi, dam napeljat lesa in kamenja, potem začnem graditi. Vas pa prosim, da sodelujete pri tej stavbi. Gospod načelnik je bil tako prijazen in mi

je vas dal na razpolago za to občekoristno delo. Kaj ne?“ General je prenesel svoje medle oči od Vilarja na pl. Pesterja, ki je pazno poslušal in leno kimal.

„Gospod inženir, to je častni posel, ki vas čaka,“ je rekel načelnik. „Ker visoka vojaška oblast želi vašega sodelovanja, sem precej obljubil. Menim, da ne bo na kvar vašemu poslovanju pri delavski koloniji, ako tudi mesec ali dva ostanete v mestu. Tiste administrativne posle oddaste za ta čas gozdarju Bierkopfu“.

„O, Čumurpaša je pošten in delaven človek, on vse sam opravi,“ je z mehkozvenečim glasom rekel mlad nadporočnik, ki je sedel pri tisti mizi generalu nasproti. Njegove prijetne oči so se izzivalno uprle na Vilarja. Ker se ta ni spomnil, da bi bil že kdaj videl tega nadporočnika, je hitro vstal, pomolil desnico čez mizo in se predstavil. Oni se je urno odzval ter se imenoval: „Pl. Merks, brigadni adjutant. Me zelo veseli!“ Potem je sladko pristavil: „Tu so takšne čudne razmere, da moramo vojaki in civilisti delati z roko v roko.“

„Posebne razmere, izjemno stanje,“ je potrdil general. „Menim, da delo ne bo trajalo tako dolgo; temelja za most bosta kmalu postavljena in to je glavna stvar; vse drugo zmašijo pionirji sami. Tu v Bosni mora biti človek vse: zidar, tesar, učitelj in ne vem, kaj še vse.“

„Profos,“ je maliciozno pristavil načelnik.

„Tudi to,“ je potrdil general, nekoliko izbegan, zakaj načelnik mu je z ono besedo očital, da se vse preveč bavi z zdravstvenimi razmerami v jetnišnici, ki je bila za vojake in civiliste pod eno streho. Obrnil se je zopet k Vilarju: „Sicer se mi pa zdi, da vam bo prijetneje bivati v mestu nego zunaj v gozdni puščavi.“

„Prijatelj sem prirode, zato puščobe v gozdu ne poznam. Posebno v tem času ne, gospod general.“

„Kaj ne, kakšna bujna vegetacija, prav tropična.“

„Saj je lahko, ko je dežela tako oblagodarjena z vodo. Vse kaj drugega nego kamenita Hercegovina,“ je izpopolnil generala njegov adjutant.

„Kadar začnemo z mostom, vam pravočasno sporočim. Ali vam je prav?“

„Prav, gospod general.“ Ljubil je gozd, samoto, a rad bo tem visokim ljudem pokazal, kaj ume, da ni samo številčni vrabec.

Poleg generala je sedel star polkovnik s plešo do tilnika, njemu nasproti pa stotnik Hvalibogovski. Prvi je obrnjen h generalu udano gledal na njegovi ustnici; kazalo se je, da skromno pričakuje časa, ko pride tudi on do besede; drugi je, pod pazduhama zataknjenih rok, nagubančen in skrčen, sedel globoko v stolu ter strmel na mizo. V generalovi navzočnosti je bil vselej zamišljen in nem kakor turški hadžija, kadar premišljuje o svoji poti v Meko.

Pl. Pester je začel govoriti, kakšen blagoslov so za deželo mostovi in dobre ceste, kako se dvigajo mesta. General se je hitro vnel za blagoslov cest, mostov in železnic, ker se po njih vojne kolone lahko pomikajo naprej, glede mest pa je omenil, da si dosedaj še noben Bošnjak ni postavil v mestu nove hiše, podirajo in zidajo le tujci, ki so se polastili večje trgovine.

„Treba bo, da se kaj stori za mase ljudstva, da se gradijo šole, se dvigne živinoreja, poljedestvo, domača obrt ter omeji izseljevanje. Z davčnim vijakom ne pritegnemo ljudstva nase. Sovraži nas, ogiblje se nas in naših prireditev.“

Vilar je kimal, ker visoka oseba se je izražala skoraj tako kakor agitator Jovica.

Načelnik je topo strmel v mizo, ker ni mu bila po godu kritika, ki je merila proti vladajočemu sistemu, v katerem se je sam izvrstno počutil. Sploh ni mogel slišati besede ‚tujec‘, od osebe, ki sama ni bila doma v Bosni, pa že celo ne. Zdela se mu je oskrunitev njegovega visokega poklica. Vedel je, da tiči v generalu nekaj antisemita in da razumeva pod tujci priseljene žide, ki so vzeli v Bosni trgovino v roke in postavljajo hiše, vedel je, da general sovraži posebno one židovske tujce, ki so se vtihotapili v bosenske urade in se tam po paševsko vedejo. Ker mu je bilo pa tudi znano, da so v generala nekaj z Dunaja podregnili in se že pripravlja na dostojen odhod v zasluženi pokoj, ga ni mnogo uvaževal in se je včasi osmelil k ugovoru.

„Najprej je treba ljudstvo navaditi našega reda, da spoštuje naše naprave, da razume naše intencije," je rekel.

General se je lahno posmejal in tega smehljaja se je navzelo troje lic: pl. Merks, polkovnik in Hvalibogovski. „Naše intencije morajo biti takšne, da bo imelo domače ljudstvo kaj prida od njih. Po mojih nazorih bi se moralo 15 ali 20 let po zasedbi na kakršensibodi način oceniti ljudsko blagostanje. Namreč dognati bi se moralo, koliko ima dežela več živine, več denarja v denarnih zavodih, žive li domači ljudje bolje nego prej, se li požlahtnjuje človeško pleme, koliko se več pridela. Nam, ki smo se sem priselili, se godi tu prav dobro, dočim blagostanje domačinov pada. Kaj pomagajo po mestih lepe ulice, nove zgradbe, šetališča in igrališča, če pa narod sam ničesar nima od tega."

Pl. Merks je komaj vidno pritrdil z glavo, dasi je bil popolnoma nasprotnih nazorov.

„Dovolite, gospod general, moje mnenje je pa to, da moramo poprej dvigniti mesta, in iz mest se bo kultura širila tudi na kmete," je povzel načelnik.

„Ako dočakamo. Sicer pa mestna kultura ni za kmete. Ni vse za vse."

„Žal, da treba trmastemu narodu vsiljevati to, kar mu je koristno."

General se je uprl z rokama ob bok ter se nagnil na stran, bodisi da je markiral kakšno notranjo bolezen, bodisi da se je hotel oddaljiti od nepriljubljenega načelnika. Vselej mu je bilo žal, kadar je v njegovi navzočnosti zašel v pogovoru na politično polje, ker je imel tega zoprnika na sumu, da vohuni in ovaja v Sarajevo in je kriv, da na Dunaju niso zadovoljni z njim in mu očitajo zavožene razmere v tuzlanskem okraju.

Tedaj je prišel v dvorano Bajić. Preden je šel k svoji mizi, kjer sta sedela Mik in Buzduga, se je globoko priklonil generalu in načelniku. General je vprašal Vilarja, kdaj se je sprijateljil z Bajićem. Ko je bil vse zvedel, je rekel: „Bajić je spoštovanja vreden človek, zlata duša, kavalir brez hibe in bojazni, značaj iz kovine." Obmolknil je, segel po vinu in si nalil. Za hip je pomislil, kako bi še povzdignil komisarja in s tem ponižal

načelnika, ki je ves pozoren s kazalcem grebel drobtine po mizi ter jih spravljal na kupček. General je nadaljeval: „Škoda zanj, da je zapustil vojaško kariero. Takšen odkrit, brezmadežen človek, ki lahko vsakemu naravnost pogleda v oči —“ Odpil je in pritrknil z glavo, bodisi temu, kar je povedal, bodisi dobroti vina.

„Poštenjak je in priden,“ je povzel načelnik z glasom, ki se mu je malone zadušil v grlu. „Prorokujem mu lepo bodočnost v bosenski službi.“ Pogledal je daleč tja po dvorani v nasprotni kot, kjer je visela stenska ura. — Dal Bog, da bi ta nadležni človek že kmalu zapustil kazinsko družbo! — si je mislil.

Generalu se je zdel mladi inženir simpatičen, zato je rad govoril z njim. Začel je o razmerah pod Konjplanino, kakšne dobičke dela vlada v gozdih, povedal je, kam gre les, vprašal, koliko je zdaj delavcev. Omenil je tudi visoke dnine, ki jih dobivajo drvarji. Vilarju se je zdelo precej povedati, da so drvarji s hrano nezadovoljni in kako se mu je posrečilo znižati njeno ceno. General ga je pohvalil, toda objavil je svoj strah pred socializmom. Rekel je, da je dandanes vsa človeška delavnost prepojena z individualnim in kolektivnim egoizmom, da vsi naši prepiri in boji izvirajo iz sebičnosti in kako se treba pobriniti, da se te neznosne razmere rešijo v vsestransko zadovoljnost. Ljudstvo — tako je razlagal — ima le malo prida od vsega tega, kar ustvarja silno razvita produkcija, vsa bogastva se stekajo v roke posameznih bogatinov, ki edini imajo sredstva za udobno življenje in za nabavo vseh teh mnogovrstnih razkošnih, a nepotrebnih predmetov, ki jih izdeluje obrt, dočim delavskim vrstam včasi nedostaje najpotrebnejših živil. Bogastvo pritiska na revne sloje, ki se pri tem še neznansko množe, pod pritiskom se rodi odpor proletariata, se rodi agitacija proti sedanjim uredbam in razmeram, kakor gobe po dežju, rastejo bojevite organizacije socializma, katerih skrajnji program je anarhizem, ki se zaganja ob temelje državnega in družabnega ustroja, čemur se zopet konservatizem protivi na vseh črtah.

Pri teh izvajanjih je pl. Merks neprestano in udano kimal z glavo; gledal je na svoj fini nožič, ki ga je

vrtel v rokah, a včasi se je za hip prav otroški milobno zazrl v generalove vodene oči.

„Ta socialni boj — je zaključil general — je nevarnejši nego vsi politični in narodnostni boji skupaj, ker ima svoj izvir v želodcu.“ Pri teh besedah se je govornik stresel, kakor da ga je nekaj pičilo v notranjosti. Položil je roko na trebuh in vzdihnil. Potem se je ozrl po omizju in namignil polkovnemu zdravniku Rapsu, tistemu, ki je hodil v han ob Spreči pokušat Samojlova živila. Raps je precej prihitel in se sklonil k brigadirjevi glavi. Začel se je med njima tajen šepet, iz katerega ni bilo nič slišati nego par medicinskih besed.

General je bil dobra duša poštenih nazorov. Domačinov ni preziral, a nemirneže in hajduke je pestil z neizprosno strogostjo in pravičnostjo.

Staremu polkovniku, ki je nadomeščal brigadirja, kadar je bil ta odsoten ali bolan, se je zdelo umestno, nadaljevati pogovor v započeti smeri. „Da —“ je povzel z močnim glasom, „naj rečejo vsi ti kvaritelji države, kar hočejo, eno je jasno kakor beli dan in stoji kakor pribito: dokler bo vojska močna, dobro urejena, preskrbljena z vsem, kar treba, se nam ni treba bati prevrata na slabše, ne v političnem ne v socialnem oziru.“

„V tvojem taboru je Avstrija! — je zapel naš največji pesnik očetu Radeckemu,“ je poudaril adjutant, ki se je rad izražal pesniški.

„To je deloma istina,“ je prisiljeno rekel Vilar. „Vendar pa je treba gledati tudi na ono ljudstvo, ki z delom vzdržuje državo in vojsko, ki se sama ne more. Obubožano ljudstvo teže skrbi za vojaške potrebščine nego bogato.“

„Saj ljudstvo ni ubožno,“ je oživel stotnik Hvalibogovski, „ne v Avstriji pa tudi v Bosni ne. Le poglejmo Bošnjake, kadar plešejo kolo! Koliko nosijo njih ženske zlatega denarja na fesu, na vratu in na prsih! In v Avstriji potipajte mlado kmetsko ali delavsko žensko za jopo, za krilo, pretipajte blago njene obleke in precej uvidite, zakaj se jih ne drži denar. Ljudje žive sedaj bogato, razkošno, široko in potratno. Odtod pride revščina, ako se res nahaja kje. Gospoda moja, služeč v naših alpskih deželah, sem spoznal, koliko zapravijo

tam ob nedeljah po nepotrebnem denarja za zabave, s katerih neso pozno v jutru krvave glave domov. Jaz bi že začepil njih razposajenost —“

„Z lončenimi klobuki — a?“ je s sarkazmom vprašal načelnik.

„V Avstriji lahko še nosijo takozvana vojaška bremena,“ je menil pl. Merks, avtomatski gibaje misli polno glavo.

„Kakšna bremena so pa to — moj Bog!“ je zavpil polkovnik in udaril ob mizo. „Vse, kar skopi davkoplačevalec odšteje za vojaške potrebščine, gre nazaj k skopemu davkoplačevalcu, ves denar mu damo nazaj, ker ne jemo suhega. Vojaštvo je — kako bi rekel — potrebni pospeševalec hitrega denarnega prometa. Kaj pa bi nastalo, ko bi se res izvršilo razoroženje, po katerem vpijejo nerazsodni ljudje? Kam naj pa damo nad dvajset tisoč aktivnih častnikov in kam naj spravijo skrbni starši toliko nadobudnih sinov, ko bi ne bilo tega odtoka?“

Vilar je z nasmehom v očeh gledal v polkovnika in s tem razodel, da se ne strinja z njegovo logiko.

„E-e — morali bi ta stan ustvariti, ko bi že ne bil ustvarjen,“ je zaresno privrgel pl. Merks in se samozavestno vzravnal na stolu. Trdil je, da je vojaštvo lijak, skozi katerega se lije kultura v narode.

Vilar je ostrmel ob tej trditvi. In utemeljeval je nasprotno mnenje, namreč da širijo vojaki in delavci, ki se vračajo iz Amerike in Pruske, samo potratnost, razuzdanost in spolne bolezni med poljedelsko ljudstvo, ki je živelo še pred petdesetimi leti kolikortoliko v patriarhalnih razmerah.

„O, to je že preveč, gospod inženir!“ se je razburil polkovnik. „Vi imate prav izprevrnjene in zavite nazore o stvareh — oprostite! Iz stanu, kjer hodi človek razcapan in skoraj vedno lačen, naj se trosi potratnost v ljudstvo? Prav nasprotno je res: vojak prinese domov smisel za red, varčnost in čistoto. Takšne vojaštvu neprijazne nazore razširja socialno-demokratska stranka.“

„Dovolite, gospod polkovnik — sam sem rezervni častnik, torej nisem sovražnik vojaštva. Kot misleč človek se poglabljam v vse nazore: v vojaške, delavske,

duhovniške. V vsakem sem našel drobec resnice. Odločnih predsodkov nimam o nobenem, ker se tako najlaže ognem zmoti. Le kar se tiče mojih delavcev, stojim zaradi njih hrane na njih strani in jim hočem pomagati.“

„Jasno je, da prodirajo nevarne socialne ideje že tudi v vojsko,“ je rekel Hvalibogovski. „Država bo morala računati s tem.“

„Vse vun iz vojske, kar se ne strinja z našimi nazori,“ je pristavil pl. Merks in sukajoč si svetle brčice, je zadeklamiral: „Wer 's nicht edel und nobel treibt, lieber weit von dem Handwerk bleibt.“

Vilar se je posmejal. „Tako je zapisal pesnik Schiller. Toda vse ni za vse. Naj pa poizkusi katerikoli poveljnik po hodnikih vojašnice razobesiti tablice z onimi Schillerjevimi besedami — kaj stavim, da mu uideta v eni uri dve tretjini polka domov!“

„To je pa res. Hahaha!“ se je zakrohotal polkovnik, ker presedala mu je adjutantova učenost sploh, posebno pa še pesniška, in dobro se mu je zdelo, če ga je kdo zavrnil.

Pl. Merks je osato pogledal na Vilarja. Gospodje bi bili prišli morda do kakšnih resnih nasprotij, no takrat je bil končal general svoje posvetovanje s polkovnim zdravnikom. Vstal je ter podal polkovniku roko v znamenje, da odhaja. Vilarja je odlikoval s tem, da mu je odhajaje položil roko na ramo, rekoč: „Pri tem ostane!“ — na kar je inženir globoko naklonil glavo. Po dvorani je završelo. Ob premikanju in škripanju stolov je vsa družba vstala. Vilar se je priklonil možem, s katerimi je bil besedičil; vleklo ga je k Bajićevi mizi.

„Ta inženir nam s svojimi nevarnimi nazori še pobuni delavce na Konj-planini,“ je rekel načelnik, ki mu je odleglo po odhodu sitnega generala.

„Mlada kri, ki ne premisli, kaj govori,“ je pristavil polkovnik.

V dvorani so stale ob stranskih stenah lične s šahovnicami opremljene ali z zelenimi prtiči prevlečene mizice. Tja je sedla večina gospodov in se zatopila v šah ali v karte. Tisti moški večer se je slabo obnesel; zaradi neznosne sopare je izostalo običajno petje več

ali manj umazanih kupletov. Vilar in Bajić se nista udeležila iger. Ob enajstih sta zapustila kazino.

Zunaj je stala temna, še vroča noč. Težki oblaki so se bili kakor testo razlezli po nebu. Prijatelja sta korakala po kazinskem vrtu na cesto mimo bujnih zelenih pletenin, ki jih je bil majnik vzbudil in juli s paro dodelal. Onkraj ceste je stala na tratini turška še razsvetljena hiša.

„Spremi me do one hiše, da boš vedel, kje stanujem," je rekel Bajić ter odprl vratca, vdelana v zeleno ograjo. „Tu je stala prej grda lesena ograja; pred dvema letoma sem jo podrl in na njeno mesto sem zasadil krivenčasto grmičje, ki je zdaj prepleteno z bohotnim plotnim slakom."

„Ta dom je tvoja last?" je vprašal Vilar, ko sta stala pred hišo.

„Moja last," je potrdil Bajić, iskaje hišnega ključa po žepih.

„To si okupiral?"

„Pošteno plačal," je odgovoril Bajić z izrazom sarkazma na licu, ki ga pa Vilar v temi ni mogel videti. „To je begov dvor, pošteno kupljen. Beg ni mogel strpeti Švabov, pa je prodal in se izselil. Nam je moral po ceni prodati, ker domačini ne marajo ničesar kupiti. Dobil sem carsko tapijo nanj. Kaj pa misliš, da se tu dobivajo hiše kar zastonj! Le poizkusi!"

„Hvala — ne bom. Bosenski domačin ne postanem, okupirati in anektirati ne maram ničesar."

„I zakaj pa ne, gospod inženir?" se je odzval zdajci iz pritličnega okna nežen glas, ki se je mehko dotaknil Vilarjevega čuvstva. Presenečen je stopil k oknu.

„Dober večer, gospica Katica, vi še ne spite, vi še oprezujete, kaj govore ponočnjaki krog vaših oglov?"

Pomolila mu je roko in pogrelo ga je, ker zdelo se mu je, da ga ta mehka, topla roka siloma vleče k sebi. „Gori je strašanska vročina, zato se hladim tukaj. Zakaj se nas pa ogibate, gospod inženir? Že štirinajst dni ste v našem kraju, pa vas še ni bilo v naši hiši. Niti se danes niste potrudili, da bi prišli vprašat, kako smo potovali zadnjič iz Samojlovega hana nazaj."

„Ne sitnari, Katica!" jo je rahlo ustavil svak.

Vilar se je čutil zadetega. Po eni strani se mu je zdelo smešno, da si ljudje prostovoljno nadevajo okove etikete, ker tiste prisiljene posete je smatral za neke vrste sužnjost, po drugi strani ga je poščegetala samoljubnost, namreč da ga vabi ta dražestna in vesela deklica v nočni, nezadostno zapeti bluzi v hišo ter ga s svojo roko vleče k sebi. „Oprostite, gospica — dosle sem bil v službi toliko zaposlen, da sem moral pozabiti na nekatere dolžnosti privatnega značaja —“ je govoril v zmedenosti.

„O, saj vem, služba je vedno glavna reč, mi ženske pa naj ostanemo lepo v kotu kot privatna stvar —“

„To ne, gospica, to ne,“ je hitel ter tresel dekličino žametasto roko. „Vživeti pa se vendar moram v svoje delo, preden se z zbrano mislijo lotim drugih stvari —“

„Nas privatnih revic.“

— Drzna je, podjetna in vedno pripravljena na odboj — si je mislil Vilar. „Jutri dopoldne vas posetim, gospica. Najprej moram ogledati kraj ob Jali, kjer naj po generalovi želji postavim most. Ne vem še, kje je tisto mesto, a orientirati se hočem —“

„Vi boste postavljali tisti ponesrečeni most čez Jalo? Torej se preselite v Tuzlo?“

„Vsekakor moram bivati nekaj časa tukaj.“

Stisnila mu je roko in jo izpustila. „Imaš li čas, Saša, iti z nami? Jutri spremimo gospoda inženirja k Jali.“

Svak je bil že odprl duri in je v temi čakal, kdaj bo končan ta pogovor. „Nimam, sem zadržan v službi, ti pa lahko greš,“ je čemerno odgovoril.

Vilar se je domislil, da se treba ločiti. „Na svidenje torej, gospica. Jutri dopoldne ob desetih pojdem k Jali, ako mi hočete pokazati ono mesto.“

„Dobro, ob desetih bom že stala pred vašim hotelom. Lahko noč in na svidenje!“ Zopet mu je podala roko in zopet se mu je zdelo, da ga vleče k sebi. „Pa zapomnite si, gospod Vilar — v Bosni se mora okupirati in anektirati,“ je še rekla, preden je izginila v temi.

Ostrmel je ob njenih poslednjih besedah. Smatral jih je za nedostojen namig. — Očita mi menda mojo skromnost, ker se ji nisem hotel približati. To že ni več nezavedna otroška blebetavost, takšnih besed se je naučila v kazinski atmosferi — tako je mislil. Opotekal se je, ko je šel od Bajićevega doma preko tratine na cesto, ki je držala k Agularju. Ženska bližina v nočni uri mu je zbudila dekoltirano misel, ki ga je tako razburila, da ni precej dobil trdnega koraka. Tisto noč se mu je v sanjah prikazala Katica.

12.

Drugo dopoldne ob desetih so ga čakali pred Agularjem Katica in Ljubica, načelnik in Mik. Katica je zbobnala, kakor je rekla, to zaspano družbo skupaj, da ga spremi na kraj ponesrečenega mostu. Vilar jo je sicer lepo zahvalil, a hvaležen ji ni bil za to družbo. Prijetneje bi mu bilo, da je prišla Katica sama ali pa v Bajićevi družbi, ker te osebe, ki jih je bila „zbobnala“, mu niso ugajale. Ljubice in pl. Pesterja, ki sta očividno varala njegovega prijatelja, ni maral; to nepošteno ravnanje se je naravnost zadevalo ob njegov pravni čut. Mik se mu je zdel lahkoživček in veseljak, sicer ne napačen človek, toda nanj je bil malone ljubosumen. Ujezilo ga je tudi, da mu je Katica danes malomarneje podala roko nego Mik. In snoči mu jo je tako toplo stiskala! ‚Ženska kaprica in vihravost,‘ si je mislil, ‚in Mik mi hoče pokazati, da mu nisem prav nič nevaren, čeprav bi gradil leto dni most čez Jalo.‘

„Mladina naprej!“ je velel pl. Pester, ki je hotel biti sam ob Ljubičini strani. Družba se je odpravila. Dokler so hodili po mestu, je načelnik s svojo lepo spremljevalko še dohajal mlado trojico, zaostajal pa je pozneje, ko so prišli na stransko pot, ki je držala v ovinkih med drevjem preko travnikov k Jali, skriti za vrbami in jelšjem.

Vilar je korakal malobeseden kraj Katice. Prejšnji večer se je bil navdušil za zakonski stan; lepa harmonija, ki je vladala v Hrenovi hiši, ga je prevzela: tako bi on sedel zvečer z ženo in otroki ter nezavedno užival

srečo; pojav Katice na oknu ga je pretresel in ogrel: kakor ptiča spomladi ga je gnalo neko bujno koprnenje, ki teče po vseh žilah, ki mori dušo, hrepenečo po razvedrilu. Snoči je sklenil, da vsekakor da slovo samskemu stanu, kjer se uživa le polovičarsko življenje. Ko pa se je danes ozrl na ono dvojico, ki je korakala zadaj, in zapazil, kako je Ljubica tesno stopala poleg svojega galana, ki je lovil njen mezinec in pritiskal svojo zamasljeno pest k njeni mehki, beli roki, ko je čutil za seboj krasno žensko, soprogo svojega prijatelja, oblito s črnim grehom prešestvovanja, kako je, prikrita z odprtim solnčnikom, govorila nekaj — kaj, tega Vilar ni mogel slišati, no prepričan je bil, da nič poštenega — ko je videl in čutil ta dva grešnika za seboj, se mu je podrla vsa želja do ženitve. Kradoma je pogledal na Katico, ki je venomer brbljala. Kdo ve, ali bo tudi ta takšna! Plodova enega drevesa sta si podobna: ena kri, eno svojstvo. Ženska, ki se giblje v atmosferi tuzlanskega otoka, ne bo najboljša.

„No, povejte, gospica, kako ste se zadnjič vračali od hana ob Spreči," je mehko poprosil, ko se je bil iznebil mračnih misli.

„O, imenitno. Nasmejali smo se dosti. Naposled bi se bili kmalu do dobrega sprli."

„Res smešno je bilo," je potrdil Mik. Pripadal je tistim ljudem, ki menijo, da so neduhoviti in pusti, ako neprestano ne govore. Zato poiščejo na vsak odgovor, čeprav se ne tiče njih osebe, svojo pripombo.

„In mučno tudi," je pravila Katica. „Proti večeru smo se ustavili v Bukinjah v hanu. Handžija nam je posodil sake in vrše, in šli smo k Jali lovit ribe. Ujeli nismo ničesar."

„Nasmejali smo se pa dosti," je rekel Mik. „Meni je nekdo v mojo vršo naložil kamenja. To ste storili vi, gospica." Iz njegovih besed je zvenela očita dvorljivost, kakor bi se zahvaljeval za dekličino šalo.

„To sem storila jaz, priznavam, no največ smeha nam je provzročil gospod načelnik."

„Neokretni medved! Sede na konja, pa še za vola ni," je pojasnil poročnik.

Katica se je ozrla po sestri in po pl. Pesterju, toda zaostala sta tako daleč, da zaradi ovinka in drevja nista bila vidna. „Poslušajte, gospod inženir, kako je bilo. Gospod načelnik je sedel precej nad vodo v meji na deski, podloženi s kamenjem. Jaz sem sedela nekoliko više za njegovim hrbtom ter se igrala z jahalno paličico, tako da sem bezala z njo v tisto kamničje pod njegovo desko, ne da bi mislila o kakšni šali. Bog vedi, kako se je zgodilo, da se je tisto vegasto sedalo podrlo in je načelnikovo telo tako slikovito zdrknilo v vodo, da smo se vsi zakrohotali.“

„To ga je jezilo, kajpada. Takšna vzvišena oseba!“ je pridejal Mik.

„Saj smo mu precej pomagali in ga izvlekli. Potok je tam plitev, posut s čistim in drobnim peskom, zato ni bilo nevarnosti, da bi se gospod kaj poškodoval. Ali kako se je raztogotil —“

„Ker je voda kar curela od njega —“

„Veste, name se je nasadil, češ: ako se ne umem vesti pri olikanih ljudeh, naj grem v Bečkerek past gosi. Kako je bulil name mokre oči in kričal: Kultura, kultura! Vzgoja, vzgoja! Vsi gospodje so ga pogovarjali in se zavzeli zame, moja sestra pa ne — seveda —“

„Seveda — zakaj?“ je negalantno vprašal Vilar.

„O tem čivkajo že vrabci na strehi. Bajić ga je poklical takrat malo na stran in mu je takšnih povedal v uho in na glas —“ Katica se je zopet ozrla, a onih dveh še ni bilo videti.

Vilar se je tudi ozrl in nehote je vprašal: „Kakšnih?“ Zardel je, ker se mu je zazdelo, da je preradoveden.

„Tistih si pl. Pester gotovo ni zapisal v svoje zapiske,“ je rekel Mik ter zresnil obraz.

„Slišala sem besedo zadoščenje, in ako se še nista dvobojevala, se pa še bosta.“

Oba gospoda sta molčala, ker deklica je prešla na kočljiv, za moške sila važen predmet. „Ali ste se že kdaj dvobojevali, gospod inženir?“

„Nisem. Sem miren državljan.“

„A v Tuzli se vsak teden bije dvoboj. Pridejo od kodersibodi ljudske pevke, pa že zavre.“ Katica se

je s pogledom, v katerega je vložila nekaj pomembnega in važnega, ozrla na Mika.

„Oprostite, gospica, tako hudo pa vendar ni,“ je odgovoril Mik, zvito in samoljubno se smejoč, ker mu je laskalo, da je deklica namignila na dvoboj, ki se je nedavno vršil med njim in nadporočnikom Buzdugo zaradi neke popotne pevke.

„O, takšne ambulantne pevke so nevarne. Dame vse zvemo, čeprav moški to skrivate. O, da sem jaz moški, vsak teden bi se dvobojevala.“

„Kaj ste tako nagle jeze?“ je vprašal Vilar.

„Jaz — zelo. S tem-le načelnikom bi se borila do onemoglosti. Za vse svoje grehe, pretekle in sedanje bi se moral pokoriti. Pred dobrim letom se je jako laskal krog mene. Takrat sem jedva začela nositi dolga krila. Ne verjamete?“

„Verjamem,“ je rekel Vilar, smehljajoč se ji v razžareli obraz. „Ali vam je sedaj tako zoprn?“

„Ni mi zoprn, saj je drugače lep človek, toda ponagajam mu rada.“

‚Čemu mu nagaja?‘ si je mislil Vilar. ‚To pomeni, da sta dobra prijatelja; vse drugo je prazno govoričenje. Kdor sovraži, ne nagaja.‘

„In bogat je pl. Pester. Ljubica ima čudovito lepa darila od njega; krasen niz cekinov ji je podaril in še druge dragocenosti. Takšne ima malokatera begica. Jaz vem, Bajić pa ne ve.“

Tedaj je Vilar vedel, pri čem je. Več ni videl na njeni postavi tiste glorije lepote kakor snoči. ‚Vse ve o svoji sestri in o načelniku in ne obsoja ju niti z besedo. Ni je sram povedati, da jo je še nedoraslo zalezoval načelnik, in sestri menda celo zavida za tista njegova sramotna darila.‘ Tako je mislil in zopet je molče korakal.

Prišli so k jelšju in vrbovju, za katerim je šumela Jala, ki je zdajci obvladala njegove misli; gledal je skozi hosto na potok in njegovo precej strmo obrežje. Prispeli so na kraj, kjer je zavila pot med hosto k vodi, ter se ustavili pred razdrtim mostom; kup mostnic je ležal na obrežju, nekaj tramov je bilo sestavljenih v

vegasto brv. Vilar je stopil nanjo ter zrl po vodi. Katica in Mik sta sedla na mostnice. Kmalu sta se jima pridružila načelnik in Ljubica. Pl. Pester je hotel stopiti na brv, pa Ljubica ga je zadržala rekoč: „Nikar, gospod načelnik, lahko bi padli v vodo, kakor oni dan. Ko ste pa tako nerodni!“ Njen pogled je bil sladko melanholičen, globok, zapeljiv; njen glas nežen, opojljiv in prost, ni bil tako prisiljen in zvezan kakor oni dan, ko je v soprogovi navzočnosti jahala v Samojlov han; gorkota je zvenela iz njega in srčna ljubezen. Hvaležen za njeno skrb, je mehko pogledal nanjo; vedel je, da se je očitek nerodnosti porodil v ljubečem srcu. Sedel je na bruno tako blizu nje, da sta se dotikala s komolci.

Ko je bil Vilar pregledal položaj, se je povrnil k družbi. „Most ni stal na najboljšem mestu,“ je razlagal. „Na tem ovinku ima voda ob nalivih precej hud tok. Treba ga bo prestaviti izven vodnega navala za sto korakov niže in preložiti pot. Če dobim zadostno ljudi in gradiva, bo delo končano v šestih tednih.“

Inženirjev ogled je bil končan; nastopili so obratno pot. Načelnik in Ljubica se sedaj nista ločila od družbe. On se je pridružil Katici, ona pa Vilarju in Miku. Tako so prišli pred Agularjev hotel, kjer jih je čakal Bajić. Na njegov predlog so šli moški v gostilno na predpoldanico, dami pa domov. Pri slovesu je Ljubica povabila Vilarja z najprijaznejšimi besedami, s solnčnikom se dotaknivši njegove rame, na kosilo.

„Saj prideva, v eni uri sva doma,“ je rekel Bajić.

Ko je bil mujezin na minaretu kraj Agularjevega hotela završil svoj opoldanski klic, sta se Bajić in Vilar odpravila na komisarjev dom. Vilar bi bil rajši ostal v gostilni in se kmalu po obedu vrnil pod Konj-planino, no človek včasi pri najboljši volji nima svoje volje.

Katica jima je prišla naproti na vrt, ki se je, oddeljen od tratine, šopiril pred hišo in skoncema. Vilar je moral pregledati vse gredice, torišča in grme. „Glejte, gospod inženir, to torišče bigonij sem pred kratkim jaz zasadila. Stebelca so še mlada. Kadar se razcveto, dobite vi prvi cvet,“ je čebljala deklica, ko sta stala prav pod oknom širokega doma.

„Ako ne pozabite, gospica," je sladko dejal Vilar.

„Priti morate sami po cvet, sicer bi pa res pozabila. Pravijo, da je pozabljivost osobito ženska lastnost."

„To pa zato, ker ima ženska dolge lase in kratko pamet," se je zdajci zaslišal nad njima tenak ženski glas. Vilar se je presenečen ozrl kvišku, kjer mu je ta hip v oknu prijazno pokimala suha in bleda glava starke in precej izginila.

„Vi se čudite tej prikazni, gospod Vilar," je tiho in užaljeno govorila Katica. „To je Bajićeva mati, ki biva pri nas. Čudaška in sitna gospa, ki moramo z njo potrpeti."

Stopila sta v vežo. Hiša je bila prav v tistem slogu zidana kakor ona, ki je v njej stanoval Hren. Samo dimenzije so bile širše — begov dvor. Lahno in gibčno sta ubirala lesene stopnice, no ona je stopala za prag pred njim, in tako se je zgodilo, da se je njena roka dotaknila njegove, na kar sta za hip postala, govoreč najvsakdanjejše reči. Razgreta in vesela sta prišla na mostovž. Vilar se je ozrl krog sebe: tla, stene, stopnice, vse se je svetilo v najčistejši belini liki sneg zimskega jutra. Skozi veliko okno na koncu mostovža se je lila svetloba v ta prijazni prostor; pod oknom so bila tla dvignjena v nizek oder, na katerem je stala miza; tu so pri ročnem delu sedevale v toplih dneh za omreženim oknom turške žene, skozi to odprtino so jim dohajali vsi oni vtiski sveta, ki so jim bili po Muhamedovi volji potrebni za utesnjeno življenje. Lepo si je priredil Bajić ta prostor. Na stenah je razvrstil slike med starim orožjem in lovskimi trofejami.

„Kakor je mračna zunanjost teh turških hiš, tako je prijazna njih notranjščina. Pri vas imate tukaj pravi tempelj," je rekel inženir.

Katica se je posmejala: „To ni tempelj, kjer se nahaja orožje, natrpane ptice in živalski rogovi."

„Naj bo torej muzej krasote in okusa."

Tedaj je pristopil Bajić v lahki domači obleki. „Povej, Katica, v kuhinji, da smo vsi skupaj, in ti, prijatelj, idi z menoj, da ti razkažem svoj mali zavičaj. To je moj salon," je rekel, ko sta stopila v srednjeveliko

sobo. Vilar se je začudil krasnim preprogam, ki so bile razprostrte po tleh, ogromnemu zrcalu, ki je stalo ob steni na podstavku iz ebenovine, veliki uri, vdelani v najboljši porcelan, stoječi na stenski mizici, slikam, ki so bile v presledkih razvrščene po stenah. V tistih presledkih in nad slikami je viselo vse polno starega orientalskega orožja, jatagani, handžarji in dolge, krasno okovane puške.

Vilar je hvalil zbirko, počasno se pomikajoč ob stenah in pazno motreč to mavrično krasoto. „Kje si dobil te zaklade turškega orožja?“ je vprašal.

„Vse je pošteno plačano. Precej po zasedbi je vojaštvo pobralo Bošnjakom orožje. Polne vozove so ga vozili v Tuzlo, in jaz sem izbiral in kupoval — seveda za slepo ceno. Kar tako okupiranega ni nič.“

Vilar je obstal pred durmi, ki so držale v postransko sobo. Vanje so bili kaj umetno izrezljani polumeseci, turški reki in razne arabeske. „To je moja spalnica, moj harem. Blagor ti, da še nisi vezan na takšne stvari. Nikdar se ne oženi!“ Bajić je mahnil z roko proti durim, češ: Hajdiva dalje, stvar ni vredna, da bi se mudil. Vilar je molčal.

V drugi, spalnici nasprotni sobi je zarožljala obedna priprava. Stopila sta tja. Mlada dekla v noši sremske pokrajine je pripravljala mizo. „Precej ti privedem svojo mater, predobro žensko,“ je rekel komisar in odšel. Gost se je oziral po obednici, pa ta je bila skoraj prazna. Po stenah je viselo le nekaj malo slik, ki so vse predstavljale vladarske rodbine, in sicer avstrijsko, rusko, srbsko in črnogorsko. Postal je pred sliko, ki je predočevala vse srbske vladarje od prvega Nemanje do Obrenovićev. Slikar jih je izobrazil v kričečih barvah; posebno onim, ki so živeli pred turškim jarmom, je obesil mnogo zlata na njih oprave in jim zelo nalepotičil častitljive obraze; le kraljeviča Marka, ki ga ni mogel vtakniti v vladarski ornat, je nadaril z mrkim obrazom in strahovitimi očmi. Dvakrat si je po vrsti ogledal te imenitne može, drugikrat je čital tudi letnice njih vladanja in tako se je poglobil v zgodovino, da ni slišal prijatelja, ki je privedel svojo mater.

13.

„Dobro došli, gospod inženir!“ se je oglasil zdajci poleg njega pojoč ženski glas in že je predstavljal Bajić svojo mater, čilo starko v preprosti domači obleki. Podala je gostu svojo tanko roko. Vilar se je klanjal in iskal prilično frazo, no častitljiva gospa mu še ni dala besede. „Veseli me, da vas osebno spoznam, pa da ste Slovenec in naš prijatelj. Slovence zelo čislam. Živela sem več let med njimi —“

„Res, kje pa, milostiva?“ je vprašal Vilar ter se zazrl v njen shujšani, veli obraz in v njene še vedno živahne oči. Ugajalo mu je, da govori z njim srbski, a vsi drugi iz te hiše so govorili z njim dosle zgolj nemški. Precej prvi hip se mu je zazdela simpatična; dobrota in miloba je odsevala iz vsega njenega bitja.

„V Ljubljani sem bivala tri leta; bo že tega kmalu petindvajset let. Glejte, kako preteče čas, moj Bog, moj Bog! Jedva je človek malo poživel, pa treba umreti. Sicer pa tudi življenje ni kdo ve kaj. V vaših letih se lahko prenaša, človek bi ga zadrževal v njegovem hitrem begu, no pozneje pridejo skrbi, nadloge, neprijetnosti vseh vrst. Človek bi včasi obupal.“

„Sedimo, ljuba majka, juha je že na mizi,“ je prijazno rekel sin ter rinil mater k stolu.

Vilar se je ozrl ter se globoko priklonil in segel v roko gospe Ljubici, ki je nalivala juho na krožnike, potem je pokimal Katici, ki je prestavljala stole.

„Veš, prijatelj,“ je rekel Bajić, „moja mati je takšna: včasi ti govori za pet drugih, vse ti spravi skupaj, kako je sedaj in kako je bilo takrat, ko je stric jemal teto —“

„Pa le malokdaj sem zgovorna, žalibog,“ ga je prekinila starka ter sedla. Vilar je sedel poleg nje.

„Res je, draga moja,“ je govoril komisar, zatikaje si servieto pod vrat. „Včasi molčiš, kakor bi držala vodo v ustih, in vsa miloba izgine s tvojega obraza.“

„Kadar imam migreno in me teže še druge stvari,“ je z vzdihom pripomnila majka, drobeč si polovico žemlje v juho, kar je povzročilo neprijazne poglede od strani Ljubice in Katice na njen krožnik. „Slučajno danes nisem bolna in druge skrbi mi je pregnal poset našega

milega gosta. Kaj ti veš, Saša, kako je pri srcu človeku, kadar pride tujec iz kraja, ki se nam je omilil. Vse spomine tistih davnih časov vzbudi, kakor bi mu bili tisti dogodki napisani na obrazu, čeprav takrat morda niti na svetu ni bil, tako porahlja dušo —“

„No, le jej sedaj in si priveži dušo, nam boš pa potem pri kavi pravila o svojih lepih časih,“ ji je ljubeznivo rekel sin.

„Tvoj brat Živko je Ljubljančan, on je v Ljubljani rojen.“ Starka se je nagnila nad krožnik in umolknila.

„Ali je Ljubljana velika?“ je vprašala gospa Ljubica nemški ter uprla svoje velike oči v gosta.

„Ni velika, pokrajinsko mesto je, kjer se nahajajo visoki uradi, šole --“

„Imate li tam gledališče, koncertno dvorano? Je li ljubljanska garnizija močna?“ je pozvedovala Katica.

„Vse je tam“, je pohvalil Vilar, srebajoč juho. Katici je ugajalo takšno mesto in ko je slišala, da je v Ljubljani tudi vojaška godba, je veselja stisnila sklenjeni roki med koleni.

„Ne vem, meni ne ugajajo pokrajinska mesta,“ je izpregovorila Ljubica, nagnivši se nazaj in položivši roko na srce. „Ne smete mi zameriti, gospod inženir, no v takšnih mestih so vendar malomestni nazori in šege, mestne uprave se tam trudijo, kako bi v svojih podjetjih posnemale prestolna mesta, pa ni pravega uspeha. Povsod se vidi pritlikavost in nezmožnost, vse je bolj parterre. V malih mestih še ljudje nimajo tistega širokega obzorja —“

„No, no,“ jo je prekinil soprog, ne da bi pogledal nanjo, „po tvojem bi v vsem srbskem narodu ne bilo človeka širokega obzorja, ker nimamo nobenega velikega mesta.“ V nedoumevanju je potresel glavo.

„Nisem mislila tako, morda se nisem jasno izrazila. Le v velikih mestih, kjer se steka ogromno bogastvo, so mogoče takšne stavbe, kakor jih vidimo na Dunaju in v Budimpešti, n. pr. gledališča, muzeji, parlamenti, le tam se zbirajo umetniki vseh vrst in iz vseh delov zemlje. Vse to vpliva na prebivalce, da ne gledajo na svet iz žabje perspektive. Ko sem bila še doma, smo se iz našega gradiča večkrat peljali v Subotico. Je

tudi pokrajinsko mesto, toda kako dolgočasno! Kar se tiče prebivalstva, Subotica ne bo manjša od Ljubljane.“

Stara gospa je v obupnosti spustila žlico na krožnik. „Subotica in Ljubljana — to je kakor ena in deset. V Subotici raste trava na ulicah, blata in prahu pa toliko, da človek jedva brede naprej. To je velika ogrska vas z madžarskim gospodarstvom.“

„Vsak ima svoj okus,“ je nevoljno pripomnila Ljubica in blisk je letel iz njenih oči na taščo.

„Nekateri ima popolnoma pokvarjenega,“ se je usadila starka v ognju sovraštva.

„Pst, pst,“ je miril Bajić, ki je pač vedel, zakaj sta dami v svojih nazorih tako daleč narazen, pa mu ni bilo ljubo, da se to medsebojno sovraštvo razliva baš sedaj. Začel je, obrnjen h Katici, govoriti nekaj o zadevah vrtne kulture, ki je bila, kar se tiče cvetic, v oskrbi obeh sester, z zelenjavo pa je upravljala njegova mati. Govoril je zaradi matere srbski, a onidve sta se menili deloma v srbskem, deloma v nemškem jeziku; tudi kakšen madžarski vzklik je padel vmes. Ljubica je govorila mirno in sladko je pogledavala na gosta, želeč, izbrisati razglasje, če se ga je kaj prijelo. Tako je minila obedna doba govejega mesa z omako in krompirjem v lahnem pogovoru, ki se ga stara gospa ni več udeleževala. Sklonjena na mizo, je tiho sedela ter sem pa tam čemerno pogledala na gostov krožnik. Kmalu je tudi ona prišla v prejšnji tir. Pri ocvrtih piščancih s salato je bila pozabljena prejšnja zlost in njeno zanimanje za gosta oživljeno. Videč, kako se z nožem trudi, da bi ogolil kurjo gnjat, je prijela za koščico, rekoč: „Kar v roko vzemite, gospod inženir! Po bosenski šegi je to dovoljeno. Kaj bi pipali z nožem?“ In neka radost je posijala na njenem licu, ko sta si bili Ljubica in Katica nekaj zašepetali v madžarskem jeziku. „Če je nespodobno, pri obedu glodati koščice, je še bolj neprilično, šepetati v jeziku, ki ni razumljiv vsem pri mizi,“ je rekla z glasom, ki je pričal, da se hoče pošaliti in vščipniti obenem. „Bosta vidve mene učili kulture, mar začnita pri sebi!“ In z očividno zadovoljnostjo je začela gristi ob koščici. Vilar se je smehljal, a posnemal je ni, zato je tudi ona vrgla ostanek na krožnik, ki ga je

odrinila. Potem se je obrnila k gostu in ga obsula z mnogimi vprašanji, ki so se tikala Slovencev. Ali Ljubljančani še tako radi hodijo v Šiško, ali izpijejo še toliko cvička, ali še toliko nemškutarijo, ali imajo še toliko megle in zabav. Vilar je mogel le polovičarsko odgovarjati na stavljena vprašanja, ker starki so ob spominu na mlajša leta tako hitro vrele besede iz ust, da jih je njegova paznost jedva dohitevala in se jih zavedala. No kar se ji je zdelo le polovičarsko pojasnjeno, k temu se je povrnila tekom pogovora še enkrat.

„Veste, jaz in moj mož sva bila znana z vašimi prvaki, s Tomanom, z Dežmanom —“

„Dežman je skočil v nasprotni tabor.“

„Vem. Bog ga ubij! Dežmanova sramota pa ostane in narod ostane.“

„O takšnih ljudeh naj ne velja pravilo: De mortuis nil nisi bene.“

„Moj mož je bil graničarskega rodu in je služil pri novosadskem polku, ko sva se vzela. Pozneje sva prišla v Italijo, tam je rojen ta-le moj Saša, iz Italije pa v Ljubljano, odkoder sva bila premeščena nazaj v Novi Sad. V Ljubljani je postal stotnik, pa više ni mogel priti, ker je bil z dušo in telesom Slovan in pesnik. Zaradi pesmi, ki jih je pošiljal v srbske liste, je prestal marsikakšno sitnost. Najhuje se nama je godilo v Novem Sadu 1875. leta. Tisto leto meseca julija so v noči pograbili doktorja Svetozara Miletića, ki je bil prijatelj mojega moža, in ga zaprli za pet let. Naš polk je dobil žalostno nalogo, da z oficirsko patruljo odvede Miletića v zapor. Polkovnik Šarunac je vprašal svoje častnike, kdo hoče v noči prostovoljno s patruljo na Miletićev dom. In oglasil se za ta posel ni kakšen nemški ali madžarski častnik, ampak poročnik srbskega rodu. Pozneje se je ta poročnik povsod hvalil, kako razume svojo vojaško dolžnost, a mojemu možu se je zgabilo takšno hvalisanje, sprl in dvobojeval se je z njim. Potem je moral kmalu v pokoj. Lansko spomlad mi je umrl. Tudi v pokoju sva čutila neprijateljsko pest. Ko sva prosila za najinega mlajšega sina Živka, da bi ga sprejeli v kadetnico, so nama odgovorili, naj ga pošljeva — no,

Bog jim grehe odpusti, saj so imeli prav! Živko je res šel v Srbijo in tam se mu dobro godi.“

„Pa si le rajši pri meni,“ je pripomnil Bajić ter postavil na mizo škatljico svalčic, ker Katica je nalivala že črno kavo.

„Ali si se me že naveličal?“ je resno vprašala mati.

„O ne, dragica, tega pa ne. Ti ostaneš vedno pri meni.“ Nežno ji je položil roko na ramo.

„Ljubim oba svoja sina enako in noč in dan premišljujem o njiju sreči.“

„Ne smeš se s tragično mislijo poprijeti vsake moje besede. Veš, da sem nervozen.“

„Tudi jaz sem. Nisem se pritepla v tvojo hišo kot prosjakinja, lahko bi živela ob svojem premoženju kjersibodi. Tudi pokojnino mi plačujejo.“

Ljubici so vzdrgetale ustne mišice, ker se je čutila prizadeto s starkino samohvalo. Sama je namreč prišla k Bajiću brez novčiča, čeprav se je veličala za graščakovo hčer. „In vendar niste zadovoljni z nami, ki vam plačujemo pokojnino. Vi sploh z nobeno stvarjo niste zadovoljni,“ je rekla tankoumno.

Starka je srepo pogledala nanjo. „Pokojnino mi plačujejo po zakonu. Ako pa mislijo, da je zaradi svojega slovanskega mišljenja nisem vredna, naj si jo obdrže.“

„Tiho, tiho, mamica!“ jo je miril sin.

„Zakaj?“

Mesto odgovora je Bajić vstal, prijel za čašo ter napil Vilarju, rekoč, kako ga veseli, da more v svoji hiši pozdraviti prijatelja, s katerim je pred tremi leti privojeval državi dve provinciji in sta zdaj zopet tukaj, da kultivirata te novi provinciji. Ko je končal, so vsi trčili z gostom, in sedaj se je tudi ta osokolil ter izpregovoril v izbranem slovenskem jeziku lepe zahvalne besede, ki so starko toliko navdušile, da se je naklonila k inženirju ter z najmilejšim glasom zapela: Kolkor kapljic, tolko let.

„Milostivi so znane tudi naše slovenske pesmi,“ je rekel Vilar, ko so zopet vsi sedeli in si prižigali svalčice. Nato je nastopilo vsestransko običajno hvalisanje slovenskih pesmi.

„Ali v Tuzli ni nobenega pevskega društva?“ je vprašal gost.

„Imamo srbsko pevsko društvo, ki dava svoje koncerte v srbski kavarni. Toda tukaj smo tako ločeni mi — tujci in oni — domačini, da nas ne vabijo kaj dosti na svoje zabave. Parkrat sem pa slišala to društvo in močno mi je ugajalo.“

„Meni pa nič,“ se je oglasila Katica. „Kar je bilo zborovega petja, je še nekaj veljalo, toda neznosen se mi je zdel tisti guslar, ki nas je kar celo uro mučil s svojim enoglasnim brundanjem.“

„Meni pa tisto brundanje sega prav v srce in ves večer bi ga rada poslušala. V teh pesmih je kos naše zgodovine, kakor se je obrusila v spominu ljudstva, v njih je narodna duša, kakor je mislila, živela in trpela, one vzbujajo to dušo iz mrtvila, jo poje z močjo in preganjajo brezbrižnost. Tako je sodil o njih moj pokojni soprog, ki jih je imel cele kope v knjigah in rokopisih.“

„Vsi smo v srbski kavarni gledali nate, ko si, podpirajoč glavo z dlanjo, tako zvesto poslušala tistega brundača,“ je rekla Katica z umiljenim glasom in lahnim smehljajem, ki je nekako prosil odpuščenja zaradi nesoglasja v nazorih.

„Vi ste se smejali, ker ste švabskega mišljenja, a pravi Srbi se mi niso smejali. Oni se zlijejo z guslarjem v eno bitje in vse tisto čutijo, kar pevec, ko jim pripoveduje v izbranih besedah dogodek iz naših junaških časov.“

„To so pesmi za hajduke v planini in ne za olikanega človeka,“ je povzela Ljubica z zasmehljivim glasom. „Mene po takem koncertu tri dni glava boli.“

„Seve — nekateremu ugajajo tiste okrogle dunajske, ki ali nesramno zasmehujejo nenemške narode ali se pa cedi v njih iz vsake kitice čeber umazanosti in opolzlosti,“ se je razburila starka. „S pokojnim soprogom sva šla tudi nekoč poslušat tiste dunajske ljudske pevce, ki razkoračeni neznansko odpirajo usta in lijo nečedno kulturo med poslušalce; enkrat sva šla, pa nikdar več. Moški bi morali spoditi ženske in otroke iz lokala, kjer se pojo takšne kvante.“

„In ženske naj bi ves večer poslušale guslarja?“ Ljubica se je v smehu zagugala na stolu, zroč z razzlobljenimi očmi zdaj na Vilarja, zdaj na taščo. „Kaj ne, tistega razbojnika, ki hodi z obvezano roko in bi nas najrajši vse skupaj pognal preko Save?“

„Milošević ni razbojnik, ampak nesrečen človek je, mučenik in poštenjak, in marsikdo, ki ga zasmehuje, ni vreden, da mu priveže opanko na nogo.“

„U-u-u!“ se je začudila Ljubica in pestujoč svoje koleno v sklenjenih rokah je proiznesla neko madžarsko frazo, ki je Vilar ni razumel. Živo sovraštvo je kipelo iz njenih oči, ki so strmele na staro gospo.

Vilarju se je zdelo to žensko prerekanje nadležno, zato mu je bilo prav, da je Ljubica vstala in, ozrši se z izrazom pomilovanja nanj, zapustila sobo. „Oprostite, milostiva, katerega Miloševića ste imeli pravkar v mislih?“ je vprašal. „Ali ne tistega, ki ima priimek kaludjer in biva v vasi kraj Konj-planine?“

„Prav tistega — Jovico. On zna mnogo narodnih pesmi na gusle. Ali ga že poznate?“

„Sem že govoril z njim.“

„Siromak je in po nedolžnem trpi. Ali nosi še obvezano roko?“

„Še.“

„No — nedolžen ni,“ je povzel Bajić. „Kaj bo agitator nedolžen! Kdor se toliko zaganja v naše naprave, ta jo izkupi naposled; kdor vedno drega v ~~osinje~~ ose gnezdo, tistega opikajo ose, in kakor kdo vpije v gozd, tako se mu odziva. Ne smeš tega človeka vedno zagovarjati, ker s tem lahko škoduješ meni in sebi.“

„Moje srce stoji vedno na strani preganjanega človeka, vrhutega je Jovica sin moje sestrične.“

„Ti imaš vedno svoje simpatije in antipatije in ne pomisliš, da ga ni človeka pod božjim solncem, ki bi v brezmejni meri zaslužil eno ali drugo. Na vsakem lepi nekaj, kar mika in vabi, in nekaj, kar je odurnega in odbija.“

„Ali je na meni tudi kaj odurnega?“ je s tihim, neskrbnim glasom vprašala Katica, zroč v zrcalo, ki je viselo na nasprotni steni, in popravljajoč si kostanjeve lase nad gladkim in ozkim čelom.

Bajić se je nervozno okrenil k deklici, češ: mi se menimo o resnih in važnih stvareh, ta pa brblja takšne neumnosti vmes. Vilar se ji je prijazno posmejal, kakor bi se iznova začudil njeni krasoti, a stara gospa je nekako prišpilila obraz, posvežila oči ter jih namerila na deklico. Tej je postalo tesno in dolgočasno v družbi, kjer je imela prvo besedo ‚čudaška in sitna gospa, s katero ji je treba potrpeti.‘ Vstala je in odšla za sestro. Odhajajoč se je preljubo spogledala z Vilarjem, ki je z lahnim naklonom odgovoril njeni paznosti.

„Prav je, da gresta, tu bi človek že srbski ne smel več govoriti. No, da vam dalje pravim o Jovici —“

„Mamica, pusti človeka, ki je pri oblasti slabo zapisan in pod nadzorstvom orožništva,“ je poprosil Bajić.

Pa stara majka se ni dala ugnati. „Ti sam sicer nič ne čutiš, da ravnajo z nami brezobzirno in da v uradih uspevajo samo takšni gospodje, ki so nam nasprotni.“

„Mila majčica, bodi prepričana, da vse tako čutim kakor ti, toda nikakor ne morem plavati proti vodi. Zdaj ne, zdaj še ne.“

„Izpolnjuj svoje uradniške dolžnosti, a poleg lahko tudi kaj več zahajaš v pravoslavno družbo. Naš vladika sam se je pritožil, da te ni nikdar k njemu. Zakaj se ne okleneš njegove družbe, ko je vendar tako častitljiv mož in se zbirajo pri njem sami izobraženi srbski možje. Rajši zahajaš v kazino k ljudem, ki nimajo v svojih pustih srcih . . . O, od tistih ljudi za nas ni haska, tam se je zasnovala i tvoja poguba.“

Vilar je zrl na mizo, kamor je z vžigalico črtal geometrične figure.

„Ti pretiravaš in vidiš na vseh krajih in koncih sama strašila. Ko bi svoje misli in nazore pridržala bolj zase —“

„Pred gospodom inženirjem govorim odkrito, ker je Slovenec in kot tak pozna naše stiske.“

Vilar je prikimal in gospa je nadaljevala: „Jovica Milošević je sin neke moje sestrične, s katero sem živela v mladih letih v Sremskih Karlovcih v velikem prijateljstvu. Primožila se je pred triintridesetimi leti v Nevesinje na hercegovsko zemljo v neko trgovsko rodbino.

Njen brat je bil uradnik na dvoru srbskega patriarha v Karlovcih; on in jaz sva izprosila patriarha Andjelića, da je poklical nadarjenega Jovico iz Hercegovine in ga sprejel v svoje šole. Mladi Milošević se je dobro učil in precej po okupaciji ga je poslal Andjelić v bosenski pravoslavni manastir, da bi se tu kot igumanov pomočnik pripravil za popovstvo. No tisti iguman je hlapčevska duša kakor naš patriarh Andjelić. Prilizuje se vsakemu človeku, ki ne nosi bosenske obleke, in globoko se klanja, s čimer se je tako prikupil, da mu je podarila vlada mnogo zemlje krog samostana in ga zelo navezala nase. Njegov pomočnik pa ni bil tako dobro zapisan v Sarajevu in tudi iguman ni bil povsem zadovoljen z njim. V šoli se mu je zdel Jovica preliberalen, v občenju z domačim ljudstvom preodkrit, pred načelnikom preglasen in uporen. In zgodilo se je predlanskim v Ozren-manastiru —“

„Pusti to, dragica, vse skupaj ni bilo lepo. Trava naj zraste na tistem dogodku,“ je rekel Bajić in prijel mater za roko.

„Sam boš pokosil travo, da bo vse odkrito. Toliko te poznam, Saša moj!“

„Pride dan, pride dan, a sedaj še ni tisti čas. Povej kaj drugega!“

„Nu — Jovica Milošević je moral zapustiti samostan. Nekaj časa je živel v Piliću, tam nekje pod Konjplanino. Potem je bil leto dni učitelj v Tuzli in duša srbskega pevskega društva. Zaradi svojega političnega mišljenja je moral zapustiti mesto, na kar je nekaj časa podučeval deco v vasi na Majevici-planini. Takrat, namreč preteklo zimo se je to zgodilo, so zlobni ljudje zažgali premožnemu kmetu na Majevici-planini hišo, ker ni hotel dati hajdukom zavetišča in jim je žugal z ovadbo. Začela se je preiskava, v katero so vpletli tudi Jovico. Vi gotovo še ne veste, kako vrše na vasi takšno preiskavo.“

„Saj to nikogar ne zanima,“ je rahlo ugovarjal sin.

„Saj pa tudi ni zanimivo, a žalostno je, da je kaj takšnega mogoče v naših prosvetljenih časih in se o tem ne sme pisati v novine. Naj zve gospod inženir golo resnico, ki itak pride nekdaj na dan . . .“

„Ti se ne daš ugnati.“

„Ne. V mojih prsih bije neugnano srce za čast in pravico. Gospod inženir pozna iz Jurčičeve žaloigre ‚Tugomer‘ starko Vrzo. Glejte, tudi slovensko književnost poznam nekoliko. Jaz sem podobna Vrzi.“ Vilar je z naklonom glave nemo pritrdil. „Milošević je resen, strog, neupogljiv — hercegovska kri. No, povedati vam moram o tisti preiskavi, kako je bilo. Na Majevici-planini so polovili in vklenili trinajst moških, ki so se jim zdeli sumljivi. In iz vklenjenih ljudi so izsiljevali priznanja s torturo prav kakor v starih časih. V meni je vrela kri, ko je pravil o tem vojaški zdravnik Raps, ki so ga poklicali k sodnijski obravnavi kot zvedenca zaradi ran, ki so jih dobili jetniki pri prvi preiskavi.“

„To je Raps izblebetal v kazini pred svojimi tovariši med štirimi stenami, in ti bi tega ne smela obešati na veliki zvon. Raps sploh mnogo klepeta, da bi pokazal svojo važnost in tehtovitost,“ je rekel Bajić.

„Raps se morda bolje razume na prežganko nego na medicino,“ je ironično pripomnil Vilar.

„Saj tako bo. Ampak uradna tajnost je uradna tajnost. Nevarno je dregati vanjo.“

„Kakšna tajnost, če je o tem govoril ves okraj, le v novinah se ni smelo pisati. Kadar mučijo človeka, ne smemo molčati. Glejte, kako so vršili tisto preiskavo. Obkolili so vsakega jetnika posebej ter ga za obleko z bajoneti dvignili kvišku. Seveda se bajonet ni zapičil samo v obleko, ampak tudi v kožo. Dvignili so torej jetnike in jim kričali: ‚Priznaj, priznaj!‘ In prevarila jih je kača, tako da so vsi priznali zločin požiga. Pozneje so pred sodniki vsi tajili, rekoč: ‚Priznali smo nekaj, česar nismo storili, priznali smo v mukah, ki smo jih trpeli, viseč v zraku in ko nam je kri polzela po telesu, in pritrdili bi bili, da smo zažgali samemu carju čast-itemu, da so takšno priznanje zahtevali od nas naši mučitelji.‘ Jovice niso nataknili na bajonete, a pritisnil mu je mučitelj polno škatljico gorečih žveplenk na roko ter mu kričal: ‚Priznaj, priznaj!‘ Toda on je v bolečinah, ki mu jih je provzročila žveplena žara na roki, trdovratno molčal, ni besedice ni dal od sebe, njegova hercegovska kri, njegov ponosni značaj ni dovolil laži,

ki bi mu prikrajšala mučenje. Seveda je njegov uporni molk veljal za priznanje. Pozneje je pred sodniki dokazal svojo nedolžnost, ker tisto noč, ko je v Majevici-planini gorelo, se je nahajal v Tuzli v srbski kavarni. Kakor pravite, nosi še sedaj obvezano roko.“

„To je grozno, milostiva, kar pripovedujete. Človek bi mislil, da so časi španske inkvizicije že davno za nami, da je novodobna kultura ublažila človeka.“

„Tu pri nas spoštujejo v nekih zadevah stare turške običaje,“ je odgovorila gospa. Potem je pravila o svoji rodbini. Njen praded je izgubil življenje v francoskih vojskah, toda ponašala se ni z njim, ker je ljubila Francoze, veličala pa je deda svojega pokojnega soproga, ker se je boril za svobodo naroda in je padel pod Črnim Jurijem v boju s Turki. „Junaška kri se pretaka po žilah mojih sinov,“ je končala obrnjena k sinu.

„Gotovo, majčica, gotovo. A hladna mora biti kri v teh podlih časih,“ je momljal sin skozi dim svalčice. „Častna je borba za svojo čast,“ je pristavil ter jel s prstom zamišljeno črtati neke arabeske po mizi.

„In za čast naroda,“ je dodala starka, dvignivši obrvi pod gladko pričesane sive lase.

Vilar je prikimal, a zdajci se je spomnil, da sedi že dosti dolgo v gosteh. Pogledal je na uro ter vstal. „Zdaj je ura dve, še sem lahko z nočjo vred doma,“ je rekel.

„Pa bi do jutri ostali tukaj, saj ničesar ne zamudite. Z vami se je tako prijetno razgovarjati.“ Vilar se je priljudno posmejal, ker se je spomnil, da on sploh ni govoril.

„Danes ne morem,“ se je izgovarjal, „no pozneje —“

„Slišala sem, da pridete v Tuzlo gradit most. Takrat se nas ne smete ogibati. Pokažem vam Prešerna, tudi v moji knjižnici se nahaja. In še nekaj vas prosim. Ako se snidete z Jovico, recite mu, naj se preseli s sestro vred od nas. Tam onstran se mojemu Živku dobro godi, i Jovica tam najde polje, kjer lahko uspešno deluje. Sama sem mu že svetovala, pa mene ni poslušal. Trmast je, sicer pa dober in požrtvovalen. Zdaj se nas ogiblje in nobenega vpliva nimam več nanj.“

Vilar je vse obljubil ter se poslovil. Mati in sin sta ga spremila na mostovž.

Tedaj je iz kuhinje stopila Katica. „Kadar pridete zopet v mesto, nas morate posetiti,“ je z otroškim glasom poprosila. „Ko se nastanete za več časa tukaj, onda bomo igrali vsak dan na kegljišču. Mik nam prihodnji teden postavi na kazinskem vrtu rusko kegljišče, kjer igrajo lahko tudi dame.“

„Gospod poročnik Mik je zelo zabaven človek,“ je rekel Vilar.

„Pusto bi bilo v garniziji, da ni njega tukaj,“ je pritrdila Katica, ki ni razumela inženirjeve ironije.

„Tistih vislic naj pa le nikar ne postavlja; jaz jih ne morem videti,“ je rekla Bajićeva mati.

„Kaj so to, vislice?“ je vprašal Vilar ter pogledal z bistrim obrazom nedoumenja po vseh navzočih, kakor bi šlo za važno stvar. „Rusko kegljišče mi ni znano.“

Tedaj mu je Bajić s kazalcem narisal na steno na glavo postavljeni latinski L. „Glej, to je prevrnjeni L in takšno podobo ima tudi rusko kegljišče, če je res ruskega izvira. V tla je zabito kakšna dva in pol metra visoko bruno, nanje je pritrjen na gorenjem koncu v dolgosti metra poprečen polutram, na čigar koncu visi vrvica s kroglo, ki se spušča na keglje, razpostavljene na tleh. To je vsa igra.“

„Torej bomo igrali pod vislicami,“ se je ponorčeval Vilar ter podal roko vsem po vrsti. Tudi z gospo Ljubico se je poslovil, ki je bila prav takrat stopila izza kuhinjskih duri. Njene temne oči so se mu zdele objokane.

Ko je šel preko vrta, je z okna zaklical za njim Bajić: „Ako se zamudiš, prenoči v Samojlovem hanu; ponoči nikar ne jahaj sam ob Oskovi.“ Pogledal je na nebo. „Sicer te pa na potu ujame nemara še nevihta. Izza Majevice-planine lezejo sumljivi oblaki in neznansko je soparno.“

Vilar se je tudi ozrl na nebo. Potem se je odkril in kratko zahvalil prijatelja.

14.

Solnce ga je začelo bosti v tilnik in hrbet, ko je prijahal iz ozkih tuzlanskih ulic k Jali. Onstran mosta je pognal konja, ki se je po četrturnem diru ves oznojil. Jahal je nekaj časa zlagoma, ozirajoč se na nebo, jasno še na zapadni strani, na drugih straneh pa se je bolj in bolj zastiralo. Mehka južna sapa mu je pihljala v obraz, ne da bi ga osvežila, udušljiv, svinčen zrak je pritiskal nanj. Konj je otepaval z gobcem, repom in zadnjima nogama po brenceljnih in muhah. Odlomil je dolgo vejo in mu odganjal mrčes, kolikor je mogel. V tem je za Čaklavico-planino votlo zagrmelo, kakor bi skrit kje v ozadju zarenčal vremenski poveljnik, razstavljajoč oblake po nedoglednem nebosklonu. Vilar se je bal, da pred nevihto ne pride do Samojlovega hana, zato je zopet zapodil konja. Žival je prhala pod njim in vesela tekla po mehki poti, ki je držala zlagoma vzbrdo. Ko je prispela na vrh rebrine, ki loči Jalo od Spreče, je bila zopet v potu in znojne pene so se ji cedile po vratu in prsih. Tedaj ji je jezdec prijenjal in si začel brisati znoj z obraza. Nebo se je bilo že čez in čez pomračilo, iznad Čaklavice so se gnali hudourni oblaki proti Konju. Le na zapad nad Ozren-planino je nebesni vladar razprostrl same svetlejše megle, od vseh drugih strani je gnal nad Vilarja težke, z vlago in elektriko prenasičene oblake. In vsak hip je vrgel blisk v uporne roje in z gromko besedo je vzdrževal red v igri, ki je nevarna zemljanu. Že so padale debele kaplje in z njimi je zavelo blagodejno hladilo. Vilar se je oziral, kje bi dobil zavetišča pred nalivom. Nikjer strehe, nikjer žive duše! Zajahal je v jarek in nad seboj je na tisti planjavi, kjer so se pred dvema tednoma izletniki pomudili pri pastiricah, igrajočih kolo, zagledal pol kilometra od poti med zelenjem napol podrto kočo. Dež je že v curkih padal, ko je pridirjal h koči, ki je bila postavljena iz grobega, neometanega kamenja in je imela skoncema slabo leseno pristrešje. Skočil je s konja in ga zapeljal pod streho, vesel, da je našel zavetje. Sedel je na končnik trama, ki je molel iz stene, ter se zagledal v dež. Čez dve minuti je zapazil, da dirja po poti, po

kateri je sam prišel, v najhujšem diru jezdec, ki je na videz bolj plaval po zraku, nego jahal po zemlji, čigar konj se je jedva dotikal tal, tako vneto je bežal v dežju. Poleg njega je tekel velik pes.

‚To je Heugeigen, kobila nadporočnika Buzduge. Pa vendar ne pride orožnik pod mojo streho?‘ se je prestrašil Vilar, ki je prav od duše sovražil njegovo prevneto delavnost v Bosni. ‚Ne bi rad potoval v družbi takšnega razširjevalca kulture, takšnega teptalca človeškega dostojanstva, takšnega škodljivca našega ugleda na Balkanu, tega bašibozuka v naši opravi.‘ Pa ni imel časa, da bi do kraja dal duška svoji ogorčeni misli, ker jezdec je bil že okrenil s poti in v par trenutkih ga je prinesla suha, tankonoga kobila pred kočo.

V različnih jezikih so vrele kletve iz jezdečevih ust, ko je skočil s konja in ga zavedel pod streho. „Ho-hoho, zdravo, gospod inženir! Najprej vam moram podati roko, da vas moj šejk pripozna za našega človeka. Glejte, kako oprezno vas gleda.“ Upehani Buzduga je stisnil inženirju roko, potem je potrepal psa po mokri glavi, vikajoč: „He, šejče, prijatelj, prijatelj, prijatelj!“ — ter ga z nogo odrinil v stran. Poslušni pes je povohal Vilarjevo bedro, menda zato, da bi si zapomnil novega prijatelja — in zadovoljen se je potepel v kot. „Sedel sem v Bukinjah v hanu, ko ste capali mimo, in sam satan me je zadržal, da nisem šel precej za vami,“ je govoril Buzduga.

„Glejte, kako teče od mene! Tako se človek žrtvuje za cesarja in državo in niti ga ne cenijo, kakor bi se spodobilo po zaslugah. Vse jim daj: zdravje, čas, moško silo in moško dobo, noč in dan se deri z Bošnjaki. In vrhutega se treba vedno zagovarjati, sebe in svoje podložnike, ako preveč dregnejo v bosenskega razbojnika, vedno se upravičevati ter vtikati nosove za zrcalo; a oni pri bataljonih vam štirikrat na teden cepetajo pred oddelkom ali štorkljajo za njim, sicer pa leže na koži mastne lenobe — o, tisti so deležni vseh pohval, uvaževanj, priznanj, odlikovanj, da je groza.“ Snel je manšete, odpel iz njih gumba, jih ožel ter vrgel daleč po tratini. Otipaval se je po ramah in bedrih.

„Ni je suhe nitke na meni in ves sem pregret. O-o-o! Pa zopet zaškriplje revmatizem v meni.“

„Ogrnite se s plaščem,“ je svetoval Vilar.

„Prav imate, ta nasvet je nekaj vreden. Sicer je tudi plašč moker, vendar pa zadrži gorkoto, da ne izpuhti iz mene.“ Odpel je plašč od sedla; pri tisti priliki se je spomnil svoje zaloge v torbi, pripeti na sedlo. Rekoč, da treba založiti malico, ker jed pospešuje telesno toploto, je vzel kos pečenke, kruh in stekleničico konjaka iz torbe, sedel poleg Vilarja, si razpoložil malico po naročju ter začel uživati. Ponudil je tudi Vilarju, pa ta ni hotel, češ: „Do dveh sem se gostil pri Bajićevih.“

„A, Bajićevi, to so pošteni ljudje,“ je mrmljal Buzduga s polnimi usti. „Vse časti vredni ljudje — to se pravi — mlada gospa je kakor sočna pomaranča, Katica živa kakor veverica in lepa — hm — a denarja nič, prav nič. Od ljubezni se pa ne da živeti. Vseskozi pošteni ljudje, le tista stara mama je prifrknjena, a bogata. Pomislite, ona se zavzema za Bošnjake, moje simpatije so na njih strani — pravi — in najrajši občuje s Srbkinjami.“

„Sama je Srbkinja, zato ji ne smeva zameriti. I vi ste Srb — ne?“

Nadporočnik se je bolestno nagnil na stran ter debelo pogledal na Vilarja. „Jaz nisem nič, prav nič. Pes sem na verigi, pes, ki je zvest do kosti kakor le oni moj šejk. In drugačnih ljudi v Bosni ni treba.“ Buzduga je srdito glodal ob kosti. Ko je bil doglodal, je potisnil v usta velik zalogaj kruha ter pricurknil konjaka. Pes je iz kota nepremično zrl vanj. Vsak pasji ljubitelj in lastnik samozavestno pokaže, v čem je izurjena njegova žival. Tako je storil tudi Buzduga. „Na, šejče, apport!“ je viknil ter vrgel kost po tratini. Pes je skočil v gosto deževje za njo in v hipu jo je prinesel nazaj. „To ni vse,“ je velel nadporočnik, „še enkrat apport! Viš tam!“ Šejk je skočil po tratini ter prinesel še manšete, na kar ga je gospodar zopet potrepal. Vzel je manšete, jih ožel in spravil v torbo.

„Zelo izurjenega psa imate, lahko ste ponosni nanj,“ je pohvalil inženir, in Buzduga je izpregovoril o pasjem plemenu sploh, kakšne lastnosti ima ta in ona vrsta, a

njegov šejk ima dobre lastnosti vseh vrst, ker je prav posrečena mešanica dveh imenitnih pasem. Na apport in appell razume kakor nobena druga žival. Pravil je o pasjih simpatijah in antipatijah in kakor je sebi prisvajal dušo, tako jo je prilaščal tudi pasjemu rodu, seveda umrjočo. A zunaj je lil dež, švigal blisk, butal grom in izpod stene pristrešja jima je pricurljala tiha vodica v posete. Kmalu pa sta dobila še drug poset, celo dva poseta. Prvi je bila strela, ki je udarila kraj koče v drevo, in sicer s takšno silo in v toliki bližini, da se je potresla koča in je možakoma zamigljalo pred očmi in sta začutila puh, obenem pa tesnobo in grozo, ki ji nihče ne more odoleti ob takšnem grozovitem pojavu. Oba sta obledela, se spogledala z negibnimi, ostekle-nelimi očmi. Živahni orožnikovi kobili, ki je dotlej kazala najboljšo voljo in je suhljato, z žilami prepreženo glavo drgnila ob vrat Vilarjevega konjeta, je nekako izpodneslo zadnji del života, tako da je z njim butnila ob steno; visoko je dvignila plemenito glavo in zastrmela v pajčevine, ki so preprezale ves strop, Vilarjev šarec je postrigel z ušesi, jezno pogrebel s sprednjo nogo, a kmalu se je vdal prejšnji ravnodušnosti. Šejk je zarenčal, kakor bi ga bil pičil gad, nepopisna paznost se je pojavila na njegovem gobcu, ki ga je iztegnil kvišku in je z njim preizkušaval zrak; tresel se je od same pozornosti. Tedaj pa se je prikazal nov poset: Jovica Milošević je stopil ves premočen izmed drevja, kamor je bilo treščilo, ter se bližal koči. Osupel je obstal, zagledavši družbo, ki je vedrila.

„Le noter! Povedri i ti!“ mu je z usmevom viknil Vilar. No Jovica ga ni slušal. Ker je prav tisti hip zopet udaril grom z bliskom, se je pokrižal, potem je z roko povel proti inženirju kakor v pozdrav ter se okrenil v nasprotno stran.

„Kaludjer ne mara biti pod mojo streho,“ je pikro rekel Buzduga. „Ej — težka vest. Glejte, kako pazen je moj pes; on dobro ve, kdo je naš sovražnik. Pokažem vam njegovo izurjenost.“ In tisti hip je viknil: „Pozor, šejk — sovražnik!“

Pes je priskočil in se zavrtel krog svojega gospodarja.

Vilar je slutil, da napravi nadporočnik kako neumnost, kakšno kruto šalo. Zato ga je z odločno in hitro besedo opozoril: „Gospod nadporočnik, verjemite mi, da nisem radoveden na pasje umetnosti —“ No oni je odmahnil z roko ter s klikom: „Alo, alo!“ naščuval psa, ki se je liki blisk zagnal za Jovico. Milošević je otepaval z nogama, ko ga je pes zagrabil za čakšire, suval je v napadalčev gobec ter udrihal po njem s palico. V Vilarju je zavrelo. Na ves glas je zavpil: „Gospod nadporočnik, takšnega trpinčenja ne maram gledati. Pri svoji časti vas rotim, pokličite psa nazaj! Ako ne, grem z revolverjem nanj.“ Segel je po revolverju, ki ga je imel pripetega ob sedlo.

No tisti hip je kliknil Buzduga: „Appell! Appell!“ in šejk je priskakal nazaj k svojemu gospodarju, ves divji in krvižejen, ker dobil je dosti težkih batin in sunkov.

„Hahaha!“ se je prisiljeno posmejal Buzduga. „Ste li videli, kako ga imam na vrvici, kako me sluša?“ Pogladil je psa po hrbtu in se mu dobrikal: „Ubožec ti moj, danes ti jih je naložil prokleti kaludjer, a drugikrat te naščujem na njegov vrat, tudi na to si izurjen. Čakaj, kaludjer!“ Zlost se mu je pojavila na obrazu, ker grizlo ga je, da se inženir ni strinjal z njegovo šalo, ni občudoval in pohvalil psa, in pa zato, ker je bil šejk tepen. Neprijazno ga je dregnil z nogo, veleč: „Hajdi v kot in pomiri se!“ — na kar je žival s povešenim repom na treh nogah cincala v kot in počenila.

Vilar ni našel besede, da bi dal duška svojemu ogorčenju, dočim je bil Buzduga v zadregi, kako bi zagladil neprijetni vtisk, ki vselej potlači družbo, ako je njen član zakrivil nerodnost. „Sedaj pazite nanj, gospod inženir,“ je rekel z vsiljivo besedo, „sedaj se pokaže pasja duša v pravi luči. Dela se klavrnega in pobitega, pa mu ni zlega. Hinavec!“ Posmejal se je ‚hinavcu‘ in dobrosrčno mu je obljubil: „Le počakaj, šejče, drugikrat zmagaš zopet ti na vsej črti.“ Pes se je, tiho cvileč, kakor bi vse razumel, umiljeno zazrl v gospodarja, potem je zašantal k njemu, mu oblizal roki, usta in krivi nos, na kar se je zopet po vseh štirih, zdrav in čil, povrnil na svoj prostor. Buzduga mu je vrgel

neoglojeno kurjo kost in košček kruha. „Ste li videli komedijanta, kako imenitno je markiral svoj poraz in kako me je naposled prosil odpuščanja?“ je vprašal.

„Ali pa vas je prosil za kurjo kost.“ Inženirju se še ni zabrisala nevolja na obrazu. „Ne poznam pasje psihologije,“ je nadaljeval, sileč se v miren ton, „a reči moram: da sem jaz Bošnjak, zastrupil bi vam mrho. Zakaj ste ga naščuvali na človeka, gredočega mirno svojo pot?“

„O, to ni miren človek, vi ga še ne poznate. Ta ščuje mirne ljudi vsepovsod in šunta tudi vaše delavce. Na to smo vas opozorili že zadnjič v hanu ob Spreči. Bodite oprezen, vi ste novinec in ne poznate tukajšnjih razmer,“ je govoril nadporočnik in resnost ter skrb je izrazil na licu, kakor bi obžaloval tega mladega, brhkega, a neizkušenega človeka.

„Moj šejk je moja opora. Brez moči bom, kadar mi ta pogine in precej se vrnem nazaj preko Save. Vprašajte Čumurpašo in Atifa Sarajlijo, s kakšnimi ljudmi imate opraviti v vašem drvarskem taboru.“

„Ne, od Atifa Sarajlije nočem navodil. Temu turškemu konfidentu menda sami ne zaupate dosti. Obžalujem, da je naš tabor pod njegovim nadzorom. Čudim se vladi, da je postavila toliko kozlov, naj čuvajo njen vrt. O Jovici Miloševiću vem dosle samo to, da je govoril za pravico, in kdor se poganja zanjo, tisti je moj prijatelj. Odkrito povem.“

„Jaz pa to vem, da stremi njegova pravica nekam v Srbijo in Rusijo in ni naša pravica,“ je odločil Buzduga, vstal ter rožljajoč s sabljo stopil h konju.

Nevihta je pojemala, na vzhodu se je svetlikalo, nebesni vladar se je že daleč na zapadu nad Ozren-planino kregal s svojimi oblaki. No kazalo se je, da jih i tam kmalu raztopi.

Zajahala sta. Ogibajoč se rjavih luž in mlak, sta se nespešno pomikala dalje. Buzduga je jel o nekem generalu v Hercegovini praviti anekdote, ki so se mu zdele tako smešne, da so ga spravile povsem v dobro voljo. Udobno se gugajoč na sedlu in igraje z vajeti, se je žarečega lica na široko razgovoril. Jezdil je nekoč tisti general s svojim adjutantom, da vizitira neko od-

daljeno posadko. Nikdar ne vzame oni general s seboj kakšne prtljage in tudi takrat je ni. Prigodilo pa se je kakor danes, da je začelo na poti deževati, in prispela sta na cilj mnogo pred adjutantovim služabnikom, ki je, na muli tovoreč prtljago svojega gospodarja, zaostal daleč za njima. General sploh ni jemal služabnika s seboj. Do kože premočena, sta bila nastanjena v tujski sobi tiste posadke. Adjutant je bil zelo razburjen, ker ni bil vajen, tičati v mokri obleki; neprestano je stopical po sobi, da bi se revež ne prehladil, in nestrpljivo je kukal skozi okno, kdaj pač pride njegova mula, da bi vsaj perilo lahko premenil. General, ki ni pričakoval nikakršnega perila, je ravnodušno sedel na kanapeju in s prsti dromljal po mizi. Ko se je bil naveličal adjutantovega javkanja in raznežene neučakljivosti, je vstal ter se začel slačiti. Slekel je svojo do nitke mokro srajco ter jo podal svojemu spremljevalcu, rekoč: ‚Nate mojo srajco in meni dajte svojo, ako hočete že vsekakor premeniti perilo.‘ Adjutant se je sramoval svoje mehkužnosti in se pomiril s svojim neprijetnim položajem. „To je general, ki ga čaka lepa prihodnjost, ta bo naš vojskovodja v prihodnji vojski,“ je prorokoval Buzduga. „Ta pa ni nič podoben tistim kavarnskim generalom. Preprost, a strog — genij! Rokavic ne nosi nikoli; ko se je peljal k cesarju v avdijenco, si jih je kupil še le na Dunaju. V njegovi obleki ni nič gizdalinskega, ker si jo da delati pri kompaniji. In kako zna ta človek sukati Hercegovce! Deželni jezik ume izvrstno; kar na vrat pokaže in kdor ima kaj na vesti, ga razume . . . To je cel general, ne takšen polovičarski, kakor so drugi. Da imamo v Tuzli takšnega poveljnika, kaj hitro bi pometli tukaj take hujskače, kakršen je vaš prijatelj Jovica Milošević.“

„Res, Milošević mi ugaja. Sploh me nič ne zanimajo možje, ki kopičijo okrutnost na okrutnost, pač pa oni, ki navdušujejo tisoče za kaj koristnega in lepega, n. pr. za umno gospodarstvo, obrt, šole, petje —“

Nadporočnik je majal z glavo in grizel ustno. „Za svinjerejo,“ je hitro pripomnil.

„I to je koristno in spada k gospodarstvu.“

„O gospodarstvu tukaj ne moremo govoriti, k večjemu o gospodinjstvu. Moški tu samo lenarijo in politizirajo, ne delajo pa nič.“

„To je bajka, ki so si jo izmislili sovražniki te dežele. Uredite agrarno vprašanje, osvobodite kmeta kakor v Srbiji in Bolgariji, onda uvidite, kako se poprime rodne grude. Sicer pa vidim tudi pri današnjih žalostnih razmerah moške na njivah. No, da vam razložim dalje — zanimajo me tisti, ki navdušujejo za človečnost, za svobodo —“

„Gospod inženir, v vas kipi agitatorska kri, vi ste podobni stari Bajićevki.“

Vilar se je posmejal. „Gospod nadporočnik, naščujte svojega psa name!“

Kakor bi ga ne bil slišal, je oni nadaljeval: „Premnogo pride k nam preko Save učenih ljudi z zasukanimi in zavitimi idejami, zato pa vršimo tukaj samo polovičarsko delo. Veste li, da niti v Carigradu nimamo ugleda? Pred drugimi poslanci se tam tresejo, a našega zasmehujejo. No jaz si umijem roki in vršim svojo prokleto dolžnost, ne ozirajoč se na desno in levo. Jeli, šejče, da je tako?“ Pes, ki je s povešenim repom otožno capal kraj poti, je dvignil gobec. Ker ni dobil nobenega ukaza, je skočil pred jezdeca na pot in je tekel pred njima, vohajoč po tleh, očividno po Miloševićevem sledu.

„Prosim, ali vam ni hladno?“ je vprašal nadporočnik. „Mene mrazi. Da se ogrejem, poženem malo — oprostite! Vaš konj se z mojim ne bo mogel kosati.“ Približal se je Vilarju ter mu segel v roko. „V Samojlovem hanu me dohitite in tam ostanite čez noč. Karte bi vrgli s Samojlom in nič ne bova govorila o službenih sitnostih.“

„Hvala, gospod nadporočnik! Kar naprej pojdem. Vsekakor bi bil rad nocoj doma! Jutri imam posla.“

„Kakor hočete. Torej na svidenje v Tuzli!“

Konjske podkve so zapeketale po izprani poti. Vilarju je odleglo pri srcu, ko je videl, da je zavil ta prevneti služabnik s poti, da se s svojim krvižejnim psom liki zlovešča prikazen skokoma nese po mehki tratini in se vedno bolj izgublja v daljavi.

15.

Zadovoljen je korakal Vilar par dni pozneje ob prvi popoldanski uri v planino, da izplača drvarjem zvišani zaslužek. Veselila ga je zavest dobrega dela, in vso pot je ogrevala njegovo glavo misel, kako mu bodo delavci hvaležni. Mestoma je postal ter se zazrl v temno veličastje pragozda in zdelo se mu je, kakor bi mu iz večnega mraka šepetala neka dobra gorska vila in ga izpodbujala, naj ne postoji na zamišljeni pravi poti, naj deluje na to, da se odpravijo sovražene znamke. Toliko se je zamaknil v svoje dobrohoteče namene, da mestoma niti ni slišal oglušujočega hrumenja jadrne Oskove. Tedaj je vsa krasota v prirodi omrtvela zanj, ki je videl pravo lepoto samo v dobrem dejanju, izkazanem svojemu bližnjiku. In takšno dobroto je prinesel drvarjem. Žal, da dovršeno dobro delo ni moglo biti splošno, da je moralo neprijetno zadeti Bierkopfa in njegovo strančico. Dočim so drvarji — tudi oni z Volčjega Dola so bili navzoči — z zadovoljnim kimanjem, s svetlimi potezami na licih, glasnejši pa tudi s pohvalnimi in priznalnimi izrazi sprejeli naznanilo, da se je plača za toliko in toliko odstotkov zvišala, ker je padla cena živil, se je držal Gajer kislo, ustnici sta se mu še bolj udrli, oči se skrile pod obrvi. Njegova duša je bila pusta in zakrknjena, ni mogla prenesti iskre dobrovoljnosti v delavskih srcih; vrhutega se njemu pri novih cenah nič ni zvišal zaslužek, še znižal se mu je, ker je moral sedaj plačati hrano, prej pri gozdarjevem gospodarstvu je pa ni; in — kaj pa to! — že dvakrat mu voznik iz Samojlovega hana ni pripeljal nobene zlatoglave steklenice in nič biftekov. V krogu delavcev samo enega ni ganila vest o cenejši hrani — Atifa Sarajlije. Ta je dobival iz drugih virov drugačno, vse boljšo plačo, zato je apatično zaslišal Vilarjevo obvestilo in s preziranjem je zrl na te izgurane težake, ki so vedeli, da je njegovo pazništvo navidezen postranski posel, a glavno opravilo mu je vohunstvo in ovadba, da voha v drvarskem taboru in daleč naokoli po upornikih, nezadovoljnežih, hajdukih, veleizdajnikih in po skritem orožju. Čutil je, da ga drvarji sovražijo, in to jim je vračal s sovraštvom.

Po končanem izplačilu so se delavci razšli na svoja mesta. Vilar je postal ter zrl za njimi. Kmalu so sekire zopet enakomerno sekale ter šle bujnemu življenju do živega, žage so pele svojo hripavozvenečo smrtno pesem. Iz tega enoličnega vrveža se je oglasila zdajci slovenska pesem; pela jo je gruča slovenskih delavcev, ki je blizu njega klestila vejevje podrtih dreves. Vilar je prekobalil hosto, ležečo vse križem, ter se privalil k oni gruči. Sedel je na debelo vejo kraj štora. Drvarji so zapazili, da jih posluša človek, ki so ga začeli uvaževati, zato so po prvi pesmi zapeli še drugo. Pesmi sta se ob napornem delu zelo trgali, ob buhanju sekir nista mogli priti do prave veljave, vsekakor pa sta toliko prevzeli Vilarja, da je komolec uprl ob štor, položil glavo na dlan in se zatopil v domače glasove. Tedaj so štirje delavci prenehali v delu, stopili skupaj, se oprli ob sekire in, zroč drug drugemu na ustnice, so ubrano ponovili obe pesmi. Ko so odpeli, so se polotili sekanja. Inženir je še nekaj hipov zamaknjen slonel ob štoru. Probudil ga je Ivo Trkulja, ki je tiho in oprezno kakor k spečemu človeku stopil predenj. V rokah je držal velik kozol rdečih jagod in te mu je plaho pomolil, gledaje mu v oči in ne da bi izpregovoril besedo.

„Si li zame nabral?“ je vprašal Vilar in vzel kozol.

„Moji vnučki so nabrali danes in prinesli zate.“

„No dobro, Trkulja. Prekrasen dar,“ je pohvalil Vilar. „So li zdravi tvoji vnučki?“ je pristavil.

„Zdravi, ‚kao krmače‘,“ je odgovoril starec in oni se je posmejal takšni primeri. Starec pa je nadaljeval: „Bedni so in bedi je vsak dolžan. O, da vidiš, kakšno veselje si nam napravil, ko si me zopet sprejel k delu. Ti si pošten, a kruto ravna z nami oni“ — pokazal je gori proti kolibi — „nobenega oddiha ne dovoli, niti peti ne smejo, pravi, da ni mogoče obenem peti in delati.“

Vilar je vstal. Ni mu bila všeč paznikova strogost, no red mora biti.

„Čeprav branijo peti, plakati nam ne branijo,“ je rekel starec. „Kriv sem, gospodar ti naš, a govorim ravno.“

„Lepa hvala za jagode, brate! A sedaj idi na delo in mimogrede reci onim, naj mi zapojo kakšno nedeljo. Rad jih bom poslušal.“ —

Vilar je tisti večer začutil, kako sovražen mu je postal gozdar. Da bi se mu prikupil in pokazal, da želi z njim živeti v prijateljstvu in slogi, je stopil v njegovo sobo. Precej je zapazil na njem veliko pobitost. „Gospod gozdar, morda vam je dolg čas samemu,“ je rekel, stopivši k njegovi mizi. „Morda bi naredila igrico na šahu.“

„Ne igram. Nič se ne dolgočasim,“ se je kosmato izdrlo Bierkopfu iz raskavega grla.

Vilar se je priljudno in z usmevom sklonil k njemu. „Tudi v karte ne? Nekoliko pa vendar tudi jaz umem.“

„Ne.“

„Hm — onda — ali ste morda kaj bolni?“

„Vi me ne boste ozdravili.“ Te besede so bile tako zadirčne in čemerne, da je inženir napravil dva koraka nazaj, da bi čim prej pohitel v svojo sobo, proč od tega podivjanega, gozdnega človeka. Pri tem pa je zadel ob služabnika, ki se je pojavil s kositarskim podstavkom, na katerem so stale konvice in čašice za čaj. Vse na podstavku je zarožljalo, in Bierkopf je vstal ter se grozeče vzravnal. „Gospod inženir, vi počenjate same nerodnosti pri nas. Na Konj-planini prirejate koncerte, a vlada je najela drvarje za delo, ne pa za petje.“

Vilar, ki je služabniku pomagal urediti namizno posodo na podstavku, je vzkipel in od jeze rdeč se je postavil gozdarju po robu: „Oprostite — prišel sem k vam kot vaš tovariš na prijazno besedo, in vi me tako nahrulite! Kar se tiče nerodnosti ali nerednosti, naj pometa vsak pred svojim pragom. Jaz si nimam ničesar očitati in se bom lahko zagovarjal pred vsakomer, a drugim bi slaba predla. Lahko noč, gospod gozdar!“

‚To je nevaren star lisjak, ki ne more pozabiti, da ne sme več pleniti delavcev. Prenesti ne more nedostatka zlatoglavih steklenic, biftekov in odstotkov. Pride pošten človek pod Konj-planino in mu zmeša njegove tatinske mreže. To je nerodno in bridko! Vse mu doprinesejo ovaduhi, kaj delam pri drvarjih; saj pravzaprav nič ne delam in sam ne vem, čemu sem

tukaj. Pohajkoval bom in nihal med Konj-planino in Tuzlo. Trn sem mu v peti, bruno v očesu, a pazi naj, da se ne spotakne ob moji nogi.‘ Tako se je razburjal inženir, ko je hodil po svoji sobi. Toda drugo jutro je na trati pred kolibo zopet s prijaznim usmevom pozdravil svojega nasprotnika, kakor bi mu hotel reči: ‚Snoči si bil pa nataknjen! Oprosti mi, ker sem te motil!‘ Tako je povrnil s prijaznostjo za grobost. Bierkopf je iz takšnega priljudnega vedenja posnel, da ta mladi, kavalirski človek pač ne bo pobrskal po njegovih preteklih sleparstvih, ampak se zadovoljil s tem, kar je dosegel. Tistega, kar se je godilo s hrano pred njegovim prihodom, ne bo vlekel na dan. Takšnega razneženega človeka se ni treba bati. Visokoleteči, plemeniti misli se je rogal podel, nizek značaj in jo izkoriščal.

Vilar bi se bil rad hitro udomačil pod Konj-planino, zato se mu je zdelo sitno, da mora živeti pod eno streho s človekom, kateremu dela napoto, ki vselej, kadar se srečata, tako sovražno upre svoje zlobne oči vanj. Poizkušal je, kako bi oderuha pridobil na svojo stran. Skoraj vsiljeval mu je svoje prijateljstvo, prijazno ga je pozdravljal, ga ogovarjal, tudi za svet ga je vprašal v slučajih, ko je bilo vse jasno, vprašal zato, da bi sprožil uljuden pogovor. Takšno oglajeno vedenje je zazibalo robatega Bierkopfa v popolno varnost; njegovi kratki odgovori so bili nepriljudni, včasi pa tudi osorni. Inženir se jih je sčasoma toliko privadil, da jih je z usmevom prenašal; ob robatosti te delavske pijavke se je radovala njegova duša in mu neprestano šepetala: Jeza tega onemoglega sebičneža je dokaz tvoje poštenosti in ti ne more škodovati. Glavna stvar je, da si zadovoljil delavce.

Tisti postranski posel računanja se mu skraja ni zdel nadležen, ker mu je dal vpogled v delavske razmere in priliko, se uveljaviti, kar prija mlademu, podjetnemu človeku, ki rad pokaže svojo razumnost, pravicoljubnost in dobro srce. Rajši bi bil opravljal inženirsko delo, ki je bilo vsa njegova bodočnost, no tiste dni pri drvarskem podjetju ni našel inženirskega posla, dasi ga je iskal po vseh pristopnih kotih Konj-planine. Ogledal si je oni pritok Oskove, ki naj bi se jeseni uravnal za

splave, načrtal si je ona mesta, kjer bo treba vodni tek preložiti ali z razstreljevanjem skal preurediti. Zapomnil si je nekaj popravil, ki bodo potrebna pri vodnih napravah, tudi novo suho drčo si je zarisal v svoje beležke. To je vse delo, ki se ga loti, kadar dobi dotični ukaz iz Sarajeva in bo smel razpolagati z delavci. Izprevidel je, da bo njegov inženirski delokrog zelo omejen: predlagati bo treba vladi vsako preureditev in vsako novo napravo, izračunati stroške in še za majhne poprave se bo treba dogovoriti z gozdarjem, da mu prepusti drvarje.

Vilar se ni dolgočasil. Če se ni potikal po pragozdu, lazil preko mahovitih skal in trhlih debel, razpadajočih v listnem gnoju, je posedal doma v senci pri kolibah, posedal kraj šumeče Oskove v ozkem zakotju z divno gorsko dekoracijo. Od kolib ni videl mnogo neba; jutranje solnce jim je vzhajalo pozno, popoldanje se je skrilo zgodaj. Gledajoč na malo delavsko naselbino, se je često spominjal lesene kulture starih Slovanov, ki so si bržkone postavljali takšne preproste kolibe, ko so bili nekje na daljnem vztoku prilezli iz podzemeljskih lukenj ali ilovnatih hišic in se naselili v današnji domovini. Na takih odmorih mu je tovariševala knjiga strokovne vsebine. Večerne in jutranje ure je namenil za svojo jezikovno izpopolnitev, ker že davno se je bil odločil, da pojde s svojo vedo daleč v svet. Že v zgodnjih letih je klilo v njem hlepenje po dotiki s tujimi narodi, po spoznanju njih šeg in odnošajev. To hlepenje po brezmejnem svetu, prirojeno človeku podjetnih misli in podžgano po modernih prometnih sredstvih, mu je mogočno vzrastlo v Bosni, kjer je videl vsenaokrog življenje pisanega vztoka, seveda že skaljeno pod zapadnim vplivom, vendar pa še vedno zanimivo.

Ko je bival še onkraj Save, ni nikdar iskal velike družbe in ponočnega pijančevanja, drugovale so mu ponajveč knjige in pa njegove široke misli. Kadar je zašel v gručo ljudi, ni bil samozavesten in zgovoren družabnik, pač pa vesten opazovalec in strog sodnik. V bosenskih mestih je našel še brezobzirnejše ljudi, nego so bili oni, ki jih je pustil onkraj Save; malone vsi so se mu zdeli prožeti s cinizmom razkoračenega gospodarja,

ki ga je obogatil berlinski kongres. Vilar pa je hotel živeti z ljudstvom kot ravnopraven z ravnopravnim. Spoznati je hotel nove razmere, nove ljudi, med katere ga je vrgla usoda. Vleklo ga je iz samote vun med bosenske ljudi, ne zato, kakor bi v vsem delavskem taboru ne mogel najti bosenske osebe, s katero bi lahko izpregovoril besedo, ampak zato, ker je hotel videti ljudi, ki ne stoje pod vplivom Bierkopfa, Gajerja in Sarajlije; takšne je hotel spoznati, ki orjejo in kose ter govore o tretjini in o desetini.

Ob zgodnji popoldanski uri je sedel nekoč na konja, da jezdi kamorsibodi v svet, v prvo vas, ki jo najde, in še dalje z namenom, da se približa kmetom, novemu svetu. Dan je bil krasen, zelena tratina pred kolibami se je svetila v solnčnih žarkih. Naveličal se je bil za enkrat svojih knjig in premišljevanj, temne gore, bednih delavcev in pustega gozdarja, zato vun iz kota na nova odkritja! Toda kam? Iz zakotja je držala samo ena pot, tista ob Oskovi, ki jo je bil premeril že parkrat. Po njej je udaril in tako spešno je jahal, da je stal v pol ure že pred Mušićevim hanom.

Nameraval je starega handžijo vprašati po zdravju in se pogovoriti o vsem, kar slina prinese na jezik, popiti čašico kave, potem pa se obrniti na desno ali na levo v hribe. Stopil je s konja in ga privezal k pristrešju. Takrat se je prikazal na pragu čvrsti Vazko, tisti, ki ga je prvikrat, ko se je bil ustavil v hanu, zanimal kot medvedji izprevodnik in kot narodni pevec ter guslar. Vilar mu je z usmevom prikimal ter preko njega pri poluodprtih durih pogledal v vežo, kjer je ležal poleg vhoda v izbo kupček pepela na tleh.

„Je li handžija in mlinar Pero doma?“ je vprašal dečka.

„Ni handžije in mlinarja doma,“ je ta odgovoril, nekaj pomislil in pristavil: „Doma je, žito žanje.“

Vilar je stopil bliže in ga debelo pogledal, a precej je moral drugam obrniti svojo pozornost. V veži je za durmi na minderu,*) pokritem z asuro, kraj stene sedela

---

*) Minder = kakšnih 20 cm visoka in petkrat toliko široka klop, ki jo rabi Bošnjak tudi za posteljo; v boljših hišah je pogrnjena z volneno preprogo, v revnejših z asuro, to je, iz bičja ali slame spletenim pogrinjalom.

Danica, držala v naročju ženski gunjič (jopico) ter vanj všivala okraske. Na prvi hip ni videl vsega njenega obličja, ker je bilo globoko sklonjeno nad delom, obstal pa je njegov pogled na njenih laseh, preprosto ubranih pod preprostim fesom, in na njeni beli desnici, ki je vbadala šivanko. In zapazil je, da se deklica prikrito smeje nad šivanjem, najbrž zmedenemu dečkovemu odgovoru.

„Dober dan," je pozdravil Vilar, obrnjen k njej. Takrat je dvignila glavo in njene svetle oči so se ozrle v Vilarjeve. Pa kakor bi se bila zavedala neke nepristojnosti, neke pregrehe, se je molče zopet sklonila nad šivanje.

Vazko je bil opazil, kako sta se pozdravila. „Dobra je kakor dober dan, a sramuje se," je povzel, se naslonil ob steno in uprl boso nogo ob podboj pri vratih. Samozavestno je pogledal na njo, potem na gosta, kakor bi mu hotel reči: Glej, kako je krasna, je li da tudi tebi ugaja!

„Čemu jo je sram?" je vprašal Vilar, dvignivši obrvi.

„Tebe se boji. Naše ženske se vsakega boje, odkar so nam vzeli puške in handžarje."

„Nisem vzel jaz, torej se me ni treba bati. Da imam puško, ne bi streljal na golobiče, da imam handžar, ne bi sekal po jagnjičih," je z dvignjeno roko miril Vilar, srepo zroč na Daničino glavo, ki je podrhtevala v vzkipu zadržavanega smeha. Šaljiv se mu je zdel deček, smešna deklica, ki se sramežljivo smeje v stran neznano čemu, in sam sebi se je zdel smešen, da je zašel v takšno družbico in da zbija takšne gluposti. In razsodil je sam v sebi, da deklici, kar se tiče znanih ljubezenskih občutkov, še ni vzišlo solnce, noči pa tudi ni več v njenem srcu.

„Eto, dober človek si," je potrdil Vazko in cmaknil z ustnicama. „Hočeš li kave?"

„Bogme, hočem. Napeci, podaj!" je odgovoril Vilar z veselo zapovedujočim glasom. Pritegnil si je trinogat stolček in sedel ob steno Danici nasproti. Vazko se je pred kupčkom pepela spustil na koleni, s trsko je posnel pepel iznad žerjavice, potem je priložil

dračja in, sklonivši se liki maček, je začel na moč pihati. Kmalu je zaplapolal ogenjček in iz njega se je vila prozorna struja dima ter se zaganjala v praprotno streho. Deček je pristavil konvico z vodo in še bolj razpihnil ogenj. Oster duh po dimu je napolnil vežo in silil v oči in nos. Inženir je jedva zadržaval prhanje; dim ga je ščipal v oči; odmaknil je stolček med duri, ki jih je odprl na stežaj. Solnce je sijalo nanj in zlat žarek je lil i na deklico, se igral na njeni rami, obliznil njene lase, se razsul po polovici njenega ordelega obraza in po gunjiču, čigar zlate in srebrne nitke z všitimi drobčkanimi mednimi kolesci so se iskrile kakor biseri, posuti na platno. Vilar, nevajen dima, se je začel solziti, tako da mu je Vazko predlagal, naj sede pod pristrešje, kamor mu prinese kavo. Pa gost ni hotel: rajši je sedel tukaj kraj mladih bitij, vršečih važen posel. Zaziral se je na brhkega dečka, ki je čepel pred ognjem ter ga netil svečano, skrbno in resno, in na deklico, ki je spešno vbadala v gunjič, izpreminjajoč se v vseh mavričnih barvah. Na njeno gladko, belo čelo so se spuščali nekakšni zapredki temnih kodrcev, ki jih niso zvile ogrete klešče, marveč narava sama. Vsa ta nenavadno mična prikazen je zbudila v njem vprašanje: Kako je zašel ta neizbrušen biser v takšen prah?

Prižgal si je svalčico. Pušečega je navdala velika dobrovoljnost. ‚Čemu bi iskal oddaljenih vasi in stikal za bosensko zanimivostjo, če imam pa tukaj toliko zanimivega? Italijanski pesnik nam opisuje, kako se je, zaprt pod svinčeno streho beneške ječe, po cele dneve zabaval s tem, da je opazoval mravlje, ki so prilezle na okno njegove ječe; kako je bil hvaležen živalcam — kaj bi ne bilo meni dosti zabave poleg teh dveh nedolžnih mravelj?‘ Tako si je rekel in je sklenil, da posedi tukaj celo uro. Strmel je na pisani gunjič in v vrvežu lepih in novih misli se mu je pripetilo, da je nehote pljunil na Vazkov goli podplat, kar se je zdelo deklici tihega hahljanja vredno, in deček se je z nasmehom ozrl na samopašnega gosta. Tisto Daničino hahljanje mu je tako ugajalo, tako ga je razposadilo, da bi bil zopet in zopet pljunil na dečkov podplat, ko bi se spodobilo.

Vazko je bil uren handžija. S spretnostjo izurjenega kavarnskega malčika je postregel s kavo. „Ti ne piješ?“ ga je vprašal razposajeni gost.

„Pijem vodo, ki je močnejša nego kava, ker žene mlinske kamne in prenese Konj-planino v dolino,“ je odgovoril deček, in Danica se je zopet posmejala v svoj gunjič. A precej je dvignila glavo in se razžarjenega obraza ozrla na dečka, kakor bi ga hotela posvariti, naj ne bo tako drzen pred tujcem. In ob pogledu na to lice se je zopet vprašal Vilar: Je li mogoče, da je zrastla takšna rdeča jagoda v takšnem pustem kraju? Videl je od strani dekličine oči in zdele so se mu podobne očem njegove rajne matere, umrle pred desetimi leti. Kako so bile opojne in mikavne!

„Vazko, ali Danici ne naliješ?“ je vprašal imenoma, da bi pokazal svojo familiarnost.

„Ona pije mleko, zato se redi kakor krmača,“ je izbruhnil deček na način, kakor so govorili v stari Arkadiji in govore še zdaj v Bosni in pri nas. Vilar se je kakor oni dan pred Trkuljo tiho posmejal takšni primeri. Toda deklica se ni posmejala; čutila je nepristojnost takšnega prilikovanja in še niže je sklonila glavo. Ko pa je bil gost zvil novo svalčico in je marljivi deček z gorečo trsko stopil predenj, da mu prižge, tedaj se je vzravnala in se ozrla na mladega moža, a precej je pazni pogled odvrnila mimo Vazka na pot pred hanom in na vršiče drevja, ki je stalo globoko ob Oskovi. Njena paznost pa ni veljala solnčnim trakom, migljajočim po vršičih, ampak temu priljudnemu tujcu, ki se vede tako prijazno in se zanima tudi zanjo. Zdaj, ko ga je napol prikrival deček, je bila priložnost, da neopažena pokuka v njegovo stran. Vilar je to opazil, zazreti pa se ni mogel v njen obraz, ker se mu je brž umaknil.

„Kako to, gospodine, da poznaš vsa naša imena, kakor bi bil tukaj doma?“ je vprašal Vazko.

„Nisem jih čital v novinah, a slišal sem jih ono nedeljo, ko sem se, potujoč mimo, prvikrat ustavil tukaj. Zato vem.“

„Baš učen si, gospodine, da si tako hitro zapomniš,“ je rekel deček in cmaknil z ustnicama, kakor bi

hotel odstriči nekaj Vilarjeve učenosti. „A kako je tebi ime?“ je vprašal čez hip.

Inženir je pomislil, kako bi se imenoval, da bi si ljudje laže zapomnili; in je odgovoril: „Franjo“. Deklica je lahno dvignila glavo, pa samo toliko, da je njen pogled segel do njegovih kolen.

Nastalo je precej dolgo molčanje. Zatopil se je v premišljevanje. Sam sebi se je čudil, da se tema malenkostnima osebicama v hanu tako lahko prilagodi, dočim so ga tako odganjali oni visoki in izobraženi ljudje na otoku — izvzeto je bilo le malo oseb — odganjali s svojo izobraženo brezsrčnostjo, tako da mu ostane asimilacija z njimi za vse večne čase nemogoča. Oni ljudje na otoku pravijo, da je pri njih kultura, povsod zunaj otoka pa nekultura. Ta kultura pa se kaže samo v njih oblekah, s katerimi se ponašajo in nadkriljujejo drug drugega, v njih puhlih šalah, praznih zabavah, v njih visokih plačah. Brez pušk in topov bi propadel ves njih družabni red, nastal bi kaos, anarhija — tako uče, ker nimajo te sile in morale, da bi ustanovili kulturo, ki bi stala in uspevala brez orožja. Vilarju je ostalo iz dijaških let mnogo čistokrvnega idealizma, zato je s toploto v srcu občudoval to ubogo in skromno deklico, vendar pa je prehajal po malem v koristno strujo opreznega realizma, tako da je videl visoko socialno steno, ki ga loči od te gozdne vile. Baš takrat, ko je prikipelo navdušenje zanjo do precejšnjega viška, ga je iztreznil pritip do one hladne stene in ga privedel iz idealnih sanj v strujo resničnega življenja.

„Gospodine Franjo, hočeš še kave?“ je opozoril deček, videč, da drži zamišljeni gost prazni findjan na kolenu.

„Nalij!“ Vilar je pil in pušil. Po dolgem molku je vprašal dečka: „Znaš li čitati in pisati?“ Mislil je na Danico in po ovinku je hotel zvedeti, je li zanimiva deklica izvežbana v najnavadniših šolskih stvareh.

„Ne znam najbolje, Jovica še ni dolgo pri nas,“ je pojasnil deček. Po kratkem premisleku je zbral vse ono, kar ume. Praskal se je za ušesom in si posadil fesič trdneje na glavo, da ne bi izpuhtelo še ono, kar

ve. „Čitati znam bolje nego pisati. Najbolje znam pa peti,“ je dodal.

„Ok,“ se je začudil Vilar, ki je imel navado, govoriti preprostim ljudem z neko lahko nasmešljivostjo, v katero je zastiral svojo ljubeznivost. Okrenil se je k deklici ter pozvedoval: „Kdo je pa tebe naučil tako lepega vezenja? Ali morda sestra Jovice Miloševića?“ Navlašč je postavil vprašanje tako, da bi zvedel, je li Danica tista sestra, s katero naj bi se Jovica po besedah Bajićeve matere preselil v Srbijo.

Deklica ni odgovorila, pač pa Vazko, rekoč: „Onda bi Danica sama sebe naučila.“

Tedaj je inženir vedel, da ima pred seboj sestro preganjanega Jovice. „Nu, govori, Danica, ne bodi kakor nevesta na svatbi. Kdo te je naučil vezenja? Ne boj se mene, ki ti ne storim nikdar nič žalega.“ Iz teh besed ni zvenela nasmešljivost, pač pa sočutje in živo zanimanje. In kolikor je videl njenega lica, vse je gorelo v rdečici. ‚Ni vajena, da bi moški govoril z njo takšne mehke besede‘ — si je mislil — ‚ni bila tako vzgojena, kakor so naša dekleta, ki vlečejo še punčko iz cunj za seboj, pa že slišijo priliznjena občudovanja in jih par let pozneje tudi zahtevajo. Na primer: Katica.‘

Danica se je sklonila kolikor mogoče nizko nad gunjič in ker gospodinu Franju ni odgovorila, je posegel vmes bodri Vazko. „Nič ne koristi, gluhemu šepetati in slepemu namigavati,“ je rekel. „Ako noče ona, ti povem jaz. Ona i sitnu knjigu znade.“ Poslednji stavek je proiznesel z neznansko važnostjo, napeto zroč gostu v oči.

„Ek!“ se je izmuznilo Vilarju iz ust.

„Pop Arzen Dimitrijević jo je naučil čitati in pisati, potem je hodila dve leti v šolo.“

Inženir je zakrožil ustnici, s katerih se je zaslišal slaboten pisk.

„Na Črni Gori se je tri leta učila v šoli. Veš, gospodine Franjo — pred Turki je bežala tja. Ona je hči hercegovskega vojvode, ki je pomagal dušmane iztirati iz dežele in je sam padel v boju. Ume i računati, plesti, kavljičati — o-o! Ona podučuje deklice v pletenju in vezenju,“ se je ponašal bistroumnik s tujo uče-

nostjo. „Tudi petja se uče na Cetinju in kolo igrajo.“ Pomaknil si je fesič na tilnik, zakaj velike misli so se porodile za njegovim visokim čelom. Po kratkem presledku je nadaljeval: „Oj, da bi jaz prišel kdaj na Črno Goro! Tam se ne boje ne Turka ne vraga. Svobodni so, vsi nosijo samopale in handžarje za pasom. In njih zemlja sega do samega debelega morja. Tam nikogar ne preženejo z zemlje, a tuje ljudi sprejemajo v goste. Njih zemlja je nedobitna, mnogo turških paš si je razbilo glavo ob njih skalah. Vsi carji pošiljajo na Črno Goro darove, ker se boje junakov, ki so se rodili iz krvi kraljeviča Marka in Miloša Obilića.“

Vilar se je posmejal vzhičenemu slavospevu Miloševićevega učenca, slavospevu, ki se je kolikortoliko strinjal z resnico. No iztrezniti ni maral mladega navdušenja. Na videz je sicer pazno poslušal, ko mu je neugnani Vazko razodel še druge svoje narodopisne, zgodovinske in zemljepisne znanosti, zajete po večini iz narodnih pesmi, ki so se kakor evangelij zasadile narodu v dušo, v resnici pa so se Vilarjeve misli vrtele krog skromne, tihe in uboge Danice. Njena veljavnost je močno rastla, odkar je zvedel, da je hodila v šolo. Dasi je živela borno, nestalno življenje, se je vendar povzpela nad analfabetno maso. To mu je ugajalo. Kolikor je bilo mogoče, se je torej izbrusil ta biser, ki ga je bila vrgla usoda na pusto hercegovsko grudo. Pojmil je kulturo nekoliko drugače nego oni mogočneži v mestu; v tem pa se je ujemal z vsem svetom, da je smatral znanje čitanja in pisanja za njeno podlago in za njen poglavitni znak.

„Hočeš li sveže vode?“ se je oglasil Vazko, držeč konvico iz medi v roki.

„Prinesi!“ je kakor iz sanj odgovoril gost.

Ko je bil sam, je tiho in mehko vprašal: „Danica, zakaj si zapustila Črno Goro, zakaj nisi ostala na Cetinju? Ali živi še tvoja mati?“ Njena roka je začela hitreje vbadati, rdečica njenih lic se je razlila tudi po čelu. Z nežnostjo in toploto je zrl nanjo. Ko pa je videl, da ji je kanila solza na belo roko, se je užalil. ‚Čemu se zadevam ob njeno nedolžno, nepokvarjeno dušo?‘ se je vprašal. ‚Zakaj ji zbujam spomine, ki jo morda

peko? Ali more imeti takšno zapuščeno bitje prijetnih spominov? Čemu se dotikam njene goreče sramežljivosti? Siten, celo kukaven človek se ji moram zdeti, ker pozvedujem o stvareh, ki mi niso nič mar in jo morda zabole v dušo.‘

16.

Še tesneje mu je postalo, ko se je ozrl in zagledal Bošnjaka, ki se je ustavil na poti ter zlezel z mršavega konja. To je bil zavaljen možak, umazano plavkaste brade, srednje starosti. Kljub vročini je imel glavo ovito s črnim, razcefranim turbanom. Na obeh straneh mu je iz rokava mezelanastega gunja gledal komolec. Vedel je konja mimo hana k Vilarjevemu in Danica se je skozi vrata ozrla nanj. Takrat je videl inženir ves njen razžarjeni obraz, čigar solzne oči so mimogrede preletele i njegovo osebo. Obžaloval je, da Vazka še ni nazaj in da sedi sam v hanu s to mladoletno deklico, kar lahko zbudi v novem gostu nelepo sumnjo. Na njenem obrazu ni zapazil strahu, nobene plašljivosti; premlada je bila, da bi domnevala o kakšnem nelepem sumu. Zopet je nagnila glavo, si obrisala oči in nadaljevala vezenje. Počasi je pristopil Bošnjak, dvignil roko k turbanu in pozdravil: „Dal Bog dobro!“

„Precej pride Vazko,“ je, sklonjena čez gunjič, tiho izpregovorila Danica. „Sedi, Ante!“ Vilarju se je čudno zdelo, da vabi prišleca, naj sede, ker v veži ni bilo nobenega stolca več. Tega možaku ni trebalo; prestopivši prag, je kraj stene zdrknil na peti in se s hrbtom naslonil ob rjavkasti zid. V njegovem pogledu, ki se je prepeljaval od ognja na deklico in obratno, je bilo nekaj plahega, lokavega in prosečega. Očividno bi bil rad srkal kavo, toda deklica se ni ganila. Ker je Vilar slutil, da zato noče postreči, ker ne mara pokazati svojega razburjenega obraza, je sam vstal, vzel s police čisti findjan, nalil kave ter jo podal Bošnjaku, rekoč: „Pij, brate, danes sem jaz handžija in ti bodi moj gost!“

Bošnjaku se je pojavil v kotih kraj ust lahek usmev. Smehljaje je pogledal ter rekel: „Dober handžija, dober gost, slab pes, slaba kost. Daj, da se poživim,

ker utrudil sem se na potu in solnce me je prepeklo kakor zrelo jabolko na jablani.“

„Odkod prihajaš, brate?“

„Z doma idem v mlin. Moja koča stoji tu doli v jarku ob Oskovi ob stari poti v mesto. Prej je moral vsak, ki je hotel iz mesta pod Konj-planino ali v Pilić, mimo moje koče, zdaj pa so vaši učeni ljudje napeljali daljšo in boljšo pot čez Živinice, po kateri si i ti prišel sem. Baš dober človek si, da mi daš kave.“

Povrnil se je Vazko z vodo. „Gospodine Franjo, ti posluješ kot handžija? Evo, napij se vode!“ je viknil. Obrnil se je k možaku: „Kako si, Bobojedac?“

„Dobro, Bogu hvala! Ne vode, prinesel bi poštenemu človeku vina in šečerli-šerbeta,“ je rekel Bobojedac, nasmešljivo zroč v polni findjan.

„Kje bi meni vino in šečerli-šerbet,“ je odgovoril deček z resnostjo odraslega moža.

„Kaj dela Pero, da ga ni tukaj?“

„Drljački pomaga pri žetvi. Suljaga je ukazal, da mora biti vse žito požeto v dveh dneh, ako ne, spodi Drljačko z zemlje. Danes dopoldne smo vsi želi: Drljačka z Luco, Pero, Danica in jaz; tudi jutri bodemo. In Drljačka si najme tudi Trkuljeve, da zadovolji Suljago. Danes dopoldne je prišel Turčin na Drljačkine njive pogledat, kako delamo. Rajši bi bil, da nas ne vidi pri žetvi. Gledal je na nas kakor prasica na nož, tako malo mu je ugajala naša pridnost. Rad bi pognal pridno babo in na njeno mesto spravil Atifa, ki se je spomladi zopet oženil in nima pravega domovanja. Atif si dosti zasluži, lahko si kupi celo posestvo.“

„O katerem Atifu govoriš?“ je radovedno vprašal Vilar.

„O tistem, ki je pri drvarjih za paznika in hodi po deželi ter spravlja ljudi v nesrečo. Suljaga je pa muktar v turškem Piliću in ni nič boljši od njega. A mi hočemo pomagati Drljački, da bi redno obdelovala muktarjeve njive, potem ji po zakonu turška bratca ne prideta do živega. Jok!“

„Da nas Bog sačuva tjesne ulice i bjesne poturice?“ je vzdihnil Bobojedac ter dvignil roko, kakor bi odganjal sovražnike.

Vilarja so zanimale zamotane agrarne zadeve; rad bi bil kaj zvedel o njih. Namignil je dečku, naj nalije zopet kave, in ponudil je Bobojedcu duhana. Potem ga je vprašal, kakšno je razmerje kmeta-najemnika do bega in age, je li sedaj bolje, nego je bilo prej.

„Hm," se je težko in mučno izrazil Ante, „zli čas ne vpraša, kdaj naj pride, samovoljno pride." S plahim pozvedovalnim pogledom se je ozrl na Vilarja, potem je prisrknil iz findjana, pogledal v zakajeno streho, po sladkem požirku je, stisnivši ustnici, še dvakrat pogoltnil slino. Tako se je pripravil za odgovor. „Najemnik je raja, beg in aga sta gospodarja. Kakor smo živeli pred sto leti in prej in pozneje, tako živimo i danes. Razgrni raja mrežo na sokola, vselej ujame vrano. Veselili smo se, da pride amidža*) in nas osvobodi. Katoliki smo vas pričakovali -- pričakovali —" Ante je obmolknil in si s požirkom zopet osladil usta.

„Ali si katolik?"

„Beden katolik. Uf!"

„Vsem prebivalcem zasedenih dežel se bo izboljšalo. Samo čakati treba. I Bog ni mogel ustvariti sveta v enem dnevu." Vilar sam ni verjel temu, kar govori.

„Kaj nam koristi, če bo planina rodila bisere, ko nas ne bo več. Kmet orje in žanje, posestnik spravlja — tako je pri nas. Dobe se tudi pošteni begi in age, ki pravijo: Kjer ima sokol svoj obed, tam večerja tudi vrana lahko. S temi se še dobro izhaja. A takšen ni Suljaga. Glej, stari Drljača je storil lansko jesen nasilno smrt —" Bobojedac je pri teh besedah pljunil v stran, Vazku so motno zablisnile oči — „in Suljaga je moral po zakonu pustiti na kmetiji vdovo, dokler mu vestno obdeluje zemljo in izroča tretjino. Ker sama ne zmore vsega, ji sosedi, čeprav so pravoslavne vere, pomagajo, ker drevo se naslanja na drevo, človek na človeka. Vazko ve, kako ravna Suljaga z njo."

---

*) Kadar so bili Bošnjaki sami med seboj, so imenovali Avstrijca Švabo, kar je smatral ta za psovko. Da se izognejo neprilikam, so mu v njegovi navzočnosti rekli amidža, kar je turška beseda in pomeni po naše ‚stric'.

Deček je skozi nos potegnil svežega zraka vase, potem je počenil k ognju. „Vedno išče neredov pri stari majki, vselej mu pridela premalo," je govoril in brskal nedogorele konce dračja v žerjavico. „Najrajši bi si vzel ves pridelek. Grize kakor pes, dasi je majhen kakor močerad. Hrom je in vedno drži glavo po strani. Pravijo, da so ga vklenili vstaši in ga tako pustili ležati dva dni, ker ni hotel z njimi na vojsko zoper amidžo. Od takrat je ves skljućen."

„Kaj pa Atif Sarajlija? Slišal sem, da ni na dobrem glasu," je pozvedoval Vilar.

„Atif je ničema, znan po vsem okraju med Savo, Drino in Krivajo — požigalec, pes, morilec," je odgovoril Bobojedac. Vzel je konvico z vodo in se napil.

„Zver sedi v tem človeku in zver treba ubiti!" je zadonel tedaj globok, zvonek glas v vežo. Vsi so se prestrašeni ozrli: pred vhodom je stal Jovica Milošević, ki se je bil tiho priplazil kakor oblak pred solnce. Z zdravo roko se je držal za podboj, njegova črnobradata glava, resna in ozlovoljena kakor vedno, je molela nad Vilarjevo glavo in zrla v vežo. Prijazno je pozdravil Vilarja, vzravnavši se. „Lepa ti hvala, gospodine inženire, da si se zadnjič pred onim psom zavzel zame. Tega ti nikdar ne pozabim. V neprijetnem položaju sem bil, toda drugače bo, kadar bom imel obe roki zdravi." Tako je govoril Jovica, sileč se na usmev. Vilar je sočutno gledal nanj.

„Hočeš li kave, Jovica?" je živahno kliknil deček z odkrito radostjo na obrazu.

„Prinesi pod pristrešje zame in za Milana Nikolića!" je velel Milošević, se umaknil, in solnce je zopet posvetilo v han.

Vilar se je ozrl, da vidi, s kom je prišel kaludjer. Pod pristrešje je korakal človek srednjih let, velik kakor Atif Sarajlija, močan kakor Jovica. Zdelo se je, da se zemlja trese pod orjakom. Njegova glava je bila vsa črno zarastla kakor pri Jovici, a lasje so bili kratko pristriženi; na njih je čepela črna dalmatinska čepica. Krog pasu ga je objemal širok, črn jermen, na katerem se je spredaj svetil cesarski orel. Na levi rami mu je visela kratka puška.

Bobojedac se je nagnil k inženirju in zaupno mu je pošepetal: „To je šumar, Milan Nikolić, poštena duša. Za petnajst bank*) na mesec pazi, da Bošnjaki ne sekajo lesa iz cesarskih gozdov, da ne gonijo tja koz in ovac. Dober človek. Ta še nobenega ni ovadil v konaku — ta ne.“

Vazko je v potrdilo zmignil z glavo in cmaknil. Odnesel je kavo pod pristrešje. Danica je vstala, položila gunjič na minder in se odpravila vun. Ko je šla mimo Vilarja, so se srečale njiju oči. Na njenem obrazu so bile razpoložene bolestne črte in pod očmi so se poznali sledovi solz. Gledal je za njo, ko je prožno šla preko poti. Njena bela dimlija se je bleščala v solncu, v čudoviti harmoniji se je ujemala z njeno kratko in pisano, z raznobojnimi nitimi prešito, brezrokavno jopico. Gledal je za njo, dokler mu ni izginila v strugi Oskove.

Bobojedac se je iztegnil k ognju in pobral gorečo šibico. „Res je Atif zver, godna, da se ubije. Zaradi njega sem se moral zakleti, prvič v svojem življenju sem se zaklel,“ je rekel.

„Kako si se zaklel?“ je vprašal Vilar.

„Pred sodiščem. Za turških časov za rajo ni bilo zakletve, ni bila veljavna, a zdaj jo kar trumoma gonijo k sodišču in ji velevajo: Prisezi! Katoliki ne kličemo radi Boga za pričo, a zdaj nas silijo z globami. Čeprav vem, da sem pred sodiščem govoril resnico, me vendar še zdaj boli tista zakletev. Uf!“ je vzdihnil bedni katolik in postavil prazni findjan na tla. Njegove oči so zablodile preko zakajene stene na ogenj, kjer je v kovinskem lončku prekipela voda za kavo. Nagloma se je preklonil in odstavil lonček od žerjavice.

V tem se je povrnil Vazko. „Nalij še kave!“ je ukazal Vilar. In obrnivši se k Bobojedcu, je vprašal: „Kdaj si se moral zakleti?“

Ante je vstal, stopil k vratom, pogledal gor in dol po poti, ni li nevarnega človeka blizu. Potem je zopet počenil kraj inženirja in povzel: „Ono se je zgodilo predlanskim, ko je Atif Sarajlija umoril svojo bulo.“

---

*) Banka = papirnat goldinar, ki je bil takrat v prometu (bankovec).

„On je morilec svoje žene?“

„Tako sodi ves svet, pa sodišče ga je oprostilo. Poslušaj, brate, kako sem i jaz, beden katolik, prišel v dotiko s sodiščem, dasi na meni ni toliko krivičnosti, kolikor je črnega za nohtom.“

In Ante je pravil, kako je prišel Atif Sarajlija v Pilić takrat, ko so začeli učeni ljudje napravljati in nasipavati pot čez Živinice in so navalili na Konj-planino. Ves reven je bil prišel s svojo bulo in Suljuga mu je dal kočo in ga sprejel za svojega oskrbnika. Neko noč pa je ubil Atif svojo bulo — kdo drug bi bil storil takšen zločin! Ranil se je na roki in bedru, drugo jutro pa je raztrobil po okraju, da je bila zvečer žena na vrtu, kar prihrume hajduki in jo napadejo. To videč je Atif pritekel na pomoč, in vnel se je krvav boj zanjo. Hajduki jo vlečejo k sebi, Atif k sebi, naposled priskoči velikan, mu nastavi puško na prsi in zagrozi s smrtjo, ako ne izpusti ženske. Tedaj je izpustil bulo in skočil v kočo po sekiro in tako oborožen je planil nad hajduke. Dva sta stopila predenj in ga začela bosti s handžarji. Zamahnil je s sekiro in pregnal lopove, a bula je zaklana ležala na travi. Tako je trdil Atif. Takrat se je po Tuzli raznesel glas, da so se ob Oskovi pojavili razbojniki. Ob takih sluhih se je dvignilo orožništvo in z njim v podporo četa konjenikov. Kakor besi so prihruli do Bobojedčeve koče. Ante je baš za kočo rval česen. Glavar grozne vojske ga je pozval k sebi in vprašal, katera pot drži v Slivić-mahalo. Ante je odgovoril, da on, beden katolik, ne ve za Slivić-mahalo. Glavar je zarohnel, naj mu pokaže pot v ono vas, na katero so ponoči udarili lopovi. To je razumel in povedal, da Slivić-mahale ni ob Oskovi, morda se nahaja v Posprečju, da so pa lopovi, kakor se čuje, a on jih ni videl ne slišal, navalili na Pilić. Nato je moral iti z vojsko in ji pokazati pot v Pilić. Sarajlija je ležal na minderu in javkal, njegova bula je bila že pokopana. V vasi ni tiste dni nihče videl hajduka. Kristjani so šepetali: ‚To je tisti, ki je na Čaklavici-planini zažgal; sam je ubil svojo ženo.‘ Toda na glas ni hotel nihče tega povedati, tako so se bali Atifa. Turki so molčali. Vojska je v težke verige vklenila Atifa ter ga gnala

v Tuzlo. Začela se je preiskava. Ante je dobil pozivnico in hajdi v konak! Tam je rekel, da so bili orožniki in vojaki, Srbi in Turki navzoči, oni naj izpovedo, kar so slišali od Atifa Sarajlije in kar so videli na mestu, njega, bednega katolika, pa naj ne silijo, da kliče po nepotrebnem Boga za pričo. Toda vse zaman — priseči je moral. Sarajlija je bil štiri mesece v zaporu, potem so ga izpustili, ker prič ni bilo pravih in Turki so se potegnili zanj. Po vasi je bilo znano, da je živel z bulo v vednem prepiru, pa vsak se je bal pričati zoper njega. Tisti dan, ko se je izvršil uboj, je kupil za Suljago vola v mestu. Prignal ga je zvečer pijan domov in je zapovedal ženi, naj ga žene v pleter in opravi živino. Najbrž je šel za njo in jo umoril.

Ko je bil Ante končal svojo povest, se je oglasil Vazko: „Za časa Atifovega zapora je Suljaga najel drugega oskrbnika in zdaj bi Atifa rad spravil na Drljačino kmetijo.“

„Muktarju Suljagi se zdi Atif ugleden in vpliven človek, ker hodi v konak in govore učena gospoda z njim. Sarajlija je postal mogočen in ošaben; ne bo mu dobro, kdor se mu zameri,“ je rekel Ante.

„Mogočni ljudje in psi ne zapirajo vrat za seboj,“ je pripomnil Vilar, držeč se sporeda misli Bobojedčevih in Vazkovih.

„On i vino pije, kakor kdorsibodi naše nove gospode, čeprav mu prepoveduje njegov koran.“

„Videla je žaba konja kovati, pa je i ona dvignila nogo.“

Tedaj se je povrnila Danica od Oskove. Prinesla je majhno vrečo moke in jo postavila ob steno zunaj hana.

Bobojedac se je zopet nagnil k Vilarju in skrivnostno mu je rekel: „Čeprav je vdrugič oženjen, vendar ni varna pred njim ženska na samoti.“

‚Ta Bobojedac mi namigava na Danico,‘ si je mislil inženir. ‚Zalotil me je samega pri njej in že misli, da sedim zaradi nje tukaj. To ni prav.‘ Vendar pa se je ozrl nanjo. Na njenem svežem licu se je poznalo, da si je pri mlinu izmila objokane oči. Ko je prestopila prag, se je zadela njena dimlija ob njegovo ramo. Nič več se mu ni zdela ta obleka neskladna, ohlapna in

neubrana, kakor se mu je bila kazala oni dan, ko je prvikrat tukaj pil kavo.

Domislil se je, da je bil skraja namenjen, posetiti kakšno hribovsko vas. Pogledal je na uro — dve uri svojega ne posebno dragocenega časa je bil zasedel v hanu. To ga ni vznemirilo. Danes že ne pojaha dalje. Kaj naj išče v vaseh, kjer ga ljudje nič ne poznajo in bi ne govorili z njim! V hanu je dosti več slišal o bosenskih razmerah, nego bi mogel v neznani vasi. Vprašal je po Jovici, sedi li še s svojim tovarišem pod pristrešjem. Ko je zvedel, da sta onadva, popivši kavo, precej odšla, je sklenil še malo posedeti, potem pa se vrniti naravnost domov.

Katoliški Bošnjaki so v prvih letih zasedbe kaj radi naglašali svoje katoličanstvo, s čimer so se hoteli prikupiti verskemu čutu katoliških Avstrijcev, češ: Mi smo vaše vere, nam pomagajte! Tako je tudi Bobojedac pred poštenim avstrijskim človekom rad naglasil, da je katoliške vere. Potožil je Vilarju o svojem siromaštvu, da ima kraj koče samo toliko sveta, da si posadi malo koruze, krompirja, česna in čebule. Svet in koča sta last Srba iz Pilića, ker bedni katolik nima lastne zemlje. Njegov gospodar je poštenjak, posodil mu je deset ok koruze, da bo imel kruha za otroke. Moko ponese danes domov, da zapeče ‚sitnoj dječici.‘

„Zakaj ne greš na Konj-planino za drvarja, tam je lepa plača, lahko bi zaslužil za deco,“ je rekel Vilar.

„Vsak ne more vsega, brate! Mojo ženo je pičil lani gad. Zapustila mi je kopo otrok, ki še vsi s tujimi zobmi jedo kruh. Glej, razpokale so mi pri delu zanje roke kakor borovčeva koža. Ne morem pustiti dece same v koči. Da, lep zaslužek je na Konj-planini. Drvarji so mi pravili, da je prišel sedaj učen človek iz tvoje dežele za gospodarja na planino in je napravil red. Plačo je zvišal, hrano je izboljšal, prepovedal je sirovo ravnanje. Zlato roko ima tisti človek. Boga mi, rad bi ga poznal in ga nekaj poprosil.“

Vazko je bistro dvignil glavo; z jasnim usmevom je namignil na inženirja ter viknil: „I Ante, saj govoriš z njim. Gospodin Franjo je sedaj gospodar na Konj-planini. On je želir.“

„A-á! A-á!“ se je čudil Bobojedac, se sklonil k Vilarju ter zagrabil in poljubil rob njegovega suknjiča. „Zlata duša si, čuj, gospodine Franjo! Solze so stale Trkulji v očeh, ko je govoril o tebi in hvalili so te Batinić, Arbanas, Krivopetić, Grbonog, vsi, vsi. ‚Človek se v muki, konj na poti spozna,‘ je rekel Krivopetić. ‚Dobri človek pusti h koritu, a za psom ostane korito prazno,‘ je dejal Grbonog. Arbanas je hvalil Boga, da je dočakal takšnega gospodarja. ‚Odbil jim je rogove, bogme, in nam se jih ni treba bati!‘ je vzkliknil Batinić.“

„Kje si govoril z drvarji?“ je vprašal Vilar. Dobro mu je dela hvala delavcev in radoveden je bil.

Ante je začel na široko praviti, da preživlja rodbino s tovorjenjem drv v Tuzlo in kako pode nekateri šumarji siromake iz carskih šum; a pri drvarjih na Konj-planini gnije toliko lesa, da bi ves tuzlanski okraj lahko več let kuril z njim. Zato je prosil oba paznika, da mu dovolita, tovoriti drva domov. Pa nista dovolila, češ: Drva so carska, in kadar ne bo debelih, spravimo drobnjav v dolino. Drvarji pa so usmiljenega srca in so mu nasekali iz drobnejših vej toliko polen, da jih je imel za dom in jih je tovoril vsak teden dvakrat v mesto. Spravili so drva na skrit kraj ob stezi, ki drži iz Medvedjega Dola v Pilić. Tam je naložil polen, kolikor jih je prenesel konj, in še sam je vlekel vejo za seboj. Ko je to opazil Atif, ga je zapodil in še konja bi mu bil vzel, da niso zabranili drvarji. „Glej, gospodar ti naš dobri,“ je rekel naposled Ante z umiljenim glasom, „dva žepa imam pri gunju, eden je prazen, v drugem ni ničesar, a gladnih otrok imam sedmero. Ukaži ti, ki si gospodar na Konj-planini, da smem jemati drobnjav, ki je sami nikdar ne pospravite v dolino, in jo tovoriti domov. Daj, dovoli bednemu katoliku!“ Ante se je zopet sklonil k Vilarju in pritisnil usta k njegovemu suknjiču.

Inženir je vstal, stopil čez prag in pogledal na solnce. „Stopi k meni!“ je velel Bobojedcu. „Glej, da si jutri popoldne v Medvedjem Dolu, ko bo stalo solnce nad Zelebojem. Dobil boš drv, kolikor jih moreš nesti.“

Pristopivši je Ante položil roko na srce. „Ej, gospodar ti naš, dobra sreča te je privedla v naše kraje.

Živio puno godina ti i tvoja carevina!“ se je zahvaljeval, vrteč prekanjene oči.

Vilar se je okrenil k Vazku ter mu plačal kavo. „Srečala te sreča, gospodine Franjo!“ je viknil deček, ko je videl denar na dlani. Takrat je Danica dvignila glavo od gunjiča. Čudovit se ji je zdel ta tujec, ves drugačen, kakor so bili drugi, o katerih so se pogovarjali v vasi in v hanu. Drugi so bili ošabni, kruti, trdosrčni, a ta je dober kakor rodovitno leto. Ozrl se je za slovo nanjo. Zažarelo mu je lice, kakor bi gledal v samo srečo. Zdelo se mu je, da čita v njenih očeh občudovanje nepopačene mlade duše. Dobro mu je delo takšno občudovanje, po godu mu je bila hvaležnost onih, katerim je nameraval postati blagonaklonjen gospodar in zaščitnik.

Neko otroško veselje ga je navdajalo na povratni poti. Glava in srce sta obdelovala vse, kar je videl in slišal tisto popoldne. Čas, ki ga je presedel v hanu, ni bil izgubljen zanj. Kajpada bi ga zasmehovali oni na otoku, ki so proglasili za temelj svojega vladanja strogost zmagovalca in visokoglavo odbijanje domačega prebivalstva, ako bi vedeli, da je sedel malone tri ure pri teh preprostih ljudeh, no sodba onih pustih glav zanj ni merodajna. Še zvečer, ko je sedel na klopi pred svojo kolibo in so svetile zvezde na mračno selišče, so v njegovi glavi vrele široke misli usmiljenja, ki je iz njegove duše kakor baklja sijalo v bosensko temo.

17.

Drugo dopoldne sta iz Samojlovega hana prišla dva orožnika ter prinesla na inženirja naslovljeno, zapečateno pismo, rezervatnega značaja, kakor je stalo napisano na omotu. Vilar je stopil nekoliko v stran, odprl in čital ukaz okrajnega načelnika, naj se zglasi Atif Sarajlija tekom prihodnjega dne v konaku. Potrdil je orožnikoma v njiju beležnici sprejem s tajnostjo zavarovanega pisma, na kar sta se spoštljivo oddaljila.

Po obedu se je napotil v Medvedji Dol. Atifa mu ni bilo treba dolgo iskati. Veličastno je čepel visoko nad drvarji na ogromnem odžaganem štoru v senci kraj

mahovite skale in pušil iz čibuka. Ni se ganil, ni vstal, ni pozdravil, ni vzel čibuka iz ust, ko je s svojega vzvišenega prestola zagledal pod seboj inženirja, ki se je bil mimo velikih grmad hoste s težavo priril na ta kraj. In zroč v višavo na važnega moža, s katerim o rezervatnih stvareh občuje sam tuzlanski mutašerif, se je Vilar domislil prvih kalifov, ki so vladali tam v vroči Arabiji in so prav tako mirno, ravnodušno in preprosto, kakor čaka Atif Sarajlija nanj, sprejemali, čepeč pred svojo hišico, žvečeč dateljne in pijoč vodo, poslance sosednjih držav vztoka in zapada.

„Kaj bi mu prej predložil: Bobojedčevo prošnjo ali načelnikov ukaz?“ se je vprašal Vilar, ko je stal že blizu mogotca. In odločil se je za prvo. „Atif, sem v Medvedji Dol hodi Ante Bobojedac, oče sedmerih otrok, saj ga poznaš, po drobnjav in jo nosi domov. Jaz sem mu dovolil, ne smeš mu torej braniti.“

Atif je prikimal s svojega prestola. No prikim znači pri Turkih odporen odgovor. „Drva so carska in vsa pojdejo še v dolino. Kadar ne bo debeline, pojde drobnina. Bobojedac ne pride sam, s konjem pride in z deco in vse hočejo potegniti k Oskovi. Škodo delajo,“ je odgovoril, mirno pušeč in gledajoč na svoji močni koleni.

„Kakšna škoda? Debeline itak ne more odnesti, drobnjav pa brez haska trohni,“ je prigovarjal Vilar.

„Škoda,“ je zatrdil Turek ter pljunil s prestola. „Jok!“ je pristavil čez hip. „Ako trohni in gnije, je to Allahova volja.“

Tedaj je Vilar izvlekel načelnikov list iz žepa, ga razgrnil in se zazrl vanj. „Še nekaj naj ti sporočim. Gospodin načelnik te zove.“ Sarajlija je blagovolil dvigniti obrvi. „Tekom jutrišnjega dne se javi v konaku!“

Turku se je razjasnil obraz, zakaj nič mu ni ugajalo, vladati delavcem s tistega štora, močno rad pa se je potepal po okraju, vohunil in ovajal, ker nagradili so ga za njegovo vohunstvo. Vzel je čibuk iz ust in odločno odgovoril: „Hočem, bogme!“

Vilar je zganil list ter ga vtaknil v žep. „In kar se tiče Bobojedca, je moja želja in volja, da si poljubno

vzame drv, toda samo drobnjav. Pismeno hočem prositi v Sarajevu, da smejo vsi ubogi ljudje, ki bivajo v okrožju Konj-planine, pobirati drobnjav po teh goličavah. Si li čul?“

Atif je dvignil levo ramo ter z glavo odmignil proti tej rami, kar je pomenilo, da soglaša. Kaj je bilo mar tej detektivni duši za Konj-planino, za vejevje in za Bobojedca zdaj, ko jo kličejo na važnejše delo! Iztrkal je čibuk ter si ga zataknil za bičji vrat. Naglo se je skobalil s prestola. Z leno prezirnostjo je za slovo dvignil roko k fesu. Potem je udaril navzdol kakor šejk, kadar ga je Buzduga naščuval na ubogega Bošnjaka. Urno in gibčno liki veverica je skakal preko ogromnih bukev, ki so skleščene ležale, malone vzporedno zataknjene za skalne roglje. Dračje se je lomilo in hrustalo pod njegovim težkim telesom.

Vilar je sedel nekaj časa na razdrapanem mahu. Ko je stalo solnce nad Zeleboj-planino, je stopil k drvarjem ter jih vprašal, kje je paznik Gajer. Odgovorili so mu, da biva mnogo v Volčjem Dolu, kadar je Atif Sarajlija v Medvedjem Dolu. Velel je drvarju, naj vzame sekiro ter mu pokaže stezo, ki drži na Pilić. Naporno je drčal in lezel za spešnim vodnikom, dokler se nista ustavila ob mračni steni neposekanega gozda. Tu je že čakal ob konjiču Bobojedac, oborožen s sekiro; poleg sta stala njegova medla, raztrgana otroka, deček in deklica, oba s sekiricama za pasom.

„Zgodil se je čudež, gospodine Franjo,“ je rekel Ante, lokavo se smejoč. „Atif je šel pravkar mimo mene in ni me odgnal. Ti si sedaj gospodar naš. Oj, da sem to dočakal!“ Skrbno se je ozrl na drobno stezico, ki je držala v goščavo, in tiho je pristavil: „Pri nas pravimo: Kadar hočeš govoriti o Turčinu, snemi kapo, pa poglej, če ga ni pod njo! No daleč bo že nasilnež, in bedni katolik lahko odkrito govori s svojim poštenim gospodarjem.“

Drvar je pomagal Bobojedcu iz vej nasekati polen. Kmalu je bil natovorjen konjič. Ante si je navezal na hrbet tovor drv, vsakemu otroku je dal ogoljeno vejo, naj jo vleče domov. In karavana je stopila na stezo:

prvi je gnal deček težko obloženo kljuse, za njim je vlekla deklica svojo vejo, potem se je uvrstil Vilar, da je bil blizu bednega katolika, ki je zaključil izprevod. Steza se je vila v ključih med starodavnim drevjem in skalovjem, pokritim z zelenjem. Zaradi goščave ni noben solnčni žarek posvetil nanjo. Temna je bila in naporna kakor pota v Dantejevih vicah. Od vseh strani je sililo nanjo grmovje, ki ga je trebalo odgrinjati, slabo je bila izhojena, zato jo je le s težavo ubiral otovorjeni konj. Počasno je rila karavana naprej. Ante se je zopet razširil v svoji hvaležnosti napram Vilarju: imenoval ga je svojega največjega dobrotnika. „Preverjen sem, da se bo v Bosni nekoč še dobro živelo," je govoril z vzhitom, ki ga je inženir smatral za pretiranost in hinavstvo. „Doslej smo tavali v temi, kakršna je v tej šumi, a sedaj nam zasije solnce — bogme! — ker učene ljudi pošilja k nam naš car častiti." In v deklamatorskem, gotovo že mnogokrat ponovljenem hvalospevu se je povzpel do trditve, da so onstran Save i konji učeni in psi učeni, čemur se je Vilar tihoma muzal predse. Zavzdihnil je, ko je pristavil, da se je rodil v srečni uri, ker je dočakal to dobo. Poprej se je moral klanjati Turkom do pasu, ‚ker s kim je vjekovati, nije vragovati,' a zdaj spoznavata Turek in Srb, da jima je i bedni katolik ravnopraven brat. Sicer gre še vsak svojo pot, ‚svaka majka svoje grli,' in ‚svaka krava svoje tele liže,' pravi blagor pa zasije Bošnjakom, kadar spoznajo, da so si vsi rodni bratje, ker ‚skladna braća nove dvore grade, a neskladna i stare prodaju'.

Vilarju srbohrvaščina še ni tekla popolnoma gladko; zato je vneto poslušal vsakega Bošnjaka, posebno pa še Bobojedca, ki je imel prikupljiv glas in je bil zelo zgovoren. Vprašal ga je, se li nahajajo prehodi čez Konj-planino, čez Zeleboj in Kravanjo na južno, sarajevsko stran v dolino reke Krivaje.

„Znaj, gospodine Franjo, po tej stezi, ako greš nazaj čez Medvedji Dol, prideš do reke Krivaje. Tudi nad Pilićem drži podobna stezica mimo Konj-planine v Kladanj. Pa malokomu so znana takšna pota. Samo hajduki so jih dobro poznali, kadar je prišla spomlad, ‚Gjurgjev dančе, hajdučki sastanče'. Po teh stezah je

uteklo mnogo Turkov, ko je bil vaš general vzel Tuzlo. Oj, žalostni časi so bili za nas bedne katolike! Vikali so nam Srbi: Hajdi z nami nad Turka! — vikali so nam Turki: Hajdi z nami nad Srba in avstrijskega katolika! Zlo je, kadar se dva psa trgata za eno kost. Tako smo živeli v vednem strahu. Eto sablje, evo moje glave!“

Po malem se je začelo svitati v gozdu. Poznalo se je, da niso več v pragozdu. Sicer so ležala tudi tukaj obrovska mrtva debla na tleh, no obsekala jih je že sekira, tudi tu se je še nahajalo mestoma starodavno, nedotaknjeno, neobsežno drevo, ki je zvisoka gledalo na nižje soplemenike, životareče v pritličju in izpostavljene človeški sili. Mnogo trhlih in mnogo svežih štorov je molelo tu iz bujne trave, ki so ji solnčni žarki pospeševali rast, prodirajoči tu in tam do tal. Tu se je že človeška roka lotila korenov pragozdnega življenja, znamenje, da ni daleč do vasi. Za turških časov se ni nihče zmenil za gozde. Neopaženo je ležalo ogromno bogastvo in vaščani so prosto hodili v najbližje šume ter sekali les, ki jim je rastel za hrbtom. Naravno, da so se gozdi bolj in bolj odmikali seliščem, in sedaj stoji v bližini obljudenega kraja samo pritlikavo grmičje. Izvzeti pa treba one gozde, na katere so dobili begi in age sultanove tapije in so v njih zabranjevali drvarjenje. Tako so jih tudi v bližini selišč ohranili do malega nedotaknjene.

Zavili so v globok in širok jarek, čigar dno je izpodjedala tiha vodica, ki je, po razdrtem, golem in skalovitem obrežju soditi, naraščala v neurjih v deroč potok. Inženir je postal in pogledal gor in dol po jarku, premišljujoč, koliko vekov je pač potrebovala ta vodica, predno je izdolbla v kamenita tla takšno globino. Skalnate rebrine onkraj jarka so bile že docela izsekane. Samo grmovje, nizko drevje, tu in tam goličava, kjer je vsepovsod med ostrorezno travo stalo rastlinčje rdeče jagode. Vrhu rebrin jih je sprejel vase lep in svež hrastov gozd, po katerem so se vile preko drobne trave vse križem jedva znatne stezice. Vilarju je ugajala snažnost med debelo hraščino, ker tla so bila tako čista, kakor bi jih pometali.

„Je tudi ta hraščina carska?“ je presenečen vprašal.

„To je vse bogataša Suljage," je odgovoril Ante. „Suljaga proda iz te šume leto za letom za sto dukatov želoda v Srbijo. Ta volk ume gospodariti — zase. Ko bi človek jeseni pobral tu želod in ga vtaknil v žep, pojesti bi ga moral, ako bi ga zasačil Suljaga ali njegov oskrbnik. Njegovi kmetje imajo peklo pri njem. Težko je pajčevini, kadar pometa metla, in težko je loncu, če se bori s kamnom. Tu ne pomaga nobena pritožba v konaku."

Za hrastovim gozdom se je odprla brdovita planjava, zarasla skraja s trnjem, praprotjo, brinjem in leševjem, potem pokrita z njivami. Na brdu, ki je zapiralo planjavo in je bilo proti Oskovi ostro odsekano, se je pokazala mimo šopa visoke hraščine vas, mračna in grozna kakor trdnjava sredi gor. Morda je bilo na tem kopcu v starih bogomilskih časih taborišče ljudi, katerim se je zdel samotni kraj varen, tako da so pričeli graditi bivališča in krčiti gozde. Iz skupine primitivnih lesenih hiš se je dvigal lesen minaret, vso to temno gručo pa je nadkriljevala široka, pobeljena hiša, podobna gradiču, čigar okna so se svetila v solnčnih žarkih liki kovano zlato. Stala je nekoliko v strani sama zase; ni bila večja, nego so hiše uglednejših Turkov v mestu, no v Bosni imenujejo takšno, vsa druga nadkriljujoče bivališče dvor, posebno če stoji kje na kmetih. Zidava je bila tista, kakršno je videl Vilar pri Hrenovi in Bajićevi hiši: zidovi pritličja so zelo močni, iz debelega kamna, nanje je nazidano nekoliko razširjeno prvo nadstropje, čigar stene so tanke, prožne, sama lesena pregraja, zametana z ilovico ali blatom in pobeljena.

Na izsušeni in trdi kolovozni poti, ki je držala preko njiv, se je deklica vzporedila z bratcem in Vilar je stopal kraj Bobojedca. Ker je z zanimanjem zrl na brdo, mu je pojasnil Ante, da so ono Suljagini dvori. „Sokolu je, da lovi, a prepelici, da se čuva," je rekel, upirajoč oči v visoko ležečo belo hišo. Dalje je pravil, da se vas imenuje Turški Pilić, a precej pod njim za šopom hraščine leži Krščanski Pilić; tam se bo ločila njih pot: on tovori dalje po kolovozni poti nad Oskovo, gospodin Franjo pa se lahko spusti po strmi stezi naravnost v dolino; domov ima po tej poti bliže nego

preko Medvedjega Dola in lahko se še spotoma okrepča v Mušićevem hanu. Ta nasvet se je zdel Vilarju pameten.

Pravoslavni Pilić je štel šestnajst hiš, kakor je pravil Ante. V dveh hišah sta gospodarila svobodna pravoslavna kmeta; tema je robovala polovica drugih kmetov, polovica pa Suljagi. Vilarju so se srbske hiše zdele prijaznejše nego turške; v prvo nadstropje se ni prišlo iz veže kakor pri turških, ampak po lesenih in ograjenih stopnicah, ki so se nahajale zunaj pod razširjenim ostrešjem. Pod stopnicami so držale duri v pritlične shrambe. Kar je bilo uglednejših, so stale v ograjenih vrtih.

Pri prvi hiši so spodili s poti suho, prežvekujočo kravo in kokljo s tropom piščet, pri drugi, majhni in leseni, je Vilar visoko dvignil glavo, ker zaslišal je bil klik: „Evo nas, gospodine Franjo!“ Ozrl se je na vrt in se začudil. Med drevjem je stala miza, pri njej so sedeli dečki in pisali, med njimi Vazko, ki je bil spoznal dobrotnika iz hana in je vzradoščen kliknil nanj. Oni šolarčki, ki niso imeli prostora pri mizi, so čepeli v travi ter pisali na majhne tablice, naslonjene na kolena, eden pa je klečal ob velikem ploščnatem kamnu in pisal, migajoč z glavo. Ob deblo stare hruške je bila pritrjena črna šolska tabla, ob drugem deblu je slonel učitelj — kaludjer Jovica. Vilar je postal; zelo ga je presenetila takšna šola in močno mu je ugajala. Spoznal je vse tiste dečke, ki so bili ono nedeljo v hanu in so igrali medveda. Dvignivši čepico, je pozdravil učitelja, ki je z naklonom glave odzdravil, potem pa nadaljeval učenje, ne meneč se za one na poti.

„Ne boj se povedati istino! Vselej in povsod jo odkrito govori!“ je s strogo besedo učil Jovica kozavega dečka, ki je vzbočenih prsi stal pred njim in mu smelo zrl v oči. „Česar ne moreš govoriti pred človekom, tudi za njegovim hrbtom ne govori! Vedno reci popu pop in bobu bob!“

Oni na potu so krenili za vrtni plot. Bobojedac je zaničljivo potresel z glavo v smeri šole na vrtu, zaprtih in stisnjenih ust je z zaničevanjem dihnil skozi nos, kakor bi udarjal neprijeten duh od nekod. „Istinu reci, pa uteci!“ je rekel in pljunil predse.

Vilar ga je debelo pogledal ter pomislil, kateri ima prav: bedni katolik ali pravoslavni učitelj. Pohvalil pa je učitelja, rekoč: „Učen človek je ta Jovica.“

Bobojedac je pritrknil z glavo: „Baš učen. Znade on, šta car večera.“ Čez hip pa je nadaljeval: „Je li treba tega, kar Jovica maši v vlaške glave? Zemljice naj bi dali kmetom, zemljice. Kmet z ojesom, pisar s peresom, pa bo vse prav. Kaj naj počnemo brez zemlje?“ Kradoma je pogledal na gospodina Franja, kaj poreče ta, ki je doma iz dežele, kjer so učeni i konji i psi. Morda je mislil, da tisti, ki dovoli drvarjenje, razdeli lahko tudi zemljo.

„Znajo li tvoji otroci čitati in pisati?“ je vprašal Vilar, misleč na primitivno šolo.

Bobojedac je skomizgnil v ramenih. „A — kaj ve svinja, kaj je peteršilj! In tudi treba ni. U, da bi bednemu katoliku dali zemlje —“ In gledal je v to črno zemljico, kakor bi jo hotel privezati k svoji duši.

Za vasjo so se ločili. Vilar je drčal navzdol k Mušićevemu hanu; pa se ni ustavil, ker han je bil zaprt.

18.

Dva dni, preden se je Vilar v hanu seznanil z Bobojedcem, je sedel v komisno opravljeni pisarni tuzlanskega postajnega poslopja pri mizi, obloženi z mnogimi papirji, stotnik Stanislav Hvalibogovski, mestni poveljnik tuzlanski, organ najvišjega poveljnika posadke, generala, zatopljen v službene stvari. Hvalibogovski je imel poleg poslov, ki so začrtani v vojaškem službovniku, mnogo opravka tudi z ogleduštvom ali vohunstvom. Pod njegovim nadzorom je delovalo več konfidentov ali zaupnikov, ki so pozvedovali po okraju v prilog vlade, vrhutega je moral paziti tudi na vohune tujih držav, ki so v tistih nevarnih časih pohajali zasedeni deželi. Pušeč iz dolgocevnega čibuka, je strmel v dolgi ukaz, ki mu ga je bil pravkar prinesel, v močnem omotu zapečatenega, vojaški raznašač postajnega poveljništva. Ukaz je prišel z Dunaja preko Sarajeva stopnjema na generala in ta ga je izročil v strogo rezervatno poslovanje mestnemu poveljniku. Nad naslovnim napisom mu

je stala visoka številka s črkama K. B., ki pomenita ‚Kundschafter-Bureau', slovenski ‚vohunska pisarna'. Ker je bila listina izvršena na litografskem pristroju, se je poznalo, da so jo dobile mnoge višje oblasti zasedenih dežel. Hvalibogovski je, čitajoč, kimal in odmigaval z glavo ter pod ogrizenimi brki mišje barve krivenčil ustni. Kaj vse zahtevajo! Človek bi se moral raztrgati, da bi ugodil vsem ukazom — psiakrev! Površno preletevši listino, jo je položil na mizo, obtežil s škarjami. Potem je vstal ter se napotil, da se, valeč goste oblake dima iz ust, izprehodi po sobi in olehča možgane, v katerih so v neredu mrgoleli novi vtiski. Vselej, kadar je dobil važen pismen ukaz, mu je skraja ozlovoljen zabavljal. S psovanjem in hojo po sobi ter s poljsko žganico, ki jo je imel shranjeno v omari ob steni, je napravil red v glavi, preden se je mogel z bistro mislijo lotiti dela. Po kratkem odmoru je zopet sedel, razprostrl listino pred sebe, vzel višnjevordeči svinčnik, čital vnovič ter podčrtaval markantne točke in pripisaval obrobne opazke. Zelo važen ukaz je dobil. Vojno ministrstvo je opozarjalo na mnoge vnanje agitatorje in vohune, ki so se, kakor je nedvomno dokazano, preteklo zimo in pomlad zopet v večjem številu pokazali na več krajih zasedenih dežel, izkušali našuntati ljudstvo, ga podkupovali in mu obetali izdatno pomoč inozemstva. Vse kaže, da so na nekaterih krajih delovali uspešno. „Preskrbljeni s pravilnimi potnimi listi, se ti ljudje prosto klatijo po deželi," je pisalo ministrstvo pod znamko K. B. „Z vso pozornostjo treba paziti nanje. Zdi se, da jim krinka trgovca in krošnjarja ne zadošča več in da hočejo v drugačni preobleki opravljati svoj ničemni posel. Začetkom letošnjega leta se je potikala neka pevska družba, ki je štela dva gospoda in dve ženski poljske narodnosti, mesec dni po hercegovskih postojankah, se družila s častniki in moštvom ter vohunila za neko tujo državo." Tu je Hvalibogovskega oblila kurja polt, našobil je ustni in še enkrat je prečital poslednji odstavek, ker ona pevska družba se je na potu iz Srbije k morju mudila tri dni v Tuzli, gostovala v kazini, pri Agularju in v srbski kavarni, ne da bi bil on ali kdo drug kaj sumnjivega opazil na njenih članih. Oj, oj! On sam, ki je mestni poveljnik in najvišji vojaški policaj,

se je dva večera v svojem maternem jeziku zabaval z onimi pevci in pevkami in starejšo pevko je neko popoldne zaradi narodnega sorodstva celo posetil v njeni sobi Agularjevega hotela. In nikjer ni opazil ničesar nenavadnega. „To bi bil škandal, ko bi vohunil Poljak za tujo, morda celo za rusko državo!“ je viknilo nekaj v njem. Naredil je z rdečim koncem svinčnika velik vprašaj na okrajek, bacil je ukaz na mizo in svetoskrumbno je kliknil: „Wisch!“ — beseda, ki pomeni v slovenščini pusto čečkarijo. Svinčen klobuk bi nataknil ministru na glavo, ker piše tako žaljivo o Poljakih. In napotil se je zopet na izprehod po pisarni. Z visoko dvignjeno, misli polno glavo je korakal po sobi in z razširjenimi očmi je preletel slike, ki so krasile stene. Mimo podob treh članov cesarske rodbine sta viseli tam tudi podobi, ki sta dragi vsakemu poljskemu srcu: ena je predstavljala junaka Kościuszka, druga tistega poljskega generala Bema, ki je v madžarski revoluciji vršil čuda bistroumja in hrabrosti za Košutovo državo. Pri obeh slikah se je Hvalibogovski rad ustavljal, prav kakor bi hodil k njima v skrbipolnih položajih po svet.

Čez par minut je zopet sedel ter čital iz ukaza: „Paznega očesa treba motriti zlasti za tujimi komedijanti, lastniki cirkusov in panoram. Znano je, da je pred kratkim sodeloval pri nekem cirkusu kavalerijski častnik neke tuje države, ki je še ob pravem času prišel oblasti v roke.“ Ta odstavek je Hvalibogovski višnjevo podčrtal in na robu je višnjevo napisal besedo: ‚Albanci‘, ker prejšnja dva popoldneva so se na dvorišču neke mestne gostilne producirali trije Albanci kot vrvohodci. Razpeli so bili vrv s strehe na streho in zelo spretno so kazali svojo gibčnost in smelost; zdolaj pod njimi sta sredi dvorišča dve arbanaški babi proizvajali trebušni ples, ob čemer so se gledalci zgražali, a s slastjo so zrli, posebno pa dame, na one čvrste in drzne vrvohodce. Odpravili so se proti Doboju in to dejstvo je Hvalibogovski zabeležil na ukazu, ker trebalo je dobojsko posadko brzojavno opozoriti o glumačih.

„Pa tudi med domačini je mnogo obupanih elementov, ki delujejo na agitatorskem polju, posebno med onimi, ki so za homatij pod turško vlado bežali na Cetinje,

v Belgrad in Carigrad, ter so se po zasedbi vrnili v svojo domovino, kjer se jim niso mogle izpolniti njih nade in kjer trosijo sedaj neizpolnjive ideje v ljudstvo.“ Ta odstavek je podčrtal dvakrat in na robu je napravil klicaj, poleg pa je napisal: Kaludjer.

„Ker se po nekaterih okrajih nahaja roparska šiba še vedno v polnem cvetu“ — tako se je izražala rezervatna listina — „je v izdatnejši meri treba porabiti konfidente. Neprestano naj lazijo po goratih krajih, z vso opreznostjo naj pozvedujejo o osebah, ki so v zvezi z razbojniki, ki jim dado bodisi nasvete, bodisi prebivališče ali hrano. Premetenim konfidentom bosenskega rodu ne bo težko, se pritihotapiti pod zvijačnimi pretvezami v razbojniške brloge —“ Tu je Hvalibogovski napravil na okrajek velik vprašaj, potem je treščil z listino in svinčnikom ob mizo ter vzkliknil: „Pisarniški kozli vi! Menijo, da se zalezujejo hajduki tako, kakor oni lazijo po dunajskem Ringu za ponočno sovo. Pridi le sem, gigrl, pa nesi svojo frazovito butico v razbojniške brloge! Hm — da si sam stal kdaj pred pravim, resničnim, živim hajdukom, oboroženim do zoba, kakor sem stal jaz sredi groznih Škipetarjev, ne bil bi utekel snažnih hlač —“ Stotnik je odložil čibuk in zopet vstal ter šel k omari po okrepčavo. Požvekuje košček prekajene gnjati s kruhom in zalivaje to prvo predpoldanko s kontušovko in jaržebinko, je umiljeno zrl na diplomo, ki je v okviru visela nad pisalno mizo, na ono diplomo, ki se je pohvalno izražala o njegovem junaštvu za okupacije, za kar je postal lastnik vojaškega reda.

Ko se mu je zdelo, da se je dovolj osvežil, je iznova zapalil čibuk in sedel k delu. Dalje se je listina, sestavljena v slogu lepo ubranih in zaokroženih besed, izražala o tem, kako svedočijo vsi znaki poslednjih časov, da se nahaja v zasedenih deželah še mnogo prepovedanega orožja, skritega po mestih in vaseh, zato treba pozvedovati in ogleduhovati, kar je naloga konfidentov. Naloga vojaštva in orožništva bo, vdirati v takšna skrivališča. V zelo sumljivih slučajih tudi haremom ni treba prizanašati, ker izkazalo se je jeseni 1878. l., da so malkontentni elementi posebno v hareme skrivali orožje.

V posebnem odstavku je ministrstvo s prstom namignilo na bližajočo se uvedbo brambnega zakona. Uvedel se bo s silo ali brez nje, treba pa mu je pripravljati ugodna tla. Oblast bo itak izdala posebna navodila — ‚Fingerzeige' je stalo v originalu — kako treba poučevati ljudstvo o potrebi in koristi novega zakona, ki se ga ni treba bati, ker se bo vsestransko oziral na verske običaje in na ljudske težnje. Konfidenti, ki pridejo z ljudstvom v neposredno dotiko, tudi tukaj lahko sejejo dobro seme.

Dalje je ukaz opozoril na neko prejšnjo okrožnico, ki je v mnogih točkah obširno in splošno govorila o ogleduškem poslu, opozoril na oni odstavek, ki določa, naj se posebno zanesljiv konfident, kadar postane v domačem kraju ljudstvu sumljiv, premesti v drugo okrožje, ako sam želi. Izrabljen konfident naj se preskrbi s primerno službo (uradni sluga, cestar, šumar itd.), v kateri še lahko blagonosno deluje za varnost dežele.

Naposled je ukaz naznanil, da ima dotični fond dosti denarnih sredstev na razpolago, da torej pri tako važnem poslu, kakor je ogleduštvo, ni treba varčevati.

„Nu — torej — hvala Bogu!" je vzdihnil Hvalibogovski, ko je bil do kraja prečital ter višnjevo in rdeče podčrtal odstavek, ki je vzel v misel denarna sredstva. Potem je pismeno pozval vse konfidente svojega območja, da jih pouči in razpošlje po okraju med rekama Drino in Bosno. Te pozivnice je nemudoma predložil okrajnemu načelstvu, ki je imelo v evidenci in primerni službi vse zaupnike.

Tri dni pozneje je stal Atif Sarajlija z zavestjo važnega in koristnega človeka v pisarni okrajnega načelnika. Pl. Pester ga je izprašal o mišljenju drvarjev na Konj-planini. Atif je odkrito povedal, da so drvarji nezadovoljni s hrano in znamkami, da jih inženir podpihuje in jim obeta izboljšanje njih stanja. Načelnik si je to zabeležil, potem je poslal zaupnika k mestnemu poveljniku.

Hvalibogovski ga je vprašal, kaj dela gospod gozdar, potem pa o drugih novicah iz delavskega tabora. Ko mu je konfident začel praviti o drvarski hrani in o inženirju, je odmahnil z roko, ker ni mu bilo prav, da

hoče Atif očrniti častnika, čeprav samo rezervnega. „Povej rajši, kaj dela kaludjer Milošević, s čim se preživlja, če mnogo hodi po okraju in kaj govori.“

„O njem vem toliko, da je mnogo na poti v Tuzlo in nazaj. Mnogo posedava po hanih, vse vasi Posprečja in Majevice-planine ga poznajo, na svojih potih ogovori vsakega domačina in v Piliću poučuje dečke.“

„Saj tam ni šole.“

„Solo je ustanovil kar na vrtu hiše, kjer stanuje.“

„Dobro,“ je rekel stotnik ter napisal, da se nahaja v Piliću šola, katere ni ustanovila, ne priznala oblast, kar treba naznaniti načelništvu. Vzevši v levico ukaz vohunske pisarne, v desnico pa svinčnik, je stopil tesno h konfidentu in, brodeč s svinčnikom po listini, ga je s previdnimi besedami poučil o onih odstavkih, ki so govorili o agitatorjih, o skritem orožju in o brambnem zakonu. Atif je zvesto poslušal, buleč oči v tajnostni papir, ki je bil vsled mnogih višnjevih in rdečih črt ter pripomb ves namočeraden, kakor visok uradnik, kadar tiči v paradni uniformi. Stotnik mu je zabičil skrajno opreznost in strogo molčečnost. Za delovanje mu je to pot odkazal ves tuzlanski okraj južno od Majevice-planine. Obrede naj vse vasi in vsako sumljivo okolnost naj nemudoma javi najbližji orožniški stražarni. O vsem, kar bo videl in slišal, naj mu sporoči, kadar se povrne s poti. — Odštel mu je potnino za petnajst dni ter ga odslovil.

19.

Neko krasno popoldne je Vilar zopet zasedel konja in odjahal, da pozvedava in spoznava kraj in ljudi, seveda na drugačen način nego Atif Sarajlija. In zopet ni prišel dalje nego do Mušićevega hana. Tam je Pero ob poti iz navlečene hoste sekal skleske. Molče sta se pozdravila. Zavedel je konja v senco pod pristrešje in ga privezal. Na tnalu je sedela Danica in obšivala svoj gunjič. Vstala je, razpihala ob kraju pristrešja ogenj in pristavila lonček z vodo. Gost je sedel kraj svojega konja in opazoval deklico, kako se je gibčno kretala pri svojem bornem kuhinjskem poslu, ne da bi si upala pogledati na gospodina Franja. Njeno gladko obličje je

rdelo v sramežljivosti, nekam v stran se nasmihavalo, njene oči so se kradoma ozirale od ognja na vse strani. A zdelo se je, da z enim kotičkom vsekakor pazijo na tujca, ali ne bo vzrojil, ker mora potrpeti in precej dolgo čakati na kavo. Napol suho dračje se je cmerilo med dvema ožganima kamnoma, in voda nikakor ni hotela zavreti. Pa Vilar je rad potrpel. S toploto v srcu se je naslajal ob pogledu na to v nekem oziru smešno deklico.

Prinesla mu je prvi findjan. Preden ga je vzel v roko, je prijel za žličko in mešal črni napoj. Tako je morala postati pred njim. Dvignil je obraz k njej ter mešal in mešal. Pero je klestil drva nekje tam pod mejo, videti ni mogel, kaj se godi pod pristrešjem, kako tujec z očmi in prijaznim usmevom zavaja v greh. Vilar je mešal, dokler ni pljusnilo par kapljic črnine na njeno roko. Tedaj je njen jasni pogled zadel ob njegov obraz, v štirih očeh se je nekaj zmešalo in zamigljalo, kakor da je na vedrem nočnem nebu nastal potres in so zvezde zaplesale krog lune. Zatresla se ji je roka, odvrnila je pogled od gospodina Franja na kavo. Vzel je skodelico, jo nastavil na ustno in prvi požirek je zdrknil v grlo, gorak in sladak kakor prvi občutek ljubezni. Šinila mu je v glavo misel: Kaj ko bi videl stari Pero? Ali bi ne skočil po skriti handžar in navalil na drznega švabskega tujca, ki po nepotrebnem moti nedolžno dušo! To hladno računanje ga je iztreznilo.

Danica ni mogla prenesti tega nenadno nastopivšega, za njo čisto novega, sladkega in pretresljivega občutka, katerega ji je zbudil ljubeznivi tujec. Vsa rdeča v lice je vzela konvico ter stekla čez pot k Oskovi po vodo. Gledal je za njo in v svoji romantični duši se je spomnil kavkaške deklice Tamare, kakor jo je naslikal Lermontov v „Demonu“. Kakor ona k Aragvi, tako teče ta bosenska deva s konvico k Oskovi; ta kraj ob šumečem gorskem potoku je nekoliko podoben kavkaškemu; narod je enako uporen in samozavesten tu in tam, in on — ali naj stopi kot demon pred to krasno in neizkušeno deklico? Zamislil se je v svoj položaj in težko mu je postalo na duši.

Dolgo ni bilo Danice nazaj. Globoko v strugi je slonela ob skalnem robu kraj mlina ter zamišljeno zrla

v potok, ki se je v belih penah lil čez pečino in se vrtel v smaragdno zelenem tolmunu pred mlinom. Kako dober se ji je zdel gospodin Franjo! Kakšna neodoljiva blaženost sije iz njegovih živih, sivkastih oči! Po srcu in duši nič ni podoben tistim tujim okrutnežem, o katerih je toliko slišala v Črni Gori in o katerih vedo toliko slabega povedati v Bosni. Po zimi, kmalu potem, ko je bila prišla iz Črne Gore v Pilić, ji je nekoč strašni Atif Sarajlija tako gledal v oči kakor danes gospodin Franjo. Takrat bi bila kmalu omedlela od groze, v strahu je plakala in kričala njena duša, a danes je čutila, kakor bi stala pred njo sama sreča njenega življenja, sreča, ki se je rodila nekje v daljnih severnih krajih, potovala dolgo pot na jug in je sedaj smejočega obraza nenadno stopila pred njo. Vse jo vleče k tej sreči; padla bi pred tega človeka ter se oklenila njegovih nog. Molila bi pred njim, kakor so jo učili v cetinjski šoli. In v solzah sreče bi se raztopilo srce.

Ko si je ohladila razburjenost, je zajela iz studenca, ki je izviral izpod skale meter visoko nad potokom, ter nesla vodo ljubljenemu gostu. Postavila je konvico kraj njega. „Kje je Vazko?“ jo je vprašal, ko mu je prinesla vnovič kave. Povesila je oči in ni mu odgovorila. On pa ni hotel sprejeti findjana, dokler ni slabo in tiho proiznesla: „V šoli.“ Zopet se ji je prilil tok krvi od srca v obraz, zopet je v sreči koprnela pred tem zmagovitim tujcem. Omamljena je sedla na tnalo. Ne daleč od pristrešja je pela Perova sekirica, v meji nad hanom je čirikal ptiček, vmes je s pronicavim glasom udarjal kos, v jarku je šumela Oskova. Ona ni ničesar slišala; v blaženih sanjah se je zavedala samo tega, da sedi njej nasproti tisti, ki je zbudil v njej pesem prve ljubezni.

Vilar je pil kavo, pil vodo, vil svalčice in pogledaval na deklico, ki več ni dvignila pogleda k njemu. Kakor bi slišal njeno pesem, tako natanko je vedel, kaj se godi v njenem srcu. Vsa dekleta, pred katerimi je kdaj stal, so mu gledala smelo v oči, se ščeperila pred njim, so kazala nekakšen ogenj, ki se je vžgal nekje v njih notranjosti in je izkušal Vilarja omotiti z visokimi plameni, pa je hitro izjedel samega sebe, ker ni bilo nakopičenega dosti goriva v dekliškem srcu — tako je

bilo naposled i pri Katici: no v tej ubogi deklici tli plah ogenj, ki si ne upa na dan in je zato tem vztrajnejši. Žal, da se ta ogenj ne more prijeti njega, da ožge njo samo. Spomnil se je drugega romana, one Puškinove deve, ki se je v gorah sirovega Kavkaza javljala pred vojnim ujetnikom ter mu z iskrenimi in ginljivimi besedami razodevala svoje hrepenenje; toda ujetnik se ni hotel, se ni mogel odzvati glasu njenega srca, ker med njima se je dvigala neprehodna stena.

Dolgo je sedel molčeč in zamišljen. Ko pa ga je njegov konj začel cukati za rokav, hrzati ter kopati s prednjima nogama, je vstal, položil denar na stolček in tiho odjezdil kakor tat s svojim plenom. No zavest, da je zasejal nemir v nedolžno dušo, ga je tlačila ves večer.

Potem je deževalo tri dni in Vilar ni zapustil svojega zakotja. Ko se je zopet razjasnilo, je šel raziskavat Konj-planino, kakšna je na svojem vrhu, namreč nad onim delom, kjer so sekali drvarji. Hotel je z njenega vrha ali s kakšnega prevala pogledati proti jugu v one kraje, ki jih namaka Krivaja, tekoča v Bosno, in Drinača, tekoča v Drino. Menil je, da mora najti točko, s katere si ogleda vso pokrajino do Romanje-planine, zato si je poleg revolverja zataknil tudi daljnogled za pas. Približal se je bil namreč tudi v obleki nekoliko domorodnemu prebivalstvu: v Tuzli si je bil kupil fes, ker klobuk in slamnik nista kaj pripravna za potikanje po šumah, in bosenski pas. Drvarji so mu pokazali stezico, ki se je vila skraja še vedno po pragozdu, pa ta je kazal drugačno lice nego oni zdolaj. Tu je bilo vse bolno, vse je hiralo in se pripravljalo na smrt, ali pa je že ležalo strto in mrtvo na tleh. Tu se je nahajala velika bolnica v carstvu rastlinstva. Zelenje je sicer še poganjalo, pa se ni moglo ponašati s svežostjo in bujnostjo, pricvrknjeno je bilo in osmojeno kakor ob veliki suši. Inženir ni mogel dognati, odkod in kdaj je navalila bolezen v gozd. Morda ga je pred leti že načetega po lubadarju povalil sneženi plaz, navalivši z gorenjih, slabo zarastlih predelov planine, in zdaj to razvalino dalje uničuje škodljivi črv. Pronicav, neprijeten duh je udarjal v nos kakor v bolnici po zdravilih in razkuževalnih

sredstvih. Ta del prašume je bil podoben razsežni grobnici na bojnem polju, v kateri vse križem trohne razmečkana človeška in konjska trupla, razbiti in polomljeni človeški in konjski udje. Strahoma je lezel ob skrivnostni gori poševno in navkreber in zdelo se mu je, da se mu smehlja drobna stezica ter ga ogovarja: Le naprej, človekov sin! Ne boj se teh bitij, majčken del prirode so kakor ti, in v nekem oziru si jim brat vsem, mrtvim in živim! Ljubil je takšne samotne stezice in kadar se je globoko zamislil vanje, so izpregovorile ter mu razodevale čudeže in skrivnosti narave. Govorile so mu o domovini, o ljubezni in usmiljenju, ker na samoti je sam zaželel takšnih besed. Čim više je prišel, tem nižje in redkejše je bilo drevje; mestoma je držala stezica med samim krivenčastim grmovjem, mestoma čez golave, kjer se je vdirala zemlja, in se rastlina ni mogla razviti, potem nad strmim jarkom pod gručami navpičnih skal čez robati gramoz, ki se je namlel od pečin in pokrival celo pobočje, dočim se je debelejše kamenje, ki se je odkrhavalo, zvalilo v dno jarka, odkoder je slišal šumljanje vode.

Nad jarkom je postal, da se ogleda po kraju. Videl ni drugega nego del jasnega neba nad seboj, onstran jarka v senčni strani temnovišnjevkasto plast gozda, ki je pokrival rebrine Zeleboj-planine, a pod seboj tisti sivi debeli gramoz, ki je, podoben kamenenemu morju, na široko zalil strmino. To stran, kjer je stal on, je obsevalo solnce, čigar žarki so segali globoko dol v jarek. Gledajoč ob vznožje, je zapazilo njegovo bistro oko, da se nekaj premiče po kamenenem morju, da se neka temna točka giblje med skalinami, zdaj je vidna, kmalu zatem nevidna. Lahko je večje vrste žival, lahko je človek, ki leze več po vseh štirih nego po dveh. Vzel je daljnogled in videl, da človek kolovrati navkreber, zdaj se dviga na skalo, potem se plazi po njej, zdaj izgine, zdaj se zopet prikaže in se mahedravih korakov opleta po gosto nasejanem pečevju. Ko je prišel oni človek više, je v njem razločno spoznal Atifa Sarajlijo. Vilar si ga je mislil nekje ob Drini na vohunstvu, pa evo ga v teh gozdih, evo ga v jarku, o katerem bi človek mislil, da ga nikdar ne poseti človeška noga.

Zasleduje li razbojnike v tej puščavi? Skrivali bi se todi pač lahko, toda kje jim dobiti hrane? Vilar ni bil boječega srca, pa vendar se je dotaknil revolverja, čigar bucika mu je gledala izza pasa. Ta zvesti tovariš je pregnal mravljince, ki so mu gomazeli, kakor se mu je zdelo, po hrbtu. Atif se je dvigal više in više po pobočju, pokritem že s samim razkrhljenim pečevjem. Ni prišel na stezo, ampak krenil je z gramoza, šel v poševni smeri ter izginil v grmovju.

‚Bog ve, kaj išče v tej odurni samoti. Hajdukov gotovo ne. Dasi je hrust in goreč v svoji službi, se vendar ne bo upal sam nadnje v gozdna skrivališča,‘ si je mislil Vilar ter nadaljeval svojo pot. Zavil je krog skalnih gruč in prišel v nekaj korakov dolgo, senčnato in mračno dolinico, po kateri je tekla ona bistra in čista vodica, ki jo je slišal šumeti iz jarka. Ob tej vodici, ki se je pripenila po izdolbenem skalovitem žlebu, je bilo dosti pestrega rastlinskega življenja. Liki freska je pokrival raznobarven mah peščena tla ob potočku, tu z zelenkastim, tam z rumenkastim ali plesnivosvetlim pregrinjalom. Bogme, kakšen tapetnik je narava! In kakšne žile je zarisala v pečine, razjedene po vodi: tu temnomodre, tam belkaste, tu temnozelene, tam črne in kakor bi se igrala, je, veseleč se svoje umetnosti, i z rdečo barvo brizgnila tu in tam v kamen.

Vilar se je napil iz potočka in udaril naprej v breg. Vsekakor je hotel videti, kakšen je svet zadaj ob razvodnici med rekama Bosno in Drino. Prispel je res na preval, toda tam ni videl nič posebnega. Sami gozdi in skale so se razprostirali vsenaokrog po hribih, zakotjih in jarkih. Naprej se mu ni ljubilo, dasi je stalo solnce še visoko. Ogledaval se je, kje bi bilo kaj odprtega sveta, da bi tam sedel in odpočil, pa prostor, kjer je stal, je bil ves zadelan in obit s skalami in lesom, sličen tesni ječi, tako da v tej moreči tišini ni maral počivati. Napotil se je nazaj po stezi in privoščil si je počitka v oni slikoviti, hladni dolinici, kjer se je bil prej napil iz gorskega potočka. Sedel je na mah in zapušil. Tu ni čutil težkotne, tlačeče tišine; kolikor toliko je bil razgled odprt, in v njegove, od mladostnega navdušenja in hrepenenja kipeče misli je žuborela skromna

vodica, kakor bi gorska vila tiho pritrjevala njegovim načrtom in odgovarjala njegovim željam. V sladki omotici se je zleknil po mahu in zdelo se mu je, da je vila pristopila k njemu, se posestrila z njim ter sedla onkraj potočka na mah. ‚Bodi pošten in pravičen na vse strani!‘ mu je naposled zašepetala. ‚Bodi oprezen in previden, ker tu preži vohunstvo in ovaduštvo na vsakega, ki govori s srcem po svojem umu-razumu. Pazi na svoje mehko, občutljivo srce!‘ Tu je Vilar zatvoril oči in zadremal. A še vedno je videl poleg sebe posestrimo vilo, ki je postala mahoma podobna Danici: po stasu, po obleki in obrazu. Kakor bi se bil napil hašiša, tako sladke in žive sanje je imel.

Zbudilo ga je neko rožljanje, a tisti hip še ni imel v redu svoje zavesti kraja in časa. Preplašen je dvignil glavo. Kaj to ropota nekje v zakotju, kakor bi drdrala kočija po grbastem tlaku ali kakor bi prasketal ogenj v apnenici! Zdajci je priletel kamen po skalovju in prav blizu njega je padel na tla. To ga je privedlo do popolne zavesti. V strahu se je pobral z mahu in skočil iz zakotja na stezico. Mravljinci so mu zagolazili po hrbtu, ko je na ovinku pod skalnimi gručami zagledal visokega moža. Hipoma mu je prišla misel na hajduke, ki se lahko skrivajo med pečinami in so morda vrgli kamen proti njemu. Zagrabil je za revolver, a precej ga je zopet zataknil nazaj za pas, ker oni velikan se je okrenil k njemu. Vilar je spoznal Jovico Miloševića. Smeje sta si šla naproti.

„Tvoj revolver bi mi pričal, da se bojiš hajdukov,“ je začel Jovica. „A ker pospavaš na takšnih samotah, vidim, da se jih nič ne bojiš. In tebi se jih ni treba bati. Poštenjaku, kakršen si ti, ne store žalega.“

„Ali ti občuješ z njimi?“ se je začudil Vilar.

„Ne občujem. Saj tukaj jih ni, v Hercegovini pa že zbira Stojan Kovačević njih krdela. Šel sem pravkar mimo tebe in te nisem probudil, ker si tako sladko spal. A tu na ovinku sem se domislil, da bo bolje, ako greš z menoj, ker bliža se večer. Kako boš hodil sam po temnih gozdih domov — sem si mislil in baš sem se hotel vrniti k tvojemu ležišču.“

„Ti si vrgel kamen?“

„Kakšen kamen?“

„Padel je tik mene na tla, in nekaj je zaropotalo za skalami. Kaj je bilo to?“

„Suh plaz se je odtrgal nekje in zdrknil v kotlino. Hajdiva sedaj v dolino! Do mraka sva v Medvedjem Dolu, naprej naj ti posveti delavec z baklo.“

Hitro sta hodila navzdol. Jovica je stopal gibčno in varno kakor koza; včasi je moral prikrajšati korake ali celo postati, da mu oni ni zaostal. „Polahko, polahko!“ je, postajajoč in zroč nazaj, klical Vilarju tam, kjer je bila stezica zelo strma ali je bilo treba lesti krog krhljivih in mlinčastih hlodov, ležečih v poslednjem mrtvilu v bolnem gozdu. Inženir se je na vso moč trudil, da bi ga brez zadržkov dohajal, pa se mu ni posrečilo, čeprav je bil že premočen od potu. Sramoval se je svoje okornosti in nespretnosti in zdelo se mu je, da je kaludjer nalašč zapustil pravo stezo na strani in drl naravnost čez trhline, da bi pokazal Švabi, za koliko je Bošnjak v svojih opankah utrjenejši na takšnem ozemlju.

Ko sta prišla na zložnejšo pot, sta se porazgovorila. Milošević je pravil, da je šel prejšnji dan po opravkih v Kladanj, a sedaj se vrača.

„Torej si dva dni zamudil šolo,“ je pripomnil Vilar.

„Moje šole je itak konec. Predsnočnjim sta prikorakala v Pilić dva orožnika z ukazom, da mi načelnik prepoveduje šolo, ker nisem uradno preizkušen, potrjen in nastavljen za učitelja.“

„In kaj sedaj?“ je presenečeno vprašal Vilar.

Jovica je potresel svoje kodre in zmajal z orjaško ramo. Čez hip je vzkliknil: „Nič. Moja roka se kmalu ozdravi in onda — kar hoče naš pravoslavni Bog.“ Svečano so donele te proroške in zlovešče besede po gozdnem mraku.

Vilar je molčal. ‚Preobilje življenske sile se nahaja v tem korenjaškem človeku. Škoda zanj, da mora poginiti v neravnem boju, toda s svojimi nazori in svojo neupogljivostjo bi poginil tudi za samostanskimi zidovi, ker za mirno življenje ni bil ustvarjen.‘ Tako si je mislil, zroč na močna meča svojega sopotnika. In domislil se je naših šol: kako je tu vse lepo urejeno po neki šabloni

in nadzorovano, uklenjeno v sistem, tako da se mladina vadi hinavstva, laži in pohlevne udanosti. Miloševića pač niso smatrali za sposobnega, da bi polagal v mladinska srca kvas, iz katerega bi vzklile čednosti, ki naj dičijo udanega in pokornega državljana. Zato so razgnali njegovo šolo. Vedeli so, da je v njegovih mislih in besedah kvas, ki rodi odpor in željo po svobodi, zato so mu zabranili pouk. Tako je premišljeval inženir.

Po dolgem premolku je izpregovoril: „Škoda tvoje šole. Videl sem te oni dan, ko sem šel z Bobojedcem mimo in si poučeval na vrtu. Ugajalo mi je tvoje učenje.“

Milošević je obstal in z nasmešljivim izrazom zroč inženirju naravnost v obraz, je rekel: „Ti si me nadzoroval in ovadil?“

Vilar se je zavzel. „Jaz? To se zelo motiš. Jaz — vohun in ovaduh proti učitelju?“ Drzno je gledal na Miloševićeve bele zobe, ki so se prikazali med rdečima, smejočima se ustnicama. Nehote je njegova desnica legla na revolverjev držaj.

„Pusti vraga za pasom,“ je rekel Jovica. „Ne bojim se ga, a tebe spoštujem, ker te poznam, da si pošten in odkrit ter ljubiš naše ljudstvo. I za mene si se že zavzel v položaju, ko ti je bilo to sitno.“ Nadaljeval je pot navzdol.

„Nič mi ni bilo sitno, ker vsaki krivici odločno nasprotujem,“ se je razburil Vilar.

„Oprosti, brate, samo pošalil sem se s teboj. Dobro vem, da me je ovadil Atif Sarajlija, ki baš sedaj vohuni po okraju.“

„Kdo ti je to povedal?“

„V našem taboru je vse znano, kar se dela v vašem. Vem, kdaj si prinesel ukaz Atifu, naj gre v Tuzlo, da ga pošljejo po vohunskih potih. Vem, da je hodil danes po tem gozdu, in skoraj bi uganil, kaj je iskal todi.“

„Tudi jaz sem ga videl. Prišel je iz jarka, ki se nahaja tu doli pod nama.“

„Dobro, gospodine Franjo. Zapomni si današnje popoldne. Čez sedem let vse prav pride.“

Vilar se je začudil ob vsevednosti agitatorjevi. „Kje je vaš tabor?“ je vprašal in tisti hip je obžaloval

svojo preveliko radovednost, ker je vedel, da ji Jovica ne ustreže.

„Ves narod od morja pa do reke Drine in še dalje je naš tabor. Svojo usodo si določimo sami.“

„Ne igrajte se z železom in krvjo. I v Bosni se obrne vse na bolje. Mi smo počasni kakor Rusija, no odločilni krogi včasi niso brez dobre volje. Treba počakati, ko bodo smeli bosenski ljudski zastopniki in zagovorniki odkrito govoriti o tem, česa treba Bosni. Čas poruši vse staro in zgradi novo.“

„Do takrat bo zamorjen naš čut za svobodo.“

„Pod sultanom ste živeli neko široko handžarsko svobodo, vsaj pravite tako, v tej svobodi pa ste zaostali za sto let za drugimi narodi.“

„Tudi Bolgari so bili pod sultanom, pa glej, kako sedaj napredujejo! Ta vlada pri nas pa nima denarja za naše šole.“

„Ti greš neugnan za nekim ciljem, da bi uveljavil svojo osebnost,“ je govoril Vilar, zroč v agitatorjeve kodre. Takrat še ni poznal sebe, ni vedel, da bodo smatrali tudi njega za samosvojega človeka, za takšnega, ki hoče po svoji glavi vse sam zasnovati in uravnati, ki se ne boji težkoč življenja, izvirajočih iz tragičnih nasprotij med bornim posameznikom in mogočno družbo. „Žal, da sedaj ni prostora za takšne krepke, neupogljive značaje. Odkrito ti povem, Jovica, da se bojim za tvojo bujno glavo.“

Kaludjer je pritrknil, rekoč: „Srbin se ne boji smrti. Smelo ji je gledal v oči na mnogih bojiščih. Tudi za Avstrijo se je boril hrabro kakor za svojo domovino. Nasilne smrti smo v Bosni vajeni, o čemer še zaslišiš, o čemer se i sam prepričaš. Spomni se takrat mene, gospodine Franjo!“ Po teh besedah je zamahnil z gorjačo in širokih korakov je stopal navzdol.

Vilar je zopet zaostal. Usta so se mu raztegnila v nasmeh. Smejal pa se je svojemu priimku ‚gospodin Franjo‘, ki se je tako hitro raznesel in udomačil po okraju. Ni li to znamenje, da postaja popularen? Čez hip pa je navezal svojo misel na Miloševićeve besede. Na kaj namigava agitator? Ali se res pripravlja nova

vstaja? Ali se hoče v nasilni smrti žrtvovati, ali res upa na končno zmago in se hoče pobahati z njo?

Jovica je postal ter se ozrl po bolnem gozdu. Ko ga je bil oni došel, je rekel: „Glej, brate, takšnemu gozdu je podoben narod, ki si ni umel ohraniti svoje individualnosti. Koliko je tu krog naju hiranja in smrti!“

„A še se dviga marsikakšen zdrav hrast, boreč se za svoj prostor. Takšnemu hrastu si podoben ti, Jovica. Sprijazni se z razmerami, ne sanjari o brezuspešnem uporu. V misli se ti kaže vse drugače, nego se dogaja v resničnem življenju. Ti se precenjuješ, tvoji vratolomni nazori te privedejo kvečjemu v hajduški tabor. Kaj pomaga dandanes Bosni vsa handžarska slava? Nastopila je zanjo nova doba, ki zahteva mirne, trezne, globoko premišljene politike, nikakor pa tiste handžarske. Prepričan sem, da bi ti s svojo nadarjenostjo lahko mnogo koristil svojim rojakom, ko bi se nekoliko ugnal, udal, vpošteval faktične razmere —“ Vilar je vedel, da govori budalost, da je vsaka beseda pred Miloševićem bob ob steno, no nekaj ga je gnalo k temu orjaku in trpinu. Duševno se mu je približal, ko se je bil zavzel zanj pred Buzdugo. Našel je človeka, ki se je upiral vsemu sedanjemu sistemu, v nekem oziru sorodno dušo, ki je kakor njegova trpela in sovražila sodobno družbo.

Milošević je obstal pred trhlim deblom, ki jima je zapiralo pot. Z divjim ognjem v očeh je pogledal na Vilarja, ki je ostrmel ob takšnem pogledu. „Ti nisi videl naših bojev,“ je nasmešljivo rekel, „nisi še dolgo v Bosni, torej ne poznaš še vsega našega trpljenja, zato ti tečejo kakor popu pred bolnikom pomaziljene besede vse vprek: ena z brda, druga iz doline.“ Gibčno se je zavihtel čez deblo ter počakal tovariša, ki je trudoma kobalil čez drevo, kakor bi se vzpenjal na slona. Jovica je nadaljeval: „Tudi trdo drevo navrta črv, a mene ne bo. Ti mi namigavaš, naj grem na tuzlanski otok in naj se tam utopim v vaših zabavah. Dobra pridobitev bi bil jaz za vohunstvo in ovaduštvo, ker več vem nego deset Atifov, več nego vsi njih konfidenti skupaj. Kakor pop peva, tako i djak odpeva. Pa slabo me poznaš.“

Vilar je bil prelezel mrtvo drevo. Zadihan je odgovoril: „Tudi ti me slabo poznaš. Niti pet korakov

bi ne šel s teboj, ko bi ti tukaj kot domačin upravljal vohunski posel. Hotel sem ti svetovati, da bi se pri svoji sposobnosti lahko potrudil za učiteljsko pa tudi za uradniško mesto. Vaša odvisnost se bo nekoliko ublažila, kadar pridejo domačini v uradniške službe. Dosle niti uradni sluge niso vašega rodu.“

„Niso in ne bodo. Kakor po naših gozdih, tako se je zaskominalo vašim ljudem po bosenskih službah, Bošnjak pa naj pogine, naj se izseli, ako tukaj ne mara bedno životariti. Za časa turške carevine smo govorili:

Siti vuci i na broju ovce —
nit je bilo nit će kada biti.

Tudi sedaj ni bolje. Sicer se pa moja dobra glava i za bogato plačo ne ukloni, dokler je živa. O tem mi ne govori, gospodine Franjo! Ko bi prišlo tisoč mož s tvojim srcem k nam in bi se kakor ti pomešali med nas in bi posedali z nami, onda bi spoznali naše siromaštvo in našo nesrečo in pomagali bi nam. V družbi takšnih poštenih ljudi bi i jaz delal za Bosno; a oni v mestu, oboroženi in učeni, nimajo srca za nas, naše bede nočejo videti, oni nam s svojimi zakrknjenimi dušami nikdar ne pomorejo. Skozi okna svojih kavarn in gostiln zro s preziranjem na našo obleko, štejejo nas k bitjem nižje vrste, celo njih propadle ženske se ošabno smatrajo za zmagovalce in porobitelje Bosne.“

„Vseh naših žensk mi ne meči v eno košaro! Tudi dobre, sočutne ženske imamo. Vse časti vredna je na primer tvoja teta.“

„Vukosava Bajićeva je zlata duša, prava Srbkinja, nje ne štejem med tujke. Si li govoril z njo?“

„Menila sva se o tebi. V njej imaš dobro zagovornico.“

„Pove naj ti, koliko mi velja lastna osebnost. Vse sta mi svoboda in srbstvo.“

„Brate, zdiš se mi samonikel, izobražen, načitan, skratka čudovit človek. Večkrat premišljujem o tebi. Burna je morala biti tvoja mladost kakor vsakega človeka, ki se je rodil v Bosni in Hercegovini ter je videl pojemanje turške sile. Radoveden sem, kako si prišel

baš ti s svojim nemirnim srcem in viharno mislijo v samostan.“

Tedaj je kaludjer postal, se obrnil k inženirju in ga vprašal, ima li duhana pri sebi. Vilar mu je ugodil. Zvila sta si svalčici. Srbu sta se od razburjenosti tresli rdeči ustnici, ko je lepil papiroso.

20.

„Idiva počasi, ni še tako pozno, in zamuditi nimava ničesar. Pojasnjeno naj ti bo moje življenje, da me boš sodil po pravu in resnici,“ je rekel Milošević in nadaljeval pot. „Rodil sem se v Nevesinju v Hercegovini, kjer je imel moj oče dučan in hišo. Moja mati me je tako vzgajala, da sem že v svoji otroški dobi vzljubil svečeniški stan. V našo hišo je zahajal tedanji nevesinjski pop Aržen Dimitrijević, častitljiv, dober in reven starček. Vse je dal siromakom, neustrašno se je potegoval za kristjane, kadar jih je gnetel Turek. Večnaja pamjat poštenemu človeku! (Jovica je dvignil čepico.) V našem domu je bil skoraj vsak dan. Pravil nam je o slavni minulosti grškega in srbskega naroda, o zmagovalni sili pravoslavne vere, kar se je močno prijelo moje mlade duše. Rad je posedal pri mojem očetu v dučanu, kamor jima je moja mati prinašala kavo. Pri kavi sta rešetala politiko in delala načrte za osvoboditev Hercegovine. Še drugi mrki možje so zahajali tja in prepričan sem, da se je v našem dučanu zasnovala nevesinjska vstaja, ki je zanetila takšen ogenj na Balkanu. Kakor bi bil sam otrok, tako se je otec Arzen igral z menoj; toliko miline in dobrote je bilo na njem, da si nebeških svetnikov nisem predstavljal drugače nego v njegovi podobi. Ko sem bil dvanajst let star, sem umel po njegovi zaslugi že gladko čitati in pisati. Mati mi je večkrat rekla, naj se zgledujem po tem svetem starčku, ki je ob praznikih molil v naši hiši različne molitve ter pel dele liturgije, pri čemer sem mu i jaz pomagal. Ko je bil spoznal moj lepi glas in mojo nadarjenost, je prigovarjal roditeljem, naj me posvetijo popovskemu stanu. Oče se je nekoliko branil, mati pa je precej pritrdila, nakar se je pričelo učenje doma pod Arzenovim vodstvom.

In spomnili so se ti dobri ljudje, da bi bile moje vednosti nepopolne in nezadostne, ko bi završil učenje v kakšnem hercegovskem samostanu; zato so določili, naj grem na končne študije v seminarske šole v Karlovcih. Moje veselje do popovstva se je nekoliko ohladilo pri misli, da moram zapustiti roditelje in kršno Hercegovino, no udal sem se. Takrat sem bil že dvajset let star. Moja mati je pisala v Karlovce svojemu stricu, ki je bil uradnik na dvoru patriarha Andjelića, pisala je svoji sestrični Vukosavi Bajićevi, in tako sem bil po priporočilih in priprošnjah sprejet v patriarhove šole. To se je zgodilo štiri leta pred nevesinjsko vstajo. Učitelji v Karlovcih so bili častitljivi in prijazni svečeniki, pod njih okriljem sem še bolj zagorel za njih stan. Marljivo sem se pripravljal za poklic. Nisem se učil samo tega, kar treba vedeti popu, tega je namreč malo, tudi v druge stroke sem pogledal, na primer v zgodovino in proučil sem srbsko in hrvatsko književnost. Skraja sem sanjaril o tem, kako pojdem v samostan in se poglobim v carstvo znanosti, pozneje sem izpremenil misli. Zgodila se je z menoj velika premena, ko je bilo vstalo Nevesinjsko Polje proti Turkom in se je upor razširil po vsej Hercegovini. Vesti iz domovine so me toliko prevzele, da sem od dne do dne bolj zanemarjal nauke. Knjige so ležale nedotaknjene na polici, prah se je nabiral na njih, a jaz sem hodil s sklonjeno glavo in neprestano sem premišljeval o mukah in junaških podvigih svojih rojakov. Srbija in Črna Gora sta napovedali Turčiji vojno. Takrat nisem mogel več prestati v Karlovcih. Želja po roditeljih in po bojih s Turki me je gnala domov. Nekega dne sem stopil pred seminarskega predstojnika, pred strica in Vukosavo Bajićevo ter jim naznanil svoj sklep, da hočem postati deležen usode svojih rojakov in se nemudoma vrniti v Hercegovino. Niso mi branili, tem manj, ker se je moje učenje že bližalo koncu in sem znal že na pamet ves katekizem ter psaltir in mi presledek ni mogel škodovati. Preskrbeli so me z denarjem in v družbi treh Srbov prostovoljcev sem se vrnil domov. Moja pot je šla po polževo. Avstrijska uprava ni rada videla privala prostovoljcev. Naposled sem vendar prispel v Dubrovnik. Tu sem zvedel od nevesinjskih begunov,

da leži moj oče ranjen v dubrovniški bolnici in moja mati streže tam bolnikom. Tekel sem v bolnico. Oče se je v prsi ranjen boril s smrtjo. Spoznal me je pač, a govoriti ni mogel več. Shujšano, malone do kraja uničeno sem našel mater, ki je bila pri mojem odhodu v Karlovce tako krepka in zdrava ženska. Njen obraz je okostenel in upadel, oči so se ji globoko usedle, same solze so zamorile njih nekdanji sijaj. Prvikrat sem jo videl tedaj jokati. ‚Draga mati, povej, kaj se je zgodilo z nami?‘ sem zavpil, držeč v naročju ubogo mater in zroč na umirajočega očeta. Zvedel sem vso našo trpko hercegovsko usodo. Pred letom se je bila začela vstaja in z njo slabi časi za očeta. Krščansko prebivalstvo je zbežalo z Nevesinjskega Polja, kdo v gore k vstašem, kdo v gostoljubno Črno Goro in v Dalmacijo. Moj oče ni ničesar več prodal: Turki niso zahajali v njegov dučan; kar je še ostalo drugega prebivalstva, je bilo vse obubožano. Velika beda se je naselila v naši hiši in po vsej Hercegovini. Pičla polja so ležala večinoma neposejana, a kdor jih je še obdelaval, ni več hotel plačevati tretjine. Ves dotedanji družabni red, itak nevzdržljiv, se je zrahljal in razvezal. Četovalo se je vse križem: zdaj so udarili na puntarske vasi Turki, kmalu za tem so navalili vstaši. Po nekem spopadu so Turki zažgali Nevesinje, in zgorela je naša hiša z dučanom vred. Tako je prišel moj oče ob svojo imovino. ‚Beži, Danica — je rekel moji materi — beži s hčerko in drugimi rodbinami v Dubrovnik, jaz pa vzamem puško ter handžar in pojdem v gore.‘ Tako se je zgodilo; močna četa Stojana Kovačevića je spremila begunce do meje. Tako je ubežala moja mati v Dalmacijo. Ker je bil moj oče ugleden, drzen in hraber in je imel še nekaj novcev, je postal vojvoda večji četi, ki je pod njegovim vodstvom vršila čuda junaštva. Pol leta je četoval po Hercegovini, dokler ga ni v nekem boju ob dalmatinski meji zadela turška krogla. Vstaši so ga odnesli čez mejo, in dalje dobri ljudje v Dubrovnik.“

Jovica je umolknil.

„Pripoveduj dalje!“ ga je izpodbudil Vilar.

„Dva dni po mojem prihodu v Dubrovnik je moj oče umrl. Večnaja pamjat hrabremu junaku! (Jovica je dvignil čepico.) Ker so premnogi begunci postali

dalmatinski vladi nadležni, sem vzel mater in sestro in ju odvedel preko Kotora v Črno Goro. Potem sem se oborožil in hajdi po najkrajših stezah v Hercegovino. Spoznal sem Stojana Kovačevića, Lazarja Sošico, Hubmajerja, četovali smo po vsej Hercegovini; tudi na strani Petra Karadjordjevića sem stal pred sovražnikom. Bil sem že nad pol leta vstaš, ko so nas nekoč prisilili Turki, da smo se jim umaknili na črnogorsko ozemlje. Takrat sem zapustil četo ter se napotil na Cetinje, da vidim svojo mater. Toda več je nisem našel med živimi. Umrla je bila od srčne boli v veliki bedi kmalu po naselitvi na črnogorskih tleh. Večnaja pamjat dobri majki!“

Jovica je vtretjič dvignil čepico ter jo pomaknil na tilnik. Vilar je ginjen gledal na njegovo bodro postavo. ‚Ta je dostikrat videl smrt‘ — si je mislil. Rad bi bil kaj pozvedel o Danici, pa se ni drznil vprašati. Da bi pobudil kaludjera k nadaljevanju svoje povesti, je vprašal: „Kaj se je zgodilo z onim popom — Dimitrijevićem?“

„Sveti otec Arzen je umrl prvi mesec vstaje. Turki so ga vklenili in vrgli v neko mrzlo ječo, kjer so ga pustili tri dni ležati. Zvračali so krivdo nanj, da je šuntal na upor, pa mu niso mogli dokazati. V ječi se je prehladil in je kmalu na to umrl. Bil je že nad osemdeset let star. Vsi moji dobrotniki so poginili. Večnaja jim pamjat!“ Jovica se je odkril, se prekrižal in par minut je korakal s sklenjenima rokama. Iz njegovega izmučenega srca se je dvigala k nebu vroča molitev za hercegovske mučenike. Grozna tišina je vladala v mrtvem gozdu; le brstje in suho vejevje je hreščalo pod težkimi koraki. In mrak je že nastopal.

Ko se je bil pokril, je inženir izpregovoril: „Kaj — si se li s Črne Gore še povrnil v Hercegovino? Ali ste še četovali?“

Jovica je zamahnil z roko in počil s prsti, kakor bi hotel pregnati vse težeče ga lirske občutke in spomine. „Haj!“ je kliknil v mrak in utihnil. Čez hip je nadaljeval: „Četovali smo do poletja 1877. leta. Takrat so odjenjali Turki in Hercegovini se je olajšalo. Potrebovali so neštetih množic vojaštva, da branijo Donavo in Anatolijo Rusov, ki so jim bili napovedali vojsko. V silne roke je prešla usoda balkanskih Slovanov. Odložil sem

orožje ter se vrnil v Karlovce. Doba bojev je napravila iz mene moža. Učenih knjig več nisem jemal v roke, več nisem hrepenel po zaprtju za samostanskimi zidovi, a poprijela se me je želja, da bi prehodil vse kraje, kjer prebivajo Srbi, utrjujoč ljudi v veri in narodnem odporu. Najrajši bi bil postal nekakšen potujoč svečenik, podoben onemu, o katerem je pel Kačić:

I otide od grada do grada,
ispovida, grčki pripovida,
Boga moli, poje liturgiju,
travu jede, hladnu vodu pije.

Glej, brat, tako nevesel stan sem si izvolil."

Kaludjer je zadržal vejo, ki je zapirala pot.

„Kako si prišel v Bosno?"

„Z Avstrijo vred sem prišel in kakor Avstrija tako sem i jaz pričakoval veselega sprejema. Patriarh Andjelić je izbral nekaj popov in svečeniških novincev ter jih dal na razpolago novi bosenski vladi, da jih nastavi na izpraznjenih župah in po samostanih. Prišel sem v samostan v dobojskem okraju. Tu naj bi se še izpopolnil v svetih obredih, potem bi me posvetili za dijakona. Kmalu mi je postalo samostansko zidovje pretesno in želel sem si vun med narod. Ob izgredih, ki so se godili ob razoroževanju, se je zbudil v meni stari vstaš. V vseh prepornih vprašanjih, pri vseh krivicah, ki so zadele domačine, sem stopil javno in odločno na stran zatiranih siromakov vseh veroizpovedanj, dočim je moj iguman, vreden učenec madžarskega patriarha Andjelića, na vse načine pazil, kako bi poslužil vladi. On je pri vsaki krivičnosti, ki se je zgodila Bošnjakom, zaprl oči. Seveda sem se kmalu razprl z njim. Si li slišal v Tuzli, kako sem pometel z razuzdano gospodo v Ozren-manastiru?"

„Nekaj malega sem slišal, natančneje povej ti!"

„Dobro. Takrat sem javno opomnil gospodo, naj se vede dostojno, ako se prišteva olikanim ljudem. Pod Ozren-planino je prastar samostan, kamor je izza davnih časov ob Marijinih praznikih, potem na Ivanje, Petrovo in Ilijino trumoma potoval pravoslavni narod, da išče

tolažbe pri božjih ugodnikih. Nekdaj so bili menihi goreči za vero in s tem i za narodnost, zato so bili Turkom trn v peti. Prigodilo se je v burnih časih, da so se vršile bitke med Turki okoličani in božjepotniki. Naposled je turška vlada zaprla samostan in iztirala igumana in njegove tovariše. Dandanes vidiš v cerkvi sledove turške okrutnosti. Notranjost sten je razdrapana in obstreljena, bogorodici so izpraskane oči. Pod avstrijsko vlado se je ono svetišče zopet otvorilo. Ker menihov tam še ni, sva z igumanom hodila tja ob božjih potih opravljat cerkveno slavnost. Tako sva bila tam i predlanskim na Petrovo. Dan je bil krasen in mnogo pravoslavnega ljudstva, starega in mladega, se je narinilo od vseh strani. In glej, iz Tuzle so prišla tisti Petrov dan gospoda, oborožena s sabljami in revolverji, da ogledajo manastirske zanimivosti. Pravzaprav so prišli na samo zabavo. V družbi se je nahajal Bajić s soprogo in svakinjo; te sem poznal iz Tuzle, ker sem parkrat posetil svojo dobro teto. Tudi žida načelnika sem poznal. O orožniku Buzdugi so mi povedali tuzlanski Srbi, ki so prišli na božjo pot, da je zver v človeški podobi; pripeljal je s seboj omoženo handžijico iz hana ob Spreči, razuzdano židovko. Še trije drugi oficirji so prišli z izletniki. Prihrumeli so dopoldne po končanem cerkvenem opravilu, navalili na samostan in cerkev in vse so preobrnili. Iguman jim je vse razkazal in jih povabil na obed. In ti ljudje so se razprostrli po samostanu, kakor bi bili doma. Iz svoje sobe sem videl, kako se razbrzdano vedejo po hodnikih. Takih drzovitih razuzdanosti, kakršne je uganjal načelnik z Bajićevo ženo in orožnik Buzduga s Samojlovko, še nisem bil priča. Grem k igumanu in pravim: ‚Ti ljudje so menda znoreli; okupirali so manastir in ga skrunijo. Po hodnikih se vodijo za bele roke in vedejo se, ko da je temna noč. Turki niso huje gospodarili v njem.‘ Iguman je nevoljno odgovoril: ‚Pusti jih, oni so gospodarji. Sami bodo dali odgovor pred Bogom. Narod jih ne vidi za samostanskim zidovjem. Pohujšanja ni.‘ V meni je vrela kri, a molčal sem. Tudi pri obedu niso kazali posebne olike. Imeli smo pečenega jarca, pilav in kruh; vina ni bilo v samostanu. Stregel nam je knez iz Petrovega sela.

Ker je prinašal v obednico bos in je nosil kito, so se mu hohotale ženske. Najin obed jim je bil preskromen, razpoložili so torej po mizi vse, kar so prinesli s seboj: kuretino, svinjino in veliko čutaro vina. Iguman je govoril umiljeno, ponižno in udano ter jemal od njih brašna, a jaz ničesar nisem hotel vzeti od teh razvratnih ljudi. Vse sem uljudno odklonil, ker se mi je gabilo iz njih rok. Mrko sem zrl nanje, ki so jedli kakor kobilice in pili kakor čutare. To ni bilo prav onemu Buzdugi, ki sem ga bil maloprej zasačil pri grehu. In ker slučajno nisem bil navzoč pri neki napitnici, ki jo je proiznesel načelnik, me je oblastno vprašal orožnik: ‚Povej, kakšne vere si ti, kaludjer, srbske ali avstrijske?‘

Čista je moja vera — sem odgovoril — ker korenini v Bogu. A vedi, da v Švabi ni vere, kakor ni v morju mere.

‚Kaj meniš, kaludjere,‘ je povzel, veselo zroč name in na svoje ženske, ‚ali kdaj zasije Bosni solnce slave, kakor se bolj abotno nego koristno izražajo srbski pesniki?‘

Odgovoril sem: Vse se lahko zgodi; naš pregovor pravi: Iz robstva ikad, iz groba nikad. Slava in propast gresta druga za drugo kakor dan za nočjo. — Še več podobnega, zadirljivega smo govorili. In tako so se napele strune.

Po obedu je šla družba na tratino za cerkvijo, kjer je taborilo ogromno ljudstva. Na več mestih se je igralo kolo. Družba se je zarila, ali kakor pri vas pravijo, ponižala se je med ljudstvo. Šel sem kraj Buzduge, ki je delal družbi gaz. S svojo bikovko je ošvrknil zdaj tega, zdaj onega, včasi prav občutno. Ljudje so se umikali in divji pogledi so sršeli na oblastnega človeka. ‚Je li to moralno, kaludjere, da igrajo vaši ljudje na božjih potih kraj cerkve kolo?‘ me je vprašal sredi množic.

V tem ne vidim ne jaz ne naša pravoslavna cerkev pohujšanja — sem odgovoril. Mladi in stari ljudje se zabavajo po naše javno, pod milim nebom in pri belem dnevu. Preglej vse množice, ni enega pijanega ali drznega človeka ne najdeš med njimi. To je njih nedolžno veselje. So li moralne vaše zabave? Videl sem vas, kako ste se

nesramno zabavali po pustih samostanskih hodnikih, videl sem te, kako si z ono omoženo židovko vdrl v prazno samostansko celico. Reci, gospodine, je li to spodobno? Poslednje stavke sem vpil, tako da so jih slišali mnogi in ostro sem zrl na grešnika. Grozljiveje ga ne bo sodil večni Bog na sodnji dan. Narod je bil itak že razburjen, ker marsikoga je skelel udarec orožnikove bikovke, drugi so se zgražali, ker se tujci niso povsem spodobno vedli v gneči: moški so poizkušali briti norce iz naših deklet, ženske so porogljivo govorile o naših nošah in o nakitju naših ljudi.

‚A-a — ti si se osmelil nas zalezovati!‘ mi je tiho siknil Buzduga. ‚Čakaj, drago mi še plačaš za to!‘

Ne bojim se te — sem rekel mirno. Pri nas pravimo: En greh je mnogo, a malo je i tisoč dobrot. In vi valite le greh na greh. Vi hodite po svetu kakor čebele po cvetu. Pa tudi vam pride dan plačila.

Tedaj je viknil nekdo v druhali: ‚Narod nima orožja, a vedel bo braniti svojo čast!‘

Za njim se je oglasilo iz druge tolpe: ‚Obleci prašiča v zlato, a on pojde zopet v blato.‘

In tretji je rekel: ‚Grobnica vam kosti izmetala!‘

Vse to se je vršilo zelo hitro. Načelnik Pester, ki se je z Bajićevo ženo ril skozi množice, se je plašno okrenil k igumanu ter vprašal nemški: ‚Kaj pomeni to?‘

‚Narod se zabava,‘ je tiho odgovoril iguman in pristavil: ‚Najbolje bo, velemožni gospod načelnik, ako pojdemo nazaj v samostan.‘ Ko je videl načelnik na njegovem obrazu bledost in strah, je namignil svoji družbi, ki je obmolknila in se vsa poparjena počasi zavlekla med samostanske zidove. Iguman me je obrisal z groznim, sovražnim pogledom, potem je šel za tujci. Čez pol ure je družba ozlovoljena zapustila Ozren-manastir, ne da bi se bila pri meni kaj poslovila. Iguman jo je spremil preko gozdov kraj potoka Jadrene v dolino, kjer so jo čakali vozovi. Tri tedne pozneje sem moral zapustiti samostan, ker ustrežljivi iguman me je opisal oblasti kot nemirneža, nezadovoljneža in strastnega agitatorja. A to sem, bogme! Drugačen ne morem biti. Ostro so odsle začrtana moja pota, edina moja strast je odpor na vsej črti, odpor takšni kulturi.“

„Kaj pomaga odpor!“ je izpregovoril Vilar. „Pogled na trpljenje svojih bratov rodi globoko usmiljenje in ljubezen do njih, to poznam po sebi. Toda odpor z orožjem — kako je mogoč, če nimate pušk in handžarjev?“

„To se vse dobi. Treba nam odvažnih in smelih mož. In mnogo sem jih videl v hercegovskih vstaških četah.“

„Če ima pa nasprotnik nad petdeset dobro oboroženih, drznih mož za enega vstaša? Kako se morete potem nadejati ugodnih uspehov? Svoje življenje tvegate v bojih, ki so brez upa zmage.“

„Tako so javkali tvoji predniki. Svojo usodo ima narod sam v rokah.“

„Tu odločujejo razmere, sosedstva —“

„Vsak si mora svoje razmere tako uravnati, da živi.“

„Res, uravnaj si jih tako! Toda ne z orožjem in krvjo. Morda vam obetajo glasovi iz inozemstva pomoč, pa to je lažniva izpodbuda. Lahko zanetite v obmejnih krajih vstajo, ker se po prvih neudačah lahko skrijete za mejo, toda s tem daste vladi nov povod, da bo z vsem svojim bojnim in pisarniškim orodjem še huje pritiskala na vas nego dosle. Samo olja prilijete v ogenj. Pripoznavam, da se ti je godila krivica, vem, zakaj nosiš obvezano roko —“

Milošević se je naglo okrenil. „To ti je pravila moja vrla teta.“

„Da, gospa Vukosava Bajićeva mi je pravila. Rekla mi je, naj ti prigovarjam, da se preseliš v Srbijo, tam bi si lahko našel mesto, kjer bi uspešno deloval za blaginjo naroda. Na primer kot učitelj. Več bi mu koristil, nego moreš tukaj z orožjem in krvjo. Naš boj je v neprestanem delu in ves naš napredek je v neumornem delu. Za boj z orožjem nimamo moči.“

Jovica je pljunil v breg. „Vaše moči so izmozgali, pri vas se bije boj samo na papirju, z besedami, z učenostjo. Idi torej za denarjem, a jaz se bom bojeval z orožjem za pravico.“

„Pride čas, ko se pomiri tvoja vstaška kri. Tedaj boš s svojo izobraženostjo več koristil, nego moreš z brezuspešnim agitatorstvom.“

Namig na izobraženost je laskal Jovici. Vzbočil je prsi in oživljeno je zrl v hitro nastopajočo noč. Stezica ju je vedla skoraj po ravnem vprek nad Volčjim Dolom. Po dolgem premisleku je rekel: „Vsekakor mi ugajaš, gospodine Franjo. Morda bom res moral kdaj odtod. Pa za beg je časa dovolj.“

Pri kolibi v Medvedjem Dolu sta se poslovila.

21.

Drvarji so sedeli pri večerji. Vilar, je počakal zunaj; po večerji je poklical kuharja Janeza, da mu z bakljo sveti po gozdu. Meseca še ni bilo na obzorju; sicer pa njegova luč ne bi mogla prodreti na stezo pod močno razvitim gostim vejevjem listnatega gozda.

Kuhar je vzel štiri baklje pod pazduho. Po posekanem gozdu sta šla brez luči; z jasnega neba in redkih zvezd se je lilo vsaj toliko svetlobe na zemljo, da se je videlo kam stopiti. Pred steno nenačetega gozda sta prižgala prvo plamenico in kuhar je šel naprej, visoko ob strani nesoč plapolajočo luč ali pa jo držeč zaradi vejevja pred seboj.

„Kako si, brate Gorogranče?“ ga je ogovoril inženir, ko sta prišla v goščavo.

„Že bo; zdaj je hrana boljša in povišani smo vsak za poldrugi goldinar na teden. Pri vseh delavcih da to na teden čez sto goldinarjev. Kaj menite, kam je šlo poprej toliko denarja?“

„Kam je šlo? Razložil sem vam, da so bila živila dražja.“

„Tisto ne bo vse tako res, gospodine Franjo — ne zamerite!“ Vilar ni zameril, a zopet se je počudil, da ga nazivajo tudi delavci tako po domače. „Kdo bi meni pravil?“ je nadaljeval Janez, smejoč se ob kočnjakih. „Žrli so naši gospodarji, žrli in spravljali v svoje bisage. Tako je bilo in nič drugače. Največ je vzel gozdar, nekaj je ostalo židu, tudi Gajer in Atif sta dobila svoje — vsi so žrli na naš račun in vsi so namaziljeni s tatinsko mažo. Nu, naj se jim zapeče to tatinstvo na njih vesti. Odgovor bo dajal sodnji dan,

kdor pije skozi mozolje revnega delavca njegovo izmučeno kri.“

„Dobro bi bilo, dobro, ko bi bilo vse res tako, kakor uče,“ je podvomil inženir.

„O, kako se je vedno kuhalo in peklo in cvrlo za te proklete požeruhe, a nad menoj so vpili, da premalo mešam in da je zato prežganka preredka in plehka. A zdaj, ko ste jim vi zmedli štrene, so vsi povesili brke kakor krčmar, kadar nima gostov, ali pa cigan, kadar lakomnih oči gleda na pogačo. Atif itak gleda kakor hudič na Veliki petek, Gajer se zvija kakor črv v siru in gozdar se oblizuje krog nas kakor pes okoli vrele kaše. Veste, zato mu gre, da bi ne zahtevali od njega povračila tistega, za kar nas je bil odrl v prejšnjih časih. Naj mu gnije na duši tisto, kar nam je ukradel hudič.“

„Če bo le res tako. Dal Bog, da bi se zgodilo!“ je potrdil Vilar.

„Hudiča, zakaj nas pa uče, da pride za vsak greh gotova kazen. Za gospodo ni kazni, le nas hlapce straše z njo. Hudič naj vse vzame!“ je rohnel Janez v trdo noč ter pljuval skozi zobe.

Kraj je bil strahovit, kakor bi prežale iz vseh kotov tolpe vragov na grešne duše. Zdel se je mnogo strašnejši nego podnevi. Kamor je blisnil svit plapolajoče baklje, povsod so se pokazala iz goščave ogromna kosmata debla in z mahom pokriti skalnati roglji, kakor bi stopale pošasti in spake iz brezden, hoteč s stotino spon vkovati bitji, ki kalita globoki mir v neprodirni temi. Grozna je bila ta tihota v umerjenem hrumenju Oskove, pa tudi to, kar jo je rušilo, je zbujalo grozo. Drsajoči korak, šum in hrest vej, ki jih je pripogibal in odmikal bakljonosec, cvrketanje zelenega listjiča, ki se je zadevalo v prasketajoči plamen baklje, frfot ptice in beg živali, ki se je zbudila v temi ter se zarila globlje v šumo, vse to je provzročalo neko mučno plašljivost in potrjevalo pravilo, da ima noč svojo moč. Dasi Vilar ni bil iz plašljivega kota doma, ga je vendar prevzel strah in parkrat se je ozrl, ne prilomasti li iz goščave gorska zver, ne pridrsa li za njim drzni hajduk ali sam pravcati slovenski hudič, ki ga je bil klical kuhar.

„Tiste marke bi nam odpravili, gospodine Franjo, s tistimi se nam dela v nebo vpijoča krivica," je povzel Janez.

Vilar je bil vesel zgovornega kuharja, ker je želel s kakršnimsibodi pogovorom pregnati strašljivost. „Kaj delate z znamkami, kadar ne veste, kaj bi zanje kupili?" je vprašal.

„Jaz jih imam že sto in ne vem, kaj bi z njimi. Obleke ne potrebujem in ko bi jo, tistih cunj pri Samojlu ni vredno kupovati. Nekateri jih prodajajo Samojlu za polovično ceno, ker ne kaže drugega, drugi pa gredo, kadar sta dva praznika, k židu in v dveh dneh vse zajedo in zapijo pri njem."

„Poizkusiti hočem, da jih odpravim, toda moja obljuba naj ne dela pri drvarjih dolga. Kakor stene stoje takšne zlorabe in razvade pred menoj in stene ne moreš prodreti z glavo."

„Tako učeni glavi, kakor je vaša, se ne bodo ustavljali. Ste že dokazali pri hrani, koliko premorete. V nedeljo smo se menili, da bi šli trije iz naše srede v tuzlanski konak prosit, da nas rešijo mark."

„Ni treba," je pohitel Vilar. „Sam bom pisal v Sarajevo. Če to ne zaleže, tudi vaša prošnja v Tuzli ne bo pomagala."

„Če boste pisali, se bojim, da se bo vleklo kakor turški post, preden pride odgovor. No povedal bom drvarjem, da ste vi vzeli to v svoje močne roke. Bog vam plati za to!"

Janez se je zadovoljno muzal predse, zakaj zdelo se mu je, da je zadevo z markami imenitno spravil na pravi tir. Tisto si je na lepem izmislil, da so bili trije drvarji namenjeni v konak. Podrezati je hotel v Vilarja, ker delavce je res skrbelo, ukrene li inženir kaj v tej stvari ali nič. Preteklo nedeljo so ugibali, kako bi ga spomnili na njegovo obljubo, zdaj je pa on sam, Janez Glavač, po domače Mrkezkov od Sv. Frančiška, sprožil to zadevo, on sam je pripomogel, da se naposled pri oblasti izbeza odprava mark. Janez se je pred drvarji vedel zelo samozavestno, in radi so poslušali zgovornega Kranjca že zategadelj, ker se jim je zdelo njegovo slovensko narečje tako čudno. Včasi je s kazalcem potrkal

na čelo ter rekel: Tu notri je več masla nego v marsikakšni buči, ki je leta in leta zijala iz šolskih klopi. Tako je sodil Janez, in jaz menim, da ima prav turški pregovor, ki pravi: Da se izneso vse pameti na trg, vsak bi zopet kupil svojo.

Po kratkem premolku je vprašal inženir: „Ali je bil danes Atif Sarajlija kaj v Medvedjem Dolu?“

„Pri drvarjih ga ni bilo, a jaz sem ga videl, da je šel malo pred nočjo visoko nad nami kraj posekanega gozda. Napravil je velik ovinek. Veste, to je pes, kakršnega ni več pod božjim solncem. Birkov in Gajer sta poleg njega še angela. Za paznika je pri nas in ni. Oblizuje se krog gospode kakor pes krog mesnice. Pravijo, da je bogato plačan zato, da voha po deželi in spravlja ljudi v nesrečo.“

„Ali je komu že škodoval?“

„O, škodoval, pa kako! Glejte, pri nas je sekal lansko zimo neki Pavle Drljača iz Pilića, star, miren človek in tako dobrih, milih oči, da bi se človek zagledal vanje. Nikdar ni zmerjal in grdil tujca s Švabo, z vsem je bil zadovoljen. Ob praznikih, če ni šel domov v Pilić, in zvečer je sedel tisti Drljača v kotu kolibe ter krpal našo obleko, ker bil je nekaj krojača. In pravil nam je o starih turških časih ter hvalil našega cesarja. Radi smo ga poslušali, sedeč kraj njega. Govoril je umerjeno, polahno, kakor bi mu med tekel iz ust. Osivel je že bil. ‚Sneg mi je zapadel glavo‘, je rekel včasi, ‚in sneg pomeni smrt.‘ Takšen dober človek! Glejte, česa je zaželel! Rad bi bil videl Tuzlo, kakšna je sedaj pod novim cesarjem. Ni se mogel načuditi, ko je bil slišal, da je sedaj v mestu človek, ki sedi na samem kolesu, z nogama goni kolo, ki hitreje teče pod njim nego najboljši konj. ‚Opravek bom dobil, da pojdem v mesto, če ne prej pa takrat, kadar Marko vzame mojo Luco. Tisto čudovito kolo vsekakor hočem videti, preden umrjem. Ako ne drugače, pojdem po šivanke v mesto.‘ Posebno z enim drvarjem sta bila velika prijatelja. Marko Čuruk se je imenoval tisti mladenič. Bil je majhen, a silen hrust, sicer pa tudi on zelo miren in priljuden. Prsi je bil udatih, vratu bičjega, rok jeklenih in debelih kakor moje stegno; mlad hrast je prelomil kakor jaz

šibo. Vsakemu se je nasmihaval. Veste, Marko je hodil za Drljačino hčerko Luco in ji je obljubil zakon. Večkrat je prišla tista punca v naš tabor k svojemu očetu. Drljača in Marko sta ji dajala mesa in mi smo ji metali kruha, a ona je vse pobrala in odnesla domov materi in bratom. Drljača ni bil ubog človek. Kmetoval je na zemlji Turčina Suljage in toliko si je prištedil, da je redil govejo živino. To mu še ni bilo zadosti; tisto zimo, ko ni imel doma dela, se je v svojo nesrečo prištulil k drvarjem. Hčerka Luca je, kakor pravim, hodila za njim v Medvedji Dol. Atif jo je gledal kakor muha med in včasi ji je namežiknil. No punca je bila poštena. Zgodilo pa se je, da je nekoč mahnil Atif skrivaj za njo, ko se je vračala domov. Vdovec je bil takrat, pravijo, da je s sekiro ubil svojo prvo ženo. Udrl je torej nevernik za tisto punco in jo napadel v hosti. Pa že mu je bil Marko za petami. Zapazil je bil hudiča in spoznal, kaj namerava. Takrat je stal pri nas oni Jovica, kaludjer mu pravijo. I ta je tekel Marku na pomoč. In tam v hosti so se sprijeli. To je bilo ravsanja, praskanja in davljenja! Na vpitje in strel — Atif je bil ustrelil, pa ni nikogar pogodil — no, veste, takrat smo tekli s sekirami pomagat Marku. Pa njemu ni trebalo pomoči. Že je bil s kaludjerovo podporo spravil pod sebe Atifa in ga davil, davil tako, da je človeku srce od veselja igralo. Klečal mu je na prsih in ga držal z eno roko za goltanec, z drugo pa čof! čof! čof! Ves je bil zdivjal takrat Marko, zblaznel je, a prej je bil tako tih in miren. Groza je bilo človeka njegovih izbuljenih oči, ki so gledale v Atifov krvavi nos in v njegove škripajoče zobe. No brez Jovice bi ga ne bil mogel tako zdelati — lahko je šteti mrtvemu medvedu zobe —“

„I — Atif ni bil mrtev,“ je pritaknil Vilar, boječ se, da se Mrkezkov Janez v živahnem pripovedovanju ne bi zaletel v laž, katero iskrenim pripovednikom tako hitro prinese slina na jezik.

„Ni bil mrtev, ampak samo grgral je še pod Markom; zdelal ga je tako, da je bil najmanj napol mrtev in je turška duša že trkala na peklenska vrata.“

„Kaj pa tista punca Drljačka?“

„Luca je zbežala. No — do mrtvega bi bil zadavil Marko hudiča, da ni pritekel Gajer in mu nastavil revolverja na vrat. O, da ste videli gibčnega Marka! Kakor ris je skočil na noge in se zakadil v Gajerja. S takšno silo ga je sunil v prsi, da se je Nemec zvalil na tla in se liki svitek strkljal v grmovje. Čeprav se je v nas hahljalo srce, začeli smo vendar miriti razjarjenega mladeniča. Toda on je le bulil oči, težko je dihal in se vedel kakor človek, ki je izgubil vso razsodnost. ‚Zdravo, bratje, o meni boste še slišali!‘ je zavpil, pograbil na tleh ležeč topor in jo udaril v planino. Kdo bi bil od njega kaj takšnega pričakoval! Pobrali smo Atifa in ga odvedli v kolibo. Teden dni pozneje je bil zdrav. Kopriva ne pozebe. Nekaj so preiskavali stvar, Drljačo so spodili od dela, Marka so iskali, pa ta je bil že med hajduki. Kaludjera so zaprli za nekaj dni in potem ga dolgo ni bilo k nam na izpregled. Dolgo nismo slišali o Marku. Mislili smo, da je bežal čez mejo. Lani nekako o sv. Jakobu pa se je zopet pokazal. K Drljačevim je prišel — v njih nesrečo. Večkrat smo slišali o njem, ta in oni je tudi govoril z njim. Naši so pogosto hodili v Pilić, nosili Drljači obleko popravit, vse so videli in vedeli. Ko je Atif zvedel, da se je vrnil Marko, ni maral sam hoditi ne ponoči in ne po samotah. Najrajši se je potikal v bližini žandarskih stražarnic. Naznanil ga je, pa Marko jo je pravočasno popihal. Gospodine Franjo, ali ste kdaj kaj slišali o harambaši Dušanu?“

„Jedva se spominjam, da sem nekaj slišal,“ je odgovoril inženir, vesel, da mu kuhar s pripovedovanjem krati čas.

„Bogme na kolena bi padla oba pred njim, ko bi naju zdajle srečal na tej peklenski stezi. O tem hajduškem glavarju pravijo, da je nedotakljiv, namreč Turki in Srbi pravijo, da odskoči od njega vsaka kroglja, a do smrti bi ga ranil samo grah, ki bi ga blagoslovil tuzlanski škof v sveti noči. Naj verjame to, kdor hoče, jaz ne verjamem. Dušana dohite naše puške, kakor gotovo je pravica v nebesih in krivica na zemlji. Petdeset cekinov dobi oni, ki ga privede živega ali mrtvega naši oblasti, vrhu tega pa še odpustke, ako ima kaj greha na sebi.“

„A kje se nahaja sedaj ta grozni človek?“

„Hudič ve. Šuma je njegovo polje, trata je njegova postelja, kamen njegovo zglavje, podzemske jame so njegove palače, burja mu je nevesta, tako namreč poje o njem hajduška pesem. Na piki ima orožnike in financarje, domačemu človeku ne stori žalega, ako mu da rade volje hrane. Drugega ne zahteva. Nekemu kmetu v Majevici-planini, ki mu je odrekel hlebec kruha in je njegovo bivališče, neko duplino v skalah, ovadil orožnikom, je zažgal hišo in kmeta samega je spekel na ognju ter vrgel truplo v gozd, da se nažro volkovi. Tako pravijo. Grozovit človek!“

„Kaj se je zgodilo z Markom?“ je vprašal Vilar.

„Marko Čuruk je bil v Dušanovi četi. Lansko jesen je četa streljala na financarje, ki so na Čaklavici-planini preganjali tihotapce. Dva financarja je obstrelila. Oblast je z orožniki in vojaki obkolila Čaklavico, pa hajduki so se bili že poskrili. Marko je pribežal k Drljači in se pri njem skrival par tednov. Toda izvohal ga je Atif. Šel je v Samojlov han in ga ovadil orožnikom. Navalili so na Pilić, pa Marko je imel dober nos in je zbežal. Mesto njega so uklenili Drljačo in ga gnali v Tuzlo. Tam so ga postavili pred vojno sodišče, ki ima pravico, razbojnike in one, ki jim dajo hrane in zavetja, poslati v dveh dneh na oni svet. Drljačo so obsodili na smrt. Grbonog, ki je bil tedaj pandur v Tuzli, je pravil, kako krotak in miren je bil Drljača pred sodiščem, tako miren, kakor bi sekal z drvarji ali pa krpal njih obleko. Ko so ga vedli iz mesta, da ga ustrele, je Drljača govoril duhovniku, ki je šel kraj njega: ‚Glej, očka, želel sem opravka v Tuzli, da vidim človeka na kolesu, a zdaj je prišel opravek. Videl sem včeraj popoldne človeka, ki se je peljal mimo moje ječe na samem kolesu. Dirjal je mimo in izginil, kakor bi pihnil. Kakor bi pihnil v luč, tako ugasne tudi življenje. Sneg je na moji glavi in sneg pomeni smrt. Ne bojim se je.‘ S solzami zalit je bil duhovnik, in ni on tolažil Drljače, ampak Drljača njega. Njegove poslednje besede so bile: ‚Naj Bog pomore pravičnim ljudem, krivičneži se bodo že sami branili!‘ Tako pripoveduje drvar Grbonog, ki pač včasi z jezikom udari čez mejo. Pa kaj je še

pravil. Vojak je hotel pred smrtnim strelom zavezati Drljači oči, pa ta ni pustil. Snel je fes, ga vrgel v zrak in zavpil: ‚Živela pravica, ki je dovolila, da umrje starec junaške smrti!‘ Hoteli so ga obesiti; ker je imel pa sarajevski krvnik drugod preobilo posla, so ga ustrelili. Smrt na vislicah se zdi Bošnjakom sramotna, smrt iz puške pa častna. Jaz pa pravim, da obe skupaj nista počenega groša vredni. Veste, gospodine Franjo, takšnega človeka, kakršen je bil Drljača, na širokem svetu ne najdete. Mnogokrat premišljujem o njem in vselej ga vidim, kako sedi med nami, krpa in govori pol šaljivo, pol resno. Po šivanke bi bil šel v Tuzlo, da vidi kolesarja, in moral je iti po smrt. Skoraj vsako nedeljo govorimo o njem, on živi v naših srcih kot svetnik in mučenik. I, kaj pa je zakrivil takšnega? Lačnega je nasitil, žejnega je napojil, nesrečnega človeka je vzel pod streho — in zato precej takšna smrt! To podžge človeka!“

Janez je umolknil. Dvakrat je ogorčen pljunil v stran.

„Veliko smolo je imel dobri Drljača. Pravijo, da se nesrečnemu krojaču celo igla skrivi,“ je rekel Vilar, da bi izpodbudil bakljonosca k besedi.

„Glejte, smrt se ne zdi človeku vselej enaka,“ je povzel kuhar. „Lani je strela ubila dva drvarja, pa me ta dogodek ni kaj dosti ganil, a Drljačeva usoda me vselej čudovito pretrese, kadar se je spomnim.“

„Od človeških zakonov pričakujemo usmiljenje in upoštevanje razmer, dočim se nam zdi, da priroda slepo uničuje in gradi, pa udano zremo na njeno delo.“

„Vas že razumem, gospod želir. Mrkezkov Janez ni tako zabit, kakor se komu zdi.“

„Ali se je zgodilo že dosti nesreč v gozdu?“

„Gode se, gode. Poslednji, ki ga je zadela nesreča, je bil neki Islamović. Hlod ga je bil pretrl, tako da je nastopila smrt čez dve uri. Slovenci smo prvi priskočili k ponesrečenemu drvarju. Sklepali smo roke in javkali: Ježeš, Ježeš! Islamovič pa je nevoljno obrnil glavo k meni, rekoč: ‚Ne javkaj, kuhar! Usojeno mi je bilo, danes poginiti. Da sem stal poleg tvojih kotlov, i tam bi bil umrl.‘ Rad imam Bošnjake in občudujem

jih, ker so tako trezni in varčni — vse bi shranili za svoje otroke — in ker se ne boje smrti. Pri nas pravijo, da brez božje volje še vrabec ne pade s strehe, umrje pa kvečjemu obupani samomorec rad, človek zdrave pameti pa ne mara, pa naj bo še tako bolan, reven in naj mu še toliko govore o nebeškem veselju.“

„Kaj pa je z Luco, ali se je že omožila?“

„Tisto ne, na nesrečnega Marka pa tudi ne čaka. Slabo se ne godi stari Drljački: sosedje ji pomagajo in delavci ji pomagamo. Odtrgamo si od ust in vsak teden ji pošljemo po dva hlebca kruha, včasi pa še krhelj mesa.“

Janez je postal, da prižge novo plamenico; ostanek dogorele je vrgel na tla in ga poteptal. Tisti hip se je zazrl Vilar v njegov obraz: debela solza se je bila razlezla kuharju po ožganem brku. Molče sta korakala dalje, zamišljena v usodo nesrečnih ljudi. Jezik jima je onemel, ker jima je srce gorelo v žaru usmiljenja. In še bolj nego rojaštvo ju je približal skupni čut milosrčnosti.

„Nisem mislil, da je v teh pragozdih toliko dobrih ljudi,“ je po dolgem premolku izpregovoril Vilar. „To je lepo, da skrbite za zapuščene sirote, ki ničesar niso zakrivile.“ Čez hip je položil roko na kuharjevo ramo. „Sedaj pojdeš pa nazaj, Janez, da se naspiš. Tu doli mi je pot bolj znana. Daj mi gorečo bakljo, zase prižgi novo!“

Želela sta si lahko noč. Janez je na povratni poti ukal v pusto noč, da bi pregnal strahove. Vilar se je zamislil v težko usodo siromakov, ki pri težkem delu nosijo v sebi celo morje poštenja, in zamislil se je v podlo kulturo onih, ki vladajo tem siromakom. ‚Je li treba, da mora zaradi par hajdukov, ki straše po okraju, propasti nedolžen človek? Je li treba pognati človeka, ki se je uprl prešestnim in pijanim ljudem, iz toplega samostana pod kap?‘ je robantil, ko je, v žarki svetlobi počasno in sanjavo stopajoč, premleval ono, kar je bil slišal danes. Kraj njega je kipela in vrela jadrna Oskova, kakor bi smrčala v nemirnem spanju. Tu je hrumeč butnila ob pečino, tam se je v penah prelila s skalnega praga v tolmun, grgrajoč kakor vrela voda v loncu, potem je v rahlem slapu zdrknila po izmiti in izjedeni

kameniti plošči, povsod bujna in živahna. Vilar je jedva slišal njen drzni dir, tako se je zatopil v sočutje. ‚Še nisem dolgo v teh krajih in že sem slišal stvari, o katerih jih je sram pisati v novine. Ko bi pri nas pritisnili mirnemu, a preglasnemu človeku žveplen pečat na golo roko, bi bila to senzacija prve vrste, a tukaj je vse v redu. Kdor seje trnje, ne bere grozdja,‘ si je rekel, mučeč se v težkih sanjah. Prišedši h kolibam, na plan, je vrgel gorečo plamenico v vodo. Ves razgret se je zazrl v gosto temo. Ko se mu je razjasnilo pred očmi, je videl nad seboj lep kos vedrega nebosklona. Na njem so rojile zvezde in priščipnjeni mesec je migal z brado in se šaljivo smejal med njimi, češ: Ako na zemlji vso njih pravico pobere vrag, krivice ne vzame nikdar.

22.

Neki večer začetkom avgusta je sedel Vilar k mizi, da napiše svoj prvi raport na deželno vlado. Po formularju, ležečem pred njim, je moral sporočiti, koliko delavcev je bilo koncem julija nastavljenih pri podjetju, koliko jih je v preteklih dveh mesecih prišlo novih, koliko jih je odšlo, in sicer a) ker se jim je odpovedalo delo, b) ker so odpovedali sami, c) vsled bolezni ali smrti, d) iz drugih vzrokov. Nadaljnja rubrika vzorca je zahtevala poročila o zdravstvenem stanju delavcev, dalje o njih hrani, potem je stal razpredelek s predpisom: ‚Izpolnjive želje delavcev,‘ dalje: ‚Pritožbe‘ in naposled širok stolpec za splošne opazke. Ljudomil se je zdel inženirju ta vzorec in vreden, da ga izpolni vestno in po pravici. Seveda mora deželna vlada, ki je delodajalka, potem tudi ugoditi upravičenim željam in vpoštevati pritožbe. Pomočil je pero v tinto in razmahoma je napisal sedanje število delavcev. Tu se je spomnil, da mora pri prvem raportu sodelovati tudi Bierkopf, ker ves juni in še nekaj dni julija je opravljal on vse gospodarske posle. Morda bi gozdar rad kaj posebnega postavil v listino, zato naj govori i on. Vstal je, stopil k steni in potrkal. „Gospod gozdar — raport pišem na deželno vlado, zato bi vas prosil, da sodelujete. Prosim!“

„Kaj je meni do vašega raporta! Napišite po svoji uvidnosti!“ je zahreščalo za steno.

„Moje poročilo obsega več ko mesec dni vašega gospodarstva, zato prosim! Kar s pipo pridite! Je li kakšen koncept prejšnjih raportov tukaj?

‚Ta vrag bi mi lahko še bolj olajšal moj mošnjiček. Bolje je, če sem priljuden z njim,‘ se je odločil Bierkopf. Čez minuto se je prigugal s pipo v ustih v Vilarjevo sobo. Stopil je k odprti omari, pobrkljal med papirji, izvlekel sveženj požoltelih listin ter ga vrgel na mizo pred inženirja. „Tu so vsi koncepti mojih raportov.“ Težko je sedel nasproti Vilarju, ki je razvezal sveženj in v naglici prečital nekaj poslednjih listin. Gozdar se ni mnogo trudil z raporti: zabeleževal je drvarski pokret, o drvarskih željah in pritožbah ni nikdar pisal. Inženir ni maral dela odpraviti tako šablonski. S prvimi razpredelki je šlo še zadosti gladko: Bierkopf je povedal, kateri drvarji so vstopili, kateri so odšli. Pokazal je na dotična imena v imeniku. Vilar je pisal. Potem je preračunal, se li vse ujema, ter našel pogrešek. „To se ne ujema, gospod gozdar. V svojem raportu koncem majnika ste priglasili 80 delavcev — glejte! — zdaj jih priglasim zopet 80 — glejte! Prihoda je bilo poslednja dva meseca 6 delavcev, odhoda pa le 5 — glejte! Torej bi jih moralo biti koncem julija 81, pa jih ni! Tu je pogrešek.“

„Čakajte, še nekoga sem pozabil,“ je rekel gozdar v nemajhni zmedi. „Človek ne more vsega nositi v glavi. Še nekdo je odšel. Kako se je že pisal? Čič... čič... So ein verfluchter Windischer...“

Vilar je našobil usta in z naivnim začudenjem se je ozrl na gozdarja.

„I poglejte v imenik, vse je tam redno zabeleženo.“

Vilar je preletel imenik drvarjev in pri njih stoječe opombe. „Smrkoljčič bo.“

„Nu, napišite ga! Da ni sam šel, bi ga bil spodil, malkontenta.“

„Pri vas so bili vsi malkontenti, a sedaj so vsi zadovoljni.“

„Zadovoljni... oh... pa koliko časa? Ne poznate teh ljudi —“

„Dva Turka sta junija pobegnila, kakor kaže rubrika d) — zakaj li?“

„Malkontenta sta bila, hajduka, pa sta rajša šla v gore, nego bi čakala orožnikov. Ob vročini marsikomu ne diši delo, pa se zatepe v gore.“

„To je lep red v Bosni. Vse domače prebivalstvo uide pred nami v gore ali pa preko meje. Naposled uidem tudi jaz, ker dolgo ne bom mogel gledati tega zatiranja s strani švabske gospode.“

„Red in mir morata zavladati v Bosni,“ je rekel gozdar ter na moč potegnil iz pipe, tako da mu je debela plast dima zakrila celo glavo. Dobro se mu je zdelo, da se je ta vsiljivi mladi mož menda že naveličal Konj-planine.

Inženir je dvignil glavo ter ostro pogledal na gozdarjeve zamazane zalizce, po katerih se je liki megla po travniku plazil ostanek dima. „Govorite, gospod gozdar, ali ne ustvarjamo sami malkontentov?“ je razgret vprašal, vrgel pero na mizo ter si začel viti svalčico.

„Vi mislite na kaludjera?“

„Jovico Miloševića imam v mislih. Kakšen znamenit človek, ko bi ga umeli pridobiti zase! In Drljača in Marko Čuruk bi sekala še danes drva, da so te razmere drugačne.“

Bierkopf je zopet zavil glavo v gosto meglo. Skrit za njo je zakašljal, se zarežal in zamomljal: „No — hm — res — da!“ Razveselilo ga je, da ta neoprezni in razgreti inženir tako odkritosrčno razstavlja svoje simpatije do bosenskih nezadovoljnežev in svoje sovraštvo do švabske gospode, zakaj s takšnimi prevrnjenimi nazori kmalu doigra v Bosni. Ko se mu je razkadilo krog obraza, je rekel: „Vi se potegujete za upornike, ki odrežejo živemu človeku nos in ušesa.“

„To je izmišljotina. Ko bi bili le enemu živemu uslužbencu odrezali nos ali ušesa, bi njegovo ime stalo v vseh novinah, kazali bi tistega po vsem cesarstvu in denar bi nabirali zanj. Dogajajo se v vojski izgredi, saj je vojska sama najstrašnejši izgred, toda dogajajo se na obeh straneh.“

„Zdaj ni vojska in vse se godi po veljavnih zakonih in predpisih in v naš prid.“

„Slučaj Jovica Milošević kaže nasprotno. Je li v naš prospeh, če nastane novo krvoprolitje?“

Gozdar se je tajno hahljal, češ: O človek zabiti, s takšnimi besedami ne boš dolgo šušmaril po Bosni; za častnika se ne spodobijo.

„Dosti o tem,“ je odmahnil Vilar, prižgavši svalčico. „Dovršiva to pusto delo! Prokletega Slovenca Smrkoljčiča napišem v razpredelek b). Tako mečemo v tej papirnati dobi ubogega človeka iz rubrike v rubriko in poslednji razpredelek mu je grob. To zavetišče je zanj še najboljše.“

„Vaša vera vaš raj,“ je prikimal Bierkopf. Njegove sovražne oči so se zapirale od zdolaj navzgor kakor pri roparskih pticah.

Vilar je rekel: „Zdaj pridejo na vrsto zelo važne stvari: zdravstveno stanje, hrana i. t. d. Vi ste vselej napisali: Zdravstveno stanje je izborno, nalezljivih bolezni ni, hrana je okusna, redilna in obilna.“

„To je dognal polkovni zdravnik Raps, ki pride vsak drugi mesec vse pregledat in se tudi podpiše. V omari je zdravniško-pregledovalna knjiga. Zadnji pregled se je vršil 20. junija.“

„To napišem z vašimi izrazi. Kar se tiče hrane, sem toliko privil Samojla, da je sedaj res v redu in jo z mirno vestjo lahko pohvalim. Ej, gospod gozdar, jaz smatram lahko vest za najboljšo imovino. Z njo smelo gledam v oči komursibodi. Z zavestjo in namenom, da delam, kjer morem, samo dobro, pojdem odtod v široki svet. Kadar pride moj čas.“

‚Tu cika name ta zeleni sanjač, zafrkava me neizkušeni klativitez,‘ je mrmral zase Bierkopf. Potopil je oči v tla in ničesar ni odgovoril. Mislil pa je na Drljačo, ki je pred orožniki, ko so ga vzeli s seboj, trdil, da je njegova vest čista liki pšenično zrno in nebeško solnce, da ni toliko madeža na njem, kolikor je črnega za nohtom, pa je vendar moral na morišče.

„Na vrsto pridejo ‚Izpolnjive prošnje,‘“ je povzel Vilar. „Drvarji žele, da se odpravijo znamke in da dobe celo plačo v gotovem denarju. To se mi zdi upravičeno in izpolnjivo. Slišal sem, da na Ogrskem odrivajo podjetniki delavske ljudi s takšnimi znamkami; kar velja na Ogrskem, ni treba, da bi se uveljavilo v Bosni. Čemu

utesnjevati delavca v njegovi svobodi? Naj razpolaga z zasluženim denarjem, kakor se mu ljubi. Marsikdo celo leto ničesar ne potrebuje, ne ve, kaj bi si za tiste znamke kupil pri Samojlu, pa gre in jih zapije pri njem, drugi mu jih za polovično ceno proda. Tako se ne ščiti delavčeva korist, s tem se daje le potuha za nepotrebno zapravljanje. To hočem pojasniti deželni vladi, gospod gozdar. Kaj nama pa morejo v Sarajevu? Če delava pošteno svoje delo, lahko široko odpreva usta, kadar gre za pravično stvar. Kdo drug se pase s temi znamkami nego nenasitni Samojlo? Izbezati mu moram i ta dobiček. Kar srbi me v peresu."

Gozdar je kimal in molčal, misleč si: ‚Le trkaj z glavo ob zid! Samojlo ne bo počil, glava se razleti tebi. In potem pride zopet moja v veljavo. V Bosni treba tako plesati, kakor godejo drugi. Nič svoboda, enakopravnost in bratstvo! V enem letu doplešeš, tepec učeni, če ne prej!'

Tudi Vilar je kimal, jasno gledajoč na listino in razmahoma pišoč. Prav grela ga je misel, da je vzel v svoje močne roke potrebno pošteno stvar in da jo tudi izvede do konca. Odtrgal jo je od srca, zato mu ta zadeva ne bo dala miru, dokler ni vse uravnano. Ko je bil dokončal ta odstavek, se je pohvalil: „Nov veter veje sedaj pod Konj-planino. Nove metle dobro pometajo. Nisem prišel iz tistega zakotja, kjer ljudje molče ob krivici. Jasna misel polje v meni in rad bi kaj koristnega zapustil v Bosni. Vsaj drvarji naj imajo lep spomin na gospodina Franja." Segel si je v polno bradico in si naslonil glavo ob roko. Še enkrat je prečital, kar je bil napisal, in zadovoljen je bil s svojim delom. „Zdaj pride rubrika ‚Pritožbe'. Kaj menite, gospod gozdar, so li kakšne pritožbe? Zadeva zaradi znamk bi lahko prišla v ta razpredelek, pa sem jo namenoma postavil v prejšnjega. Za sedaj naj mehko govori v raportu kot prošnja, pozneje bo grmela kot pritožba. Sicer je pa pritožba kočljiva stvar: pri vojakih jo hitro obrnejo v zlobno mišljenje ali pa v nepotrebno nadlegovanje višjih in vojak, ki se je pritožil, je navadno kaznovan; delavca bi pognali od dela. Cela skupina, vsi se morajo pritožiti, potem pomaga."

„Vi svetujete štrajk?“

„Štrajk je pravi izraz nevolje proti krivici.“

„Revolucija je.“

„Naj bo pa revolucija, da le pomore. Torej?“

„Pri meni se ni nihče pritožil,“ je suho odgovoril Bierkopf.

„A jaz sem slišal, da se drvarji pritožujejo zaradi glob, ki se jim nalagajo. Uide jim n. pr. hlod v brezno, pa jim naloži paznik globo. Strto orodje, cepine, sekire in žage so morali sami plačati. Vprašanje je, kdo je uveljavil te globe: vlada ali paznik? Ako vlada, onda bi bila pritožba umestna —“

Bierkopf je vstal, nasršil obrvi, pokazal svoje dolge zobe in vzplamenel: „Dosti dolgo sem poslušal vaša modrovanja. Kako se sekajo drva, to ni vaša stvar. Pitajte drvarje z rozinami, če jih hočete; kar se tiče dela samega, v to se mi ne vtikajte! Disciplina pri sekanju vam nič mar ni, to je moja in paznikova skrb. Odločno si prepovedujem, da bi se vi vmešavali v to, ki tega ne razumete in tudi nimate te pravice.“

Vilar je odložil pero na mizo in, zroč na trepetajoče gozdarjeve ustnice, je miril: „Nu, nu, gospod gozdar, ne prenaglite se, saj ne mislim slabega. Midva morava sporazumno delati, mirno se pobotati v vsaki zadevi. Ne gre, da bi drug drugemu polena metala pod noge. Žal, da ni nikjer natančno zapisano, dokod sega moj delokrog in kje se začne vaš. Neumestno bi bilo in smejali bi se nama, ko bi vladi na nos obešala takšne pritožbe, ki jim ugodiva sama lahko. Nič se ne razburjajte! S časom pride i to, da bova v lepi harmoniji prijateljski vladala v naši koloniji. Rad sklonim glavo pred gospodarjem, ki se mi zdi pameten in se mu iz srca v glavo priliva to, kar imenujemo človekoljubnost. — Zdaj pride poslednji odstavek: ‚Splošne opazke‘. Jih menda ne bo — a?“

„Tja postavite, da samovoljno dovoljujete domačinom jemati drva v Medvedjem Dolu,“ je rekel Bierkopf, stoječ že pri vratih.

„O-o, gospod gozdar! Ali je to zločin, ako poberejo siromašni ljudje nekaj skleskov, ki bi sicer segnili?

Toliko bo pa vendar humanitete in srca v vas, da se ne boste spotikali ob takšni malenkosti.“

„Na gozdne tatvine se ljudje ne smejo vaditi. Zapomnite si to! Lahko noč!“ Odhajaje se je gozdar v svojih mislih zopet rogal temu mlademu vsevedežu, prenapetnežu in poboljšarju, ki meni, da je poklican, rešiti Bosno. Prave olike ni poznal. Tudi ni mogoča tam, kjer vodi vsa dejanja ozkosrčna sebičnost.

Vilar je dvakrat prepisal svoje poročilo: en izvod je bil namenjen, da obleži pri tuzlanskem načelniku, drugi je moral na deželno vlado. Prej je bil le slučajno namignil gozdarju, da naposled tudi sam uide iz teh krajev, a zdaj se je pišočega nenadoma polastilo prijetno čuvstvo, da ni navezan na ta kraj, kjer mora opravljati takšne šablonske pisarske posle, se dreti s sirovimi ljudmi za tujo plačo in hrano ter poslušati te podgane pod streho, ki bi mu s Čumurpašo vred najrajši odgriznile nos.

Teden pozneje je jahal s svojim poročilom in po drugih opravkih v Tuzlo. Ker je tiste dni strašno pripekalo, se je odpravil z doma ob štirih zjutraj. Krasna je taka zgodnja pot ob poletnem času. Zdelo se mu je, da se nahaja v vseh predelih njegovega bitja sama sreča in radost, ko gre mlad in krepak zbujajočemu se dnevu naproti. Toliko pesnika ni bil, da bi zapazil kakšne primere vredno harmonijo med cvetjem, zibajočim se po pobočjih nad Oskovo pod težko roso, in med svojim razcvetelim življenjem, polnim nad in sile, no čutil je, čeprav je še mrak pokrival dolino, topli solnčnojasni sijaj v umu in v srcu. Jahaje mimo zaprtega Mušićevega hana, se je posebno toplo spomnil Danice. ‚Niti učiteljica ne sme biti, a njena skromnost in nedolžnost bi zaslužili, da jo povede pošten človek k svojemu ognjišču,‘ si je rekel.

Vilarju se je že davno kazala neka prijetna perspektiva rodbinske sreče. Ženitev je laskala njegovemu značaju, ki je bil neka srečna mešanica možatosti in mehkosti, idealizma in realnosti; večkrat si je predstavljal sliko srečnega zakona. Bil je pa tudi oprezen; za takšno stvar je imel tudi svoj ‚ampak‘. Dasi mlad, je videl že nekaj nesrečnih zakonov, o drugih je slišal

ali čital. Brodeč po gozdih ali ležeč pred svojo kolibo v hladu kraj Oskove, je mnogo mislil o tem predmetu. Premlel je bil vse znane mu nesrečne združitve od Menelajeve do Bajićeve, naposled pa je vselej prišel do zaključka, da je zakon mogočna zahteva prirode, ki se ji ni mogoče ustavljati, čeprav ni tiste pesniške ljubezni do hladnega groba. Spominjal se je, kako so v njegovi rojstni vasi, ko je bil še otrok, pol pomilovalno, pol nasmešljivo zrli na starega človeka, posebno moškega, ki je toliko časa odlašal z ženitvijo, da je naposled ostal zakrknjen, z vsem svetom nezadovoljen samec. To se je pa prigodilo samo takšnim možakom, katerim zaradi revščine ni bila dovoljena ženitev. V preprostih kmetih je živelo prepričanje, da je zakonstvo dolžnost vsakega zdravega človeka. I on se mu noče ogniti, življenski sili ne more odoleti, tu se pogreznejo vsi pomisleki v nič. V ljubezenskih stvareh je bil dosti praktičnega mišljenja, kakor je bila skozinskoz praktična njegova veda. Toda sebičnež ni bil, ni hlepel po denarju bogate neveste, da bi v zakonu živel na njene stroške široko in udobno: kar potrebuje, si zasluži sam in tudi za naraslo rodbino si upa pridobiti. Ko bi dobil takšno žensko, kakršna je Hrenova Minka, onda bi mnogo let komaril z njo po svetu. Naposled bi pač morda prišlo naveličanje in razočaranje, ostali bi samo spomini na lepe dni, ki so nepovratno potekli, toda skrb za potomstvo bi ga še močno vezala na življenje. Vedno bi se nahajal v nekem pričakovanju, v neki prijetni radovednosti ali pa v neprijetni bojazni, kako si z njegovo pomočjo zasnujejo bodočnost oni, ki mu jih je rodila soproga.

Sladki jutranji trepet v duši je Vilarju zbudil domovinske pesmi. Konj je čilo bežal, kakor da se naslaja ob bistri pesmi in čistem zraku. Ob sedmih je bil v hanu ob Spreči. Dal je duška konju in sam je popil čašo kave. Samojlo se je udano vrtel krog njega ter mu ponujal različne dobrote svoje kuhinje in kleti. „Moje Etelke sicer ni doma, pa sam vam lahko napravim svež biftek," je rekel žid.

„Ali ste poslali gospo soprogo v toplice?" je pozvedoval Vilar.

„Včeraj se je peljala v mesto, da nakupi nekaj potrebščin in poseti svoje prijateljice. Gotovo so snoči v kazini nastopili kakšni pevci in prijateljice so jo obdržale čez noč pri sebi. Prav ima sirota, na deželi itak ni zanjo razvedrila. Naj se pokratkočasi! O, Etelka se rada poveseli.“

Vilar ni zaželel ničesar. Cez dobre pol ure je odjahal. Kmalu je srečal Samojlov voz, na katerem je med različnim blagom dremala gospa Etelka. Tiho se je ognil v stran, da je ne bi probudil. Vrh položnih brd, ki ločijo dolino ob Jali od Posprečja, je zaslišal igro trobent in bobnov ter streljanje iz pušk in topov: tuzlanska posadka je imela vaje v jalski dolini in po pobočjih Majevice-planine. Prenehal je konja dražiti z vajeti in stegni, privolil mu je počasen korak, da ne bi prišel v pusti vojaški vrvež. Gledal je, kako bi se ognil področju teh vaj, in krenil je na stransko pot, držečo mimo Semšibegovih dvorov v Tuzlo. A tudi na tej poti je trčil ob ljudi, ki ga niso mikali. Zdajci je zagledal pred seboj gručo vojakov na konjih. Obodril je konja in sam se je vzravnal, da ne bi kazal žalostne postave znanega španskega viteza. Ko se je približal, je spoznal generala, ki je z daljnogledom zrl na vaje. Poleg njega so stali, oboroženi z vojnimi kukali, adjutant pl. Merks, potem oni stari polkovnik, ki je smatral vojaka za potrebnega pospeševalca hitrega denarnega prometa, in še neki major. Stabna častnika sta pri tisti vaji poslovala kot razsojevalca. Ti štirje gospodje so stali na nezaraslem porobku na poti, odkoder so imeli dober razgled v dolino. Ob kraju sta stala še dva konjika: trobentač in huzarski podčastnik kot ordonanca.

Vilar je odvažno jahal in smelo upiral oči v živo pregrajo na poti. Ko ga je zagledal general, mu je z dvignjeno roko namignil v pozdrav in je tista roka liki ptičja perotnica zaplapolala po zraku v znamenje, naj počaka. Istotako je migal pl. Merks, posnemajoč svojega gospodarja.

General se je okrenil k častnikom ter rekel: „Vedno isto kakor na vrtiljaku. Vrag poberi takšne vaje. Ta terenski oddelek je že tako znan in obrabljen, da z vajami tratimo todi samo čas in človeško silo. Tu že

vsak kapral pozna vsako krtino, zemeljsko bradavico in škrbino. Glejte — kompanije se sučejo in brezskrbno gibljejo, kakor bi igrale kadriljo. Je li kaj takega mogoče v nepoznanem terenu, je li mogoče v vojski, pri ostrih patronah?“

Adjutant je udano kimal generalu, zroč mu zvesto v oči.

„Vojni minister bi moral skrbeti za primeren terên,“ je rekel polkovnik.

„Kajpada,“ se je z visoka posmejal general. „On naj bi umel prestvarjati zemeljska tla. Umel naj bi z dlanjo potlačiti goro in na njenem mestu narediti ravnino, drugod pa na ravnino nakopičiti goro, kakor to delamo po zimi pri vajah s svinčenimi soldatki na mizi.“

„Ne menim tako, gospod general,“ je razžaljen odvrnil polkovnik, „ampak bolj bi moral premeščati vojne oddelke. Noben polk bi ne smel ostati čez dve leti v eni posadki.“

General je dvignil desnico ter posvalkal s palcem in kazalcem, češ: večno premeščanje velja denar, tega pa ni pri nas — major pa je šaljivo pripomnil, da bi trebalo polke sem in tam nastaniti v sovražnikovi deželi, da bi i tam tako natančno spoznali ozemlje.

General je odmignil z roko, veleč: „Za danes je končano! Vsa banda domov, ker solnce že pripeka! Trobentač — odtrobiti!“

Tedaj so se raznesli čvrsti glasovi trobente po vsem ozemlju. Polkovnik in major sta odjahala k oddelkom. General je namignil Vilarju, naj se pridruži. Spotoma mu je rekel: „Denar za jalski most je dovoljen, gradivo že vozijo, vojaki delavci čakajo strokovnjaka, veščaka. Prosim, gospod inženir, bi li ne mogli začeti 20. tega meseca ali pa par dni pozneje? Kadar pridete, vam sestavim delavski oddelek.“

Vilar je pritrdil. Nobenemu generalu bi ne bil mogel odreči, no ta mu je bil simpatičen in njegovo zaupanje ga je nekako dvignilo: čutil se je odlikovanega s tem, da se mu poveri vodstvo večjega dela, ki ga dovrši tako, da bo vsaj nekaj let pričalo o njegovi sposobnosti.

„Z gradbo mostu pojde počasi, ker koncem avgusta, ko se pričnо veliki manevri, potrebujemo vojake za vaje," je rekel pl. Merks.

„Kar ne pojde zdaj, se dodela po manevrih," je razsodil general. „Sicer pa pustim gospodu inženirju nekaj vojaštva tudi med vajami na razpolago, tako da bo most končan do jesenskega deževja."

„Tudi, tudi," je soglašal adjutant. Obrnil se je k Vilarju. „In še nekaj, gospod inženir! Izdelal sem neki osnutek ali načrt za most, ki bi vam ga rad pokazal. Prosim, pridite, preden začnete, k meni v pisarno, da ga pregledava."

Vilarju ni ugajal ta vsiljivi in pregoreči vsevedež generalnega štaba. Molče mu je prikimal.

„Gospod inženir naj dela po svojem načrtu. On se je učil stavbarske umetnosti, torej ume. Preveč mojstrov skazi delo. Tega sem se že večkrat prepričal," je rekel general, ki je vedel, da inženir ne mara pregledavati in vpoštevati načrtov neukega častnika. Pognal je konja v dir.

Pl. Merksa je užalilo, da ne priznavajo njegove gorečnosti. Sin višjega vojaškega dostojanstvenika, živeč že od otroških let v vojaški družbi, je bil ves udan vojaškemu stanu. Njegov suhljati, bledikasti obraz je bil vedno nabran v radostne, presrečne črte mladostne učenosti in dostojanstva. Njegova oprava je bila vedno brezhibna, fina, celo na vajah so puhtele iz njegove obleke dišave jutrovih dežel in se borile z duhom po konjih. Pri onih častnikih, ki se ne štejejo k generalnemu štabu, je kazal obraz vsevednega oraklja: po porcijah jim je ščukal od svoje učenosti; pred njimi je na široko razprostiral svoje znanje. Natančno je vedel povedati, kje žuli črevelj Italijo, poznal je vse strategične ugodnosti in ovire za avstrijski pohod preko Podolja in Volinije v srce Rusije, vedel je, na čem boleha francoska republika, kaj se kuha na Balkanu, vedel, kam pes taco moli, če nam Bismark obeta zvestobo, vedel, kako bi se najlaže zadala smrtna rana angleškemu svetovnemu imperiju: o vsem je umel oblastno govoriti pred ljudmi, ki so dan na dan capali s kompanijami na vežbališče, no pred višjo vojaško gospodo je govoril vselej oprezno

in s pomisleki. Zvečer ni ostajal dolgo v kazini; sedel je rajši pri vojaško-znanstvenih knjigah ali je pa čital življenjepise slavnih vojskovodij. In tem je hotel postati podoben, ker njegova slavohlepnost in domišljavost je bila baš tako velika kakor njegova nervoznost, izvirajoča iz premnogega učenja in fantaziranja. Vlažne in oblačne noči so njegove živce tako zrahljale, da dolgo ni mogel zaspati. Takrat je v postelji premišljeval o slavnih činih, ki ga čakajo: zdaj je vodil svoj dragonski polk po sarmatskih ravninah, potem je podil s svojo hrabro brigado Lahe čez reko Brento in — lej ga! — naposled ustanavlja s svojo nepremagljivo armado nove kneževine in carstva na balkanskem polotoku: Vojna zgodovina bo govorila o njem, rod pl. Merksov bo ovekovečen v bleščeči vojni epopeji.

Čemeren je dirjal adjutant za svojim poveljnikom, mrko je zrl na Vilarja, ker se ni obveselil njegovega načrta, in pa zato, ker je prišel civilist v takšno milost, da je jahal kraj generala, dočim mora on zaradi preozke poti ostati zadaj, in ker je videl, da je civilist sploh veščč jahanja, ki ga je pl. Merks smatral za prednost boljše bire vojaštva. Preko neke tratine so udarili v skok. Preden se je poglobila pot v ozko sotesko, so prestavili v korak.

„Izborno jahate, gospod inženir. Nisem mislil,“ je pohvalil general, božajoč razpenjenega konja po vratu.

Razpaljeno adjutantovo lice je izpreletela zavist. „E-e, gospod inženir ima vztrajnega konja, dobro pleme.“

Zajahali so po globoko zarezani poti v sotesko. Precej so došli Bošnjaka pod črnim turbanom, čigar zamazani konec je koketno visel čez uho. Gnal je pred seboj konjiča, natovorjenega z drvi. Kljuse se je le počasi pomikalo naprej ter zapiralo s širokim tovorom pot. General je potrpežljivo zadrževal konja in vsake pol minute je postal. Takšna počasna ježa pl. Merksu ni bila pogodu. Preril se je po brežini mimo Vilarja in generala naprej ter viknil: „Hej, čuž,*) ali ne slišiš,

*) Nemški vojaki so slišali pri Hercegovcih mnogokrat glagol: Čuješ — (Čuješ li? Čuješ, brate!) Iz te besede so napravili kratico: Čuž – ter jo rabili kot psovko za Hercegovce. Razširila se je tudi po bosenskih posadkah.

da gre gospoda za teboj! Ne zavezuj si ušes s to cunjo! S poti!“ Rekoč, je švrknil z jahalsko paličico Bošnjaka čez uho, prikrito s turbanovim koncem. Oni se je zganil, pokril z roko uho ter zavpil: „Jao meni, care čestiti!“ Boječe se je ozrl. Ko je videl za petami prhajoče konje, se je silno prestrašil. Udaril je po svojem konjetu, z dvignjenima rokama in kričanjem ga je priganjal, pa to ni pomagalo. Naposled ga je z rokama rinil naprej, a tu se je kasni kljusi spotaknilo in je padla na prednji nogi.

„Polagoma, polagoma!“ je vikal general in postal. „Mi se ne moremo, on se ne more ogniti, torej treba potrpeti.“ Skomizgnil je z ramenom, kakor bi hotel reči, da ne ume adjutantove sirovosti. „Ne mudi se nam nikamor. Čemu mučiti človeka, ki se trudi, da plača svoj davek! Ovce se strižejo, mučiti jih pa ni treba.“

„Plačuje li takšen čuž tudi davek?“ je vprašal nekoliko v zadregi pl. Merks, ki pri vsej svoji učenosti ni vedel, iz česa živi vojaštvo in s čim se ustanavljajo kneževine.

„Na mitnici bo plačal dva novčiča.“ Adjutant je našobil ustni.

V tem je Bošnjak, v katerem je Vilar spoznal Bobojedca, pomagal svoji živali na noge. Prijel jo je za rep ter jo tiral naprej.

„Polahkoma, po malem!“ je veleval general.

Kmalu so prišli iz soteske in Bošnjak se je ognil na trato. Ko je šla kavalkada mimo, si je zatisnil uho in, prestrašeno zroč na generala, je vzdihnil: „Uh, ja bedni katolik! Crna si me rodila, majko! Bolje je sit plakati nego gladan uzdisati!“

General je ustavil konja in vprašal v hrvatskem jeziku: „Po čem prodaš drva?“

„Tebi, gospodar ti naš, jih dam za osem grošev. Veli, kam naj jih prinesem!“

„Drugemu jih daš še ceneje — lopov!“

„Bolje je i bobova slama nego prazne jasli,“ je vzdihnil Bobojedac, držeč se še vedno za uho.

General je izvadil iz žepa šest grošev ter jih vrgel na trato, rekoč: „Na, tu imaš, a tvojih drv ne potrebujem. Prodaj jih, komur moreš.“

Govoreč vroče zahvale, je bedni katolik mahoma pozabil na ušesne bolečine. Planil je pobirat novce. Ko je vstal in dvignil oči, je spoznal Vilarja. Tedaj je padel na koleni, položil roki na srce, globoko se sklonil in viknil: „O, gospodine Franjo, dobrotnik ti moj edini! Pomagal si meni, bednemu katoliku, delavcem si pomagal, vsem pomagaš. Vzišlo je solnce izza planine in nas ogrelo, odkar si ti tukaj. Živio, gospodine Franjo, ti i car tvoj čestiti — bogme!“

General je, visoko dvignivši obrvi, pogledal na Vilarja, potem na Bobojedca, pl. Merks se je porogljivo posmejal.

„To je siromak, vdovec, ki živi s kopico otrok ob Oskovi. Dovolil sem mu, da sme na našem sekališču pobirati hosto, zato mi je hvaležen,“ je pohitel Vilar. Zajahal je bliže k Bobojedcu: „Nu, Ante, kaj se plaziš po zemlji? Vstani!“ Zroč na tovor, je z rahlim glasom pripomnil: „Glej, kakšna debela drva jemlješ v Medvedjem Dolu. Tega ti paznik ne bo dovolil. Čuvaj se ga!“

Bobojedac se je spravil na nogi. „Delavci so mi dali s tvojim dovoljenjem —“

„Ako sem ti rekel: pij! — nisem ti rekel: vse popij! Hosto bi spravljal, ne polena! No danes si dobro opravil, Ante. Gospod general ti je plačal ves tovor in še enkrat ga lahko prodaš.“

Ante je prepeljal svoje lokave oči na generala. Po kratkem premisleku je skočil k visokemu gospodu in mu poljubil koleno, rekoč: „Za vse ti hvala, Bože mili! Bog zna, kaj je za koga, a človeku ni nikdar dosti. Bogme, noben dar mi ni na kvar.“

General ga je odrinil z roko in odjezdil. Bobojedac je vedel svojega konjiča za jezdeci. Slišali so, kako je za njimi momljal in vzdihoval: „Bogu božje, carju carjevo, pa mirna Bosna! O, gospodine Franjo — dober človek! Mili Bože, sami pošteni in modri ljudje so to. I njih konji-vitezi so učeni — zahvaljen

bodi Bog! Zdrav bil, gospodine Franjo, ti in tvoji prijatelji!“

„Gospod inženir, vi ste že dobro znani v tem kraju. I vulgarno ime ste že dobili,“ je rekel general, ko Bobojedca ni bilo več slišati.

„Dobrotnik, dobrotnik,“ je priščipnil pl. Merks.

Malo pred mestom so prevrgli v dir.

23.

Popoldne je na ulici srečala Vilarja vsa Bajićeva rodbina, ki je bila na potu v Obrenov han, kjer je imelo srbsko pevsko društvo svojo zabavo. Ta han stoji v Solinski dolini, slabo uro hoda na severu od mesta. Vilar je moral z rodbino, čeprav je bil truden. Katica mu je tako zapeljivo zrla v oči, da ji ni mogel odreči. Njej in Ljubici ni bil izlet na srbsko zabavo nič pogodu, toda Bajićeva mati je želela, da gredo, in z njo je potegnil sin. Mladi dami sta bili že skrivoma poskrbeli, da pridejo proti večeru njiju kavalirji za njima, no do tedaj je bilo še dolgo in inženir jima je dobro došel. Kmalu za Tuzlo so izletniki krenili na stransko pot, ki jih je, izpremenivši se polagoma v gladko stezo, vedla preko podolgovatega senčnatega hriba.

Bajićeva mati je bila danes zopet zgovorna. Zunaj pod milim nebom se ji je vselej nekoliko skrhal čut za tisto sramoto v rodbini, ki jo je zakrivila ona ženska, ki močnih bokov tako bodro koraka pred njo in, zatopljena v tajne misli, s koncem solnčnika tu in tam pobeza v sipko prst, v mehki mah ali pa med visoko praprot. Razodela je Vilarju, da namerava prihodnjo spomlad posetiti svojega sina Živka v Nišu, potem je na dolgo govorila o srbskih razmerah, o knezu Milanu in Nataliji, o Belgradu i. t. d. Katici ni bilo všeč, da spotoma skoraj nič ni mogla govoriti z inženirjem, tako si ga je bila osvojila stara majka. Na vsakem ovinku se je vsa razžarjena zazrla vanj in on ji je nehote redoma vračal paznost. Ko je gledal na njen beli vrat, ki se je brezhiben pravilno izlil iz fino oblikovanega, spredi in zadi globoko obnaženega čoka, na njene močne lase

pod majhnim slamnikom, na njeni polni roki v prozornih rokavcih, se mu je zdajci porodilo vprašanje: Ali bo tudi ona v zakonu podobna svoji sestri?

Na tratini pred Obrenovim hanom je bilo zbrano mnogo ljudi. Ko so zagledali Bajićeve, so jih prišli trumoma pozdravit, posebno so srbske gospe obsule Bajićevo mater. To priliko so porabili mladi ljudje, da so se pomešali v kolo. Mimo kolo-plesov je stalo na sporedu predavanje, zborno petje in naposled guslar. Ko je prišel na vrsto guslar, je prijela Katica inženirja pod pazduho in mu pošepetala: „Pojdimo naproti gospodom, ki pridejo iz Tuzle za nami!“ Vilar se je pokoril. Tihoma sta se ločila od družbe, in Ljubica se jima je pridružila. Tudi Bajić je šel za njimi. Šli so po ravni poti proti Tuzli. Katica je venomer žgolela kraj malobesednega Vilarja, spravila je na dan nekaj pametnega in mnogo abotnega kakor otrok, ki obojega še ne ve ločiti, no spremljevalec je uvaževal samo njen dražestni glas ter čutil tople pritipe njenega razkošnega telesa, premikajočega se tesno ob njegovem. Ob njeni strani je bil že pozabil na njeno tesno sorodstvo z Bajićevo soprogo, na njeno lahkomišljenost in plitvost v nazorih: v navalu nekega tajnega nagona ji je bil že vse odpustil. Zbudila se je v njem ljubosumnost radi onih kavalirjev, ki jim gre naproti. Sedli so v mejo in tako so dočakali tuzlansko gospodo, gručo častnikov, v kateri se je nahajal tudi okrajni načelnik.

„Veste kaj, gospoda,“ je povzel Buzduga na poti pred Obrenovim hanom. „Naposled je končana pravda zoper Husejna Durakovića. Štiri mesece ga je pestilo civilno sodišče, preden ga je obsodilo in je prišla potrditev smrtne obsodbe. Jutri ga obesijo.“

„Ob kateri uri?“ je hitro vprašala Katica.

„Ob sedmih zjutraj. Krvnik se pripelje danes ponoči.“

„O gospod inženir, na to morate pogledati!“ je viknila deklica, stopivši k Vilarju.

In kakor iz sanj je vprašal: „Na kaj, gospica?“ Vest o nasilni smrti, ki čaka zločinca, ga je pretresla.

„Na usmrtitev. Zanimivo je gledati, kako peljejo zločinca iz okrajne ječe pod hruško pred vojaškim

streliščem, kjer mu posvetijo na oni svet. Lani so še vsak teden ustrelili enega ali dva hajduka, nekoč pa kar trinajst skupaj.“

„Nesrečna trinajstica. In vi hodite gledat?“

„Moj navadni jutranji izprehod je bil proti streliščU.“

Vilarja je izpreletel mraz. ‚Njeno telo je krasno, toda njena duša je ledena,‘ je pomislil. Po malem je zaostajal. Nič več ni bil ljubosumen.

„E-e!“ se je oglasil pl. Merks. „Vse premalo kompetence so odmerili vojaškemu naglemu sodišču. Nagla sodba in nagla smrt! Čemu so krmili Husejna Durakovića štiri mesece? Jasno je bilo in sam je priznal, da je ubil svojega kmeta.“

„Zakaj ga je ubil?“ je vprašal Vilar.

„Kaj vem? Zaradi neke detelje.“

„Kmet ni hotel pokositi detelje, ker bi bil moral dati Durakoviću tretjino. Ta se je razjezil in ga je ubil na njivi,“ je pojasnil Buzduga.

„Naglo je obsodil in naglo je kaznoval. Po tem merilu bi se bilo moralo zgoditi Durakoviću,“ je rekel načelnik.

„Jaz sploh nisem za smrtno kazen,“ je zamodroval Vilar. „Duraković je ravnal v nagli jezi. Da je sodil tako dolgo kakor njegovi sodniki, ne bi bil ubil nepokornega kmeta. Mnogo kazni se je že naložilo po krivem, ko pa je prišla istina na dan, se je krivica poravnala, kolikor je bilo mogoče; pri človeku pa, ki ga usmrte po nedolžnem, kakšen popravek ni več mogoč. Zgodilo se je že —“

„Duraković je umor priznal,“ je načelnik prekinil Vilarja.

Ta pa je nadaljeval: „Še druge razloge imajo oni juristi, ki govore in pišejo proti smrtni kazni. V onih državah, kjer je že odpravljena, se nič ni pomnožilo število tistih zločinov, katere so prej kaznovali z njo. Statistika je dokazala, da kot strašilo ni potrebna. Smrtna kazen posebno tistih ne ostraši, ki se bore za kakšno idejo. Ako so jeseni 1849. leta usmrtili trinajstorico madžarskih upornih generalov, s tem groznim činom niso potlačili madžarskih teženj za svobodo, baš nasprotno so dosegli. Tako se je godilo tudi v Italiji.

Treba je pomisliti, da je pri zločinih, kakršen je Durakovićev, udeležena tudi uprava, oziroma zakoni sami, ki so bili ustanovljeni v prastarih časih, ko so smatrali narod, ki je podlegel meču in ognju, za brezpraven in so mu vzeli zemljo. Ubojstva, katerim je bil vzrok agrarni turški zakon, so se vedno godila v Bosni in ne izginejo, dokler Avstrija ne reši agrarnega vprašanja. Durakovič je zaslužil kvečjemu pet let ječe in toliko bi bil dobil pri sodišču onstran Save."

„Tukaj so razmere drugačne. Duraković je bil obdolžen dvajseterih zločinov in pregreškov, med njimi skrivanja orožja in nevarnega pretenja," ga je podučil Buzduga.

„Nič drugega mu niso mogli dokazati kakor oni umor," je izpregovoril Bajić. „I to je mnogo, toda majhna je zaščita, ki so jo s kruto kaznijo izkazali kmetom. Ti nočejo krvi, ampak zemljo bi radi. Sam sem bil dvakrat navzoč pri obravnavi. Čemu obravnavajo pri zaprtih durih? Zakaj smejo v sodno dvorano samo častniki in uradniki, in še ti ne vselej, ljudstvo pa ne sme. Ko se je vršila obravnava proti Miloševiću, tudi uradniki niso smeli. Čemu se boje sodišča solnčne svetlobe? Čemu se vrši vse na skrivnem? To je dokaz, da imamo do pravega reda še daleč."

„Tu sentimentalnost ni umestna," je rekel pl. Pester z napol zbadljivim, napol obžalujočim glasom. „Proti smrtni kazni so sentimentalni ljudje, posebno pa rahločutne ženske."

„Rahločutnih žensk na naši strani ni mnogo. Jutri zjutraj bodo vse drle na morišče, da vidijo usmrtitev," je odgovoril Bajić z brezzvočnim glasom, pogreznjen v neprijetne misli. Mislil pa je o prerani smrti, ki mora zadeti njega ali načelnika radi Ljubice.

Zabava ni trajala dolgo. Ko so Srbi videli, da se je nateplo dokaj švabske gospode na njih veselico, so skrajšali veselični spored. Pred mrakom so se vrnili vsi izletniki v mesto.

Vilar je bil radoveden, kako pojde Husejn Duraković na svojo poslednjo pot. Drugo jutro je šel ob tri četrt na sedem pred okrajno ječo. Tu je stalo na cesti pol bataljona pehote pod orožjem. Stopil je k

gruči častnikov in dam, ki je čakala kraj vojaštva. Morali so dolgo čakati; vsi so zrli v vrata mračnega poslopja, ne priženo li zločinca.

„E-e, njegova ura ne kaže prav; zakasneva," je rekel nedočakljivi brigadni adjutant, iztegnivši vrat in zroč preko vojaštva.

„Če mu le prehitro ne teče," se je pošalil Hvalibogovski, hahljajoč se.

„Kaj pravite, kakšen občutek mora imeti človek, preden se napravi na takšno pot?" je vprašal neki uradnik.

„Gotovo ga srbi po vratu," je nekdo odgovoril. Drugi je obljubil, da hoče biti do konca navzoč pri tej svečanosti, tretji je menil, da se Duraković morda še ni zadosti nazajtrkoval, četrti, da ga pravi zajtrk čaka pod hruško.

Vilar se je zgražal ob ostudnih dovtipih. Rekel je sam v sebi: ‚Gre beden človek na morišče, in njih zakrknjeno srce igra v radosti. In še h kulturnim ljudem se štejejo!'

„Morda se še preoblači in frizira," se je oglasila Katica v gruči častnikov. Mnogi so se zakrohotali.

‚Odurno, gnusno je njeno vedenje. Ta ne pozna sentimentalnosti. Kakšna krasna lupina in kakšno črvivo jedro!' je pomislil inženir ter stopil par korakov nazaj.

Tedaj je pripeljala četa vojakov Husejna Đurakovića iz ječe. Železja več ni bilo na njem. Obsojenec je bil srednje postave, toda silen človek širokih pleč, temnorjave polti, strogih potez na licu, pričajočih o veliki energiji. Trdno, izbočenih prsi, smelega pogleda je stopil v spremstvu hodže pod belordečim turbanom na cesto na oni prostor, ki je bil namenjen zanj v sredini dveh kompanij. Dvignil je roko k čelu, kakor bi pozdravil vojaštvo. „Selam ćete, braćo, tko po meni pita!"*) je zaklical Turkom, ki so v gruči stali na nasipu kraj ceste.

Vilarju je odleglo, ko je videl toliko hladnokrvnost tik pred smrtnimi vrati. „Živa glava dugovanje plaća, živa ikada, mrtva baš nikada."**) Te besede je govoril

---

* Pozdravite ga, bratje, kdor po meni vpraša! (Selam = pozdrav).

** Živa glava plača dolg, živa še kdaj, mrtva nikdar.

nekdo za njegovim hrbtom. Okrenivši se, je zagledal za seboj šumarja Milana Nikolića in Jovico.

„Na Durakovićevi kmetiji bosta mesto ene dve vdovi," je potihoma rekel Jovici ter mu pokimal. Imel je en razlog več proti smrtni kazni.

Izprevod je z Durakovićem ob rahlem bobnanju nastopil pot.

Med gledalci je nastalo živahno kretanje in beganje, le gruča Turkov se ni premaknila. Katica je zagledala Vilarja in skočila k njemu. Prijela ga je za roko. „Idite, gospod inženir, po bližnjici z menoj!"

„Lepa hvala, gospica! Po nobeni bližnjici ne pojdem."

„Kaj vam je?" je hlastno vprašala, videč njegov temni obraz.

„Nič," jo je odurno zavrnil. „Le hitite, da ne zamudite!"

Deklica je užaljena odhitela za drugo gospodo.

Dopoldne je Vilar opravil svoje posle, po obedu je dve uri počival v hotelu. Potem je vstal, se umil in, brišoč se, je stopil k odprtemu oknu ter se zazrl na minaret, ki so ga obletavale jate vran. Takrat je zaslišal pod seboj dekliški smeh, ki ga je zvabil, da se je nagnil naprej in pogledal na ulico. Tam so šle tri deklice, držeč se pod pazduho — tri rože, povite v šopek. V sredi je šla Katica, ob njenih straneh pa Kaliopa in njena sestra Olimpija, krasno se razvijajoč štirinajstleten rožnat popek. Ko je bil spoznal veselo se hahljajočo trojico, se je umaknil in hitreje mu je zabilo srce.

„Veš, Olimpija," je slišal govoriti Katico, „glej, ono je njegovo okno. Pod oknom te uščipnem v laket in ti moraš dvakrat zakričati: ‚Katica, daj mi mir! Katica, ne nagajaj mi!' Na ta ne več neobičajni način ga spravimo pokoncu. In potem mora z nami na Kreko. Prijetneje bo, ako imamo kavalirja s seboj!"

Tri rože so se glasno posmejale in tudi Vilarja, stoječega za zastorom, je sililo na smeh. ‚Atako hočejo napraviti name,' si je mislil. ‚Kako ljubeznivo, čeprav ne posebno iznajdljivo! Uboge Olimpije bi ne bilo treba ščipati. Kakšen otročji napad so zasnovale te mladostno-srečne gracije zato, da bi me Katica priklicala na ulico!

Vsekakor pojdem, da ji še enkrat in poslednjikrat povem svoje mnenje in se za vselej iznebim brezsrčne kokete.‘ No preden je mogel do kraja izpiti čašo radosti, katero mu je nalila njegova domišljavost, so deklice že izvršile nameravano atako, toda ne pod njegovim oknom, ki je bilo prvo v oglu, ampak pod šestim, ki je bilo poslednje in na koncu nedolgega hotela. ‚Kaj menijo, da stanujem na onem koncu? Zmotile so se — čopke,‘ si je rekel ter se začel hitreje opravljati. Čez hip je zaslišal odpiranje okna na drugem koncu hotela in enoglasno čebljanje treh gracij: „Gospod nadporočnik — vi ste zaspanček. Pridite dol in spremite nas na Kreko!“

Vilarju se je zjasnilo. Torej nekega nadporočnika so prišle klicat in ne njega! Zdajci se je razdal iz onega okna moško-trd glas, ki je, kolikor mogoče raznežen in oslajen, obljubil, da se precej odzove prijaznemu povabilu, ki si ga šteje v čast. Po glasu je inženir spoznal Buzdugo. Neprijetni občutek razočaranja ga je prevzel. Kakor bi ga bil zagnal mrzel veter, tako hitro je stopil od okna; tako neprijetno je zadel ta malenkostni dogodek ob njegovo samoljubnost. Da so mlade deklice klicale kogarsibodi drugega, bodisi Mika ali kakšnega drugega častnika ali uradnika, ne bil bi jim zameril, no da so se v svojem dolgočasju in hlepenju po zabavi zatekle k temu okrutnemu in pohotnemu grešniku, tega jim ni mogel odpustiti. Nameril se je v pritličje v kavarno. Spotoma je na hodniku srečal sobarico, ki je vselej z močno uslužljivimi pogledi postala pred njim. Vprašal jo je, od kdaj stanuje nadporočnik Buzduga v hotelu.

„O, gospod Buzduga si vselej najme pri nas sobo, kadar se pripelje v mesto neka židinja —“

„Aha!“ je prekinil jezično srako ter odmahnil z roko.

Uro pozneje je odjahal. Ko je jezdil mimo Kreke, je zagledal dvesto korakov od ceste krdelce gosposkih ljudi, pohajkujočih krog nove večje stavbe, ki je bila namenjena za špiritno tvornico in še ograjena s stavbnimi odri. V krdelcu je spoznal Buzdugo z onimi tremi ‚čopkami‘ in načelnika pl. Pesterja z gospo Ljubico. Preden so ga oni zagledali, je pognal konja v dir. Od strani

je zapazil, da mu z robci mahajo v pozdrav. Prihulil se je, kakor da jih ne vidi. Šele pred Bukinjami je prijenjal konju.

Neki čut svobode ga je navdal. Vse tiste ljubezenske misli, ki so se dobre štiri tedne sukale krog Katice in ga držale v nekih sponah, posebno kadar je stal pred njo in je njena lepota neposredno vplivala nanj, so padle v vodo. Pometel je v svojem srcu, vse jasno in novo se mu je zdelo tam. Izgnal je iz njega škrata, ki ga je včasi prijetno pobožal ter ga naposled ljuto uščipnil. Samo svetlobo in čistoto je čutil v svoji notranjosti in stopil je vanjo kakor v svetišče, ki je bilo prenovljeno in vnovič posvečeno.

24.

Vilarju se ni mudilo v Tuzlo; ostal je nekaj dalje pod Konj-planino, nego bi bil smel po obljubi, dani generalu. V soboto je plačal delavce, in pri tisti priliki sta dva drvarja prav ošabno, očitajoče in izzivalno pometala v hosto znamke, ki jima jih je bil odštel. V nedeljo dopoldne je sprejel deputacijo: prišli so k njemu štirje najzgovornejši drvarji, med njimi Batinić in Grbonog, ter ga v imenu vsega delavskega zbora prosili, naj v Tuzli pri načelništvu deluje za odpravo mark. Razložil jim je, da je že storil korake in pisal v tem smislu na deželno vlado, ker blagostanje delavcev mu je srčna zadeva, o kateri vedno premišljuje; storil bo vse, kar mogoče. Priporočal jim je potrpežljivost, hladno kri, udanost za slučaj, ako deželna vlada odbije njegov predlog; čudežev mu ne bo mogoče delati. S takšnimi frazami jih je odslovil. Delavci so bili z njimi zadovoljni, saj so jim utrdile prepričanje, da mora zmagati pravica, ako jo zagovarja njih vsegamogočni, pošteni in učeni gospodin Franjo.

Tisto nedeljo popoldne je šel ob Oskovi navzdol na izprehod. V bistrem tolmunu, skritem med drevjem, se je okopal. Skraja ni bil namenjen daleč, ker je pripekala silna vročina; po kopelji pa se je čutil tako osveženega in poživljenega, da je ubral pot proti Mu-

šićevemu hanu. Že od daleč je slišal tanke zvoke tamburice. Prišedši pred han, je zagledal zelo pestro družbo pod pristrešjem in v meji za siromašnim poslopjem. Več mladih in starih ljudi obojega spola iz Pilića je bilo napravilo v dolini zabavo, takozvani teferić. Njim se je pridružilo nekaj drvarjev. Štirje mladeniči so udarjali na tamburice. Ob zidu je čepel stari Trkulja z guslami v naročju, blizu njega pa ‚bedni katolik' s čutaro v rokah, ki jo je dvignil k glavi, kakor bi hotel dati blagoslov svojemu dobrotniku. Med delavci sta bila navzoča tudi Batinić in Grbonog. V tej pisani druhali se je vrtel Vazko ter nalival kavo, Mušić pa je v veži kuhal vročo črnino.

Vilar je le površno pregledal družbo, ker že je pristopila Danica in mu prinesla stolček, da sede. Deklica je bila vsa razžarjena, ko je danes prvikrat sanjavo dvignila oči naravnost k njemu. In le za hip je mogla prenesti jasni odgovor njegovega pogleda. Obstala je pri njem, čeprav si je bil že pri njej naročil kave, stala je s stranjo obrnjena k njemu, njene oči so bile uprte v tamburaše, na njenem obrazu je gorela nasmešljivost, spojena s sramežljivostjo. Smešno se ji je zdelo to, kar kipi v njenem srcu, a sladko tako, da ne sme na beli dan.

Vsi so precej opazili navzočnost odličnega gosta. Utihnili so: nekaj jih je strmelo vanj, drugi so stikali glave. Tedaj je skočil pred tamburaše mladi Grbonog, položil roki na pas, ki ga je ovijal nad močnimi boki, zabrundal je liki medved na povodcu, potem je ob zvokih tamburic zapel nastopno pesem:

Tamburao tamburdžija Ivo,
tambura se na daleko čuje,
na daleko po svem Sarajevu.
To su čule Sarajke devojke;
jedne vele: da ga pogubimo,
druge vele: da ga proteramo
treće vele: da ga obesimo.

Al govori tamburdžija Ivo:
Nisam kurva, da me proterate,

ni veštica, da me pogubite,
već sam junak, da me obesite!
Kad bi znao, za koje bi drvo,
no bi drvo zlatom obaljao,
na vršiki i srebrom i zlatom,
od zlata bi kline popravio
i na kline tamburu vešao,
neg se znade, s čeg' sam poginuo:
s tamburanja i s' ašikovanja!

Pojoč je Grbonog mežikal in se oziral na Vilarja, kakor bi pel samo njemu in bi hotel zbujati samo njegovo pozornost. Ko je bila končana šaljiva pesem in so tambure jenjale doneti v razgreta srca, so obsuli Vilarja njegovi drvarji. Batinić, ki se je štel za modrega in razsvetljenega človeka in ki so ga porivali naprej pri vseh priložnostih, ko je bilo treba prepričati koga z gladko in premišljeno besedo, ga je pozdravil v imenu vsega zbora in izrazil veselje, da je prišel tako odličen človek v njih družbo. „Glejte!“ — je rekel — „poštenjak, ki občuje z generali, mutašerifi in metropoliti, je prišel in sedel k preprostim ljudem.“ In ti preprosti ljudje so nategovali rjave, žilaste vratove in spoštljivo zrli na gospoda, ki je po svoji srčni dobroti tako hitro zaslul po okraju. Trkulja je prinesel košarico sliv, češ: Vse vzemi, dobrotnik naš! — no Vilar se je zadovoljil s polnim periščem, rekoč: „Hvala ti, Trkulja! Rad vzamem, ker sem žejen.“

V tem mu je prinesla Danica kavo. Nasmehnil se je deklici in jo pobliže ogledal. Vse na njej ji je pristojalo, od fesiča do opančic. Tista dimlija ga je s svojo belino in stoterimi zgibi in gubami naravnost očarala. Da je blago njenega prožljivega jopiča posvalkal z veščimi prsti, bi bil našel, da ni od najfinejše tvarine, a po tistih všitih arabeskah, cveticah, školjkah in ptičkih bi bil razsodil, da je jopič umetnina, kupljena na razstavi ženskih ročnih del, kjer se je ponašala na prednjem mestu. Koliko je trebalo črpati iz žive domišljije, preden se je dovršilo takšno mojstrsko delo! In ko se je Vilar ozrl v njeno lice, se mu je zazdelo, da noben spomladanski dan ni rodil cvetice, ki bi se glede lepote mogla

primerjati očarujočemu obrazu te siromašne deklice. Možaki so se ob toliki krasoti pomenljivo namuznili in Trkulja se je z razmotrivajočim, milim pogledom, ki je lasten samo izkušenim starcem, ozrl na inženirja in na deklico, kateri je ponudil sliv. Batinić se je spomnil, da so mu nekoč v zagrebški kavarni, kjer je čakal na vlak, po kavi v preteku poldruge ure prinesli trikrat sveže vode in da so tudi gospodi nosili vodo, samo vodo. Zato se je obrnil k Danici, rekoč: „Devojčica, prinesi gospodinu Franju studene vode! Rad jo pije.“ Tedaj je Grbonog pomolil inženirju čutaro s slivovko, a odrinil ga je Batinić z besedami: „Gospodin Franjo si lahko kupi rujnega vina, kakršno so pili pri nas gozdar in oba paznika, pa zdaj ne morejo več. Tem ponudi svojo smrdljivo brozgo!“ Potem je tlesknil v roki, se udaril po kolenih, kakor je videl delati Madžare, preden so se spustili v čardaš, in viknil je tovarišu: „Kolovodjo, diko naša, okom treni, kolom kreni!“

Grbonog se ni dal dolgo prositi. Zaigral je z nogama in mlado in staro se je začelo zbirati v kolo, prijemale so trde in grčave roke za bele in mehke. Kolovodja je stopil na čelo vrste. Zazvenele so strune, ubrale se noge in začele udarjati po glasbi. Glasovito je zapel Grbonog in za njim vsi drugi:

Majka Maru kroz tri gore zvala:
„Jesi l', Maro, ubelila platno?“

Vilar je zamišljeno gledal v dolgo vrsto in skoraj zavidal je tem ljudem za njih preprosto zabavo. Spomnil se je podobnih zabav na Slovenskem. Kako so vse prisiljene, pa tudi robate so, ker ni nič domačega in narodnega v njih. Kar je bilo narodnega, vse so že v starih časih pogazili tujci ali pa je zatrla vera, ko je začela z askezo. Kolovodja je uredil vrsto prav njemu nasproti, kakor bi se vse vršilo le njemu v proslavo. Viteško se je vedel Grbonog. Prosto roko si je zataknil zadaj za pas, z drugo je držal brhko Srbkinjo za roko. Kako je tolkel z junaškima opankama ob tla, kakor bi zabijal tope kolce ali teptal dušmane v prah ali brcal po poljskih miših! Kakšne posunke in kretnje je delal

s kodrasto glavo, sijajočo v zmagoslavni radosti! In jutri bo prav z istim zmagoslavjem vihtel sekiro, ker delo smatra za čast, kakor se mu zdi častno, igrati v kolu na prvem mestu.

Največjo pozornost je obračal Vilar na ženske, ki so mu sramežljivo vračale njegovo pazljivost. Zlasti sta se mu dve mladoomoženi Srbkinji zdeli veličastni, kar se tiče bogate obleke ter važnega in samozavestnega nastopa. Posebno so mu sijali v oči zlati dukati starega kova, našiti na fesič in nanizani na zlati vrvci krog vratu. Na koncu vrvce je visel čez prsi dragocen medaljon, delo dalmatinskega ali pa celo beneškega zlatarja. V prvih letih okupacije se je pri vsakem kolu videlo takšno dragoceno žensko nakitje in zelo so po njem hlepele avstrijske gospe.

Bolj ko vse nakitje je zanimala Vilarja Danica. Kako čedno je umela drobneti z lahkima nogama! Plešoč sredi dveh moških, je gledala na konce svojih opančic, kakor bi bile tam zapisane note za razvedrilno igro, ki jo je igrala krotko, pohlevno in poglobljena v lepe misli. Lahno poskakujoč in nihajoč, se je nesla, kakor bi plavala na zlatih oblakih. Včasi je dvignila žarke oči ter jih uprla v gospodina Franja, češ: Oh, ko bi ti čutil mojo srečo! Čudil se je, da se je vedla v tej množici ljudi tako svobodno in odkrito in mu je njeno srce brez bojazni letelo naproti, dočim je tako skrbno čuvala svoje najslajše občutke takrat, ko sta bila malone sama v hanu. Gospodin Franjo menda še ni vedel, da si ljudje plesa niso izmislili zato, da bi skakali in telovadili, ampak zato, da plešoč kažejo vsemu svetu to, kar tli v srcu, in da je nastal prav iz najbolj prazničnih občutkov. Vedel pa je, da že čuti del njene sreče, kadar ujame njen globoki pogled.

Kolaši so dopeli, strune so izzvenele, vrste razgretih ljudi so se razmaknile. Danica mu je prinesla zopet kave. Dotaknivši se njene roke, je segel po čašici.

„O gospodine Franjo, dobrotnik ti naš! Blagor onemu, ki se ga dotakne tvoja roka — uh!“ je zdajci vzdihnil kraj njega Bobojedac. Med plesom se je bil tiho priplazil in počenil kraj Vilarja. „V tvojih prsih leži

kepa zlata in ti odluščiš, odkrušiš, pa daš," je beraško zajavkal bedni katolik.

Vilar se je posmejal deklici v obraz, ker prav sedaj mu je dobro del Bobojedčev slavospev. Mešaje kavo ji je, odvrnjen od sitnega zajedalca, tiho rekel: „Danica, i ti hraniš grudo zlata v svojem nedrju . . . Bi li odkršila, oddrobila?" Tisti hip ni znal vladati ni glavi ni srcu. V sladki omotici bi bil govoril kdove kakšne neumnosti, da ni Danica, boječ se družbe in svoje nove, nepričakovano velike sreče, zbežala od njega.

Tedaj je stopil predenj handžija Pero z lepim kosom pečenega purana in s kolačem na krožniku.

„O, o Pero, lepa ti hvala za vse!" je viknil Ante in razprostrl roki. „Daj, podaj! Gladen človek ne pozna stida, ne razbira dlake."

„Ni pečenka za Bobojedca, boleli bi ga zobje," ga je zavrnil handžija.

Bedni katolik se je zvito namuzal. „Zardel bi od sramu, toda gladen želodec ne posluša pridige."

Vilar je vzel krožnik na naročje in začel razrezavati. V slast mu je šla bela pečenka. Pero, stoječ kraj njega, je zadovoljno zrl nanj.

„Izborno kuhinjo imaš, handžija," je pohvalil inženir, Pero pa je pojasnil, da se pečenka ni pekla na njegovem ognju, poslala sta mu jo moža onih dveh bogatih Srbkinj, ki sta igrali v kolu; sama ga nista upala pogostiti, izbrala sta njega, handžijo, za posredovalca. Vilar se je zahvalil, jedel, kimal z glavo ter nadaljeval: „Še ni do golega obubožana Bosna, dokler si človek na kmetih še lahko privošči toliko blagodat. Res izborna jed, kar topi se v ustih. Na, Ante, pokusi i ti pa povej, kako ti ugaja!" Ponudil je Bobojedcu kost in pol kolača, za kar je ta zajedalec pograbil z obema rokama.

„Moder si, gospodine Franjo," je odgovoril Ante, prekanjeno zroč na dar, „zato čitaš na obrazu, kakšno tajnost skriva človek v sebi. Baš sem želel izreči svojo sodbo o puranu in kolaču. Glej, pregovor pravi, da dva psa ne moreta mirno glodati na eni kosti, a midva se nič ne prepirava, ker sva poštena človeka."

Vilar se je posmejal premetenemu skledolizu, čigar siromaštvo je vpilo v nebo. Okrenil se je k Peru ter rekel: „Veseli me, da vas vidim složne pri delu in pri zabavi. Morda ni bilo vselej tako. Boga ne razume tisti, ki misli, da se moramo zaradi njega prepirati in sovražiti. Spoznali ste sedaj, kako potrebna vam je sloga.“

„Ljudska sloga prodira planine,“ je zamišljeno odgovoril handžija.

„Na kratko govoriš, Pero, pa kratke besede so vse modre in jasne,“ se je vmešal Bobojedac. „Prej so se pri nas ljudje dostikrat stepli, z noži in handžarji so se zbili; odkar nam pa vlada modri amidža, ne pride do pobojev. Mirno se snidemo in razidemo. Danes teden smo imeli v Morančanih cerkveno slavnost, sarajevski škof je prišel tja. Vse se je trlo ljudstva. Množica se je razpoložila po vrtovih, igrala kolo, gostila se, pila rakijo in prepevala. Vnel pa se je prepir med dvema kmetoma. Že sta zaigrala z očmi kakor hajduk in segla po nožih, pa takrat je stopil med nju orožnik, oni Mijo Kovačević iz Puračića, ki je bil tudi navzoč. Tisti je stopil k nemirnežema, prijel vsakega za šop las in parkrat je trčil z glavama skupaj — tako-le.“ Ante je pokazal, kako je trčil orožnik, potem je nadaljeval: „Mijo Kovačević je pa tudi dober govornik. Ko je spravil onadva narazen, je ogovoril zbrani narod z besedami: ‚Kaj bi se trkali in prepirali, saj smo med svojimi. Vsi smo sami katoliki in nismo kakšna zmes Turkov, ciganov in čifutov.‘“

„Vse nas živi en Bog, i Turkom, ciganom in čifutom da, kar potrebujejo,“ je govoril handžija. „Zato sodim v svoji glavi, kjer vrta kolikor toliko pameti, da i one ljubi kakor nas, ki trdimo, da je naša vera edinozveličavna.“

„Vsi to trdijo, pa nihče ne ve. A Mijo Kovačević je dober človek in modro je storil in govoril. Tudi med orožniki se nahajajo pošteni ljudje.“

Pero se je pazljivo zazrl v hosto. „Dobri so kakor poletna toča. Ne govori o volkovih, da se ne pojavijo. Ako bi vedeli, da je tukaj zbranih nad deset ljudi, gotovo bi prišli. Pa Atifa Sarajlije ni doma, zato ne vedo. Če mačka ni doma, igrajo miši kolo. A slabi časi

nikdar ne vprašajo, kdaj naj pridejo.“ Po teh besedah se je starec pomešal med množico, ki se je iznova zbirala v kolo.

„Pero, ali pojdeš v kolo?“ mu je zaklical Grbonog.

„Hajdi v kolo, kdor je za kolo! Moji beli lasje kažejo na bridko smrt kakor sneg na mrzlo zimo. Kaj bi jaz v kolu?“ je rekel handžija in šel v han.

„Hajdi ti, Ante!“ je velel kolovodja.

„Daj oslu orglice v gobec in vse se mu bo smejalo,“ je odgovoril Bobojedac.

Zabrnele so tamburice in kolaši so zapeli:

Žito žela lijepa devojka,
sama žela, sama i vezala.
K njoj dolazi čoban od ovaca,
pa govori lijepoj devojci:
Aj, borati, lepoto devojko!
Bi l' ja tebi žito povezao?
Odgovara lijepa devojka:
Ako hoćeš, čoban od ovaca!
Opet veli čoban od ovaca:
Aj, borati, lepoto devojko!
Bi l' ja tebi bunar ogradio?
Odgovara lepota devojka:
Ako hoćeš, čoban od ovaca!
Opet veli čoban od ovaca:
Aj, borati, lepoto devojko!
Bi l' ja tebi hladak napravio?
Odgovara lijepa devojka:
Ako hoćeš, čoban od ovaca!
Opet veli čoban od ovaca:
Aj, borati, lepoto devojko!
Bi l' ja tebi lice obljubio?
Al govori lijepa devojka:
Ajd' ne luduj, čoban od ovaca!
Ako si mi žito povezao,
tvoje s' ovce po njem travu pasle;
ako si mi bunar ogradio,
tvoje s' ovce na njem vodu pile;
ako si mi hladak napravio,
tvoje s' ovce u njem plandovale.

Vilar je zopet strmel v dolgo vrsto. Zdelo se mu je, ko da se mu kolaši venomer priklanjajo in ga pozdravljajo. No Danice sedaj ni bilo v vrsti. Ko je vsa razgreta stala pred Vilarjem in zaslišala njegove besede: Bi li odkršila, oddrobila od grude zlata, ki ga hraniš v svojem nedrju? — se je nekaj vnelo v njenem srcu, česar se odsihdob več ni mogla iznebiti. Vžgalo se je solnce in je posijalo v temo njene zavesti. Ta prikupljivi mladi tujec, ki ga vsi imenujejo dobrega in poštenega, hvali ga celo njen brat, ki je neizprosen sovražnik vseh tujcev, ta se je je dotaknil in nekaj neznanskega je izpreletelo vse njeno bitje. Njegove besede so se ujemale z njenimi sanjami. Presunil jo je meč prve ljubezni in postalo ji je tesno v hrumeči družbi. Vzela je konvico in tekla k Oskovi. Sedla je na kamen v senco stare jelše. Ob nenadnem velikem spoznanju ji je radosten vzhit zaigral po vsem životu.

V tem je sedel mladi Švaba pred rajajočimi kolaši, ne vedoč, kakšen ogenj je zanetil s svojimi nepremišljenimi besedami v prsih nedolžne deklice, o kateri je bil prepričan, da ne pozna še nobene nedeviške misli. Tudi v njem je pred Danico zavalovila kri. Zroč na kolaše, se je naslajal z nekim prijetnim občutkom, izvirajočim iz splošnega radostnega razpoloženja vse družbe. Odigravala se je v njem in pred njim pastirska idila, kakršne prej še nikdar ni bil deležen. In zdelo se mu je, kakor bi bil v tej idili on sam tisti ‚čoban od ovaca‘, ki je silil v lepo devojko, naj odkrši in oddrobi od grude zlata, ki ga hrani v svojem nedrju.

25.

Ko so bili doplesali kolo, je zopet zahrumelo kraj hana. V neki gruči so peli, v drugi so šepetale ženske, možje so se pogovarjali o hudih časih, o zanikarni turški carevini in o hudem severnem stricu, otroci so igrali svoje posebno kolo na poti pred hanom ali pa se podili in kričali med gručami. Vilar je sedel zamišljen v ono, kar mu je tako razvalovilo kri, z očmi je iskal Danico, no ta je še vedno sanjarila ob Oskovi. Bobo-

jedac, ki je sedel kraj njega in ves čas vrtel prazni čibuk med prsti, se mu je zdaj in zdaj zvesto zazrl v obraz, kakor bi hotel razbrati njegove želje in jim mahoma ugoditi. Ker se Vilar ni zmenil zanj, ga je oni prijel za rokav ter tihoudano rekel: „Gospodine Franjo, verjemi mi: čeprav prosim, torbe ne nosim. Duhana nimam, pošel mi je...“ Vilar mu je ustregel, vrhutega je mignil Vazku in mu naročil, naj prinese i Bobojedcu kave. Ko se je bedni katolik videl tako pogoščenega, je zakrilil z rokama in tiho zapel svojo pesem:

Dobro mi je i boljem se nadam,
u čem hodam, u tome i spavam,
kad večeram, ručku se ne nadam.
Bože mio, što sam ti skrivio!

Po polurnem odmoru je Grbonog zopet zbral svojo čredo v kolo. Peli so nastopno pesem:

Leti soko preko Sarajeva,
traží hlada, gde će hladovati.

Sedaj je bila tudi Danica v vrsti. Vilar je videl, da deklica ni s tisto dušo pri plesu, kakor je bila prej, dasi so bile njene kretnje brezhibne. Njeni ustnici sta bili zaprti, ni vrela iz njih polnoustna pesem po taktu godbe in telesnih kretenj, njene oči so gledale v tla in le enkrat so se dvignile motne in zastrte v mrak sramežljivosti k njemu. Prepričan je bil, da je bila to pristna sramežljivost, ne ponarejena zato, da prija moškemu, ne takšna priučena, kakršno kaže nevesta, ki je že davno igubila cvet, pa se pači in prisiljeno vede. Na fesu in na vratu ni imela zlatnine, toda zdel se mu je njen obraz kakor žarko solnce in njen vrat kakor bela mesečina.

Iz zamišljenosti ga je probudil Vazko, ki mu je, dotaknivši se njegove rame, pošepetal: „Gospodine Franjo, poznaš li Drljačino Luco?“

Vilar se je radovedno okrenil k dečku. „Slišal sem o starem Drljači. Luce ne poznam.“

„Tista, ki igra prva na desno od Danice. Med devojkama igra njen ženin Luka Brnjavčić, sin imovitega in svobodnega kmeta iz Moračan. Njegov oče se pa brani vzeti Luco v svojo hišo. Sporočil je njeni materi: ‚Pošlji par volov, potem naj pride sama!‘

„Ima li Drljačka par volov?“

„Jok — enega vola ima in kravo, ki se je otelila spomladi. Prodala je tele in porabila ves denar, Suljagi pa je ostala tretjino od teleta na dolgu. Zažugal ji je, da jo bo tožil in pognal s kmetije.“

Vilar se je zazrl v jedrnato, nekoliko zatepeno Luco in v jakega mladeniča robatih potez, ki je v kolu vodil z eno roko Luco, z drugo pa Danico. „Dolg in tuga sta brat in sestra; vedno gre eden za drugim,“ je rekel. „Smili se mi deklica, ki je izgubila očeta.“

Bobojedac je povesil mrke brke. „Težko je bosemu iti preko strnišča, še teže je človeku, ki nima denarja,“ je vzdihnil. Čez hip je pristavil: „Z denarjem nevesta je iz zlata, brez denarja je rešeto blata. Neprestano se gledata kakor kozja rogova, a to ne pomore, če se je ona rodila gola kakor repa. Golih kosti še pes noče, kaj bi jih maral stari Brnjavčić.“

‚Krepko se ume izražati bedni katolik,‘ si je mislil Vilar. Ker je rad poslušal prosjaškega modrijana, je vprašal: „Pa čemu se je Luca obesila na bogatega Luko, če sama nima kaj pod palcem?“

„Kakor meni so ji lakomne oči pri kolaču, pri pogači in dukatih žoltih.“

Inženir je nekaj pomislil, potem se je obrnil k Vazku. „Koliko je dolžna Drljačka svojemu gospodarju na tretjini od teleta?“

„Še danes poravna svoj dolg. Drvarji so nabrali in ji danes prinesli toliko, da je dosti,“ je odgovoril deček.

„To mi ugaja, to je lepo!“

Po končanem plesu so ljudje zopet zahrumeli. Ko pa je sivi Trkulja začel brenkati na gusle, so se nekoliko pomirili. Mnogi moški so obstopili guslarja, ker starčev ubiti glas ni bil daleč slišen. Tudi Vilar, ki je sedel blizu, ni mogel povsem razbrati vsebine junaške pesmi, dasi se je sklonil, oprl komolec ob koleno, podprl

glavo in zvesto vlekel na uho. Drugega ni razumel nego to, da je Trkulja pel o nekem kralju, ki je pisal ‚knjigo' (pismo) in jo poslal nekemu junaku ‚na koleno'. Nameraval je stopiti bliže, toda lepo soglasje, v katerem se je doslej vršila zabava, je skalilo troje prestrašenih otrok, ki so zdajci pritekli po rebri doli. Zaripan deček, najstarejši trojice, ki ga zaradi preslabe obleke starši niso vzeli na veselico, je pokazal svoje predstvo s tem, da je vrh meje, zasedene po starih ljudeh iz Pilića, prvi in na ves glas zakričal v družbo: „Bežite, pravoslavni ljudje, zaptije so navalili na našo vas!" Drugi deček pod oguljenim fesičem, no v čedni beli oblečici, ni odlašal, izpopolniti razburljivo novico in je skoraj obenem s svojim starejšim tovarišem zavpil: „Pri Mušiću so vdrli v hišo in zaplenili vse orožje." Najmlajše bitje te trojice, šestletna dobro izpitana smrkolinka, ki je bila ob sovražnikovem navalu mimo srajčice pozabila vso svojo toaleto doma, se je vrgla z obupnim krikom: „Švaba, Švaba!" najbližji majki, sedeči v meji, v naročje. Ob tej strašni besedi, ki je zanjo obsegala vse, kar je najhujšega na zemlji in v peklu, je zastrmela v nekaj oddaljenega, nedoločnega, grozovitega, na kar je vtaknila konček prstka v usta, da si osladi pusti občutek. Vsi so dvignili glave ob neprijetni novici, ki so jo prinesli otroci. Sicer so bili vajeni, da je oblast stikala po domih za orožjem in mnogokrat po nepotrebnem nadlegovala ljudstvo; preteklo pa je že leto dni, odkar v Piliću ni bilo več hišnih preiskav. Sedaj pa je zopet navalila in kakor se vidi, ne brez uspeha. Guslar je umolknil; kdor je čepel na zemlji, je vstal. Možje so obstopili dečka, ki sta, zasopljena in prevzetna, ker sta prva prinesla vest, goreče pravila, kaj in kako se je vse dogodilo. Popoldne je prikorakalo v vas pet orožnikov. Krenili so naravnost k hiši, kjer biva Jovica z Danico, Mušićem in Vazkom. Nikogar ni bilo doma. Odprli so nezaklenjena vrata. Dva orožnika sta ostala zunaj, trije so vdrli v hišo. Ko je starejši deček izza plota videl, kaj se godi, se je osmelil ter pristopil bliže. Pripomnil je orožnikoma, da v tej hiši danes ni Pera ne Vazka ne brata ne sestre in nikogar ni doma, na kar je dobil takšno brco, da je strmoglavil za deveto češpljo. Vse so preiskali Švabe po

veži in v izbi. Pogledali so v vse lonce, prevrnili so šolsko tablo, prebrskali vse papirje in knjige. Naposled sta zlezla dva pod streho in od tam sta vrgla na tla dva handžarja in samopal. Eden pa je stal pod jablano in je vse zapisal. Potem so vzeli orožje s seboj in ker so se spustili navzdol, morajo vsak čas priti v han. Ob tej povesti so se možje spogledali, ženske so za njimi iztegovale vratove in vlekle na ušesa. Precej je vsa družba vedela, kaj se je zgodilo in da pridejo hudi strici na veselico.

„Kaj iščejo pri meni?“ je popolnoma mirno govoril Mušić. „Te moje delavne roke so prijele za marsikakšno orodje, nikdar pa še ne za orožje z namenom, da bi poškodovale koga. Naj mi povrnejo zemljico, ki so mi jo siloma vzeli! In rovnico ter motiko naj mi dajo — to je moje orožje! Čemu bo meni handžar in samopal na stara leta? Zvali so me pred tremi leti na vstajo, pa kako naj vstanem, ko me je Bog tako nizko posadil na zemljo? Pa tudi pri Jovici nisem videl orožja, odkar je pri meni. Bavil se je s knjigami, učil je vaške otroke, dokler je smel. Večkrat mi je rekel: ‚Moje orožje je sedaj papir; razsvetliti hočem glave bosenskim ljudem, da izpregledajo, pri čem so.‘ I on ni imel prepovedanega orožja pod streho.“

Ko je Vilar zaslišal iz gruče ljudi Perov glas, se mu je približal. Mož mu je bil zaradi svojega siromaštva in mirnega značaja tako simpatičen in tako se mu je zdel odkritosrčen, da mu je do pičice vse verjel. Smilil se mu je, a pomoči ni vedel zanj nobene, ako pridejo orožniki ponj.

Tedaj je tik ob svoji strani zagledal Danico. Zalomila je z rokama in razdal se je njen ihteči glas: „Moj brat ni skrival orožja. Odkrito ga je nosil, ko je bil čas za to, a sedaj ga nima. Ni teden tega, kar sem bila pod streho, in tam ni bilo orožja. Pero in moj brat — oba sta nedolžna.“ Te besede so mu zbudile še večje sočutje, ker mu je vzrastla misel, da se je deklica namenoma zatekla na njegovo stran, samo k njemu, ki ga smatra za dobrega in pravičnega. Užalilo ga je, da se čuti onemoglega pred možmi reda in zakona.

In orožniki so se pokazali v rebri. Z nasajenimi bodali, svetečimi se v večernem solncu, so trdno in

oprezno korakali navzdol, mrko gledajoč na družbo, ki se je tesneje strnila liki ovce, kadar zagledajo volka. Nekatere ženske so zakrilile z rokami, druge, ki so imele majhne otroke pri sebi, so zbežale ter se napotile ob Oskovi navzdol, da pridejo po ovinkih v Pilić.

„Eto handžar, evo moja glava!“ je porogljivo kliknil Grbonog, zroč v brdo.

„Čuvajte se zaptije kakor poleti strele!“ je zavpil Batinić in švignil s samozavestnim pogledom preko množice.

Plašljivi Bobojedac se je ob nenadnem pojavu spomnil, kako so ga pestili tedaj, ko je Atif Sarajlija ubil svojo bulo, in prestrašil se je nove prisege. „Tem bodo trli orehe na glavi. Bos ne hodi v trnje! Težko Vlahu siromahu a Turčinu, koji pare nema,“ je zamomljal ter jo udrl za ženskami.

Kar se tiče Mušića, se lahko reče: Težko loncu, če se zadene kamen obenj. Orožniški poveljnik je stopil naravnost k njemu. „Si li ti Pero Mušić?“

„Sem.“

„Poznaš li ona handžarja in samopal?“ Poveljnik je pokazal na orožje, ki ga je nesel tovariš za njim.

„Ne poznam.“

„Poglej dobro!“

„Vidim dobro, a ne poznam, bogme!“

„Spoznal boš v Tuzli. Dovoli, da pregledamo tvoj han!“

Vilar se je prezirno nasmehnil. To je opazil poveljnik, ki je bil iz stražarnice ob Samojlovem hanu in je inženirja že večkrat videl. Za hip se je vzravnal v vojaški postoj ter strogo rekel: „Dovolite, gospod inženir, da po svojih pravilih izvršim svojo dolžnost.“

„O, prosim, prosim,“ je odgovoril Vilar, ki mu je igral še vedno čuden nasmeh na licu. Mislil si je: Kaj morejo iztakniti v tem bornem poslopju, prozornem kakor prazna steklenica!

No orožniki so iztaknili. V veži niso ničesar našli, v izbi ničesar. Vazko je moral prinesti lestvico; po tej sta zlezla dva moža skozi lino, ki se je nahajala na zadnji strani hana, v podstrešje in od tod sta po kratkem iskanju vrgla dva handžarja in samopal. Moški so osupnili,

ženske so prebledele. Danica je vsa prestrašena zaihtela. Mušić je ostal miren. Orožniki so pregledali zaplenjeno orožje; po primerjanju se je pokazalo, da je prav tistega kova, kakor ono, ki se je našlo v Piliću in se je rabilo takrat v otomanski vojski.

„Povej, odkod imaš to orožje?“ je vprašal orožniški poveljnik, sovražno zroč na žrtev.

Handžija je dvignil glavo, kakor bi ga bil pičil gad. „Bog mi je priča, da ne vem,“ je mirno odgovoril. „Nikdar nisem rabil orožja in klicali so me iz Sarajeva in Tuzle, ko ste prestopili Savo. Čemu mi bo handžar in samopal sedaj, ko sem osivel in si želim le grobnega miru in nikomur ne strežem po življenju, tudi tistemu ne, čigar brat je umoril mojega brata in mi je sedaj podtaknil orožje. Atif Sarajlija mi je zažgal kočo na Čaklavici-planini in sedaj me hoče ugonobiti s tem orožjem.“

„To lahko vse poveš pred sodiščem,“ je rekel poveljnik, hlastno pišoč v svoj zapisnik.

In dvignivši desnico, se je oglasil Trkulja, ki je z guslami pod levo pazduho stal ob zidu: „Ako naši zakoni ne prikrivajo resnice, onda pride Mušićeva nedolžnost na dan. Grozna zločinstva uganja pes Atif Sarajlija; tudi smrt Pavla Drljače in hajduštvo nesrečnega Marka Čuruka je zakrivil on. A vedno ne bodo za pasjo krivdo plačevale ovce. Človek snuje, Bog boguje in odločuje. Mi se obrnemo na carja vseh carjev, ki caruje vsem rodovom, da nam pomore.“

Orožnik priziva na carja vseh carjev ni smatral za državi nevarno stvar. „To lahko storiš precej, alo, le hitro apeliraj!“ je cinično rekel ter vtaknil zapisnik za bluzo. „Toda za sedaj v imenu našega zakona vklenem in odvedem v zapor človeka, ki vkljub strogi in jasni prepovedi skriva orožje.“ Namignil je tovarišem, ki so prijeli Mušića in mu začeli vklepati roki. Potem je vprašal, če ve kdo, kje se nahaja Jovica Milošević, pa nihče se ni oglasil.

Vilarja je vselej pretreslo, kadar je videl vklenjenega človeka. Božja podoba v verigah! In za kakšno malenkost včasi tako trdo in sirovo pritisnejo na človeka! Drugi pa smejo kopičiti krivico na krivico in nič žalega

se jim ne zgodi. Tudi takrat, če se je ta božja podoba kdaj res izprevrgla v zverinsko, so se po odplivu prvega ogorčenja oglasili v njem razlogi, ki so govorili za usmiljenje. Bolje je, če mu ljudje očitajo sentimentalnost kakor pa sirovost. Na naslov orožnikov, pa ne obrnjen naravnost k njim, je izpregovoril: „Kakor jagnje v mesnico, tako pohlevno pojde Mušić. Čemu takšnega mirnega in starega človeka vklepati v železje?“

Poveljnik se je precej odzval s trdo nemško besedo: „Ne peljemo ga v mesnico. Vedite pa, da nimate pravice, vmešavati se v naš uradni posel.“ Izvlekel je zapisnik izza bluze in zabeležil nekaj. Potem je s hajduškim pogledom obrsnil vso družbo, govoreč v deželnem jeziku: „Zakon veže, razlog odrešuje. Ako je mož nedolžen, veselil se bom ž njim; kakor otrok bom poskakoval od sreče in veselja. I na kosilo ga povabim.“ Nato je z nemško besedo prismuknil Vilarja: „Verjemite mi, gospod inženir, da bi ob nedeljah i jaz rajši gledal v kolo, nego stikal za prepovedanim orožjem.“

Vilar je hotel nekaj odgovoriti, no razdal se je proseči glas Vazkov. Deček je ves čas migal z očmi, ker kruto ga je ta nesreča skelela v dušo, a zajokal ni. Skraja ni mislil, da bo stvar tako huda — zaptije so prišli, ker je mnogo ljudi skupaj, in Jovice niso prignali — ko pa je videl Pera vklenjenega, je skočil k njegovim nogam, se jih oklenil ter vzkliknil: „Ne zapusti nas, Pero! Kdo bo Drljački pomagal na njivah, ako tebe ne bo? Kaj naj počnem brez tebe, preljubi moj striček!“

Orožnikom ni bil po volji ta drastični nastop. S silo so odtrgali dečka od Mušićevih kolen. S pokojnim nasmehom se je ozrl jetnik po svojih gostih, kakor bi jih hotel prositi, naj se ne vznemirjajo zaradi njega. In rekel je: „Mnogo Bošnjakov je že šlo to pot; nisem prvi, ki nosim takšne brojanice. Pozdravite mi Pilićane in drvarje, kar jih ni tukaj! Kmalu pride moja nedolžnost na dan in zopet se vidimo. Ni mogoče, da bi ne zmagala pravica. Atif Sarajlija razpenja drugim mreže, a sam se bo ujel vanje. Popadljivi volk bo plačal s svojo kožo.“

Vilar se je zazrl v mile in mirne Mušićeve oči. ‚Koliko je moral siromak pretrpeti in nič mi ni pravil

o tem, nič se ni pobahal s svojo žalostjo. Dal Bog, da bi ga ne prevarila njegova nada v pravico!‘ Tako je mislil.

Poveljnik je mignil z roko in njegovi tovariši so vzeli jetnika v sredo. Mušić je korakal sklonjen, kakor bi nesel vso žalost tega sveta na hrbtu. Njegove dobre oči so svetile v daljavo, kjer je videl nad temno ječo stati v nebeški gloriji zvezdo pravice. Njegovi gostje so preplašeni in razburjeni gledali za njim.

„Eto jada iznenada!“ je vzdihnil Trkulja ter zmajal z glavo.

„O Turčine, živ te Bog ubio!“ je kliknil Grbonog ter s pestjo požugal za orožniki.

Vilar je pogledal na zasolzeno Danico. Skrb za njo se mu je vdolbla v srce. Kaj bo z njo sedaj, ko so ji odvedli zaščitnika in ji zapro gotovo tudi brata, ker že izprašujejo po njem. Kdo jo bo hranil in branil v teh sirovih časih in krajih? Teh skrbi so ga rešile ženske, ki so obsule Danico; vsaka bi jo bila rada vzela v svojo hišo, ker v njenem dosedanjem domu pač lahko ostane Vazko, ki je srčan deček, za deklico pa tam ni varno. Vsi so bili prepričani, da se Jovica ne vrne v Mušićevo kočo, dokler bo letel nanj sum, da je udeležen pri skrivanju orožja. Nihče ni dvomil o Mušićevi nedolžnosti, glede Jovice pa so bili nekateri mnenja, da morda res skriva in zbira orožje, ker so poznali njegovo bujno glavo in kipeče sovraštvo do tujcev. Ako je stvar takšna, se zateče pozimi v kakšni daljni gorski vasi pod streho usmiljenega kmeta, poleti in jeseni pa se bo skrival po hajduškem načinu v nedostopnih šumah, a ogibal se bo Pilića in obljudenih krajev, zato treba poskrbeti za njegovo zapuščeno sestro. Tedaj je stavil Mitar Karavajić, Mušićev gospodar, dolg Srb s častitljivimi, visečimi brki, vzajemno z ženskami predlog, naj se nastani Danica za čas Mušićeve odsotnosti pri Drljački, Vazko naj prebiva v njegovi hiši, naj upravlja z njegovim hanom in mlinom, Danica naj mu hodi pomagat. Tako so sklenili in tako se je tudi zgodilo.

Ko je bil Vilar slišal, kako modro je uravnana stvar, je plačal Vazku svoj dolg, potem je tiho odšel

proti domu. Vso pot se je zavzemala njegova misel za nesrečno deklico.

Evo, kaj se mu je sanjalo tisto noč. Sanjalo se mu je, da leži na široki planjavi. Kar pridirja po planjavi kozliček in za njim drvi petorica volkov, hoteča se posladkati z njim. Na vso moč beži kozliček in v skokih drvi za njim divja zverina. In glej, ko kozliček vidi, da je že izgubljen, se obrne proti Vilarju, hoteč iskati zavetja pri njem, ki se sam ves trese od strahu, da ga ne bi zapazile one krvoločne živali. Hoče kozliček leči k njegovim nogam, a on ga odriva proč, dasi mu je težko pri srcu, ker ne more pomagati preganjancu. Ljubši mu je svoj jaz, ljubša lastna varnost nego živalca, torej jo suje z nogo in odganja. Veselo je vzdihnil, ko se je probudil iz težkih sanj.

Dopoldne je urejal svoje pisarske stvari, da pred odhodom v Tuzlo vse v redu odda Bierkopfu. Zaglobljen v mehanično delo, je premišljeval o včerajšnjem dogodku. Volkovi gnetejo kozlička, a on naj mu pomaga. Dvignil bi se z njim v zrak, ker na zemlji ni pravice, toda zavezana so mu krila. Oni na otoku so mu jih zavezali, vse so tako uredili, da se njegov glas ne more zaslišati iz puščave. Ako se Pero Mušić sam ne izmaže, kako naj mu pomore on! Kdo naj pogubi Atifa Sarajlijo, ki je zaupen mož na otoku in v veliki milosti! Ko bi pa vendarle kaludjer skrival orožje? Ta človek je sicer poštenjak, a odločen je, neustrašljiv in sposoben za vse podvige, ki so naperjeni proti tujcem. Kaj bo z Danico?

V svojih mislih je toliko krenil od pisarskega dela, da ga tisti hip več ni mogel vršiti. Odložil je pero in vstal. Razburjen je stopil po sobi. Škripale so podnice pod njegovimi koraki, stene so se tresle. Kaj, ko bi jo za čas odsotnosti njenega brata odvedel nekam, čeprav preko Save? Dal bi jo dobrim ljudem in preskrbel bi ji primerno opravilo. Toda temu bi se protivil ljudski glas, takšna skrb za zapuščeno deklico bi ga spravila v neroden položaj. Kaj, ko bi jo spravil k Bajićevim ali pa k Hrenovim, tam bi bila varna pred vsako zalezljivostjo.

Stopil je k odprtemu oknu in pozorno je pogledal na senčnato pot ob Oskovi. Kdo se ziblje in poskakuje

po zložnem klancu proti kolibam? Ves bel je in upehan kakor oni kozliček v sanjah. To je Vazko, ki se v potu svojega obraza žuri nekam. Za pas si je zataknil fesič in čelo si otira s stanom ohlapne srajce. Ko je bil deček dospel do hleva, je udaril naravnost proti uradniški kolibi. Srečala sta se s pogledi, Vilarja je izpreletela misel, da hiti deček k njemu v važnem poslu od osebe, o kateri je prav kar premišljeval.

„Vazko, iščeš li mene?“ mu je zaklical.

„Tebe, gospodine Franjo!“ je zadihajoč se važno odgovoril oni.

„Le kar noter pridi!“ Šel mu je po mostovžu nasproti, ga prijel za roko in vedel v svojo sobo. „Kakšno novico mi prinašaš?“

Vazko je posegel za srajco, izvlekel v podobi pisma zložen list, ki je bil iztrgan iz šolskega zvezka, in ga podal Vilarju. „Evo, piše ti Jovica.“

„Jovica?“ se je začudil Vilar, ki bi bil rajši prejel pismo od koga drugega. „A kje je? Doma?“

„Danes zjutraj je prišel pogledat k sestri, napisal je list in me poslal k tebi.“

Vilar je razgrnil list in se zazrl v precej dolgo procesijo cirilskih črk. Pač je lahko čital svojo iz slovnic naučeno rusko in srbsko cirilsko pisavo, a tuja mu je delala težkoče, ker je nikdar ni dobil v roke. Zato je vprašal: „Veš li, kaj stoji na listu?“

„Kako bi vedel? Ni pisano meni, ampak tebi,“ je s poudarkom odgovoril brhki Vazko; zazijal je po stanovanju, vrteč fesič v roki.

„Želi li Jovica odgovor?“

„Nič ni rekel. Naročil mi je, naj oddam pismo, in je šel.“

„Kam?“

„Bog ve. Najbrž v planino. Odgovora bi mu ne vedel kam nesti.“ Obrisal si je z rokavom pot s čela in še nečesa se je spomnil. „Tu doli v Oskovi ribari gospod Birkov in ta me je vprašal, kam grem. ‚Pozdrav nesem gospodinu Franju od Danice Miloševićeve,‘ sem mu odgovoril. Da si videl, kakšen obraz je naredil, kakor bi bil vgriznil v nezrelo lesniko.“

„Zakaj pa?“

„Prej, ko še tebe ni bilo v tem kraju, je rad posedal v našem hanu. Po dve uri je sedel, pil kavo in zijal na Danico kakor gladen volk na kozo. Ko je nekoč Danica šla v mlin, se je opotekal za njo, kakor metljava ovca na pašnik.“

Vilar je prenesel svoj razširjeni pogled od krevljaste cirilice na Vazka, ki se je prestrašil in umolknil. Zroč na dečka, si je mislil: ‚Jedva mu je petnajst let, pa že ve, za čem se peha svet. To dela kri in prirodna bistrost duha, pa pravijo nekateri, da k temu navaja čitanje romanov.‘ — „Nu, nadaljuj, Vazko! Kaj se je zgodilo potem?“ je izpodbudil.

„Zli čas je nesel jastreba k vodi, da si ujame ribico. Namreč takrat je prišel v han Jovica. Povedal sem mu, kam je šel Birkov. In sokol za njim. Prijel je jastreba za vrat in ga vrgel v Oskovo. Ves premočen je šel Birkov domov. Gledal je kakor kuhan rak iz sklede. Zeblo ga je, ker to se je zgodilo pred Veliko nočjo. Od takrat se pri nas več ne ustavi, ker ga jezi, da mu je Jovica potrl kremplje in peroti in si ni mogel omastiti kljuna. Ali ni prav naredil Jovica?“

„Prav.“

„Ziniti in nič reči, ne velja — nas je učil Jovica. Ako ti, gospodine Franjo, pogledaš za Danico, onda pošten človek zre izza brda — kakor bi posijalo solnce na cvetje. Toda Birkov, zaptije, Atif Sarajlija, Gajer — jok — ne boš pil, Mujo, šečerli šerbeta!“

Vilar se je lahno namuzal. ‚Za vraga — zrel deček!‘ je pomislil. Potem ga je vprašal, kdaj je prišla Danica iz Črne Gore, na kar je dobil pojasnilo, da je lansko jesen šel Jovica sam ponjo na Cetinje in jo privedel v Tuzlo k Bajićevim. Ker ji tam ni ugajalo, je prišla k bratu v Pilić.

„Nu — dobro, Vazko. Pozdravi mi Danico in doma bodite prijazni z njo!“ je rekel inženir ter položil list na mizo.

„Čemo, bogme! In ti pridi v nedeljo k nam v Pilić. Drljačka ti speče piško in kolač.“

„Sedaj ne morem, ker se preselim v Tuzlo.“

Deček je svetlo pogledal. „In ti ne prideš v han?“ je vprašal z obupnim in prosečim glasom.

Vilarju se je zasmilil. Smatral ga je za prijatelja, ki ve za njegovo srčno zadevo. „Pridem, Vazko. Samo za nekaj tednov grem v mesto, da zgradim nov most preko Jale. Tudi za tvojega strica bom govoril —“

„O, prosi zanj, gospodine Franjo! On je nedolžen kakor punčica v očesu. Dolgčas nam je po njem.“ Dečku se je zmračilo lice.

„Ko bom v Tuzli dodelal in vse opravil, se povrnem sem in vso zimo ostanem tukaj. Pridno bom hodil v han in v Pilić pridem. Pa te dni pridem še tudi v han.“

Ko je bil Vazko odšel, je sedel Vilar k mizi, da prečita list. Pa to ni bilo lahko. Črke so mu migljale pred očmi; imele so svoje posebne poteze, repke in zavijače, kakršnih ni našel v slovnici. Začel je razbirati kljuke in krevljice od zadaj; najprej je pogledal na podpis, ki se mu je precej razodel: — Jovica Milošević. Potem je pomislil nekaj in zarobantil, čemu mu kaludjer ni pisal z latinico, ki mu prav tako gladko teče kakor cirilica. ‚Nu Srbin je šovinist, ki se obeša na te kaveljce, kakor vsak drug na svoje. Prav ima. Slovenec bi v takem slučaju bratu Slovanu najbrž pisal nemški, ker šolobarda je ves zaljubljen v nemščino celo tam, kjer tega ni potreba.‘ Tako je prepeljal svojo jezico od kaludjera na Slovence in se polagoma potolažil. Pričel je zopet odgonetati začarano pismo. Odkril je ogovor in pozdrav. S pomočjo pismenk, ki jih je spoznal v podpisu, ogovoru in pozdravu, je hitro razluščil vso vsebino. V pismu ga je prosil Jovica, naj gotovo pride popoldne, ko bo stalo solnce nad Zelebojem, na stezo, ki drži nad Medvedjim Dolom v Kladanj in v dolino ob Krivaji, na tisto stezo, kjer sta se sešla zadnjič. Povedati mu mora nekaj važnega, kar bo posvetilo v zadevo o najdenem in zaplenjenem orožju ter oprostilo Mušića ječe, ‚ako Bog i sreća dade.‘

Vilar je dolgo držal list v roki in strmel vanj. Ta nenavadni človek s kolotočnimi hajduškimi očmi — hajduštvo je šele zdaj spoznal v teh živahnih očeh, prej so se mu zdele melanholične — in z neugnanim sovraštvom do tujcev, se mu je zazdel sumljiv. Gotovo je bežal na planino zato, ker se boji oblasti zaradi

skritega orožja. V strahu pred kaznijo je bežal morda na ‚hajduški sestanek'. In zdaj ga vabi, da se prizna sam v krivdi in ga prosi posredovanja, ki osvobodi starega Mušića. Domislil se je, da mu je Jovica ono popoldne na stezi nad Medvedjim Dolom razodel, da je v njegovem taboru vse znano, kar se godi v Vilarjevem. Kakšen tabor je menil? Tabor nezadovoljnežev, sovražnih agitatorjev, zarotnikov, vohunov, morda celo hajduški tabor? Sklenil je, da se odzove prejetemu vabilu. Ni sicer prijetno, posredovati v stvari, ki se je obrnila na takšno kočljivo stran, no Jovica se mu je zdel vselej zanimiv, dasi nesrečen poštenjak, vrhutega je Daničin brat, zato se razgovoru z njim noče odtegniti. Postal je radoveden in radovednost bi ga bila gnala v samo središče hajduškega zbora.

26.

Po obedu se je potil v goro. Tih in zamišljen je šel preko Medvedjega Dola, ne da bi besedo izpregovoril z delavci, ki so pri njegovem pojavu dvignili glave, navajeni njegovega prijaznega pozdrava. Ni se mu mudilo, solnce je stalo na modrojasni vedrini še daleč od Zeleboja. V onem delu pragozda, ki so mu drvarji prizanesli, ker so ga spoznali za bolnega, je poduškal. Sedeč na skalini ob neznatni stezici, je zvesto gledal gor in dol med drevje, se li ne pojavi oni, kateri ga je bil pozval. Ohlajen je nadaljeval pot. Srce mu je zabilo močneje, kadar se je ozrl krog sebe, se li ne odvali od kod iz gozdnega mraka nesrečnež, ki se mora skrivati pred orožniki. Nad udrtino, kjer je oni dan z daljnogledom zasledoval Atifa Sarajlijo, je dolgo stal. Pregledal je vso golavo: razen šumljanja vode v jarku nikjer glasu in nobenega živega bitja. Solnce je stalo nad Zelebojem, ko je zavil krog skalnih gruč in zagledal tisto mračno dolinico, kjer je bil zadnjič zaspal. In tam ga je čakal Jovica. Sedel je na tratini in poleg šumar, tisti Milan Nikolić, ki ga je bil Vilar že dvakrat površno videl v Miloševićevi družbi. Moža sta vstala, ko se jima je približal. Jovica je pobral svojo drenovko, mu šel

par korakov naproti ter mu stisnil roko v zahvalo, da se je odzval njegovi prošnji.

Šumar si je obesil karabino na ramo. Oster in presunljiv smeh je zaigral v njegovih temnih očeh. „Nu pobratime, zdravstvuj!“ se je poslavljal z globoko donečim glasom pri Jovici. „Jaz grem preko Kravanje, da ustrelim zajca za večerjo. A pazi mi, Jovica, na roko, da bo zdrava, kadar prenehajo kokodakati jajca in zapojo petelini. In zapomni si: beg je ukazal psu, pes repu, rep dlaki, dlaka je vedno na tlaki.“ Po teh zagonetnih besedah je snel karabino in napravil z njo inženirju vojaško počaščenje, prenesši jo na levo stran na srce. Potem je pohitel po stezi, ki je držala navkreber proti prevalu. Vilar je gledal za orjaškim gozdnim čuvajem, čigar skrivnostne besede je pač slišal, pa jih ni razumel. Še le, ko mu je oni izginil izpred oči, je opazil, da Jovica več ne nosi roke na preramnici, ima jo pa še obvezano.

„Kaj je s tem skrivnostnim šumarjem?“ je vprašal. „V katerem taboru se nahaja ta: v vašem ali v tujem? Morda služi obema.“

„Pošten človek je Milan Nikolić,“ je odgovoril Jovica.

„To je torej tisti, ki vam prinaša novice iz tujega tabora?“

„I višje glave so na naši strani. Vedi, da so razmere zdaj za naše ljudstvo takšne —“

„Naša uprava ni idealna, a tako slaba ni, kakor sodiš ti.“

„Nezmožna je, zato nastavlja pri nas nezmožne ljudi iz vaših krajev. Vesela je, da se jih iznebi doma. In če pridobi našega človeka, če dobi Bošnjaka, ki ji hoče opravljati iškarijotsko delo, vzame i njega v svojo službo.“

Jovica se je spustil po strmem pobočju v jarek, Vilar za njim. Debeli gramoz ni držal težke stopinje, tako da sta bolj drčala nego šla. Iz kamenja, izpostavljenega ves dan solnčni žari, je puhtela toplota in zvrha jima je solnce pripekalo v tilnik. Vsa zapotena sta pridrsala v dno jarka k potoku. Do sem ni segalo solnce; osvežujoč hlad ju je obvel. Jovica je postal, se naslonil

na skalo in izpregovoril: „Gospodine Franjo, morda veš, kako se je vršila okupacija tuzlanskega okraja —“

„Vem,“ mu je prestrigel besedo inženir, počivajoč na kamnu in otirajoč si pot s čela. „Saj sem sam služil v diviziji generala Saparija.“

Jovica je debelo pogledal nanj. „Dobro. Ako si služil, veš. Ko je Sapari vdrugič navalil na Tuzlo ter jo osvojil in je plevljanski mufti s svojimi Arnavti bežal proti Zvorniku, so se vstaši, ki so se bili iz tuzlanskega okraja pridružili muftiju, razkropili na vse štiri vetrove. Mnogo jih je bežalo preko Konj-planine po stezi, na kateri sva prej stala, v pokrajino ob Drinači, Krivaji in pod Romanjo-planino. Tam je gospodovala že vaša vojska. Ker ji vstaši niso hoteli oboroženi priti v pest, so spotoma pometali orožje v hosto ali ga skrili v duplinah in jamah skalovja. Hajdi za menoj, pokažem ti takšno skrivališče!“

Lezla sta nekaj časa kraj potoka navzdol med redkim, a bohotnim zelenjem, priraslim iz peska in gline. Na levo in desno so stale pečine, obrasle z mahom in ubornim grmičjem; na njih so se poznali vplivi prirodnih sil: tu je dežnica ali snežnica vrtala po njih in jih izmila ali jih je pa raztrgal mraz; tam trohni in se drobi med zarezami in razpokami v prst kamenje, odkrušivše se od skalnih gruč; in tu široko zija razpočena skala, kakor bi podzemeljski zmaj odpiral žrelo in vdihoval zrak; in visoko gori mora ležati na nekakšnem obronku ali pomolu majhna leha rodovitne zemlje, vsa prerasla z zeliščjem, ki se od zdolaj zdi podobno pisanemu šopku, pripetemu k skali za okras. Dočim je Vilar včasi pogledal v razsekano pobočje, ugibajoč, koliko je kraškega značaja v teh skalah, je Jovica bistro zrl v tla ter delal gaz med širokimi, temno pegastimi listi pripotočnih rastlin. Zdajci pa je postal.

„Evo, tu je hodila nedavno tega človeška noga. Tu pred nama se pozna v glini sled opanke,“ je izpregovoril, odgrnivši z drenovko zeliščje. „Tu in tam je zlomljeno sočnato stebelce. O, tu je te dni hodil prokleti Atif Sarajlija.“

Vilarju se je začelo daniti. In hitro je povzel: „Res je hodil. Veš li, tisto popoldne, ko si mi v teh

samotah pravil povest svojega bednega življenja, sem ga gori s steze opazoval, kako je lezel iz tega jarka. Pod pazduho je nesel nekaj v papir ali v cunje zavitega.“

Jovica se je naglo obrnil in trpko je vzbruhnil: „Glej, gospodine dragi, kako se vse to ujema! Tega mi takrat nisi povedal, da je nekaj nesel. Torej baš tisti dan! Turški pes je nesel orožje iz skrivališča, da ga podtakne meni in Mušiću. Hajdiva dalje!“

Inženir ni bil na jasnem, kako je to, da se nahaja tu sredi gozdov orožno skladišče, ne da bi ljudje kradli handžarje in samopale. Jovica mu je razložil, da je orožje skril najbrž neki Smajo Sarajlija, ki je bežal z vstaši iz Tuzle in je potem pred svojo smrtjo povedal zanj svojemu bratu Atifu. „Dolgo sem pazil na Atifa, kam hodi po handžarje, ki jih prodaja tujcem,“ je razkladal Milošević, „naposled sem ga spazil. Mimo mene, Atifa in še dveh drugih nihče ne ve za to skladišče. In ko bi vedel, vsak bi se ga ognil, ker se sedaj vsak boji orožja. Sicer so tudi drugod takšna skrivališča; baje se je nahajalo zadnje dni septembra 1878. leta po gozdih toliko stran vrženega orožja, kolikor gob. Dobri ljudje so pobrali in poskrili, kar je bilo porabnega, ker čez sedem let vse prav pride. Kar je bilo slabega, so prostovoljno odnesli v konak.“

Pri groblji nagomiljenega kamenja sta zapustila potok ter se vzpela kvišku med grmovjem in trnjem. Tu in tam so bili po raztrganem pobočju vidni sledovi človeške hoje. Jovica je šel ravno, Vilar je lezel malone po vseh štirih. Prišla sta na ozko, polici podobno torišče rodovitne zemlje, ki je prej pokrivala kamenite stene in je morda še le pred dobrim desetletjem, razgalivši skale, zdrknila doli na torišče. Zarastlo jo je samo mlado rastlinje: trnje, borovje, resje in ostra trava. Kdor je pogledal proti vrhu razgaljene stene, je lahko spoznal, kje se je odtrgala ta gruda zemlje. Še več prsti in peska bi bilo pridrčalo s pečine, da ni krušenja zadržaval mogočen borovec, ki se je, sam zase stoječ prav na robu skale, temno risal na sinjem nebosklonu in stražil pravilni razvoj v naravi in pa ono podolgovato in nizko odprtino v skalo, pred katero sta prispela Jovica in Vilar.

„Tu sva na cilju," je rekel prvi, kažoč na odprtino, nad katero so liki streha visele kamenene plasti. „Tu treba luči, drugače ne moreva v podzemlje." Izza pasu je privlekel dve drobni svečici in ju prižgal; eno je sam nesel, drugo je dal tovarišu. Pri vhodu sta se morala skloniti, tako nizka je bila jama. Stisnjen duh po zemlji jima je udaril v nos. Votlina se je kmalu toliko zvišala, da sta stopala lahko vzravnana. Slabo sta brleli lučici v gluho temo. Vilar je posvetil v steno in jo potipal — nič vlažna; tudi tla so bila suha, kamenita: špilja je bila kakor nalašč ustvarjena za orožarno. Obotavljajoč se in preiskujoč podzemlje, je nekoliko zaostal. Ko pa je zaslišal iz teme krepke kletve, kakršne se ne spodobijo človeku, ki zna na pamet katekizem in psaltir, je hitro stopil za Jovico, ki je ves razburjen govoril: „Ako je njegov Allah pravičen, mora ga pahniti v sedmo peklo. Moja skrb bo, da ga pahne čim prej. Brušenih handžarjev mi je na razpolago, kolikor hočem, a zanj bo zadosti eden. Čakaj, ti krvižejni volk, oči ti iztaknem, ušesa ti populim, za tvoja čreva te povlečem preko Konj-planine!" Votlo je donela strašna grožnja pod obokom podzemlja.

„Kaj pa je?" je prestrašen vprašal inženir.

„Glej, tu je ležalo vse polno handžarjev, pušk, samopalov in streliva in tu je za peklo dozoreli pes vzel, kar mi je podtaknil." Možaka sta posvetila na tla, kjer so bile v kotu jame ob steni razprostrte suhe, grobo obsekane veje kot stelaže za orožje.

Vilar je posvetil po vseh vejah. „Na tvojih policah niti pipca ni, kaj še handžar, samopal in tako dalje," se je pošalil. Bolj nego ta zatohla luknja bi ga bila zanimala hajduška četa s kolotočnimi očmi, visečih brk, oborožena od nog do glave.

„Vse je ukradel Atif Sarajlija," je ječal Jovica ter svetil po koteh. „Moral je pač domnevati, da sem ga zalezoval, ko je hodil sem po handžarje, in da sem našel to skrivališče. Glej, tu leže še cunje, ki je z njimi čistil orožje, in črepinja z oljem —"

„Kako more ukrasti, kar ni pripadalo nikomur. Vzel je zalogo, ki se je brez gospodarja valjala tukaj,

ker bi ga bil sicer prehitel kdo drugi," je ravnodušno menil inženir, pomikajoč se proti izhodu.

„Prenesel jo je. O, gotovo je zapazil, da tudi jaz vem za njegovo orožarno, zato jo je prenesel. Zbal se je, da bi kdo zaloge, iz katere je jemal orožje za ničemne namene, ne pokazal zaptijam, zato jo je skril drugam. Ubil te Bog, prokleti nevernik! Slaven si v švabskem taboru, a slava in propast gre ena za drugo. Kdor me je enkrat prevaril, ne bo me drugi pot."

Vilar si je oddahnil, ko sta stopila zopet pod vedro nebo in je zagledal nebeško luč. „Brate, povej mi, čemu si me povabil v to samoto?"

„Hotel sem ti pojasniti vso stvar, ki si ji bil včeraj popoldne priča. Da je orožje še tukaj, bi bilo mogoče ugonobiti Atifa Sarajlijo. Lahko bi se dokazalo, da je oboje orožje, ono, ki so ga zaptije zaplenili, in ono, ki se je nahajalo tukaj, enega izvira in kova. To bi še ne bil veljaven dokaz za njegovo krivdo, toda ko bi ti hotel pričati, da si videl ono popoldne pogana, gredočega iz tega jarka —"

„Prisežem, da sem ga videl, tudi kuhar v Medvedjem Dolu ga je videl tisto popoldne priti od te strani. Prisežem, da je nesel zavitek, kjer so se lahko nahajali handžarji —"

„To bo zadosten dokaz —"

„Atif je zvita glava, vse bo utajil in še nate bo zvalil, da si imel ti tukaj orožno skladišče, on pa da te je nadzoroval in čakal ugodne prilike, ko te lahko zagrabi in ovadi."

Jovica je molčal in premišljeval, zroč Vilarju naravnost v obraz. Naposled je vprašal: „In ti bi verjel njemu?"

„Ne, Jovica. Ti si odkrit človek, vse verjamem, kar hočeš. Samo s tvojo politiko se ne ujemam. Pričati pa hočem z lahko vestjo zate, kakor je moja dolžnost." Iskrene so bile te besede, ker ob njih je mislil na Danico, kateri bi bil rad ohranil zaščitnika. Prepričan je bil, da je Jovica skrben brat svoji sestri, dasi ne mara govoriti o ženski. „In kaj nameravaš sedaj?" je sočutno vprašal.

„Sedaj treba rešiti Mušića. Z orožniki ne maram iti, zato pojdem sam po stranskih potih z brda na brdo pa v Tuzlo. Jutri, ko se dan zazna, bom stal pred konakom. Ne bojim se. Na hercegovskih bojiščih sem se navadil gledati smrti v obraz, v Bosni se nisem bal razvratnih ljudi, ne sodnikov in zaptij, ne psov — kakor veš —“ Jovici se je pojavil v očeh melanholičen nasmeh, ki je rekel: Glejte, kako odločna in neupogljiva je volja mojega gospodarja, nasmeh, ki ga včasi zdravniški izvedenci pred sodiščem proglašajo za znak dušne nenormalnosti, kadar poseže višja moč vmes ali pa posebne okolnosti govore za osvoboditev obtoženca. „In sedaj se sodnikom zopet smelo zazrem v obraz,“ je pristavil. „Potem pa, kar Bog da in sreča junaška! Hajdiva!“

Ubrala sta povratno pot v jarek, potem poševno po groblji razdrobljenega skalovja, prav tam, koder je šel oni dan Atif Sarajlija s svojim plenom. Zasopljen se je pletel in lovil inženir za svojim bodrim tovarišem. Zamislil se je vanj. Okolnost, da se je odločil k sodišču, mu je ugajala. Čital je že večkrat, kako težko je pri teh preprostih sinovih narave, bivajočih pred vrati orienta, prodreti v globino njih misli in namer in da je dolgotrajna zasužnjenost zasadila v njih duše opreznost in nezaupljivost. No Jovica se ni kazal boječega in nezaupljivega. Imel je svoje trdovratne nazore, plaval je v svojih priljubljenih idejah, s katerimi se je odkrito ponašal. Vilar je našel neko sorodnost med svojim in njegovim značajem. Po obeh se je vila črta globokega vsmiljenja, ki ju je spajala. Vedel je, da misli oni, gredoč preko planine, intenzivno o tem, kako bi pomagal, ne sebi, ampak drugim ljudem. Tudi on, Vilar, je nosil na svojih samotnih potih takšne nazore v glavi. Razloček pa je bil ta, da Jovica ni bil razsoden, dočakljiv človek, da ga je gnala njegova vroča južna kri naprej in se je v svoji domišljavosti zanašal na odpor z orožjem v roki. Jedro njegovih misli je bil odpor na vsej črti proti vsiljenemu in krivičnemu redu. In to je bilo naravno, ker na Balkanu tekmujejo narodi z orožjem, ne kakor na zapadu, z gospodarskimi podvigi, s številkami, ki značijo kapital; Vilar pa je sanjaril o tem, kako bi

mirnim potom privedel svoje drvarje in kolikor mogoče tudi druge bosenske ljudi iz njih bednega stanja do blagostanja, sicer ne do takšnega razvratnega nadčloveškega življenja, kakršnega uživajo njegovi znanci na otoku, pač pa do neke prijetne, tople udobnosti, v kateri bi se le malo čutila peza robstva. Bal se je za Miloševića. Ta človek, ki pozna narod in bi mu s svojo nadarjenostjo lahko več koristil nego sto tujcev, se pogreza vedno niže v odpornost. Pač se mu posreči, prepričati sodnike, da pravi krivec je Atif Sarajlija, toda svojih misli ne bo znal kontrolirati, pri zagovoru jih na dlani poda sodnikom, ki bodo smatrali njegovo prepričanje za nevarno novoustanovljenemu redu in ga zato lahko do popolne pomiritve dežele pridrže v zaporu.

Ko sta prišla na zložno stezico, sta zopet izpregovorila. Jovica je vprašal: „Ali nisi ozlovoljen, da te pokličejo zaradi mene k sodišču?“

„Ako povem resnico, kaj mi morejo?“

„Mene smatrajo za agitatorja in očitali ti bodo, da občuješ s takšnim človekom. Še nevarnejše bo občevanje z menoj, kadar postanem poleg agitatorja še maščevalec. Ako žene Atif Sarajlija svoje maščevanje do skrajnosti, se tudi jaz lahko posvetim z osveto. Ko opravim svojo stvar pri sodišču, ga poiščem v planini. Zagrabim ga za vrat, ko pojde za svojim ničemnim poslom, zalotim in zadavim ga, klečečega v travi in klanjajočega se ob zarji proti Meki. Mera njegovih zločinov je polna.“

Vilar je odmajal z glavo rekoč: „Ni lahko meriti živemu volku rep in mu šteti zobe.“

„Pravijo sicer: Ako se hočeš osvetiti Turčinu, prosi Boga, da ga najdeš pijanega. A jaz mu treznemu upihnem luč življenja in ko bi imel sto handžarjev za pasom.“

„Ne ubijaj, prijatelj! Težko je človeku do smrti, če si zločin na ramo naprti. Premisli dobro, na kakšno pot bi zašel —“

„Kdor dolgo misli, malo dela.“

„Poslušaj me, ki ti želim dobro.“

„Slabo je zanj, ki vsakega posluša.“

„Še slabše je za tistega, ki ne posluša nikogar. Pomisli, da nisi sam na svetu. Sestro imaš —“

Jovica je postal, se obrnil in tako presunljivo je pogledal na Vilarja, da ta prvi hip ni vedel, ali mu oni očita njegovo naklonjenost Danici ali ga hoče samo opomniti, da ni vredno govoriti o ženski. „Res — Danico imam rad," je rekel. „Ona je povsem nedolžna. Mnogo je nedolžnih ljudi, ki trpe po krivem in se ne morejo braniti. Glej, za zatirane ljudi bi plakal, plakal bi za Mušića, ko bi bilo kaj solz v mojih očeh. Ko se vrne, naj ti pove, koliko je on prestal v svojem bednem življenju. Plakal bi za sestro, ko bi solze ganile trde ljudi. Treba nam zopet prijeti za puško in handžar. Ne potraja dolgo in zopet se bodo glasile bojne pesmi po hercegovskih gorah. Stojan Kovačević že zbira vstaške čete, da naredi konec naši sramoti."

„Stojan Kovačević ne bo mogel odoleti premoči, in ko bi šli z njim vsi možje, kar jih je od Drine do morja," je hitro in s poudarkom povzel inženir, videč, da je oni zašel v svoj deklamatorski in agitatorski ton.

„Ako ne poginemo v boju, zadušimo se v sužnjosti. Če se utopim v morju ali v potoku, oboje je enako."

„In kaj naj počne tvoja sestra sama na svetu?" je oprezno vprašal Vilar z glasom, ki se je tresel.

Jovica ni izgrešil njegove razburjenosti. Z izkušajočim pogledom mu je zrl v obraz rekoč: „Najde se dober človek, ki poskrbi zanjo, ki jo bo branil Bierkopfa, Atifa in podobnih nečistnikov. Sicer pa — kar ji je usojeno."

Te besede so Vilarja nekoliko zmešale; ni vedel, kako naj si jih razloži: ali smatra njega za tistega dobrega človeka, ki poskrbi za Danico, ali ga šteje k nečistnikom? V poslednjem njegovem stavku je videl kos brezsrčnega iztočnega fatalizma. „Torej ti misliš, da je ženski usojeno?" je vprašal.

„Ženski je usojeno, moški si dela svojo usodo sam," je odgovoril Milošević ter mahnil s palico po grmovju. „Hajdiva, gospodine Franjo! Dolga je moja pot in mudi se mi, da čim prej razbremenim Mušića, zbrišem z njega sum in ga kot najboljšega Daničinega zaščitnika pošljem v Pilić nazaj."

Molče sta šla navzdol. Pri neki drči se je Jovica zopet ustavil. „Tu opravim svojo večerjo, potem gre moja pot v stran preko hoste.“

Vilar je mislil, da privleče tovariš izza pasa kos kruha in sira, sede in povečerja, toda kaludjer se je okrenil k trnju, ki je ob stezi preprezalo grmovje in je bilo polno zrelih ostrožnic. Začel je trgati črne jagode in jesti.

„Slabo, hajduško večerjo imaš, brate,“ je rekel inženir.

„Ni baš najbolja,“ je ravnodušno odgovoril. Hipoma se je prevrnila njegova misel k veliki žaloigri naroda in iz „Gorskega venca“ je zadeklamiral: „O prokleta kosovska večerja —“

Gledal ga je Vilar, kako je obiral in zobal jagode. Zamislil se je vanj. Ta človek je bil toliko preprost in primitiven, kar se tiče telesnih potrebščin, kolikor je bil vzvišen, kar se tiče značajnosti. Ni ga še oblizala ona kultura, ki nas je tako globoko pogreznila v boječnost in hlapčevstvo, pijanost ni skrhala njegove jeklene volje, požrešnost ga ni potopila v brezznačajnost. Visoko je dvigal glavo iz tope druhali. „Bujna glava si, Jovica, občudujem te. Veliko je tvoje sovraštvo, pa tudi krivda tvojih preganjalcev je velika. Jokal bi se zate, ko bi solze kaj koristile.“

„V kakršnem kolu se nahajam, tako moram tudi igrati.“

Zopet sta molčala. Vilar je pogledal na uro. Ker je bilo že pozno in skrajnji čas, da pohiti pri belem dnevu v dolino, se je poslovil. „Jovica, da se živa in zdrava zopet vidiva!“ je mehko rekel za slovo.

Kaludjer se je obrnil in mu podal roko. „Bog ve, kaj je za koga. On ne plačuje vsako soboto, toda pride dan, ko nagradi tvoje poštenje. Sreča naj hodi s teboj, gospodine Franjo!“ Sklonivši se zopet k grmovju, je zagonetno pristavil: „Škoda je umreti in mučno je živeti. Toda vsake muke je kdaj konec, sramote pa nikdar.“

Vilar je pohitel v dolino.

27.

Štiri dni pozneje je šel po kosilu zopet v han. Svoje stvari je že uredil in oddal Bierkopfu. Ni vedel, kaj narediti s poslednjim popoldnevom pred odhodom v Tuzlo, zato je šel v han. Tako je namreč sam v sebi upravičeval svojo pot, ker se je še vedno bal, priznati si vso resnico. Gredoč ob Oskovi, je kraj poti videl v travi nekaj lepih zrelih jabolk. Ob robu goščave je stala jablana, ki se je šibila pod rdečerumenim sadom. Drevo ni bilo cepljeno, no sad njegov se je zdel žlahten. Pobral je jabolko, ga razkrojil in pokusil. Krhelj je bil kiselkast, skoraj vkup je vlekel ustnici, toda za žejo in osnaženje ust je bil dober. Pomlajen bi imel izboren okus. Še en sad je pobral in ga vtaknil v žep.

Danes je bil prav židane volje. Na neprijetnosti, ki so zadele Mušića in Jovico, je že pozabil, sitnega pisarskega posla se je za šest tednov tudi že iznebil, sedaj bo v Tuzli pokazal svoje stavbno znanje. Misli o tem so ga spravile v veselo razpoloženje. Zarana si je na vse zgodaj pel, seveda ko je bil gozdar že odšel iz kolibe; dopoldne ga je ščegetalo toliko časa v goltanec, da je začel naposled na ves glas deklamirati „Krst pri Savici“. Tudi popoldne ga ni zapustila dobrovoljnost. Stopivšega pod pristrešje hana, kjer je šivala Danica in je Vazko drobil suhe veje, ga je tako zalomila prešerna radost, da bi bil po načinu dobrovoljnih slovenskih mamic najrajši prijel Danico za nosek in jo vprašal: „Ali je Pero že doma?“ Pa tega ni storil, ker je na prvi pogled zapazil, da kraljuje pri obeh osebicah globoka resnost. Deklica je vzela s stolčka, ki je stal pred njo, klobčiče raznobarvnih niti ter jih položila v svoje naročje. To je smatral za znamenje, da je stolček pripravljen zanj. Prenesel ga je na mesto, ki se je nahajalo sredi med ognjiščem, improviziranim na tleh, in med Danico. Sedel je. Nemudoma je pritekel Vazko, razgrnil pepel, naložil gorivo in začel pihati v živo oglje.

„Ali sta prodala danes že dosti kave?“ je vprašal Vilar, obrnjen k deklici.

Pogledala je nanj z vso tisto melanholijo, ki jo je bil včasi videl v očeh njenega brata. Zdela se mu je bolj zaupna in manj plašljiva nego drugikrat. Zanjo je odgovoril Vazko: „Prodala sva nekaj.“

„Komu?“

„Bili so tu zaptije —“

„Zaptije?“ je ponovil Vilar. „Kaj so iskali?“

Deček je skomizgnil z ramo, češ: Kdo ve? Čez hip je rekel: „In Drljačka je bila tukaj. V mlin je prišla po moko in je posedela.“

Zaplapolal je slab ogenj in zapihal tenak in prozoren dim iz sebe. Vilar je odmaknil svoj stolček za dve pedi dalje od ognja. Pomislil je o revščini teh dveh osebic in o bosenski bedi sploh. Vse tukaj lenari, pa ljudje tega niso sami krivi, ampak tisti, ki so jim vladali in jim vladajo. Njih dolžnost bi bila, da skrbe za poduk, za šole, kar privede po dolgi poti do delavnosti in blagostanja. Danici ni očital lenobe, saj jo je našel vselej pri delu, a Vazko naj bi hodil v šolo, čeprav v primitivno Miloševićevo; boljša je bila nego nič in več bi mu koristila nego ta borna prodaja kave.

Ogenj se je vedno bolj razlizaval ter puhal, in Vilar se mu je iznova umaknil za toliko, da je sedel že ramo ob rami poleg Danice. „Kaj je s Perom? Ali še ni prišel?“ jo je nežno vprašal.

„Ne,“ je odgovorila tiho in se sklonila k šivanju.

„Pero kmalu pride, za to sem ti porok. Jutri pojdem v Tuzlo in onda — kar Bog da. Za tvojega brata hočem pričati tako, da zaradi tistega orožja ne ostane nikakšnega suma več na njem. Ako se s kakšno nepremišljeno besedo sam ne zaplete kakorsibodi v mrežo, onda ga morajo v kratkem izpustiti. Resnica je, da je sedaj toliko zakonov v Bosni, stari turški so in novi avstrijski, da preko njih pravice niti videti ne moremo, a še je pravica na svetu, le to je, da spi včasi. A jaz jo hočem probuditi, kakor sem jo potresel gori v Konj-planini — bogme!“ Pri poslednji besedi je, zadovoljen s svojim delovanjem in svojo zgovornostjo, pritrknil z glavo. Prišel je bil itak že z dobrovoljnostjo v srcu sem, vrhutega pa ga je sedaj še bližina krasne deklice tako prevzela, da so mu proti njegovi navadi v obilni meri tekle besede. Takšno

blebetanje ugaja vsaki ženski in tudi mlade neizkušene Srbkinje se je prijelo. Zahvalila ga je z jasnim, dolgim in presunljivim pogledom, ki je zelo pogrel Vilarja. „Se že prijemlje, se že udomačuje," je banalno mislil. ‚Ljubi me kakor oči v glavi.' In razveselil se je tega odkritja, ki ima zmožnost stopnjevanja in se pri eni zaljubljeni dvojici lahko tisočkrat ponavlja. V takšnih nedolžnih odkritjih se vrši ves proces takozvane ljubezenske sreče.

Vazko je prinesel kavo in inženir je izvrnil prvo skodelico. Segel je v žep po duhanu. Tedaj je otipal jabolko. „Spotoma sem pobral ta lepi sad, glej, Danica! Kako je svež, nikjer načet!" Vrtel je jabolko med prsti. „Zate sem pobral. Hočeš li?" Govoril je deloma neresnico, zakaj namenoma za deklico ni vtaknil jabolka v žep. Toda ona mu je vse verjela. Verjela je v njegovo dobro srce, smatrala ga je za vsegamogočnega človeka, ki bo opral in rešil Mušića in Jovico, verjela, da tiči v izročitvi tega jabolka poseben pomen. V vročem navalu krvi je vsa presenečena segla po sadu in z dvema prstoma prijela zanj. No Vilar ni hotel precej izpustiti. S svojim kazalcem je pritisnil njen palec k jabolku. Tako sta nekaj hipov držala za nevarni sad, ki ga je bil Bog prepovedal prvima zemljanoma v raju. In zroč v njegov od strasti izpremenjeni obraz, si je deklica mislila: ‚Ljubi me kakor svoje oči v glavi.' Prišel je i njej čas odkritja in spoznanja. Dobivši jabolko v svojo oblast, si ga je položila v nedrja in globoko je nanje povesila glavo.

Umni Vazko je vse videl, kaj se godi. Vedel je, česar ni vedel Vilar, namreč da pomeni to nekaj posebnega, ako poda mladenič deklici jabolko. Kakor Daničino tako je Vazkovo otožnost pregnal gospodin Franjo s prijaznostjo in prikupljivostjo. In hitro se je deček vživel v vlogo zvodnika. „Oj, gospodine Franjo, veš li, kaj se je zgodilo v Piliću?" je živahno vprašal, ko je natakal kavo v findjan, ki mu ga je oni podstavil pod bakreni lonček.

Inženirju je od pravkar odigranega ljubezenskega dueta toliko zastala sapa, da ni odgovoril na vprašanje, pač pa je šinil z glavo kvišku in debelo se je zazrl v dečka, siloma skrivajoč valovanje krvi.

Vazko je tolmačil njegovo ponarejeno strmenje za radovednost, zato je pohitel: „Glej, gospodine Franjo, Luka Brnjavčić je ugrabil Luco in jo odvedel na svoj dom v Morančane. Drljačka je pravila. Eto, gospodine Franjo!“ Iznebivši se važne novice, je cmaknil z ustnicama in potresel glavo.

Vilar bi bil rad zvedel, kako se je vršila ugrabitev Luce Drljačke. „Kaj je pravila Drljačka?“ je hitro vprašal, mešaje kavo.

„Eto, Luka je ugrabil Luco in jo privedel boso in gologlavo v Morančane. V nedeljo sta tukaj še kolo igrala in tisti večer jo je vzel in vso noč sta hodila na njegov dom. Venčati se hoče z njo. Toda mati Drljačka ni zadovoljna s tem, ker drug ženin iz Ljubače bi rad dobil Luco. Tudi je ta ženin potrošil že dvajset dukatov za različne darove, ki jih je kupil dekletu. Pa mladi Brnjavčić in njegov oče nikakor nočeta pustiti Luce iz hiše, rajši sama pošljeta Drljački kravo. Zdaj se pogajajo zanjo.“

„Ali za kravo?“ je vprašal Vilar, gladeč si bradico, zvisoka in s takšno ljubeznivo nasmešljivostjo, da je prebudil Danico iz njenih sladkih sanj: v burnem in tihem smehu se je tresla njena glava nad šivanjem.

„Jok — za Luco se pogajajo,“ je malo glasneje poudaril Vazko, razžaljen, ker ga nočejo razumeti.

„Počakaj, Vazko, zadnjič pri kolu si malo drugače pravil. Rekel si, da stari Brnjavčić brez dveh volov ne mara Luce v hišo, danes pa praviš, da ponuja za Luco kravo. Kaj je torej prav? Rad bi vedel, ali moram kupiti, preden se oženim, vola in kravo in par koz, ali dobim takšne živali z nevesto v hišo.“

Vazko se je pokazal nekoliko zmešanega v svojem zvodniškem poslu. Čez hip je odgovoril: „Tebi ni treba kupovati živine, ti imaš polno omaro žoltih dukatov. Tako je, kakor pravim danes. Včasi ima človek istino v glavi, a nehote pride na jezik narobe. Lahko se je pa stari Brnjavčić že tudi premislil.“

„No — kako so se pogodili naposled za Luco?“

„Šli so k fratru v Tuzlo —“

„Kaj so katoliki?“

„Brnjavčići in Drljače so katoliki. Šli so k fratru v Tuzlo, pa ta je rekel, da stvari on ne more razsoditi, a pisal bo svojemu metropolitu v Sarajevo, in dokler ne pride odgovor, naj počakajo. Toda Brnjavčića s tem nista bila zadovoljna in sta šla k fratru v Morančane. Dva dneva sta že pretekla, pa nič odgovora še ni prišlo od Luke. Gotovo ni fratra doma.“ Dalje je deček pravil, da bo pilav, kako prijetno je na pilavu, da dva dni pijejo vino in šečerli-šerbet, igrajo na tambure in gusle, pritrkavajo na boben, prepevajo, brijejo norce in igrajo kolo, da pojde vse na konjih v Morančane v cerkev, ženske okrašene s stotinami dukatov, na čelu vojvoda s praporom, ob strani pa bo skakal našemljeni čajo, vikajoč: Mašala! Mašala!

Vilar ni do pičice verjel, kar je slišal, zlasti glede dukatov je dvomil. Vedel je, da rabi Bošnjak v svojem pestrem pripovedovanju pretirana števila; iz narodne pesmi črpa svoje mišljenje kakor verni kristjan iz evangelijev; narodna pesem pa je prisodila dosti pretiranosti pestremu življenju davnih časov. Iz dečkovega oživljenega pripovedovanja je sklepal, da mu hoče radi Danice namenoma naslikati sladkosti in radosti svatovanja, da bi ga čim prej ujel v mrežo svojega premetenega zvodništva.

Vazko je s svojim vedenjem kazal prepričanje, da je popolnoma dosegel svoj namen. Po vsem licu se mu je razlil izraz veselja, ker v duhu se je že videl med ‚kićenimi svatovi‘, kjer se smeje razposajenemu norcu. Tudi Danica je vsa oživela: dvignila je glavo ter položila desnico na jabolko v nedrjih; liki zarja so zasijale njene oči, smejali sta se njeni rdeči ustnici, kakor da so pravkar okusili iz čaše šečerli-šerbeta.

„Kje si doma, gospodine Franjo?“ je vprašal deček. Rad bi bil zvedel, odkod pride takšna sreča njegovi prijateljici.

„Onkraj Save pod visokimi planinami,“ je suho odgovoril inženir, hoteč opozoriti dečka, da človeku, ki je onkraj Save doma, ni tako lahko napraviti svatovanja s hercegovsko deklico. A neka radost je polnila njegovo dušo. ‚Rad vaju imam oba,‘ si je mislil, ‚ker več zabave imam z vama nego s celim krdelom puste in ošabne tuzlanske družbe. Naj se valja ona družba v

obilnosti, razkošju in prešestnosti, jaz ne silim vanjo: moje misli ostanejo tukaj pri tej krasni in nedolžni deklici. Bog ve, morda se kdaj uresničijo Vazkove sanje. Vse je mogoče na svetu! Mašala! Mašala!‘

In tuzlanska družba je bila že na pohodu. Vazko je čepel na tleh ter spiral in otiral findjane in žličice, no zdajci je šinil kvišku, kakor bi ga bil pičil gad, ter pazno vlekel na uho. „Slišiš, gospodine Franjo!“ je viknil. „Vozovi drdrajo po poti in konjska kopita peketajo.“ Tudi deklica se je vznemirila. Vilar je nastavil uho, toda ničesar ni slišal. Deček je stekel na pot, postal hip, potem se je vrnil. „Dva voza gospode se pelje in za njima jaha druga gospoda,“ je rekel ter hitel prilagati dračja na ogenj. Čez dve minuti sta se pred hanom ustavila dva preprosta voziča, zapredžena z majhnimi bosenskimi konjiči. Na prvem vozu je Vilar zagledal vojaškega avditorja majorja Lisinskega, z mastjo zalitega, rdečeličnega gospoda, in načelnika pl. Pesterja, na drugem je sedela Bajićeva mati in poleg nje stotnik Hvalibogovski. Zadi so se ustavili Bajić in njegova soproga, Katica ter častniki pl. Merks, Buzduga in Mik; vsi ti so bili na konjih.

„O, ga že imamo, ki ga iščemo,“ je zavpil avditor Lisinski ter že z voza mahal Vilarju v pozdrav. Inženir je pozdravljajoč dvignil čepico in tekel pomagat Bajićevi materi z voza.

„Glejte me, gospod inženir, ker sami nočete k nam, pridem pa jaz k vam. Če gora noče k proroku, mora pa prorok k gori. Nisem se bala dolge poti —“ je izpregovorila stara dama, živahno udarila v podstavljeno Vilarjevo desnico in jo iskreno potresla. Pritisnil je poljub na njeno velo roko.

„Me zelo veseli, milostiva, zelo veseli —“ je zatrjeval Vilar, ves presenečen po tolikem in tako nenadnem posetu.

„Kaj ne, koliko nas je,“ je rekel Hvalibogovski ter molel čez starkini koleni desnico inženirju. Ta se je priklonil, potem je zavihtel s čepico in kliknil na vseznanje: „Dobro došli, gospoda! Srčno pozdravljeni pod Konj-planino!“ Odzvali so se mu prijazni pozdravi od vseh strani.

„Gospoda!“ je kliknil Lisinski, še stoječ na vozu. „Tu je prvi akt mojega delovanja. Stopimo na vulkanska tla zloglasne Konj-planine!“

‚Aha — preiskava zaradi orožja!‘ je pomislil Vilar.

„Ali smo že na planini?“ je vprašala stara gospa, ki je, opiraje se ob inženirjevo ramo in podprta z njegovo roko, lezla z voza.

„Pod planino ste že, milostiva. Do drvarske kolonije imamo dobre pol ure vožnje. Peš je urica. Gotovo vas je utrudila vožnja —“

„Vsa sem razbita in raztresena.“

„I jaz sem ves iztrkan in otrpel, psiakrev!“ je tožil Hvalibogovski, ki se je skobalil na drugi strani z voza. „Daleč je do vaše puščave. Torej še ni končana vožnja?“

„Dovolita, da pozdravim i ostalo gospodo,“ je poprosil inženir. Hitel je k načelniku in Lisinskemu, ki sta zabavljala, da sta vsa zlomljena in izmozgana. Potem je tekel k jahalcem in se poklonil vsem po vrsti. ‚Kakor glumač na odru ali tisti našemljeni čajo moram skakati od enega do drugega‘ — mu je šinilo v glavo, preden je izrekel pomasljene besede: „Jako ste me razveselili, gospoda!“

„Oh, kako sem trudna!“ mu je rekla gospa Ljubica s sladkim vzdihom, kakor bi ga prosila, naj ji dovoli, da počije v njegovem naročju. Kako krasna se je kazala v svoji utrujenosti! Lahne temne proge, ležeče pod njenimi očmi in prehajajoče pri notranjih očesnih kotih v višnjevkasto, so poviševale njeno lepoto. Neka tajna skrb je mračila njen izraziti pogled. Vilar se je odvrnil, ko se je ta pogled uprl v ono smer, kjer je poleg prvega voza stal pl. Pester.

„Zdravstvujte, gospod inženir!“ je zaklicala Katica, ki je sedela še na konju; želela je, da si jo ogleda Vilar, ker večkrat je že slišala pohvalo in prepričana je bila, da učinkujejo njene telesne forme baš na konju zmagovalno. Vilar je skočil k njej, stisnivši mimogrede Bajićevo desnico.

„Ali nisem izpolnila obljube, da vas posetim pod Konj-planino? Glejte, da znam biti mož-beseda. Kar

sem kdaj obljubila, vse sem še izvršila.“ Zavrnila je konja v stran, mamljivo zroč na inženirja.

„Prekrasno, preljubeznivo! Me neskončno veseli!“ je kliknil, pri čemer bi se bil malone vgriznil v jezik. Pozdravil je vse tri častnike, ki so bili že privezali svoje konje k drevju.

„Gospica Katica je izborna jahalka, Amazonka,“ se je oglasil pl. Merks, ki je z desnico prijel Katičinega konja za uzdo, levico pa ji je podal, na kar je lahno skočila na tla.

„Gospica, vi ste vsa razgreta. Pot je dolga in vročina neznosna. Ali bi ne ugajal kakšen jopič, da se ne prehladite!“ je svetoval Buzduga. Šejk je iztegnjenega jezika legel poleg svojega gospodarja na pot ter mežikajoč kimal z glavo.

„Lepa hvala, ni treba, nisem preveč vroča in prav nič trudna,“ je odvrnila Katica, popravljajoč si kostanjeve lase, ki so podobni svitkom razčesane volne frleli izpod jahalskega klobuka. Prijela je za pahljačo, visečo ob boku, ter si pahljala hlad v razžarjeno lice. Kazalo se je, da se zanima samo za inženirja, le vanj je upirala poglede, pokazalo pa se je tudi, da se ji Vilar namenoma umika. Po kratkih pozdravnih besedah, naslovljenih na poročnika Mika, je stopil k Bajiću, ki je stal s starejšo gospodo pri vozeh. Tedaj je tudi Katica s častniki šla za njim.

Mika je poskrbelo, kaj bodo jedli in pili v tej puščavi.

„Skozi steklo boš lizal med, e-e,“ je v sladkotnem smehu rekel pl. Merks.

„Še tega ne dobi. Čakajte, gospod poročnik, danes boste stradali, izvzemši slučaj, da si sami nalovite postrvi in si jih napravite,“ je zažgolela Katica ter stopila na Mikovo stran, videč, da se je ogiblje Vilar.

„Držal se bom tu-le gospoda inženirja in ni vraga, da bi ne izhajal dobro. On ima v zalogi živeža za dve bateriji. Kaj ni res, gospod vojni tovariš?“

„Za živež ni treba skrbeti, le z ležiščem bo slaba,“ je rekel Vilar in lahno zakašljal. Želel si je daleč proč od te puhle družbe. „Z živežem lahko postreževa z gospodom Bierkopfom, kateremu sem oddal precejšnjo

zalogo. Od danes naprej gospodari zopet gozdar. Strada in glada ne bo pod Konj-planino.“

„Na zalogo se naročim jaz. Živio Čumurpaša! Jaz sem preskrbljen, a vi glejte!“ je rekel Mik in pokrilil s prsti Katici pred nosom, za kar je dobil s pahljačo po roki.

„Da ne pozabim, gospod inženir, general mi je naročil, naj vas opozorim na jalski most. Gradivo je napeljano,“ je skozi nos izpustil pl. Merks.

„Vi morate precej jutri z nami!“ je z izredno ljubeznivo mimiko ukazala Katica. „General hoče imeti svoj most in vi morate nanj z dletom vrezati njegovo ime in letnico zgradbe.“

Inženirja ta ukaz ni omamil; izrazil je na licu skrajnjo vdanost, toda nalašč ni hotel že jutri v Tuzlo, čeprav je bil že vse tako uredil, da odpotuje jutri. „Pojutršnjem se odpeljem,“ je rekel ter se izgovoril s posli, ki jih mora opraviti še jutri. Rajši se popelje pojutršnjem sam, itak se zadosti najê teh pustih in praznih ljudi, s katerimi se mora ukvarjati danes in jutri.

„Prosil vas bom, gospod inženir, da greste jutri dopoldne z menoj na Konj-planino in mi pokažete tisto jamo, kjer se je nahajalo skrivališče orožja. Jaz sem namreč uradno tukaj in vi, gospod inženir, ste takorekoč važna oseba, oziroma priča v mojih protokolih,“ je govoril avditor Lisinski, obrnjen k Vilarju in priljudno se klanjajoč.

„Dobro, dobro,“ je odgovoril inženir ter se priklonil.

Danico je zanimalo, kdo je prišel. Nekaj neprijetnega ji je leglo na dušo, ko je v družbi spoznala Katico. Dokler so gostje stali pred hanom, je večkrat dvignila glavo in skrivaj pogledala nanje, posebno ni mogla odoleti želji, da bi spoznala odnošaje med gospodinom Franjem in Katico.

Ko jo je bil njen brat privedel s Cetinja v Tuzlo, jo je nastanil pri Bajićevih, ker stara gospa je sama želela, naj ostane Danica pri njej in izpopolni svojo izomiko. Jovica je bil tega predloga vesel. Prvikrat, ko je Danica zagledala Katico, je ostrmela ob njeni lepoti. Kakor izpremenjena v stolb, je takrat obstala

pred njo in ni mogla odvrniti pogleda od tolike luči. Nadarjena v obilni meri s čutom za harmonično lepoto, jo je občudovala, kjerkoli jo je našla: na človeku, na obleki, na cveticah, na živali, sploh na vsem stvarstvu. In vprašala se je takrat: ‚Moj Bog, ali imajo Švabi takšne krasotice?‘ Podobna misel pa je vstala tedaj tudi Katici: ‚Kako krasna deklica, ko bi nosila našo obleko in bi bila po naše izobražena! Je li mogoče, da so Hercegovke tako lepe?‘ In zavist se je pojavila v njeni duši. Sodila je vse po vnanjosti: ženske po plemenitih oblikah stasa in obleke, moške po prikupljivih besedah, manirah in uniformah. Prvi dan sta živeli v polni harmoniji. Ko pa je Katica spoznala njeno preprostost, nedolžnost in skromnost, se je že drugi dan odvrnila od nje in jo začela sovražiti zaradi čednosti, ki jih sama ni imela. Tudi gospa Ljubica je stala svoji sestri ob strani in jo podpirala, ko sta sklenili, vcepiti nedolžni deklici svoje nazore, jo po svoje izobraziti. Molčljivi Danici je nastalo pravo peklo v Bajićevi hiši in čez pet dni je zbežala k svojemu bratu v Pilić. Tega se je sedaj spomnila in užalilo jo je, ko je videla, da se gospodin Franjo priklanja Katici. Kamen ji je legel na srce, po hrbtu so ji zamrgoleli mravljinci. Povesila je glavo, šivanje ji je zastalo, položila je roko na jabolko v nedrih. Izobilje sreče se je mahoma izpremenilo v nesrečo. Iztežka je zadrževala jok v grlu.

Razen Bajićeve matere so se napotili vsi izletniki z Vilarjem vred k Oskovi, da ogledajo skalovito strugo in malenkostni mlin, ki je dolgočasno ragljal v globini. Stara majka je stopila pod pristrešje. Spoznavši deklico, je zakrilila z rokama in vzkliknila: „O Danica, duša moja draga, udobno bi ti bilo pri meni, a tako moraš živeti v takšnem odljudnem kraju, ki nikakor ni primeren zate.“ Govorila je iskreno in z milo prizaneslji-vostjo. Sklonila se je k njej, jo pritegnila na svoje prsi in jo začela objemati. Danico so polile solze, stara gospa jih je smatrala za posledico ginjenosti ob nenadnem svidenju in rahlih očitkih. ‚Kesa se revica, ker je zapustila naš dom,‘ si je mislila in precej je tolažilno rekla: „Nič ne maraj, Danica, gotovo se najde priložnost, da te spravim v kakšno primerno službo, če ne v Tuzli,

pa onkraj Drine ali Save. Vedno premišljujem o tem. Sedaj si osamela in je skrajnji čas, da greš odtod.“

Danica je iznova zaihtela.

„Ne plakaj, dragica! Jovica se gotovo povrne, toda ti vendar ne moreš za večno ostati tukaj. Spravim te kam na ugodno mesto in sčasoma, ako Bog da, pride tudi možitev na vrsto. Nisem mislila, da si tako vzrastla.“ Stiskala jo je k sebi in poljubljala na oči in usta. Saj je bila Danica hči njene sestrične in močno podobna njeni srčni prijateljici izza mladih let! Med stiskanjem je nanesel slučaj, da je padlo Danici jabolko iz nedrij in se zatrkljalo proti Vazku, ki je čepel ob ognju, pričakujoč ukazov gospode.

Deček je pobral jabolko in ga podal deklici, rekoč: „Pazi na ta sad! Nikdar več ne položi solnce take zaloge sreče pred tvoj prag. Kaj bi rekel gospodin Franjo, ko bi vedel?“

Deklica je hlastno segla po jabolku in ga vtaknila globlje v nedrja. Na gospejno vprašanje, kdo ji je dal jabolko, je položila zasolzelo lice na njeno ramo in ničesar ni odgovorila. Odzval pa se je Vazko: „Gospodin Franjo ji ga je prinesel in podaril.“

„Kdo je ta gospodin Franjo?“ je vprašala gospa, božajoč Daničino glavo.

„To je oni gospodin, ki je prišel pred kratkim sem, oni mladi in lepi gospodin,“ je važno razložil deček. „Car častiti sam ga je poslal, da postriže peroti vsem nasilnikom. Birkov je pod njegovo oblastjo in Atif Sarajlija in vsi drvarji. In on deli carsko milost po pravu.“

„To je tisti gospodin, ki je sedel pravkar na tem stolcu in pil kavo — gospodin inženir?“ je čudeč se vprašala gospa.

„Delavci mu pravijo tudi želir. Tisti je dal Danici jabolko.“

Gospe se je zasvetilo v glavi. „Sedi, moja dragica, in poslušaj me!“ je rekla ter nežno odvrnila deklico, da je zopet sedla, in sama se je spustila na stolček, na katerem je pred kratkim počival Vilar. V roke je vzela Daničino levico in nadaljevala: „V moji misli je vse jasno, dete milo. Ta gospodin Franjo je sama dobrota in ljubeznjivost. Poznam ga osebno in dosti sem že sli-

šala o njem, po čemer sodim o njegovem poštenju. Toda to se mi zdi brezpomembno, da ti je podaril jabolko. Sad ti je dal, ker ni vedel, kaj to pomeni. Prišel je z onkraj Save, ni Srb in ne pozna še naših običajev. Prav tako ti lahko podari pest lešnikov, kadar bodo dozoreli, ne da bi mislil o čem važnem. On ni kriv, če ti je zmešal glavo. Ne smatraj vsake ljube, prilizljive besede za pristno zlato! Ne imej za zalog svoje sreče tega, kar stori kdo nepremišljeno, v zmoti in nevednosti, da se ti ne bo treba kesati in obupavati, ko bo prepozno. Ti si neizkušeno dete —“

Deklica je položila težko glavo na gospejno ramo, a Vazko se je od ognja divje ozrl na sitno starko ter srdito pljunil v stran. Njemu je bilo veliko do tega, da bi se vršila svatba, pri kateri bo našemljeni čajo vikal: Mašala! Mašala!

„Potolaži se, ubogo dete, saj se ni zgodilo nič, kar bi se ne dalo popraviti. Odbaci dar in vse je pri kraju!“

Danica je segla z desnico na prsi, kakor bi hotela braniti jabolko. Krčevito se je tresla njena glava. Nedošiti gunjič ji je zdrknil s kolen. Gospa je položila svojo desnico na njen beli vrat. Nekaj hipov je premišljevala o Vilarju. ‚Mlada, vroča kri mu kipi po žilah in ni mu zameriti, če mu ugaja deklica, ki je dobra liki med in krasna liki zarja. Gotovo ji je govoril besede, ki so jo zmešale. Morda jo res ljubi. Lahkomišljen ni, za ljubezensko igračkanje, za flirt ni, o čemer se je pritožila naša Katica, morda tudi te zmožnosti nima, dasi bi bilo takšno vedenje odpustljivo v tej pustinji. So drugi čuti, ki mu poljejo v duševnosti: narodnost, globokočutnost za modernega sužnja, veselje do dela. Treba priti z njim na jasno!‘

Dvignila je dekličino glavo in z neznansko mehkobo v pogledu se je zazrla v njene oči, ki so se svetlikale v vlagi. „Pomiri se, Daničica! Ne mine te, kar ti je usojeno. Solze ne izpremene tvojega položaja. Ne kaži jih tujcem, ki jih ne morejo razumeti in te bodo zasmehovali.“

Zaslišalo se je grohotanje tuzlanske gospode, vračajoče se od Oskove. Danica je pobrala gunjič in ga po-

položila na stolček. In urno kakor preplašena srna je skočila po konvico ter se skrila za han; od tam je skozi redke veje obsekanega gabra oprezovala, kako je kolovratila hrumeča gospoda po strmem bregu Oskove navzgor. Gospodin Franjo je stal na robu obrežja in podajal desnico onim, ki so prilezli iz struge in so več ali manj potrebovali njegovo pomoč preko najvišjega praga stopnic, držečih na pot. Zazdelo se ji je, da je Katici le mimogrede pogledal v obraz, čeprav se je vihravo poprijela njegove roke, ki jo je bliskoma dvignila na pot in precej izpustila. Ko je že vsa gospoda odšla pod pristrešje, je stekla k Oskovi, da si s svežo vodo izplakne sledove solz z obraza.

28.

„To je torej tisti han, kjer se prične moje uradne delovanje," je rekel major Lisinski, stopivši pod pristrešje. Z veščim očesom je premotril ves prostor s hanom vred. Izvadil je robec iz žepa ter si obrisal prah in znoj s čela ter plešaste glave. Resne in važne črte so se pojavile na njegovem licu, razgrnil je neke listine, oslinil svinčnik in pokimal. „Tu je prva etapa mojega ogleda." Okrenil se je k Vazku ter kliknil: „Hej, dečko, kako se imenuje ta han?"

„Mušićev han ali han ob Oskovi. Znade to gospodin Franjo," je bodro odgovoril Vazko, vedno še čepeč ob ognju.

„Ti — ušivec — lahko bi vstal, kadar govori gospod s teboj!" se je zadrl Buzduga ter dregnil dečka z bikovko v nos.

Vazko se je kakor razdražena zver vzpel na nogi.

„Tu je torej kuhal, ali kakor pravijo v Bosni, pekel kavo Peter Mušić?" je vprašal Lisinski, nataknivši si zlat ščipalnik na nos.

„Pekel je kavo Pero Mušić. Znade to gospodin Franjo," je rezko odvrnil Vazko, zaradi nosobrca ves rdeč v obraz. Kri mu je prilezla iz nosa. Obrisal jo je z rokavom.

Lisinski je nekaj zapisal. „Nu, kje je tisti nesrečni prostor, kjer so našli orožniki ali zaptije orožje?“

„Tu gori na hanu so ga našli, pa kriv ni ne Pero ne Jovica.“

„Smrkavec, odgovarjaj na to, o čemer te gospod vpraša!“ je strogo velel Buzduga ter zažugal z bikovko, tako da je zažvižgala v zraku. Obrnjen k načelniku, je rekel: „Glejte, kako uporen narod je to! Neverjetno! Ta nezreli deček je že zdaj zrel za vislice. Docela lopov! A jaz mu izbijem trmo. — Stopi bliže k gospodu!“ je v deželnem jeziku ukazal dečku, ki je bil v strahu pred bikovko stopil na Vilarjevo stran.

Vazko se ni ganil. „Orožje je podtaknil oni volkodlak Atif Sarajlija. Pero in Jovica sta nedolžna. Znade to gospodin Franjo.“

„Molči!“ je zagrmel orožnik.

„Ni večji ne manji od zajčjega repa, a gleda srepo kakor hajduk v gori,“ se je oglasil Hvalibogovski.

„Kje se pride pod streho? Je li tu lestvica? So li stopnice?“ je vprašal major, mirno stopivši pred Vazka.

„Lestvica je — za hanom.“

„Alo, prinesi, prinesi, prinesi — in pristavi!“ je milo velel sodnik in se posmejal zaradi fantove nerodnosti. Zopet je nekaj zapisal. Takrat je zagledal Daničin gunjič, ki ga je bila Bajićeva mati pobrala s stolca in zadovoljno kimajoč pregledavala. Skočil je k njej in kliknil: „Glejte čudo čudovito! Ni li to krasno, milostiva? Takšni so bosenski ženski obrtni izdelki, povzeti z iztočnih vzorcev. To je nekaj lepega. E — tudi v Bosni je neka kultura doma.“

„Češplje in ovce,“ je pritaknil načelnik.

„O, tudi to spada h kulturi. Vsak narod po svoje. Tu sem pridi Dunajčanka in se uči!“ je rekel Lisinski, držeč gunjič z ene strani, dočim ga je Bajićeva mati držala z druge.

Vsa družba ju je obkolila.

„Herrlich!“ je vzkliknil pl. Pester, čigar desnica je otipavala gunjičev rob.

„Magnifique!“ je pristavila gospa Ljubica, ki je tudi prijela za rob, dotaknivši se načelnikove roke.

„Delo bi že bilo, a barve so prežive. Kako neokusna je ta razvrstitev barv“, je razsodila Katica ter našobila črešnjevi ustnici.

„Jaz pa stavim ne vem kaj, da bodo v takšni razvrstitvi barv še slikarji mazali na platno. Čakati treba, da pride v modo,“ je menil načelnik.

„E-e-e!“ je v občudovanju zameketal pl. Merks.

„Kdo je že videl ptiča z zlatim kljunom in zlatimi krempeljci?“ je nasmešljivo vprašal Mik, ki je pušeč stal za Katico, zrl bolj na njen labodji vrat nego na gunjič in puhal oblake dima zadaj stoječemu malomarnemu Buzdugi v obraz. Za vse pa orožnik ni bil ravnodušen. Z bikovko je mimo Mika dregal Katico v zaokroženi bok, dokler ni gospica prijela za konec bikovke, kar je napravilo med njima električno zvezo.

Bajićeva mati se je nasmehnila Katici in Miku, ker sta izkušala zgrajati delo. „Kdor razume kaj o vezenju, mora reči, da je delo lepo, lepo v posameznostih in v celotnem vtisku. Morda se je tu in tam ponesrečilo par vbodljajev, toda poglejte, kako slabo blago je vzeto za podlago. V takšno treba oprezneje vtikati iglo.“

„Jaz občudujem to fantazijo, pristno iztočno fantazijo,“ je poudaril Lisinski. „Ta uredba posameznih figur, aranžma, tehnika! O, tudi pri nas na Moravskem imamo še lepe kroje z umetnim vezenjem.“

„Res nam ugaja lep odevek, toda na krepke, mlade ljudi se ozremo tudi takrat, kadar so zaviti v cunje. Ogrski cigan je lahko tudi v raztrgani obleki krasen,“ je sodila Ljubica, stoječa tesno ob pl. Pesterju.

„Vsak ima svoj okus,“ je zbadljivo pripomnila stara Bajićevka, na kar je vščipljivo odsekala Katica: „Pred starim človekom v najlepši noši bo vsakdo bežal v deveto deželo.“

„Tega ne verjamem,“ je rekel Vilar, da bi pomogel stari majki, „čemu bi si potem kralji in kraljice natikali toliko leska in bleska na ostarele rame?“

„Tako se govori!“ je pritrdil pl. Merks, vesel, da je našel priliko pokazati svojo učenost. „Na zunanjost se zelo oziramo in je tudi velikega pomena. Slaven Medicejec je hotel imeti na svojem dvoru nekega vplivnega bogataša. Ta se je branil tako duhovite družbe,

ker ni vedel, kako bi se vedel v njej. ‚Malo govori in lepo se oblači!‘ mu je svetoval Medicejec. E-e — obleka dela človeka.“

„In še slavnejši Don Kišot je svetoval svojemu slavnemu slugi Sanču Panzi, preden ga je poslal za namestnika na otok, naj ne je česna, ker se ne spodobi, da bi namestniku po česnu dehtelo iz ust,“ je pridejal Mik, hoteč pokazati, da je tudi on načitan človek, čeprav ni pri generalnem štabu.

Vsi so se mu posmejali in Katica mu je s pahljačo pripeljala lahen nosobrc. „Vi samo na jed mislite.“

Lisinski je še vedno občudoval gunjič. Opozoril je na všite arabeske ravnih in okroglih črt. S svinčnikom je pokazal tu na list, tam na rožo ali potočnico v cvetličnih kitah ter na metulje in polže, ki so tu in tam sedeli na kitah. Zdolaj v obeh kotih je bilo na zelenih vejicah s črno in sivkasto svilo všito gnezdece, v vsakem je ležalo dvoje belih jajec, nad vsakim sta frfotala dva ptička v robatih oblikah, kakršnih morda nikdar ni ustvarila priroda. Vendar pa so bili ti ptički zelo ljubki. Kljune so imeli zlate, istotako kremplje, noge srebrne, peroti rumene, prelivajoče se v zeleno, repe črnobele, živote pa višnjevkaste, prehajajoče v rdeče. Pri vsaki dvojici so bile barve enega ptička zatemnele in zamolkle, dokaz, da je umetnica mislila tudi na spolni razloček.

Kdo je ta umetnica in kje je? Lepo delo je vsiljevalo to vprašanje in umetniško nadahnjeni Lisinski ga je tudi izrazil. Poklical je Vazka, ki je bil že pristavil lestvico k podstrešju. „Dečko, čigav je ta ženski gunjič?“

„Danice Miloševićeve. Znade to gospodin Franjo.“

Katica se je začudila in obrnila k Bajiću. „Čuj, Saša, to bo tista Danica Miloševićeva, ki je prišla s Cetinja in je bivala par dni pri nas, sestra kaludjera Jovice, Hercegovka —“

„Gotovo, saj je bival Jovica poslednje čase tu nekje —“

Gospoda je obračala še nekaj časa gunjič na vse strani. Dasi je govorila med seboj izključno nemški, je vendar Vazko uganil toliko, da se meni o Danici in

hvali njen gunjič. To priznanje je pomirilo njegovo prejšnjo jezo. „Danica je začela z gunjičem teden dni prej, nego je prišel k nam gospodin Franjo," je pojasnil, zroč Lisinskemu v obraz.

Avditor je dvignil rami, razprostrl roki, poostril pogled ter ga nasmešljivo poslal po vrsti po vseh navzočih. „Kdo je ta gospodin Franjo, ki vse zna, vse ve, in po katerem so tukaj začeli celo novo časoštetje?" je vprašal, dasi je bil to zvedel že dva dni prej od handžije Pera, ko je pisal v sodnijski protokol njegove izpovedbe.

Tedaj se je spomnil pl. Merks, da je že drugje slišal klicati inženirja za gospodina Franja, kar se mu je zdelo nespodobno in neprimerno. „E-e-e!" je hrknil in pogledal na Vilarja, ki mu je i stara Bajićevka pogrozila s prstom, češ: Čakajte, sedaj pride vse na dan!

„Prosim, gospod major, to sem jaz," se je malo zmešan oglasil Vilar, priklonivši se, kakor bi se iznova predstavljal. „Ljudem tukaj se beseda inženir ne zdi okretna, zato me imenujejo po domače: gospodin Franjo, nekateri pa tudi gospodin želir."

„Po domače, kaj ne!" je zavpil Hvalibogovski ter mu podal desnico. „Ljudje nadenejo znanemu človeku priimek, ki se jim zdi poljuden. Meni, na primer, pravijo v naši družbi Hadžirumba, Bierkopfu Čumurpaša."

„Živio, gospodine Franjo, ki vse znade, le pot k Bajićevim je že izgrešil," je srbski kliknila Katica ter izrazila užaljenost krog usten.

Vilar je hotel nekaj odgovoriti, no tisti hip ga je vprašal Hvalibogovski: „Apropos, kako se kaj počuti Čumurpaša?"

„O — dobro — kaj bi se ne?" je siloma pojasnil inženir. „Gospod je bolj zapetega značaja, samosvoj, tako da ne občujeva mnogo."

„Torej Bierkopfa še ne poznate dobro. Ko ga spoznate, nastane med vama večna harmonija. Takšnega človeka treba iskati z lučjo. Odkritosrčen je, vrl mož in veseljak. Nanj se lahko zanesete in lahko mu vse zaupate, prav vse. Oba sva dve leti v Kolomeji študirala. E, kaj sva midva skupno že počela na svetu

— joj!“ Hvalibogovski si je s prstom zbezal solzo sladkih spominov iz očesa.

„Nocoj to noč moramo Čumurpašo obrati,“ je menil Mik, ki je bil hud kvartopirec.

To široko željo je skrčil Buzduga z besedami: „Vsaj načeti ga moramo. O — ta ima, njemu nese. Pomislite, koliko dobi samo od lesnih prekupcev. Pa tudi od drugod se mu je sipalo, kar vem od Samojla.“

„Vzeti sme pa vendar le toliko, kolikor more opravičiti pred svojo vestjo. Po mojih nazorih bi takšen človek ne smel v častniško družbo,“ je rekel pl. Merks, ki je bil sicer velik poštenjak, vendar pa bi bil sultanu najrajši vse vzel, kar ima še v Evropi.

„Nu — vest, vest — s to se malo opravi,“ je zamrmral Bajić. Sedel je k materi, ki je že počivala na klopi, ter ji pošepetal: „Marsikakšen bandit bi ne smel zahajati v pošteno družbo, ko bi kaj vpoštevali ona dejanja, ki jih ne moremo zagovarjati pred vestjo. No — kmalu se povrneta red in poštenje v našo hišo.“ Z izrazom dobrote in sožalja v pogledu je položila mati svojo roko na njegovo.

Zdajci se je Lisinski spomnil, da je na ogledu, ki je del preiskave, in da sestavlja ogledni zapisnik. Oslinil je svinčnik in zapisal: Gospodin Franjo. Nekaj časa je strmo zrl na to ime, potem je zamišljen uprl oči na prislonjeno lestvo, s svinčnikom se je pobezal v uho, si popravil ščipalnik, naposled je jadovito mahnil z roko, rekoč: „Vrag vse poberi! V podstrešje ne polezem danes. Itak tam ničesar ni. Sedaj pa sedimo, gospoda! Moj tukajšnji ogled je končan.“ Vtaknil je svinčnik in listino v usnjeno torbico, ki mu je visela ob desnem boku na sabljinem jermenu.

Gospoda je hrumeč sedla na klop. Vazko je počenil k ognju, vsul zmleto kavo v krop in pomešal kipečo črnino. Tedaj je Danica počasno stopala od Oskove, nesoč konvico z vodo. V glavi se ji je vrtelo, močno ji je utripalo srce, vse je gorelo v njej od same ljubezni in sramežljivosti. Plašna je prišla na pot in tu se je osmelila, tako da je pohitela pod pristrešje gibčna in urna kakor podlasica.

Katica ji je z vzklikom stopila naproti; ko pa je spoznala, za koliko je od lanske jeseni pridobila njena lepota, razvivši se od tedanje otroške nežnosti in brezsilne nezavednosti do stopnje očarljive zmagovitosti, je zavist ogrenila polovico njenega srca. Danica se je ni razveselila; pazno se je ozrla nanjo, pa ni videla nič določnega. Njenemu očesu je ostalo vse v megli, dasi je s temnim pogledom površno preletela družbo. Bajić, ki je stopil k njej in ji zaradi matere podal roko, gospa Ljubica, ki je njeno navzočnost ošabno prezrla, vsi drugi gospodje, ki so v različnih tonih z različnimi poudarki izrazili strmenje ob njeni presenetljivi lepoti, vse te vesele, drzne in razposajene osebe zanjo niso imele cene ne pomena, čez vse se je razprostiral mrak, iz katerega se je liki mlado solnce svetil samo eden — gospodin Franjo. Ni ga pogledala, a čutila je njegovo navzočnost. Postavila je konvico k zidu, vzela gunjič in ga prenesla v mejo za hanom.

Gosposki pogledi so šli vsi za njo. „Prožna je, kakor bi bila lazila deset let za kozami po hercegovskih skalah," je menil pl. Pester, za kar ga je gospa Ljubica v navidezni ljubosumnosti z jahalsko paličico lahno oštrknila po roki.

„E-e-e!" je zablejal pl. Merks in Vazko se je začuden zazrl vanj, ker nikdar še ni bil slišal takšnega nečloveškega glasu iz človeških ust.

Mik si je potisnil pred desno oko monokel, ki ga je rabil samo za burke, in položivši roko na srce, je nakremženega obraza zastrmel za Danico, kar je Vazka spomnilo našemljenega čaja. Nekaj ga je prasnilo v grlu in le siloma je zadržaval smeh.

„Vili podgorkinji je podobna," jo je s prijaznim smehljajem pohvalil Bajić.

„Mična gozdna idila," je rekel pl. Merks.

„To je torej ta umetnica," je govoril Lisinski, zadovoljno kimajoč, kakor bi stal pred imenitno sliko. „Njeno delo je lepo in ona sama sa mi zdi stvar, ki bi tudi v mestu zbujala pozornost, seveda kar se tiče pravilnega obraza in drugih skladnosti."

„S svojo neokretno obleko pa gotovo ne," mu je uvrgla Katica.

„I zakaj ne? Te se treba privaditi. In lahko se je oko privadi, če najde na telesu samo harmonijo, kar smo menda maloprej že dognali.“

„Meni se zdi neotesana. Še pozdravila nas ni,“ je rekel Hvalibogovski.

„Tukaj ženske pred moškim ne čutijo toliko svobode, kakor pri nas. Zato tolika boječnost in plašljivost. Drugačne bodo, kadar jih obliže naša kultura.“

„Iz rok bodo zobale kakor naše ženske,“ je sirovo rekel Buzduga. Za neotesanost ga je Katica s pahljačo oplazila po licu, na kar jo je Bajić pokaral in ji očital naturo živega srebra.

Ko je Danica, stoječ ob zidu, umivala skodelice in jih brisala s prtičem, jo je vprašal Lisinski, kje se je naučila vezenja. Ni mu odgovorila. Tedaj je Bajićeva mati pojasnila življenje in smrt njenih roditeljev in borno njeno preteklost. Njena povest je bila naslovljena na vso družbo, toda s pravim zanimanjem sta jo poslušala samo Lisinski in Vilar, ki mu je bila itak že znana.

„Tedaj na Cetinju si se učila, na ruski šoli? Povej, devojka, koliko si stara?“ je v slabi srbščini mehko vprašal avditor.

Danica zopet ni pogledala od svojega dela in ni odgovorila.

„To je prava hercegovska čužinja. Uporna, vstaška kri se preliva po njenih žilah,“ je viknil Buzduga in udaril s sabljo ob tla. Tisti hip je zavrelo v Vilarju; nagnil se je naprej ter se izzivajoče ozrl na orožnika, ki je to opazil in se zdrznil. Bajićeva mati pa je pojasnila, da je Danica dovršila sedemnajsto leto, in Buzdugo je podučila, da ne sme smatrati njene sramežljivosti za kljubovalnost; deklica ni trmasta, le vajena ni takozvane boljše družbe; po naše ni vzgojena, zato molči.

Lisinski je nadaljeval izpraševanje. „Povej, devojka, si li stanovala s svojim bratom in Mušićem pod eno streho?“

In Danica je jedva slišno zalepetala: „Znade to gospodin Franjo.“

Kadar se pri umetelnem ognju dotakne netivo razletne snovi v možnarju, bukne tvarina z oglušnim pokom v zrak: tako je nedolžna in odkrita Daničina izjava,

učinkovala na izletnike: v neznanskem krohotu so se potresli na klopi in nasmešljivo so se ozrli na Vilarja, ki bi bil najrajši skočil k deklici ter jo za njen srčni odgovor pritisnil k sebi.

„Blagor gospodinu Franju, ki vse ve in zna!“ je kliknil iz vseobčega hahljanja nadporočnik Buzduga.

„E-e-e, blagor vam, ki ste vsevedni pri takšni deklici!“ je jeknil pl. Merks in pritrknil z glavo.

„Bogme, i jaz bi hotel biti! Dober okus imate,“ je rekel ohripeli Hvalibogovski. Visoko je dvignil obrvi in izobrazil na čelu nebroj gubic.

Katica se je dvignila in skočila pred Vilarja. „O gospodine Franjo, čestitam vam, gospodine Franjo!“

„Zakaj?“ je krotko in potrpežljivo vprašal inženir, vpoštevajoč zakon gostoljubnosti.

„Ker umete preproste ljudi tako hitro privaditi na svojo boljšo družbo. Torej zato ne morete strpeti v mestu! Vselej se vam tako mudi iz Tuzle, zadnjič smo vas klicali na Kreki, vpili za vami, a vi ste kakor vihar dirjali mimo nas, da bi prej prišli v svojo idilo, v han ob Oskovi, kjer vas je čakala mlada handžijica, vila podgorkinja. Kaj ni vse tako, gospodine Franjo?“ In pošarala je s pahljačo po njegovi bradici, za kar je dobila od svaka nov ukor. Težko zatajevani srd se je skozi nasmešljivo ljubeznivost priril na njeno razvneto lice. Njen obraz, spačen od razočaranja, tisti hip ni bil lep.

Vilar se je v zadregah branil in izgovarjal, kolikor je mogel, pa mu vse prerekanje ni pomoglo: spazili so ga: ne samo on, tudi drugi ljudje vse vedo in znajo.

Vazko je nalival kavo. Lisinski je razvil svoj načrt za prihodnji dan. Inženir mu je na tla narisal očrtek vseh stez, po katerih bo treba jutri hoditi. Sklenili so, da pojdejo vsi do Medvedjega Dola, da si ogledajo pragozd, naprej do bivšega skrivališča orožja pa samo Lisinski, Buzduga in Vilar. Ti trije si dado napraviti obed pri drvarjih na planini in gredo potem še v Pilić, da si Lisinski ogleda hišo, kjer se je našlo orožje; iz Pilića udarijo naravnost v han ob Oskovi, kamor pride ob dveh popoldne tudi ostala družba, ki bo obedovala v uradniški kolibi. Avditorja je še posebe zanimalo, se

li nahaja v Piliću knez ali muktar, ki mu podpiše pripravljeno potrdilo, da se plača 40 gld. za dva dni za dva jahalna konja od Oskove pa na kraj ogledov in nazaj, ker to svoto postavi v svoj popotni račun. Temu se je zelo čudil pl. Merks ter svetoval avditorju, naj še enkrat gre na takšen ogled, pa si lahko kupi dva bosenska konjiča, ne bo treba najemati. Domišljeval si je, da si pridobi poleg slave na bojnem polju tudi priznanja na upravnem torišču kakor cesar Jožef II., ki je nameraval posvetiti v vse kote upravnih zvijač, pa je naposled baje obupaval ob neizvedljivosti svoje hvalevredne namere.

Družba je pila kavo, pušila cigarete. Takrat se je pripeljala na lahkem vozičku gospa Etelka in se ustavila pred hanom. Krepka in smela gospa je navadno vozarila sama. Gostje so razen Bajićeve matere in Vilarja skočili na noge in jo šli pozdravit. Pripeljala je za njimi obilno zalogo živeža iz hana ob Spreči. Rekla je, da ostane z njimi do jutri, ker še nikdar ni videla naprav pod Konj-planino in bi se tudi ona rada razvedrila pod milim nebom. Izletniki so ji pritrdili, Buzduga jo je potrepal po močni rami. Miku se je razveselilo srce, ko je, odgrnivši plahto z voza, zagledal zaklano jagnje, dva purana, meso za bifteke in košaro z zlatoglavimi steklenicami. Prej mu niso hoteli razodeti, da so kaj naročili. Odpasal je sabljo in se dvakrat v kolobaru prekucnil na potu, kar je provzročilo Vazku novo presenečenje.

29.

Ko je bila dolina že vsa v senci, so se izletniki dvignili na pot. Jahači so sedli na konje, drugi niso marali na vozove, ker so jim bile noge od dolge vožnje premrle in odrevenele. Rajši so šli peš, radujoč se zelene Oskove. Zadnja sta šla Bajićeva mati in Vilar.

„Ali se niste nič začudili, ko ste nas zagledali, toliko druhal?“ je vprašala gospa.

„Za vse bo strehe, le postelja bo slaba.“

„Vem, da vam ta družba ne ugaja posebno, pa vsaj meni oprostite to dolgo pot k vam. Saj je ni konca ne kraja.“

„O, prosim, milostiva, vi in vaš sin sta mi zelo simpatična. Netaktno bi bilo, ko bi rekel, da mi drugi niso dobrodošli, čeprav se na tem izletu vrši neka neprijetna preiskava. Odkrito govorim.“ Potem je razkladal dolžnosti gostoljubnosti in obžaloval, da mu ni treba postreči znameniti družbi, ker je skoraj vse potrebščine sama pripeljala s seboj.

„Kaj pa Katica — vam je simpatična?“ je pozvedovala gospa ter oprezujoč zamežala z očesom.

„Gospica Katica je prekrasna deklica, toda preotročja je še; nič ni v njej resnobnega, vse še vre in kipi. Takšna poskočnica se mora unesti, preden se osmeli pameten človek izpregovoriti z njo ozbiljno besedo.“ Vilar je govoril hitro, nekoliko razdraženo, ker je mislil, da ga hoče stara gospa privezati na Katico.

„Nič se ne bojte, gospod inženir! Vem, da Katica ni za vas. Takšnemu resnemu možu kakor vi, ki misli pri dekletu priti precej s pošteno besedo na dan, bi je ne hotela priporočati. Rajši vam rečem: preudarite in preizkusite, preden se zavežete do smrti. Katica ni samo živahna in razposajena, tudi vihrava in samopašna bo, kakor je njena sestra. In s takšno ženo delati pokoro za nepremišljeni korak kakor moj sin — to je peklo na svetu. Kaj mi mar Katica? Če dobi kdaj ženina, ji bom morda čestitala, njemu pa ne. Glejte, danes sem vesela kakor že davno ne. Ali se mi nič ne čudite, da sem tukaj?“

„Pač ste si zaželeli daleč kam na deželo —“

„Tudi Tuzla je — dežela. Toda prigodilo se je nekaj važnega, kar prinese morda mir in srečo v našo rodbino. Pomislite — načelnik pl. Pester je premeščen. Včeraj je prišel tisti blaženi ukaz in tekom enega tedna mora na svoje novo mesto v Banjaluko.“

Vilar je izrazil prilično presenečenje. Pri srcu je čutil toploto, ker dobro se mu je zdelo zaradi Bajića.

„Naše pohujšanje pojde iz Tuzle. Zaradi tega dogodka raja moje srce včeraj in danes. Zato sem danes tukaj, da dam duška svoji radosti. Saša mi je branil, obe sestri sta mi našteli sto ugovorov proti dolgi vožnji, a jaz sem vsekakor hotela izleteti na perotih zadovoljnosti. Snoči sem i jaz šla v kazino, da vidim našega galana

in se mu na tihem hudomušno posmejem. Sedel je pri Ljubici ves mračen in tih. In slišala sem, kako je iz zgibkov, vrask in črt na svoji dlani vedeževal, da ne bo več dolgo živel. Naj pogine prešestnik, naj se razpoči! In ste li videli danes, kako je v hanu črtal s palico črko B v zgnetena tla pred Ljubico? To sem samo jaz zapazila. Ta Banjaluka mu vrta po glavi in nič mu ne diši.“

„Zakaj so ga pač premestili?“

„Zaradi pohujšanja najbrž, ker to slabo vpliva na njegovo uradništvo. Nekateri trdijo, da zato, ker ne ume narodovega jezika, pa tega ne verjamem, saj ga v Banjaluki tudi ne bo umel. Morda so ga spravili od tod njegovi kruti nastopi proti domačinom. Naj bo, kakor hoče. Ena skrb se mi je odvalila z ram, navalila pa je druga, gospodine Franjo.“

Vilar se je nasmehnil temu nazivu, stopal dalje in radovedno je vprašal po vzroku druge skrbi.

„Oprostite, da vas kličem za gospodina Franja. To ime mi ugaja, ker je domače in priča, kako ste se že spojili s tukajšnjimi prebivalci. Vedite torej, da se moja druga skrb tiče Danice Miloševićeve, ki jo tudi vi dobro poznate. Glejte, deklica je vsa zaljubljena v vas, srečno ali nesrečno, tega ne vem.“

Inženir se je glasno posmejal in rdečica mu je zalila obraz. Ni se mu zdelo neprijetno, da je mogel govoriti o Danici. „Milostiva — pravijo, da je v ljubezni oboje: sreča in nesreča,“ je rekel, kažoč prisiljeno ravnodušnost.

„Kar naravnost bom govorila. Vi ste podarili danes Danici jabolko.“

„Kaj to? Pobral sem ga kraj poti in dal. Ona je zdrava in lepa kakor zlato jabolko. Naj smatra moj dar za poklonstvo.“

„Ali ne veste, da pravi srbska mati svoji hčeri, ki se namerava omožiti: ‚Spremi, što treba za jabuku i svatbu!‘ In ženin pride k svoji izvoljenki ter ji podari jabolko z vtaknjenimi novci. Pa še druga darila ji prinese.“

„Jaz sem ji dal golo jabolko, ker ne poznam tukajšnjega običaja.“

„V prenesenem smislu ste ji podali svoje srce in ji rekli, naj se pripravi na svatbo. Ker je sprejela jabolko, je znamenje, da vas ljubi. Tudi oni zaripljeni deček, ki se je tako smelo postavil pred orožnikom, je prepričan, da ste ji dali poročni dar.“

„To se vse ujema. Tisti mladi zvodnik bi najrajši, da bi jaz Danico boso in gologlavo iz hana odpeljal v svoje gnezdo. Nesrečno jabolko je krivo, da se mi odpira tako čuden pogled v bodočnost. Zaradi nepoznanja tukajšnjih razmer naj se takoj oženim s Hercegovko. Mislim, da se mi kakšna štiri leta še ne mudi.“

„Toliko časa hočete še samovati? Moj pokojni mož je bil sedemindvajset let star, ko se je oženil, in nikdar se ni kesal. Ni dobro za moškega, ako predolgo samuje. Samota je samo za Boga. Pa delajte, kakor veste in znate, samo norčevati se ne smete z nesrečno deklico. Nastala je pomota, ki zna biti usodna zanjo. Sirota je brez roditeljev, brat sedi v ječi. Kdo naj pazi na tej samoti nanjo? Zato ji moram jaz pomagati in svetovati, da ji tuji ljudje ne zamore mladega življenja.“

„Del te skrbi, milostiva, vzamem jaz na svoje rame. Morda je moja sreča tako nanesla, da sem jo v dobri čas obdaril. Ako se mojim delavcem ne sme goditi krivica, se tudi njej ne sme. Sicer pa tudi ni tako zapuščena, kakor se vam dozdeva. Ves Pilić bo pazil nanjo, dokler se ne povrne njen brat. In Jovica ima gotovo še kje skrit handžar, ki ga porine v onega, ki bi hotel onečastiti njegovo sestro.“ Govoril je naravno in z ognjem, gledaje v sence, ki so se gostile pred njima med strminami nad Oskovo.

Gospa se je z zadovoljstvom ozrla nanj. „Vaše srce je sorodno srcu mojega pokojnega soproga. On tudi ni nikdar obupaval. Goreče in neustrašeno je govoril, kadar je šlo za pravico in resnico. Toda povsem se vendar ne smete zanašati na Jovico. V Tuzli je vse polno govoric, da se pripravlja v Hercegovini in Krivošijah nova vstaja. Ako se narod pobuni, je gotovo, da pobegne Jovica med vstaše, ker čimdalje bolj vroča mu postajajo tla v Bosni. Kdo bo potem ščitil Danico, kdo bo, če treba, s handžarjem skrbel za njeno varnost?

Kot sestra nevarnega agitatorja in upornika ne bo dobila pri oblasti zaslombe.“

„To skrb prepustite meni, milostiva! V vseh žalostnih in veselih slučajih življenja naj se Danica zanaša name. Ta izjava naj vam zadošča.“

In majki je zadoščala. Razumela je njegovo besedo in požrtvovalnost. Hvaležno se je, tesneje gredoč poleg njega, dotaknila njegove roke. Kar se tiče srčne dobrote in plemenitosti, se ji je zdel tako zelo podoben njenemu pokojnemu soprogu, kateremu je posvetila pri tej priliki deset minut toplega spomina.

Bajić se je večkrat ozrl nazaj na svojo mater. Ko je videl, da ji postaja pešpot že težavna, je velel vozniku, naj postane. Stara majka je zopet sedla k Hvalibogovskemu, ki je bil tudi že na vozu.

Spreten pripovednik bi moral biti, kdor bi umel točno in po vrsti povedati vse, kar je družba počela tisto noč pod Konj-planino. Burno je pozdravila Čumurpašo, dosti glasneje in iskreneje nego v hanu Vilarja, ki ji tega ni zameril, saj je bil Bierkopf starejši in je že tretje leto bival v teh krajih. In kako se je umel po pravilih, priučenih v kadetnici, priklanjati in prilizovati! Vilar se mu je kar čudil. Pred načelnikom se je nekako skrčil v ponižnosti; pred damami je bil sama udanost in na obe strani je metal sladke preračunjene besede, pomasljene in pošvrkane z ocvirki nežnočutja. In kar je posebno hvalevredno, tudi pozneje, ko je bil že vedel za načelnikovo premeščenje, ni izpremenil svojega podložniškega vedenja. ‚In ta človek tako surovo ravna z delavci in z menoj!‘ je pomislil Vilar. Razkazala sta družbi vse kolibe in kar se je nahajalo v njih.

Ko so bili vse pregledali, se je vsak lotil svojega opravka. Mik je šel peč janjca; pomagala mu je Katica. Vilar in Bierkopf sta poskrbela, da se urede postelje za dame in pripravi miza. Gospa Etelka in Bajićeva mati sta si dali opravka v kuhinji; kmalu je prišel tja tudi Buzduga; tedaj ju je zapustila Bajićeva mati in šla na tratino. Drugi so šli k Oskovi, kjer je hlapec Marko Krpica kar z roko lovil postrvi. Bajić se je držal svoje žene, čeprav se je ona bolj zanimala za načelnika nego zanj. Neprestano mu je igral na ustnicah nasmeh, nje-

gove oči so krotko govorile: Hudo je bilo, pa zdaj bo bolje!

Znočilo se je, in družba se je zbrala na razsvetljenem hodniku uradniške kolibe. Tam je zaužila bogato večerjo. Pod streho so se oglasile podgane. Dame so se zgrozile ob čopljanju in štrkljanju nad stropom. Gozdar jih je potolažil, da se ni ena ne pokaže družbi, dokler gore luči. Proti koncu je Mik odprl zlatoglave steklenice, in Katica je napolnila kozarce. Tedaj se je dvignil stotnik Hvalibogovski, potrkal na kozarec ter napil kot najstarejši pl. Pesterju, ki mora žalibože zapustiti Tuzlo —

„Ah!“ je zlobno vzkliknila Katica ter se nasmešljivo ozrla na sestro. Govornika je medklic zmešal; popraskal se je za ušesom in par hipov moral srepo gledati v luč, preden je mogel najti pravo nit in mogel nadaljevati: „— Tuzlo, kjer je toliko storil za našo kulturo in za povzdigo ubogega bosenskega ljudstva na polju šolstva, poljedelstva, živinoreje in — in kmetijstva sploh.“

Bajić, sedeč med materjo in Vilarjem, je prvo dregnil z nogo, drugega s komolcem, porogljivo zroč v kozarec na mizi. Dalje je govornik želel načelniku, da bi tudi na svojem novem mestu, v Banjaluki, vztrajal na tisti poti, katero si je začrtal v Tuzli v prid bosenskega ljudstva in človeštva sploh. Prosil je, naj se mu ne zameri, da vzame gospodu generalu iz ust ugodno sodbo, ki mu jo s hvaležnostjo izreče tuzlanski vrhovni vojaški poglavar povodom načelnikove odhodnice, ki se bo slavila čez par dni v kazini. Toda takega vzor-uradnika se treba spominjati na vseh koncih in krajih širne Bosne, njegovo slavo treba raztrobiti v svet, ki z občudovanjem pa tudi z zavistjo gleda na bosenske stvari, na napredek, na naše delo sploh.

„Sploh je to star osel!“ je Vilarju jedva slišno zamrmral Bajić, ko je bil končal Hvalibogovski s solzami v očeh svoj hvalospev. Govornik je skočil k načelniku, trknil z njim ter ga objel. Drugi so vstali in pohiteli trčit s slavljencem. Samo Bajić in njegova mati sta ostala na svojih sedežih. Načelnik je to opazil, globoko se je priklonil in trknil je tudi z njima čez mizo. Potem je bled in razburjen odgovoril na napitnico, kako neizmerno

ga veseli vseobče spoštovanje in priznanje, ter obljubil, da se hoče tudi na svojem novem mestu potruditi, da bo vršil svojo dolžnost in korakal naravnost k vseobčemu cilju, ki se imenuje: vzdig Bosne iz večstoletnega barbarstva. S težkim srcem zapusti Tuzlo, no dolžnost ga kliče. Preseli se sicer v drug okraj, toda njegovo srce ostane pri odkritosrčnih tuzlanskih sotrudnikih na kulturnem polju.

„Hm," je zahrknilo Bajićevi materi v grlu in nagnivši se k Vilarju, je zašepetala: „Naj vzame vrag svoje srce s seboj! Kaj ga nam treba tukaj!"

Potem je Buzduga pohvalil načelnikovo naklonjenost napram orožnikom, dalje je Lisinski opozoril na težko stališče, ki ga imajo okrajni načelniki v Bosni, kjer je združena politična in sodnijska oblast v eni osebi, a on — načelnik — je vedel s svojo energijo in bistrim umom izravnati vsa nasprotja, naj so se pojavila tu ali tam. Zato ostane nepozaben vsem!

„O, gotovo, gotovo!" je kimala stara gospa; poleg nje se je gugal njen sin ter objemal z obema rokama svoji koleni. S široko odprtimi očmi je v lahnem, ironičnem nasmehu strmel na družbo. Pred vsemi drugimi ga je zanimala žena.

Gospa Ljubica je čutila, da ji ne bo mogoče živeti brez tega toliko slavljenega človeka, ki je storil toliko dobrega in pametnega, ki ostane vsem v najboljšem spominu in sam pusti svoje srce v Tuzli. Njen duh je bil tako omejen, da ni vedela, koliko hinavstva in laži se skriva za sladkimi in gorečimi besedami. Prišel je naposled človek, bogat, zelo ugleden, v visoki službi, in ona se ne sme odzvati njegovi ljubezni javno in na stežaj, kakor bi rada, in ne sme z njim v široki svet. Kako grozna je človeška družba! Srce ji pravi, da je njeno mesto na strani tega ljubljenega načelnika, in vsi zakoni se ji protivijo, vsa družba razstilja trnje na njeno pot. Zrla je topo na mizo in da bi prikrila razburjenost, je poigravala z vilicami in noži, ki so ležali pred njo na belem prtu.

Bajić je pošepetal Vilarju: „Poslušaj jih, kako lažejo! Ti njih govori so skovani vsi po eni šabloni, vsak jih ume blebetati, ker jih je že tolikrat slišal. Tri

leta sem že tukaj, pa vedno godejo tisto hvalisajočo pesem, ki pravi, kako delamo za kulturo. Pri prihodu in pri odhodu najnižjega uradnika ali častnika se zapoje ta pesem. In če pride odličen tujec k nam v posete, ga povabijo v kazino, kjer sliši pesem o bosenskem napredku in o naših zaslugah. Odlični tujec vse verjame in si hvaležno zabeleži; ko pride domov, piše hvalisajoče članke v novine; ako je prehodil vso Bosno in Hercegovino, napiše celo knjigo prijetnih doživljajev in hvali napredek, dasi mimo vojašnic, stražnic in kazin ni videl ničesar in ni govoril z nobenim domačinom. Prijatelj, k načelnikovi odhodnici v kazino nama ne bo treba iti, ker to, kar govore tukaj, bodo govorili tudi tam.“

Vilar je hotel reči, da je imel i on krive pojme o Bosni, sodeč po tem, kar je čital v novinah, a zdajci se je vzpel dolgi brigadni adjutant za napitnico. Skraja je bil njegov glas meketajoč in jecljav, potem se je okrepil in je izbruhnil v gromovit orkan. Tako je govoril: „Jaz hvalim gospoda načelnika pl. Pesterja posebno zato, ker je umel kot najvišji uradnik gojiti — e-e-e — neskaljeno soglasje med vojaštvom in uradništvom. Gospoda moja, le v slogi je moč in zmaga. S svojim očarljivim, kavalirskim — e-e — fascinujočim vedenjem je umel gospod načelnik privezati nase vojaka in nevojaka. To soglasje, oziroma — hočem reči — skupno stremljenje vseh činiteljev, kar jih je poslala najvišja oblast v zasedene dežele, nam je porok, da se v kratkem završi naše vzvišeno poslanstvo, ki so nam ga začrtala nebesa sama, namreč naš zmagonosni pohod do Soluna. Slava takšnemu načelniku, ki gre za našo vzvišeno idejo z dušo in telesom z nami do uspehov in končne zmage! Hip — hip — hurrá!“

Ta napitnica je tako učinkovala, da so vsi častniki z gozdarjem, s Katico in gospo Etelko vred vstali, stopili pred slavljenca in trikrat zaporedoma zavpili: „Hip — hip — hurrá!“

Gospe Ljubici je ginjenost prikipela do vrha. Hotela je vstati in dvigniti kozarec v pozdrav, pa zdajci se ji je zazdelo, da ji zastaja igra živcev, vse okrog nje se potaplja v temo, glava, težka in bleda, sili na mizo. Takrat je priskočil k njej Bajić prav v trenutku, ko se

je brez opore in moči nagnila na stran in se onesvestila. Prestregel jo je in zgrudila se mu je v naročje, kakor pade mrtvo telo. Družba se je prestrašila, postavila kozarce na mizo, zagnala vik in krik.

„Vode! Vode!“ je vpila gospa Etelka, ki je omedleli odpenjala bluzo.

„In vun na trato! Tu je soparno, zakajeno, ni čuda —“ je silil Lisinski.

„Pod milo nebo — kajpada — na sveži zrak — tam bo precej dobro,“ je svetoval Bierkopf.

„Vse je pripravljeno na trati. Prosim, gospoda!“ je hitel Vilar. „Koci so pogrnjeni, svetilke prižgane. Le vun — vun!“

„Oh, bojim se, da to še ni poslednja komedija, ki jo uprizori ta nesrečna ženska mojemu Saši,“ mu je mimogrede pošepetala stara gospa. „To je resnična omedlevica, ne navidezna, kakršne so v navadi pri ženskah. In globoki so njeni vzroki.“

Bajić, Katica in gospa Etelka so zanesli Ljubico na trato. Vsi so se porazstavili krog nje. Sveži zrak in hladni obkladki na glavo so pomagali; pri omedleli se je kmalu pokazala tista zavest, ki jo imamo v sanjah: stopila je iz neznane teme misel v glavo in iz megle se ji je pojavila v slabih obrisih načelnikova postava in zbudila se ji je zavest, da leži brezsilna in ne more k njemu. In slišala je kakor v sanjah njegov glas: „Zakaj nismo ostali zunaj? Čemu smo šli na zatohli hodnik? Milostivi gospe je škodovala tista zatohlina. Saj bi se bil danes pri neznosni vročini sam skoraj onesvestil.“ Pri teh besedah je odprla oči in videla, kako so vsi prikimali načelniku. ‚On laže in vsi lažejo!‘ je nekaj zavpilo v njeni duši. Zopet je zamežala in prišla ji je misel, kako krasna in lahka bi bila smrt, ko bi prišla tako tihotapski. Zakaj se ni preselila v kraj večne nezavesti, ko se je nahajala že na poti tja? Zakaj se je morala zopet zbuditi v to neznosno življenje?

„Milostivi je škodovala dolga pot, zato je obnemogla,“ je vedoma lagal Lisinski.

„I kaj pa! Dolga pot, soparica, stisnjeni zrak in naposled vaš vik in krik,“ je ponovil za drugimi Hvalibogovski, vedoč, da laže.

„In pa tiste — e-e — grozne podgane nad nami," je zameketal pl. Merks. „Vedno sem se bal, da nam ne pade cela druhal na mizo."

‚Kako lažejo, kako lažejo! Vsa njih kultura se opira na laž in prevaro,' si je mislil Vilar. ‚V tem neprijetnem slučaju celo ne morejo drugače. Tu je laž plemenita in dobra reč.' In domislil se je Bobojedčevega izreka: Istino reci pa uteci!

Prej brezbarvna lica gospe Ljubice so po malem zopet zagorela v zdravi rdečici. Pogledala je in njeno oko se je ujelo z Bajićevim, ki je klečal pri njej, sklonjen čez njeno glavo. Njegovemu prisiljenemu in žalostnemu nasmehu se je sramežljivo posmejala, kakor bi ga hotela prositi odpuščanja, da mu je s svojo omotico provzročila takšno sitnost. Pa precej je odvrnila oči od njega ter pogledala na svetilke, ki so brlele po pritličnih drevesnih vejah.

„To je bilo neumno od nas, da smo toliko časa zasedeli v tistem hanu. Mari smo se šli kopat v bistro Oskovo. Kako bi se bili osvežili in sprali prah raz sebe! Tako se pa niti umili nismo, ko smo prišli sem. Od tod vsa ta neprilika. No sedaj je že dobro, kaj ne, milostiva?" je z najmečjim glasom govoril pl. Pester, stoječ pri njenih nogah.

‚Sam ve, da ni dobro in da nikdar več ne bo. Sam nosi slutnjo smrti v glavi, pa laže,' je mislila Ljubica.

„O, prosim, gospod načelnik," je rekla Katica, „mi smo se umile v sobah obeh gospodov uradnikov."

„On sam se je umazal z velikim grehom, ki ga ne izmije z nobeno vodo," je pošepetala Bajićeva mati Vilarju.

Ljubica se je obrnila na stran ter se pri tej priliki zazrla v stroge, ostro presunljive taščine oči. ‚Samo ta starka ni sposobna za laž. Ona ume čitati angelu in vragu na dnu duše, toda tudi ona noče govoriti. Moj greh je takšen, da se mora pokriti z lažjo ali pa z molkom, ki je tudi laž,' si je mislila. ‚Mari bi odkrito govorili o njem. Ko bi vsaj eden glasno izrekel: Takšna in takšna je sedaj Ljubica, ki je nekdaj v strastni ljubezni do Bajića bežala iz očetove hiše. Ko bi mu vsi prikimali,

padli bi mi vsi oziri v nič, in glasno bi privrelo moje široko priznanje iz trpeče duše. To bi olajšalo mojemu srcu. A ta prizanesljivi molk me duši in mori.‘

Gospa Etelka ji je položila nov obkladek na glavo. Gospa je omedlevico prebolela in zadremala.

„Pst — pst —“ je šepetal Bierkopf. „Zdaj bo dobro. Nežne dame bi se bile morale odpočiti — odpočiti po dolgi poti in ne skakati po tratini in begati za ribami.“

Čez pol ure je Ljubica sedla. Zaželela je postelje, ker ni marala ostati v družbi, ki bi z obžalovanjem govorila o njeni nezgodi, katere se je sramovala. „Oprostite, gospoda, ker sem nehote kalila zabavo. Jutri bo zopet vse dobro, kakor je bilo dosle, in veselili se bomo pod Konj-planino,“ je rekla ter podala soprogu roko. Z njegovo in gospe Etelke pomočjo je vstala. Odvedla sta jo v kolibo, kjer so bile za vse štiri dame pripravljene postelje. Kmalu za njo je odšla tudi Bajićeva mati k počitku.

V taboru izletnikov so brž pozabili na nepriliko, ki je zadela Bajićevo soprogo. Neumorni Mik je s svojo norčavostjo in šaljivostjo zdramil ves tabor iz otopelosti. Umel je zbijati imenitne šale: žvižgati, piskati, peti, posnemati živalske glasove, oponašati različna narečja, kar je vselej učinkovalo in provzročalo grohot. Ko so še vsi molče ležali vznak, kakor bi šteli zvezde, je zdajci iz sredine razprostrtih kocev poletel v gorske stene petelinji glas: Kikeriki! — na zadnjem zlogu podaljšan in končajoč se s tremi pretrganimi, rahločutnimi kurjimi čivki, ki naj bi opozorili slušateljstvo na nekaj še neizrečenega, kakor opozarja naš sentimentalni pisatelj in pesnik na koncu duhovito-sentimentalnega stavka s tremi pikami na nekaj neizrekljivega, o čemer naj premišljuje blagovoljni čitatelj sam. Vsi izletniki so udarili v grohot, vsi so šinili pokoncu, kakor bi bil vanje izpustil električni tok: eden je sedel, drugi se je obrnil na stran ter se naslonil na komolec. Katica ni mogla odoleti čudnemu petelinjemu kliku: pobrala je svoj koc, ga vlekla nad Mikovo glavo in ga tam razprostrla.

„Producirajte se dalje, gospod poročnik, lepo vas prosim! Glejte, kako smo zbegani! Čemu pa smo šli

pod Konj-planino? Da tukaj prodajamo dolgčas? Pa res!“ je poprosila z jokavim glasom. Podobno so prosili tudi drugi. Mik je bil itak židane volje in bi bil tudi brez moledovanja izvajal svojo umetnost, pa — le prosijo naj! Ko se mu je zdelo, da je zadosti prošenj, je zatisnil z levim kazalcem nosnico, dva prsta desnice je vtaknil v usta in tako imenitno je začel piskati, da so se vsi drugi valjali od smeha. Po kratkem odmoru se je v gališko-židovskem narečju pogovarjal sam s seboj, kar je izvabilo novo veselje. Potem si je prižgal svalčico; mahoma jo je obrnil, to je, vtaknil je goreči konec v usta in pušil, potem jo je vtaknil v nosnico in pušil z nosom.

„Oprosti, prijatelj Mik,“ se je oglasil ob vseobčem smehu Hvalibogovski, „ti si vrl častnik, a izgrešil si svoj poklic. Da vstopiš k cirkusu, si petkrat bolje plačan kakor pri vojakih.“

„E-e-e!“ je vzkliknil pl. Merks, ki je menil, da nobena še tako sijajna plača ne odtehta častništva. Bil je namreč z doma zelo bogat.

Mik je zalajal nanj, a tako po pasje, da je šejk, dremajoč pri nogah svojega gospodarja, pozorno dvignil glavo in presunljivo zarenčal.

„Potolaži vraga, saj nas še raztrga!“ je rekel pl. Pester Buzdugi.

Orožnik je pomiril šejka, položivši mu roko na glavo. Začel je hvaliti njegove pasje sposobnosti. „To je zvesta in zanesljiva žival,“ je govoril. „V temni noči bi lahko zaspal v bližini hajduškega tabora; šejk bi me zbudil in branil do poslednjega dihljaja. In moja roka tudi nekaj zaleže. Desne roke ne bom imel, kadar se mi ponesreči ta moj najboljši prijatelj. Z njegovo pomočjo bi na ledu podkoval samega vraga.“ Šejk je iztegnil glavo, se obliznil ter s pasjim nasmehom pogledal po družbi, kakor bi razumel, kaj govori gospodar o njem. Potem je legel in položil glavo na prednji šapi, pazno poslušajoč in mežurkajoč z očmi.

„Velike sposobnosti tiče v njem. Vse nas razume, le govoriti ne ume. In kako razločuje našega dobro oblečenega človeka od Bošnjaka!“ je hvalil Buzduga.

„Pa pravijo, da pes laja na poštenjaka in na lopova,“ je rekel Bajić.

„To vem, da ni rahločuten,“ se je oglasil Vilar, ker mu je presedala pasja hvala.

Buzduga se je porogljivo posmejal. „Gospod inženir bi v Bosni rad imel rahločutne pse, ki bi lizali roke našim nasprotnikom.“

„Nič psov — čemu pse? Civilizacijo bi rad, istinito civilizacijo, ne takšne, ki je maska za laž in prevaro. Primerjal bi Bosno široki reki, polni skal, vrtincev, pragov in plitvin, ki ovirajo plovitev. Mi bi morali očistiti in urediti strugo, da bi po njej res kdaj lahko prišli globlje na Balkan. Toda mi samo ribarimo v kalnem —“

„Kako ribarimo v kalnem?“ ga je brzo prekinil pl. Pester. Ni mogel umeti, kako more kdo, ki je nastavljen v bosenski službi, le namigniti z neugodno kritiko. „Morda s tem, da trebimo Konj-planino?“

„Ne, gospod načelnik,“ je mirno odvrnil inženir. Tisti hip se je zavedel, da ne govori s prijateljem, ampak z visoko postavljenim gospodom, ki je soodgovoren za vso upravo in pred katerim treba izbirati besede, čeprav je ta gospod že na odhodu. Spoštljivo je sedel ter nadaljeval: „Gozdov ne očitam deželni upravi. Res me je včasi skoraj strah, ko slišim na vseh straneh peti sekiro. Zdi se mi, da mi govore ti pragozdi očitajoče: ‚Živimo po nepremagljivih vekovitih zakonih, in glej, tu je prišel človek in smrtne udarce zadaja tej slavi!‘ Kakor bi zadevala ostrina sekire v moje srce in bi pred mojimi očmi uničevali v smrt obsojen narod, tako mi je —“

„Ubožček!“ se je oglasila za njim Katica, pobezavši ga z izpuknjeno bilko v uho. „Srce vas boli, gospodine Franjo? Kuharica se nikdar ne solzi, kadar kolje kuro.“

Inženirja ni premotil glasen zasmeh v družbi. Nadaljeval je: „Po drugi strani se mi pa teh goščav nič ne zdi škoda, ker zato so se tako razrastle, da jih naposled izrabi človek, in sicer naj oni prej melje, ki prej pride. Domorodno prebivalstvo, oziroma otomanska vlada ni prej mlela, zato meljemo mi, kar je vse v redu.“

„Da, da — vse v redu," je potrdil Bierkopf. „Bošnjaki nimajo kapitalov, da bi sami trebili pragozde. Na dobičke so čakali petsto let. Česar oni sami niso mogli, vršimo zdaj mi, ki smo bogatejši. Blagostanje nam daje premoč in svobodo. Siromak bo živel vedno v podložnosti. In tako je prav. Siromakov i drugod ne bo nikdar konec, kakor trave ne: mrjo in zopet se rode."

„Iz moje glave govoriš, Čumurpaša!" je rekel Hvalibogovski.

„Še druga vprašanja se vsiljujejo človeku in odgovori nanja niso ugodni," je govoril inženir. „Zakaj se zaganjamo pri vsaki priliki v domače ljudi? Zakaj jim ne pustimo dihati? Čemu stremimo za tem, da jih navadimo pijanstva in jim vcepimo boječnost sužnjev? Slavno bi bilo zapovedovati ponosnemu, zavednemu in krepkemu narodu, a mi hočemo Bošnjake pretvoriti v izmozgano, strahopeto in izprijeno parijo. Zakaj kristjanom in onim Turkom, ki so sužnji posestnikov, ne damo zemlje? Saj je je dosti in siromašni Bošnjaki koprne po njej. Dobivajo jo pa kolonisti —"

„Gospod inženir, vi ste malo časa tukaj in ne poznate razmer," mu je prestrigel besedo Hvalibogovski. „Kolonisti so potrebni, da se domačini uče od njih poljedelstva. Bošnjak je len, apatičen, nima smisla za napredek."

„Za napredek, ki ga v nekaterih okrajih hočejo širiti z žganjem, v katerem naj bi se utopila Bošnjaku prirojena pogumnost, tudi jaz nimam smisla," se je zavzel Bajić za svojega prijatelja. „Kar se tiče mržnje do dela — ta na mah izgine, kadar dobe Bošnjaki zemljo v svojo last, kakor se je to zgodilo onkraj Drine v Srbiji."

„In nemogoči postanejo zločinci, kakršen je bil Husejn Duraković," je pristavil Vilar.

„Poglejte bosensko primitivno orodje, te lesene pluge in vozove. Je li mogoče s tem uspešno obdelavati zemljo?"

„Kolonistov tudi ni treba zato," je odvrnil inženir, „pač pa pomoči od merodajnih činiteljev. Ker ni mogoče obdelovati zemlje z lesenim plugom, naj bi kupila dežela vlada za vsako vas nekaj železnih garnitur. Ljudje

se jih kmalu privadijo in spoznajo njih ceno. Kolonistov pa zato ni treba.“

„Vi ne poznate upornosti ljudstva proti novim napravam.“

„Poznam, gospod stotnik. Upornost ne izvira iz sovraštva proti koristnim novotarijam, pač pa iz sovraštva proti tujcem, ki so toliko obetali, nič dali in vse vzeli. Svet je sedaj tako urejen in toliko prosvetljen, da tiči v vsakem mislečem človeku dober kos upornosti. In misleča bitja so naposled tudi Bošnjaki. S človekoljubnostjo jih treba pridobiti, ne podpihovati z bojnimi psi.“

„Prav dobro, gospod inženir!“ je kliknila Bajićeva mati, ki je v nočni jopi stopila k oknu Vilarjeve sobe ter poslušala pomenek na trati.

Pl. Pester se je nasmešljivo ozrl v okno.

Namig na bojne pse je provzročil, da se je dvignil Buzduga, oprl na komolec in vščipljivo rekel: „Poslušajte — tu govori gospodin Franjo, ki vse zna in ve, naš filantrop iz gozda, tiha voda, pristaš nazorov največjega agitatorja kaludjera Jovice.“

„Jovica ima svoje nazore, jaz svoje,“ je pikro odgovoril Vilar. „Kar je slabega na njem, je zakrivila naša uprava, ki je ubila to široko pamet, mesto da bi jo bila vzela v svojo službo.“

Lisinski se je posmejal. „Cloveka z Miloševićevimi nazori pač ni mogoče vzeti v bosensko službo. Za samostanskim zidovjem ni maral ostati, naj ostane za jetniškim.“

„Njemu dati službo bi bilo tisto, kakor zaupati volku ovce,“ je završil neprijetni pogovor Buzduga, vzdihnil ter se zopet zleknil po kocu.

Mik je ves ta čas zabaval Katico: posnemal je kokljo, kako v različnih slučajih govori s piščeti, čemur se je deklica vedno smejala, čeprav je to že mnogokrat slišala. Ko pa je izprevidel, da njegova ‚umetnost‘ že nič več ne zanima moških, je skočil na nogi ter viknil: „Gospoda moja, ne bodite dolgočasni, da ne pokvarite lepega vremena! Nebeške zvezde gledajo na vas, a vi se v očigled Konja, Kravanje in Zeleboja menite o

takšnih neplodnih stvareh. Mari bi poizkusili srečo v kvartah! Kaj praviš, Čumurpaša?“

„Soglašam.“

„In vi, gospod načelnik?“

„Nočem se izključiti.“

„In ti, Hadžirumba?“

„Kakor je namenjeno. Allah je dal, Allah bo vzel ali pa pridal.“

„In ti zaptija vseh zaptij?“

„Kjer so vsi ene misli, tam je i Buzduga poleg. La Allah il Allahu.“

Kmalu je stala pod drevesom, na katerem so visele tri svetilke, miza s stoli. Igralci so sedli h kvartam. Bajić je spremil svakinjo v kolibo, potem je šel z Lisinskim, brigadnim adjutantom in inženirjem pod napušč, kamor sta hlapec in sluga nanesla sena in pripravila ležišče za moške.

Lisinski in pl. Merks sta precej zasmrčala. Bajiću je rojila ženina omedlevica po glavi, no utrujenost je tudi njega kmalu omamila. Vilar pa ni mogel zaspati. Dolgo je slišal kvartače, kako so bili s kvartami ob mizo, napovedovali, cvenkljali z denarjem. Domislil se je Jovice. Slabo je zanj spričo ljudi, ki imajo smisel samo za nekaj velikega in slavnega, za celoto, za tisto, kar se zabeleži za večne čase; da celota uspeva, gredo mnogokrat z zavezanimi očmi mimo posameznega nedolžnega človeka, ki ga žrtvujejo celoti, mimo pravice. In v tem je prišel tudi on v navzkrižje z njimi; on bi rad pomagal vsakemu najmanjšemu delcu te celote, ki ne more biti zdrava, ako poedinci, katerih vsota dela celoto, niso srečni in zadovoljni. Oni so začeli graditi hišo pri strehi, on bi jo začel zidati pri tleh. O njih stremljenjih za velikost in slavo celote bodo učenjaki pisali na papir zgodovine; to, po čemer hlepi on, ostane zapisano v hvaležnih srcih. Kaj pomaga napisati kopo zakonov, ako v tej grmadi ni kruha za ljudstvo! Prezirati so ga začeli na otoku, celo sovražiti, ker hoče mešati kvarte tako, da odpade tudi za nesrečnega človeka kaj. Vedno glasnejši protest se odpira v njegovi duši proti tem praznim ljudem, posebno proti brezbožnemu Buzdugi, ki tepta s svojim psom in bikovko človeško dostojanstvo

v prah. Kaj bo z Danico? Slepi slučaj z jabolkom je nanesel tako, da je ves svoj up prenesla nanj. Ničesar bi si ne mogel očitati, ko bi se odvrnil od nje, pustil Mušićev han ob strani in si ohranil svobodo. A onemu protestu proti črvivi in gnili kulturi na tuzlanskem otoku hoče dati izraza s tem, da ostane i nadalje filantrop — kakor ga je nasmešljivo imenoval Buzduga — in če je Danica spoznala v njem svojega zaščitnika, če vidi v njem cilj svojega življenja, onda naj se zgodi, kar mu je usojeno. Od njega naj se izliva vedno dobrota k njej, on naj ostane središče vsega njenega mišljenja. Ne mara imeti žene, ki bi kakor vihrava Katica iskala pustolovščin na izletih, po vojaških kazinah, na plesiščih in koncertih, povsod v družbi, ki bi hotela bleščati v velikem svetu in s svojo telesno sijajnostjo dvigniti njegovo osebo. On se dvigne sam in k sebi dvigne preprosto hercegovsko deklico vkljub vsemu hohotu na tuzlanskem otoku.

Prevrnil se je na senu in se zagledal v brezmesečni nebosklon. Bil je pesnik narave in usmiljenja, ki je primerjal te svetle točke na nebu, zroče iz teme nanj, z belimi ovčicami, razkropljenimi brez pastirja po široki planini, in ono največjo prebelo zvezdo na kraju nebosklona, ki otožno zre v hladno nočno temo, kakor bi iskala varuha-pastirja, je primerjal Danici. „Tiha voda, — mi je rekel Buzduga. Da bi le bil tiha voda, ki namaka loke in travnike, da se razplode trave in cvetice! A oni so hudournik, razdirajoč blagostanje celega okraja. In Danica je tiha vodica, ki prijetno šumlja pod travo, dokler za večno ne utone v tihi vodi.“

Obrnil se je k Bajiću in dalje je mislil: ‚Oni zdaj še ne vedo, kako pošteno mislim z Danico. Sploh pa me njih sodba skrbi toliko kolikor lanski sneg. Takšna je njih morala: zdaj še zavidajo gospodinu Franju za smelo srečo pri vili podgorkinji, ker menijo, da se samoljubno igram, zabavam in sleparim, da jo kot sladkosnedež v ljubezenskih stvareh z uspehom zalezujem v gozdni samoti; ko pa spoznajo moje resne namere, ko zvedo, kako sem svojo bodočnost za vselej navezal na siromašno Hercegovko, se mi vsi ti gospodje s ponosno hojo, z bahatim rožljanjem sablje, z zvočnim glasom

nasmešljivosti in vse te dame z žarečimi iskrami porogljivosti enoglasno zagrohotajo, češ: Ujel se je norec! Pa mene njih zasmeh ne bo vznemirjal, nasprotno: vrsta bo na meni, da se glasno posmejem razbrzdanim razmeram v njih rodbinskem življenju. Dokažem jim, da nočem biti deležen smešne usode tega prijatelja, ki v nemirnem spanju hrči kraj mene.‘

„Srčna dama vzame pikovega kralja,“ je zdajci pri igralni mizi glasno napovedal načelnik. Tisti hip je Bajić dvignil glavo ter prestrašen pogledal na kvartače. Precej pa mu je zaspana glava omahnila na vzglavje in se pogreznila v težke sanje.

Bilo je že pozno, ko je zaspal Vilar. Petorica gospodov je še vedno kvartala.

30.

Ob šestih zjutraj se je gospoda zbrala na hodniku. Vsem je še visela na trepalnicah zaspanost, le Katica se je javila v svoji navadni čilosti in živahnosti. Silila je v Mika, da bi razžarila njegovo zabavnost in šaljivost, toda poročnik se je držal kislo. Slaba volja je bila razlita po njegovem obrazu, roke je trdo tiščal v prazne žepe, kakor bi ga v dno duše mrazile ponočne denarne izgube. Zelo so ga bili izmolzli.

„Nič ne maraj, prijatelj!“ mu je po strani pošepetal čemerni Buzduga. „I mene so slekli. Spotoma se itak ustavimo pri očku Samojlu, kjer imava kredit z neomejeno zavezo. Hudič je vzel, žid bo zopet dal.“ Oba sta se prisiljeno nasmehnila.

Čumurpaša, ki se je hitro otresel zaspanosti, je veselo razburjen skakal krog svojih gostov. Večkrat se je potipal na srčno stran, kjer je imel v suknjiču spravljeno nabito denarnico. V radosti je plesala njegova grabežljiva duša. Kadar je pogledal na Mika in Buzdugo, se je nekaj zarežalo v njem. „Sta nameravala — sta me hotela — a zdaj me gledata liki vol mesarsko sekiro. Allah je dal —“

Bajić in Ljubica sta možato prenašala svojo bol: umela sta veliko srčno rano zakriti z veselimi črtami

na obrazu, zastreti to, o čemer ne sme vedeti svet. In če ve svet, naj ne spazi, da ju peče. Sicer pa je on zrl na vso to stvar z očmi optimista, a ona se je hlinila. Njegova mati ju je stisnjenih ustnic in pepelnatega obraza opazovala. Slutila je, da ima snočnja omedlevica široko podlago in da vse to ne pomeni prida. Ljubica ji je odtegovala poglede, sin pa je odkrito gledal v njene oči, kakor bi ji hotel vliti tolažbe v užaljeno srce. ‚To je nekakšen preval v življenju moje žene,‘ so govorile njegove oči. ‚Vsak človek doživi takšen preval. Le tega je treba premagati, pa se iztrezni. Zato ji je treba pomagati iz krize.‘ In zelo ljubeznivo se je vedel z Ljubico. Ogrnil jo je s šalom, vprašal, kako je počivala, če ji podgane niso motile spanja, svetoval ji je, naj na povratni poti sede na voz, ježa bo za njeno oslabelo zdravje prenaporna. Davno mu že ni več tako mehko odgovarjala; kakor bi se nekaj kovinskega trkljalo po neravni plošči, tako zvonko se je tresel njen glas in Bajić je bil vesel, ker ga je spomnil njenih prvih ljubezenskih strasti. Izpod globoko spuščenih trepalnic je togo zrla na mizo.

Pl. Pester jo je pač pri prvem jutranjem svidenju vprašal, kako se počuti, silil se je na smeh, a mesto smeha se je pokazal le spačen obraz; potem se ji je umikal; iz dalje je včasi plašno in zbegano pogledal nanjo.

‚Ali se res sramuje snočnje neprilike ali se samo hlini?‘ si je mislil Vilar. ‚O, poznam vas: vsi skupaj ste tihe vode, a resnica se vam ne sme naložiti, ker je ne prenesete.‘

Lisinski je družbo neprestano vnemal, naj se podviza, ker današnja preiskava bo dolga in po dogovorjenem načrtu se morajo sestati ob dveh popoldne v hanu ob Oskovi. Naposled so ga slušali. Bierkopf je oborožil dame s palicami, da bodo laže hodile navkreber in navzdol. V pričakovanju pragozdnih čudes so prijetno razburjeni zapustili kolibe.

Pragozd je čudovito vplival nanje; posebno one, ki ga še niso videli, je skraja prevzela velika resnoba. Največ zanimanja za veličastvo prirode je kazal Lisinski, najmanj Katica. Lisinski je bil na gimnaziji karsibodi

posrkal iz starih književnosti, imel je dar glasnega, navdušenega občudovanja, ki ga nima vsak in se ga marsikdo sramuje. Spomnil se je starogrškega podzemeljskega sveta in njegovih bobnečih rek, spomnil se je Dantejevega pekla. „Kako je tukaj vse grozno, kako je grozno," je ponavljal, zroč v mračne globine med drevjem. Da ni tega potoka, ki s svojim hrumenjem oživlja mrtvilo, bi človek mislil: Tu ima smrt svoje mlade. Morda je prvi človek prav v takšnem kraju dobil svoj prvobitni nazor o podzemeljskem svetu."

Buzduga, ki je bil vajen pragozdu, se je posmejal vzhičenemu sodniku in se pošalil: „Morda se je zgodilo to že takrat, ko se je opica, začutivši v sebi dušo, prvikrat postavila na zadnji nogi, se potrkala na prsi ter se pridušila rekoč: „Človek sem".

„Salo v stran," je nadaljeval Lisinski kakor iz sanj. „Tu se vidi, kako stvarja narava tam, kjer je ne moti človek. Povsod deluje neprestano, tiho, našim očem nevidno."

Pl. Merks je globoko hropel v strmino. Oduren in mrtev se mu je zdel gozd, ker ni bilo slišati ptičjega petja. Vilar mu je pojasnil, da v takšnem gozdu pravih ptičev pevcev ni, pač pa dosti ptic roparic in da v tem času ptiči sploh ne pojo, ker se skubijo.

„Povsod je boj za obstanek; v zraku, v vodi in na suhem požre močnejši slabejšega," je govoril adjutant. „Krog in krog vidimo samo kruto vojsko, a tu pišejo in uče nekateri lažiučenjaki, na čelu jim tista milobna Suttnerica — e-e — naj bi se ljudje več ne vojskovali. Segnilo bi morje, da ni vetrov, sperelo bi človeštvo, da ni vojsk. Vojska je potrebna, ker očisti in očedi človeštvo."

„Pristavite, gospod nadporočnik, da vojska iztrebi človeštvo," je rekel Vilar. „Ko bi izpulila samo plevel, onda bi jo morda zagovarjal, toda ona vzame vse od kraja."

„Naj vzame! Večno itak nihče ne bo živel," je pripomnil pl. Pester.

„Oprostite, gospod načelnik — vse, kar se godi v naravi, se pa vendar ne da prenesti na človeka, ki kaže svojo kulturo s tem, da izkuša omejiti vojske. Ko

bi bilo mogoče, da zmagata obe vojujoči stranki in dobita obe od nekod odškodnino, tedaj bi rekel: nu, vojska je očistila ozračje, uredila napeto razmerje, tako, da človeške žrtve niso padle zaman, blagostanje ni trpelo —“

„E-e, gospodu inženirju se škoda zdi denarja,“ se je posmešljivo začudil pl. Merks.

„Posebno pomilujem žrtve. Mnogo je glavnih prog življenja, vsak razumni človek si začrta eno, po kateri namerava hoditi do konca. Pomilujem onega, ki je poln nad zrl v bodočnost, pa mora končati na bojnem polju.“

Adjutant je navedel še več razlogov za vojsko. Trdil je, da bi bilo človeštvo že davno segnilo na poljih in pašnikih, da na bojnem polju raste značaj in se povzpne do neobičajne višine, razvije se brezprimerna požrtvovalnost in skromno samozatajevanje, ki je toliko potrebno mladim ljudem. „To je prav lepo,“ je odgovoril Vilar, „toda kaj koristijo mlademu človeku te čednosti, ako pride s polomljenimi udi ali s smrtno kaljo v prsih domov? Po mojem mnenju se goji na bojnem polju pod zaščito zakonov sama brezsrčnost in živalska krvoločnost. Vojske so prva ovira napredku in blagostanju.“

„Čudim se vam — e-e —, gospodine Franjo, kako se včasi z nekim posebno živim prepričanjem ogrejete za kakšno stvar.“

„Pred istino ne bežim, ne devam je pod mernik,“ je mirno odgovoril inženir. Tisti hip je začutil, da se je nekaj zadelo ob njegovo ramo. Ozrl se je: Bajićeva mati se ga je dotaknila s palico, hoteč ga opomniti, naj bo v svojih besedah oprezen pri teh ljudeh.

Lisinski je izvadil beležnico in zapisal nekaj.

„Koliko generacij lesa leži tu na tleh v prahu,“ je povzel načelnik. „Kdo bi mogel to izračunati?“ Njegovo oko je bilo omegljeno, zdelo se mu je, da iz vseh kotov veje nanj dih smrti.

„Nihče,“ je zamišljeno odgovoril Hvalibogovski. „Vso to ogromno drevje ni drugega nego gnoj za zemljo. To je tudi človek.“

„Kar se v povoj zavije, vse zemlja pokrije — tako je s človekom,“ je rekla Bajićeva mati. Ob gorjupi misli na minljivost je za hip pozabila na sramoto v rodbini.

Pri pogledu na množico padlega in trohnečega drevja je pl. Merks govoril: „Tudi v gozdni goščí se mora zadušiti bitje, ki se ne razvije pravočasno in pravilno. Kakor ljudje tako se morajo tudi rastline boriti za prostor, zrak in svetlobo. Za vsa bitja v naravi velja en zakon: uredi korake tako, da ne zaostaneš.“

„Uredi korake, kakor hočeš in moreš, večnega ni nič na svetu,“ je sentimentalno odvrnil Hvalibogovski. „Vse je posvečeno koncu in smrti. Koliko mogočnih držav je nosila že naša zemlja, nam malo ali nič znanih, in vse so propadle. Zakon prirode je takšen, da ni nič trajnega na svetu. Čemu se toliko ubijamo in ubadamo?“

„E-e-e — Hadžirumba, ti si blizu ruske meje doma in pristaš filozofije daljnega iztoka.“

„Mnogo je istine v tisti filozofiji.“

„Pogubna je za nas, ker pozna samo ničevost. Naš človek bi se pri takšni veri pogreznil v lenobo in poginil. Res gre na svetu vse v nič, a to, kar imenujemo življensko silo, živi vedno. In to življensko silo moramo krepiti z življensko voljo, to moramo izrabljati.“

„Na milijone krepkih bitij je tu pokopanih in nad tem grobiščem diha iz milijonov ustec novo življenje. Iz smrti klije povsod življenje,“ je zaključil pogovor Hvalibogovski, misleč na svojo nesrečno Poljsko.

Nekoliko zadaj, namreč toliko, kolikor je potreboval zase prostora neizogibni šejk, je šla druga partija izletnikov. Strmeli so v peneči se potok in v temne stene drevja; tu so jih zanimale umetne naprave za splav lesa, tam so se željno zazrli v modro liso nebosklona, če se je pokazala skozi razšopirjeno vejevje. Tam je Bierkopf kazal in razlagal čudovitosti pragozda, pravil o volkovih, ki se zatepejo pozimi z Romanje-planine sem, o medvedih, ki so jih drvarji pregnali iz Medvedjega Dola, ter razkladal, kako se splavljajo hlodi v dolino. Bajića je vse to zanimalo: pozorno je obračal oči v tisto stran, kjer je gozdar opozoril na ogromno trohneče deblo, na štor ali deblo fantastne oblike, ali na celo gručo drevja, ležečega vsekrižem, kakor je padlo v divjem vrvežu prirodnih sil. Solnčni valovi so prodirali mestoma skozi zelenje do Oskove: tu v podobi krpice, tam kot dolg trak, kakor bi neki poletni bog tu mežikal, tam nami-

gaval prirodi in jo izpodbujal, naj se podviza, dokler ji sije še gorka luč. Ljubica se je na strmi stezi pokazala onemoglo; večkrat ji je moral Bajić podati roko in ji pomagati preko debele korenine ali skalne čeri; brez lastne volje in sile se mu je pustila vleči, pokorna je vselej pogledala tja, kamor soprog. V duševnih borbah ni našla opore v sebi in na trnjevi poti življenja ni bila utrjena: kdor je prišel najbliže, na tistega se je naslonila. Drobno korakajoč, se je silila v kratke smehljaje, trudno je kimala z glavo in Bajiću se je zdelo, da se mu zahvaljuje za razvedrilo, ki naj bi njene misli odvrnilo od nevarnega predmeta.

„Bog pravični, kakšna bogastva so se tukaj pogreznila v preperelosti in koliko denarja bo tu še izsekala deželna vlada!“ se je čudila praktična Etelka.

„In nekaj tega denarja odpade tudi za vas, gospa, in za očka Samojla. Vama vedno nese, pri vrelcu sedita, ki nikdar ne usahne. Vama ne vzame vojska, ne pobije toča, ne odnese povodenj. Bog pravični že ve, kje je dobro spravljeno.“ Tako se je prilizoval Mik židinji, ker je vedel, da ona nekaj premore pri Samojlu in se zavzame zanj, ako bi soprog ne hotel zaupati. Denar je moral na vsak način imeti, da se odkriža Bierkopfa, ki mu je ponoči posodil večji znesek. Ta umazanec jih popoldne spremi do Samojlovega hana, pač samo zato, da mu tam z Buzdugo povrneta izposojeno vsoto.

Etelka se je ob poročnikovi pohvali samozavestno posmejala, vendar pa se ji je zdelo potrebno, malo potožiti o slabih časih. „Dobre čase sva imela s Samojlom, dokler so bila živila cenejša in so bili delavci zadovoljni s preprosto hrano. Najina trgovina je uspevala, takrat se je nekaj nagomililo na kupček. Toda zdaj zahtevajo drvarji najboljše viktualije za tiste cene, po katerih jih kupujeva midva. In vprašam vas, ali jih moreva dajati, ne da bi se uničila? Gospod inženir nama je zelo pristrigel peroti. Ako ne odneha, morava odnehati midva in prepustiti oskrbovanje delavcev drugi osebi, ki bo umela delati čudeže. Ali moreva midva delati čudeže?“

„E, nekaj že še ostane, gospa. Kogar se bogastvo poloti, tisti se sitneža več ne iznebi,“ je sladko tolažil Mik.

Zdajci je nekaj neznansko zahreščalo v gošči prav blizu steze. Izletniki so začutili pod nogami lahek potres. Mimo Bierkopfa so vsi ostrmeli, vse je izpreletela groza, vsi so odskočili kolikor mogoče daleč od one točke, kolikor je dopuščal srditi potok, vsem se je čitalo na obrazu vprašanje: Kaj to pomeni? Nekateri so začutili celo mravljince na hrbtu. Vsi so obstali. Hreščanje se je zdelo tem grozljivejše, ker se ob hrumenju Oskove ni dalo razločati, kaj mu je bilo vzrok. Mik je, strmo zroč v ono smer, nasmešljivo in strašljivo ob enem s skrivnostnim glasom proiznesel: „Divji prašič bo ali pa medved —“

Katica se je prva zdramila iz živčnega pretresa. Posmejala se je onim, ki so bulili oči v temno drevesno steno, in kliknila: „Alo — možje, vitezi, lovci, junaki — divji prašič je, ako ni volk ali pa medved! Držite orožje pripravljeno za boj in gonjo! To bo šundra v Tuzli, ako pripeljemo tak znamenit plen s seboj.“ Njo je navdajala tudi v pragozdu neskrbna radost in neukročeno zasmehovanje vsega, kar je bilo krog nje. V njenih očeh je blestel večni nemir, razkošje življenja se je svetilo na njenih licih, v njej je vrela mladost prve vrste, hlepeča po pustolovščinah. Parkrat je zahalikala v goščo, izzivajoč gozdno zver. Nje zvočni klik je bil podoben zvončkljanju kraguljcev, kakor bi ji viseli v grlu sami srebrni zvončki. Čudno je bilo slišati takšen glas v takšni samoti.

Bierkopf je pojasnil, da ono hreščanje ni od zveri, pač pa se je nagnilo polmrtvo drevo in butnilo ob tla.

Preplašena Ljubica se je zamislila. Njeno srce je zopet splavalo k onemu, ki je stal visoko nad njo in je nosil smrtne slutnje v sebi. „Tako se torej pogrezne orjaško drevo v smrt?“ je sanjavo vprašala.

„I kaj pa,“ je ravnodušno govoril gozdar. „Taki padci z neznanskim hrumom in polomom se mnogokrat dogajajo.“

Tedaj je Mik, oponašajoč lačno tele, tako presunljivo zablejal v neprodirno steno, da bi bil priklical celo krdelo zveri, ko bi se tam nahajala. Gozdar se je smejal, drugi so strahoma prisluškavali, se li ne prijavi v goščavi kaj sumljivega. Nobenega glasu ni bilo nazaj.

„Idimo, da se ne zvali gozd na nas," je svetoval resni major-avditor.

Po mnogih zamudah in zadržkih so prispeli v Medvedji Dol. Tu so se ločili: Lisinski, Buzduga in Vilar so se napotili ob strmem pobočju Konj-planine k praznemu skrivališču orožja, ostalim je gozdar razkazal drvarska dela. Ko si je družba vse ogledala in si odpočila, jo je vedel nazaj v dolino.

Lisinski je tisti dan marsikaj zapisal v svojo beležnico. Kadar jo je izvadil iz žepa, je Vilar vselej radovedno pogledal nanjo. Kmalu je spazil, da je razdeljena v dva dela. V prvi del je zapisoval v nemškem jeziku službene stvari; tu je Vilar med drugimi zapazil besedo anarhist; ta del zmaši doma v ogledni zapisnik. V drugi del pa je pisal češke besede, ki jim inženir ni vedel pomena, čeprav so bile važne. Beležil je iskalne besede ali začetnice, kakor se imenujejo v kancelijskem jeziku, ki so se nanašale na mogočnost pragozda in je bila v njih izražena vsa toplota njegovih občutkov ob pogledu na veličasvto prirode. Lisinski namreč ni bil samo sodnik, ampak tudi pesnik. Živci, razrahljani, vsled nezadostnega spanja na slabi in nenavadni postelji, hoja ob Oskovi navkreber, potem dih prvobitne prirode ter nenavadnost kazenskega slučaja — prej še ni bil nikdar tako daleč od Tuzle na sodnijskem ogledu, sploh nikdar še ni bil stikal po planinah za prepovedanim orožjem — dalje zavest, da vrši važno delo ter nabere dosti gradiva za neizogibno potrebni zapisnik, potem okolnost, da se mu je to noč v nemirnem spanju pokazala njegova nevesta Vanda, bivajoča daleč gori na Češkem, in naposled veselo pričakovanje lepe odškodnine, ki mu gre po paragrafih pristojbinskega opravilnika, vse to je tako prijetno vplivalo na njegove možgane, da je tisto jutro sklenil, napisati primerno odo na pragozd in jo obelodaniti v leposlovnem listu. Kar je sklenil, to je pozneje tudi dovršil. Nekega blagoslovljenega zimskega večera je sedel k mizi in se poglobil v one kratko začrtane češke opazke v beležnici, iz katerih so mu polagoma vstajali strahotno pretresljivi spomini in mračnotopli občutki, nekoliko podobni Hamletovim ob pojavu očetovega duha, zadirjala je z nikotinom in kofeinom po-

ščegetana obrazotvornost, liki iskri konj pod ostrogo, spočele so se krasno vezane besede, rima je prilezla k rimi in naposled — seveda je trebalo več večerov — se je svetila na ličnem papirju slovesna oda na pralesne čudeže.

Lisinski se je v vseh slučajih življenja vedel fino in taktno. Netaktno bi se mu zdelo, ko bi s svojim veščim peresom napisal pesem, vnemajočo njegove rojake na boj proti neizprosnim zatiralcem Češke, dasi mu je v prsih vrela topla ljubezen do te ponižane in poteptane zemlje. Še nevarna bi mu lahko postala takšna pesem, zato je pel rajši o prirodi in ljubezni, kar s pridom čita mladenič in starček. Poklicali so ga v Bosno, da s svojim pravnim znanjem koristi državi. Na to zaupanje je bil ponosen in vrednega se ga je hotel izkazati. S kraja se je čudil, da se v Bosni gode včasi krivice, a tolažil se je s tem, da jih on ni zakrivil, on je vestno in natančno preiskal pravni slučaj, po pravici in nepristransko je poročal; marsikdaj je našel poln mernik pravnih pomislekov proti obsodbi, drugikrat je pokazal samo na zrnce, iz katerega naj bi vzklila milost, toda končni sodnik ni bil on, ampak general, ki je stal na svojem vojnem stališču in se je vraga menil za avditorjeve pomisleke. To ga je spravilo na oportunitetno stališče. Od vseh strani je slišal, da so v Bosni prav posebne razmere, ki jih treba odpraviti na prav poseben način, in čeprav je vedel, da bi se te razmere dale ozdraviti na človekoljuben način, se je naposled vendar prilagodil temu, o čemur ni dvomil zadnji Švaba na otoku. V svoji duši ni simpatiziral z orožniki. Takšni Buzduge in takšni šejki so že dostikrat sirovo potipali češko dušo, toda — ali sme orožnik drugače? Orožnik je takšen, kakršna je vlada. Na drugi strani je v svojem srcu cenil Vilarja, ker na prvi hip je spoznal v njem dobrega človeka z usmiljenim srcem in bistrim pravnim čutom. Sprijateljil bi se z njim, da niso časi tako resni in ko bi ne imel službenega opravka z njim. S človekom, ki nastopi v važni preiskavi kot priča in Miloševićev zagovornik, ni maral iskrenejših stikov, ker ti radi vplivajo na sodnijska izvajanja. Takšnega človeka si je hotel pobliže ogledati in ga načrtati v oglednem zapisniku. Kaj pa naj sicer

postavi v ta dokument? V hanu ni našel ničesar, v duplini Konj-planine in v Mušićevem domu ne najde ničesar. To so itak dognali že orožniki. Nekaj pa vendar mora priti v zapisnik, da ne poreče kdo: Daleč se je peljal na državne stroške, a uspeh je ničla. To bi bili napisali tudi orožniki lahko. Sklenil je, da zapisnik nekoliko našopiri in ozaljša s podatki o glavni priči. Vsekakor je dobro, da prouči inženirja, o katerem je bil slišal od Buzduge, Hvalibogovskega in od brigadnega adjutanta, da je prenapetnež, čudak, ki hlepi po neki popularnosti. Oprezno ga opiše, brez predsodkov, tako da se ne osmeši s svojim opisom pred generalom in pred civilnim sodnikom, ki dobi naposled ves ta kazenski slučaj v roke. Posebne opreznosti je treba, ker po njegovem domnevanju se je pridružil Hvalibogovski le zato izletnikom, da na dolgi poti izvoha kaj sumljivega v teh osamljenih krajih in prouči javno mnenje. Časi so resni; ako Hvalibogovski bistro pazi, ne sme on dremati.

Šel je za svojima spremljevalcema po nam že znani nevljudni stezi, po grobljah ostrega gramoza. Vilar je pravil, kako je bil dvakrat v tem pustem kraju z Jovico, kako je prvikrat s steze opazoval Atifa Sarajlijo, ki je nesel najbrž orožje, da ga drugim podtakne. Avditor je vse zabeležil. Opisal je natanko tudi ono prazno jamo v jarku pod planino.

Ko so se na povratni poti v Medvedjem Dolu približali drvarjem, se je polastila šejka razdražena pazljivost. Začel je vohati po tleh, renčati in se ozirati na svojega gospodarja.

„Jih že čuti," je rekel Buzduga.

„Koga?" je vprašal Lisinski.

„Drvarje. Glejte, gospod major, kako fin vonj ima moj šejk, kako loči navadnega človeka od gospoda. Tukaj pa še bolj, ker je zrak posebno čist." Potrepal je psa po glavi. „Oj — da — šejk, že dobro, že dobro — prijateljček, prijateljček," — in pes se je pomiril. Njegov gospodar pa je nadaljeval: „Niti videl ni delavcev, pa jih je že čutil. Da sem ga naščuval, našel bi bil med njimi najhujšega razbojnika in ga zgrabil za

vrat. Gotovo je med delavci dosti ljudi z omadeževano vestjo.“

„Takšnih je povsod dosti, gospod nadporočnik, ker človek greši sedemkrat na dan,“ se je vmešal Vilar. Na njegovem obrazu se je neprestano svetil ljubezniv nasmeh. Vso pot se je nasmihaval, javno od prigojene vljudnosti, skrivaj pa zato, ker se mu je neumestno zdelo to dolgočasno pregledovanje in zapisovanje. „Verjemite mi, da razbojnikov ni med mojimi drvarji in jih ne bo, ako jih sami ne poženemo v razbojstva. Siromašni ljudje so, veseli, da dobe delo in kaj zaslužijo.“

Na golavi so postali in pogledali na drvarska dela. Vilar je avditorju razložil, kako se spravlja les v dolino, govoril je o plačah in o hrani, kako je znižal ceno živilom in sedaj se trudi odpraviti še krivične znamke, ki obtežujejo delavsko gmotno stanje. Iz srca je govoril in major mu je dobrodušno kimal. Vse se mu je zdelo primerno, pravično in umestno, vendar pa je naposled zapisal v beležko: Popularitätshascher.

Po kosilu, pri katerem je zelo uslužljivo stregel Gajer, so se napotili v Pilić. V hiši, kjer je prebival Mušić z Jovico in Danico, niso našli ničesar, kar je Lisinski zvesto zapisal. Potem so šli h knezu Karavajiću, da bi major i tam pozvedoval. Knez ni vedel nič bistvenega povedati, pohvalil je Jovico kot poštenega človeka, ki je vaške otroke naučil čitati in pisati. Vesel je bil, da so nepovabljeni gostje kmalu odšli, dobivši od njega podpis na listino, ki je, v njemu nerazumljivem jeziku, uradno in pravomočno potrdila, koliko se v Piliću in okrožju plača za enodneven najem dveh tovornih konj.

Točno ob dveh popoldne so se izletniki sešli v Mušićevem hanu. Dame je tlačila utrujenost, vse so želele domov. Obveljal pa je nasvet moških, da treba v hanu popiti findjan kave, ker kdo se bo vozil v tej vročini, urico treba počakati. Vazko se je urno vrtel krog gostov ter nalival iz konvice, da mu je pot kapal s čela. Danice ni bilo v hanu. Ko je bila zaslišala ropotanje vozov na cesti, je stekla k Oskovi in se skrila v mlin.

Izletniki so oživeli. Dolgi Mik je vse zabaval, uganjajoč svoje burke in šale. Najbolj se mu je čudil pazljivi

Vazko, ki je gledal v njegov obraz kakor v drugo nadstropje gosposke hiše.

Tedaj je neumorni Lisinski zagledal lestvo, ki je bila še od včeraj na koncu hana prislonjena k podstrešju. Spomnil se je svojega posla. Misel, da včeraj ni pogledal pod streho, mu ni dala miru. Važno je korakal po lestvi in se povzpel do vhoda v podstrešje.

„Spomnila se je predica kodelje v jutro nedelje. Naposled še pod streho nese svoj nos. Kaj bo neki videl?“ je pošepetala Bajićeva mati inženirju, sedečemu poleg nje. Nestrpno je že koprnela po domačem ognjišču.

„Fej vraga, izpod strehe puhti žara, da je strah!“ je vzkliknil avditor, stoječ na vrhnih klinih. „In drugega ne vidim nego barbarsko temo.“ Prasnil je z vžigalico in posvetil. „Tu ni ničesar — fej!“

„E-e — kaj pa naj bo gori?“ je vprašal pl. Merks, ki je rad poudarjal, da je sovražnik nepotrebnih zapisnikov in premnogih uradnih sitnarij.

„To je moja uradna dolžnost, da vse doženem in konstatiram, in nihče se ne sme vmešavati v moj posel,“ je pikro odgovoril Lisinski in gromko puhnil skozi nos, da bi odgnal ščegetajoči prah.

„O, prosim, prosim. Ne zamerite, gospod major!“ je rekel adjutant ter namežiknil prijatelju Buzdugi, katerega je zaradi njegove odločnosti uvaževal nad vse druge.

Lisinski je prižgal še eno vžigalico in posvetil. „Jasno je kakor beli dan, da je tu vse prazno,“ je rekel. Čez hip pa je zakričal: „Krdelo podgan se je zbudilo — fej! Tisoč črtov!“

„V zapisnik jih zbaši in zmaši, prijatelj!“ se je pošalil Hvalibogovski, ki si je smel marsikaj dovoliti i napram majorju, ker je veljal v garniziji za častnika-zaupnika, ki opravlja prav izjemno in kočljivo službo.

Onega na lestvi je prijateljeva zbadljiva beseda sunila naravnost v srce. Kaj bi ne? Človek se pri takšni vročini ubija po planinah, lazi po gramozu, skalah in lestvah, da bi do nitke posvetil v zamotani slučaj, a gospodje, ki so prišli sem za zabavo, se norčujejo in zbijajo šale ob njegovi vestnosti in marljivosti. Hotel se je obrniti ter pikro in svarilno besedo zabrusiti lahko-

miselnim šaljivcem, a zdajci je zahreščalo pod njegovima nogama, zlomil se je klin, na katerem je stal, in avditor je vzmahoma letel na tla. Prestregla sta ga načelnik in Buzduga. „Črt in peklo — moja noga, moja noga!“ je zastokal in zahromal pod pristrešje. Nezgoda je nekoliko razburila družbo. Dame so milovale in tolažile avditorja, ki je moral sezuti čevelj in si obvezati krog členka mrzel obkladek.

„Ali so bile podgane tako debele, da se je prestrašil in padel?“ je tiho rekel Bajiću na uho Mik ter skrivenčil obraz, tako da se je Katica glasno zasmejala. Gospa Ljubica jo je primerno posvarila.

„Hej, dečko,“ je kliknil Buzduga, stopivši z dvignjeno bikovko k Vazku, „zakaj imaš tako slabo lestvo, da človek na njej ni varen življenja. Zakaj nisi opozoril gospoda?“

„Za nas je lestva dobra. Nisem vedel, da je gospod tako težak,“ se je glasil enostavni odgovor, na kar je padla bikovka po Vazku. In že je priskočil strašni šejk, da na prvi migljaj pomaga pokoriti sovražnika.

Deček se je vzravnal, iztegnil, povišal za pol pedi, lasje so se mu nasršili, iz oči so mu bliskale iskre srditosti. „Zulumćare!“ je siknil, drzno zroč v orožnikov obraz. „Zakaj me tepeš, ki sem nedolžen, kakor sta Pero in Jovica! Tudi tvoje in Atifove strahovlade bo kdaj konec.“

„E-e-e,“ se je ob takšnih revolucionarnih besedah zadrlo v grlu pl. Merksa.

Buzduga je iznova dvignil bikovko, no deček je skočil k gospodinu Franju ter se ga oklenil. Ta ga je za ramo pritisnil k sebi in mirno je izpregovoril, obrnjen k orožniku: „Ne — gospod nadporočnik — pomislite — pretepavati mladoletnega otroka — vaša bikovka skeli. Deček je odgovoril po naših pojmih res predrzno, pa — prosim — stavite to na rovaš njegove nekulturnosti. Kdo naj bi ga naučil naših uglajenosti, ko tukaj ni naših šol. Brez vode se ni nihče naučil plavati.“ To je govoril tako mirno, kakor bi ga prosil na posodo. Ko pa je videl, da je orožnikova bikovka še vedno pripravljena na udarec, se je razburil in precej osorno je nadaljeval: „Menim, da mora neprestano vihtenje

bikovke nad nepremišljenim otrokom napraviti najmučnejši vtisk na vso družbo. S takšnimi sredstvi nikdar ne pridobimo ljubezni domorodnega prebivalstva.“

Neka neubranost se je polastila družbe, nastopilo je nesoglasje. Nekateri so v mislih stali na Vilarjevi strani ter motno zrli v tla. Le Bajićeva mati se je oglasila ter poklicala dečka k sebi. Ker je ni slušal, ga je prijela za roko in potegnila na svojo stran, češ: v ženskem varstvu se ti ne zgodi nič žalega.

Buzduga je ves zardel, roka z bikovko mu je omahnila. Z razdraženim glasom je rekel: „Ljubezni tega razbojniškega ljudstva ne potrebujem. Z vašo filantropijo ga ne boste pridobili za nas. Pač se vam bodo prilizovali, a izkoriščali vas bodo in se vam smejali za hrbtom.“

„Rajši imam, da se mi smejejo, nego da me proklinjajo.“

„Gospod inženir, to si prepovedujem, da bi me vi učili, s kakšnimi sredstvi naj držim te razbojnike pod oblastjo.“

„Tega ne nameravam, a v moji navzočnosti — ne vem — jaz česa takšnega ne morem videti —“

„Že dobro!“ je odmahnil Buzduga. Dvignivši sabljo in bikovko, je rekel: „To sta edina argumenta, ki tukaj še zbujata spoštovanje in pokornost — in pa moj šejk. Pa kaj še?“ Potegnil je z desnim kazalcem pod brado krog vratu ter kliknil: „Vislice.“

Vilar je molčal. Iz njegovih oči je plamtel izzivajoči ogenj porogljivosti, njegove ustnice so trepetale. Porodila se mu je silna želja, da bi bil že kmalu proč od teh ljudi.

Buzduga je stopal trdih korakov in s sklonjeno glavo pod pristrešjem gor in dol. Jedva je krotil svoj srd. Zvesti šejk, ki se mu je plazil ob nogah, je dobil za svojo udanost krepko brco. Zacvilil je ter sedel ob steno, odkoder je pomilovalno zrl na svojega gospodarja. Ta se je hipoma ustavil pred Vilarjem, in izobraživši neko resnost in prazničnost na licu, ga je prijel za gumb pri suknjiču, ga pogledal s sovražnim pogledom ter rekel: „Prosim, gospod inženir, za kratek pomenek na samem.“

„Prosim, gospod nadporočnik.“

In šla sta za han.

„Gospod inženir,“ je rekel Buzduga, ki je zopet prijel svojega nasprotnika za gumb in se mu ostro zazrl v oči, „gospod inženir, vi imate navado, da se vmešavate v stvari, ki jih ne razumete in vam nič mar niso. Že zadnjič, ko so moji orožniki imeli opravka v tem hanu — se li spominjate? — ste se vtikali v njih službeno poslovanje, in le njih taktu se imate zahvaliti, da so molčali na vaša izzivanja. Da niste rezervni častnik, naznanil bi vas bil pristojnemu sodišču, da vas sodi za vašo netaktnost. A tako sem si mislil: častnika, ki se je udeležil vojske v Bosni, ne ovadiš; pride priložnost in sam mu zabrusiš v obraz, kar zasluži.“ Buzduga je obmolknil in se oddahnil.

Vilar, ki ga je dosle poslušal odprtih ust, se je zdajci spomnil, da orožniški nadporočnik, držeč ga za gumb, ravna z njim nespodobno in žaljivo. Mojster prime tako svojega vajenca za gumb, ga pokara in naposled zlasa. „Kaj hočete?“ je vzpihnil ter odtrgal orožniško pest od svojega gumba. „Vi pokličete lahko svojega orožnika k raportu, a jaz nisem količkaj odvisen od vas.“

„Povedati vam hočem samo to, da ste v pozi filantropa podoben stari babi. Zato sem vas pozval sem.“

„Zdaj vem, kaj hočete in s čim se bo vršila poravnava. Vi podlec, vi nečistnik!“ se je razpalil Vilar, čuteč neko lahkoto na duši ob odkritih besedah. Prijel je za revolver. „Odstranite svojo pasjo mrho, da se izenačijo najine fizične sile! Z duševnimi ostanete itak vedno globoko pod menoj. Precej na tem mestu dobite odgovor za svoje ničemnosti. Zadosti zla ste že prizadeli tukajšnjemu ubogemu ljudstvu.“

„O-o-o — tudi za to očitanje bi vas lahko pognal pred sodišče. Uradna oseba sem in za svoje poslovanje sem odgovoren višjim gospodom, nego ste vi, gospodine Franjo! Šejk ostane pri meni. Pravilni odgovor dobite v Tuzli. Kdaj pridete tja?“

„Jutri popoldne.“

„Dobro. Adieu!“

Buzduga je zavil krog hana in stopil na pot. Njegova vnanjost ni nič kazala zlosti, ki mu je pred hipom trgala srce. Znebil se je burje v prsih, vse se je poleglo. Odbilo se je prvo dejanje važnega dela, drugo odloči orožje. Gledal je pred groznimi hajduki smrti v oči, kaj bi se bal mehkužnega gospodina Franja. Z lokavim smehljajem krog usten se je pridružil izletnikom.

Vilar je postal za hanom, da se pomiri. Zbeganost in razdraženost je ležala na njegovem obrazu. Ni ga mogel tako hitro spraviti v red in prilagoditi družbi, kakor je to umel Buzduga. Trpke misli so se mu podile po glavi. ‚Morda se izteče vse to bolj smešno nego žalostno; tako se konča večina dvobojev; vsekakor pa vznemiri človeka. Hvala usodi, da sem se naučil streljati in da umem sukati sabljo. Mene ne morete strahovati!‘ Tako se je tolažil. Obrisal si je pot s čela ter se vrnil k družbi naravnost po tisti poti, po kateri je šel od nje. Ves resen je bil videti, ko se ji je pridružil.

V družbi so dobro vedeli, da se je odigrala za hanom prva epizoda takozvane častne afere. Gospo Etelko je izpreletela zona, ko je videla, da se ljubimec sam vrača izza hana. Bajićeva mati je v mislih pomilovala Vilarja in Danico, Ljubica in Katica sta zvedavo in z občudovanjem zrli na oba nasprotnika, ker moški, ki se namerava dvobojevati, pri plitvih damah mnogo pridobi na ugledu. Moški so ostali ravnodušni, molčali so, kakor bi se nahajali v cerkvi; pri pojavu takšnih nasprotij so smatrali priziv na orožje za edino mogoče izhodišče. Nasprotnika sta sklenila nekaj, kar odobravajo, namreč: na viteški način izbrišeta žalitve, pa bo vse dobro.

Tuzlanci so začeli plačevati kavo in se poslavljati z Vilarjem. Zahvaljevali so ga za gostoljubni sprejem. Odklanjal je zahvalo z izgovorom, da so itak vse prinesli s seboj in je bil on njih gost; sicer je pa sedaj gospod gozdar edini gospodar pod Konj-planino in na njej. Vljudno je segel v roke na vse strani.

„Precej nas morate posetiti, ko pridete v Tuzlo,“ je prosila Bajićeva mati.

„Precej, ko mi bo mogoče,“ je odgovoril mračno ter poljubil gospejno roko. Bajića je naprosil, naj mu naroči za jutri popoldne sobo pri Agularju.

Vsi so kazali utrujenost in čemernost, z vseh obrazov se je kazala nezadovoljnost z izletom. Le Bierkopf se je zadovoljno režal v brado: igra mu je šla po sreči in zdaj dobi še inženir svojo pošteno lekcijo. Kajpada se Buzduga z Vilarjem nič ni poslovil: sedel je na konja, in ne meneč se za družbo, je počasi odjahal.

31.

Izletniki so se odpravili. Bierkopf je sedel na voz k Samojlovki. Oni na konjih so oddirjali za Buzdugo. Kmalu so začeli izletniki na vozeh kimati z glavami in dremati, jezdeci so molčali. Trudna in potrta se je pomikala družba naprej kakor vojska po izgubljeni bitki. V hanu ob Spreči so poduškali, da izroče Etelko sprogu, poravnajo račun za živila in se okrepe. Samojlo jim je v zeleni lopi za hišo pripravil mrzlo južino. Še preden so sedli za mizo, sta namignila Buzduga in Mik gospodarju, češ: idi, dobrotnik, v kamrico na kratek pomenek! Samojlo je slušal, toda v kamrici se je čemeril, rotil pri patriarhih in prerokih, izgovarjal s slabimi časi in nikakor ni bil voljan dati. Privlekel je na dan črno knjigo, kamor je zapisaval svoje dolžnike, pokazal je vsakemu gospodu vrsto njegovih dolžnih postavkov, naposled je zaprl knjigo, zamahal z rokama ter vzkliknil: „Ni mogoče, Bog mi je priča, res ni mogoče!“

Tedaj je tiho vstopila Etelka, ki je pred durmi poslušala ves pomenek. Potegnila je svojega moža za rokav in rekla: „Sami, le daj, ne bodi tako nezaupljiv! Na takšne gospode se smeš vedno zanašati. Kako so prijazni in vljudni z menoj, pa naj bo na Konj-planini ali v mestu. To je tudi za tebe častno. Kavalirji so — to ti rečem jaz. In veš kaj? Gospod nadporočnik Buzduga zaveže jezik tistemu ošabnemu gospodinu Franju pod Konj-planino, ki naju hoče obrati kar za par stotakov na mesec, zaveže tako, da ne bo več šuntal drvarjev proti najinim živilom. Nesramni fantalin! Kako neotesano se je vedel pred gosti, ki so ga tako mnogoštevilno počastili s posetom. Kako predrzno se je zavzel za tistega ušivega dečka in za tisto garjavo punco bi

skočil v ogenj! Gospod nadporočnik, pokažite mu na viteški način, kako se plačuje hujskanje v Bosni! Nič ne škodi, če mu odbijete nos, vsaj ne bo več vohal po najinih shrambah.“

„Kaj brbljaš tukaj, Etel-leben? Kdo te je klical? Idi in poglej, če je na mizi vse v redu,“ ji je prestrigel besedo soprog, videč, da se častnika mrko muzata.

„Sami-leben, posodi gospodoma, za kar prosita, na častno besedo posodi! Častniki imajo vojaštvo v rokah; da ni vojaštva, bi naju ubili Bošnjaki. To pomisli in daj!“

Etelka je zapustila sobo, Samojlo je pomislil in dal. Naštel je vsakemu 250 gld. ter prejel od vsakega pobotnico za 300 gld. Potem je naredil kratko propoved o slabih časih, o križih in težavah, o svojem poštenju in kako se zadovolji z vsako pogodbo, da pa ne bo mogel več pomagati, ako se ne obrne na bolje in kako vsak pametni človek lahko izprevidi, da treba pri takšnem občutnem dolgu zvišati mesečne razbremenilne zneske i. t. d.

„Kaj si je izmislil inženir Vilar! Ste li slišali, očka Blaustift? Izdatno hoče znižati vaše dohodke,“ je rekel pl. Pester, ko so izletniki že sedeli za mizo.

„Oh, gospod načelnik, ali bi bilo kaj takšnega mogoče? Gospod gozdar me je strašil spotoma,“ je viknila gospa Etelka.

„I kaj pa je?“ je v strahu vprašal Samojlo.

„Sam sem se čudil, ko sem v njegovem poročilu na deželno vlado čital njegov predlog. Nasvetuje, naj se odpravijo znamke, delavci naj dobivajo polno plačo v denarju in naj si kupujejo svoje potrebščine, kjer hočejo. To bi vaju občutno oškodovalo — sem si mislil.“

„Kaj — gospod načelnik!“ je vzkipel Samojlo ves rdeč v obraz in zadihajoč se od naporne misli. „Vsa Konj-planina bo prej splavala po Oskovi in Spreči, preden se posreči gospodu inženirju odpraviti znamke. Saj stoje v mojem kontraktu in od tam jih ne izrine ne inženir ne deželna vlada.“

„Vse je mogoče. Kakršen bo novi gospod načelnik; od njega je mnogo odvisno,“ je postrašil Bierkopf, ki se pri znamkah ni udeleževal dobička.

„Od novega gospoda načelnika?“ je vzkliknila Etelka, ker iznenadil jo je gozdarjev namig. „Ako bo imel pičico pametnega razsodka v sebi, bo precej izprevidel, da ni mogoče, ni mogoče. Moj Bog — z znamkami stojiva in padeva s Samojlom.“

Gostje so še nekaj časa dražili razjarjenega Samojla z znamkami, potem je Mik, izvajajoč svoje burke, naredil konec temu pogovoru. Kmalu pa je moral poročnik spoznati, da njegove šale izmučenim izletnikom ne gredo nič prav do srca. Malodušno je utihnil. Po enournem odmoru se je tuzlanska gospoda odpravila na pot.

Po odhodu izletnikov je posedel Bierkopf pri Samojlovićih v lopi.

„Etel-leben,“ je rekel Samojlo ves v skrbeh, „vse se mi zdi, da tuzlanska gospoda na povratku ni tako razposajena, kakor je bila včeraj. Vse kaže, da se je moralo nekaj neprijetnega pripetiti. Utrujenost sama že ni povzročila teh kislih obrazov.“

„Oh — kaj utrujenost! Dvobojevala se bosta, dvobojevala — to vem za gotovo. Takšen gospod, kakor je nadporočnik Buzduga, ne odjenja prej, dokler ni zaznamoval svojega nasprotnika za vse večne čase. Kaj — gospod gozdar?“

„Hm — da — dvoboj bo, no o takšnih stvareh se ne govori. Onadva imata svojo častno afero in mi se ne smemo vtikati vanjo,“ je skrivnostno odgovoril Bierkopf.

„Pri Abrahamovi veri vaju rotim, povejta, kaj se je zgodilo pod Konj-planino?“ je ostrmel Samojlo.

„Čakaj, Sami, vse zveš. Videl si gospodo, kako vesela so se odpeljala včeraj od tukaj, židane volje, kakor bi se odpravljala na sijajno svatovanje. Koliko sva se trudila, da ničesar ne pozabiva, česar treba gospodi za dobro življenje. Vi ste priča, gospod gozdar, ali vam nisem napravila imenitne večerje?“

„Imenitno ste nam postregli, gospa! Še zdaj čutim slast v ustih.“

„Očitala bi si, da je moja večerja zakrivila tisto slabost gospe Ljubice —“

„Vi ste nedolžni. Njena slabost je prišla iz srca. Saj se poznamo, a-a-a!“ Bierkopf je zamežal z desnim očesom, z levim je strmo zrl na prazne čaše.

„Kako obžalujem ubožico. Nu, da boš vse vedel, kako je bilo! Odpeljala sem se za gospodo in jih dohitela v hanu ob Oskovi. Vsi so me radostno pozdravili, samo gospodin Franjo se je držal kislo kakor vselej.“

„Kdo je gospodin Franjo?“

„Naš inženir, tisti, ki bi nas rad spravil na beraško palico. Katica mi je vse povedala. Gospodin Franjo meri na neko hercegovsko punco, ki postreže v hanu s kavo in z vsem.“

„Pusti te babje stvari! Povej, s kom se bo dvobojeval Buzduga?“

„Z inženirjem. Kdo pa je tako netečen kakor on?“

„Kdo je dal zaušnico in kdo jo je prejel? Ali sta si rekla osel in govednik, da mora samo dvoboj izravnati stvar?“

Bierkopf je hrknil, ker je začutil sušo v grlu.

„Bog pravičnik, kako si nedočakljiv! Peljali smo se pod Konj-planino, kjer sem prevzela kuhinjski posel in ga tudi završila v slavo najine hiše. Glej, Sami, ti včasi godrnjaš name, a jaz se vedno trudim, da ostane najina hiša na dobrem glasu.“

„Idi, Etelka, v klet in prinesi še dve steklenici iz kota. Tačas mi prijatelj gozdar pove, kaj je provzročilo poziv na dvoboj. Vse drugo mi nič mar.“

Bierkopf je stvar pojasnil s kratkimi stavki.

„Kaj misliš, prijatelj, kdo bo zmagal v dvoboju?“ je vprašal Samojlo.

„Kdor bo imel večjo srečo in spretnost. Sicer si pa v mnogih dvobojih nasprotnika niti lasu ne skrivita. Vse se godi formalno, niti kapljice krvi ne prileze izza kože.“

„Tako se bijejo magnati in poslanci, da sipljejo pesek v oči. Če pa trčita skupaj častnika — ej! Ti ljudje so navajeni krvi. Prelivanje krvi je njih poklic.“

„Mogoče.“

„Gotovo je tako, le meni verjemi! Služil sem tri leta pri sanitejcih v Temešvaru, tam sem mnogo videl. Pripeljali so skoraj vsak drugi teden v bolnico častnika,

ki jo je izkupil v dvoboju. Spominjam se, da so nekoč pripeljali kar oba nasprotnika, vsa krvava po obrazu. Pravili so, da je bil eden izboren borilec, drugi, vojaški uradnik, pa še nikdar ni imel gole sablje v roki. Bil pa je silno močan v rokah. Dočim je prvi, boreč se, stal v velikolepi pozituri izurjenega borilca, je drugi prijel z obema rokama za sabljin ročaj in mahal po nasprotniku, kar se je dalo. Pa tudi oni ni lenaril in je začrtal uradniku mnogo krvavih prask na lice. Konec je bil ta, da sta naposled ležala v bolnici oba v eni sobi in postelja pri postelji. Zdravnik jima je križkraž prevezal obraza, tako da sta se gledala kakor leva iz kletke. In nekoč so pripeljali poročnika, ki se ga je odsekano uho držalo le še s tanko kožico; bingljalo je ob glavi liki tisti kodri pri poljskih židih. O, jaz vem, kako nevarni so častniški dvoboji!“

„Morda primeta za samokrese. Kakor se dogovore sekundanti,“ je rekel Bierkopf izkušajoč Samojlovo plašljivost.

Samojlo se je bridko nasmehnil. „Tisto je pa kakor v vojski, tisto je še hujše.“ Vstal je ter začel korakati po škripajočih deskah.

„Smrt je dosti bliže,“ je potrdil gozdar s prihlinjeno resnostjo.

„Nič se bati, gospod Buzduga zna dobro streljati,“ se je gromko oglasila Etelka, ki je bila prinesla dve zaprašeni steklenici. Samojlo je obstal pred njo ter jo motril z neznanskim sarkazmom v očeh in na obrazu, kakor bi izpraševal: Od kod ti to veš? Potem je nadaljeval svoj izprehod po lopi.

„On že pokaže postopaču, da tukaj ne bo samovoljno rušil starih navad,“ je rekla gospodinja ter nalila vina gozdarju v kozarec.

Bierkopf je odpil in mirno rekel: „Stvar z znamkami postaja resna. Napisal je v svoj raport na deželno vlado, da prosijo delavci za odpravo mark, ako to ne izda — pravi — bo v prihodnji raport postavil, da se pritožujejo in groze s štrajkom. Štrajk je upravičen izraz nevolje proti krivici — tako je rekel. Čemu se pase ta nenasitni Samojlo ob znamkah? — je rekel. O, ta človek je nevaren. Še žal jim bo, da so ga sprejeli v službo.“

„Ako prodre s to prošnjo — kaj bo z nama?“ je poskrbelo Etelko.

Samojlo je vtaknil palca za telovnik ob pazduhi in s prsti dremljajoč po prsih, je pošetal po lopi. Mahoma pa je obstal pred gozdarjem ter zavpil: „To se ne zgodi nikdar, nikdar, pravim ti! Po celem ogrskem kraljestvu so znamke v navadi.“ Skrčil je pest in pokazal figo proti Konj-planini. „Tu le gori naj sede gospodin Franjo, pa bo videl Arpada jahati čez Karpate.“

„Vse je mogoče, prijatelj Sami,“ je podražil oni. „Pravijo, da bo novi načelnik — imenovan je neki Hrvat iz Dalmacije — vse preobrnil pri nas, vse bo preosnoval. Baje ne bo iskal popularnosti pri vojakih in uradnikih, ampak prikupiti se bo hotel domačinom. Prav tista stremljenja bo kazal navzdol kakor naš inženir. Skupno se bosta zaganjala toliko časa v marke, da padejo. Tukaj ne veljajo ogrski zakoni in običaji, tu nameravajo uvesti neke posebne zakone, ki naj bi bili prikladni tukajšnjim posebnim razmeram. Tako vsaj obetajo. Dokler so nemiri v deželi, se ne bo izpremenilo; v kratkem pa jih hočejo potlačiti z vso strogostjo in uveljaviti nov kurz in takšne zakone, da ne bo mogel nihče ribariti v kalnem.“

„Kako boš izhajal ti, Čumurpaša?“ je zlobno vprašal Samojlo.

„Huje ne bo, nego je sedaj. Kaj pa tvoj kontrakt do kedaj je veljaven?“

„Do polovice prihodnjega leta.“

„E — majejo se tvoje znamke in pri obnovitvi pogodbe gotovo padejo. Vse se ziblje v Bosni. V deželi je vse polno agitatorjev, ki pritiskajo na vlado, da izpremeni dosedanji sistem. In takšen pritiskač je tudi naš gospodin Franjo. Ta ti skali vodo.“

Samojlo je razdražen zakrilil z rokama, potem je skočil k oknu in s pestjo je požugal proti Konj-planini. „Naj ubije Buzduga tega pritepenca, odseka naj mu ušesi, ali pa naj ga ustreli, da ne bo več pisal raportov.“ Obrnil se je k mizi in z omiljenim glasom je nadaljeval: „Bog naj me kaznuje, ako se nisem vedno potrudil, da vestno in točno do zadnje pičice izpolnim vse točke kontrakta. V vsakem oziru sem vršil svojo dolžnost,

tako da sem dobil polno pohval in priznanj. To stoji črno na belem na vsaki strani protokola, kamor je zdravnik zapisaval izid in uspeh svojega pregledovanja živil. Vedno je bilo vse v redu, zdravo, nepokvarjeno, cenam primerno. Tudi v konaku so me pohvalili. Ni li tako, Etel-leben?“

„Bog naj naju kaznuje, če nisva včasi delala v svojo škodo!“

Samojlo je priskočil. „In ko je ta mladoletni postopač zahteval, naj drvarjem na ljubo znižam cene, ali se nisem precej vdal, čeprav sem mnogo izgubil in sem moral odščipniti tudi tebi, prijatelj, ki si prav za prav duša vsega podjetja!“

„Bojim se prihodnjega izplačevanja. Delavci mi pomečejo tvoje znamke pred noge —“

„Pošljiva Manojla, naj jih pobere,“ je svetovala gospodinja.

„Tako jih je našuntal gospodin Franjo,“ je pristavil Bierkopf, zadovoljno zroč na prestrašenega prijatelja.

„Kdaj pa se vrši dvoboj?“ je vprašal gospodar.

„Jutri zjutraj se popelje inženir v Tuzlo in potem bo završalo.“

„Že jutri?“

„To se pravi — jutri še ne. Tako-le pojutršnjem se bodo vršila posvetovanja sekundantov, potem šele nastane klanje.“

„Kaj pa — zna li ta hujskač in šuntar kaj streljati?“

„Zna, saj je rezervni častnik. In tudi uri se v tem poslu. Videl sem ga, da je prinesel tarčo na trato pred kolibo, jo obesil na drevo in začel streljati vanjo. Skoraj vselej poči v sredo.“

„Se mu nič ne trese roka?“

„Nič.“

„Pred tarčo se mu ne trese, a pred Buzdugo se mu gotovo potrese.“ Razmahoma se je okrenil k ženi. „Etelka, jutri se popelješ v Tuzlo, pokličeš nadporočnika Buzdugo k Agularju in mu naročiš, naj se vadi sabljanja in streljanja, celo popoldne naj se uri in pojutršnjem še tudi, ker nevaren je njegov sovražnik, zanesljiva je njegova roka in oko. Vse mu razloži!“

Etelka je prikimala, vesela svojega preudarnega in modrega moža. Stvar pa se je zasukala tako, da se drugi dan ni peljala v mesto ona, ampak Samojlo sam.

Proti večeru je peljal Manojlo Bierkopfa nazaj pod Konj-planino.

Samojlo se je valjal tisto noč v hudih duševnih mukah na postelji. Predmet njegovih skrbi pa niso bile več znamke, ampak Buzduga. Krog polnoči se je sklonil k nemirno speči ženi. „Etel-leben, roža libanonska . . .“

Žena je odprla oči.

„Kaj se tako premetavaš in cepetaš z nogama? Pravkar si zdrgetala kakor bolnik v hudi mrzlici.“

„Oh, sanjalo se mi je, da je strašna zver napadla Buzdugo in ga raztrgala. Bojim se, da ne pride nič prida iz tega nesrečnega dvoboja.“

„Tudi jaz se bojim, tudi jaz mislim o Buzdugi in očesa ne morem zatisniti.“

„Ali se ti smili?“

„Sam sebi se smilim. O-o-o! Kaj bo z nama, ako zverski inženir s Konj-planine ubije nadporočnika!“

„Ne bo ga. Buzduga imenitno strelja, sam se je hvalil. In še izpopolniti se mora v tej spretnosti. Ga bom že jaz poučila. Zanesi se name, Sami, in mirno zaspi!“

„Ne boš ga. Ti ne pojdeš jutri v Tuzlo, jaz pojdem sam, precej za inženirjem se odpeljem.“

„Kaj boš pa ti opravil?“

„K generalu pojdem in vse mu povem. Povem mu, da je Buzduga v moji črni knjigi obremenjen za 3000 goldinarjev in da nikakor ne privolim, da bi mi ubili najtežjega dolžnika. Vse sem natanko premislil, čujoč kraj tebe. Glej, lahko se zgodi, da bosta žrebala za prvi strel, ta lahko pripade inženirju in — puf v moje tri tisočake. Kje naj po njegovi smrti iščem denar? Takšen pijanec in zapravljivec ne zapusti niti toliko, da bi zadostovalo za dostojen pogreb, kamo-li za poravnavo ogromnih dolgov. Ali naj me plačajo iz njegovih posestev, ki leže neznano kje na luni? Potem naj mi ustrele še Mika, Patakija, Ivaniševića i. t. d. Ne, na beraško palico me takšni potratniki ne smejo spraviti.“

„Saj imaš za vsakega dolžnika tudi poroka.“

„Ti navihani mojstri denarnega prometa so drug drugemu porok, pa vsi skupaj sede na suhem. O, zakaj nisem tega prej izprevidel! Lahkomiseln sem bil, predober. No bili so dobri časi, zaslužilo se je, in tedaj postane človek široke volje, na stežaj odpre mošnjiček in marsikaj izpregleda.“

„Pri Buzdugi ne izgubiš, on se ne bo dal kar tako izlepa ubiti.“

„Previdnost ne škoduje. Tega ti ne razumeš, ljuba. Častniki se ne bore za šalo in zabavo. Služil sem tri leta v vojaški bolnici, zato vem. Vozili so tja v dvobojih ranjene častnike s fiakarji in na rešilnih vozeh. Vem dobro, kakšne so posledice dvoboja. Zato ga preprečim, kakor gotovo se imenujem Samuel Blaustift in imajo moji predniki velike zasluge za državo. Kakšna razvada! Zaradi razdraženega pogleda, porogljive besede, umazane punce — alo na dvoboj! Mar naj streljajo hajduke ali pa svoje pse, ako hočejo imeti takšne zabave! O, nekaterim ugaja, če se cedi človeška kri — toda prej moj denar sem, potem naj teče v takšnih potokih, da bo gnala mlinske kamne.“

V Etelkini glavi so nastale strašne slike. Zdaj je videla svojega ljubimca mrtvega s prestreljenim srcem, zdaj ga imajo v bolnici razmrcvarjenega, in ona ne more k njemu, da bi mu stregla. „Buzduga je kavalir, ki bi se potegnil tudi za naju, ko bi trebalo,“ je govorila z elegičnim glasom in stiskala obraz v blazino. „O tebi govori spoštljivo, a drugi se norčujejo iz tebe zaradi tvojih krivih nog. Gospodje, ki si jim storil dobro, zasmehujejo tvoj rod, on pa nikdar.“

„Kaj jim mar moji nogi? Za cesarsko službo sta bili dovolj dobri. Ti se jima nisi rogala, ko sem te snubil. Etel-leben, roža libanonska — he-he-he!“

„Idi, Sami, in ga reši! Bodi mu hvaležen, kakor je on tebi!“

„Naj me zasmehujejo, kolikor hočejo, to, kar vlada svet, je pa le v mojih rokah. Denar, denar!“

„On je pustil polovico svoje plače v našem hanu,“ je šepetala žena v dremavici.

„Takšnega ptiča ne pustim ustreliti. Treba mi je samo zavrteti in oni začivkajo po mojih notah, čeprav

onesnažujejo moje gnezdo. Tudi inženirju bom kos. Marke me nič ne skrbe. Naj se zaletava vanje, kolikor hoče, kljub njemu pridejo v novi kontrakt. Pozimi pojdem v Sarajevo; tam se jim obnesem, in oni se mi obnesejo; tam bom mazal, mazal —“ Tu so se upehale njegove misli, izčrpale njegove besede. Pogreznil se je v trd spanec.

32.

‚Naposled sam in prost, prost!‘ je vzdihnil Vilar, ko je odšla tuzlanska družba iz Mušićevega hana. Stopil je pod pristrešje ter sedel, ker je začutil veliko utrujenost. Mahoma je padla na njegovo dušo globoka mržnja. ‚Ne, nisem še prost in ne bom, dokler imam opravka s temi ljudmi,‘ si je dejal. Tedaj je zagledal Danico prihajati od Oskove. Ko je utihnilo ropotanje vozov in topot konjskih kopit, je zapustila mlin. Stopivši iz struge, je skrbno in boječe pogledala gor in dol po poti, ni li več nadležnih tujih gostov na obzorju. Zagledala je Vilarja samega, izginil je njen strah in izdaleka se mu je posmejala. Slast življenja je videl v tem nasmehu. ‚Tako prileze cvrček na dan, ko začuti tišino nad svojim skrivališčem, prileze in se nasmehne božjemu solncu,‘ je mislil, strastno zroč na deklico. ‚Tako se prikaže po nočni nevihti, ko so se umaknili hudourni oblaki za goro, sijajna zvezda na nebosklonu, in zemljan jo pozdravi kot oznanjevalko lepega vremena.‘ Razveselil se je obeh prispodob in prav čutil je, da sta se rodili iz ljubezni. Toda dve minuti pozneje, ko je sedela Danica, z novim gunjičem v naročju, na svojem stolčku, skromna in tiha, se je spomnil, da mu tako kmalu še ne nastane lepo vreme. Ako se izvrši dvoboj ugodno zanj, mu ostane vendar neka ost v srcu, ki ga bo vedno opominjala, naj se ogiba ljudi, na katerih lepé madeži hladnega in brezsrčnega cinizma. Vedno bo osamljen na otoku, ker nikdar se njegovo mišljenje ne bo ujemalo s temi brezobzirneži. Zamislil se je v svoj položaj. Kakšna neprijetna afera se je izcimila iz krutosti nadporočnika Buzduge! Davno bi ga bil moral že kdo poučiti, da mu tudi v Bosni ni vse dovoljeno.

Zaradi njegove pasje mrhe in bikovke mora nastaviti prsi morilnemu orožju. Priznal je, da ni ravnal po pravilih lažne olikanosti svojih gostov, ko ni soglašal z njih nazori, morda mu je ušla tu in tam preodkrita beseda, toda on se ne boji povedati resnico. Pogrela ga je zavest, da se je zavzel za tepenega Vazka in je bil pripravljen s svojim življenjem ščititi Danico. Prešinila ga je tista radost, ki navda naše bitje po storjenem pravičnem delu, in toplo se je oziral na te revni osebici, ki sta mu po neljubi aferi še bolj prirastli k srcu.

Tisto popoldne ni dolgo ostal v hanu. Nejasne slike so mu vstajale v glavi. Misel na prihodnje dni se mu je vedno vračala. Ni vedel, s čim bi jo zaglušil, vznemirjen ni vedel, kaj naj govori deklici, ki čepi na stolčku in uživa njegovo bližino z vso dušo, pa ji sramežljivost ne pusti, da bi razodela, kar čuti. Odhajajoč je rekel, obrnjen k Danici, da se popelje jutri zgodaj, ko bo še spala, in bo Vazko spal, v mesto gradit most. Tedaj je premagala tesnobo in boječnost, vstala je in dvignivši oči k njemu, je zalepetala: „Kdaj se povrneš, gospodine Franjo?“

Prijel jo je za roke in tiho je odgovoril: „Brž ko bo mogoče, Danica. Zanesi se name!“ Za hip so se strnili njiju pogledi, pričajoči, kako je oba presunil meč ljubezni. Ta meč je tako močno zavladal njegovemu mišljenju, da je, pletoč se po prašni poti domov in iščoč senčnatih strani, že čisto pozabil, kaj bo njegovo prvo delo v mestu. Nič ni mislil tisti večer o dvoboju.

Ko je drugo jutro njegov voz drdral proti hanu, so segali solnčni žarki mestoma že do poti. Iz Oskove in iz zraka je vela še prijetna svežost v njegov obraz. Kopajoč se v krepilnem hladu avgustovega jutra, je čutil nekaj lepega in sanjavega na duši. Sklonil je glavo in udobno sedeč kraj svoje prtljage, je mislil: ‚Škoda, da je tako zgodaj še ne bo v hanu. Kaj naj počne v jutranjih urah v dolini?‘ Čez hip je dvignil glavo in glej — nekaj močno belega, od solnca ozarjenega se je ločilo od skaline kraj poti prav nasproti hana. Zbodla ga je v oči ta intenzivna belina, zableščalo se mu je od nje. Vzhit radosti mu je zaigral na licu. ‚Danica, moja vila podgorkinja!‘ je kliknilo v njegovem srcu.

Velel je vozniku zapeljati v senco kraj hana. Skočil je z voza in šel k deklici.

„Dobro jutro, Danica! Kaj si danes tako zgodaj v hanu? Navadno ne prideš dopoldne v dolino," je govoril, držeč jo za roko. „Pojdiva in hitro skuhajva kavo! Meni se mudi," je pristavil ter jo zavedel pod pristrešje.

Krotka kakor jagnje je šla z njim. „Uranila sem pred zasvitom," je tiho odgovorila.

„In si šla tako zgodnja na pot, da bi se še enkrat videla," je nadaljeval njeno misel.

Oklenila se je njegove roke, poljubila jo je in položila na svoje prsi. Začutil je jabolko v njenih nedrjih. Obšla ga je vsa sladkost življenja. Sklonil se je k njej in jo poljubil na rosne oči. Sedel je na klop in Danico je posadil poleg sebe.

„Slišala sem —" je zašepetala, položivši glavo na njegovo ramo.

„Kaj si slišala?" jo je mehko vprašal, ko se ji je bila utrgala beseda.

„Drvarji so pravili snoči v Piliću —" Zopet ni mogla dalje. Vilar ni vedel, zakaj ji zamira glas, ali od grenkega ganotja ali od sladke razburjenosti, no srečen je bil, da se je deklici razvezal jezik in da zaupljivo gleda k njemu. Objel je z desnico njen obraz in dvignil njeno glavo k sebi.

„No — kaj so pravili?" ji je pomogel.

„So rekli: Grozni Birkov nam je zopet zagospodaril in gospodin Franjo gre v mesto in se več ne povrne."

„Potolaži se, draga! Drvarji ne vedo vsega. Reci jim, da jim Birkov gospodari samo do mojega povratka, potem pojde zopet vse po mojem. Nisem se poslovil od njih, ker vem, da se vrnem. Nisem slepar, povedal bi ti vso resnico, ko bi se ne nameraval vrniti." Speklo ga je pri srcu, ker tisti hip se je spomnil, kaj bo njegovo prvo delo v Tuzli.

„Vazko mi je pravil, da imaš v mestu sovražnika, tistega nasilnega človeka z grdim psom."

„Vazko je govoril resnico. Ako človeku zrastejo prevelika krila, mora vedno kdo priti, ki mu jih pristriže.

Ne vem, ali bom strigel jaz ali kdo drug. Glej, odkar sem tukaj, se mi zdi, da sem zrastel, da se je razširilo moje srce. Cela nebesa so v njem, odkar si ti v njem. Človek široke duše ima vedno sitnosti. Denejo njegovo srce v stiskalnico in ga stiskajo, dokler ne izteče zadnja kaplja krvi.“

Sanjavo ga je poslušala, pa ni vedela, kaj pomenijo njegove besede. On pa je dobro vedel, da so se tiste besede o zadnji kaplji krvi nehotoma prikradle iz dna zavesti, odkoder je dotlej rinila na površje sama boleča ljubezen. Častna afera mu je stopila živo pred oči. „Madež bi mi ostal na vesti, ko bi te hotoma prevaril, madež, ki bi neprestano šel z menoj in bi se mi na smrtni dan pokazal v vsej svoji gnusobi,“ je nadaljeval po kratkem premolku in tisti hip se mu je zazdelo, da ni povedal zadosti jasno. Zato je popravil: „Samo tedaj se ne povrnem, če mi ugasne luč življenja. Ako rečem, to in to bo moje, onda mora biti moje. In če imam rad to stvar, onda jo imam rad do smrti. Res, Danica, do smrti, ki lahko pride vsak dan.“

Slastno ga je poslušala, zroč v njegov obraz, ki je bil poln strasti in žalosti. Po njenem licu se je razlil dih sreče.

„Samo smrt me bo ločila od tebe,“ je govoril v njene lepe oči, zrcalo nedotaknjene čistosti, in stiskajoč njeno brado in polovico obraza s svojo desnico. „Oprosti, da govorim, kakor bi stal pred grobom. V mislih se kaže vse drugače, nego se dogaja v resnici.“ Potresel je njeno glavo, kakor bi hotel iztresti iz nje vse dvome in krive razlage svojih besed. „Ali se ti bojiš smrti?“ je hipoma vprašal.

„Ne bojim se je. Videla sem jo korakati po hercegovskih skalah in nisem se je bala. Toda tvoje smrti se bojim. Ni hip bi je ne mogla preživeti. Boj se tistega strašnega človeka, gospodine Franjo! Vazko je rekel, da se je včeraj zaradi tvojega usmiljenja načemeril kakor vrag na veliki petek. Boj se Birkova, i on ni tvoj prijatelj!“

„Nikogar se ne bojim, duša draga! Z enim Bogom na sto vragov! — pravim po geslu tvojih Hercegovcev. Česar se človek najbolj boji, tisto mu še najprej pade

na glavo. Samo Allah ve, kje bom umrl, čemu naj o tem premišljujem!“

„Ti nisi naše vere?“

„Oba sva kristjana in najina vera nama naravnost zapoveduje ljubezen in dobro delo.“

Sklenjena in zlita v eno bitje, sta si tisto jutro mnogokaj povedala. Slastne, strastne in neodločne so se jima trgale besede od srca. Vilarju se je zdelo neprevidno, govoriti o negotovih načrtih za prihodnjost. Prišel bo z njimi na dan, kadar se srečno konča njegova afera. Prihodnjič, ko se snide z njo, ji jasno razkrije bodočnost, kakor si jo slika v mislih. Rad bi ji bil rekel: ‚Boso in gologlavo te bom odvedel s seboj kakor Luka Brnjavčić svojo Luco. V vseh žalostnih slučajih življenja se zanašaj name!‘ Toda ta tolažba mu ni hotela iz ust. Pride li živ in zdrav pod Konj-planino? Danici je zadoščala njegova obljuba, da ji ostane zvest do smrti in se povrne, druge misli ni imela v tistih blaženih trenotkih. Samo da se živ povrne! Stiskala se je k njemu kakor včeraj Vazko, ko je grozni Buzduga pretil z bikovko.

Kdo ve, kdaj bi bila tisto jutro ‚spekla‘ kavo, da ni začel hrkati voznik Krpica, stoječ pri konjih. Zaslišala sta njegov raskavi glas in drsajoči korak, ki se jima je bližal izpred hana. Voznik je poželel kave, zato je šel pogledat, stoji li lonček pri ognju. Tedaj sta se zaljubljenca osvestila. Stopila sta h kupu suhega iverja, ga začela lomiti in kopičiti za ogenj. Trepetajoča v burnih občutkih sta nalomila za ves obed in bi bila še več, ko bi ju ne bil opomnil Krpica, da je za kavo goriva dosti.

Danica je skočila v han po posodo, Vilar je zanetil ogenj. „Koliko potrebujeva do Tuzle?“ je vprašal, da bi spravil svoje občutje v ravnotežje.

„Bo že ena čez poldne, ko se pripeljeva tja. Vročina že pritiska in dirjati ne moreva.“

Pol ure pozneje sta dopila kavo. Ko se je Vilar odpeljal, je stopila Danica na pot. Kar se je dogodilo danes, se je neizbrisno vdolblo v njeno misel kot svetla točka, h kateri duša vedno obrača svoj pogled. Čutila je objeme njegovih rok, v ušesih ji je zvenela njegova obljuba: „Samo smrt me bo ločila od tebe.“ Gledala

je za njim kakor za onimi lepimi sanjami, ki se nikdar ne izgube iz zavesti.

V hanu ob Spreči se ni ustavil, dasi mu je Samojlo prijazno pokimal s praga in ga, snemši kapo, spoštljivo pozdravil. Preden je stopil v Tuzli pri Agularju v najeto sobo, mu je izročila sobarica zapečateno pismo. „Gospoda pl. Merks in Mik sta vas opoldne iskala in mi velela vam oddati to pismo.“

‚Aha, na dogovor sta prišla. Treba poiskati dva sekundanta. Kako se jim mudi!‘ si je mislil, odpirajoč pismo. Na listu je stalo kratko obvestilo, da želita danes popoldne ob petih govoriti z njim, naj ju torej pričakuje v svojem stanovanju.

Umil se je ter si naročil obed. Po kosilu je eno uro počival na divanu. Potem je uravnal svojo prtljago. Točno ob petih sta se pojavila pri odprtih durih njegove sobe nadporočnik pl. Merks in poročnik Mik. Vstopivši sta se globoko poklonila in spoštljivo sta pozdravila. Ponudil jima je divan, pa nista sedla.

„Gospod inženir, neprijetna dolžnost naju vede k vam, e-e-e,“ je govoril skozi nos pl. Merks. „Spominjate se še včerajšnjega svojega spora z gospodom nadporočnikom Buzdugo —“

„Spominjam se, gospod nadporočnik,“ je prekinil govornika Vilar in se poklonil. „Prišla sta me v imenu mojega nasprotnika pozvat na dvoboj. Sprejeto. Moja sekundanta bodeta gospoda uradnika Bajić in Hren. Govoril še nisem z nobenim, nadejam se pa, da se moji prošnji odzoveta. Kdaj se hočeta gospoda domeniti z mojima sekundantoma? Danes ali jutri?“

„Prosim, da prideta jutri opoldne v mojo pisarno. Mik, ti tudi pridi! Velja?“ Pl. Merks je pogledal na Vilarja, ki se je v znak soglasja strojno priklonil, na kar sta se častnika, žvenkljajoč z ostrogami, zelo priljudno in teatralno poslovila.

Vilar je mehanično pogledal na uro, po preteku minute zopet; ni si zapomnil, koliko kaže. Pobrskal je po svoji prtljagi v omari in nekaj je preložil. Potem je zopet izvlekel uro — kazala mu je četrt na šest. Spomnil se je, da ima Bajić do šeste popoldne službo in ga dobi zdaj še v pisarni. Rajši ga poišče tam nego na njegovem

domu, kjer bi ženske oči zvedavo, pomilovalno, morda pa tudi škodoželjno zrle nanj. Morda najde tudi Hrena še v uradu.

Bajić je bil precej pripravljen, prevzeti posel sekundanta. Odvedel je prijatelja v stransko sobo, da ne bi pomenka slišal tovariš - uradnik, ki je pokašljeval v kotu pisarne. ‚S kakšno tajnostjo se ližejo krog te afere!‘ je pomislil Vilar. ‚Razbojniki se v planini tako skrivnostno pomenkujejo, preden napadejo trgovsko karavano.‘

„Kaj sem hotel reči — si se že kdaj dvobojeval ali bil za pričo pri dvoboju?“ je tiho vprašal komisar.

„Nikdar še.“

„Onda bo dobro, ako prečitaš knjižico, ki vsebuje vsa dvobojna pravila. Čakaj!“ Pohitel je v pisarno, odkoder je prinesel drobno knjižico z naslovnim napisom „Die Regeln des Duells.“ „To prečitaj, boš vsaj vedel, da si pod strogo kontrolo sekundantov, namreč tačas, ko boš stal na junaškem mejdanu. Slišal sem, da smatra nasprotna stranka, namreč Buzduga et consortes, ta slučaj za razžalitev prve vrste, zato morajo frčati kroglje. Po mojem mnenju se je vršilo navadno zabavljanje, torej je to razžalitev druge ali tretje vrste, za kar zadostuje majhna praska s sabljo. Obžalujem, da si prišel v to zagato, ker z Buzdugo ni varno zobati črešnje. Bori se dobro, strelja pa še bolje.“

„Ni me ga strah. Ali dobim gospoda Hrena še v pisarni?“

„Oni z davčnega urada so že odšli. Srečni ljudje! Hren bo drugi sekundant? Dobro.“

„Prosim, idita jutri opoldne s Hrenom k brigadnemu adjutantu v pisarno, da se dogovorite.“

„Dobro. Jutri opoldne, ko zveva, kaj žele oni, prideva takoj k tebi, da sklenemo, kako in kaj. Do tedaj se gotovo še kaj vidiva. Nocoj praznujemo v kazini načelnikovo odhodnico. I ti prideš seveda.“

„Ne pridem. Prvič sem truden, drugič mi je že znan smisel in vsebina tistih govoranc, s katerimi bodo mučili drug drugega, in tretjič — s komer se bijem, z onim vina ne pijem. Zvečer pojdem k Hrenovim.“

„Preprosti ljudje, izborna zakonska dvojica. V kakšni složnosti živita! To je raj na zemlji. On pojde zvečer gotovo v kazino.“

Vilar se je zahvalil za Bajićevo radovoljnost in za knjižico; priporočil se je z običajnimi pozdravi Bajićevim damam in zapustil konak.

‚Nevede in nehote sem se zasužnjil v Bosni,‘ je premišljeval na poti v Kaisersheimbovo ulico. ‚Ali ni to smešno, da moram hoditi od Petra do Pavla in iskati ljudi, ki naj bodo priča neumnega poboja, morda pa tudi pohabljenja, ki lahko traja vse življenje! Prisilijo me, da zastavim svoje življenje za razžalitev, katero sicer zakon kaznuje z majhno denarno globo. Malovredni pravni čut teh samopašnih ljudi me tira pred nekakšno srednjeveško božjo sodbo. A vse to delajo tajno, ker vedo, da takšni ničemnosti pošten človek ne more gledati v oči.‘

Hrenove je dobil na vrtu. Gospodar je sedel na jablani in jo tresel, gospodinja je z Mirkom in Stankom pobirala lepa jabolka. Hren je zlezel na tla in pozdravil došleca.

„Ste prišli na kazinsko veselico?“ je vprašala gospa ter si obsenčila z roko oči, da je mogla zreti naravnost v inženirjev obraz, zakaj solnce je oblivalo njeno glavo.

Vilarja je njeno vprašanje razveselilo, nekaj prisrčno naivnega in domačega je zvenelo iz njega. Izzivajoče se mu je tisti hip zdelo njeno obsenčeno oko. „Nisem prišel na veselico, niti vedel nisem, da se vrši nocoj. Prišel sem gradit most čez Jalo. Zvečer ne pojdem v kazino.“

Ko sta dečka zaslišala, da bo ta gospod gradil most, sta stopila bliže in zazijala vanj, ker sama sta bila že gradila mostove. Vilar se je sklonil k njima in ju pobožal. „Da imam jaz takšno rodbinico, večno bi tičal pri njej,“ je rekel.

„Alo, dečka, le poberita jabolka in jih znesita v košaro!“ je velel oče.

„Gospod inženir, pa bi šli z Vinkom v kazino,“ je poprosila gospa. „On mora iti in zato rentači že ves dan.“

„Gospa, rajši grem spat,“ je skoraj odurno odvrnil.

„Blagor ti, France, da si tako neodvisen in delaš, kar hočeš," je rekel Hren. Njegov ne posebno inteligentni obraz je kazila trpkost nevolje.

„U — ne drži se tako čemerno, kakor bi stal pred neizterljivim davkom!" ga je pokarala gospa, dregnivši ga s kazalcem v ramo.

„Glej, prijatelj, kaj me jezi: človek se ruje ves dan s številkami, pa ukažejo in ga pošljejo na pusto nočno službo v kazino. Noč je za počitek, ne za prazno razsajanje."

„Torej tudi ti umeš zabavljati in kritikovati, pred čimer si me svaril oni dan."

„Tvoj predstojnik te hoče razvedriti in pokratkočasiti, ko se držiš vedno tako kislo. Boji se, da ne bi zbolel na kancelijski gobi," je ponagajala ženka.

Hren je zamahnil z roko in bodro je govoril, obrnjen proti ulici: „Bogme, čakajte, za to noč me še plačate! Bolan bom jutri in pojutršnjem —"

„Tako naredi, ljubček! Naj se drugi rujejo s številkami, ti pa ostaneš dva dni doma pri meni," ga je tolažila gospa in mu položila roko na ramo. „Bodi priden, priden! Glej — ograja ima ušesa!" se je pošalila, kažoč na dolgo špranjo med razmaknjenimi deskami v ograji. Precej pa se je zresnila. „Prišel je gost, tvoj davni prijatelj, ne odganjaj ga s svojo nevljudnostjo!"

„Jutri in pojutršnjem ne boš bolan, prijatelj! V kazini, kjer bo itak nabito polno, te ne bo zadrževal nihče. Pobodi tam kvečjemu do polnoči, potem idi spat!" je rekel Vilar, napeljujoč vodo na svoj mlin. „Itak se o polnoči razvleče družba: eni na ples, drugi h kvartam."

Hrenov obraz se je začel jasniti. „Naj bo po tvojem, Minkec! Predstojnik je višji od mene in kdor je jači, ta tlači." Okrenil se je k Vilarju. „France, nocoj večerjaš pri meni. Pred osmo uro se itak ne grem opravit za kazino. Do tedaj se kaj pomeniva."

„Le kar pri nas ostanite, gospod inženir! Tri tolste piške imam že zaklane za večerjo," je rekla gospa in Vilar se je v znak soglasja priklonil. Moral se je pogovoriti s Hrenom, in sicer na samem. „Dočim bom jaz pripravljala večerjo, pa vi vedrite mojega možička. In

ne kujaj se mi, Vinko! Kar tvoj predstojnik rad vidi, to moraš storiti! Zdaj pa še celo, ko je jedva par mesecev še do tvojega povišanja.“

„Res je, Minkec! Misliti treba o višji plači, ker kmalu začne sopsti najina četrta številka —“

„I bodi no tiho, šemca!“ se je potogotila gospa in, zardevši, se je sklonila h košari.

Vilar je z neko odsotnostjo duha poslušal to neškodljivo prerekanje zakonske dvojice. ‚Tako robato diha ljubezen iz ljudi, ki so si obljubili vdanost do groba in ki se, pokoreč se vsem neprijetnostim življenja, oklenejo tega, kar jim je najbliže, namreč neprestane skrbi za svojo rodbino,‘ si je rekel, a misel o svoji afêri mu ni dala, da bi se bil mogel popolnoma poglobiti v tujo srečo; vedno mu je moral uhajati pogled po strani v nekaj neprijetnega, kar je nenadoma padlo nanj in se ne da izlahka odvaliti.

Hren je potrepal ženo po močnih laseh, ki so ji, spleteni v kiti, ovijali glavo. „Vse se zgodi tako, da bo prav,“ je rekel. „Nu — Minkec — nič ne reci, v kuhinjo steci, piške speci!“ Vilar je začuden poslušal osladne prijateljeve besede in tisti hip so se prevrnile njegove misli od neprijetne afêre k zakonski sreči. Sladkost se mu je zasvetila v očeh, ki so zrle zdaj na dvojico odraslih, zdaj na dvojico otrok. Ves pomen življenja je videl v takšnih rodbinskih odnošajih.

Ko je nekaj minut pozneje sedel s Hrenom v hladnici, se je polotil zadeve, ki ga je privedla v hišo.

„Nekaj neprijetnega se mi je prigodilo te dni,“ je izpregovoril in povesil oči. „Z orožniškim nadporočnikom Buzdugo sva se razprla. Sitnosti imam z njim.“

„Pa se zopet pobotajta,“ je ravnodušno odvrnil Hren ter segel po pipi.

Tu je začel Vilar praviti o izletu tuzlanske gospode in kako sta si prišla z Buzdugo tako navzkriž, da nobena druga stvar ne more poravnati navzkrižja nego dvoboj.

„Dvoboj?“ je vzkliknil Hren, razširil oči in potegnil oblak dima.

„Pst, tiho! O takšni afêri treba molčati!“ je miril Vilar, držeč prst na ustnicah. „Niti tvoji soprogi ne smeš povedati. Vse mora ostati tajno.“

„Kaj mi mar takšne prismojene afêre! Toda ti si siromak, ti se mi smiliš. Še ogrel se nisi v Bosni in že moraš postaviti svoje mlado življenje v takšno nevarnost. Oj, tu se bijejo pogosto dvoboji, vsak teden se kaj sliši! Vsak teden stoji ta ali oni častnik z roko na črnem poveslu na čaršiji in kaže svoje junaštvo. Zato ne grem rad v častniško družbo. Tam kar preže na človeka, kako bi mu pokazali svojo prednost in pretežnost. Še tega treba, da me pohabijo.“

„Ni tako opasno, prijatelj.“

„Kaj? Naj mi kdo pohabi desno roko, in to je še najmanj, kar se mi lahko zgodi. Kdo poskrbi potem za otroke, kaj bi rekla moja Minka? O!“

„Nič se ne boj, saj se ne boš dvobojeval. Jaz pa se moram odzvati, ker sem pozvan. Vse je sama formalnost in nič drugega. Bajić je moj sekundant, a potrebujem še enega gospoda. Zato sem prišel tebe prosit, da mi storiš to uslugo.“

Hren se je začel gugati na sedalu in puhati gostejši dim. „Hm-hm,“ je momljal mimo cevkinega ustnika. „Ali morata biti dva sekundanta?“

„Dveh treba,“ je rekel inženir ter izvadil iz žepa knjižico, ki uči dvobojna pravila. „Glej, Vinko, tu notri stoji vse, kar treba vedeti o predmetu. Sekundanta sta samo priči, ki pazita na red, da se pravilni dvoboj ne prelevi v navadno pretepavanje. Nobene nevarnosti! Poglej noter!“

Hren je vzel knjižico in jo odprl. Dočim je Vilar vil svalčico in jo prižgal, je oni preobračal liste ter tu in tam prebiral. Na neki strani je obstalo njegovo pozorno oko, glava se je mahoma dvignila. „Hu, to so krvave bukvice, kakoršnih še nikdar nisem imel v rokah,“ je govoril kimajoč v knjižico. „Tudi sekundanti pridejo v nevarnost. Tu stoji pisano in še rdeče je podčrtano, da morajo s tveganjem lastnega življenja preprečiti strel, ko bi eden nasprotnikov meril ali predolgo meril.“

„Kdaj se pripeti kaj takšnega?“

„Zapisano je, torej se zgodi," je odločil Hren, zmajal z ramo in položil knjižico na mizo.

Tedaj je pristopila gospodinja z litrom vina in namiznim prtom. „Kakšna je tista drobna knjiga?" je pozvedovala, sledeč z očmi za knjižico, ki jo je pobral gospodar, da ne bi prišla soprogi v roko. „Pa niso Gregorčičeve pesmi?"

„O, to so zelo krvave pesmi. Ni zate, Minkec," se je nasmehnil soprog in pritisnil knjižico k prsim.

„Morda je kakšen razbojniški roman ali pa kakšno drugo cunjarsko blago."

„Same pogrebne smrtne pesmi se nahajajo tu notri. Kadar visi človeku življenje le še na sami nitki, pa pogleda sem. Ti bi omedlela, da to čitaš. Te pesmice uče, kako človek najlaže zdrkne v grob. O samih pobojih govore."

„Ti se norčuj z našo postrežnico!"

„Vidiš, zadovolji svojo radovednost, če moreš," je rekel soprog in potegnil z odprto knjižico preko ženinega nosa. Takrat je pod mizo začutil sunek v svojo nogo. Zresnil je obraz in rekel: „Te tajnosti niso za bitja nežnih živcev, to je samo za nas junaške muštacarje. Le idi, Minkec! Pri ognjišču je tvoje delo."

„Skrb me je tvoje knjižice. Preden posije jutranje solnce, bom že vedela za njeno vsebino," je rekla gospa, malo užaljena, ter se obrnila k odhodu.

„V kuhinjo teci, piške peci — Minkec!" je s sladkim glasom klical zanjo, vesel, da ve za tajnost, ki ženi ne bo dala miru ves večer in vso noč.

„Nu, Vinko, odloči se, naredi mi to uslugo!" je poprosil Vilar.

„Ljubi prijatelj, karkoli storim zate, samo tega ne zahtevaj," je odgovoril Hren in odprl knjižico. „Glej, tu na šesti strani je napisano, da stoji dvoboj izven zakona, torej po zakonih ni dovoljen. In kar ni zakonito, tega se ne morem udeležiti."

„Javno mnenje ga opravičuje."

„Kaj javno mnenje? Vedno se dobi kdo, ki stopi izven javnega mnenja, v tem slučaju je to sodnik z zakonikom v roki. Oprosti in uvažuj moje razloge! Glej, s silnimi verigami sem privezan, tako da se ganiti ne

morem. Prva veriga je moja ljuba žena, druga moj sin Mirko, tretja Stanko, četrta Miška, peta — no saj veš. Vse to in jaz sam sem zavisen od plače, ki jo dobivam v konaku. O, ko bi imel tvoje znanje in bi me čakalo širom sveta vse polno služb in bi se mogel otresti konaka, kako rad bi šel s teboj gledat, kako zakolješ Buzdugo ali pa on pihne vate svinčenko. Vidva se lahko zabavata in šopirita z junaštvom, ker za nobenim ne zajoka žena, ne postradajo otroci; Buzdugo urno nadomesti drug orožnik z ledenim srcem, močno pestjo, še večji sledni pes, in na tvoje mesto hitro pride drug inženir, da nam zgradi most preko Jale. V meni bi bilo dosti junaškega smisla za čast in slavo, za narod in domovino, toda ako strmoglavim v nesrečo, kdo potem poskrbi za moje otroke? A? Povej! Ti se smeješ in si misliš: Filister! A jaz ne morem ravnati drugače. Kar je za častnika, ni za ubogega oženjenega pisarja. Na, spravi to krvavo knjižico!“

„No, dobro, prijatelj! Tvoji razlogi so tehtni in več ti nočem prigovarjati.“

„Sekundantov dobiš, kolikor hočeš. Idi z menoj v kazino!“

„Ne grem, danes ne morem. S komer se bijem, z onim vina ne pijem.“

Po kratkem premolku sta se pogovorila o drugih nevznemirljivih stvareh. Pomenek jima ni tekel gladko; oba je težilo neko breme na duši. Preden se je začelo mračiti, ju je poklicala gospodinja v sobo. Pri večerji je največ govoril Hren. Zavedal se je, da se je prebojazljivo vedel, ker ni ugodil prijateljevi prošnji. Zagladiti je hotel neprijetni vtisk in inženirjevo misel napeljati na drug predmet. Ves rdeč v obraz je hitel obirati piško ter jo oslajati s čežano od bosenskih češpelj, poleg pa dražiti soprogo z zbadljivo besedo; no ta je umela spretno odbijati njegove šale. To govoričenje je bilo povsem nedolžno, zasnovano z namenom, da bi udobrovoljilo malobesednega gosta. Vilarju se je zdelo, da se te šale v Hrenovi hiši mnogokrat ponavljajo, da je na vsako že oddavna pripravljen primeren odgovor, da so nekakšna hišna potrebščina, s katero se preganja dolgočasje. Z zanimanjem je zrl na dvojico in se nasmehaval.

Prepričan je bil, da jima teče življenje mirno kakor kaplja za kapljo, da, tiho zroč na rodbino, nevede uživata veliko srečo. V Hrenovem značaju je videl tisto logiko, ki zagotovi človeku mirno in udobno življenje. Ker je ljubil svojo rodbino, je ljubil tudi deželno vlado, ki mu daja sredstva, da preživi ženo in otroke. Mimo iskrene ljubezni do rodbine ni bilo v njegovem srcu nobenega ognja. Za narodnost in socializem se ni ogreval, bosensko agrarno vprašanje mu je bilo sicer znano, toda o tem ni nikdar govoril, ni rad slišal o njem, ker rešitev tega vprašanja bi lahko povzročila prekucije, ki bi slabo vplivale na njegovo službo. Želel je, da bi ostalo vse lepo pri miru v Bosni, da bi se ukoreninile trdne in trajne razmere, ker potem lahko napreduje v službi in pride do bogato plačane stopnje. Vilar ga je v svojih mislih primerjal Jovici. Ni si mogel misliti večjega nasprotja, nego se mu je pokazalo v prispodobitvi bivšega srbskega kaludjera z boječim uradnikom Hrenom. Ta ne pozna čuta za kakoršnokoli samostojnost, utonil mu je v številkah in rodbinskih skrbeh, oprezno gleda v tla in se pri vsakem koraku sebično trese za svoj kruhek, a oni je vajen korakati smelo, z dvignjeno glavo in upornim pogledom, samega sebe bi žrtvoval za svobodo in še druge bi potegnil za seboj.

„Vinko, s svojim strupenim jezikom me vedno navajaš, da moram rabiti hribovske izraze, ki sem se jih naučila od tebe. Kaj si bo mislil gospod inženir o najinem besedičenju," je rekla po dolgem prerekanju s svojim soprogom gospa Minka.

„O, prosim, gospa! Mene takšen pomenek zelo zabava, prav očara me. Tu se mi zdi vse tako domače, človek pozabi, da se nahaja v mrzli tujini," je odvrnil Vilar.

Bilo je že po večerji, ko so se odprle duri in se je v sobo privalil Stanko, za njim pa Mirko z Miško v naročju. Dečka sta bila krog ust in po licih vsa zaripana in pobrazdana z neko rdečkasto tvarino, tako da bi človek mislil: oživeli in vstopili sta dve moderni sliki, na katerih na pravem mestu stoječi ogledovalec ne vidi nič človeških črt, ampak samo brazde drobno nanesene barvaste malte.

„O nesrečna mažarja!“ je zavpila mlada mati ter vstala. „Glejte, kako sta se mi pomazala! Kaj takšnega! Dala sem jima skledo čežane in jedla sta kakor prasca pri koritu.“ Plosknila je v roki in zaklicala pri odprtih durih: „Majka! Majka!“

Čez hip je stala za dečkoma gologlava, visoka ženska suhljatega, bolestnega obraza, napetega v izredni pozornosti. Na njej je visela kakor na ptičjem strašilu ohlapna, ponošena, nekoliko prekratka obleka švabskega kroja. Vilar je mislil, da ima pred seboj Hrenovo ali gospejno mater, zato je vdano naklonil glavo proti starki.

„Glej, majka, kakšna sta! Fej, Mirko! Fej, Stanko! Še jesti ne umeta. Na, čakajta!“ se je togotila gospa ter skočila k Mirku in mu lahno nategnila uhelj, Stanka je dregnila v bok. Potem je vzela Miško v naročje. Majka je hotela s predpasnikom dečkoma otreti mažo z obraza, toda gospa ju je pognala vun, da se umijeta. Majki je velela, da pospravi z mize in prinese kavo.

Vilar je zapazil, da se starka izredno zanima zanj: vedno mu je gledala v oči, posebno varno je pobirala izpred njega namizno pripravo, posebno skrbno je brisala pred njim drobtine s prta. Držeč skladanico krožnikov na roki, si ni mogla kaj, da bi ne izpregovorila s tujim gostom. „Gospodine, ali ste šele prišli v Tuzlo?“ je vprašala, postavši pred mizo. Njene oči so švigale od gosta na Hrena in na gospo, kakor bi prosile pri zakonski dvojici sveta in pomoči.

Gospa Minka je precej razumela njeno željo. Obrnila se je k Vilarju ter rekla: „Gospod inženir, ako še niste preskrbljeni s stanovanjem za čas svojega delovanja v Tuzli, bi vam priporočila to-le našo postrežnico, ki ima v Saparijevi ulici hišo in v njej prav lično sobico, ki bi jo rada dala v najem. Majka je poštena, zanesljiva, podpore vredna in potrebna, ker živi večinoma le od dohodkov tiste sobice in od krave.“

„Dobro, sprejmem,“ je rekel Vilar, zroč starki v strogi obraz, ki se je začel jasniti. „To se pravi, jaz ne ostanem v mestu več nego kakšnih šest tednov in ta čas rajši stanujem pri tebi nego v nemirni gostilni. Kako se pravi pri tvoji hiši?“

„Vprašajte po Grgiću, ta je namreč moj sin.“

„Dobro, majka! Pojutršnjem dopoldne pridem pogledat. Ako dobite do tedaj stalnega najemnika za svojo sobo, onda mu jo oddajte, in kadarkoli se bo oglasil kdo drug za njo, vselej se mu bom rad umaknil.“

„Srečen bil, gospodine! Živ bil in zdrav mnogo let!“ Odhajajoč se je starka z izrazom hvaležnosti v očeh ozrla na Hrenovo gospo. Novi najemnik jo je močno razveselil: vsaj za šest tednov je padla velika skrb z njenih ram. Neka prožnost in gibčnost jo je izpreletela; njene lične mišice so zaigrale v milem nasmehu.

Po kavi se je Vilar poslovil.

„Siromak je prišel v Bosno v stope. Neizkušen je, čeprav je toliko študiral, da zna vravnavati vode in graditi mostove,“ je govoril Hren zamišljen in šetajoč po sobi. Tajna Vilarjeva afêra ga je silno tiščala.

„Kaj je z njim? Ves čas je bil raztresen in malobeseden. Tudi večerje se je jedva dotaknil.“

„Kaj bo z njim, še ne vem. Prav lahko se zgodi, da ga bo zastonj učakovala Grgićeva majka, da ga odvedejo v bolnico ali pa na pokopališče. Boš že slišala.“

„Saj tudi nocoj nimam zamašenih ušes. Vinko, ti imaš nakaj v potaji. Ali je bolan?“

Hren je stopil k soprogi ter ji tiho govoril: „V dvoboj se je zapletel siromak — pa nikomur ne povej! V tisti njegovi knjižici se nahajajo dvobojna pravila. Bojim se, da ga Buzduga namaže. Z orožniki hoditi v caker je skrajno nevarno. Rajši bi poljubil njegovega psa na gobec, nego pogledal njemu drzno v oči. Vilar me je hotel imeti za sekundanta.“

„Pa ne pojdeš?“

„Ne. Oficirji naj si izvojujejo svojo čast brez mene. Mar so mi!“

„Za zajca te bo smatral odslej. Lahko bi bil prijatelju storil takšno majhno uslugo.“

„Majhno uslugo? O, v kakšno nevarnost pride lahko sekundant! In dalje — stvar je protizakonita. Prav je, da nisem obljubil. Vso noč bi ne mogel mirno spati. Itak se mi mnogokrat sanja o mrličih in pogrebih.“

„To je dobro znamenje. Mrlič pomeni denar. Nemara pa ugodno rešijo tvojo prošnjo za nagrado.“ Gospa

je pogledala na stensko uro. „No, Vinko, že je polosmih preč in čas, da zlezeš v paradno obleko. Poslednji ne smeš priti k odhodnici.“

Hren je, gledajoč v strop, divje zavrtel z očmi, zaškripal z zobmi. Potem je šel v sosednjo sobo, da se preobleče.

33.

Drugo jutro je stal Vilar pred Agularjevim hotelom ter premišljeval, kje bi dobil drugo pričo. Krog oficirjev laziti in prositi se mu je zdelo sitno, z uradniki pa ni bil znan. ‚Bajić naj mi preskrbi,‘ je naposled sklenil, ‚on ima v konaku mnogo znancev; enemu ali drugemu uradniku se bo zdelo zabavno gledati, kako se pere omadeževana čast.‘

Jedva se je bil domislil Bajića, ga je že tudi zagledal, gredočega v Samojlovem spremstvu proti čaršiji. Pohitel je za njima, ki sta se živahno pogovarjala in kretala z rokami.

„Takšni neredi me spravijo na beraško palico. Buzduge mi ne sme nihče ubiti. K generalu pojdem, on mora prepovedati ta dvoboj. Ako je še kaj pravice na svetu, on ga prepove,“ je razdraženo govoril Samojlo in mahal s polama novega kaftana. Vilar ga ni razumel, dasi mu je bil že za hrbtom.

„Vi ste smešen človek. General vas vrže vun. Na ta način ne dosežete ničesar,“ je z glasnim smehom rekel komisar, obrnivši se k židu. Tisti hip je zagledal Vilarja. „Zdravo, prijatelj! Glej, gospod Blaustift pravi, da je zvedel o nekem dvoboju, ki ga baje bijeta ti in Buzduga. In zaradi tistega dvoboja že dve noči ni mogel spati.“

„Potolažite se, gospod Samojlo! Vam se ne zgodi žalega. Blebetavi ljudje so nekaj slišali in raztrobili. Jaz takšnih govoric ne morem preprečiti,“ je nevoljno rekel inženir. Okrenil se je k Bajiću in tiho je pristavil: „S Hrenom ni nič. Boji se za kruh. Koga naj naprosim?“

Komisar mu je z očmi namignil na žida. Širok smeh se je inženirju razlil po obrazu. Čez hip je postal

in prijel Samojla za rokav. „Gospod Blaustift, poznate li dvobojna pravila?“

Žid je priskočil, v razmahu se je udaril na prsi. „Samuel Blaustift vse pozna, vse ume, vse premore. Vse ovoham, vse vidim, vse slišim. Tri leta sem služil pri sanitejcih, zato vse vem. Prvo dvobojno pravilo je: Bij, sekaj in streljaj bolje nego tvoj nasprotnik! O, koliko gospodov oficirjev sem videl, ki so jih pripeljali z dvoboja pohabljene in razmesarjene v bolnico! Veliki Bog, česa nisem doživel, kolikrat sem moral miriti, ko so se v moji žganjarni v Subotici pretepavali Šokci in Vlahi, Madžari, Rumuni, Nemci in cigani.“

„Prosil bi vas, da mi greste za sekundanta. Storite mi to uslugo!“

„To se pravi: moj klient naj bo tisti, ki hoče streljati na Buzdugo, čigar življenje je dragoceno zame. Bog mojih prednikov, kakšne žrtve zahtevate od mene! Bodite milostiv, gospod inženir, nikar ga ne ustrelite! Ti kavalirji nič ne pomislijo, da je kri prav poseben sok, ki drži človeka pokoncu.“

„Nu — hočete ali ne? Ako nočete, vam prav odločno prepovem govoriti o tej afêri, kjer je prizadeta čast dveh gospodov.“

„O, čast je bila vedno domača v rodovini Blaustiftov. Vsi moji predniki so bili vneti zanjo. Eden je bil liferant v vojski princa Evgena, drugi je bil z Lavdonom pod Belgradom —“

Vilar je prezirno odvrnil z roko, žid je zaplesal pred njim, vtaknivši palec za telovnik in mahaje s kaftanovo polo krog sebe. „Bog mi je priča, da tudi jaz vem, kaj je častna afêra. Vedno imam častne posle s kavalirji, ki se v zadregah obračajo name. Poprašajte v kazini, vsi vam poreko: Samuel Blaustift ume brzdati jezik, ta je vse časti vreden človek. Zato se vam čudim, gospod inženir, da ravnate z menoj kakor s cuckom in bebcem. Saj veste, kako sem na vašo željo v vseh ozirih priboljšal sekačem. Prav danes mi pride iz Brčke pet tovorov najfinejše prežganke v konzervah. Drago jo bom plačal, a drvarjem jo zastavim po prejšnji ceni. Vse storim — in vaša velemožnost zahteva, naj se odpravijo znamke, naj zaprem štacuno, skratka, naj pridem

ob vse.“ Samojlo je zadromljal po prsih ter odskočil za dva koraka proč od hudobnega inženirja, ki je zopet nevšečno zamahnil z roko.

V dogovor je posegel Bajić. „Gospod Samojlo, kar stopite v zbor sekundantov, tu se vam ponudi prilika, da s svojo besedo napeljete afêro v takšen tir, da se opere omadeževana čast in vi ne izgubite svojega posojila.“

„Bog pravičnik, koliko je to denarja! In zdaj me hočejo pripraviti še ob znamke!“ je vzkliknil Samojlo ter se opotekel po rogljatem tlaku. Naposled se je vdal. „Vam se zaupam, gospod komisar. Uredite stvar tako, da bo strašno grmelo in se bliskalo, a na zemljo naj pade samo blagodejen dežek.“

„Delo se bo vršilo po obče veljavnih navodilih,“ je resno rekel Vilar ter vrnil Bajiću knjižico o dvobojnih pravilih.

V pisarni brigadnega adjutanta so se tisti dan dvakrat sešli obojestranski sekundanti, da pri odsotnosti obeh nasprotnikov vestno in natančno presodijo afêro ter ukrenejo vse, kar jim je velela čast in tista knjižica. Opoldne sta obe stranki sklenili, pomirjevalno vplivati na nasprotnika, ki pa o kakšni prijazni poravnavi ničesar nista hotela slišati. Popoldne se je vršilo zopet dolgo in viharno posvetovanje sekundantov, pri katerem je Samojlo skakal, mahal, javkal, proti večeru pa je nesla vsaka stranka svojemu klientu končno zasnovo, ki se je glasila: Jutri zjutraj ob pol šestih se vrši v Solinski dolini za Obrenovim hanom dvoboj s pištolami na 15 korakov razdalje.

Ko se je bilo drugo jutro dobro zdanilo, sta se v presledku petih minut ustavila dva voza na poti za Obrenovim hanom. S prvega so poskakali Buzduga, pl. Merks in Mik ter vojaški zdravnik Raps s torbo za zdravila ob bedri; ti gospodje niso čakali drugega voza, ampak so mahnili nemudoma na stransko pot, ki je držala v smrečje. Mik je nesel pod pazduho na več mestih zapečateno škatljo. Drugi voz je pripeljal Vilarja, Bajića in Samojla; i ti gospodje so peš udarili po oni stranski poti. V obeh strankah je vladalo resno razpoloženje, kakor se pač spodobi pri tako častnem in važnem

podjetju. No Vilar je zapazil, da se njegova sekundanta prav silita v resnost, da v globokem molku, zroča v sveži gozd, jedva zadržujeta izbruh nasmešljivosti. Posebno Samojlo, drobno in brzo stopicajoč kraj njega, bi bil najrajši priskočil in zaplesal po rosnati travi od same škodaželjnosti, vsaj tako si je Vilar razlagal njegovo nasilno premagovanje dobrovoljnosti.

Sredi smrekovega gozda se je nahajala prijazna tratina, v enem delu ravna, v drugem grbasta, valovita. Na njo je lilo solnce že morje svetlobe. Tu sem so zahajali ob krasnih popoldnevih pravoslavni ljudje iz Tuzle na teferić, nekateri na vozeh ali na konjih, drugi peš po bližnjici preko hriba. Tu in tam je ležal na tratini košček razmečkanega in pomaščenega papirja, ostanek zmerne pojedine, trava je bila v ravnem delu vseskozi poteptana in izhojena od težke noge, cepetajoče v kolu. Ob robu gozda se je videlo dvoje pogorišč, manjše za kuhanje kave, večje za pečenje koštruna.

Po četrturni hoji so se zgodnji izletniki ustavili na tej golavi. Pl. Merks je kot predsednik sekundantov izvadil iz žepa busolo, se orientiral in pregledal kraj. Izbral je prostor, odštel 15 korakov razdalje, naznačil stališči za nasprotnika, se sam postavil na eno in drugo, da bi se prepričal, ne ovira li bleščanje solnčnih žarkov pri streljanju prostega pogleda. Potem so sekundanti odprli zapečateno škatljo, kjer sta se nahajali nabiti pištoli. Ko je bil določil žreb, kdo sme izbrati pištolo in stališče, sta nasprotnika stopila na določeni mesti. Tedaj je Bajić glasovito in razločno prečital dogovorjena določila za dvoboj, na kar je pl. Merks dvignil glas: „Gospoda, slišala sta določila, kakor so se dogovorila med sekundanti in sta jim pritrdila tudi vidva — obljubita, da se hočeta točno ravnati po njih!“ Nasprotnika sta prikimala. „Čast zahteva, gospoda, da morata vestno paziti na signale, ki jih bom dal s trikratnim ploskom v roko, in se strogo ravnati po njih. Pred prvim ploskom ne smeta dvigniti orožja, pred tretjim ne smeta streljati. Pozor, gospoda, sedaj dam signal!“ Čez pol minute se je razdal dvoglasen močan strel, pištoli sta izbruhnili po kolobarcu tankega dima. V smrečju je zakrakala jata vran in se prepeljala na varnejše mesto, preko tratine

je skokoma bežal zajec v goščavo. Nasprotnika sta stala osupla, videlo se je, da je obema padlo v lahnem vzdihu nekaj težkega od srca. Oba sta bila mrka, bleda kakor vojak, ki mu na bojnem polju prvikrat žvižgajo krogle krog ušes.

Prvi se je opomnil Vilar. „Kaj — ali smo prišli sem vznemirjat šumske živali?“ je kliknil ter vrgel pištolo na tla. Porogljivo se je ozrl po družbi. „Gospoda, drugikrat ne spravljajte v svoje burke človeka —“

Hotel je reči: človeka, čigar pojmi o časti se nikdar ne bodo ujemali z vašimi — a hitro ga je prekinil pl. Merks, ki je jecaje predlagal, da se nasprotnika sprijaznita in si v znak sprave sežeta v roko.

Samojlo je skočil k Buzdugi, ki je potrt in nedoumevajoč držal pištolo v desnici. Pogladil ga je po prsih in mu položil roko na ramo, kakor bi se hotel prepričati, ali se nahaja še celo življenje v njem. „Viteški ste se vedli, gospod nadporočnik — ne — takšnih korenjakov še nisem videl!“ Zaplesal je po tratini in se ustavil pred Vilarjem. „Gospod inženir, vaša hladnokrvnost me je očarala!“ Potem je zafrfotala kaftanova pola, zasukal se je in zakrilil z rokama, rekoč: „Bog pravičnik je usodil, da sta ostala oba gospoda nepoškodovana. To srečo moramo praznovati v mojem hanu. Vabim vse vas, gospoda moja, da se popeljemo popoldne v moj han na malico. Kakšen srečen izid! Kaj ne, gospod doktor, da je ta okolnost vredna imenitne pojedine?“

Doktor je ob misli na Samojlovo malico pogoltnil debelo slino. Ljubil je dvoboje, ker vsak mu je prinesel nagrado za pot in pomoč, navadno pa tudi spravno pojedino. Udeleževal se je teh dvobojev skrajno malomarno in brezčutno, kakor bi se vršila vsakdanja stvar. „Pač res — danes imam slučajno čas za izlet k Spreči,“ je rekel. „Pri mnogih dvobojih sem bil navzoč, pa pri nobenem nisem videl toliko žantelmanskega ravnodušja. Ni se roka zatresla, ko je počil strel, niso vztrepetale ustnice, ko sta zažvižgali krogli.“

„Koliko ste jih slišali frčati?“ je porogljivo vprašal Buzduga ter vrgel pištolo v škatljo.

„E-e-e — sedaj pustimo vse drugo na strani!“ je velel pl. Merks. „Dvoboj je končan, užaljeni časti je zadoščeno. Ako pa nasprotnika z izidom nista zadovoljna, se ples lahko začne izkraja. V naš zapisnik se mora zabeležiti, ali sta se nasprotnika spravila ali ne. Nu!“ Stisnil je ustni in zastrmel na Buzdugo in na Vilarja.

Tedaj je poskočil Samojlo, kakor bi ga bila dvignila vzmet. „Nu — gospod inženir — kaj se obotavljate? Oskrunjena čast je umita, najmanjšega madeža ni več na njej. Kaj bi radi še enkrat poizkusili srečo, ki je tako opoteča! Mnogo sem videl gospodov, ki so bili zaznamovani v dvoboju za vse večne čase. Eden je izgubil uho, drugi je nosil na obrazu praske in brazgotine liki tetoviran Indijanec, tretji —“

„E-e!“ ga je prekinil pl. Merks. „Gospod Blaustift, vašega mešetarstva sem se naveličal. Gospoda imata sama toliko kavalirskega čuta, da lahko presodita, je li užaljeni časti zadoščeno ali ne. Vi nikakor nimate pravice, vplivati na razpoloženje gospodov, ki zastavljata življenje za svoje prepričanje.“

„Oprostite, gospod nadporočnik,“ je zavpil Samojlo, položivši stisnjeno pest na vzbočene prsi, „jaz sem sekundant in kot tak imam nalogo in dolžnost, pomirjevalno vplivati na nasprotnika.“

„To ste imeli, preden sta počila strela. Ako se zdaj začne afêra iznova, vas ne pripoznam vrednega za sekundanta, ker v častno zadevo mešate svojo osebno korist.“

Ne meneč se za te besede, se je Samojlo s plapolajočim kaftanom zazibal k Buzdugi. Prijel ga je za ramo. „Gospod nadporočnik, tega viteštva je zadosti. O, da vas je videla moja Etelka, kako bi se čudila vašemu junaštvu! Ne repenčite se, podajte roko v spravo! Ves obraz pojde Etelki narazen, ko vas popoldne zagleda živega in zdravega. Sam se popeljem naprej domov, da naročim vse za spravno radovanko. Do pozne noči ne gremo vsaksebi. Ako pa nočete poslušati mojega sveta, Bog mojih prednikov mi je priča, da grem naravnost k sodišču ter naznanim, da tukaj gospod protizakonito strelja na gospoda.“

Zdajci se je pripetilo nekaj, kar je odvrnilo pozornost od Samojlovega žuganja, ki bi bilo sicer izzvalo ugovor in protest vsega zbora. Po gozdni poti je v neznanskih skokih pridirjal šejk, se zagnal v svojega gospodarja, ga obliznil po licu, potem je v širokem krogu dvakrat obletel družbo od samega veselja, da je našel svojega gospodarja.

„Vraga, ali ima ta pes človeško dušo, da je slutil nevarnost?“ se je začudil Mik, ki se je držal vse jutro resno in veličastno.

„Človeku se samo dozdeva, a pes natanko ve, kje je prijatelj, kje je sovražnik,“ je govoril Buzduga, z veliko všečnostjo zroč za šejkom. „Ušel je služabniku in dirjal za menoj.“

Ta odmor je porabil Bajić, da je skrivaj pošepetal Vilarju: „Spravi se z njim! V zadoščenje naj ti bo okolnost, da se Buzduga ni smel dvobojevati z ostro nabitima pištolama. Obe sta bili brez svinčenk. Drugače ni dovolil žid. Vsa stvar je postala smešna in ta burka bo dolgo tlačila Buzdugo in ga ukrotila, ako ima količkaj časti v sebi.“

„Dosti imam prijateljev, toda nobeden ni zvestejši od tebe,“ je govoril orožniški nadporočnik, ko je bil šejk iznova prispel k njemu in se v izobilju radosti vzpel po njem. Poljubil ga je med ušesi in pristavil: „O, da bi tvojo vdanost mogel preliti v človeško dušo, kakšen človek bi bil to!“ Tisti hip so se združile in razpletle različne misli v njegovi glavi in spomnil se je vdane mu gospe Etelke. Ginjenost se ga je polastila. Sunil je psa stran in ves razburjen je rekel s tresočim glasom: „Kar je bilo, je prošlo. Pozabiva na to, gospod inženir! V moji krvi leži neugasljivo sovraštvo do nepokornih Bošnjakov in pometal bom z njimi, dokler se nam ne uklonijo. Uvažujte to moje prepričanje in lahko sva najboljša prijatelja. Tu vam je moja desnica v znak sprave!“

Vilar je vedel, da se hoče nasprotnik samo svečano in dostojno izluščiti iz afêre, ki se je vršila zanj tako žalobno. Stopil je pred Buzdugo. „I jaz vam podam desnico,“ je rekel, iztežka prikrivajoč porogljivost v izrazu in naglasu. „Gospod nadporočnik, vi ste mi brez

pridržka odkrili svoje prepričanje. Cenim vašo odkritosrčnost, uvažujte i vi mojo. V moji krvi kipi globoka človekoljubnost do siromašne bosenske raje. Očitali ste mi nekaj, s čimer me ne morete razžaliti, namreč filantropijo. Z njo hočem i nadalje pridobivati ljudstvo za cesarstvo. Po diametralno nasprotnih potih hodiva in nikdar se ne moreva sniti s takšnimi nasprotnimi nazori."

Po teh besedah je nastopil povratno pot, kakor bi se mu zelo mudilo proč od te družbe. Pridružil se mu je Bajić in hitela sta po gozdu.

„Pravzaprav je Buzduga sramotno pogorel. Si li videl, kako je izkušal zakrinkati svoj fiasko?" je rekel Bajić, jedva dohajajoč prijatelja.

„Videl," je odgovoril inženir. „Kdor nima srca, ne pozna pravega ponosa. Je li on vedel, da v pištolah ni svinčenk?"

„Od svojih sekundantov tega gotovo ni zvedel. Mogoče pa je, da mu je skrivaj povedal žid."

„Tem večja sramota za oba."

Pred Tuzlo je družba stopila z vozov in šla peš v mesto, da s svojim zgodnjim izletom ne bi zbujala pozornosti meščanov.

Povabilu, da se udeleži popoldanskega izleta v han ob Spreči, se Vilar ni odzval. Obžalovaje se je izgovoril, da si mora poiskati stanovanje in pričeti z delom.

34.

Vilar je začel graditi most čez Jalo. Iztrebil je strugo, dal na obeh straneh dvigniti dovozno pot ter jel misliti o kamenitih stebrih, na katerih naj bi ležale mostnice. General je prišel, navadno v spremstvu adjutanta, skoraj vsak dan pogledat na delo. Pl. Merks je zameril inženirju, ki ni prišel k njemu po navodila ter pregledat njegov načrt za gradbo. Vmešaval se je v delo in nasvetoval to in ono. Ker je začel tudi general pritrjevati svojemu adjutantu, je delal Vilar po njiju nasvetih. Prve dni septembra sta šla general in adjutant na vojaške vaje, ki so trajale štirinajst dni. V tistem času je Vilar dogradil oba obkrajna stebra do polovice

in sicer po adjutantovem načrtu, dasi je dobro vedel, da sta preveč izpostavljena vodni sili. Koncem septembra je pričelo deževati in prigodilo se je, da je prva velika voda podrla in odnesla do polovice dograjeni most. General je potrt stal ob razvalinah. Okrenil se je k adjutantu in rekel: „Ne zadošča, da dela inženir, on naj dela tudi po svojem prepričanju!“ Odslej je imel Vilar mir. Začel je graditi po svojem in delo je napredovalo. Ona nezgoda je provzročila, da se gradba ni dovršila v šestih tednih, ampak se je zavlekla do srede novembra.

Ves ta čas je stanoval pri Grgićevi majki. Poštena in skromna vdova je blagohotno skrbela za njegovo udobnost. Rajni Grgić je bil čevljar, ki si je bil z neverjetno štedljivostjo prihranil toliko, da si je kupil hišo od Turka, ki je že dvajset let prej slutil švabsko nevarnost, se ji umaknil in se preselil v Macedonijo. V dveh pritličnih, temnih in vlažnih sobah je prebivala majka s sinom Mijom, njegovo ženo in tremi vnučki. Mijo se je bil od svojega očeta navadil čevljarstva in je za nekaj grošev na dan šival in krpal, kar mu je kdo prinesel. Vilar je stanoval v gorenji suhi in svetli sobi, kamor so držale z ozkega dvorišča lesene odprte stopnice.

Že prvi dan nastanitve ga je klicala majka za gospodina Franja, čemur se ni čudil, ko je zvedel, da je majka sestra onega Bobojedca, kateremu je bil dovolil jemati drva na Konj-planini. Ta siromak je zadnje čase prav pogosto prihajal z drvi v mesto in večkrat je posetil tudi sestro, ki je včasi sama kupila tovor ali mu pridobila kupca. Brat ji je pravil o gospodinu Franju, ki je postal načelnik drvarjev, kako je pošten in dober, kako je uvedel nov red, pri katerem vsak dobro izhaja in je tudi on, bedni katolik, prišel do boljšega zaslužka. Kajpada se je majka razveselila podnajemnika, ki je zaradi svoje pravičnosti na tako dobrem glasu in ji je za sobo plačal več, nego je zahtevala. Za takšno velikodušnost je Hren pri prvi priliki pokaral gospodina Franja ter mu očital, da razvaja domačine in jih navaja k podraženju vsega, kar potrebuje ubogi uradnik. Majka je živela od tega, kar ji je nesla soba, od bornega zaslužka pri Hrenovih in pa od medle krave.

Vilar je bil pod Konj-planino obetal, da se potegne za Mušića in Jovico in da njegovo pričevanje oba osvobodi iz ječe. Uspehi, ki jih je že dosegel na torišču svojega delovanja, ugled, ki ga je užival v vsem okolišu Oskove, in nada, da si s poverjeno mu zgradbo jalskega mostu pridobi naklonjenost in priznanje tuzlanskih mogočnikov, vse to je rodilo v njegovi duši neko samozaupnost, od katere ni daleč do samoljubnosti. V zavesti duševnih zmožnosti je začel precenjevati svoje moči. Vedel je, da vlada vsepovsod sirova sila, vendar se je zanašal na pravico, ki je glasno govorila za oba osumljenca. Pričal je obema v prilog in trdil, da je edini krivec Atif Sarajlija. Zgodilo se ni tako, kakor si je domišljal. Kar je povedal, je Lisinski vse zapisal v zapisnik, toda v zadevo s tem ni spravil jasnosti. Stvar je postala res zmedena. Vilar je prisegal, da je videl Sarajlijo par dni, preden se je našlo orožje, iti iz tiste kotanje, kjer je bilo baje skrito, prisegal, da je Sarajlija nesel pod pazduho nekaj v papir ali v cunje zavitega, navedel je za pričo Mrkezkovega Janeza, ki je pred avditorjem vestno opravil svojo dolžnost, toda Atif je spretno ovrgel te izpovedi, trdeč, da je v svojih poslih res hodil po tistih krajih, o skrivališču orožja pa ničesar ni vedel. Pač pa je on videl Jovico Miloševića prinašati od nekod orožje in ga je ovadil orožnikom. Če je bilo v tisti jami toliko orožja, kdo ga je odnesel in kje je zdaj? je skrbno izpraševalo sodišče. O tem nihče ni vedel odgovoriti in orožništvo je brez uspeha preiskavalo Konj-planino. Preiskava se je vlekla pet tednov. Koncem septembra je vojaško sodišče spoznalo, da v tem slučaju sploh ni pristojno, ker orožje se je našlo pod streho, ne pa v rokah osumljencev. Tedaj je vpoštelo onemoglost in neškodljivost Mušićevo ter ga izpustilo na svobodo s pripomnjo, da bo starec vedno na razpolago, ako bi v teku nadaljnje preiskave letel količkaj upravičljiv sum nanj. O Atifu Sarajliji je sklenilo, da je pač sposoben za vsak zločin, a po izpričevalih gozdarja Bierkopfa, stotnika Hvalibogovskega in nadporočnika Buzduge je državi vdan in prav poraben v določenem mu delokrogu. O Jovici je razsodilo, da ga treba kot človeka državi nevarnih nazorov, kot agitatorja in šun-

tarja izročiti civilnemu sodišču. Glavno pričo, inženirja Vilarja je označilo za verodostojnega človeka z neizvedljivimi, močno na socializem cikajočimi nazori, za mladega uradnika začetnika, ki je sicer povsem zanesljiv, ki pa s hlepenjem po popularnosti in s svojo filantropijo zbuja v ljudeh neizpolnjive nade, s čimer ne vpliva pomirjevalno nanje, v zadevi osumljenca Jovice Milošević a pa pričuje morda s predsodki, ki še niso popolnoma jasni. Lisinski je, opisujoč Vilarja, porabil vse opazke, ki jih je bil ob priliki preiskave v okrožju Konjplanine zapisal v svojo beležnico. Nikakor ni hotel in mu tudi ni mogel podtakniti bratovščine z nezadovoljnimi in nevarnimi elementi, vendar pa se mu je zdelo potrebno, opisati zadevo vsestransko, tako da poreče civilni sodnik, ki jo dobi v roke: ‚Oj da — ti vojaški sodniki so korenjaki! Kako natančno in psihološki resnično so posvetili v ta zagonetni slučaj!‘ Mnogo je vplival nanj nadporočnik Buzduga, katerega je parkrat poklical, da napiše i z njim protokol.

Buzduga je hodil po onem dvoboju ves potrt po svojih poslih. Težila ga je zavest, da se ni osvetil inženirju. Fizičnega zadoščenja ni dobil, moralno je pa sramotno propadel. Mnogi častniki so vedeli, da se zaradi dolgov ni smel pravilno dvobojevati. Kaj takšnega se pač še ni primerilo, zato ostane vsakemu neizbrisljivo v spominu. Na pravilni viteški dvoboj se hitro pozabi, toda o njegovem izjemnem bodo z zasmehom leta in leta govorili po vseh postojankah, kamor se polagoma razkrope častniki, ki so sedaj nastanjeni v Tuzli. To ga je peklo. Z inženirjem se je sicer sprijaznil, ker ni mogel drugače, suho sta se pozdravljala, toda želo je ostalo v Buzdugi, ki se ni dalo izruvati. Ta usedlina je povzročila, da je pred sodiščem pobijal Vilarjevo pričevanje. Namignil je na njegovo znanje z Danico, ki ga je zapeljalo v prezaupljivo občevanje z Jovico in mu zastrlo oči, tako da ne vidi jasno, kako ga zlorabljajo nezadovoljneži in agitatorji. Povedal je tudi, da mu je že enkrat izpregledal nedovoljeno vmešavanje v orožniško uradno poslovanje, ker ni maral rezervnemu častniku napravljati neprijetnosti.

Major Lisinski je opisal zadevo tako podrobno, da je bilo v obširnem aktu pač mnogo čtiva, toda malo jasnosti, da Jovica ni bil opran in so padale na inženirjevo pričevanje neke sence. Ko se mu je zdela stvar do kraja obdelana in premleta, je napisal na akt: Videat Hvalibogovski!

Pri mestnem poveljniku so spisi ležali tri dni. Vestno jih je čital. Stvar je segala močno v njegov delokrog. Za vsakim zapisnikom si je privoščil pol ure odmora, da premišljuje o vsebini ter spravi dogodke v stik in da se izprehodi po sobi, okrepi z žganjico ter poljskima generaloma na steni izpusti iz svoje pipe oblak dima pod nos. Ko je bil v tretjič prečital protokol z orožnikovimi podatki, se je pri odstavku, kjer je Buzduga namignil na Vilarjevo znanje z Danico, ustavil. Pošetal je po sobi, dolgo je mislil, naposled je sedel ter zapisal v svojo bilježnico: Hercegovko bi trebalo zaslišati. Vsiljevalo se mu je mnenje, da se v zveznosti dogodkov lahko nahaja deklica, ki jo je sam občudoval v hanu ob Oskovi. Čudno se mu je zdelo, da Lisinski ni poklical Miloševićeve sestre za pričo. Pripisoval je to majorjevi delikatnosti napram ženstvu, ki se mu pa v tem slučaju ni zdela umestna. Deklica je bivala pod eno streho z agitatorjem, z njim je ustanovila prepovedano šolo, od njega in otrok je lahko mnogokaj zvedela. Ako se je našlo eno skrivališče orožja, nahaja se jih lahko še petdeset v gorah med Tuzlo in Sarajevom. Tako je modroval Hvalibogovski. Iz aktov se je že tudi uveril, da Atif Sarajlija ni več na pravem mestu. Ljudje ga v tem okraju preveč poznajo, ogibajo se ga, oprezno se vedejo v njegovi navzočnosti, zato ne koristi toliko, kolikor velja državo. Res se kaže uslužnega, a prekanjen je in ona dva dragocena handžarja, ki mu jih je bil nekoč prodal, sta prišla morda prav iz onega skrivališča, o katerem se toliko govori v obtožnici. Uvažujé te domneve, je sedel ter pisal mestnemu poveljništvu v Mostaru, da zamenja enega svojih konfidentov za Sarajlijo. Teden pozneje je Atif za vselej izginil iz tuzlanskega okraja.

Jovica je prešel z vsemi sodnijskimi listinami vred v oblast civilnega sodišča. Tu so ga z ozirom na nje-

govo agitatorsko silo in na kritični položaj v deželi pustili v preventivnem zaporu in so malone pozabili nanj.

Poleti 1881. leta so bili na Dunaju zaradi dežel, ležečih južno od Save, v velikih skrbeh. V prejšnjem letu se je bila nezadovoljnost ljudstva že nekoliko polegla, mogočno pa je zopet vzrastla, ko se je začela centralna vlada 1881. leta resno pripravljati, da uvede v onih deželah vojaško obveznost, kakor jo je nameravala dvanajst let poprej uveljaviti v južni Dalmaciji, kar se ji takrat ni posrečilo.

Stojan Kovačević, še izza 1869. leta znani in od takrat mogo imenovani četaški vodja, ki je po okupaciji izginil s pozorišča, je začel zopet zbirati četo in je z veliko drznostjo izvršil nekaj roparskih napadov v okrajih Gacko in Nevesinje.

Druge čete so vznemirjale konjiško okolico; tudi v fočanskem okraju so prisilili razbojniki, nastopajoči vedno smeleje, ondotno slabotno garnizijo k neprestanim, večinoma brezuspešnim pogonom.

Ob pripravah za uvedbo brambnega zakona v južni Dalmaciji v juniju 1881 in z rebelskim odporom Krivošij je nastal prvi konflikt, ki je spravil dogodke v kolotek in povzročil, da so se pokazale v očividnih oblikah one morda še v zelo nedoločnih obrisih tudi v istorodni in enakousodni Hercegovini se nahajajoče tendence.

Krdelo oboroženih Krivošijcev, ki so si z odločnim nastopom takoj pridobili simpatije svojih sosedov, je postalo takorekoč jedro nezadovoljnežev; iz odročnega gorskega zakotja na severu kotorske zatoke naj bi prišlo geslo za splošno vstajo.

Vlada je porabila vsa sredstva, da bi pridobila Krivošijce za novi zakon: pregovarjala je župane, nameravala je prebivalstvu goratih krajev zabraniti pristop k obmorskim seliščem ter pregovoriti Črno Goro, da postavi kordon in zapre mejo za prenos živil v Krivošije, hoteč tako izstradati uporni okraj. Ker se ta namera zaradi nasprotujočih političnih in lokalnih razmer ni dala izvesti, je poslala 7. novembra kotorskega pravoslavnega škofa, da poseti župniji v Ledenicah in Dragalju

ter svari narod pred nepremišljenimi koraki. Toda škofa je ustavilo oboroženo ljudstvo že pri Ledenicah, tako da se je moral s spremstvom vred vrniti. Prav tedaj je vdrla četa Stojana Kovačevića v Krivošije, na kar sta osamljeni orožniški straži v Ublih in Dragalju zapustili svoje mesto. Vedno več čet je prihajalo iz Hercegovine. Opustošile so trdnjavico v Dragalju, razrušile stražarnici v Crkvicah in Ledenicah ter zažgale nekaj javnih poslopij. Vznemirjati so začele celo obmorska selišča. Sedaj so spoznali na Dunaju, da ima ta peščica ljudstva veliko odporno silo v sebi, proti kateri ne opravi ničesar ugled dalmatinskega cesarskega namestnika, obenem vojaškega poveljnika Rodića, ki je šel novembra v pokoj, niti njegovega naslednika generala Jovanovića. Krivošijska upornost se je nagloma razširila po sosedni Hercegovini in ko je vlada 4. novembra razglasila brambni zakon tudi za obe zasedeni deželi, je zahrumelo po vseh okrajih od morja pa do srbske meje, dasi je bila uveljavljena samo dvoletna vojaška služba in je oblast poučevala, da se bodo pri vojakih strogo ščitili muhamedovski verski običaji. Takrat je Avstrija začela razpostavljati svoje vojaštvo na najbolj ogrožene točke ter pošiljati nove čete v vse tri dežele. Odslej novine niso več pisale o hercegovskih in krivošijskih razbojnikih, marveč o urejenih vstaških četah, katerim stoji nasproti pomnožena c. k. armada.

35.

Vilarjeve misli so se tudi v Tuzli mnogo pečale z Danico in z razmerami v drvarski koloniji. Dobival je od tam poročila po Bobojedcu, ki ga je posetil vsak teden vsaj enkrat. Če ga ni dobil doma v sestrini hiši, je zavrnil k jalskemu mostu, da vidi svojega dobrotnika in mu potoži svoje gorje. In pravil mu je, kako se je na planini vse izpremenilo na slabše. Oni Birkov s pasjimi zobmi mu je prepovedal drva, tako da se ne more založiti z njimi za zimo.

Vilar se je razjezil. „Zakaj se pa ne sklicuješ na moje dovoljenje, da smeš jemati dračje, ki sicer segnije!“ ga je pokaral.

„O gospodine Franjo, jezik se prilepi k goltancu, če stojiš pred takšnim grozovitim človekom, kakor je Birkov. Kako bi se bunil bedni katolik!“ je vzdihnil Bobojedac. Potem je priznal, da usmiljeni delavci skrivaj vzemo kakšno vejo ali platišče in mu zvečer privlečejo v Pilić, toda to je jedva tretji del tega, kar je smel prej vzeti.

Drugikrat je pravil, da je Birkov uvedel zopet stari red pri delavcih: hrana je slaba, nalagajo se globe; da bi se kdaj odpravile znamke, o tem še misliti ni treba — tako je rekel pri poslednjem izplačevanju strašni gozdar. „Gajer se napije že zjutraj in potem uganja sitnosti, da ga ni moč prestati. Drvarji se togote in si žele nazaj dobrega gospodina Franja. Pravijo: Ako njega ne bo, ustavimo delo in gremo tja, kamor solnce zahaja.“

„Kje je to?“ je vprašal inženir, videč, da postaja siromak domač, zgovoren in zaupljiv.

„To je v pokrajinah kraj debelega morja, tam se ljudje preživljajo s kamenjem. Vlada je izprevidela, da na krševitih hercegovskih tleh ne zraste toliko, kolikor treba za življenje, pa je ukazala graditi velike kamenite trdnjave, vojašnice in stražarnice. Pri teh zgradbah je baje zaposleno na tisoče delavcev. Kdor hoče lomiti, obdelavati in donašati skalo, vsak si zasluži kruha. Gospodine Franjo, povej ti meni, ali se res nahaja v zemlji kamen, s katerim se lahko skuha kosilo? Slišal sem praviti, pa ne morem verjeti. Boga mi!“

„Istinabog, Ante! V nekaterih krajih se nahaja pod zemljo vse polno okamenelega lesa. Pri nas ga kopljejo in kurijo z njim.“

„Baš učeni so vaši ljudje,“ je pohvalil Bobojedac, naslonivši desno uho na ramo. „Pa tudi pri nas so navihani. Evo, to nedeljo je prišel v delavski tabor na Konj-planini človek, Vlah, ves razcapan, izbit in medel, kakor bi živel od samega suhega kruha in vodice hladne. Prišel je, kakor bi bil padel z neba, nihče ni vedel odkod. Ob vsakem boku je imel torbo. Jemal je iz torb majhna razpela in svete podobice ter jih prodajal za majhen denar. In pravil je Vlah, da so našli na Črni Gori v zemlji gorljiv kamen. In modri vladar one pokrajine je sklenil, kopati tisti kamen, kuriti z njim in

ga prodajati čez morje. Ker nima zadosti delavcev, jih vabi v svojo deželo, kjer jih hoče bogato plačati. Nekateri drvarji so verjeli, drugi so se muzali in so vprašali Vlaha, zakaj ima v torbi nove opanke. ‚Da jih obujem, kadar se razlezejo stare, ker mnogo sveta mi treba prehoditi s svojo robo,‘ je odgovoril. Samo eno uro se je mudil pri delavcih, potem jo je odkuril, tako da nihče ni vedel kam. To je bilo dopoldne. A popoldne so že prisopihali zaptije na Konj-planino izpraševat po Vlahu. Radi bi se bili seznanili z njim. Drvarji so vse lepo povedali in nekateri so trdili, da so Vlaha dvignile božje podobice v zrak ter ga odnesle preko Zeleboja in Kravanje.“

„Kaj misliš, Ante, da je bil tisti Vlah s podobicami kakšen ogleduh in šuntar?“

„Kaj pa drugega? Cemu pa je imel nove opanke v torbi? Nekje v planini je vrgel svete podobe v špiljo, si prebarval obraz, obul nove opanke in zbežal. Eto, gospodine Franjo, staviva — jaz stavim za svoj turban, ti pa za svojo tedensko plačo, da najdejo sčasoma v planinskih brezdnih cele oltarje božjih razpel in podob.“

Vilar se je čudil stvarem, ki se gode v njegovem okrožju. „In Atif Sarajlija — ali še sedi gori na tisti skali?“ je vprašal.

Bedni katolik je pritrknil z glavo. „Jok, ni ga več. Mera njegovih hudobij se je napolnila do vrha. Pravijo, da so mu dokazali njegovo lopovščino z orožjem in ga zašili. Jedva bo več vohunil po naših krajih.“

Vilar si ni mogel odoleti, da ne bi kaj pozvedel o Danici. „Ali si bil te dni v Mušićevem hanu?“ je vprašal, kažoč ravnodušnost.

Prekanjeni Bobojedac je precej uganil, kam meri ta radovednost. Segel je po globok vzdih in odgovoril je s hvalospevom: „Daj ti Bog milost svojo, gospodar ti naš, gospodine Franjo! Blagoslavljaj te do konca življenja, da bi doživel mnogo krepkih in učenih otrok! U, kakšna deklica je Danica, oprosti, da govorim o njej! Naj bo Vlahinja, a hvaliti jo moram. Kako tiha, vdana, pripravna za vsako delo in učena! Predvčerajšnjim sem bil v hanu z vso svojo bosotinjo. Morda sem letos poslednjikrat tovoril v mlin par ok koruze. S čim pa

naj kupujem žito, ko so mi prepovedali drva na planini! Gladovali bomo po zimi in umirali, ako se ne usmili dober človek moje drobne dečice. U-u! No da vidiš, gospodine Franjo, kako se je igrala Danica z mojo sirotinjo. Ko da je deset let stara, tako je sedela in se smejala z njimi v travi. Moja najmlajša dva je naučila jahati na mojem konju, najstarejšo hčerko mi je počesala in ji spletla kite. Uf, to je deklica!“

Inženir je bulil oči in poslušal, zadovoljen, da je vsaj nekaj slišal o Danici. Naposled je bogato obdaril možaka. „Kupi si kave in kruha za svojo bosotinjo,“ mu je rekel. Bobojedac se je tako privadil teh darov, da je pozno v noč čakal pri svoji sestri na dobrotnika, ako ga ni bil našel pri mostu. Postal je poštni sel med hanom ob Oskovi in mestom. Če je videl, da gospodin Franjo kaj odlaša ali mečka z nagrado, je zavzdihnil ter rekel, da zdaj ne ve, kdaj pojde zopet v Mušićev han, ker tam nima nobenega opravka. Vilar ga je razumel in mu je kupil poln meh koruze, da ima kaj opravka v Mušićevem mlinu.

Danici je postal Bobojedac najprijetnejši gost in naročnik. Ni trebalo baš njega, da se spomni gospodina Franja. Saj je mislila ves dan o svojem idealu moške popolnosti, ki gradi daleč za hribovjem most, in sama je ves dan gradila most do svoje sreče. Zamišljena je šivala novi gunjič, a delo ji ni šlo več tako hitro izpod rok. Mnogokrat ji obstane roka, skoraj dih ji zastane, oči se upro v kaj nevažnega na tleh, zastrme v bilko slame ali v kupček pepela, v lonček za kavo ali v neumiti findjan, ob katerem pipajo odebelele muhe; nepremično sedi, kakor bi spala, tako tihe so sanje njene sreče. Vazku se je sčasoma zdelo čudno, da so njeni presledki v vezenju tako pogosti in dolgi, zato jo je večkrat pokregal in izpodbudil k delu, češ: Gospodin Franjo se povrne, in gunjič še ne bo dodelan. Vzneseno ime gospodina Franja, neizbrisno zadolbeno v njeno srce, jo vselej predrami in iznova sladko pretrese. On ji bo stal vedno na strani in tudi brata ji reši iz ječe. Tiste dni se ji je v ljubezenskih sanjah rodila prečudna misel, ki jo je začela precej izvrševati. Iz obeh oprsnih delov gunjiča je populila toliko všitih

cvetic in metuljev, da je dobila prostora za novo tvorbo: na prazno mesto je začela všivati na levo, na srčno stran nekoliko razkoračenega mladeniča, ki drži v iztegnjeni desnici rdečkasto-rumeno jabolko, na drugo stran pa lepo deklico, ki izteguje roki proti onemu jabolku. Morda bi se namrdnil ostroumen kritičar, kakšen Dalajlama učenosti — Bože, kako mnogo se jih je zaredilo dandanes na svetu! — morda bi trdil takšen nezadovoljnež, da je nova tvorba pokvarila estetski okus in užitek, no umetnica je tako hotela. Niza Danica nit k niti, jih ureja po svojem bistrem razumu ter neprestano misli o njem, kako gleda nanjo, ji ponudi usodni sad, jo prime za roko in kako je bila z njim pri slovesu. Solze ginjenosti se ji nabirajo v očeh, pa ona jih zadržuje, da bi jih ne videl Vazko. Včasi zbeži v navalu sladkih občutkov od brbljavega dečka, steče k Oskovi, sede kraj mlina na skalo in gleda v šumeče pene, zlateče se v solnčnih žarkih. Nič ne ve in ne hotela bi verjeti, da so modrijani proglasili vsako ljubezen, pa naj traja še tako dolgo, za pozlačeno peno. Ko se vrne naposled vsa zamišljena v han, jo izprašuje umni in vse raziskujoči Vazko: „Kaj iščeš štiriperesno deteljico, kaj-li? Ali šteješ stopinje, ki jih je naredil todi gospodin Franjo?“

Kadar pride Bobojedac, se njena pazljivost prevrne nanj. Večkrat gre krog njega: zdaj se skloni po čibuk, ki mu je padel na tla, zdaj pobere suhljad, ki se mu valja pri opankah, ali findjan, ki ga je pozabila na klopi, celo s cunjo pride brisat klop, kjer sedi imenitni mož, kar se sicer nikdar ni zgodilo, ker ni bilo v navadi. Nastavlja uho in utripajočega srca pričakuje, da zine možak in izpusti rešilno besedo. Toda ta le počasi pripoveduje, kaj je v mestu novega. „Oni most, čigar zgradbo je poveril carski general našemu želirju, bo takšen, da mu ga ni para daleč naokoli.“ Tako konča po priliki in s tem zadene v živo pri Danici. Zdaj ve, da še živi njen ljubimec. Njena lica zagore. Prinese lonček kave in napolni findjan. Bobojedcu se zazdi seja na klopi nepripravna, zato zdrkne na tla, počene na peti. Pomalem odsrkava gosto črnino, z dlanjo si briše brk in vljudno ter grozno obenem se mu bliska izpod

nasršenih obrvi. Kuj železo, dokler je vroče — si misli in še pritakne besedo, s katero vkuje gospodina Franja v zvezde. Še en findjan kave dobi, na kar obmolkne, ker ognja noče gasiti s slamo. Vazko cepi na oglu drva za zimo in posluša. Tisti most ga začne zanimati. Ker Ante ne da več besede od sebe, ga vpraša: „Ej, Ante, bo li oni most takšen, kakršen je mostarski, ki je naslikan v Daničini knjigi?“ „Ne vem, kakšen je mostarski, a jalski bo lep in za večnost. Učen je gospodin Franjo, sicer bi ga ne klical carski general k sebi,“ odgovori bedni katolik, pokima z glavo, natrpa čibuk in poškili po tretjem findjanu, ki se mu še tudi napolni. Vazku zaroji misel o osvoboditvi Mušića in Jovice. Na primerno vprašanje dobi zatrditev, da gospodin Franjo gotovo osvobodi oba, a treba čakati, ker gospoda so kasna. „Gospodin želir bi precej pomogel, on hitro vidi in precej ve, kaj je prav, toda sodnik počasno gleda v pisanje.“ Deček pritrkne z glavo in z jezika mu zdrkne kletvina, grozeča sodnikovemu svetcu z neko neslanostjo. Pazna deklica nažge Bobojedcu duhan, potem sede, vzame gunjič v roki in z iglo snuje od naličnе strani do narobne in obratno. Ante gleda z levim očesom na tvorbo, vidi v obrisih razkoračenega možica z jabolkom v roki, prisrkne kave, potegne iz čibuka ter pljune, hvaleč Boga, da je poslal poštenega in učenega gospodina Franja v Bosno. Ko se naposled dvigne ter misli, obotavljajoč se, plačati kavo, zve, da mu je odpuščen ves dolg. I Danica ume biti darežljiva, dasi je silno uboga. Prekanjen nasmeh mu izpreleti lice, ker z vsem je zadovoljen, posebno z odpuščanjem dolgov. In pobožno zamrmlja v svoj brk: „Bedi je vsak dolžan. Dal Bog, da bi nam bili tudi pred prestolom božje milosti tako lahko odpuščeni naši dolgovi!“ Potem gre, da sede na konjiča, ki neprivezan dremlje pred hanom. Danica gre za njim. Bobojedac se skobali na suhega in mrtvičnega trpina, v katerem pod takšno težo nekaj zabrboče, kakor bi se cvrli ocvirki v ponvi. Ko ga okorni in zatepeni jezdec prvikrat dregne z železnim stremenom v trebuh, se žival predrami in izpregleda; ko ga buhne drugič, pomiga z glavo in repom, a premakne se še le tedaj, ko začuti šibo na vratu. Bedni katolik se še le sedaj spomni, kaj

mu je naročil gospodin Franjo. Glavo okrene proti deklici in zroč nanjo z levim očesom, reče: „Pozdravlja te želir z jalskega mostu,“ — a sam zase zvijačno pristavi: ‚Žvižgati treba in ovce gredo za pastirjem.‘ Tudi Danica pošlje pozdrav gospodinu Franju. In dolgo gleda za počasnim jezdecem, ki je tako srečen, da bo že jutri videl onega, čigar podobo bo do konca življenja nosila pod svojim gunjičem.

Ob večerih, ki so postajali že dolgi in hladni, čepi Danica sama zase pred Drljačkino hišo, stiska roki pod gunjič ter gleda v mirno nočno globino, vso polno svežosti in dišav. V temnih obrisih stoje pred hišo pritlikave češplje; skozi njih šibke in ogoljene veje se rišejo tršasti hrasti velikani kakor mrki stražniki planine; za njimi se v neprodirni temi spaja Zeleboj s Kravanjo. Dočim že gluha noč ziblje zemljo in vleče od nekod tanke meglice, da pokrije z njimi hrib in plan, je na nebu še vse svetlo. Belkaste lise večernega sijaja se razlivajo po vsem nebosklonu, kakor bi zapad podajal vzhodu roko, in v bledi nebesni svetlobi so razstlani višnjevkasti oblaki, kakor otoki po dalmatinskem morju. In tam na severnem kraju leži velik otok, podoben onemu prostranemu cesarstvu, katero je videla Danica z vsemi njegovimi gorami, rekami in mesti narisano v svoji šolski knjigi. ‚Bog ve, iz katere pokrajine tega silnega cesarstva je prišel oni, ki se ga je tako močno oklenila moja misel,‘ — premišljuje deklica, vsa zatopljena v svojo srečo. Vsenaokrog sama tihota, le sova zdajpazdaj tužno zaskovika v planini, kakor bi zajavkala gorska vila pod udarci gozdnega škrata. Takšno vpitje, hripenje in grgotanje je Danica slišala v Hercegovini, ko so Turki morili ujete vstaše.

Preteklost in sedanjost sta se zlili v njeni obrazotvornosti. Kakor je bila prva ob vstaji in po smrti staršev grenka in prazna, tako je druga sladka in bogata. Poprej je lazila po temi, zdaj ji sveti mogočna luč na praznik življenja. Kakor otrok, ki jemlje iz stavbne skrinjice kocke in gradi z njimi veličastne hiše, cerkve in gradove, jih podira, vse križem razmetava in zopet postavlja, tako je delovala njena domišljija: ustvarjala je čudežne svetove, kjer več ne vladajo naravni zakoni,

kjer se izpolni vsaka želja in vsako hrepenenje, kjer nimata moči ne snov ne sovražnost in se izvrši vse, karkoli je jedva slutila duša, ko je bila še vsa vkovana v bedno telesnost. Prej je mnogo mislila o Jovici, kadar je bil odsoten, a zdaj je skoraj pozabila nanj, tako mogočno je priplaval na površje njenih občutkov gospodin Franjo: polastil se je vsega občutljivega ustroja njene notranjosti. Nekdaj je ljubila brata, oboževala je njegov nravni heroizem, njegovo moško odločnost, celo njegovo prezirno in asketsko vedenje napram ženstvu, sedaj je njeno srce ohladnelo, njeno uho je oglušelo zanj, nekako drobila se je njegova junaška postava, ker vso njeno domišljijo je zavzel gospodin Franjo: stopil je pred njo, ji zastrl oči, da so bile slepe za ves ostali svet. On je neomejeni gospodar njenih misli; kakor globoko zabirajoči plug po mehkem polju, tako pojde ljubezen do njega z njo do groba.

Večkrat je sklenila, da pojde z Bobojedcem v Tuzlo, ker hoče videti gospodina Franja, toda sramovala se je, razodeti takšno željo. In v sanjah se ji je prilaskala druga misel: sama gre pojoč preko hribov in dolin z neizrekljivim hrepenenjem v srcu; vsa trudna in onemogla od poti in duševne bolesti, zagleda pred seboj mesto s kupolo pravoslavne cerkve; v solncu se blešči zlati križ nad njo in v njegovi senci stoji mnogo belih minaretov; pri jalskem mostu zagleda gospodina Franja; poklekne predenj, oklene se njegovih kolen in doslej neznana blaženost se razlije po njenem bitju. Bedeč je zavrgla to misel: sramežljivost in strah pred samotno potjo sta jo odvračala od nje.

Treznejši je bil Vilar, ki je bil že precej davno okusil prvo ljubezen in je imel že vse jasno začrtano pred seboj in si zlatih gradov ni več stavil v oblake. Mislil je o Danici, kolikor se spodobi, toda njegov organizem ni bil tako uravnan, da bi bilo v njem v gotovih časih prostora samo za žensko. Sicer se ni povzpel na stališče takšnega asketa, kakršen je bil Jovica, ki je s svojo revolucionarno dušo preziral oba vladarja človeštva: feminizem in materialnost, a toliko se je nagibal na zdržljivo stran, da se je umel zatajevati tudi sredi najhujših ljubezenskih navalov. Toplo se

je spominjal Danice, toda v njegovi široki duši je ostalo še mnogo prostora za druge stvari. Imel je jasen pogled za vse, kar se godi krog njega, in voljo, ne zatisniti očesa, ako se godi krivica. V prejšnjih časih je bil tudi on nekaj cinika, ki je prisiljeno poslušal umazane pogovore v javnih lokalih in jim ni ugovarjal, ki je molče šel mimo krivice in je z žalostjo v srcu zatisnil oči, da bi je ne videl — ker se je takrat še sramoval svojih boljših občutkov. Bosenske razmere pa so mu odprle oči in tako gorostasne so se mu zdele, da je javno grajal vse, kar je bilo vredno graje. Mislil, govoril in delal je drugače nego oni na otoku, zato je veljal za neumestnega filantropa ne samo nadporočniku Buzdugi, ampak malone vsem, ki so hodili v kazino. Kakšno onemoglo rahločutnost bi mu bili še odpustili, dasi sami še tiste niso bili zmožni, ko pa so zapazili, da se je z njo priljubil nezadovoljnim ljudem, so začeli pikro gledati nanj ter mu podtikati nevarne zveze, o katerih nikdar mislil ni. Pod Konj-planino se je zameril orožnikom, za svojega bivanja v Tuzli pa tudi vojakom. To se je zgodilo zaradi majkine krave. S tem stopa novo bitje na pozorišče mojega romana in jaz mu rade volje odprem vrata v novo poglavje.

36.

Stara Grgićevka je imela v lesenem hlevu za hišo suho kravo, ki je imela dosti mleka, kadar je dobivala dobro krmo. Zadnje čase jo je zelo skrbelo, kaj bo s to ljubo živaljo. Pod turškim gospodarstvom jo je smela pasti po vseh rebrinah nad mestom, na te razsežne pašnike je takrat gonil živino vsak, kdor jo je imel. Pod avstrijsko vlado se je vse izpremenilo. Ta je darovala del teh pašnikov Sestram božjega usmiljenja, na drugem delu so se vežbali vojaki in nekaj so jih zagradili begi, ker jim je nova uprava naložila nanje davek. Majka ni vedela kje pasti. Nabirala je s snaho ob potih in njivah zelišč ter nosila domov. Pozimi je nameravala dati kravo na kmete k bratu v rejo. Bobojedac bi jo bil nagnal v hosto, kjer bi si po zgledu

njegovega konjeta sama iskala živeža. Morda je umna žival slutila svojo bodočnost, pa je hotela poizkusiti, kakšno je vlačuganje na svobodi, morda se ji je zasmilila majka, pa ji je hotela olajšati skrb za hrano in sama poskrbeti zanjo, verjetnejše je, da jo je spomnil prazni želodec na socialno vprašanje in jo pognal na težko pot s trebuhom za zeliščem; naj bo tako ali drugače, res pa je, da se je neko prekrasno noč izmuznila iz nezaprtega hleva, vohala po ulici gor-dol, mulila kraj potov in v dobri slutnji pribrkljala naposled pred kazino. Tu je dolgo opletala, veseleč se zvezd in druge nočne prirode ter gosposkega vonja, ki je prihajal s kazinskega vrta. In ni mogla odoleti vseobčemu hlepenju po čim večjem užitku: fini vonj, lasten vsem koritarjem in žlebarjem, ji je pokazal v zelenem plotu odprta vratca, skozi katera se je potisnila v črni greh. Ko je stala onkraj plota, je kolovratil po uglajeni poti sredi vrta poslednji pijani gost iz kazine. Zanj krava ‚haje i nehaje', ker mikale so jo boljše stvari. O, blagor mu, komur je dano, priti k polnemu koritu! Dotičnik je morda tako skromen in čednosten, da niti ne ve, kje je, no drugi, ki nismo tam, vemo, da je tam dobro, in vedela je tudi krava. Na vso sapo je šavsala in hlastala po sočnih rastlinicah, dokler se ni na vzhodu pokazala prva krpica dneva. Tedaj se je spomnila, da se spodobi, po slastnem telesnem uživanju zatopiti se v premišljevanja, za kar se ji je jutranje razpoloženje narave zdelo zelo primerno. Legla je na pot, kjer se čez dan in do pozne večerne ure šetajo tuzlanska gospoda. Spokojno prežvekujoč, je dolgo zrla na solnčni vzhod ter se čudila, kako iz malega zraste veliko. Prešerna radost se ji je razlivala iz polnega želodca na gobčne poteze. Nagledavši se naravnih navlak, se je poglobila v socialno vprašanje, ker nekaj mrvic tega velikega vprašanja se je bilo i njej, kakor vsem drugim stvarem, ki so obtežene z želodcem, zadolblo v možgane. Zakaj ni vedno tako, kakor je bilo nocoj! Toliko je dobrot na svetu in poštenemu bitju so zaprte! Zakaj ni svet tako ustvarjen, da bi nežno rastlinje samo frčalo v odprte gobce! Po tem pametnem vzdihu je začutila žejo, kakor jo začuti človek, kadar se je do

sitega najedel in namislil. In glej — v ta dobri čas se je zgodilo kakor v pravljici: jedva je poželela, že je stalo pred njo. Kraj poti so se šopirili krasni šopi pisane trave kimajoči pod srebrno roso. Šavsnila je po travi ter polizala z nje bisrno vlago. Tedaj pa jo je dohitela usoda maščevalka, ki stoji vedno v službi samopašnikov in okrutnikov. S ceste je stopil na vrt brkast vojak, za katerim je tovorilo pet Bošnjakov drva za kazinsko kuhinjo. Ko je brkič naletel na kravo, ovirajočo promet, se ni malo začudil; ko pa je zagledal vse polno svetločrnih mlincev na uglajeni poti, koder se šetajo gospoda in njegov gospodar stotnik Hvalibogovski, se je silno zgrozil in razsrdil. Izdrl je iz prvega tovora debel sklesek ter začel z njim udrihati po živali, kakor bi ji hotel zmleti kosti. Ko ji je odbil desni rog, je bolestno zamukala in vstala. Zdajci jo je spoznal prvi tovornik, naš znanec Ante Bobojedac. Zamahal je z rokama ter rahlo prijel vojaka za ramo, rekoč: „Oj brate mi po Bogu, gospodar ti naš, ne tolci, kakor se bije s tolkačem po kamenju na cesti! To je krava moje sestre Mare Grgićeve, bedne katoličanke. Vrt ima vrata zato, da se zapirajo. Da jih je snoči zaprl eden tvojih služabnikov, krava bi ne bila mogla grešiti,“ na kar je pritajeno in vščipljivo pripomnil drugi tovornik: „Gospoda in psi ne zapirajo vrat za seboj.“ To je vojaka še bolj razkačilo in zavpil je: „Zakaj imajo pa čuži vrata pri hlevu — a? Ušivci, cigani, puntarji! Vse postreliti!“ Bobojedac je preplašen skočil za dva koraka nazaj in vojak je iznova začel mlatiti po kravi. Prenehal je, ko je videl, da ji je prebil zadnjo nogo, ki jo je žival iztegnila otrplo in nerabno. Ta rabuka je privabila še dva vojaka, ki sta skočila iz kazine tovarišu na pomoč. Vsi trije so se uprli v žival ter jo zarinili na kazinsko kegljišče, kjer so jo privezali k ograji. Potem so stopili v krog na vojno posvetovanje.

„Za slano vodo drve ovce, za vodo gre mlin, za travo krava,“ je izpregovoril Bobojedac ter ponižno naklonil glavo. „Krava je nedolžna kakor pšenično zrno.“ Čez hip je zaprosil, naklonivši glavo na desno ramo: „Dajte jo nazaj, kaj naj počne moja sestra brez nje!“

In zopet čez hip je vzdihnil ter se zlagal: „Bedna katoličanka bo molila za vas, gospodarji vi naši.“

Vojno posvetovanje je bilo končano in prvi vojak je razglasil: „Hajdite, čuži, in poližite nesnago na poti, pa bo krava vaša.“

Tedaj je zakipelo v drugem tovorniku in zadrl se je: „Kaj — mi naj poližemo! Nismo lizali niti pod sultanom... Nismo vaši psi, tudi psi bi ne lizali!“ Ta moška beseda je prestrašila Bobojedca. ‚Dolg je tvoj jezik, prokleti Vlah, in zanj boš visel gotovo še na drevesu,‘ si je mislil.

Tovorniki so zmetali drva, pobrali borni izkupiček in odšli. Bobojedac je hitel k Grgićevim, da naznani nesrečo. Sestre ni dobil doma, ker pol ure je bila že z doma in je iskala kravo. Sporočil je Vilarju, ki se je pokazal na oknu, Daničin pozdrav, dasi tistikrat ni bil nič v mlinu, potem mu je povedal dogodek na kazinskem vrtu in ga prosil, naj on posreduje, da pride krava nazaj, ki itak ne bo za drugo nego za mesarja. Inženir je obljubil svojo pomoč, zaprl okno in se začel napravljati.

V tem je skrbna majka pretekla že celo mesto. Vse je preiskala. Naposled je zapazila sledove kravje poti, ki so kazali na kazinski vrt. Nič dobrega sluteč, je stopila vanj. Ostrmela je, ko je našla žival privezano s konopcem in tako razmrcvarjeno. Skočila je k njej in jo stokajoč hitela odvezavati. Tisti trenotek je stopil k njej brkasti vojak ter jo neprijazno prijel za rokav. „Premila majka, ta krava je zdaj naša, ker smo jo zaplenili na našem ozemlju. Plačala boš vojno odškodnino, ako jo hočeš vzeti nazaj. Razumela?“ Tako je v slabi srbohrvaščini govoril brkič in da bi majka bolje razbrala položaj, ji je pokazal deset prstov ter ji pred nosom posvaljkal s palcem in kazalcem češ: Plačala boš!

Kadar je trebalo plačati, majka niti najčistejše srbohrvaščine ni razumela, kaj še takšno žlobudranje. Ker ni mogla hitro razplesti vozla, je segla v nedrje po pipec, da kakor veliki Aleksander v škripcih prereže vozel. Pa vojak ni pustil. Prijel jo je od zadaj za krilo in jo s takšno močjo odtegnil od krave, da se je starka opotekla in povalila na grmiče odcvitajočih bigonij, pe-

lagonij in fuksij, ki so se šopirili pod kegljiščem. „Zulumćare švabski!“ je zakričala, pobirajoč svoje kosti in ko je bila prišla do sape.

Vojak se je iznova razsrdil, ker besedo švabski je smatral za razžaljenje časti, vrhutega mu je bilo žal pomandranih cvetic. „Marš vun, marš-marš!“ je zakričal, prijel starko za suhi tilnik, jo tiral k plotu, ki je tudi za kegljiščem ograjal vrt, in jo pahnil skozi vratca na pot. „Tukaj čakaj, kolovrat stari! Buta! Krava pride še le preko protokola in konaka v tvoj hlev — kadar plačaš globo.“ In je z zapahom zaprl vratca.

Majka ni vedela, kaj je protokol, a globa in konak sta ji bila znana. Vedoč, da je med njo in mučiteljem plot, preko katerega je ni mogel doseči, je zdajci vsa razkačena odprla zatvornico svojim psovkam. „Kaj, še globo naj plačam zato, da si mi ubil kravo? Čakaj, jastreb švabski, lopov, prašič mastni — zatožim te v konaku, pri carju častitem te bom tožila, da mi plačaš žival! S to desetorico nohtov se preživim jaz — dvignila je roki — a ti živiš s tujimi žulji, ciganče smrdljivo, gavran črni —“

Vojak psovk ni ostal dolžan. „Molči, brezzoba kuzla! Da znaš tako delati s svojimi nohti, kakor umeš z gobcem, sedem debelih krav bi ti stalo v zaprtem hlevu.“ Še drugih cvetk ji je nasul, vzraslih na vojaškem polju.

Ona za plotom je nadaljevala: „Ječa naj ti postane domača hiša, če jo še kdaj uvidiš, ti steklina švabska! Žena tvoja naj vso deco tvojo zapored poljublja na mrzle, posinjele ustnice, za kugo naj pocepa tvoja živina in sam crkni za plotom! Kolne naj te majka na tvoji smrtni postelji, očrni naj tvoj obraz liki gruda ledu, kosti naj ti gnijejo pri živem telesu in po smrti naj te izmeče zemlja volkovom v žretje!“ Žugala je majka s pestjo preko plota, iztegovala je vrat, da bi bolje videla nasilnika, iz oči ji je sršela strašna jeza.

Vojak ni dosti premišljeval o logiki njenih psovk. „Na tvojem jeziku bo še vrag brusil kremplje — koklja pijana!“ je zavpil in še več neslanosti ji je nametal. Končno se je spomnil, da z besedami ne pride na konec. Pobral je sklesek, s katerim je bil prej ob-

delaval kravo. Da bi dal duška svoji jezi in bi se pomirila Bosna, ga je vrgel proti starki. „Idi k vragu, rilec babji!“

Majka se je okretno ognila sklesku. Tedaj se je podrobneje zazrla v vojakov obraz: ves je bil črn in višnjev, živalske oči so se svetile, kakor bi vrag prežal iz najtemnejšega peklenskega kota. Šinila ji je v glavo misel, da se že vrši njeno prokletstvo. Zbežala je in kolikor so jo nesle noge, je tekla k Hrenu, ki je velik gospod in ji pomore do krave.

Hren si je z vodo izgrgraval usta in s ščetico snažil zobe, ko je starka planila predenj. Njene sicer tako mile oči so divje švigale, lične kosti so ji še bolj izstopile, na njeno znojno čelo se je tu in tam usul trdi češuljek sivih las, roki sta se ji vdrli v suhe prsi kakor kremplji v živi plen, njeno telo je drgetalo. Hren se je prestrašil te nenavadne prikazni.

„Kaj se je zgodilo, majka?“

V naglici je pravila, zadihajoč se in s tresočim glasom. „Pomozi mi, gospodar ti moj milostivi! Ako Boga poznaš, pomozi! Ti hodiš v konak, tvoja beseda mi privede kravo nazaj.“ Tako je končala vsa v solzah.

Hren se je razsrdil. Držeč v eni roki kozarec, v drugi ščetico, je zavpil: „Kam pa misliš, majka! Jaz naj se vtikam v vojaške stvari? To bi se mi utepalo! Ako so namlatili tvojo kravo, ki se je povsem neupravičeno zarila ponoči na kazinski vrt — dobro, a mene ne bodo mlatili, ker jim nočem po nepotrebnem nastaviti svojih kosti. Sicer pa — kultura, kultura! Kolikokrat sem te že učil, da ne smeš kar tako na vrat na nos vdirati v moje stanovanje. Treba lepo potrkati na vrata in čakati, da kdo reče: Herein ali pa noter! Takšna je pri nas olika in navada.“

„Pozabila sem, oprosti, gospodine!“ je zaihtela majka. Vse drugačnih besed je pričakovala.

„Takšna prideš in ob tako zgodnji uri, ko te nihče ni zval. Da te vidijo moji otroci, uroke bi dobili od tebe.“ Začel je zopet grgrati.

To glasno govorjenje je privabilo gospo Minko iz kuhinje. Tudi ona se je prestrašila starke. Obžalovala je njeno nesrečo, celo prebledela je. „Kako je to grdo,

trpinčiti ubogo žival!“ je mehko rekla. „Toliko so nagnali sem nemških vojakov, ki se ne marajo naučiti deželnega jezika —“

Tu je Hren zabrusil polna usta vode v kablič kraj umivalnika in z zlobno ironijo na obrazu je rekel nemški: „Prosim te, Minkec, ne čvekljaj takšnih budalosti v navzočnosti teh ljudi. I kaj pa ima opraviti deželni jezik s kravo? Tvoje besedičenje bi nama lahko škodovalo. Majki se prav godi. Že večkrat sem videl njeno kravo samo na izprehodu po mestu. Pomisli, kako bi bilo, ko bi se smele vse krave tako svobodno šetati po ulicah. Zapira naj jo, zato je tesar naredil vrata. Stari red mora izginiti in novi se mora uveljaviti, zlepa ali zgrda.“

„Kravi je zlomil nogo —“

„Ima še tri zdrave. Jaz hodim samo po dveh.“

„Rog ji je odbil —“

„Mleko ne teče iz roga.“

„Ali se ne spominjaš, Vinko, kako sva pred leti skupno čitala Stritarjeve pesmi, tiste lepe o Raji?

Mati, Turek je lisko ukral,
Ko sem jo v rebri pasla.
Kdo nam bo zdaj, ko jo je odgnal,
Mleka dajal in masla?

Takrat te je ganila tista mati, a danes si trd, neizprosen, mož jeklen —“

Hren je vrgel ščetico na umivalnik, pograbil brisalko in jezno je odgovoril, otirajoč si usta: „Pa naj Stritar danes napiše pesem o tej nesrečni majkini kravi, ako si upa. Avšica, vsaka reč ob svojem času! Zdaj veje drug veter, z njim moram frčati jaz, pa me zafrkavaj, kolikor ti drago.“ Osato je pogledal na majko, bacil brisalko na posteljo, stopil bliže k soprogi in nemški je nadaljeval: „Spravi mi starko za danes iz hiše, jutri pa zopet lahko pride, ko se pomiri in ne bo več toliko neplodnega jadikovanja. Zaradi ene krave naj bi imel sitnosti! Minkec, bodi mi oprezna ženica, saj poznaš tukajšnje razmere. Majki dovoli, da si na našem vrtu napuli pet ali šest rjuh trave — jesen je tukaj — nič ne ugovarjam. Vse naj poruje ali požanje. Drugega

ne morem storiti za kravo. Naj se zateče k svojemu gospodinu Franju, on se rad ukvarja z dobrotljivostjo. Pa se tudi lahko, ker je sam in naposled neodvisen od bosenskega kruha.“

Ko je majka zaslišala imenovati gospodina Franja, je dvignila glavo. „Da, gospodin Franjo je naša skala. On se jih ne boji,“ je viknila navdušeno in pikro obenem.

„Da, on jim pokaže,“ je patetično odgovoril Hren, ljubosumen na Vilarjevo svobodo.

Majka je vsa zasopla hitela domov. Vilar je bil že pripravljen na odhod. Majki je obljubil, da stori vse, kar je v njegovi moči. Tudi on se je spomnil Stritarjevih verzov in posmejal se je nečemu. Toda sklenil je pomagati, da ne porečejo Bošnjaki: Nova kultura je prišla in z njo nova nasilstva, pa ga ni bilo človeka, ki bi jih izkušal ublažiti. Gredoč po ozkem dvorišču, ni zapazil Bobojedca, ki je pred hlevom zajtrkoval čebulo in kruh, čepeč kraj svojega konjiča.

Še le pri vratih je zaslišal Bobojedčevo vzdihovanje: „Boga mi — mrzla zima stoji pred pragom — kaj bo, kaj bo? Gola je moja bosotinja — u-u!“

Okrenil se je in šel k siromaku.

„Otroci mi jokajo doma,“ je javknil bedni trgovec s carskim lesom.

„Naj jokajo, saj ti jih nisi učil,“ je malomarno odvrnil Vilar še vedno zamišljen v Stritarjevo lisko.

„Sami so se naučili, istinabog! O, velika je tvoja pamet, gospodine Franjo! Srečna je majka, ki te je nosila, in srečna je ženska, ki bo rodila od tebe. U-u!“

Vilar je natresel nekaj srebra predenj in mu naročil pozdrav za Danico. Bobojedac je z živahno kretnjo pobiral in mrmral nekaj o bednih katolikih in učenih ljudeh.

Majka je drobnela za Vilarjem, ki se je napotil na kazinski vrt. Ona je ostala na poti, boječ se razkačenega vojaka, on je šel naravnost h kegljišču. Ogledujoč pohabljeno žival, je zmajeval z glavo. Pristopil je brkasti vojak.

„Zakaj ste tako razmrcvarili žival? Ali se vam nič ni smilila?“ je vprašal Vilar v tonu dobrega in mirnega človeka, ki pričakuje dobroto od sobrata.

„Zgodilo se je mrhi po njenih zaslugah," je moško odgovoril brkič.

„Dajte kravo nazaj! Lepo napitnino dobite od mene in tudi škodo povrnem."

Vojak je pogledal v višek, kakor bi bila tam napisana lepa beseda napitnina. Pomislil je nekaj, ker močno mu je ugajala ponudba, toda kaj, ko je bilo prepozno. Potresel je z glavo kakor lisica pod nedosežnim grozdjem. „Ne morem, gospod! Krava stoji že v jutranjem raportu prijavljena kot plen. In kar je priplenjeno, denejo naš poveljnik gospod stotnik Hvalibogovski vse na protokol. Ob osmih bodo vstali, ob devetih pridejo sem pogledat. Kar zaukažejo gospod stotnik, to se mora zgoditi, pa je amen besedi." Zasukal se je na peti in je odšel v kazino.

Vilar je šel k Jali, da se prepriča, napreduje li delo po njegovih odredbah. Ob desetih je stal že pred stotnikom Hvalibogovskim, da poravna kravjo afêro. Hvalibogovski se je šetal po pisarni od Bema do Kosciuszka in premišljeval o tajnem ukazu, ki je prišel od sarajevskega vojnega kora, in je iznova zabičal vsem poveljnikom vojaških krdel ter vsem načelnikom vojaških gosposk, naj skrajno previdno pazijo na vsako sumljivo gibanje v ljudstvu in naj vsak nered, ki bi mogel kaliti mir v zasedenih deželah, nemudoma naznanijo kornemu poveljstvu, ki razpolaga z zadostno vojaško silo in hoče v kalu zadušiti vsak odpor ter precej skraja zavdati strah nezadovoljnim elementom. Stotniku so v glavi zamrleli različni položaji, v katere bi lahko prišla tuzlanska vojaška sila, ko bi se v tem ali onem delu okraja pojavil upor. Za vsak slučaj je imel primerne ukrepe, o katerih bi poročal generalu. Tisti hip, ko je vstopil Vilar, je začel v mislih ponavljati svoje vojne načrte. Moten je bil in to mu ni bilo prav. Ker je bil pa inženir zaradi mostu generalov zaupnik, mu je po prijaznem pozdravu ponudil stol ter ga vprašal, kaj je povzročilo čast, ki ga je doletela z njegovim posetom.

„Malenkostna stvar me je privedla k vam, gospod stotnik," je rekel Vilar s priljudnim in samozavestnim nasmehom, kakor bi sedel v prijateljevi sobi. „Moji

gospodinji je nocoj to noč ušla krava. Že ni bila dobro privezana, ali Bog ve kaj —“

„O, glejte no, gospod inženir! Čujmo in strmimo! Iz vaše hiše je prišla dragocena priza na naš vrt?“ Hadžirumba se je spomnil, da nima pred seboj samo inženirja, ampak tudi mladega rezervnega poročnika, v čigar neizkušenost in samoljubnost mora podregati z nasmešljivo besedo. Vilarju se je zdela ta beseda cinična in ga je nekoliko zmedla.

„Krava je zašla na kazinski vrt —“

„Nihče ne sme zaiti na kriva pota. Tega smo se učili že v prvem katekizmu.“

„Lastnica krave je siromašna, siromašna majka —“

„Vsi smo siromaki in bedni hudiči na svetu,“ je vzdihnil Hvalibogovski in pokimal. „Dosti bi imel opravka, kdor bi hotel vsem ustreči. Še Bog ne more.“

„Poštena, zanesljiva ženska je moja gospodinja in nazaj bi rada dobila svojo žival.“

„Umevno, umevno. Zanesljiva pa ni, ker je tako grdo okregala našega vojaka, ki je storil samo svojo dolžnost. Kako se imenuje vaša gospodinja?“

„Mara Grgićeva. V Saparijevi ulici ima majhno hišico in to kravo, drugega pa nič. Zato bi vas prosil —“

„To ime mi je že znano,“ je rekel stotnik ter stopil k pultu, kjer je na papirno podlago nekaj zabeležil. Vilar je vstal. Nič dobrega ni pričakoval od tega trdosrčnega človeka, ki se je, položivši desnico v levo dlan, po strani postavil predenj ter mu govoril čez ramo, strmeč v poljskega generala na steni: „Vaša Mara Grgićeva ni poštena. Spominjam se je, da je lani stanoval pri njej uradnik. Plačeval ji je mesečnih 6 gold. za sobo, a ona je davčni oblasti napovedala samo 5 gold., ker je ta znesek še prost davka, oni prvi pa ne. Še uradniku je prigovarjala, naj napove nižji znesek. To ni pošteno, takšnim ljudem ne smemo dajati potuhe. Kam pa pridemo, ako bo vsak utajil svoj zaslužek in dohodek? Tukajšnji ljudje niso disciplinirani, pod sultanom je delal vsak, kar je hotel. Čakajte — še nekaj — vse se mi zdi —“ Hvalibogovski je stopil k omari in izvlekel iz nje črn sešitek; obrnil je nekaj listov in zdajci je ves vztrepetal ter se pošibil v kolenih. „Je že res!“ je

vzkliknil in izobrazil grozo na obličju. „Glejte, vaša gospodinja se nahaja v moji črni knjigi med tistimi hišnimi posestniki, ki lani, ko smo obhajali svoj praznik, ni marala obesiti naše zastave na svojo hišo, čeprav so ji zastavo poslali iz konaka. O, ta pa ni zanesljiva, gospod inženir! Naš poklic je, da privadimo te ljudi z železno roko discipline in našega reda.“

Skraja so se vse Vilarjeve lične črte združile v lahen nasmeh, poln milobe, saj je nastopil v poslu ponižno vdanega prosilca; ko pa je slišal o majkinih prestopkih, je dvignil obrvi ter se zagledal v potlačeni in razdrti nos generala Bema, pri čemer so se odkodersibodi prikradle neke satirske poteze v njegov nasmeh, ki so še narastle pri poslednjih stotnikovih besedah, zakaj spomnile so ga korejskih porcelanastih klobukov, ki bi jih bil dični Hadžirumba rad nataknil tudi Slovencem.

„Nu, gospod stotnik,“ je zaprosil, naklonivši glavo, „kršila se je disciplina, rad priznavam, toda vse to je opravičljivo pri teh ljudeh, ki ne tiče še v naši kulturi.“

Hvalibogovski, ki je bil zapazil ves satirski zasmeh Vilarjev, se je z vsem telesom okrenil k njemu ter zastrmel v njegove oči. „Gospod inženir, vi me ne bodete učili, kaj je tu opravičeno, kaj ne.“

„Gotovo ne, gospod stotnik,“ je pohitel oni malo razkačen. „Toda pomislite, prosim, kdo naj zdaj daja majki mleka in masla?“

„Kdor hoče. Jaz ne morem in vi tudi ne. To se pravi: vi ji lahko kupujete oboje, ker ste dober človek.“ Samo zlobo in ironijo je kazal stotnikov obraz in pogled.

„Rad bi nosil do konca dni zavest dobrote v sebi, pa naj me zaradi tega zasmehuje, kdor more.“

Hvalibogovski se je sklonil bliže k Vilarju. Oduren in hreščav je bil njegov glas. „Dajte si dopovedati, gospod inženir, da vi ne veste, s kakšnimi zanikarnimi ljudmi imamo tukaj opravka. Vi jih ne poznate do dna, ker ste kratek čas tukaj, a mi smo jim preiskali obisti in vemo, kaj je notri: samo sovraštvo do nas in pohlepnost po izkoriščanju vojakov in uradnikov. Za zgled naj vam bo vaša „poštena“ majka.“

„Njena kazen bo za njeno siromaštvo itak velika, ker dobi kravo vso pohabljeno nazaj.“

„Dobi jo nazaj, kakršna je. Nismo razbojniki, da bi siloma jemali komu. Žival je prišla sama in dosti nam je naredila škode. Popoldne napravim opis kaznivega dejanja, da ostane črno na belem, kaj se je zgodilo. Brez globe je ne vrnemo. Naš vrtni zaklad potrebuje prispevkov. Vi ne veste, koliko mi da vrt posla, skrbi in stroškov. Sam sebe mora živiti, od erarja ne dobi ničesar. To je cvetlični in zabavni vrt za našo gospodo, ne pa za krave. Zato treba kaznovati vašo gospodinjo, da bo drugim za strašilo. Naj se drugi zgledujejo ob tem slučaju, globa naj ostraši vsakega, kdor bi hotel goniti živino na naš svet. In protokol je tudi potreben, da imam kaj v rokah“ — stotnik je s prsti desnice potrkal v odprto levo dlan — „protokol, protokol, to je tista reč, ki me krije, ko bi mi kdo očital nepravilnost ali pa takozvane atrocités. Tu mora biti človek za vsak slučaj pripravljen, tu veje drugačen veter nego onkraj Save. Nevarno je tukaj in pozebe človek, ako ne stopi v zatišje. Vi ste dobra duša, gospodine Franjo, vijolici bi vas primerjal, ki prikrita v samoti razširja dobrodejni duh krog sebe, toda pazite, da ne pozebete v viharjih, ki prihrume morda še to zimo. Glejte“ — stotnik je s prstom pokazal na mizo, kjer je razgrnjen ležal korni ukaz — „glejte, ravno danes sem prejel iz Sarajeva nekaj prav zanimivega in sumljivega, nekaj, kar vtepava načelnikom in predstojnikom največjo previdnost in opreznost. Intencije visokega kornega poveljstva — no reč je strogo tajna —“ Hvalibogovski se je skrčil, kakor bi moral pod pezo tajnega ukaza pasti na kup; dvignil je roki, češ: Naj se zgodi volja božja! — in ves seseden stopil k mizi, hoteč se iznebiti nesimpatičnega posetnika.

Vilar je stopil za njim. „Povejte mi, gospod stotnik, globo, jaz jo plačam.“

Hvalibogovski se je razmahoma okrenil k njemu. „Nikarte, nikarte! Kaj koristi globa, ki jo naložimo in sami odrajtamo. S tem pljujemo v lastno skledo. Kazen naj bo občutljiva ali pa naj je ne bo. Vi ste vendar član naše družbe, ki je prevzela nalogo, da pokori te ljudi —“

„A uničevati jih ne smemo. Tem ubogim ljudem treba prizanašati, gojiti jih treba, da se rede in da

jih potem laže strižemo," je rekel Vilar. Zašel je v zbadljiv ton.

„Čutijo naj našo premoč, zato niti ena naša odredba ne sme biti takšna, da se ji lahko ognejo brez škode. Ako Mara Grgićeva ne more plačati globe, prodamo njeno kravo in stvar je poravnana."

„Onda bi ji jaz moral kupiti drugo in boljšo, prej bi ne imel miru."

Stotnik se je odurno posmejal. „Vi ste nepoboljšljiv filantrop. Vedite pa, da se naša situacija od dne do dne hujša. Naša odgovornost je velika. Vsa Evropa gleda na nas, kako vršimo prevzeto nalogo. Nič mlečne filantropije, prav nič. Zdaj treba napeti drugačne strune."

Vilar se je prestrašil tega krutega človeka. „Torej nič filantropije? Onda vem, da sem prišel zaman prosit."

„Zaman, zaman. Vedite pa tudi, da kdor ni z nami, je proti nam. Iztreznite se in ne vmešavajte se v posle, ki vam nič mar niso."

„Klanjam se, gospod stotnik!" je glasno in zadirčno govoril Vilar, vrteč čepico v roki, pomikajoč se vznic proti durim in zroč na Bemov nos. „Klanjam se!" je ponovil, kakor bi hotel reči: Nisem voljan poslušati vaših propovedi!

Ko je drugi dan majka iz konaka dobila ukaz, naj plača naloženo globo, je Vilar sam šel v konak, sam odštel denar, hoteč strmečim in muzajočim se uradnikom pokazati, da ga nič ne peče, ako ga tuzlanska gospoda zasmehujejo zaradi človekoljubnosti.

37.

In tuzlanska družba ga je zasmehovala, kakor se spodobi človeku, kateri ima svoje nazore različne od onih, ki so običajni v družbi, smatrajoči se za krotilko premaganega ljudstva. Šla je mimo njega bobnečih korakov in on ni hotel z njo. Njena oholost mu je izpodjedla zaupanje vanjo in podpalila njegovo gorečnost za revne ljudi. Kmalu je opazil, da ga kazinski ljudje ne marajo, da jim velja za mehkužnega idealista, da gle-

dajo po strani, se muzajo pred njim, se mu smejejo za hrbtom in ga obrekujejo. Nekateri so mu zavidali za njegovo neodvisnost, drugi za njegovo znanje, tretji so ga sovražili, ker se je začel ogibati kazine, tega središča tuzlanskega življenja in nove kulture, četrti niso mogli umeti, kako se more inteligenten človek bratiti s čuži, posedati po hanih in poslušati dolgočasne guslarje. Vilar se je namreč vsako popoldne zatekel v okolico, dočim je „kulturni otok“ v kazini in pri Agularju igral karte in na biljardu. Obhodil je vse hribe na severu in na jugu mesta, spoznal je vse poti in stezice, v vsakem hanu se je ustavil. Zelo se mu je priljubilo to samevanje, združeno s hojo. Narava si je že nadela svojo koketno jesensko obleko, že se je začela spogledovati s svojo dozdevno smrtjo, povsod je kazala neko omamljenost kakor dotekajoča ura. Jesenski podleski so bili že docveli, po kamenju so se kakor srebro svetili slinasti polžji sledovi, goste pajčevine so omreževale vršiče mladih smrečic, solnčni žarki so se onemogli lili na zemljo: babje leto je nežno vspavalo mehko stvarstvo. Zamišljen je korakal Vilar med raznobojnim listjičem, pripravljajočim se na pogin. In zdelo se mu je, da nikdar ni v tako dobri družbi kakor takrat, kadar je sam. Kolikorkoli je imel na svetu prijateljev, z vsemi se je pomenkoval v samoti brez strahu, da bi se komu zameril in bi od tega trpela čast; in sovražnikov mu ni trebalo poslušati. Spoznal je, kako lahko postane človek razposajeno vesel, kadar je sam. Polasti se ga široka prešernost, kateri da naposled na vse grlo duška v prešerni pesmi daljne domovine ali pa v glasni deklamaciji lepo zaokroženih verzov, ki so se v deških letih za veke zadolbli v spomin. S svoje poti je videl v daljavi zelene kope Majevice in Čaklavice-planine, lesketajoče se v motnih solnčnih žarkih. In zamikalo ga je tja. Najel si je pri Bošnjaku osedlanega konjiča, ki ga je zanesel v temne doline in na svetle, okrogle vrhove, od koder je gledal v rodovitno Posavino. Oni v mestu so se škodoželjno rogali, rekoč: Le počakajte, sreča se na samotni poti z groznim hajduškim pogledom in nikdar več se ne bo upal v planino. Toda Vilar nikdar ni srečal sumljivega človeka: bodisi, da se haj-

duki niso skrivali v tistih krajih, bodisi, da so poznali dobroto gospodina Franja in so se mu ogibali.

General ga je večkrat vabil, naj pride v kazino. Izgovarjal se je, da mu škoduje tobačni dim, v resnici pa mu je tako omrzela tuzlanska družba, da ni hotel imeti z njo nobenih stikov več. Opoldne je kosil pri Agularju, zvečer pa mu je majka prinašala večerjo domov. Dolgo v noč je sedel pri knjigah. Delo pri mostu, izprehodi in knjige, ta modra razvrstitev telesnega in duševnega dela bi bila odvračala od njegovega samotarstva morečo dolgočasnost, dolgo bi bil izhajal brez družbe na otoku, a njeno življenje je bilo tako mnogostransko, da ga je moralo tu in tam pritegniti v svoj kolobar, njen vpliv je bil tako močan, da se mu ni mogel povsem odtegniti. Ta gospoda je bila nasilna, kolikor se ji je zljubilo, ničemna, kolikor je mogla biti, trda, odločna in brezsrčna. Ohola in mogočna si je lastila pravice do vsakega človeka in zahtevala je, da se ji v nekem oziru in v gotovih slučajih pokori tudi Vilar.

Ves čas svojega bivanja v Tuzli je bil samo dvakrat pri Hrenovih in enkrat je posetil Bajićeve in še tistikrat si je poset pri Bajićevih uredil tako, da ni dobil doma Ljubice in Katice. Zato sta na ulici obe odzdravljali njegovim pozdravom hladno, zvisoka, stisnjenih ustnic. Ob deževnih dneh je hodil popoldne v kavarno in tam je sedel k Bajiću. Toda ta je postal malobeseden in razdražen ljudomrzec, takšen, da iz njega ni bilo mogoče spraviti besede. Očividno je kazal, kako ga peče ženina nezvestoba in da ga je sram.

Nekoč, sredi vinotoka, je srečal na čaršiji Bajićevo mater. Poljubil ji je roko. „Veste, gospod inženir, da smo onstran Save, ne hotela bi, da mi na ulici poljubite roko," je veselo zasvirala, „toda tukaj naj se zgledujejo Turki, kako treba ravnati s pošteno žensko. S tem stopam tudi jaz s kulturonosci." Potem ga je pokarala, da je zgrešil pot v njeno hišo, hkratu ga je opravičila z žalostnimi razmerami v tej hiši in z njegovimi obilnimi posli. Opozorila ga je na tuzlansko gospodo, kako jih je razdražil. „Prav se je zgodilo mogočnemu Buzdugi," je nadaljevala. „Silno se je osmešil.

Pa glejte, kakšni so ti ljudje! Vi ste vendar pošteno nastavili svoje prsi, a s tem niste želi njih priznanja. Pravzaprav je Samojlo v takšne škripce spravil nadporočnika, a žid je dobrotnik in krmilec, zato on ni kriv, ampak vi ste krivi. Vi ste zadali globoko rano njih samoljubnosti. Sicer so polni razvratnosti, a svojo takozvano čast morajo imeti, da se igrajo z njo. Vedno se še smejem tistemu dvoboju in blagrujem vas, posebno pa še zaradi Grgićeve krave. Vi ste doživeli tukaj razburjene ure, a tudi pri nas ni prijetno."

„Kaj dela Bajić, kaj njegova mlada ženka?" je vprašal Vilar, ko se mu je pokazalo, da se to vprašanje ne bo zdelo neskromno, ne brezobzirno.

Gospejin obraz se je zasenčil, bolest je zatrepetala na njem. „S tem zakonom si je Saša nakopal žveplo in ogenj na glavo. Upala sem, da bo bolje, kadar ji gre izpred oči oni grdi židovski malik, pa še huje je. Kako se le more zakonska ženska tako zatelebati v tujega človeka? Saša se ji prilizuje, na rokah bi jo nosil, a ona kar očividno kaže, kako malo ga mara. Poprej je skrivala svoje pregrešno razmerje, hlinila se je, a zdaj se ga nič več ne sramuje. Veste, da govori s sestro vedno le madžarski, to je jezik, ki ga Saša slišati ne more. Kar pri mizi se tako pogovarjata in večkrat sem že slišala, da se pomenkujeta o onem zapeljivcu v Banjaluki. Kakor bi namenoma hotela žaliti mojega sina. In Ljubica dobiva skrivoma pisma iz Banjaluke — dobro vem. S povešeno glavo mi hodi Saša cele popoldneve po polju, kakor bi štel repo in korenje. Zahvalite Boga, da se niste navezali na Katico. Ta ne bo nič boljša."

Vilar je majal z glavo, češ: hudo je in pomoči ne vem nobene. In oprezno je dejal: „Gospod Bajić naj bi izpregovoril z njo in naj bi ji povedal —"

„Kaj? Ali naj ji reče: Bodi samo moja, če ne, te ustrelim."

„O ne, tako grozovit nisem, milostiva."

„Korobač naj bi vzel in jo pretepel. Turek pravi, da treba ženo, otroke in psa biti in rediti."

„Ne, tudi tako ne. To bi mu nič ne hasnilo. Kratko malo naj bi ji rekel: Veš kaj, ljuba, midva se

ne ujemava, ti ne maraš več zame, samo življenje mi greniš, povrni se torej k svojemu očetu.“

„Onda bi šla v Banjaluko.“

„Naj gre.“

„Bog naredi že konec tem neznosnim razmeram — tako ali tako!“ je vzdihnila gospa in solza ji je zdrknila po velem licu.

Vilar je v svoji notranjosti triumfiral, da se ni navezal na Katico. ‚Boljša ne bo, nego je njena sestra,‘ mu je govorilo nekaj, kadar se je spomnil gospice. Vedel je, kar je moral videti tudi slepec, namreč da je bil zakon pri Ljubici samo okvir za izlete, flirt in zabavo, neka forma za lahkomiselno življenje. Slišal in čital je o takšnih zakonih, videl je že ženske, ki so se spotaknile na zakoniti poti in so teptale rodbinski ugled. Vseh vprek ni obsojal, ker je vedel, da ne more ne ženska ne moški pred vstopom v zakon pogledati v vse kote tuje hiše, ne more razbrati vseh gubic tujega srca. Za nekatere je imel svojo utemeljeno opravičbo, za Ljubico je ni mogel najti. Naj je presodil zadevo s te ali one strani, vedno je Bajić duševno in telesno nadkriljeval pl. Pesterja. Za načelnika je govorilo samo njegovo višje dostojanstvo in bogastvo, stvari, ki nimajo za tako nravno urejenega človeka, kakor je bil Vilar, nobene cene.

Prve dni novembra je dogradil most in prejel generalovo pohvalo. Njegovo slovo od Tuzle je bilo kratko. Posetil je Hrenove in Bajićeve, drugod se ni pokazal. Tako na tihem in skrivaj se je odpeljal, da so po pravici govorila tuzlanska gospoda, da ga je vzela noč in megla. Zgodaj v jutro je ukazal zapreči voz, ki je prejšnji večer prišel izpod Konj-planine. Za voznika ni bil več Marko Krpica, ampak bivši kuhar Mrkezkov Janez od Sv. Frančiška v Savinjski dolini. Vilar se je obveselil Gorogranca: imel bo na potu za tovariša Slovenca, s katerim se lahko pomeni kaj. Bilo je pusto jesensko jutro. Od mraka, ki je ležal po dolinah, je človeku mrlelo pred očmi, po nižjih hribih so se plazile lahne meglice, najvišji vrh je zastirala težka megla, kakor bi si bil nadel siv turban. ‚V sredini tihe gozdne prirode bom preživel zimo ter skrbel za delavce,‘ je

premišljeval, sedeč na vozu. ‚Morda ne potečejo tedni mirno, a vsekakor je tam prijetneje nego v mestu pri brezsrčni družbi. Zadnje tedne sem nekako otrpnil za vse, kar se godi na otoku. Gotovo izvirajo od tam tudi koristni poizkusi, poštena stremljenja, dobra volja, toda vse to utone v krivicah teh krutih ljudi. Čemu imajo Jovico toliko časa zaprtega, čeprav so prepričani o njegovi nedolžnosti!‘ Obžaloval je, da njegovo pričevanje ni osvobodilo Miloševića, kar je obetal Danici. V Tuzli je bil parkrat sklenil, da sede na konja in pojezdi pod Konj-planino ter izpregovori z deklico, toda okolnost, da ni mogel rešiti njenega brata, ga je zadrževala od izleta. „Še to zimo se hočem ruvati z Bierkopfom — tako je nadaljeval svoje misli — potem pa hajdi dalje v svet! In Danica pojde z menoj. Tukaj me bodo zasmehovali, da vzamem preprosto deklico, pa ona ni iz takozvanega nizkega rodu, saj je hčerka hercegovskega vojvode. Njenega očeta ni imenoval ne cesar ne sultan za vojvodo, narod ga je dvignil na ščit, ko je bil spoznal njegovo silno dušo in plemenito ter požrtvovalno ljubezen do Hercegovine. Svojo ženo bom gledal s svojimi očmi: kakšna se bo zdela drugim ljudem, za to mi ni mar.‘ In začela se mu je smehljati rodbinska sreča, kakršno je videl pri Hrenovih: tu in tam kakšne neprilike in sitnosti, a človek se jih privadi in za njimi zasije tem lepše solnce sreče. Sklenil je, da že z novim letom odpove deželni vladi službo. Ker je bil z njo dogovorjen za trimesečno odpoved, bi moral služiti še do konca sušca. In spomladi z Danico dalje v svet, kamor kaže božji prst.

V Samojlovem hanu je trebalo poduškati, ker voznik je moral spotoma naložiti meso in še nekaj drugega brašna za delavce. Samojlo in njegova žena sta skrajno prijazno pozdravila inženirja, ki se pa za njih uslužnost ni zmenil dosti in je le priganjal liferanta, naj hitro odmeri.

„Oh, gospod inženir! Kako sem vesela, da ste se zopet vrnili. Zdaj zopet zavlada toliko potrebni mir v delavski koloniji,“ je govorila sveža in brhka gospa Etelka in Samojlo je zlostno kimal, obračajoč oči zdaj na inženirja, zdaj na ženo.

„Kaj do zdaj ni bilo miru?“ se je začudil Vilar.

„Vsa hrana je bila za nič, ker ni prišla iz vaših rok.“

„Čudno, da morejo samo moje roke deliti take dobrote.“

Tedaj je priskočil Samojlo. „Gospod inženir, vi boste s svojim vplivom vsekakor dosegli, da se izboljšajo razmere. Vi ste hraber človek, vas se bodo bali. Toda kar se tiče znamk, ne pojde po vašem. Bog pravični ve, da ni mogoče; z njimi stoji in pade vsa moja kramarija.“

„Ste li v tej zadevi dobili kaj od deželne vlade?“

„Dobil in odgovoril sem, da odneham od znamk, a v tem slučaju precej zvišam ceno živilom za deset odstotkov. Zdaj imajo na izbiro. Boga mi, rad grem od tod, itak se pripravljajo stvari, ki nas vse skupaj lahko čez noč pomečejo z naših prostorčkov. Čemu so mi pa dali v hišo štiri puške, ako ne zato, da se branim razbojnikov.“

„Pomislite, gospod inženir, streljamo naj! Bog pravični, ali je res že tako nevarno!“

„Ne lomi z rokama, Etel-leben! Samuel Blaustift je lojalen, državi vdan človek, zato so mi zaupali orožje. Ime Blaustiftov je na visokih mestih na dobrem glasu. Moj oče David Blaustift je bil liferant generala Hainaua na Ogrskem. Hainau je imel mojega očeta rad, še zapreti ga je dal.“

„Ek!“

„Po nedolžnem seveda. Moj oče je dobil ukaz, dobaviti ovsa za celo kolono; tako je zvedel za ves vojni načrt. Da ne bi česa izblebetal nepoklicanim ljudem, ga je dal Hainau zapreti. Čez dva dni ga je izpustil, prosil odpuščanja in bogato ga je nagradil. Dosti so se trudili moji predniki za državo in niso obogateli. Zato pravim: naj mi zaupajo še štiri topove, tlake jim pa le nočem delati.“

„Vidim, da so bili vaši predniki res ugledni ljudje —“

„In poštenjaki, kar sem tudi jaz. Jaz in poštenje, to si je tako blizu kakor palec in mezinec: drug lahko

drugega objame in pobože. Vsakemu sem rad pomagal. Le naj vam pokaže moja ženka, koliko Bošnjakov ima zapisanih, ki so dobili pri nas blago na počak. Seve — na brado dajati, to ugonobi trgovca, in zato nismo prišli semkaj, da bi tukaj potratili, kar smo si pošteno pridobili onstran Save. Poleg vseh udarcev me pa doleti včasi tudi sreča.“

„Ker ste pošten in dober človek.“

„Pred dvema dnevoma sem zvedel pri sodišču v Tuzli, da sem postal pravi zemljiški posestnik v Bosni. Veste, ta han ni moj; s travniki vred je last deželne vlade, jaz sem samo najemnik. A zdaj sem postal pravi bosenski zemljak. Če se mi v hanu ne obnese, se polotim poljedelstva.“

„To je dobro,“ je rekel Vilar.

„Dobro,“ je potrdil Samojlo ter z rokama zaigral ob pazduhah. „Glejte, kako me je hotel nabrisati neki aga ne daleč od tod v Pospr̀ečju. Za Mujago Kujundžića ga imajo zapisanega. Pride Mujaga lansko zimo k meni in pravi: ‚Brate, posodi mi 300 bank! Postaral sem se in pred smrtjo bi rad potoval v Meko. Čez poletje ti denar vrnem.‘ Dobro. Ker sem vedel, da ima lepo in ugodno ležeče posestvo, sem mu posodil. Napisal sem pobotnico, namazal Mujagi s tinto palec. Tako — zdaj pritisni palec sem, to je tvoj podpis. Koncem zime je odšel. V njegovi odsotnosti je njegova sladkosneda bula vedno pošiljala k meni: zdaj po kavo in sladkor, zdaj po riž in moko, včasi se ji je zahotelo tudi moje slivovke. Njen dolg je narastel na 100 goldinarjev, ker jemala je vedno na upanje. Pet mesecev je pobožni aga potoval in molil. Tam le sredi poletja pride domov. Omlati pšenico, pobere fižol in koruzo, otrese češplje, toda nič ga ni k meni. Napotim se torej k njemu, da se kaj pomeniva dva pobratima. Mujaga je baš sedel na pragu svoje hiše ter iz peharja jedel sočne češplje. — Kako si, brate? — ga vprašam. ‚Dobro, fala (hvala) Bogu!‘ mi odgovori. — Kako ti je rodila pšenica? ‚Dobro, fala Bogu!‘ — Kako fižol in koruza? ‚Dobro, fala Bogu!‘ — Kako češplje? ‚Dobro, fala Bogu!‘ — A šta radiš, brate? ‚Fala Bogu, ništa!‘ Beseda je dala besedo, in polagoma sem zvedel, da je Mujaga ves svoj pridelek

že prodal in denar potratil. A vse to se mu je zdelo dobro in v redu. Zagrozil sem mu, da prodam vso živino iz njegovega hleva, da zaplenim vse, kar ima v hiši, samo golo bulo in otroke mu pustim, ako mi v štirinajstih dneh ne plača dolga, ki je z obrestmi vred narastel že na 500 goldinarjev. Mujaga se je delal ravnodušnega in na vsako mojo prošnjo je mahnil z roko in pljunil v stran. Tako sem čakal štirinajst dni, a Mujaga nič. Tolažil sem se, da ima v hlevu lepo živinico in nanjo položim pest. Kar pride orožnik k meni in mi prinese novico, da se namerava aga izseliti v Turčijo in da pod roko prodaja svoje posestvo nekemu begu. Kakor da je treščilo vame! Nemudoma tečem k Mujagi. Na njegovem dvorišču naletim na ciganko, ki je služila za deklo v hiši. — Kje je Mujaga Kujundžić? vprašam. ‚Ni ga,‘ odgovori ciganka. — Ali jo je že potegnil v Turčijo? ‚V haremu je, in nihče ga ne sme danes motiti. Da imaš sto jezikov, bi ga ne priklical. Še streljal bi nate.‘ — Ga pa jutri prikličem, ko pridem z orožniki. Salem aleikum! In res, drugi dan sem ga šel dregat z orožniki. Mujaga je prišel ves zaspan iz harema. — Nu brat — pravim — tako in tako; midva sva v sorodu, odtisk tvojega palca se nahaja pri meni, dolg gre kvišku kakor plevel, če ga ne ruješ. Pokaži mi svojo živino! Koliko je vredna med pobratimi? Turek je pokimal in se mi zvijačno posmejal. Grem in odprem hlevna vrata. Ostolbenel sem, ko nisem zagledal niti enega repa. ‚Allah je dal, Allah je vzel,‘ je mirno rekel moj dolžnik. — A tebe naj vzame vrag in petstopetdeset koscev mesa naj iztrga iz tvojega telesa! Toliko bank si mi namreč dolžan. V konaku te pouče, da na tuje stroške ni dobro potovati v Meko. Čakaj! Šel sem k sodišču ter dal zabeležiti svoj dolg na Kujundžićevino. Imel sem veliko stroškov in potov, preden je gospoda v konaku stopila na mojo stran. Predvčerajšnjim sem bil zaradi prepornega posestva zadnjikrat v konaku. Beg je moral odjenjati. Odštel sem agi nekaj desetakov, a zdaj se naseli, če hočeš, devet ur hoda za Carigradom.“

„Čestitam vam kot novemu bosenskemu vlastelinu.“

Samojlo je z vso desetorico prstov dromljal po svojem trebuhu.

‚Pretkan človek!‘ si je mislil Vilar, ko mu je za slovo segel v roko. ‚Takšni ljudje bodo v par desetletjih porobili in izmolzli Bosno.‘

Po njegovem odhodu je skrbno vprašala gospa Etelka: „Ali si res kaj dobil iz Sarajeva?“

„A — kaj? Pri deželni vladi stoje na moji strani in tu ostane vse pri starem, pa naj se razkrehne gospodin Franjo. Še odgovora ne dobi na svoje pritožbe. Nametal sem mu peska v oči. Zdaj bo zopet gradil svoje posebno poslopje, dokler mu ne pade sleme na glavo.“

„Tega norca se razveseli Čumurpaša kakor miš mačke ali razbojnik orožnika,“ je rekla gospodinja in šla v kuhinjo.

38.

Onstran vegastega mostu čez Sprečo je voznik izvadil iz žepa staro žemljo in košček sira. Srdito je prelomil žemljo in začel zajtrkovati. Obrnil se je k Vilarju. „Ali ste videli, gospod želir, danes nisem dobil nič gulaša. Vas sta se bala. O, prav je. Zato sva pa dobila meso, kakršnega še ni bilo, odkar ste nam odšli v mesto, in tudi pri drugih živilih je odprl nove vreče. Mar mi je gulaš, če ga jem na račun delavcev.“

„Kako to, Janez, da si sedaj pri konjih?“

„Birkov me je degradiral v dolino. Veste, pred dvema tednoma je prišel tisti zdravnik, ki pride vsako četrtletje pogledat, kako kaj živimo, če smo se zredili in kaj jemo. Prav takrat sem kuhal prežganko. Tako je prišel k meni, kakor pride pri vojakih v kuhinjo. Kuham prežganko in on me vpraša: ‚Kakšna je prežganka?‘ — Slaba, pravim klavrno. ‚Ker ne mešaš, teleban!‘ zarohni name. Veste, da je sam vzel kuhalnico in začel mešati. Čez dve minuti je pokusil. ‚Dobra, izvrstna-a-a!‘ je meketal zlodej ter gledal k nebu, kakor bi pil medico. Pa ni bila za nič in drvarji so z njo zalivali rastlinju. Birkov je bil poleg in se je silno razkoračil pred menoj, čeprav jaz nisem bil kriv slabe prežganke, ampak žid sam in njegovo plesnivo blago. Za kazen me je spodil od kotlov in dal h konjem. Pa zame to ni kazen, ampak nagrada. In tako si mislim, da mi je hotel gozdar s to

prijetno službo zamašiti usta, da bi ga ne opravljal, ker jaz kot prejšnji kuhar vendar nekaj poznam njegove zavijače in spletke z živili.

„Kdo je zdaj za kuharja?“

„Marko Krpica. Pa ta bojazljivec se nikdar ne pritoži, zato ga zmerja vsak, kdor ga doseže.“ Janez je pomigal z glavo, kakor bi ne mogel razumeti Markovega strahu pred gozdarjem. Pognal je konja v dir. Ževajoč svoj zajtrk, se je igral z vajeti, se zibal in prešerno priskakoval na kozlu. Ko se je začela pot dvigati, je prijenjal konjema.

„Kaj je sicer novega v našem taboru?“ ga je vprašal inženir ter mu podal smotko.

„Prav od srca se vas veselimo vsi delavci,“ je odgovoril voznik, vesel, da je bil odlikovan s smotko. „Na Gajerja in Birkova pa padete kakor komat na konja. Ta dva oslepita, ko vas zagledata. Kaj pravite, kje je zdaj Atif Sarajlija, da več ne hodi posedat na svojo skalo. Nekateri pravijo, da je zaprt zaradi tistega orožja, ki ga je bil podtaknil. Potemtakem bi bili morali izpustiti Jovico —“

„To so reči, o katerih ničesar ne vem in ne premišljujem,“ se je potajil Vilar.

„Skrivnostne stvari se gode. K nam, namreč k drvarjem v Medvedji in Volčji Dol pride včasi človek, o katerem pravijo, da ni to, za kar ga kaže njegova obleka. Tiho pride, prodaja kakšno stvar, poprašuje po stezi čez planino ali po poti v mesto in izgine kakor kafra. Orožniki so takšnim ljudem za petami, pa ne vem, če so dobili že kdaj pravega. Veste, da imamo sedaj tudi v Piliću orožniško postajo?“

To Vilarju še ni bilo znano, zato se je prilično začudil.

„Saj sem vam že pravil o Marku Čuruku — kaj?“

„Aha — to je tisti Marko, ki je zaradi Luce pretepel Atifa.“

„Tisti Marko se je povrnil. Mislili smo, da je zbežal čez mejo, pa glejte — dva dni pred sv. Terezijo se je zopet pokazal v našem kraju. Zarana smo ga zagledali vrh skale nad mojo kuhinjo v družbi štirih tovarišev, vsa petorica oborožena od nog do glave. Prestrašil

sem se, ko so razbojniki tako grdo zrli na nas in držali puške pred seboj. ‚Zdravo, bratje!‘ je zavpil Marko. ‚Kako ste?‘ — Dobro. A kako si ti, brate? smo vpili mi. ‚Dobro, Bogu hvala! Tistega vašega psa iščem, da mu posvetim, pa ga ne vidim v vašem taboru. Škoda!‘ — Škoda! Ni ga! Morda je zaprt ali pa vohuni po deželi — je zavpil Batinić. — Če ga dobiš, Marko, obesi ga na prvo vejo. Bog ti povrne za delo usmiljenja! je viknil Grbonog. — Ne ubijaj ljudi, Marko! Do konca življenja lepi prelita kri na človeški duši — je s slabim glasom govoril stari Trkulja v skalo. Pa Marko ga ni mogel slišati. Glejte, edini Trkulja je pametno svetoval razbojniku, ki je zakrivil smrt Lucinega očeta.“

„Kaj pa vi, Slovenci, niste imeli jezikov? Ali so se vam prilepili k goltancu?“ je vprašal Vilar, ki je z zanimanjem poslušal Janeza.

„Res so se nam prilepili. Onemeli smo, nismo si upali črhniti besede. Pomislite, pet takšnih hrustov visoko na skali s puškami, namerjenimi na nas. Z višave bi nas bili vse lahko postrelili. Ali naj dvignemo sekire proti njim? Ni, ni, ni! Hudiča!“ In Janez je dvignil roko ter odmahnil z vso petorico razprostrtih prstov. Užaljen je bil njegov ponos, ker je gospod očital Slovencem strahopetnost. Obrnil se je h konjema.

„Janez, pripoveduj dalje, kaj se je zgodilo! V hanu ob Oskovi se napijeva kave.“

Voznik se je zopet okrenil nazaj. „Še je govoril Marko nekaj o zori, ki je napočila, in da se zaznava dan. Potem je nagovarjal naš tabor, naj prestopi v njegov tabor, kjer dobimo vsi puške in naboje. — Ne moremo, Marko, ves ta gozd moramo prej posekati in ogoliti moramo prej Zeleboj in Kravanjo, potem morda pridemo — je tiho odgovoril Trkulja. A Grbonog je snel čepico, jo vrgel v zrak ter zavpil: ‚Bogme, bratje po Bogu, vsi pridemo za vami, ako nam deželna vlada ne pošlje našega dobrega gospodina Franja nazaj. Prav tako je rekel.“

„Grbonog je rekel — praviš?“

„Grbonog. In zbežal je dva dni pozneje, na sv. Terezije dan Grbonog in z njim Dizdarić. Oba so zvabili

oni razbojniki; prvi se je menda zbal preiskave zaradi onih besed, ki jih je zavpil Marku. Paznik Gajer je namreč nemudoma napravil ovadbo na orožniško oblast o vsem, kar se je bilo dogodilo v Medvedjem Dolu. In na sv. Lukeža dan je prihrumela komisija z orožniki in četo vojakov na Konj-planino. Začela se je preiskava. Orožniki in vojaki so stikali po vseh planinah, pa hajdukov niso našli. Delavci so vse povedali po razumu in pameti, pa nobenemu niso mogli naprtiti zlega. Ni preteklo teden dni in orožniki so se za stalno naselili v Piliću. Pazijo na delavce in stražijo prehode čez Konj-planino. In Piliću je oblast naložila kontra — kontra — hudiča, kako se že pravi?“

„Kontribucijo? Čemu?“

„Da, kontrabucijo. Rekli so, da mora občina plačati pedicijo —“

„Ekspedicijo, vojaško odpravo —“

„— vojaško odpravo, ker je Marko doma iz Pilića in je par moških iz vasi pobegnilo v gore. Ker občina ni hotela plačati, so vzeli knezu najlepšo kravo in še drugim kmetom so vzeli, tako da so gnali šest živinčet v Tuzlo. To so novice iz našega kraja.“

Janez je pognal. Zbrano sta tekla konja ob zeleni Oskovi. Dan se je cmeril na vseh straneh. Na rjavkastih tratinah se je razlezla rosa, kamenje se je svetilo v mokroti, tudi drevje se je navzelo vlage. In zdelo se je inženirju, da se solzi zemlja pod svinčenim nebeškim svodom, ki je žugal pasti nanjo. Nič ga ni veselilo to, kar je pravil Janez. Nezadovoljnost v delavskem taboru narašča, njegovo ime pritikajo v svoje drzne izgovore. Gotovo izrablja to gozdar. V ljudstvu se nekaj nevarnega pripravlja in oblast s svojo strogostjo priliva olje v ogenj. Toda bal se ni. Ni bil iz tistega kota doma, kjer oprezni človek pri vsaki temni točki, ki se pojavi, zajavka: Kaj bo, če bo tako! Brez bojazni je zrl nevarnosti in boju v oči, govoreč: Če ne bo tako, bo drugače in zaradi mene se še ne podere svet.

Pred Mušićevim hanom je velel ustaviti. Pod pristrešjem je pletel handžija Pero košaro. Mušićeva postava se je še bolj sklonila, šesttedenska ječa ga je postarala. Zdelo se je, da je zlomila njegove življenjske

moči. Ko je zagledal Vilarja, je vstal. „Hvala ti lepa, gospodine Franjo, da si pošteno pričal za naju. Brez tebe bi se ne bil izrezal," je govoril s tihim glasom in z onim mirnim in milim usmevom, ki je lasten samo starčkom.

Na Vilarjevo vprašanje: „Kako si, Pero?" je tožno odgovoril: „Kakor v rešetu ne more stati voda, tako ne v trhlem telesu življenje." Po teh besedah je sedel in nadaljeval delo.

Tedaj je prišel Vazko iz mlina. Nasmehnil se je gospodinu Franju ter šel v vežo kuhat kavo. Vilar je stopal za njim, zroč proti Oskovi, ne pride li Danica iz mlina. Toliko časa je bil odsoten, toliko gorjuposti se je nabralo v njegovi duši, in zdaj bi rad, da bi baklja ljubezni posvetila v njegovo notranjost. Sedel je poleg duri na stolček, oprl roki ob koleni. Z velikim hrepenenjem v srcu je prišel sem. Rad bi oživel, odobrovoljil se ob njeni navzočnosti, preden se snide z renčavim in čemernim Bierkopfom. V radosti je spotoma poskakovalo njegovo srce, zaželelo je Danice in ni je v hanu. Brezoblačni praznik sreče bi ji moral biti ta dan, ko se on vrača, in nje ni. Skoraj svetišče mu je bil ta ubožni han one dni, ko se je tu vrtela Danica in je s svojim vezenjem tu sedela; mavrične barve so se lile krog njega, ko se je začel igrati s probujajočo se ljubeznijo. A danes je tako pusto, prazno in dolgočasno, ker ni tiste svetle točke, h kateri bi iz tega prozaičnega, neusmiljenega življenja vzpel pogled svoje duše. Ko je odhajal v Tuzlo, ga je čakala ob solnčnem vzhodu, in zdaj se zdi, da je obledelo tisto prvo ganotje nedolžne duše. Njegov pogled je blodil po zaprašenih stenah, po sajastem ostrešju, po Vazkovih podplatih, po naraščajočem ognju. Nemir se ga je polastil, mučilo ga je razočaranje. V tem živčnem razstrojstvu je začutil potrebo, da nekaj izpregovori, da izvede dušo iz teme mučnega molčanja. In vprašal je: „Vazko, kako se godi Luci?" Vprašal je po Luci in želel je slišati o Danici. Dečku se je zdela ta radovednost neprimerna in abotna. Kaj komu mar Luca, ki je z zakonom ločena od ostalega sveta? Zmajal je z glavo in molčal. Še je vprašal Vilar: „Ali je na dobro prišla Luca?"

Deček je zamrmral: „Šla je iz Zlosela v Kukavice,“ kar bi se po naše reklo: Šla je iz Tešče vasi na Lačno brdo.

Marsikaj Vazku ni bilo všeč: prvič, da se gospodin Franjo tako dolgo ni povrnil, da v tem dolgem času nikdar ni posetil Danice, da ji ni poslal nikakršnih daril — tudi sebi bi privoščil kakšen bakšiš — sploh ji je dal samo jabolko brez vbodenih dukatov, torej se je samo šalil z njo; drugič, da ni rešil Jovice, ki je priljubljen vsemu okraju, in tretjič, ker se zadnjič Bobojedac, ko je tovoril drva skozi Pilić, nič ni ustavil, dasi je videl Danico, in ji ni prinesel običajnega pozdrava.

Po kratkem presledku vpraša zopet Vilar: „Ali si bil na Lucinem svatovanju?“

Vazko rezko na to: „Nisem bil.“ Srdito je začel pihati v ogenj.

Skrivna želja, da bi kaj slišal o Danici, pa onemu ni dala miru. Zopet ni hotel naravnost zavpiti skozi okno, šel je rajši z vprašanjem krog hiše. „Vazko, imaš li kaj mletve v mlinu? Zdaj jeseni bo dosti.“ Hotel je zvedeti, ni li Danice v mlinu.

„Mletve dosti. Tovorijo in vozijo mi koruzo in pšenico,“ se je pobahal prekanjenec ter poškilil po Vilarjevih kolenih. Uganil je bil že, kakšno struno bi rad slišal gost.

„Haj!“ je pritrknil gospodin Franjo. Čez hip je iznova vprašal: „Kaj je novega v Piliću?“

„Žalost je nova. Teleta mukajo, ker so jim odgnali krave. Evo ti novice!“

— Bes te lopi, mladi upornik! Človek misli o ljubezni, in on govori o teletih — si je rekel Vilar. Pisano je pogledal na sključenega Vazka, ki je ravnodušno bezal in dregal v žerjavico. — In tega trdovratnega fanta sem ščitil orožnikove bikovke! Hitro je pozabil. Pravzaprav sem se dvobojeval samo zaradi njega.

Ko je sprejel kavo iz dečkovih rok, se je živo zazrl v njegovo resno obličje, namignil gor v brdo in tiho je vprašal: „Ali je vse zdravo gori?“

„Zdravo! Le Danica je bolna.“

Naposled vendar nekaj. „Bolna? Na čem poboleva?“

„Boluje na srcu. Kadar najdejo ptičjega mleka, takrat bo i za njeno bol leka.“ Vazko se je odvrnil, da bi skril svoj hinavski obraz.

„Ti se norčuješ, dečko. Glej, potegnil sem se zate pred hudim orožnikom. In sedaj se šališ. Grdo bi te bil oplazil oni oficir z bikovko, da te nisem branil takrat.“

Vazko se je omehčal ter se okrenil k gostu. V njegovih očeh je zasijalo pol hvaležnosti, pol nasmešljivosti. „Bolj me bole Daničine solze nego so me udarci z bikovko.“

— Glej, premetenega zvodnika in izkušnjavca! Zgodaj je dozorel — je pomislil Vilar ter vprašal: „Zakaj je pa danes ni v hanu?“

„Deset dni že ne hodi več dol. Boji se moških. Samotno kozo hitro uje volk.“

Vilar se je posmejal robati primeri, ki se je deloma lahko nanašala nanj. Velel je dečku, naj nese vozniku kave.

Tedaj je vstopil Pero v vežo. Handžija je potožil, da ga delo hitro utrudi, česar ni čutil nikdar prej. Njegove vele ustnice so se vidno tresle, kakor bi žebrale tiho molitev ali pa ponavljale besede, s katerimi se je zagovarjal pred sodniki. Sedel je na minder Vilarju nasproti. „Glej, gospodine Franjo,“ je rekel, „kakšnih sedemdeset let sem živel pod sultanom, mnogo sem pretrpel glada in krivice, a v ječo me za turške carevine niso vtaknili nikdar. Sedaj pa sem bil že dvakrat zaprt. Obakrat je zakrivil moj zapor Atif Sarajlija.“

„Ta zločinec je izginil iz naših krajev, njega se ti več ni treba bati.“

„Ne bojim se ga. Moji dnevi dotekajo, to čutim tu notri v prsih. Včasi se mi zdi, da se mi utrga sapa, posebno ponoči dobivam hude nadušljive navale. Čas pride, ko se bo treba ločiti od hudobnega sveta. Ako noče zlo od mene, moram jaz od zla. O, koliko sem moral prestati! Ali ti je že kdo pravil, gospodine Franjo, kakšni zločinci so Sarajlije?“

„Kar se tiče Atifa, sem popolnoma na jasnem; o drugih Sarajlijah nisem še ničesar slišal. Pripoveduj, brate!“

„Ako me hočeš poslušati, ti povem, kako je ugonobil Atifov brat Smajo Sarajlija mojega brata Tunjico.“

„Rad te bom poslušal, Pero! Samo toliko počakaj, da odpravim svoje lačne konje domov," je rekel Vilar. Šel je k vozniku Janezu in ga poslal z vozom naprej, sam pride peš za njim. Potem se je povrnil z Vazkom k Peru.

Ko se je starec pogrel in okrepil s kavo, je začel: „Povedal sem ti že, da sem se rodil v Hercegovini. Moj oče je imel tri sinove: mene, Tunjico in Andrijo. Jaz in brat Tunjica sva se zgodaj oženila in dobila zarod. Kmetovala sva z očetom vred na zemlji bega, ki ni poznal Boga. Neusmiljeno je iztirjeval tretjino in ko se je raja pod vodstvom Luke Vukalovića uprla Turkom, nam je davek zvišal na polovico vseh pridelkov, češ: Raja je presita, pa se buni. To je očeta in Tunjico gnalo v vstaški tabor, kjer je oče v bojih proti Turkom našel smrt. Mene je sprejel na svojo zemljo star, častitljiv aga, ki je bil usmiljenega srca in je mnogo dobrega storil svojim kmetom, dokler se ni zadolžil in ubožal. Tri leta sem služil novemu gospodarju in Tunjica mi je pomagal. Potem je nastala v tistem okraju vsled suše takšna lakota, da so ljudje trumoma bežali pred njo. Tudi z bratom sva se spravljala na pot in aga nama ni branil, ker sam je že moral prodati od svoje zemlje, da se preživi. Govoril nama je: ‚Idita z deco tja, kjer solnce vzhaja izza srbskih planin; tam so bogati in rodovitni kraji. Povsod je bolje nego na naših kamenitih, od solnca razpečenih tleh.' Šla bi bila rajši za Andrijo na zapad k morju, no aga je rekel: ‚Po vsej oblasti noter do debelega morja mori lakota narode; ne hodita s solncem na zapad, idita mu na vzhod naproti in sreča naj vaju sreča! Jaz sam bom trpel bedo, a star sem in ne bojim se je. Vsak dan prosim Allaha, naj me pokliče k sebi, da ne bi doživel propasti naše domovine. Ne potraja dolgo in naša Hercegovina dobi nove gospodarje; redko so novi boljši od starih.' Tako je prorokoval stari aga in nama pomagal z nasveti in z brašnom na pot. Takrat po Vukalovićevi vstaji se je pojavilo po naših krajih mnogo tujih popotnikov, ki so bili sami ogleduhi. Aga jih je prav spoznal, drugi se pa niso menili zanje. S Tunjico sva se —"

„Pero, povej, kaj se je zgodilo s stricem Andrijo. Pozabil si nanj," je prekinil pripovednika poleg ognja

sedeči Vazko, zapazivši napako v pripovednem redu, zakaj mnogokrat je bil že slišal stričevo povest.

„Res sem pozabil. Staremu človeku se trga spomin kakor predici preja. Težko je onemu, ki mora hoditi za tujo pametjo. Brat Andrija se je izučil opankarstva ter se še pred vstajo izselil v Dubrovnik, kjer se mu dobro godi. Po moji smrti idi i ti k njemu in se nauči njegovega rokodelstva.“

„Pojdem, Boga mi! A poprej poiščem Atifa, da se mu osvetim,“ je rekel deček. „Nu, kako sta hodila z mojim očetom?“

„S Tunjico sva vzela rodbini ter se napotila proti Bosni. Leto dni sva potovala, preden sva prišla v tuzlanski okraj. Mnogo bede, lakote in mraza sva pretrpela spotoma. Ženi sta nesli vsaka po dva otroka, midva sva jima pomagala. Bog je tako ukrenil, da sem imel samo še dve hčerki; pet sinov mi je pomrlo že v Hercegovini. Nočevali smo na poljih in v hlevih, delali smo pri dobrih in hudobnih ljudeh; z bratom sva se vpregala v plug in vlekla brazdo, živinska dela sva opravljala, da bi preživila rodbini. Kar mi zboli Tunjica. ‚Ne morem več, pravi, in otroci so gladni.‘ Hvala Bogu, da je bilo poleti, pozimi bi bili vsi poginili. S podvojeno močjo sem delal za obe rodbini in tudi ženi sta se vpregli: mlatili smo, orali, drva sekali, težke vozove vlačili, pomagali smo zidarjem. Za betvico brašna smo delali ves božji dan. Če sem našel kje skorjico kruha, polovico jabolka, ognito hruško, sem pobral in nesel domov deci. Pri kmetih sem pobiral ostanke, celo pomije. In nikoli me niso videli otroci jesti. Nekaj milodarov smo dobili v pravoslavnih hišah, nekaj smo zaslužili in tako smo prebili tisto poletje. Zimovali smo v vasi ob reki Krivaji. Usmiljeni Turek nas je nastanil v svoj prazni hlev. Naj se mu za to dobroto na veke godi dobro v njegovem raju! Brez njegovega usmiljenja bi bili zmrznili. Cunj nam je nanesel, da smo zavijali otroke, in kadar naju z bratom ni bilo v hlevu, je kaduna s svojo hčerko posečala najini rodbini in jima prinašala živeža. Slišal sem nekoč o sveti kraljici, ki je nosila revežem brašno, toda tiste kraljice nisem poznal, videl pa sem zahaljeno turško kaduno in še zdaj se je hvaležno spominjam.

Večkrat je rekla: ‚Toliko imate živih ust, pa ničesar, da bi vanja bacali.‘ Dobra je bila kakor dober dan. Bodi človek katere vere in katerega stanu hočeš, a pošten bodi in usmiljen, pa te čaka zveličanje.“

Pero je umolknil in prisrknil kave. Potem je nadaljeval, lahno pokašljujoč, iztegujoč roki pred se in zroč na dlani, kakor bi imel tam zapisan svoj žalostni životopis. In usipale so se njegove besede liki kleno zrno iz vevnice. „Dobro uro za Tuzlo na zvorniško stran se začenja nizka Čaklavica-planina. Na njej se nahajata dve vasi: pravoslavna in turška Čaklavica. Do tja sva prišla z bratom. Tunjico je tam našla dobra sreča, ker ga je vzel za kmeta na svojo zemljo premožen Srb, ki mu je zgradil hišo in hlev. Skraja sem pomagal bratu, da si ustanovi svoje gospodarstvo, potem sem gledal, kje najdem sam svoj kot. In glej, na rebrini za turško Čaklavico sem našel ob kolovozni poti majhno tratino sredi hoste. Kraj se mi je zdel kaj pripraven za naselbino in dolgo sem ga ogledoval; izpraševal sem v vasi, čigava bi bila tratina, in so mi rekli, da je brez gospodarja. Začel sem tam graditi kočo in Tunjica mi je pomagal. Koliko je bilo trpljenja! Svojo streho sem imel, toda živeža nič. Tunjica je bil požel že prvo žito, letina je bila dobra; prinašal nam je vsak teden od svoje urode toliko brašna, da je bilo dosti za hčerki. Sam sem stradal in žena je stradala. Takrat sem šel v konak javit, da sem postavil kočo na carskem svetu, in prosit, smem li na tistem kraju iztrebiti hosto, kolikor je treba sveta za njivo. In v konaku so mi rekli: ‚Krči, krči, krči!‘ Tedaj sva začela z ženo krčiti hosto krog koče. Podnevi je svetilo solnce, ponoči je sijala luna na najino delo. Večinoma sva živela ob jagodah in lesnikah; če sva ujela veverico, ptico ali zajca, sva napravila prazniško kosilo. Čez leto dni smo jedli že svoj prvi krompir. To je bil praznik! Potem sta zrastla na mojem posestvu česen in koruza. V svoji sreči sem se šalil z bratom, da on obdeluje tujo zemljo, jaz pa svojo lastno. Prislovica pravi: Svoja kočica, svoja svobodica, in da je bolje leči v grob nego biti tuji rob, toda bratu se je na tujem bolje godilo nego meni na lastnem. On si je v par letih kupil kravo in vola, jaz

sem se domogel samo dveh koz. Da bi si zagotovil posest, sem šel v Tuzlo v konak prijavit, da sem na carski zemlji izkrčil in pridobil rodovitno zemljo. Zapisali so me med one, ki plačujejo sultanu davek, in naložili so mi desetino, ki sem jo plačeval deset let. Pred osmimi leti se je priselil iz Sarajeva v Tuzlo Turek Omer Sarajlija z odraslima sinoma Smajem in Atifom. Smajo je stopil v službo: nekaj časa je bil zaptija v Tuzli, pozneje je prestopil k vojakom. Iz Kolašina ob črnogorski meji je pobegnil in se pritepel zopet v Tuzlo. V Mahali je ukradel konja, v Morančanih ga je prodal. Nihče ni takrat izpraševal, je li blago ukradeno ali ne. Sarajlije so bile moja nesreča, z njimi se je začela prava moja beda. Stal sem že na trdnih nogah, imel sem svojo streho in ni mi trebalo beračiti kruha. Trden gospodar bi bil danes, da niso prišli Sarajlije."

Pero je izpil ostanek kave. Izvadil je izza pasu duhan ter si zvil svalčico. Vazko mu je podal goreč utrinek. Handžija je puhnil dva valčka dima, a precej je zakašljal. „Glej, brate, več ne smem pušiti. To znači, da pride kmalu mojih dni konec," je rekel ter odložil svalčico. Nagnil je život naprej, skrižal roki na kolenih in se zazrl v tla, kakor bi se sramoval svoje bolehnosti. In dalje je pravil: „Nekega jesenskega večera pride Smajo s puško ob rami k Tunjici ter veli: ‚Hajdi, brate, z menoj v Tuzlo, v konak te zovejo!' Tunjica se je prestrašil. Čez dan je potrgal koruzo, zvečer jo je hotel v hišo spraviti in oličkati. Prosil je tedaj Smaja, naj počaka, drugi dan se z njim napravi v konak. Smajo je privolil. Ostal je v hiši. Tunjičina žena mu je lepo postregla z večerjo in blazine mu je položila. No nenavadni poziv je i njej zadal strah. S solzami v očeh se je poslovila drugo jutro z možem: ‚Pak ti idi z Bogom potujoč!' Moj brat je odbral polno torbo hrušk in orehov, da jih odnese Smajevim otrokom. Odpravila sta se proti Tuzli, Smajo s puško naprej, Tunjica s torbo za njim. Spotoma sta se na samotnem kraju ustavila in Turčin je ponudil sopotniku duhana, da si zavije svalčico. Moj brat sicer ni pušil, vendar pa ni odrekel. Vzel je duhan in papir ter jel viti. Med pogovorom dalje gredoč, zaostane Smajo, tako da je šel Tunjica pred njim. Pa glej turško

izdajico! Tiho sname puško, pomeri, ustreli mojega brata v hrbet ter ga prestreli. Tunjica pade na pot z vikom: ‚Po Bogu brate Smajo, zakaj si me ubil?‘ Še enkrat je Smajo pomeril, pa tu je ranjenec kakor tiger skočil na nogi in se zagnal na morilca. Dolgo časa sta se borila. In kakor zver je zatulil Tunjica: ‚Pomozite, bratje, poginem, pogubil me je Smajo Sarajlija!‘ Na vpitje sta pritekla iz gozda neki Vidaković in neki Biberica. Smajo je pobegnil. Hotel je oropati mojega brata, ki je imel pri sebi dva dukata in tri kajme, pa časa ni bilo. Pot je bila vsa oškropljena s krvjo, hruške in orehi so raztreseni ležali po tleh. Tunjica se je še enkrat z vso močjo dvignil od tal, potem so ga bolečine premagale in vrglo ga je pet korakov daleč kraj poti na trato. Vidaković in Biberica sta ga prenesla na njegov dom, kjer je ležal osem dni, preden je umrl.“

Handžijo je posilil suh kašelj in mu prestrigel besedo.

„Vazko, nalij kave Peru in meni!“ je velel Vilar.

Deček, ki je tiho in spokojno poslušal stričevo povest o usodi svojega očeta, je bled in mrkih oči nalival kavo.

Mušić si je s požirkom zmočil usta in nadaljeval: „To se je zgodilo dobro leto pred prihodom avstrijske vojske. Leto dni je bil Smajo zaprt. Ko je prekoračila vaša vojska Savo, so bili izpuščeni v Tuzli vsi zločinci, in tudi Smajo je dobil puško. Ko se je zasedba Bosne izvršila, je vzel han v Dubošnici v najem. Jaz sem kmalu zatem ubil na Majevici-planini volka ter ga nesel v Tuzlo okrajnemu načelniku Narančiću. Pohvalil me je in me dobro nagradil. Narančić je bil prijazen in zgovoren človek. Velika je bila njegova pamet, Bože dragi! Vprašal me je to in ono. Potožil sem mu, da so mi Turki ubili brata in da hodi morilec Smajo Sarajlija svoboden po Bosni. Načelnik mi je ukazal, naj čez pet dni zopet pridem. Prišel sem in izpričal sem, da je Smajo, ki so mi ga pokazali vklenjenega, pravi morilec. Nekaj tednov pozneje je sodišče vpričo krščanskih in turških prič objavilo Smaju ‚kažnjeno‘ smrt. Čitali so mu obsodbo po starem in novem zakonu. Bošnjaki so se izpraševali, kakšna je kažnjena smrt; niso je bili še

vajeni. Smaja ni nihče več videl; potihoma je izginil s sveta. No brat njegov Atif se je takrat zaklel: ‚Kdor se ne osveti, se ne posveti!‘ Pičila ga kača! Vedel sem, da velja zakletev meni, ki sem bil brata ovadil sodišču. Za življenje se nisem bal, pač pa sem kmalu spoznal, da segajo Turki po mojem posestvu. V dolgih letih sem si bil izkrčil dober kos ravne in rodovitne zemlje, ki je mejila ob njive čaklaviških Turkov. Z močnim plotom sem zagradil to zemljo. In glej, nekega jutra vidim, kako so navalili Turki na moj plot in ga podirajo. Zagrabim sekiro, tečem k njim in vprašam, kaj to pomeni. Odgovore mi: ‚Ta zemlja pripada vakufu, in ti idi po svetu, odkoder si prišel!‘ Ne — sem odgovoril — v konak pojdem in tam si poiščem pravico. Ne vlada več turški sultan, ampak car čestiti. Moja uboga zemljica mi je toliko vredna kakor čestitemu carju njegovo prostrano cesarstvo. In sem šel k gospodinu Narančiću. Ko sem mu povedal, da nimam tapije na posestvo, da so pa pod sultanom radi videli, če je kdo začel trebiti hosto in pridobivati rodovitno zemljo ter plačevati desetino, kar sem pošteno storil, mi je načelnik obljubil svojo pomoč. Tapije mi ni mogel dati, rekoč, da je nihče ne dobi, dokler ne bo zemlja premerjena, in da bo trajala ureditev morda še 20 ali 30 let. Poslal pa je orožnika z listom k čaklaviškemu muktarju. Potem sem imel nekaj časa mir, a živel sem v velikih skrbeh, ker vlada je šla Turkom povsod na roko. In ti so me črtili zaradi ovadbe. Oni so lastniki zemlje in povsod so se pravdali in motili narod in to še sedaj delajo: vsakdo si izkuša prilastiti zemljo, ki mu je najbolj pri roki. Nesreča je bila zame, da je zapustil Narančić Tuzlo in je prišel nov načelnik. Turki so začeli zopet ruvati proti meni. In nekega dne mi prineseta dva orožnika iz konaka odlok, da moram v tridesetih dneh zapustiti svoje posestvo, ki je pripisano vakufu v last. Zarjul sem od bolesti kakor vol, ki dobi sekiro med rogova, pa hajdi naravnost v konak k načelniku. Ta je skakal pred menoj in se obračal k človeku, ki mu je prevajal moje besede na njegov jezik. Brez strahu sem mu govoril: Ako je prišla misel, porobiti mojo zemljo, iz tvoje glave, onda ta glava ni pamet-

nejša od kozje, ker si me obsodil, preden si me zaslišal. Načelnik je od jeze pihal, smešno skakal in mi zažugal osemdnevni zapor. Takrat sem se udaril ob prsi rekoč: Da, zaprite me na osem let, ne na osem dni, a pravica je le na moji strani, ne na vaši! S temi-le mozolastimi rokami sem izkrčil zemljo, sultanu in carju čestitemu sem daval deseto, po starem zakonu je moja in tudi po novem mora biti! Res sem prišel v osemdnevni zapor in zemlja ni bila več moja. Tisti večer, ko sem se vračal iz zapora, se je prigodila na mojem domu strašna nesreča: zločinec je zažgal mojo leseno kočo. Menda je mislil, da sem že doma in se spečem v ognju. Pa jaz sem tistikrat korakal preko vrhov Čaklavice-planine proti domu. Ko zagledam v daljavi žar ognja, sem precej vedel, da gori moja koča. Z nadčloveško hitrostjo sem tekel domov. Ni mi bilo žal koče, ki itak ni bila več moja, a gnala me je skrb za usodo moje žene in otrok. Pred poslopjem, ki je prasketalo v ognju, sem našel jokajoči hčerki in obe kozi, v sredi te gruče pa se je zvijala moja žena v strašnih bolečinah, vsa opečena. Skočila je bila po mlajšo hčerko v gorečo kočo, jo prebudila in pahnila čez prag. In za njo samo se je povalilo plameneče bruno ter vžgalo njeno obleko. Napol mrtva se je zgrudila k nogam obeh otrok. Mene je še spoznala. Iz njenega slabotnega javkanja sem razumel le besedo: Sarajlija! Sarajlija! Umrla je še tisto noč. Tako sem ostal sam z otrokoma. Tri dni sem hodil krog pogorišča ter se poslavljal z zemljo, ki sem jo bil gnojil s svojim znojem. Potem sem prodal kozi, drugega mi ni ostalo za prodaj. Hčerki sem dal služit k Nikoli, ki je Tunjičin sin in je po mojem bratu prevzel kmetijo. Nikola mi je izročil svojega brata, tega-le Vazka, da ga povedem k Andriji v Dubrovnik. Napotil sem se v Tuzlo. V konaku sem ovadil Atifa kot požigalca. Dolgo so me izpraševali in pisali na papir. Toda Atif je s pomočjo turških prič dokazal, da je bil oni večer, ko je gorelo na Čaklavici, daleč proč na Majevici-planini. Vrhutega so sodniki spoznali, da se je moji ženi v smrtnih mukah pač lahko nekaj bledlo o Sarajlijah, a izrecno ni povedala, da je zažgal Atif Sarajlija. Hodil je svoboden po Bosni in

dobro se mu je začelo goditi. Toda on je požigalec in morilec moje žene; če ga sodišče ni kaznovalo, doleti ga kazen božja.“ Starec je utihnil in izpraznil findjan. Topo je zrl v tla.

Vazko je vstal. Krčevito držeč roki za pasom, je stopil pred strica in viknil: „Kakor gotovo sedi na svojem zlatem prestolu naš veliki pravoslavni Bog, tako gotovo se osvetim za mučno tetino smrt in za tvoje trpljenje, dragi mi amidža!“ Njegove oči so se zasvetile, kakor bi se solnčni žarek utrnil v biserni solzi. Vilarju se je zdelo, da je deček zrastel, odkar ga ni videl; njegov glas se je izpremenil, okrepil se je, prijetno se zadirajoč, je prehajal v možatost.

„Človek snuje, Bog boguje. Ti ne premišljuj o osveti, ki je v božjih rokah. Tvoje delo bodo opanke, ne maščevanje,“ je rekel Mušić.

Vazko je zganil z ramo.

„Boj se onega, ki se Boga ne boji! Ne hodi volku v čeljusti!“ je poučil starec. Vzravnal se je ter se okrenil k Vilarju. „Glej, gospodine Franjo, tako sem prešel na stara leta zopet v robstvo. Pol leta sva služila z Vazkom po vaseh, potem se je naju usmilil Karavajić. Dobremu gospodarju robujeva. Spomladi sem hotel z Vazkom v Dubrovnik, pa zdaj se ne sme tako svobodno potovati. Ne puste zaptije.“

„Bolje ti je tukaj, nego gospodariti poleg hudobnih in močnih sosedov, dokler ni reda v deželi,“ je rekel Vilar odhajajočemu handžiji.

„Gospodine Franjo, gospodine Franjo, pridi kmalu zopet! Danici povem, da si bil tukaj,“ je s praga viknil Vazko, ko je bil Vilar že na potu. Ta je pokimal. Mimogrede se je ozrl pod pristrešje na Mušića, ki je zopet vrtel košaro med rokama. Perov obraz je bil teman, dve strogi črti sta se mu razpoložili od nosu do konca ustnic, nad njegovim rjavim in žilastim vratom se je gugala albanska čepica, dolgi brk je pri vsakem potegljaju roke obrsnil ob rameni.

39.

Zvečer mu je oddal Bierkopf zopet administracijo ter mu razložil, kakšnih popravil treba pri drčah, žlebih in jezih. „Hvala Bogu,“ je rekel gozdar ter hlinil veselje, „hvala Bogu, da ste prišli in bodete sami jedli juhico, ki ste jo skuhali. Delavci niso več tisti, ki so bili nekdaj. Obudili ste v njih zahteve, zdaj jih sami izpolnjujte.“

„Zakaj ne?“ je odgovoril Vilar. „Kar je izpolnjivega, vse naj se zgodi.“

„Naj se! Mnogo je tistih, ki trkajo, malo jih je, ki odprejo. Zdaj zahtevajo deveturni delavni čas.“

„Tudi drugod ga zahtevajo. Ako me naprosijo, naznanim i ta zahtevek deželni vladi. Zaradi tega mi ne more odtrgati glave. Delavcem treba olajšati njih bedo.“

Drugo jutro je bil Vilar zgodaj na potu na Konjplanino. Vzel je s seboj instrumente, da izmeri one prostore, kjer ga je čakalo inženirsko delo. Pragozd je bil ves izpremenjen. V vrheh je bil redkejši, ker mu je po večini že odletelo listje, zato je bil v pritličju gostejši. Tu in tam se je nagomililo na debelih vejah in med njimi ter po bohotnem grmovju na kupe suhega listja, kakor bi si bil tam napravil gozdni mož zimska gnezda zase in za svojo mnogobrojno rodbino. Z drevja in od onih gnezd je še vedno na gosto padalo listje kakor južnega zimskega dne težke snežinke z neba. Šumljanje padajočega listja je bilo slišno povsod, kjer ga ni oglušilo hrumenje po jesenskem deževju narasle Oskove. Njeni pritoki so žuboreli pod gorko odejo obilnega listja, ki je čakalo naliva, da se prepelje v dolino. Povsod je bilo podnožje nastlano kakor tla velikolepe dvorane v jutro po slavni gostiji, ki je trajala vso noč. Privrše vetrovi liki silne metle, privro nalivi in pospravi se vsa ta navlaka. Kupi nastelje, ki so se nabrali v grapah in za skalami, segnijejo in sprhné pod snegom. V motni svetlobi med drevjem je nekaj migljalo, kakor bi neki jesenski bog zaspano gledal na omrtvelo naravo in ji trudno namigaval. V listnatem predelu se je pragozd še le sedaj, ko je stal malone

gol in oskubljen, prav odkril Vilarjevemu pogledu. Tista brstna srobotina, ki jo je poleti videl le v pritličnih partijah, se mu je pokazala jeseni v vsej svoji nagoti, razsežnosti in sili: mogočno se je razlezla in razpletla v širino in višino. Kakor je vrgla ta in ona vrsta ali kasta ljudi čez vesoljno človeško družbo težko, gosto razmreženo vrv, ki brani, da svetli duhovi ne morejo dvigniti perutnic jasne misli in svobode, da drevesa prosvete in svobode ne morejo rasti do nebes, tako je zadrževal v pragozdu srobot pravilni in mirni razvoj rastlinstva: tu je skrivil klečeplaz in ovijač stebrasti bukvi ravno vzrast, tam se je oklenil liki zanka, vržena na jetnika, vitkega jesenovca, stremečega v višek, tam je priril skozi grmovje do nežnega javora ter vrgel nanj pogubonosne okove. Kar ni bilo mrtvega, vse je objel ta sivokosmati zajedalec in izkušal ovirati v bujni rasti. Mimo oskubljenega vejevja je zagledal inženir prizor, ki bi ga bil porabil za vsako izrednost v naravi dovzetni major Lisinski, da ga je videl, za veličastno pesem žalostinko. Na neki strmini je bila padla, bogve kdaj, močna hoja, razrahljana v koreninah, silnemu hrastu med rogovile. Še vsa zelena leži v hrastovem objetju in oba pričakujeta, solzeč se v jutranji rosi, smrti pod drvarsko sekiro.

Zrl bi gospodin Franjo v zanimivosti in tajnosti jesenskih šum, da ga ni tako zelo gnalo k drvarjem. Dobro ogret, je nenadoma pristopil k njim, ko so bili vsi zbrani pri zajtrku: nekateri goloroki, drugi ogrnjeni z razcapanimi suknjiči ali s kosi umazanih plaht. Ta je sedel, ta je čepel, oni je stal, držeč pred seboj polno skodelo. Kuhar Krpica jim je nalival prežganko.

„Zdravi, bratje!“ je glasno in dobrovoljno pozdravil, ko da je stopil v domačo hišo. Zapazil je, da se je odprlo okno kolibe, pri katerem se je v nočni opravi pojavil paznik Gajer ter precej izginil.

Tesači so iztegnili vratove in z izrazom veselja na obrazu pogledali na gospodina Franja; nekateri so sneli čepice, drugi so dvignili desnice in po vojaško so pozdravili; mnogi so vstali. „Zdrav, gospodine Franjo!“ so viknili smelejši.

Trkulja se je preril skozi množico, stopil pred inženirja, ga prijel za desnico, da mu jo poljubi, pa Vilar jo je odtegnil. „Dobro nam bo, kakor črv v siru bomo živeli zdaj, ko si se povrnil, gospodar ti naš!“ je momljal starec. „Ti si dober kakor pohlevni dežek, a oni drugi so dobri kakor poletna toča.“

„Gospodine Franjo,“ se je oglasil iz druhali Batinić, „zlate odtiske puščajo tvoje noge za seboj, iz tvojih oči padajo biseri. A drugi zro na nas kakor sestradani volk iz šume.“

„Oj gospod želir, toliko da ste se povrnili, pa smo dobili dobro prežganko,“ je rekel iz gruče Slovencev bebasti in razmršeni Trdoglav. Pomolil je Vilarju skodelo pod nos, da poduha.

„Prej so nam jo kuhali iz mrčesnih praškov,“ je nekdo pristavil.

„Človek ne živi samo od prežganke; so še drugi oblizki, katerih je deležen poštenjak,“ je rekel Vilar, široko se smehljajoč v zbor, kakor bi se bil od nog do glave navlekel slaščic. Zazdelo se mu je primerno, da precej danes pove drvarjem, da z odpravo znamk ne bo nič, ker bal se je, da bi mu jih pri prihodnjem izplačevanju ne metali pred noge. „Bratci,“ je rekel in njegove oči so prosile prizanesbe — „bratci, znamk nočejo odpraviti. Treba torej potrpeti in jih sprejemati. Ko bi nas rešili znamk, zvišali bi nam ceno živil za deset odstotkov.“

„Kdo?“ je zarohnel nekdo v ozadju tako močno, da je odmevalo od skale.

„Ako nam odpro ena vrata, zapro nam precej druga,“ je kliknil Batinić na ves glas in dvignil desnico.

„Kdo bi zvišal?“ se je iznova zaslišal gromki glas iz ozadja.

„Nu,“ je odgovoril Vilar, izkušajoč pogledati preko krdela, „naš liferant Samojlo bi nam zvišal dogovorno z deželno vlado. Takšne znamke niso samo pri nas, običajne so po vsem Ogrskem.“

„Bosna ni plačevala harača sultanu in ne bo ga ogrskim židom.“

Vilarja je pogrelo, njegovo lice se je zresnilo. „Kdo govori tam v zadnji tolpi?“ je vprašal. Čez hip je velel: „Naj stopi naprej!“

V gručah so se razmaknili ter naredili gaz. In stopil je predenj visok človek z močno in čedno brado, vzbočenih prsi ter smelega pogleda. Njegova obleka je bila delavna, toda snažna in samo na enem mestu zakrpana. Na glavi mu je čepel neoguljen fes, kakršnega ni bilo videti delavni dan pri nobenem drugem drvarju.

— Ta človek je videl boljše čase. Gotovo je kakšna velika nesreča vzrok njegove nezadovoljnosti in odpornosti — je pomislil Vilar in zopet se mu je pojavil običajni dobrotljivi in prizanesljivi smehljaj na obličju. „Tebe še nisem videl, brate! Ti si novinec tukaj. Kako se imenuješ?“ je vprašal.

„Lazar Tunguz,“ je trdo odgovoril možak ter snel fes z glave.

„Čital sem tvoje ime v listinah. Si li Bošnjak?“

„Ne. Hercegovec.“

Vilar je osupnil ob tem odločnem glasu. Ugajal mu je samozavestni in junaški nastop človeka nižjega poklica, dočim mu ni ugajalo po ceni kupljeno in obilo poplačano junaštvo oblastnikov.

„Dobro, brate! Čuješ, ti butaš z glavo ob skalo, ako hočeš tukaj kaj prenarediti. Pusti to delo meni, ki mi leži delavčeva blagodat tako zelo na srcu kakor lastna. Še bolj, ker vidim, da je delavec prikovan, a jaz sem vsaj svoboden, kolikor je človeku mogoče.“

„U-u-u — gospodine Franjo, dobro moje!“ je zavzdihnil Trkulja ter se zopet sklonil k Vilarjevi roki.

„Oprosti, gospod inženir, mojo smelo besedo!“ je povzel hrust in se prikupljivo nasmehnil. Vilarja je presenetil njegov prepričevalni glas in pa pravilno izgovarjanje besed. „Tu se nam vedno nekaj obeta, vedno imajo tujci lepe besede na jeziku, toda izpolnitev ne pride nikdar. Vaš general Jusuf beg Filipović nam je v proklamaciji obetal, kako bodo skrbeli za šole in kako se bo pri nas v kratkem vse predrugačilo in obrnilo na bolje. A sedaj vidimo, da zatira vlada šole in ustanavlja orožniške postaje. Zgodilo se je v Piliću, da sta brat in sestra ustanovila šolo za pravoslavno

deco, pa vaša gospoda je to šolo razgnala in poslala tja orožnike. In tako se godi po vsej Bosni in Hercegovini. Istino govori naš pregovor: U tudjinca vjera na koljenu, vjeru daje, a misli drugčije.“

Vilar je odprtih ust poslušal Tunguza, ki je tožil in sodil. In vprašal ga je: „Čuješ, prijatelj, ali si prišel sem drva sekat ali kaj? Mi govorimo o prežganki in znamkah, a ti pričneš o vsem drugem.“

Tunguz je zavrtel fes in se lahno priklonil. „Oprosti, gospod inženir! Trda je zemlja in nebo je visoko: kam naj bežimo pred nasiljem? I drvar čuti dušo in udarce, ki padajo na njegovo kožo. Ne smatraj nas za topo klado! Naše oči so odprte.“

„To je prav, to uvažujem. Nihče naj ne pritiska delavca ob zid. A sedaj ni časa obravnavati o tem.“

„A kdaj bo čas?“ je porogljivo kliknil iz prednje gruče srednjevelik drvar močne podstave in temne ciganske polti. Že prej ga je zapazil Vilar, kako je pri Tunguzovih besedah grozeče švigal s črnimi, leskečimi očmi.

„Tudi ti si novinec tukaj. Kako se zoveš?“ je vprašal.

„Mehmed Konjhodžić.“

„Ako si prišel na Konj-planino delat, onda sekaj, in vse drugo ti bo pridano,“ je rekel Vilar ter dal z roko znamenje, naj se drvarji odpravijo na delo. Postal je poleg kuharja ter gledal za zavaljenim in junaškim Tunguzom; vsega je premeril: od bičjega vratu pa doli do debelih meč. Je li mogoče, da se rodi takšno bitje v naši iznemogli dobi? V Herkulovih časih bi bil morda navaden, danes je čudo. In kako je zavpil? Štiritisoč let staro mumijo bi probudil v življenje. Razdraženo in razburljivo je govoril in samo sovraštvo mu je kipelo iz kljubovalnih oči. Ta po postavi še nadkriljuje kaludjera, po agilnosti jezika ga pa tudi doseza. Tako je pomislil inženir. Stopil je v kolibo, da se pokaže Gajerju.

Oziral se je krog sebe. Pri durih je opazil stojalo, na katerem je stalo pet pušk; poleg je ležal zaboj s patronami. Po slamnatih ležiščih so bili razprostrti debeli koci. Pušk in kocev poleti ni bilo. V kotu se je pri

svoji postelji napravljal Gajer. Vilar mu je želel dobro jutro in paznik se je mahoma vzravnal v vojaški postoj; čez hip je nadaljeval svoje delo. „Novosti vidim tukaj, ki se mi zde praktične," je govoril došlec ter sedel na kraj postelje. „S puškami se bomo branili hajdukov, ako bo treba."

„Mogoče je tudi, da bomo streljali na delavce," je ravnodušno odgovoril paznik.

„Res so razburjeni in nezadovoljni. Sploh se je bati izgredov. Povsod se priliva olje v ogenj, zlost v razgrete duhove. Prenapeta struna le rada poči. 4. novembra je bil razglašen novi zakon za zasedene dežele, splošna vojaška dolžnost. To je bilo prav tisti dan, ko je bil otvorjen in blagoslovljen novi most čez Jalo. Zdaj ta naredba še ni povsod znana, a kamor pride, povsod razžge zakrknjena srca. Prav je, da nam je dala oblast vsaj nekaj orožja, nadejam se pa, da ga ne namerimo ne na hajduke ne na tesače. To bi bilo grozno, pri našem mirnem poslu prelivati kri." Obmolknil je in čakal, da mu paznik odgovori kaj. Pa ta ni dal besede od sebe: z nepritajeno jezo je vlekel škornje nase in se vedel, kakor bi bil sam v kolibi. Vilar je nadaljeval: „Slišal sem, da so se javili za moje odsotnosti agitatorji in ogleduhi tukaj, celo hajduki so posetili Medvedji Dol. Treba nam bo ravnati z vso opreznostjo. Čimdalje večja odgovornost leze na nas. Kaj mislite, Gajer, o tem Tunguzu? Ali se vam ne zdi sumljiv človek? Ste li slišali, kako agitatorski drzno je govoril?"

„Nisem."

„Saj ste odprli okno."

„Nisem poslušal."

„To mora biti hujskač prve vrste. Kako je mogel naš gospod gozdar sprejeti tega smelega podpihovalca v službo, tega ne umejem."

„Agitatorstva nima nihče napisanega na svojem čelu ali na svoji obleki. Vsak delodajalec se lahko zmoti pri izboru svojih delavcev. Tudi vi, gospod inženir, bi ga bili sprejeli."

„Ali pa ne. Pogledal bi bil v njegove hajduške oči — ne — ne bil bi ga sprejel. Sploh nima nič drvarskega na sebi. Kretnje, jezik, postava: vse kaže,

da je lahko četovodja iz prejšnje vstaške dobe. Ali niste tudi vi prepričan, da ni prišel sem zaradi borne tesarske plače, ampak da ga je poslala neka tajna sila, ki skrbi za to, da se izrabi vsaka nepravilnost in krivica za agitatorske namene? In takšnih krivic se zgodi na naši strani več, preveč. Proti njim sam delujem, a agitatorstvo obsojam, ker domačim ljudem ne koristi, pač pa onim tujcem, ki jedva čakajo nemirov, da si na lahek način pridobe priznanja in odlikovanja. Kako spretno je porabil Lazar Tunguz slučaj piliške šole za šuntarske svrhe! Ali niste že prej kaj podobnega opazili pri njem?“

„Ne nastavljam ušes drvarskim marnjam. Moja naloga je, paziti na delo, da se neprestano in pravilno seka, žaga in teše,“ je odgovoril Gajer. Mirno je zrl v zrcalo ter si z glavnikom česal lase in brado.

Vilarja je njegov mir razburil. — Glej hinavca, kako se dela nevednega! A jaz vem, da je pustil Bierkopf Tunguza zato v službi, da mi dela neprilike. Po-izkusiti me hoče, kako se povedem pred agitatorjem. Nadeja se, da začnem z njim, kakor sem z Jovico, prijateljske odnošaje, da se potegnem zanj, potem žrtvuje mene in Tunguza. Na ta način me hoče izriniti iz službe, da bi lahko zopet sam ribaril v kalni vodi. Tako je pomislil Vilar in mirno je vprašal: „V kakšnem spominu živi pri delavcih Jovica?“

Paznik je pomajal z glavo, češ: Vprašal bi jih bil! — in ravnodušno je odgovoril: „Ne vem.“

„Ta človek je dosti pretrpel in zopet trpi po nedolžnem. Zavzel sem se zanj pred sodiščem, pa se mi ni obneslo. Kaludjer je ves drugačen človek nego ta agitator. Z obličja se bere Jovici njegova visoka misel, a Tunguz prav po hajduško bliska z očmi. Prosim, pazite nanj, da ne bo sitnosti radi njega. Rad bi v miru in v slogi z vsemi preživel to zimo.“

„Gospod inženir, tega vendar ne morem storiti, da bi noč in dan stal poleg njega in poslušal, kaj govori. Kdor hoče imeti mir, naj bo nem in gluh. To bi imel mnogo posla, ko bi moral zlesti vsakemu v njegovo misel.“

„To ni mogoče,“ je rekel Vilar. „Vohunov in ovaduhov pa tudi ne maram imeti v našem taboru. Še

Bog, da smo se iznebili Atifa Sarajlije! Z velikim zločinom je odšel in ni ga bilo sram. Takšni propalici pljuni v obraz in mislil bo, da gre dež.“ Stopil je iz kota in šel proti vratom. „Dobro misel je imel naš gospod gozdar, da je preskrbel delavcem te zimske koce. Koliko treba plačati od njih za obrabo vojaškemu oskrbovališču?“

„Od vsakega komada novčič na dan. Pravijo pa, da ne marajo plačati.“

„Toliko vsak lahko utrpi. Jim vsaj ne bo treba toliko prezebati in zdaj ostanejo lahko tudi zimske noči tu gori. Ne bo jim treba hoditi spat v dolino, kar je zamudno in utrudljivo.“

Naročil je kuharju, naj tudi zanj pripravi obed, ker ostane ves dan na planini. Potem je velel dvema drvarjema, naj gresta z njim. Dopoldne in popoldne je lazil pod Medvedjim Dolom in meril. Mestoma sta mu morala spremljevalca s sekiro izklestiti dohod v notranje gozdne dele. Kakor črv pod lubje, tako so se zarili v goščavo.

Drugi dan se je vreme zjužilo. Deževalo je dva dni, vmes je naletaval sneg. Vilar je ostal doma, čeprav ga je zelo mikalo, da bi posetil han.

Čital sem v novinah, da je japonski cesar prepovedal uvoz francoskih romanov v svojo državo. Bal se je, da bi ti mehkužni izdelki perverznega duha nemara pohujšali njegov krepki narod. O previdni gospodar daljnega vztoka, čuj mojo samoljubno prošnjo! Morda dobiš kdaj ta moj roman v presojo. Naj najde milost pred Tvojim nedolžnim veličanstvom! Res je, da spravljamo na zapadu vse preveč ljubezenskih dogodkov na potrpežljivi papir, res je, da smo opisali že v vseh mogočih variacijah, kombinacijah in kompilacijah čisto in pregrešno ljubezen — poslednjo pa še posebno, ker nas bolj zanima in je je več — toda povej nam ti, o modri in dalekovidni mikado, s čim pa naj bogatimo svoje siromašno slovstvo, ako ne z občutkom, ki naj-

globlje sega v naše življenske razmere? Prisegam ti pri žarkih vzhajajočega solnca, da bi rajši nego po srčnih tajnah zaljubljenih ljudi brbal s smelim peresom po zavoženih napravah javnega življenja, ko bi se smelo pri nas vse natisniti.

Ko se je nebo izvedrilo, se je napotil Vilar ob Oskovi v svoj han. V srcu mu je zagorel ogenj koprnenja, zdelo se mu je, da ga neso peroti. Treznost, v katero se je silil skoraj tri mesece, se je umaknila opojni misli. Mušić je zopet pletel košaro pod pristrešjem. Vilar se je z razmehčano dušo ozrl nanj. Odkar je poznal njegovo trpljenja polno življenje, se mu je še bolj približal, ga je še bolj uvaževal. Z dobrosrčnim nasmehom je šel mimo njega in jasnega obraza je stopil v vežo, kakor bi vstopil v ljubo domačo hišo, toda precej se je zresnil, ko je zagledal dva orožnika, sedeča na minderju ob steni. Moža sta, držeča vsak svojo puško pred seboj, vstala, ga kot največjega gospoda v tistem kraju po vojaškem načinu pozdravila ter zopet sedla. Eden je bil dolg in suh, po madžarskem načinu namazanih in zasukanih brkov, po zvezdah na vratniku in po neki inteligentnosti obraza soditi je načeloval orožniškemu oddelku; drugi, manjši je bil zavaljen, robatega in sirovega obličja. Vilar je prišel v zadrego: ni pričakoval tukaj ljudi jeklenega srca, s kakršnimi je bil imel že prav v tem hanu neprijetnosti. Hotel je zavrniti pod pristrešje in tja naročiti kavo, no tisti trenutek se je oglasil Vazko, čepeč kraj ognja: „Hajdi v sobo, gospodine Franjo! Tja ti prinesem kavo.“

Odrinil je nizke duri, ki so zaškripale v nasajalih, in sklonjen je stopil v ubožno izbo, kjer je ob vzhodni steni stala ilovnata peč s pečnicami, ob treh ostalih stenah pa so ležali goli minderji. V polutemi je zagledal Danico, ki je sedela s šivanjem v naročju. Nobene besede nista izpregovorila: on je stal pred njo s svojim odkritim in jasnim smehljajem, gladeč si brk, ona je zastrmela vanj, vsa zalita z rdečico: v njiju očeh je žarela vsa srčna sreča svidenja. Par minut sta se nahajala tako iz oči v oči, s pogledi se dobrikajoč drug drugemu. Vsa izpremenjena se mu je zdela: odkar je ni videl, je vzcvela za leto dni: v njenem pogledu ni

več prejšnje plašljivosti, na njenem obrazu ni več prejšnje nezrelosti. „Zdravstvuj, Danica!“ je tiho izpregovoril ter stopil bliže k njej. Prestrašila se je njegove besede in plaho je pogledala na duri. Razumel je, da izvira njena boječnost iz strahu pred orožniki. Zopet se je zresnil in nelepa misel ga je izpreletela. Tiho je sedel na minder na njeno stran. Hotela je nadaljevati šivanje, toda roka se ji je uprla, prsti so zastali. Dvignil je desnico in s prsti ji je pobrodil nad tilnikom po njenih mehkih laseh. Sam ni vedel, kaj dela v prijetni razdraženosti. Roka mu je zastala na njenem tilniku, toplo in tesno ga objemajoč. In na lahno je vlekla deklico k sebi. Polastila se ga je vsa strast človeške ljubezni. Danica je nagnila glavo nad šivanje in njena roka je mehanično prijela za sukanec, kakor bi se hotela zanj držati v navalu največje slasti. Nagnil se je k njej, da bi ji pogledal naravnost v oči. Pa le en kotiček njenega pogleda je ujel in tam se je zbirala vlažnost in se zgoščala v kapljo. Ta solza ga je ohladila. Zasmilila se mu je deklica in njegova roka je več ni vlekla k sebi. Preselila se je z vratu na njeno ramo. Tako sta sedela zamaknjena, oba presunjena od istega meča, dokler ju ni zdramilo škripanje vrat. Vazko je prinesel kavo, pomaknil pred gospodina Franja stolček ter postavil nanj polni findjan.

„Danes je pri tebi dosti gostov, Vazko,“ se je ponorčeval inženir, ko je spravil prekipeče čuvstvo v ravnotežje.

„Dosti — kolikor v satu praznih luknjic,“ je odgovoril deček. Sklonil se je k deklici in ji pošepetal: „Teh dveh nama je treba kakor volku pete noge.“ Povrnil se je v vežo.

Vazkov pojav je povzročil kratko premirje v ljubezenskih občutkih in odnošajih. Danica se je vzravnala k šivanju, Vilar si je vil svalčico. Okrenil se je tako, da je naravnost gledal nanjo. In pomislil je: Za kolikor se je pogreznil handžija Pero za moje odsotnosti v zemljo, za toliko je vzrastla iz nje ta moja krasna handžijica. Popje se je razvilo v nežno rožo. Velik siromak je oni, ki plete zunaj košaro; ni več pomoči za njegov prsteni obraz in za usahle oči, a moji Danici pomorem

zlati grad, ki si ga stavi v oblake, ji zgradim. Osladil si je usta s požirkom kave. Druge misli so mu šinile v glavo, nelepe in težke. Spomnil se je besed, ki mu jih je pred tremi dnevi govoril Vazko, da Danica več ne hodi v han, ker volk uje samotno kozo. Ali se niso nanašale na orožnika, ki sedita v veži? Kaj iščeta tukaj? Ali hodita za Danico? To bi sicer ne bilo kaj nenavadnega, a čudno je vendar in se ne spodobi, da bi orožniki zalezovali inženirjevo ljubo . . . Ta misel ga je pičila, njegova samoljubnost se je probudila, njegov ponos se je uprl. Orožniki ne smejo dvigniti svojega pogleda k oni, katero si je on izbral za vse življenje. Odbacil je konec dogorele svalčice in še bliže se je nagnil k deklici. Prijel jo je za roko in šepetaje je izpregovoril, zroč v njen živo ordeli obraz, ki ga je pridvignil z drugo roko: „Danica, kaj iščeta orožnika tukaj?“

„Ne vem,“ je tiho odgovorila.

„Ali prideta vsak dan?“

„Pred desetimi dnevi sta šla za mano. Danes sta mi bila zopet za petami.“

Vilar se je razburil ter spustil njeno roko. Spomnil se je, da je omenil Vazko oni dan, da Danica deset dni več ne hodi v han. Torej lazijo orožniki za njo, odkar so prišli v Pilić. ‚Ti nesramni ljudje si vse upajo. Nič jim ni sveto, čeprav morajo ščititi zakone. Njih glavar sam je najostudnejši zakonolomec, ničemnik, nasilnik, človek, ki ne sme dati junaškega zadoščenja.‘ Obrnil se je k deklici in glasno je rekel: „Le naj se te kdo dotakne, Danica, zvedel bo, kdo te brani.“

„Braniti se znam sama,“ je odgovorila, mirno zroč v njegove oči. Čez hip se je okrenila in pritegnila svoj delavni gunjič, ki je ležal za njenim hrbtom. Razgrnila ga je na svojem naročju. Na gunjičevo podvlako je bil prišit dolg in ozek žep, iz katerega je štrlel ročaj, okovan s srebrom.

Vilar je ostrmel. „Kaj imaš tu notri?“

„Kinžal,“ je zalepetala.

Potegnil je orožje iz žepa, izvadil iz pol usnjene, pol železne nožnice na obeh straneh brušeno bodalo,

ki se je zabliskalo v polutemi. „Krasno delo, lepo bodalo,“ se je tihoma čudil. „Kdo ti je to dal?“

„Jovica.“ Ob tem imenu je potopila glavo. Brat ji je dal kinžal tisti dan, ko je šel v ječo, dal zato, da brani, kar ji mora biti najdražje, pred vsakim zalezovalcem, če treba tudi pred gospodinom Franjem. Tako jo je poučil. Skrila je kinžal v duplo v gozdu. Pred gospodinom Franjem se je čutila brez sile in brez lastne volje, njemu bi žrtvovala vse, tudi zveličanje svoje duše, z njim bi šla v pekel ali v nebesa; zanj ni potrebovala orožja. Še le ko so se nastanili orožniki v Piliću in jo začeli zasledovati, je vzela kinžal k sebi. Takrat jo je navdala velika pogumnost, zavrela je njena hercegovska kri pri misli, da se bo branila za gospodina Franja.

— Ljudstvu jemljejo orožje, obenem mu ga stiskajo v roke, da brani čistost svojih žensk, je pomislil Vilar, izkušajoč ostrino. „Odslej ne potrebuješ orožja, Danica,“ je govoril z nepritajenim, polnim glasom, spravljajoč bodalo nazaj v gunjič. „Tvojo obrambo prevzamem jaz. Toliko je v meni junaške krvi, da bi te branil tudi z orožjem, pa tega ne bo treba. S svojim usmiljenjem sem te ogrnil in moj razum te bo ščitil.“ Segel je po findjanu, ga prinesel k ustom in odpil. Potem je privil desnico krog njenega pasu, levico je položil na njeno koleno, obraz je pritisnil k njenemu ušesu in tiho je govoril: „Mislil sem že o tem, da bi te spravil proč od tod, kjer je vse polno nadležnih in razvratnih ljudi, katerih te ne ubrani tvoj kinžal. Tvoj najboljši varuh je zaprt, Pero je star, brezsilen, ves zlomljen, Vazko ti v nevarnosti ne more pomagati, dasi je zrel in prekanjen deček, tudi jaz ne morem sedeti vedno poleg tebe. Lahko je mogoče, da nastopijo za Bosno zopet nemirni in viharni časi, ko bodo puške pokale izza vsakega drevesa. Kdo te bo čuval razuzdanih ljudi? Kakor bi rad, da ostaneš tukaj, kjer se vidiva lahko vsak dan, tako tudi želim, da greš čez zimo v varstvo kakšne poštene rodbine. Pozimi bi prišel pogosto pogledat k tebi. Kadar se pa spomladi iznova ogreje svet, takrat pridem po tebe in te popeljem v varnejše kraje, kjer bom deloval z večjim uspehom v svojem poklicu.“

Gledala je nanj kakor otrok na mater, ko mu reže kruha, sprejemala je njegove besede, kakor vsesava zarana cvetna čašica, napivši se rosne vlage, solnčno gorkoto. V globoko usmiljenost se je potopilo njegovo srce, v globoko hvaležnost njeno, in oba sta čutila, da praznujeta zmagoslavje ljubezni.

„Ali bi ne hotela čez zimo k Bajićevim?“ je vprašal. „Stara gospa je zelo dobra ženska in rada te ima.“

„O, ne morem, gospodine Franjo, zaradi Katice ne pojdem. Ona i tebe sovraži zaradi mene — kako bi tam prestala?“

‚Vse je spoznala njena bistra pamet,‘ je pomislil. ‚Katica me sovraži, ker sem pust in odljuden človek, sovražim njeno družbo in sem se je ogibal kakor nalezljive bolezni. Preveč sem se zadel ob njeno samoljubnost, ker nisem hotel stopiti v krog njenih častilcev.‘

Tedaj je zaslišal iz veže hrušč ljudi, ki vstajajo in rožljajo z orožjem. Orožnika sta se napravila za odhod. Plačala sta. Potem je eden potrkal na duri. Danica se je preplašeno odmaknila za pol metra od Vilarja ter začela šivati.

Orožnika sta se, noseč puške v roki, sklonjena privalila v izbo ter se vojaški postavila pred inženirja, ki je vstal. „Oprostite, gospod inženir, da v imenu zakona preiščeva izbo, ni li tu skritega orožja,“ je rekel starejši orožnik.

„Tukaj? Že zopet?“ se je začudil Vilar, sileč se v dobrovoljen nasmeh. „Prosim, prosim.“

Orožnika sta si obesila puški na rami. Pobrskala sta v kot za peč, kjer je ležala neka šara: cunje in nekaj stare obleke, potem sta, ker ni bilo prav nobenega drugega pohištva v izbi, začela dvigati minderje, ni li pod njimi skrita kakšna sumljiva stvar. Danica je vstala in stopila k Vilarju sredi izbe, kjer je bilo baš toliko prostora, da so se mogle kretati štiri osebe, ogibajoč se druga drugi. Pod klopmi nista preiskovalca mimo prahu in smeti našla ničesar. Predno sta dvignila tretjo klop, je prijel starejši orožnik za gunjič, ki ga je bila preplašena in zmedena Danica pozabila vzeti k sebi. Nežno ga je hotel položiti na tla, no zdajci je očutil

nekaj trdega v njem. Pretipal ga je, obrnil in njegov pogled je zadel ob dragoceni kinžal. Potegnil ga je iz žepa. „A-a-a . . .“ je zamomljal ter spačil obraz od same zadovoljnosti, da ni iskal zastonj. Izvadil je bodalo iz nožnice. „Glej sem,“ je rekel tovarišu, ki je bil tretjo klop zopet poveznil na tla, „takšnih bodal smo dobili mnogo ob črnogorski meji; v Črni Gori jih menda izdelujejo na debelo in od tam pridejo na našo stran. Zadosti ima, kdor ga dobi pod kožo. Devojka, ali je ta kinžal tvoj?“ je precej mehko vprašal, obrnivši se k deklici.

„Moj,“ je odločno proiznesla Danica in iskra sovraštva se je zasvetila v njenih očeh.

Orožnik je izvadil zapisnico izza bluze. „Le nikar se ne razburjaj! Vse povej lepo po vrsti! Nisi ti prva ne poslednja, pri kateri se je našlo orožje. Kako se imenuješ?“

„Danica Miloševićeva je njeno ime,“ je odgovoril Vilar, ki je osupel stal kraj deklice. „Za telesno varnost nosi bodalo s seboj.“

„M-da — oprostite, gospod inženir, ako sem vas neljubo motil.“ Orožnik je podal bodalo svojemu tovarišu, potem je nekaj zapisal v svojo zapisnico. Dvignivši obrvi, je, dromljajoč s svinčnikom po zapisnici, govoril Vilarju: „Za telesno varnost Bošnjakov skrbi naša vlada. Bošnjak naj v miru božjem obdeluje svojo zemljo, vse drugo je naša skrb. Po zakonu ne sme nositi orožja. Tisti časi so minili, ko je nosil za pasom cel arzenal. Zdaj sme imeti kvečjemu nožič, da si odreže kruha, ali popotno palico, vse drugo mu je prepovedano.“

„Takšen kinžal je v ženskih rokah pač nedolžno orožje, igrača,“ je rekel Vilar. In zopet je izobrazil prijazen nasmeh, da bi ublažil službeno strogost.

„Zadosti ima, kdor ga dobi pod kožo,“ je izpregovoril mlajši orožnik, ki si je vtaknil kinžal za pas.

„Igrača ni. Bosenskim ženskam se ne smejo pustiti takšne igrače,“ je menil starejši orožnik, in mlajši, ki mu je v vsem prilagal ter ponavljal njegove misli in besede, je pripomnil: „Kakšna igrača! Ni prva, ne poslednja Bošnjakinja, ki je sposobna, oklati našega človeka s takšno igračo.“

„Stvar je tudi v tem oziru sumljiva, ker je bilo v tem hanu že poprej zaplenjeno orožje," je nadaljeval starejši, bezajoč s svinčnikom po dolenji ustnici, pod katero se je bila razrastla tanka brada. Za hip se je zagledal v ono, kar je bil zabeležil v zapisnico. „Torej, Danica Miloševićeva, si li ti sestra onega Miloševića, ki sedi v Tuzli v preiskovalnem zaporu?" je vprašal, zbirajoč misli za natančno preiskavo.

Tedaj se je oglasil za durmi Vazko, ki se je bil tihoma priplazil iz veže: „Sestra je Jovice Miloševića, ki ga imate po nedolžnem zaprtega v Tuzli. Čas je že, gospodje zaptije, da izpustite Jovico in obesite Atifa Sarajlijo. A kinžal, ki ste ga zaplenili, je prinesel Jovica iz svobodne Črne Gore, kjer mu ga je podaril sam črnogorski knez za junaštvo v bojih s Turki. Vsak hercegovski junak, ki je pribežal v Črno Goro, je dobil handžar ali kinžal, jatagan ali samopal. Za spomin je delil čestiti knez orožje in ne za boj proti Švabom. Zato dajte kinžal nazaj, ako se nočete zameriti svojemu čestitemu carju, ki je prijatelj črnogorskega gospodarja."

Deček si je to povest v naglici na lepem izmislil, zato pa tudi ni zalegla bogvekaj.

„Kaj se blede temu smrkavcu?" je vprašal starejši orožnik, ki, zatopljen v svojo zabeležbo, ni dobro razumel dečka.

„Molči, ušivec! Hajdi k vragu, mrhojedec!" je rohnel mlajši ter dregnil predrzneža s puškinim kopitom v bok.

„Kdo pa tebe kaj vpraša? Odnesi te vrag, kakor jastreb krastačo!" je zagodrnjal starejši in pisal.

Vazko se je zazrl v njegov visoki obraz in smelo je govoril: „Gospodar, ne išči vraga, da ga ne najdeš. Laziš za Danico kakor volk za ovco, pa vedi, da ti jo ubranimo tudi brez kinžalov in handžarjev. Gledaš nanjo kakor beg na pečenko na večer dolgega posta ramazana, a gospodin Franjo ji bo zanesljiv zaščitnik, kakor je zanesljiva puška. Le zaradi tebe se je oborožila s kinžalom in v strahu pred teboj se je deset dni držala kume Drljačke. Napiši to! Navil si si brke kakor vol rogove, a bodel nas ne boš z njimi. Nu, Danica, povej

nasilniku, da mu tudi brez kinžala ne boš po godu. Naj si ga vzame in moje besede naj si zapiše za ušesa!“

Danica se je nasmejala dečku, no njen usmev je bil težak in bolesten. Strašna ji je bila misel, da mora k sodišču, kakor pred tremi meseci Pero in Jovica. Slišala je že, da so Švabi tudi ženske tirali v zapor, ako so našli pri njih orožje. Groza jo je obšla.

„Nu, kaj se držiš kakor lesena Jevrosima majka? Govori mu odločno in brez strahu!“ jo je pokregal Vazko.

Nagnila je glavo na Vilarjevo roko. Njene prsi so težko dihale. Z vzdihi in solzami si je olajšala pekočo bol. Ni mogla izpregovoriti besede.

Orožnik je začel zopet bezati v ustnice in buliti oči v papir, da bi izpričal napetost svojih misli in obenem pokazal, da ni slišal Vazkovih očitanj, ker ta so mu bila tu pred inženirjem skrajno neprijetna in so prerezko osvetljevala njegovo vedenje napram deklici. Obžaloval je vsak korak, ki ga je napravil zaradi nje, vso pohlepno pozornost, ki jo je posvetil njej. Kako se je le mogel izpozabiti on, čigar usposobljenost in strogost so njegovi predstojniki ustno in pismeno tako močno hvalili! Želel je stvar poravnati tako, da ne bo škodila njemu, da nihče ne bo mogel smatrati njegove ovadbe za nizkotno maščevalnost.

Vilar ga je opazoval in je uganil, da se nahaja v škripcih. Naznaniti mora zadevo, a vsekakor mora v ovadbi izpustiti dečkovo pričevanje, da se je deklica zaradi orožnika oborožila s kinžalom. In mirno je rekel, obrnjen k starejšemu orožniku: „Vaša služba je težavna, odgovorni ste tu in tam. Na vsak vaš korak pazijo. Toda to vam rečem, da sem odslej jaz zaščitnik te deklice, ker drugega nima. Vzeli ste ji bodalo, a jaz ji dam svoj revolver, da se brani pohotnih zalaznikov, kadar mene ne bo v bližini.“

„I meni daš samopal, gospodine Franjo!“ je kliknil Vazko.

Vilar mu je z roko in s pogledom dal znak, naj molči. Potem je nadaljeval: „Ako mislite, da vam veleva vaša dolžnost in odgovornost tako, onda odvedite

deklico v mesto. Ta hip pojdem za njo, da posredujem pri generalu in pri sodišču zanjo.“

Zopet ga je prekinil neugnani Vazko s smelim vzklikom: „Evo vam, zaptije, moje roke, i mene zvežite in priklenite k Danici, pa me tirajte v one proklete temnice, kamor ste vrgli pobratima Jovico, ki se je pobratil s svojimi učenci, preden ste ga izgnali iz šole. Za njim grem bos po ostrem kamenju, gologlav po žarkem solncu, žejen kraj hladne vode, lačen kraj belega kruha —“

„Ne budali, mrhobrbec, govnač garjavi! Krastača gnusna — kdo pa tebe vprašuje?“ je vzbesnel mlajši orožnik ter pahnil dečka v vežo.

„Ne maram vklepati bosenskih dam v železje in jih spremljati v Tuzlo,“ je govoril starejši mirno in v zadregi, ki jo je izkušal prikriti z nasmešljivostjo. „Pod vašo zaščito, gospod inženir, je ta dama varna in bo gotovo pri rokah, ako jo pozove sodnik.“ Vilar je z nemim naklonom pritrdil, oni pa je vtaknil zapisnico za bluzo in opravičujoč svojo strogost, je pristavil: „Sami poznate mojo odgovornost, ki je tem večja, ker imajo ljudje v tem kraju še mnogo prikritega orožja. Tu vladajo strogi zakoni, ki mi velevajo, neomajljivo se ravnati po njih brez ozirov na desno ali na levo. To ljudstvo more odgojiti in privaditi reda samo orožnik, ki momlja in mrmra liki medved, kamorkoli pride. In tudi v tem je ubogi orožnik podoben medvedu, da ga drže na vrvici in mora vestno delati to, kar hočejo drugi.“

„Težaven je vaš posel, vem —“

„Žal, da mi je le malokdaj mogoče zatisniti pravici eno oko, kar storim danes —“

„Dobro, dobro,“ je pohitel Vilar, srčno želeč, da bi se iznebil nadležnega človeka.

Ko sta se orožnika zmotala skozi duri, je obrisal Vilar Danici solze, jo posadil na klop in sedel kraj nje. Neznosno in ostudno se mu je zdelo to, kar je pravkar doživel. Tisto zoprno stikanje po orožju ne more pomiriti ljudstva in ga spraviti z nemilo usodo. Tako je premišljeval, držeč Daničino roko. Njeno oko, poprej solzorosno in motno, je žarko zasijalo vanj, igrajoč v ljubezni in hvaležnosti.

„Kakor hudourni oblak sta padla na naju, ki nisva prav ničesar zakrivila. To je pusto tukaj, to je grozno," je na glas ponovil svoje misli.

„Povesila sta brke kakor handžija, kadar nima gostov, in sta šla," je rekel vstopivši Vazko. Žareč v lice, se je smehljal, ker močno mu je ugajalo, da se je gospodin Franjo tako moško potegnil za Danico. Minila je vsa nezaupnost, ki se mu je bila nabrala zadnje tedne, ko je pričakoval, da gospodin Franjo gotovo reši njegovega pobratima Jovico iz ječe, pa ga ni, ko je toliko razmišljal o razmerju Danice do tega švabskega gospodina, ki je bil mnogo obetal, pa ga toliko časa od nikoder ni bilo. Dečku se še niso razbistrili nazori o stvareh in o ljudeh; še vedno je plaval v nekih čudovitih in prenapetih mislih, ki jih je črpal iz narodnih pesmi; sanjaril je o silnih junakih, vršečih prava čuda hrabrosti in bistroumnosti: naj jahajo v sijajnem spremstvu, obloženi z bogatimi darovi preko planine daleč kam po nevesto, naj nalete kjer si bodi na ljute dušmane in troglave zmaje, naj vzdihujejo v strašnih ječah — vedno se nahajajo v smrtni nevarnosti, iz katere jih končno reši njih junaštvo in zvijača ali pa pomoč posestrime vile. Iz teh pesmi si je ustvarjal svet svojih misli in svoje pojme o nerazrušljivem prijateljstvu, o požrtvovalnosti in zvesti ljubezni.

Pomaknil je stolček zopet pred Vilarja in postavil nanj findjan. Potem je zložil roki za hrbtom in rekel: „Je li, gospodine Franjo, da sedaj ni več takšnih temnic, o kakršnih se poje v starih pesmih, da so bile vsekane v skalo, jetnik je stal do kolena v vodi ali v trnju, iz skale so molele gobce šarovite kače, v kotu je čepel ljut zmaj?"

Vilar se mu je hladno posmejal. „Stare pesmi pretiravajo. Mogoče, da je bila kdaj takšna strahovita ječa, toda brez zmaja."

„Pero je pravil, da se mu je v ječi najhujše zazdelo to, ker ni dobil duhana, ni videl planin in mu je med koleni rožljalo železje. Dolgočasje ga je vsega potrlo. Bog ve, kako se godi Jovici! Ga li straži mnogo zaptij in askerov?"

„Gotovo“, je suho odgovoril inženir. Okrenil se je k deklici. „Ali naj mirno gledam te nesramnosti? Tega vednega nadzorovanja ne prenesem. Poniževalno in sramotno je, toda priznati moram, da sem proti orožnikom brez moči. Sedaj te pokličejo nemara pred sodišče. S teboj pojdem kot radovoljna priča.“

„I jaz pojdem, sestra mi je po Bogu,“ je rekel Vazko.

„In kakor sem poprej rekel: odtod moraš proč. Bajićeva mati te bo ščitila kakor svojo hčer, in Bajić sam ti bo pošten varuh. Katičine sitnosti ti ne morejo škodovati.“

„H Katici ne pojdem, ne morem,“ je zaihtela deklica.

„Kaj, gospodine Franjo, ti hočeš vzeti Danico proč od tod?“ je vprašal osupli Vazko.

„Vsaj čez zimo mora odtod, ali pa do bratovega povratka. Lahko se zgodi, da se prav kmalu z Jovico povrne sem. Dragi mi Vazko, ne boj se zanjo, ti je ne moreš čuvati. Zato mora v mesto k dobrim in zanesljivim ljudem.“

„Ti jo hočeš odvesti kakor Luka Luco?“

„S tvojim dovoljenjem skoraj prav tako,“ je odgovoril Vilar blagovdano izzivajoč dečka in izkušajoč njegovo vdanost.

„Sprejela je od tebe jabolko, sedaj je tvoja,“ je rekel Vazko in dvignil rami, češ: delaj, kar hočeš. Čez hip je pristavil: „Ako jo pošlješ h Katici, jo zavedeš v volčji brlog. Kakor volkulja na nabito puško, tako gleda Katica na Danico. V tvoji odsotnosti je bila že dvakrat tukaj. Domislila si je ta divja vešča, da je dolina ob Oskovi čudovita pokrajina, in sedaj hodi v naš han nadlegovat Danico. Prvikrat se je pripeljala v velikem spremstvu, kmalu potem, ko si nas bil ti zapustil; v drugič je prijahala jeseni, in sicer tisti dan, ko so se nastanili orožniki v Piliću. To pot se je nahajala v njenem spremstvu samo njena sestra in oni zaptija s hudim psom in z bikovko. Obakrat je svarila Danico zaradi tebe.“

Vilar se je čudil. „Kako te je svarila?“ je vprašal, položivši Danici roko na ramo.

„Rekla je, da si se povrnil preko Save v svojo domovino in te nikdar več ne bo nazaj," je odgovorila, sklonivši se k šivanju.

„Glej, kako se je lagala! Evo mene, ki sedim zopet v hanu ob Oskovi. Kaj ti je še natvezla?"

„Rekla je, da sem neumna pura, ako ti kaj verjamem. Mimogredoč si se ozrl name, zaiskril z očesom in pljunil — je rekla."

„Gospodin Franjo odvede na svoj dom gospico iz mesta, takšno, ki ume odgovarjati na nemškem in na madžarskem jeziku in se je izobrazila na učenih šolah, a tebe ukani. Tako je razlagala o tebi," je pridejal Vazko.

„Ali si ji verjela?"

Za Danico je odgovoril Vazko: „Skraja je plakala in jadikovala; dve ribi sta se na eni žerjavici pekli, pa druga drugi ni verjela. Ko pa je prišel Ante s tvojim pozdravom, se je potolažila in ni verjela."

„Zvita kača je ta Katica, nisem mislil," je rekel inženir, odganjajoč občutek samoljubnosti; z ljubeznijo razvratne in vihrave Katice se ni maral ponašati. „Kaj je še povedala?"

Danica je od strani zrla na Vilarjevo koleno, kakor bi pozvedovala, je li resnica, da sedi poleg nje oni dobri gospodin Franjo, o katerem je toliko sanjala. Ker je pozabila na odgovor, je povzel Vazko: „Ko je bila vdrugič tukaj, je prigovarjala Danici, naj gre z njo v mesto, da jo izobrazi za gospodina Franja, ker je še preveč okorna in neotesana za gosposkega človeka. Kadar poteče Oskova v breg, tedaj bo začela hoditi Danica h Katici v šolo."

Danica je dvignila glavo in njen pogled, opran v solzah, se je zadolbel v Vilarjev obraz, kakor bi vprašal: Ali res ni zate preprosta hercegovska deklica?

Prsti njegove desnice so se dotaknili njenega ušesca in se jeli poigravati z njim. „Ne dam te h Katici," je rekel z veliko ljubeznijo v besedah in v srcu.

„Zadavila bi jo, otrovala," ga je prekinil Vazko. „Da si videl, gospodine Franjo, kako se je nasadila na Bobojedca, ko je bila vdrugič tukaj. Ante je tu pred hanom z mehom moke zlezel na svojega konja prav

takrat, ko so oni prijahali. Katičin konj se je splašil Bobojedčevega konjeta ali pa meha in je tako odskočil, da se je Katica malone zvalila na tla. O, kako je ona osa s palico pripalila Bobojedca po glavi, potem pa še njegovega konjeta!“ Vazko se je zahahljal in tudi Danica se je posmejala.

„Kaj pa Ante nato? Ali se je dal ženski tepsti?“ je vprašal Vilar.

„Dal. ‚Joj meni, bednemu katoliku!‘ je viknil. ‚Prišel je moj vranec na svoj klanec!‘ Zmignil je z ramo in odjahal.“

„Katica je otročja in hudobna, k njej ne pojdeš,“ je po kratkem premolku povzel Vilar. „Še drugo rodbino poznam v Tuzli, ki te bo rada sprejela. On piše v konaku, njegova soproga je zelo prijazna gospa s širokim, usmiljenim srcem. Oba sta prišla iz moje domovine, moja rojaka sta. Tja te dam. Otroci so v hiši, pri njih se ne boš dolgočasila. Hočeš li?“ Danica je prikimala. „Precej jutri pošljem po slugi list k Hrenu, to je ime gospoda, kateremu te izročim, in pojutršnjem pride odgovor.“

Tudi Vazko je bil zadovoljen s tem načrtom. Nadejal se je, da pojde v posete v Tuzlo, ko bo tam bivala Danica, in da se mu pri tej priliki posreči, videti svojega učitelja in pobratima Jovico. Ostal je v izbi in se mel pred zaljubljeno dvojico, dokler ni gospodin Franjo naročil druge kave. Točno mu je postregel, na kar se je tiho splazil iz izbe.

Tedaj je privil Vilar deklico k sebi ter se zagledal v oči, tako svetle in dobre, kakor so bile one, ki jih je srčno ljubil na slovenski zemlji. Dolgo je gledal vanje, dolgo je srce odgovarjalo srcu. Strogemu čuvaju nežnih hrizantem bi pri tem prizoru nič ne moglo privabiti znakov sramežljivosti na lice.

Mračilo se je že, ko je stopil pod pristrešje, da se poslovi pri Peru.

„So že zopet iskali?“ je rekel s slabim glasom handžija. „Po vsej sili hočejo najti pri nas orožarno. Vse gre pri nas v propast.“

„Trava ne poraste, kamor stopi zaptija,“ je zabelil starčevo tarnanje Vazko.

Pero je dvignil svoje vele oči k Danici, ki je stala za Vilarjem. „Ti si se odločila, da pojdeš v Tuzlo? Ne hodi, dekle! V mesto greš, kadar hočeš, a iz mesta, kadar te puste. Tudi Drljača je šel, ker je želel, in se ni povrnil.“

„Dobro ji bo v mestu, Pero. Gospodin Franjo jo skrije pred psi, ki ne lajajo samo, ampak tudi grizejo. Posetim jo v mestu in ako Bog da in sreča junaška, bom videl tudi Jovico,“ je rekel deček.

Vilar nato: „Dovoli mi, Pero, da jo vzamem v svoje varstvo. Govorite o moji nameri z Drljačko. Bog mi je priča, da hočem biti Danici pošten zaščitnik do konca življenja. Opravičiti se hočem pred Jovico, kadar pride iz zapora. Močnejša je moja roka nego tvoja.“

„Delajte, kakor morete in veste, a vselej bodite pošteni. Sreča in nesreča gresta eno pot, pa jaz vas ne morem spremljati. Za mene se že borita smrt in starost, ne potraja dolgo, da zmaga smrt. Sneg je pokril mojo glavo in kmalu me pokrije zemlja.“

Vilar je stopil v večerno meglo in hitel domov.

Še tisti večer je pisal Hrenu.

41.

„No, Minkec, srna se nama obeta izpod Konjplanine. Veseli se, dušica! To bo nekaj zaleglo v najinem gospodarstvu in gospodinjstvu,“ je rekel drugo popoldne Hren svoji soprogi, ko je prišel iz pisarne. Obesil je površnik na kljuko, vzel iz njega drobno pismo ter zavihtel z njim po zraku, rekoč: „Glej, tu notri nama Vilar napoveduje pošiljatev.“

„Saj je skrajnji čas, da nama pošlje srno, ko jih je pa tam toliko, da se komaj ogibljejo druga drugi. Ne vem, kako naj mu primerno izkaževa svojo hvaležnost,“ je odgovorila gospa, rdeča v obraz in vesela, da dobi za teden dni mesa v hišo.

„Motiš se, ljuba! Drugačna srna pride sedaj v hišo, živa, dvonoga,“ je pojasnil soprog. Vrteč pismo v roki, je sedel za mizo. „Ti ne uganeš, ko bi ugibala vso noč.“

„Pa precej povej!“ je rekla gospa, stopivši po moževe copate, ki so ležale za pečjo.

„Kakor nalašč se je to pripetilo, ljuba moja! Ti postajaš obširnejša, v dveh mesecih pride katastrofa —“

„Ne brbljaj mi, Vinko, saj veš, da tega ne maram večno poslušati. Ako imaš kaj resnega na srcu ali v tistem pismu, povej pametno ali pa molči. Menim se za tvoje neslanosti!“ Rekši je s copatami lahno udarila soproga po kolenu in jih položila k njegovim nogam.

„Res, o pravem času nama pride ta pomoč. Stara Grgićevka je okorna, zato me je že skrbelo, kje bi ti dobil mlado, okretno žensko, ki bi ti pomagala, stregla, prala plenice, prevezavala, kadar pride tvoja bridka urica. He-he-he!“

„Vinko, ne uganjaj mi nespodobnosti!“ Ozlovoljena je gospa iz mestej prinesla lonček kave, iz omare pa kos kruha. Oboje je postavila pred soproga na mizo. „Na, snej malico, potem si umij nespodobna usta, preden izpregovoriš. In prosim te, Vinko, vsaj pred otroki mi ne gobezdaj neumnosti, ti vse slišijo in obdelajo po svoje. Danes me je Mirko vprašal, zakaj me imenuješ matuško širokih obsegov.“

„A-a, zanikarnež, lopov! Mirko je bister deček. V vse vtakne svoj nosek, vsaki stvari bi rad do jedra. Uvidiš, ako doživiš: ta postane še bosenski hofrat. Mislec — ti pravim.“ Tako je govoril Hren, sezuvajoč čevlje. Potem je vzel list iz ovoja. „Glej, tu notri stoji, da nama privede Vilar te dni neko preganjano nedolžnost. Oj da, France je velik idealist. Saj je lahko. Kaj slabega še ni izkusil v življenju, zato vidi povsod preganjane nedolžnosti, zatirane ljudi, hlepi po pravici, svobodi in Bog ve po čem še. Ko bi šlo vse na njegovo kopito, pa bi nikdar ne imeli mraza, ne suše, ne toče. Po bratovsko bi se ljubili in lizali in živeli bi kakor evangeljski ptiči. Je tista, da se takšne reči lepo slišijo, a izvesti jih ni mogoče.“

„Nu, kaj je torej tista preganjana nedolžnost, ki nama jo privede?“

„Deklico nama pošlje, živo punco, ki zunaj na deželi ni varna pred zapeljivostjo sveta, zato jo bova midva skrila, čuvala — in denarce bova vlekla zanjo. Herce-

govsko devojko nama da v rejo, hčer junaškega vojvode — pomisli! — ki je pred petimi leti padel v bojih s Turki. In mati ji je umrla v cetinjski bolnici.“ Hren je dvignil glavo, nagrbančil čelo, razširil oči, da bi bolje videl, kako učinkuje novica na radovedno in romantično soprogo.

„Njen oče je bil torej vstaški vojvoda, ne takšen, ki nosi na glavi šesterozobato krono.“

„Ne, pokrivala s tistimi roglji ali češarki ni imel na glavi, vsekakor pa je bil za našo Avstrijo zaslužen mož, ker je pomagal tirati Turke iz Hercegovine in nam je pripravljal pot v deželo. Za nas je šel po kostanj v ogenj in poginil. Tako misli o njem tudi Vilar. Nu, naj je bil takšen ali drugačen, njegova hči nama je dobrodošla. France piše in prosi, naj jo vzameva pod streho, ker je sedaj brez pravega zaščitnika in že toliko odrasla, da so ji nevarni orožniki in drvarji, sploh vse, kar je moškega spola na Konj-planini.“

„Samo inženir ji ni nevaren — a?“

„Za mojo mislijo hodiš, Minkec. To bo najbrž njegova nevesta. Takšen idealist! Pri majkini kravi sem ga še le prav spoznal. Zakaj pa ne? Hči hercegovskega vojvode je lahko tudi bogata. Morda ima dote kakšnih dvesto ovac in baš toliko koz, vrhutega pa še sto kozjih mehov starega vina ali pa pehar starih dukatov in križavcev. I, dobro je, kar je, čeprav France ne potrebuje. Iz tega se da napraviti majhna denarna zaloga, fond, iz katerega človek, kadar pridejo težki časi, lepo sesa obresti. O, da sem jaz dobil takšen fond!“

„Vedno mi očitaš, da ničesar nisem prinesla k hiši.“

„Ničesar ti ne očitam, ljuba moja. Ti sama si pridna, delavna, varčna in najboljši fond za potomstvo. Na, beri, kaj piše moj prijatelj!“

Hren je malical, gospa je čitala Vilarjevo pismo. Iz druge sobe se je slišalo otroško rajanje.

„Kaj — Minkec, ali ni to naravnost fenomenalna ponudba? Plača nama zanjo tri goldinarje na dan. To nese na mesec več, nego znaša moja mesečna plača s stanarino vred. Toliko pa vendar ne bo pojedla tista mlada buzakljunka na dan! Veš kaj, preden pride tvoj čas, jo lepo uvedi v gospodinjstvo, da se bo znala vrteti

v kuhinji, zakaj hči hercegovskega vojvode nemara ne ve navadnih hišnih poslov. Morda ume speči jarca ter opražiti čebulo in česen, a za takšnega gospoda, kakor je naš France, mora vedeti mnogo več. Najbrž ti pošlje preganjano nedolžnost zato, da jo olikaš in ogladiš. Naj se zgodi po njegovem!“

„Gotovo je njegova nevesta, ker toliko žrtvuje zanjo,“ je rekla gospodinja, zamišljeno zroč preko lista na gospodarja. „Precej mu odpiši, da rad sprejmeš deklico v hišo. In ne čvekaj o tem na trgu! Gospod inženir želi, da ostane stvar, kolikor je mogoče, tajna.“

„To se ve,“ je hrknilo v Hrenovem grlu.

Pol ure pozneje je nesel pismeni odgovor Vilarjevemu vozniku Mrkezkovemu Janezu, ki je nočeval v Agularjevem hlevu.

Pri večerji in potem še dolgo v noč sta se zakonska prijetno razburjena pomenkovala o sreči, ki ju je doletela tako nenadoma. Še enkrat sta skupno čitala pismo izpod Konj-planine. Hrenu je sijal obraz, njegovi soprogi so od same ginjenosti mrlele oči, kakor da se pripravljajo na solzni naval. Gospa Minka je pod odejo res potočila solzo, tako močno se je zamislila v bedno usodo sirote brez staršev in v inženirjevo značajnost. Obljubila si je, da bo deklico ljubila kakor svojo sestro ali pa kakor svojo hčer. Vse je ukrenila, kako si bo uredila stanovanje, da bo preganjana nedolžnost najudobneje živela pod njeno streho.

Danici se je zdelo vse prav, kar je želel in svetoval gospodin Franjo. V teh petih letih, odkar ni imela več pravega domovanja, se je navadila kočujočega življenja in povsod se je lahko udomačila, kjer so bivali dobri ljudje. Dokler se ni zavedala svoje nedolžnosti, se ni bala moških, šele ko je bil Vilar zbudil njeno ženstvo, je vsakega tujega moškega smatrala za svojega sovražnika. Tako ji je ganil nedolžno srce, da bi bila šla z njim kamorkoli, samo h Katici ne.

Bližal se je dan, ko se je Vilar moral odpraviti v mesto po denarno zalogo. Dogovoril se je z Bobojedcem, naj ga tisti dan spremlja z Danico k gospodu Hrenu. Ni se mu zdelo prilično, da bi sam šel z njo; ljudje

bi gledali za njima in bi takšno potovanje smatrali za ugrabitev in njega za dekliškega roparja. Zato je vzel Bobojedca s seboj. Ker v obeh Pilićih ni bilo dobiti primernega voza, onega, ki je bil last drvarskega podjetja, pa za svoje privatno podjetje ni maral rabiti, je najel za Danico brhkega konjiča. In nekega meglenega jutra se je Danica v hanu ob Oskovi poslovila od Vazka in Pera. Starček je privezaval na sedla njeno borno prtljago in tako je govoril handžija: „Dal ti Bog dobro, Danica! Sprejemaj dobre nasvete in pomagano ti bo! Kdor jih ne mara, mu ni treba pomoči. Naj te ne ostraši vsaka muka in nesreča; kdor teh ne pozna, ne ve, kaj je radost in sreča.“ Govoril je kakor človek, ki gre v večnost, pa še postane na vratih, se obrne in zakliče v svet, kaj je jedro njegovih izkušenj, kakšen sad je utrgal z drevesa življenja.

„Po Bogu mi sestra Danica! Z gospodinom Franjem pridem v Tuzlo k tebi. Naj tiči tvoj brat Jovica za zidovjem iz samih skal, naj ga straži sto zaptij in askerov, jaz se proderem k njemu, ker ga moram videti,“ je vzkliknil Vazko, ko je sedela deklica že na konju. Stal je šele dobro na vratih v življenje in že je vrelo v njem neugnano hrepenenje po junaških delih.

„Lahko ti bo priti k Jovici, ti nezrelo in neizkušeno dete, a težko od njega,“ ga je pokaral Bobojedac, ki je nestrpno čakal odhoda. „Hajdimo, hajdimo!“ je priganjal. Poželjivo je gledal na debelo torbo, privezano k sedlu inženirjevega konja in rad bi bil že duškal kje poleg nje.

Vilar je ogrnil Danico z dolgo zelenkasto haljo, kakršno nosijo turške ženske; halja jo je pokrila vso do nosu. Odpravili so se na pot. Ves dan je trajalo potovanje. Vilar se ni maral oglasiti pri Samojlu, ker se je hotel ogniti izpraševanju, čemu potuje v takšnem spremstvu. Pol ure pred njegovim hanom so zavili s poti na tratino, stopili s konj, jih privezali k grmu, jim nasuli zobanja. Sedli so na podrto hraščino in se pokrepčali iz torbe. Ko so si bili dobro opomogli, so se vzdignili in odpravili. Spotoma je Vilar razložil Danici, zakaj se ne mara ustaviti pri Samojlovih. „Ti židje imajo grde jezike. Raztrobili bi, da sem ugrabil deklico

in jo skril v Tuzli. Zato mimo hana ob Spreči ne bom jezdil z vama. Naprej pohitim in vaju počakam v Kulin-hanu.“

„Delaj po svoje, gospodine moj! Ti vse najbolje veš in znaš,“ je tiho odgovorila.

Izpodbodel je konja in zdirjal. V Kulin-hanu ju je počakal.

Na vsej dolgi poti se ni zgodilo našim potnikom nič posebnega. Bobojedac je bil toliko obziren in razumen, da je skraja hotel jahati na čelu, češ, naj se onadva neopazovano gledata in razgovarjata za njegovim hrbtom. Pa to se mu ni posrečilo. Buhal je z bedrom in stremenom v suha konjska rebra, toda njegov konjič se ni zmenil za čast, da bi nosil zvonec, kakor so se izražali v dobrih starih časih, ni maral prvačiti. Svest si svoje nezmožnosti, se ni hotel riniti v ospredje, rajši je, dihajoč v mater zemljo, capal v ozadju in pobiral stopinje za svojima bodrima tovarišema. Tako je dajal dober vzgled vsem, ki so prišli z nezadostnimi močmi na svet, in onim, katerim so se v pretegah življenja že skrhale za prvačenje potrebne moči. Dočim je konjič kazal sliko ravnodušnega in izguranega bitja, se je držal njegov jahač bahato, skoraj oblastno. Tisti dan mu je turbanov konec posebno koketno mahal čez uho. Saj bednega katolika še nikdar ni doletela takšna čast. Vedno je tovoril drva v mesto, a danes spremlja visokega gospoda, ki po dovršeni poti ne bo štedil denarja, spremlja pa tudi krasno Srbkinjo, ki je ljuba njegovega velikega dobrotnika, spremlja jo kot telesna straža. Mati, ki čepi v plesni dvorani vso noč ob mrzli steni kot strašilo prepodjetnim moškim, ni tako ponosna na svojo zalo hčerko, vrtečo se po parketu, kakor je bil Bobojedac ponosen na Danico. Zdaj je pogledal na deklico, zdaj na svojega dobrotnika in neprestano je mežikal z desnim očesom, kakor bi se mu bleščalo in bi ne mogel prenesti tolike lepote in tolike mlade čilosti. Gospodin Franjo je mnogokrat zadržal konja, se vzravnal z Bobojedcem ter mu pomolil čutaro s slivovko, potem krhelj pečenke ali kosec sira s kruhom ali pa trdo kuhano jajce in naposled še svalčico. Za vse je imel bedni katolik hvaležno srce in odprto pest.

V Kulin-hanu so dolgo duškali, ker Vilar ni hotel, da bi prišli pred trdim mrakom v mesto. Odpel je torbo ter izvadil v papir zavite ostanke brašna. Ante se je začudil, da se da toliko zmestiti v švabsko torbo. Izrazil je mnenje, da tisto drobčkano gosposko uživanje božjih darov nič ne zaleže, človek se mora kakor konj počasno dotrda najesti, potem pa mirna Bosna za ves dan. Vilar je vpošteval nauk tega zavaljenega bitja sirove stvaritve in je vse ostanke razpoložil pred njim na tla. Bobojedac je umel imenitno stradati, kadar ni imel; znal je pa tudi imenitno požlamboriti do kraja vse, kar so mu predložili dobri ljudje.

Že se je bila naredila noč, ko so v Kaisersheimbovi ulici pred Hrenovim stanovanjem stopili s konj. Vrata na vrt so bila že zaprta in Vilar je moral dolgo trkati, preden je prišel Hren odpirat, užaljen, da ga motijo v večernem miru.

„Privedel sem ti deklico, tako sva se domenila," je rekel Vilar. „Oprosti, da pridem ponoči. Pot izpod Konj-planine se vleče, vrhutega nisem hotel v mesto pred mrakom."

„Že prav, France, je že dobro," je pohitel Hren in posvetil s svetilnico v ozadje, kjer je stala Danica, zahaljena liki turška bula. Potem se je priklonil in slovesno je pristavil: „Dobro mi je došla tvoja varovanka. Pozdravljena v moji hiši, hči slavnega hercegovskega vojvode! Prosim, gospoda, potrudite se v moje bele dvore! Čemu bi stali na mrazu!" Obrnil se je proti hiši, hipoma pa se je domislil še nečesa ter se okrenil proti ulici in zaklical: „Hej vozniki, zapeljite parizarje na dvorišče in sem pod streho razložite balo!"

„Ni, ni! Siromaki smo in vse smo prinesli na konjih," je rekel Vilar in spremljevalcu je velel: „Ante, odvedi konje k Agularju in poskrbi, da dobe zadosti krme!"

Bobojedac je vzdihnil: „U, lahko je poslušati ukaz, a težko ga je izpolniti. Nimam novcev, da bi plačal toliko krme."

„Saj tudi ni treba. Jaz sam pridem k Agularju in vse poravnam. In tebe nagradim."

„Daj mi pare, gospodine Franjo! Za takšnega dobrega človeka, kakršen si ti, gospodar ti naš dobrotljivi, grem brezplačno do debelega morja in nazaj, toda glej, moj konj se je zbosil. Predeń ti jutri vstaneš, moram z njim h kovaču, pa nimam pare v žepu. Daj, daruj!“

„Tvoj dolžnik sem, toda sedaj nimam drobnega. Le idi! Jutri zjutraj —“

„Daruj na debelo, gospodine Franjo! Srečala te sreča, to ti želim kakor sebi! Oprosti bednemu katoliku njegova večna moledovanja! Saj veš, siromak je kratkih rokavov, a dolgega jezika. U — gospodine Franjo!“ Bobojedac se je upognil, sesedel in stisnil, kakor da se ga je sesula dobra tretjina.

Hren mu je posvetil v obraz. „Ta prokleti čuž! I mene tako obira, kadar pride z drvi. Ne gre, dokler ne dobi.“

„Pošten človek si iz kamna izbije kruh, kako ne iz dobrega gospodina Franja?“ je odgovoril Bobojedac.

Vilar ga je bogato nagradil.

Dočim jih je Hren sprejel z obilo porcijo sarkazma, se je vedla njegova žena zelo odkritosrčno in ljubeznivo. Prihitela je iz kuhinje, vzela Danici iz rok dve culi prtljage, izmotala jo iz haljine, jo objela in posadila na zofo za mizo. Ni vedela, čemu bi se bolj čudila, ali njenemu ličnemu gunjiču, tistemu, ki so ga pred tremi meseci občudovali tuzlanski izletniki pod Konjplanino, ali njenemu lepemu obrazu in pravilnosti ter skladnosti njene postave. Jedva je Danica dobro sedela, že sta se vzpela dečka k njej in od vseh strani ogledovala njeno slikovito opravo. Posebno ju je zanimal novi gunjič. Mirku je ugajal mladenič z jabolkom v roki, Stanku ptiček z zlatim kljunom. Prvi je celo potipal tisto všito jabolko, za kar ga je mati krcnila po roki. Miško, ki je že sama stala, je mikala srebrna zaklopnica, bleščeča se na Daničinem pasu; po zofi se je po vseh štirih priplazila do deklice in ji sedla v naročje. Stanko se je domislil pravljic, ki jih je pravila mati, in je Danico naravnost vprašal, ni li ona tista deklica iz devete dežele, ki je pasla gosi in je postala potem kraljica. Mirko je bil skromnejši, ker jo je smatral le za navadno preganjano bitje in jo je primerjal vili,

ki je pred zmaji bežala s planine; o takšni vili je slišal pesem, ko ga je Grgićeva majka nekoč vzela na svoj dom. Zelo oprezen in boječ je bil Daničin prvi nastop v tuji hiši. Zaupno je parkrat pogledala na Vilarja, kakor bi hotela reči: Oprosti mojo zbeganost! Nisem jih še navajena, a navaditi se jih hočem, ker ti tako želiš. Ni si upala se ozreti na Hrena: po nekem naravnem nagibu je spoznala, da za njegovo poroglji-vostjo tiči neodkritost in slaba volja. Kakor z deco, tako se je njen pogled precej seznanil tudi z gospo Minko, ki jo je navdala že prvi hip velika prisrčnost za deklico.

Vilar je pravil o potu, ki so ga naredili, gospa je prijazno vprašala deklico, če je sama všila te krasne podobe in arabeske v gunjič, potem je hotela vedeti, kje se je naučila te umetnosti, naposled je izrazila željo, naj bi se precej jutri obe skupaj lotili večjega dela, pri katerem bi ona sama delovala le kot učenka. Danica je z ljubkim in jasnim glasom odgovarjala in se močno prikupila gospe. „Jaz se bom učila od tebe umetnega všivanja, ti pa od mene kuhanja. Si li zadovoljna tako?“

„Zadovoljna,“ je odgovorila Danica in gospa je prijela za Miškino obnaženo nožico, tako da je z nožico vred držala tudi Daničino roko.

„Kako se imenuješ, devojka?“ je vprašal gospodar s pipo v ustih. „To treba vedeti.“ Njegova srbohrvaščina se je močno naslanjala na slovenščino.

„Danica,“ je zalepetala deklica in mahoma jo je zalila rdečica, ko se je zazrla v debele Hrenove oči.

Vilar je zapazil njeno plašljivost pred gospodarjem. „Danica Miloševićeva je njeno ime,“ je pojasnil.

„Dobro, to treba vedeti. In kakšno dostojanstvo naj pridenem njenemu imenu, ko jo jutri zglasim v konaku? Tu so za takšne stvari zelo strogi.“

Vilarju so legle neke sence na lice. Ni mu ugajalo, da govori prijatelj zbadljivo o Danici, pa tudi to ne, da deklica ne ostane skrita. Zamolklo je odgovoril: „Dostojanstva nima še nobenega. Čakaj, prijatelj, napišem ti, kako jo prijaviš v konaku.“ Iztrgal je list iz svoje beležnice in zapisal nanj besede: ‚Danica Miloševićeva, rojena 1865. leta. Rojstni kraj: Nevesinje v

Hercegovini. Prišla iz Pilića pod Konj-planino. Sirota brez očeta in matere.' Položil je list pred Hrena: „Nadejam se, da zadošča, kar sem napisal. Sicer vama pa naravnost povem, kaj nameravam. Ona je moja nevesta, ne morda kakšna slučajna simpatija. To povem zato, da ne bo napačnih ugibanj in nesporazumljenja."

„Sem si precej mislila, gospod inženir," je rekla gospa Minka, ljubo se smejoč na vse strani. „Takšna deklica ni za šume, v svet mora, da se uči in lika, ko je še v letih za učenje. Da sem jaz moški in bi se mi pojavila sredi gozdov, tudi mene bi ganila njena usoda in lepota." Hotela je povedati Vilarju nekaj prikupljivega, pa se je izjalovilo.

Prava nerodnost pa se je izvalila na dan, ko jo je gospodar podražil z vprašanjem: „In ko bi zagledala taka, kakor si, fanta takšne postave in takšnih oči? Minkec — a?"

„Ti vselej prištuliš neumnost!" ga je odbila gospodinja in mu zalučila Mirkov fesič v prsi. „Kdaj se vendar odvadiš, svojo naklonjenost odevati z zaroblje-nostjo! Sedaj ko imamo krasno in milo gostjo v hiši, ti ne prizanesem nobene tvoje neotesanosti."

Vilar je vstal in se poslovil, dasi ga je gospa vabila, naj ostane pri večerji. Vsem je podal roko. Gospo je prosil, naj uvede Danico kolikor mogoče v vse stroke gospodinjstva, svoji varovanki je prigovarjal, naj zaupa vanj, ker krivica, ki jo trpi ona, zadene tudi njega in on noče omahovati, noče opešati na poti, po kateri jo privede v varno zavetje. Danica ga je razumela in mu s hvaležnim in vdanim pogledom plačala za njegove bodrilne besede.

Hren je prižgal svetilko in ga spremil po stopnicah in prek vrta. „France, nekaj me skrbi," je dejal, ko sta postala pri izhodu na ulico. „V konaku so pravili, da je ta tvoja varovanka sestra človeka, ki ga imajo zaprtega in ga peste, ker so našli pri njem poln arzenal prepovedanega orožja."

Inženir ga je prijel za roko. „Dragi prijatelj, saj sem te vendar v tistem listu prosil, da o moji zadevi ne poveš nikomur."

„Kako naj ne povem, če jo moram pa prijaviti v konaku?“

„O tem do danes nisem premišljeval,“ je rekel Vilar in s kratkimi besedami je pojasnil vso stvar, molčal pa je o kinžalu, ki so ga orožniki zaplenili pri Danici.

„Slišal sem, da je njen brat nevaren agitator,“ mu je segel v besedo uradnik. „Kot takšnega ga ne izpuste sedaj. Čeprav je pri onem orožju nedolžen, kakor trdiš ti, je danes že malone gotovo, da ne osvobode njenega brata, dokler ne uduše nove vstaje, ki se pripravlja.“

„Prav zato moram skrbeti zanjo jaz. Ljubi moj Vinko, ti govoriš tako, kakor bi ti bilo žal, da si mi storil uslugo. Ako se bojiš kakšnih sitnosti zaradi Danice, onda odkrito povej, da pridem jutri po njo in jo spravim k Grgićevi majki.“

„Nikakor ne, France.“

„Rajši sem jo dal k tvoji gospe soprogi, ker se pri njej nauči marsikaj lepega.“

„Oprosti mojo opreznost, saj veš, kako sem navezan na svojo rodbino, ki se mi množi od leta do leta. V Bosni postaneš kaj lahko veleizdajalec. To besedo ti nasprotnik tako ravnodušno zabrusi v obraz, kakor bi ti drugod mirno voščil: Dobro jutro, France!“

„Ne bodi zajec, Vinko!“

„Nisem. Samo opozoriti sem te hotel na to stvar. Danica naj ostane pri meni. Reči moram, da je krasna deklica, kakor bi pohajala iz prave vojvodske rodovine. Pri nas se ji ne bo godilo slabo. Vse naj se vrši po najinem pismenem dogovoru. Lahko noč!“

Vilarju je tisti večer dolgo rojila Hrenova boječnost po glavi. Zdaj se ji je posmejal kot neosnovani in smešni, minuto pozneje je zaradi tolike strahopetnosti okregal svojega slovenskega prijatelja, potem ga je zaskrbelo, kaj stori Hren, ako naperijo tudi proti Danici obtožbo zaradi prepovedanega orožja, naposled ga je opravičil kot siromašnega kruhoborca, v katerem se bosta še dolgo bojevala dva močna elementa: strah pred višjimi in vpliv zavedne slovenske žene. In v svojih

mislih je šel z njim v tista pozna leta, ko bo imel davkarski upravitelj Hren svoja zrnca že spravljena na suhem, otroke preskrbljene in si bo, sedeč v mirnem kotičku s pohvalo in odliko upokojenega človeka, trkal na prsi in poudarjal svoje neustrašljivo Slovanstvo, češ: Kaj nam pa morejo!

Drugo jutro je dal na pošto pismo, naslovljeno na Bajićevo mater. Vsebina se je glasila: Milostiva gospa! Zla usoda me je prisilila, da sem danes privedel v Tuzlo Danico Miloševićevo. Pod Konj-planino se mi ni zdela več varna. Sirota se je izgubila od svojega roda kakor čebela od svojega roja, videl sem jo brez zaščite, zato jo privijem k svojemu rodu. Tako ji je usojeno. Poznam njeno značajnost, njen pogum, njeno deviško nedolžnost, čednosti, ki jih ne premaga noben nasilnik, vendar pa se mi je zdelo potrebno, da jo vem v Vaši bližini. Vse drugo naj Vam pove sama. Nahaja se sedaj v zavetju pri davkarskem uradniku Hrenu, ki je dobro znan Vašemu blagemu sinu gospodu Saši. Obžalujem, da je nisem mogel nastaniti v Vaši hiši, srčno mi je žal, da Vas ne morem posetiti in Vam ustno predložiti svoje velike želje. Danica v svojem novem zavičaju morda ne dobi tistega okrilja, ki ga potrebuje. Njen gospodar se mi je danes pokazal strašljivega in jo bo morda pisano gledal, ker je zvedel o njej, da je sestra zaprtega Jovice, katerega smatra za agitatorja in nezanesljivega človeka, dočim je gospa Hrenova idealna ženska, od katere se Danica lahko mnogo nauči. Ker vem, milostiva, da se zanimate za ubogo deklico, Vas tem laže prosim, da bi blagovolili včasi pogledati k njej in se prepričati, je li pri Hrenovih dobro shranjena, zakaj meni pozimi nemara ne bo mogoče tako pogosto priti v mesto, kakor sem hodil doslej. To je morda samo domneva, kakor je lahko samo domneva in krivo natolcevanje ono, kar sem gori napisal o gospodu Hrenu. Vsekakor pa bom mirneje prebil pod Konj-planino, ako bom vedel Danico pod Vašim poštenim nadzorstvom. Vso zimo se Vas bom hvaležno spominjal in prosil Boga, naj mi da oči sokolje in bela krila labodja, da poletim spomladi z njo v druge, srečnejše kraje. Vaša razsodnost in dobrota, Vaše usmiljenje do zati-

ranih in preganjanih ljudi, vse to mi jamči, da nočete preslišati moje neskromne prošnje.

Globoko se Vam klanja vdani in hvaležni Franjo Vilar.

42.

Vilar je začel riti po Konj-planini: iztrebil je dve novi drči, popravil nekaj žlebov, nekaj jih je nanovo postavil; vse je uredil tako, da bi se na več krajih lahko spravljali hlodi v dolino, kadar začne zmrzovati. Težavno je bilo njegovo delo, ker je bilo treba prodreti na videz neprodirno goščavo, z žlebovi premostiti nedostopne usedline, mestoma razstreliti gruče skal in odpraviti kopice po hudournikih nanesene trhline. Delo je trajalo tja do konca leta. V tem času je imel dosti sitnosti in bojev z gozdarjem, ki je godrnjal, da mu inženir jemlje delavce, tako da zastaja pravo delo, namreč sekanje.

„Sedaj bomo napravljali samo pota za odpravo lesa, les pa naj stoji," je mrmral.

„Vso planino vam preprežem s sredstvi za odganjanje lesa," je odgovoril Vilar. „Skrajnji čas je bil, da so me poslali sem. Vse vaše dosedanje naprave so preproste in nerabne; vidi se jim, da jih ni napravil inženir."

„Potrati glede delavskih moči se moram upreti. Pozimi je pravi čas za sekanje, pa ne bomo mogli napredovati. Svoj ugovor pošljem vladi, ker to zimo ne napravim toliko lesa, da bi z izkupičkom pokrili stroške."

„Pošljite!" je suho odgovoril Vilar.

Bierkopf ni bil toliko kratkoumen, da bi ne spoznal, kakšne zapreke premaguje inženir: toliko časa trka na vrata sirove prirode, da mu odpre. Tihoma se je čudil bistroumno in smelo izpeljanim napravam, ki bodo naposled koristile tudi njemu, zakaj čim več lesa pojde v dolino, tem več odpade po računu za njegov žep.

„Sedaj res zastaja sekanje, toda za to sem odgovoren jaz," je govoril Vilar. „Povsod leže kupi hlodov, ki jih po sedanjih potih ni mogoče spraviti v denar. Videli boste, kako bo vse to po novem letu frčalo v dolino."

Gozdar je temno gledal. ‚Da bi le ti kmalu sfrčal iz našega tabora!‘ si je mislil. Ta neprestana želja ga je navajala, da je povsod iskal prilike, kako bi inženirju priskutil službo.

Malenkostne Bierkopfove nagajivosti niso škodovale Vilarju, pač pa so od političnih in bojnih dogodkov, vršečih se tisto zimo, nepričakovano padle na njegov čisti značaj težke sence, ki so ga spravile v navzkrižje z odločujočimi krogi v Bosni. Odločeval pa je pri takratnih razmerah samo vrhovni general v Sarajevu; vojaštvo in uradništvo ga je imenovalo bosenskega vicekralja, takšna moč je bila združena v njegovih rokah; prideljeni mu civilni adlatus mu je moral tudi pri naredbah nevojaškega značaja le kimati.

Razglasitev brambnega zakona z dvoletno aktivno službo se je le polagoma širila po zasedenih deželah: po nekaterih svetu odleglih krajih so zvedeli o novem zakonu šele koncem novembra. Razburil je obubožano, v nadah o novi upravi prevarjeno ljudstvo, in različni agitatorji so imeli lahko delo, nagnati prebivalce goratih in težko dostopnih krajev k uporu. Slikali so nevarnosti, ki prete ljudstvu, in jih poveličevali na vse mogoče načine. Švaba hoče Bošnjake tako organizirati, da bodo sami streljali na domače ljudi, dasi do tega nima pravice, ker vrhovni glavar Bosne in Hercegovine je še vedno sultan. Vojak se bo dve leti valjal po vojašnicah in ko pride domov, ne bo za nobeno delo. Razvadil se bo, navadil se hrane, kakršne doma ne more imeti, odtujil se bo domačim šegam in starodavni edinopravi veri. Na duši in telesu pohabljen, se vrne domov kot suženj mehkužnosti, kot propalica in postopač. Tako so govorili agitatorji in ne brez uspehov. Dočim je brambni zakon podkuril že obstoječi nezadovoljnosti in ogorčenosti, so vesti o vstaših, nastopajočih v Krivošiji in Hercegovini, zbujale nado, da se bliža veliki dan. Te vesti so silno pretiravale, ker njih namen je bil, v pronicavo luč postaviti vstaško gibanje, kateremu ne more priti do živega vojaška sila. Po njih so rastle uporne čete kakor gobe in vsak vstaški vojvoda je baje poveljeval ‚hiljadam junakov,‘ ki jemljo in plenijo obmorska mesta južne Dalmacije. Dalje so se širila lažniva poročila, da se

snujejo po vsem slovanskem svetu in tudi v Angliji odbori za podpiranje vstaje. Takšne novice so marsikaterega omahljivca spravile v vstaški tabor. Agilni Stojan Kovačević in nekdanji turški buljuk-baša Salko Forta, oba tedaj poveljnika majhnih čet, broječih do 200 mož, sta s pregovarjanjem, žuganjem in strahovanjem pobunila malone vso Hercegovino; drugi četovodje so zanesli plamen vstaje v južno Bosno, Krivošija pa, kjer je bil že spomladi 1881. l. razglašen brambni zakon, je stala že oktobra, ko so se začeli vojaški nabori, v očitnem uporu.

Za vstajo ugodna tla so se nahajala samo v onih krajih, kjer je zemljepisna lega, značaj težko pristopnega sveta ter obupnost bednega ljudstva silila k odpornosti. Ves bosenski svet severno od Sarajeva je ostal miren, ker tukaj je bližina naših mej onemogočila vsak odpor; ta del Bosne obsega rodovitne ravnine in nizke do vrha obrasle planine; pri urejenih agrarnih razmerah bi preživil lahko dvakrat toliko prebivalstva, kakor ga preživi sedaj; posestniki in soposestniki ali najemniki te rodovitne zemlje niso poslušali agitatorjev, ki so jim obetali uspehe zelo dvomljive vrednosti, ker človek gre kakor žival po samoohranskem nagonu vedno le tja, kamor kaže korist in varnost; niso zgrabili za orožje, čeprav so pisano gledali na mnoge tuje koloniste, ki jih je vlada naselila med njimi, na davke, na tlako, sploh na ves novi red, ki so ga smatrali za nered in nasilje. Na bosenskem vzhodu, namreč v tuzlanskem okraju, ločenem po reki Drini od svobodne Srbije, je zastavila agitacija sicer z vso silo, opravila pa je malo, ker tudi tu je bilo prebivalstvo imovitejše, nepristopno negotovim obljubam in kar je glavno, mejna reka Drina, dobro zastražena, bi zabranjevala večjim četam za slučaj poraza svoboden prehod na varna tla. V Belgradu je vladal takrat knez Milan, ki se je čutil varnejšega v tujini nego na domači zemlji. Hlepel je po kraljevski kroni, ki si jo je 6. marca 1882. l. res posadil na glavo. Tega je skrbelo tisto zimo novo dostojanstvo, zato je želel z Avstro-Ogrsko najboljših odnošajev in je skrbno pazil, da bi bosenski upor ne dobival kakšne zaščite iz njegove države. Ker je pa od Belgrada do Drine precej daleč in je večina

njegovih podložnikov sovražila njegov značaj in njegove tendence, se je vkljub njegovi nevtralnosti dan na dan zgodilo, da je v Bosni kompromitiran človek našel ob Drini na srbski strani gostoljubne ljudi.

Pri izplačevanju drvarskih dnin je zapazil Vilar, da od obroka do obroka narašča nezadovoljnost v delavskem taboru, da se v njem čimdalje bolj razvija agitacija za odpravo nedostatkov. In začel je slutiti, da se pod to pretvezo pripravljajo delavci na drzna podjetja. Pri izplačevanju koncem novembra je doživel neprijeten prizor. Poprej so drvarji toliko uvaževali svojega dobrega gospodina Franja, da mu niso zavrnili niti ene znamke, ker so upali, da sčasoma uredi to sporno stvar po njih želji, a sedaj je Lazar Tunguz nabral pri tovariših polno pest znamk — agitator je imel široko pest — ter jih vrgel inženirju pred noge.

„Nu, Tunguz, še ogrel se nisi v našem taboru, pa že prodajaš nezadovoljnost. Cemu šuntaš tovariše, ki hočejo mirno opravljati svoj posel?“ je vprašal Vilar, strmeč v svoje listine in jedva kroteč jezo. Iskal je primerno besedo, s katero bi zabrisal nastop nasilnega Hercegovca, primerno odbil udarec, tako da bi se videlo, kako se glede osnovanih zahtev ujema s tesa či, sicer pa zahteva pokorščino, brez katere ni mogoče uspešno delo. Dvignil je glavo in vso družbo je obrsnil z zadivljenim pogledom.

„Stopi bliže, Tunguz, da si pogledava naravnost iz oči v oči!“ je velel.

Hercegovec je napravil tri trde korake proti Vilarju. „Evo me, gospod inženir! Kdor išče vraga, lahko ga najde.“

Vilar je ostolbenel ob takšni predrznosti. „I ti ga najdeš. Prijatelj, nihče ni navezan na naš tabor. Komur ne ugaja tukaj, naj mi odpove in naj gre. Tvoje besede toliko pristojajo drvarju, kolikor niz biserov žilavemu vratu.“

„Vaš general Jusuf beg Filipović je obetal, da bo odsle Bosni in Hercegovini sreče in svobode i čez brk —“

„Kaj ima opraviti general z znamkami, s prežganko in s tem, koliko ur na dan naj delamo pozimi in koliko

poleti? Tu smo delavci in ne agitatorji. Pusti na miru generala! Si že oni dan govoril o njem, pa te žal nisem zavrnil. Jaz delavcem ne morem iztresati iz rokava, česar sam nimam.“

„Delavec ostane na vekov veke delavec, nikdar ne bo gospod,“ je rekel Trkulja.

„Skoraj da bo tako, pa je le vse časti vreden delavski stan,“ je z vnemo odgovoril inženir, spravljajoč plačilne listine v žep. „Delavčevi žulji in mozolji ustvarjajo vse, kar potrebujemo, od opank pa do brze železnice in velikolepih palač. Vendar pa so delavci kakor telo brez duše, ako nimajo vodnikov, ki jim za vsako podjetje načrtajo osnovo in zasnujejo načrt. Te je treba poslušati in se ravnati po veljavnih zakonih.“

„Velika je tvoja učenost,“ je rekel lokavi Tunguz ter se v vdanosti nekako skrčil liki tiste živalce, ki jih imenujemo mekužce.

„Tudi moja potrpežljivost je velika, lahko se pohvalim. Ne izkušaj je preveč!“

Tunguz je hipoma zopet vzrastel do neznanske velikosti. In zadirčno je govoril: „Vaši učeni ljudje so nam prinesli ogromno kopo novih zakonov, a naš trpinčeni narod se je prepričal, da je tem več krivic, čim več je zakonov. Toliko časa so vaši ljudje nabijali puške, da so se naposled sprožile. Že se glase bojne pesmi po hercegovskih in dalmatinskih skalah —“

„Drzen človek si, Tunguz!“ je zavpil Vilar, ves rdeč v lice. „Ne pljuj v veter, da ti ne pade na obraz! Ne kliči pušk, ki so nam itak blizu! Povedal sem ti že, kaj ti je storiti. Kdor ni tu zadovoljen, naj gre drugo pot!“ Obrnil se je, da odide v dolino. Tedaj je zapazil, da so se Slovenci razmahoma vrgli na tla ter, suvajoč in dregajoč se, pobirali znamke, dočim so stali Srbi, Hrvati in Turki nepremično kakor granitno stebrovje. Zagnusilo se mu je vse skupaj. Ko je napravil dvajset korakov med vejevjem, je slišal Konjhodžićev glas, ki je viknil: Padišahim, čok jaša!*) In slišal je, da je vzklik ponovila tretjina delavskega tabora.

---

*) Živio, sultan!

Podobno se je godilo tudi plačilne dni meseca decembra. Vilar ni več z onim naivnim veseljem nosil plače v Medvedji Dol. Gajer mu je svetoval, naj pokliče k vsakemu izplačevanju orožniško asistenco iz bližnjega Pilića, inženir pa ni hotel v senci bajonetov govoriti s svojimi drvarji. Vedel je, da sta prva hujskača Tunguz in Konjhodžić, no naravnost jima ni hotel odpovedati dela, tega ni pustilo njegovo usmiljeno srce.

Odkar so se nahajali orožniki v Piliću, se vnanji agitatorji niso upali v Medvedji Dol, pač pa so delavci ob nedeljah in praznikih trumoma zahajali v han ob Oskovi in celo v daljne Živinice. Tam se jim je oprezno pridružil tuj človek, katerega je poslal kakšen odbor za vstaško gibanje. Takšni tajni odbori so delovali v zasedenih deželah in v večjih mestih sosednjih držav, kamor je pribežalo mnogo uglednih bosenskih in hercegovskih emigrantov. Balkanski polotok je bil v zadnji četrtini 19. stoletja prepredžen z vstaškimi odbori ali komiteji, iz katerih je izhajala vsa ona živahna agitacija, ki je rodila vstajo v takozvani Novi Avstriji, pozneje pa je vzdrževala dolgotrajni brezobzirni odpor v Macedoniji, Stari Srbiji in v krajih, kjer prebivajo Grki.

Decembra je bil Vilar dvakrat v Tuzli. Seveda je obakrat posetil Danico. Prvikrat je prišel precej po obedu, ko je Hren sedel še doma pri kavi in pipi in je bila krog njega zbrana vsa rodbina z Danico vred. Prepričal se je, da se ji godi dobro, kakor še živ dan ne. Hren nikakor ni pozabil, da je njen brat osumljen malone veleizdaje; tajna bojaznost se je mnogokrat pritihotapila v njegovo dušo, toda dobičkaželjnost jo je premagovala in nič vščipljivega ni izustil pred deklico. Gospa Minka, dobra in odkritosrčna, jo je pohvalila, rekoč: „Mehko in tiho kakor mačica se suče po hiši, najde vsako delo, v vsako špranjo pokuka, noben prašek ji ne uide. Otroke mi je kar odtujila, le za njo gredo, le z njo bi se igrali. Če sem poprej s trga prišla domov, so mi pritekli naproti, iztegali roke k meni, a zdaj se ne ganejo od nje.“

„Kar začarala jim je s svojimi puntarskimi očmi,“ je pridejal gospodar in vedel Vilarja za mizo.

Omamljenih oči je zrla Danica na prijatelja in tresla se ji je beseda, ko je vprašala po Perovem in Vazkovem zdravju. Hotela je izzvati njegov glas, da bi govoril samo njej in bi iz njega spoznala, trepeče li še tista bol v njegovem srcu kakor v njenem. Vdano in sramežljivo ga je poslušala, ko ji je mehko govoril o stvareh, ki so ji bile itak znane. Neko plahost je videl v njenih pogledih in neko čudenje, kakor bi hipoma vprašala: Je li mogoče, da je prišel tako krasen in tako dober človek iz švabskih dežel k nam? A nagli so bili njeni pogledi in bistri, kakor da se bliska za planino. Skraja se je bal kakšne vesti, da se vrši morda preiskava zaradi Daničinega kinžala; ker pa Hrenova nista ničesar omenila o tem, se je potolažil.

Hrenova sta molčala, videč, da se mlada zaljubljenca pogovarjata toliko z očmi kolikor z opreznimi besedami in da polagata v vsako besedo neki poseben pomen, nerazumljiv onemu, kateremu je prva ljubezen že za brdom. Gospodar se je muzal v svojo pipo in banalno si je mislil: Lahko jima je sedaj, ko strgata sladke koreninice, a težko jima postane, kadar bosta čakala na četrto številko. Gospodinja se je po idealni strani poglobila v ljubezen srečne dvojice; smehljaje je kimala z glavo, kakor bi hvalila mlada človeka zato, ker več ne živi ne eden ne drugi sam zase, ampak očividno misli vsak prav toliko na drugega, kolikor se zaveda samega sebe.

V te različne občutke je zdajci udarila Grgićeva majka, kakor butne ob mirno potujočo ladjo ledena gora, plavajoča po širokem oceanu v gorkejše kraje. Majka je v kuhinji pomivala posodo. Skozi okence je videla, da pride gospodin Franjo. Nadejala se je, da jo kdo pokliče v sobo, ker se je pa nihče ni spomnil, je naposled sama pohitela tja, da pozdravi svojega dobrotnika. „O gospodine Franjo!“ je zavpila že ob vratih. „Srečala te dobra sreča in gospodin Bog!“ Posegla je po njegovi roki, jo privila na svoje suhe prsi in zroč na Danico, je s preletečim glasom v eni sapi zagostolela: „O kakšna lepota in dobrota je tvoja zvezda danica! Bel kruh na belem prtu, zlato jabolko na zlatem pladnju. Da bi oba dolgo poživela in pošten

rod rodila in z rodom se podičila kakor pav z zlatim perjem, kakor polje z rumeno pšenico in trta s sladkim grozdjem!“ Pri zadnji besedi se ji je utrgala sapa; po hipnem odmoru se je, spustivši Vilarjevo roko, udarila na prsi ter pristavila, neznanski vzhičena v pogledu in hripava v grlu: „Tako ti Boga!“ — kar je pomenilo: Naj se zgodi tako! Amen!

Položil ji je roko na ramo ter jo ljubeznivo vprašal: „Kako si, majka?“ Pa starka ga je v svojem vzhitu preslišala, ker tisti hip ji ni bila mar lastna blagobit. Ko se je sunkoma odhrknila, je visoko dvignila desnico z razprtimi prsti in zanosno je poudarila: „Kdor bi vama hotel škodovati, ne daj mu Bog!“

„Pomagal Bog i tebi, majka mila!“ je dejal Vilar ter si pogladil bradico.

Starka je stisnila pest in jo, zadihaje se, podržala nad seboj. Po trenotnem oddihu je iztegnila palec in se na pol okrenila k oknu, tako da je gledala v mesto. „A ona — ona — ljuba gospodina Bajića — ljuta kača —“ je grožljivo kliknila in sovražen ogenj se je pojavil v njenih oživljenih očeh.

„Za Boga, kaj pa je z gospo Ljubico?“ je vprašal Vilar, kažoč se prestrašenega.

„Kače naj se ji vijejo krog duše, naj ne dobi od srca poroda, težke muke naj boluje, težke poti naj potuje, mirni spanec naj beži od nje! V poslednjo posteljo, ljuto ozko in tesno, v domovanje brez vrat in brez okna naj jo polože kakor oglje očrnelo! Boga mi!“

Po tej strašni kletvi je s samoljubnim pogledom obrsnila vse navzoče, češ: evo, koliko se je v srcu in glavi nagomililo dobrega in protivnega, a sedaj sem vse izbruhnila — bogme! Mirno se je sklonila čez mizo in pobrala posodo za kavo.

Hrenova, Danica in Vilar, vsi so se tiho in pomembno spogledali. Gospodar je vzel pipo iz ust in ogorčen je zablejal v nasprotno steno: „Osel! Osel!“

„Gospodine Franjo, dovolite, da vas i jaz imenujem tako, kakor sem se navadila od Danice. Saj pač že veste, da je gospa Ljubica pobegnila?“ je izpregovorila gospodinja.

„Kje bi zvedel? Od Agularja sem šel naravnost sem. Ničesar ne vem," je odgovoril v veliki osuplosti inženir. „Pobegnila? Kdaj pa?"

„Predvčerajšnjim popoldne je rekla doma, da pojde v posete k prijateljici. In je šla in več se ni vrnila. Pravijo, da je pobegnila v Banjaluko. Kam pa drugam?"

„A-a! Čudom se čudim, dasi je bilo kaj takšnega pričakovati od nje."

„Ubogi Bajić! Tudi jaz sem slutila, da mu pride nesreča v hišo."

Zdaj ko se je usodno dejanje že završilo, se je vsem zahotelo vedeti, da so kaj takšnega že izdavna pričakovali, prej pa se nikdar niso izrazili, da kaj pričakujejo. Morda v naši zavesti nekaj mrli o bodočem slabem dejanju, kar imenujemo slutnjo, toda logična razporednost dejanj nam je jasna šele tedaj, ko se je vse že završilo. Slabo priporočilo pa je za nas to, da po dovršenem dobrem dejanju nikdar ne rečemo: To sem pričakoval. Morda zato, ker je slabih činov več nego dobrih ali pa je v nas tako malo zaupljivosti v človeško dobroto in toliko črnoglednosti, da od sobrata ne pričakujemo dobrot, ampak vedno le zlo.

„Kakor poosebljeno pohujšanje ji je bil pl. Pester vedno za petami. Ni čuda —"

„Minka, tisto plemenitost pred njegovim imenom mi pa le izpuščaj! Takšen človek ima toliko plemenite krvi v sebi, kolikor bosenski koštrun, ki se pase na planini. Kako more biti še plemenit oni uradnik, ki je zapeljal soprogo svojega tovariša, čeprav nižjega po činu. Pes je, in naj bo stokrat načelnik. Uradniški stan more v teh težkih časih uspevati le tedaj, ako vlada v njem pravo tovarištvo in duh skupnosti. Eden za vse in vsi za enega. Lopov je Pester, to rečem še enkrat, pa naj me zapro, če me hočejo." Tako se je sokolil Hren, a precej je upadlo njegovo junaštvo, ko je zagledal, da stoji majka še pri durih in prisluškuje.

In oglasila se je majka: „Veste li, gospoda, kako jo je ugrabil? Preoblečen za bogatega Turka, se je pripeljal v mraku pred mesto, ona pa je prišla in skočila k njemu na voz. In oddirjala sta v večerno meglo. Ljudje so videli, kako se je zgodilo."

„A, majka!“ se je vznesel Hren. „Čemu pa otepavaš posluške? Tukaj si opravila. Idi v kuhinjo pomivat! Še tega je treba, da bi se raznesli naši pomenki!“

Starka je odprla duri, toda kar se ji je bilo nabralo na jeziku, to je moralo na dan. Vzravnala se je, zasvetile so se ji zbadljive oči in kliknila je v sobo: „Oni mutašerif bo plačal vragu harač za svoje zlo delo — bogme!“

„Ti ga pozoveš na dvoboj, baba neumna!“ je zarenčal za njo gospodar.

„Bog ve, kako se to konča,“ je rekla gospa.

„Brez krvi gotovo ne. Bajić je častihlepen in pogumen,“ je menil Vilar.

„Danes dopoldne sem ga videla iti preko čaršije. Da ga vidi kdo, ki ne pozna njegove nesreče, bi mislil, da ga tare huda telesna bolezen, tako se mi je zdel upadel in medel. Slep in gluh za vrvenje na ulici je šel mimo mene, zroč v tla, kakor bi iskal svojo srečo. Takšna sramota boli.“

Hren se je jezil na Bajića, češ: Sam je kriv; čemu je pa vabil v hišo Pesterja, kakor bi mu ponujal svojo ženo. Gospa se je potegnila za Bajića in tako se je razlil potok besedi, nastal je prepirček, kakršnih je bilo v tej rodbini dosti, ki so se pa vsi končali v lepem sporazumu ali pa z zmago gospe Minke. V tem zakonu se je nagibal praznik življenja že tudi k zatonu, ljubezen je pač tudi že izgubljala svojo mavrično barvo, a vrivala se je na njeno mesto neomahljiva dolžnost. Vilar je zaradi priličja sicer poslušal prekljajoča se zakonska, toda razumel ni ničesar; njegove misli in večinoma tudi njegove oči so bile pri Danici. Vedno ga je vlekla v svoj magični krog. Sedela je tiha kakor dete, ki se igra v kotu, ter šivala na nekem prtu. Na licih sta ji rdeli rožnati lisi. Kadar je izpregovoril gospodin Franjo, se je lahno vzravnala in se s pokornim in mehkim pogledom ozrla nanj, ker vsaka njegova beseda je imela zanjo poseben pomen: razmnožila se je v mnogo drugih, s katerimi je govorila v svoji sanjavosti. Nabirala si je te besede, jih držala v spominu, da priplavajo takrat, ko njega ne bo več tukaj, zopet na površje in ji postanejo vir novih velikih misli, prepojenih z njegovo podobo. Zakaj tiste dni ni mislila o malenkostnih stvareh, sanjala

je le o čem velikem in dobrem in gospodin Franjo je stal ob njenih sanjah na straži.

„Kaj pa, ali Bajićeva mati kdaj pride sem?“ je vprašal, ko sta se bila zakonska nehala prerekati.

„Vsak dan pride in pravi, da se ji zdi pri nas prijetneje nego doma,“ je odgovorila gospa. „Tudi danes pride. Čez pol ure bo tukaj.“

„Preden pride ona, odidem jaz,“ je rekel Hren in vstal, da se napravi v pisarno. „Gospa je sicer sama dobrota, toda njeno srbsko velikaštvo mi preseda. Njene težnje merijo vse v Srbijo, dasi je vdova po avstrijskem častniku. Ta bi nas z loparjem pognala iz Bosne, ko bi mogla. Vrtoglava je kakor njena snaha. To ti povem, Minkec, pazi mi na vsako svojo besedo, bodi oprezna, drži jezik za zobmi —“

„To se pa že postreže. Ne boj se, Vinko!“ je porogljivo rekla ter pomagala soprogu nategniti suknjo.

S Hrenom se je odpravil tudi Vilar, rekoč, da mora pri dnevi opraviti svoj posel v konaku. Gospa ga je povabila, naj se po svojem opravku povrne na kavo, kar je rade volje obljubil.

Po preteku debele ure se je vrnil. Bajićeva mati je sedela že pri Hrenovih. Pozdravil jo je z izrazi hvaležnosti, da se gospa tudi v svojih težkih urah — iz teh besed je zvenelo toplo pomilovanje — spominja njegove prošnje.

„O gospod inženir, ne smete misliti, da so to žrtve z moje strani, ako prihajam vsak dan semkaj. Tu se počutim, kakor bi živela na odpočitku, v krogu teh ljubeznivih otrok — gospa je pokazala na Hrenove otroke in na Danico — se razvedrim in pozabim na sramoto, ki doma iz vseh kotov gleda name. Hvaležna sem vam, da ste me uvedli v pošteno hišo, kamor lahko hodim na oddih.“

Sedli so. Gospodinja je nalivala kavo. Bajićeva mati je govorila o tem, kar ji je tlačilo srce. Tudi ona je slutila, kaj se bo zgodilo. „Glejte, gospod inženir, zdaj sem v takšnem položaju, da se z enim očesom jokam, z drugim pa se smejem,“ je govorila, brišoč si oči. „Ušla je nekoč svojemu očetu z mojim sinom, zdaj je ušla Saši za banjaluškim načelnikom, in lahko se

zgodi, da uide kdaj še s tretjim in četrtim. Bog z njo! Vesela sem, da je odšla, zdaj pojde morda tudi njena sestra. Obžalujem pa Sašo, ker ne bo mogel preboleti tega udarca. ‚Za njim pojdem in ubijem ga kakor steklega psa!‘ kriči v svoji obupnosti. ‚Oba ne moreva ostati na svetu. Eden mora poginiti, jaz ali on! Če je inženir za prazne, v hitrem navalu srda izrečene besede zastavil svoje življenje, kaj bi ga jaz ne, ko mi je zapeljivec nagomilil toliko sramoto na glavo!‘ Tako grozi in divja. To je največje gorje, da jo on še vedno iskreno ljubi. To mi dela skrbi. Da ni tega, vsak dan bi poslala za njo čez hribe in doline par blagoslovov. Povejte mi, gospodine Franjo, kako naj ozdravim sinovo bolezen! Oprostite mojo bolest! Mati sem njegova.“

Vilar je iskal besede obžalovanja in tolažbe, pa jih ni mogel najti.

„O-o — dvobojevala se bosta, a ne tako, kakor ste se vi z Buzdugo,“ je v solzah vzdihovala gospa. „Ko bi umrl za našo svobodo, kakor je to storil njegov junaški praded, onda bi ne plakala, ponašala bi se z njim, toda če pade v dvoboju z židom za vlačugo plemenitih Čobanov? Je li to častno zanj in zame?“

Vilar je miril, kolikor je mogel: poizkusil je z nebeško pravico, ki naj stoji na strani globoko užaljenega človeka; ko to ni izdalo, je poizkusil še z zemeljsko pravico, ki mora z vso silo zadeti krivičnika. Sam zase se na obe pravici ni kaj dosti zanašal, a govoril je prepričevalno, vneto in v deklamatorskem tonu. „Samo to vam rečem, milostiva, in to mora vedeti tudi načelnik, da se ne bo dolgo veselil svojega plena.“ Tako je končal in stara gospa se mu je naposled posmejala z zasolzenimi očmi, zakaj sprejemljiva je bila za mnogobesedje, ako je prišlo iz ust priljubljenega človeka.

Pogovor se je zasukal polagoma na druge stvari. Gospa Minka in Danica sta sedeli pri oknu in vbadali v svoje ročno delo. Otroci so se igrali v kotu. Atmosfera miru, udobnosti in zadovoljnosti je objela družbo; celo Bajićeva mati se je razvedrila. „Poglejte malo, gospodine Franjo, na Daničin vezilni razpon. Če spoznate samega sebe?“

Vilar je šel in se je nagnil k deklici. Gledal je na prt, razpet v oklepu štirih palic, ter migal z glavo, ker vezenje se mu je zdelo fino in umetno. Gospa Minka je nagajivo zrla nanj. „Nu, gospod inženir, ali poznate mladeniča pod jablano?“ je vprašala.

Sklonil se je še niže in odgovoril: „Nič ne poznam.“

„Pa se poglejte v ogledalo, če ste pozabili, kakšen ste. To se lahko pozabi.“

„Mojemu bratu je pa res podoben.“

„In brat je podoben vam.“

„Bo tako.“ Močno mu je ugajalo krasno delo.

Bajićeva mati je izvadila iz nedrij ščipalnik in stopila kraj inženirja. Premotrivajoč, kako napreduje delo, je zadovoljno pritrknila z glavo in rekla: „Deklica ima velik talent. Škoda, da se za takšne ljudi nič ne stori. Vleče jih talent v neznane kraje, ki se zde zaprti, a oni ga vlečejo za seboj kot neko sladko breme, prikrito in od nikogar uvaževano.“ Iztegnila je kazalec in razkazala vse, kar je bilo na prtu. „Glejte, motiv je vzet iz narodne pesmi. Tu stoji široka jablana, pod njo mladenič, čigar poteze in kretnje so res vašim podobne. In mladenič sega po jabolku. Začetek tiste pesmi se glasi:

Rasla jabuka Ranku pred dvorom:
srebrno stablo, zlaćene grane,
zlaćene grane, biserno lišće,
biserno lišće, merdžan jabuke;
po njoj popalo sivo golublje — —

Vse se krasno ujema!“

Vilar je okrenil obraz k Daničinemu ušesu. Začutila je njegov topli dih na svojem licu in igla ji je zastala. Pred očmi ji je migljal njen Ranko na prtu, a gospodin Franjo si je ob njeni glavi želel, da bi bil sam z deklico, ki ume v svojo umetnost spravljati svojo ljubezen.

Ko se jim je zdelo, da so dosti olaskali lepo ročno delo, so izpregovorili o nesrečnem Jovici, ki tako dolgo čaka sodbe. Potem so začeli razpravljati o splošnem položaju v zasedenih pokrajinah in Vilar je pravil, kakšne sitnosti mu nastajajo z delavci.

Zmračilo se je, in Bajićeva mati se je poslovila. Inženir je ostal pozno v večer pri Hrenovih. Drugo jutro je pri zaznanju dneva zapustil Tuzlo.

43.

Začela se je zima. Zmrznilo je blato, voda, vsa zemlja je okamenela. In na to ogromno grudo je padal sneg; težko se je pritiskal k njej. Gozdi so se upogibali pod sneženo odejo, smrečice ob poti so se pod snegom, natlačenim nanje, zdele podobne zakuklencem, belim medvedom, turškim ženam in drugim fantastnim bitjem. Vilar je hodil po planini, nadzoroval in vodil dela, spadajoča v njegov delokrog, streljal divjačino, gledal, kako so frčali hlodi po žlebovih v dolino. Ugajalo mu je zimsko delo, sprijaznil bi se bil s svojo usodo, da mu niso provzročali delavci s svojo neugnano nezadovoljivostjo velikih skrbi in težav.

Na zadnji plačilni dan meseca decembra bi bili drvarji do mrtvega pretepli paznika Gajerja, da ga ni rešil Vilar. V kolibi sta namreč izginila dva koca, in sicer Konjhodžićev in še nekega drugega Turka. Nekdo ju je ukradel in odnesel in treba ju je bilo plačati. Gajer je pri zadnjem izplačevanju v letu zahteval poleg pavšala za obrabo kocev tudi odškodnino za oba izgubljena komada, ki je bila za drvarja dosti občutna. Kakor bi jima podtaknil kdo ogenj v streho, tako sta zahrumela Turka, ko sta zaslišala, da jima odtegnejo toliko denarja. Zanju se je zavzel Tunguz in mnogi drugi, rekoč, da tesač ne more tičati vedno pod odejo in jo stražiti; samo opoldne in zvečer sme v kolibo, kako naj pazi na svojo stvar; plača naj paznik, ki se greje ves dan v kolibi in je najbrž sam spravil pogrešana koca v stran. Beseda je dala besedo in preden se je Vilar dobro zavedel resnosti položaja, so drvarji že s pestmi navalili na Gajerja. V trenotku, ko je ta, ogrožen od vseh strani, zagrabil za revolver, da ustreli onega, ki mu je najbliže, je priskočil Vilar in potegnil svoj revolver. Drvarji so obstali kakor okameneli, zavedajoč se nasilnega dejanja. Okolnost, da je go-

spodin Franjo posegel v spor, je liki mrzla lijavica udarila na druhal.

„Ne omadežujte si rok, ne prelivajte krvi, bratje! Bog jo je dal in Bog sam naj jo vzame!“ je z ubitim glasom miril Trkulja. Brhki Batinić pa je skočil pred paznika ter zavihtel desnico; gradila in podirala bi ta krepka desnica, ko bi odločevala telesna moč. „Evo mene, ako si žejen nedolžne človeške krvi! Piškavega oreha ni vredno življenje v taboru, kjer se nahajaš ti, pasja duša!“ je s preletečim glasom zavpil ter razgalil prsi. „Ustreli me, lopov!“ Prihuljeni nasmeh, ki mu je razsvetil raskavi obraz, je pričal, da hoče obrniti kočljivo in resno stvar na šaljivo stran, kar se mu je tudi posrečilo.

Gajerju je omahnila roka z revolverjem. Gubančil je čelo, bliski jeze in sovraštva so mu švigali iz oči. Vilar je poravnal preporno stvar. „Koca nista vredna tolike rabuke,“ je mirno rekel, vtaknivši orožje v tok. „Kdo ju ima na vesti, tega ni mogoče dognati, zato ju plačam sam.“

Odhajajoč je zopet slišal slavoklice na sultana in pa staro graničarsko bojno pesem o puški drobni in tihoti grobni, o rani boleči in krvi rdeči.

Par dni pred novim letom je jahal zopet v Tuzlo po opravkih. Spotoma se je ustavil v hanu ob Spreči, da obračuni s Samojlom za mesec december. „O gospod inženir, kakšne stvari se gode pri nas!“ je zastokal žid in zaplahutal s kaftanom. „Udarec za udarcem, trije zapored! Božjast naj me vrže, če ostanem čez svoj čas v tem prokletem kraju!“

„Bog pravični! Vendar ne boste bežali sedaj, ko ste bosenski vlastelin —!“

„Vse prodam in se vrnem na Ogrsko. Extra Hungariam — kako se že pravi tisto?“

„I — kakšni udarci so vas zadeli?“

„Predvčerajšnjim sem moral iztresti dva zaboja konzerv za prežganko v Sprečo. Plesneti so začele, in veste, milostivi gospod, kaj takšnega ne dam, da bi užival človek, čeprav je drvar. Ne pusti vest, pa je! To je prvi udarec.“

„Kakšen je drugi?“

„To noč so vdrli hajduki v Etelkin kurnjak in vse so odnesli, kar je bilo tam perutnine. Etelka se je onesvestila, ko je davi zagledala takšen pokolj. Vsenaokrog so ležale odrezane kurje in purje glave, vse se je cedilo krvi. Nemudoma sem jo moral pustiti v Tuzlo.“

„Mati nebeška — onesveščeno?“

„Osvestila se je zopet, a prevzele so jo takšne slabosti od živčnega pretresa ali kaj, da je mahoma sedla na voz. ‚Sami-leben, moje življenje visi na lasu, jaz moram k doktorju!‘ je rekla. In se je odpeljala. Kaj hočete — ženska glava! Stroški bodo občutni. Doktor ji pogleda na jezik, jo potipa za žilo, potem poreče: ‚Vzemite mrzel obkladek, gospa!‘ — a ona nato: ‚Mrzlega ne prenesem, zapišite topel obkladek!‘ — ‚Onda vzemite toplega in brom pijte! Ta vas pomiri. Napišem vam recept.‘ In za takšno zdravljenje mu odrine debel bankovec. Ne veste, kakšna kavalirka je moja Etelka. Kadar pride iz Tuzle, mi naračuni toliko napitnin, honorarjev in toliko zdravil, da mi od samih številk miglja pred očmi. Nič ne de, samo da se vrne zdrava in srečna.“

„Čudim se, da so se razbojniki upali v vaš kurnjak, ko se nahaja precej poleg orožniška stražarna. To so jim že mogočno zrastli rogovi.“

„Veste, kaj so lopovi še napravili? Psu, ki ponoči tuli krog stražarne, so zavdali. Na poti pred stražarno so ga davi orožniki našli crknjenega. In v moj steljnjak so vrgli tlečo gobo. Se sreča, da se je tam nahajal sam vlažen mah, katerega se ni tako hitro prijelo. Da je tam suha stelja, zgorelo bi mi bilo to noč do kosti vse, vse.“ Samojlo je zamahnil z roko, kakor bi hotel presekati svet na dvoje. „Moje domovje bi bilo izpremenjeno v zgolj razvalino in sam bi bil zdaj morda bolj podoben pečeni repi nego človeku.“

Vilar je izobrazil na licu sočutje, primerno prestani Samojlovi nesreči in oni, ki bi ga bila lahko zadela, pa ga ni. „Bog pravični vas je rešil nesreče, ker ste poštenjak in vaša gospa soproga rada daje Bošnjakom blago na počak.“

„Dobro srce ima moja zvesta ženica. Bog bodi zahvaljen! A gospod Bajić, ta se je urezal s svojo

Ljubico. I-i-i, zdaj se spominjam, zakaj se je Etelki tako mudilo v Tuzlo.“ Samojlo si je s kazalcem pomel čelo. „Radovednost jo je gnala tja. Mimo zvedavosti ne pozna nobene strasti. Radovedna pa je kakor veverica na drevesu. Čim prej je hotela zvedeti, kako se završi Bajićeva afera.“

„Kaj je z gospodom komisarjem?“

Samojlo je zafrfotal z rokama in priskočil. „Bog pravični, kaj niste slišali, kako se je njegova stvar zasukala! Pod Konj-planino ste pa res nevedneži. Ura je enajst odbila in gospa Ljubica je sedaj že dve uri vdova pri živem soprogu. Imela je dva moža in eden je ugriznil danes v mater zemljo, kakor gotovo se imenujem Samuel Blaustift. Zapečatena je njena usoda, ta vozel je presekan. Danes ob devetih zjutraj sta se dvobojevala, namreč pl. Pester in Bajić.“

„Kaj pravite?“

„Mesto Doboj sta si izvolila za dvoboj, ker stoji v sredi med Banjaluko in Tuzlo. Tam sta trčila, pa ne za šalo kakor vidva z Buzdugo. Tam je tekla kri, eden je živ padel in mrtev obležal. Sedaj v Tuzli že lahko vedo, kateri je propadel. Bog mojih prednikov mi je priča, da obžalujem oba, ker oba sta bila moja prijatelja in moje srce je rahločutno. Pogin enega ali drugega si štejem v nesrečo.“

Inženir se je zresnil. Plačal je račun, potem se je odpravil. V mesto je prispel še toliko za dne, da je lahko šel še po svojih opravkih v konak. Na hodniku je srečal Hrena, ki ga je ves razvnet že od daleč pozdravljal. Stisnila sta si roki in uradnik ga je prijel za rokav ter ga vedel po hodniku na prikrit prostor. „Ali si slišal, France?“ je šepetal goreči Hren v temačnem kotu.

„Nu, kako se je končalo?“ je tiho vprašal Vilar.

„Bajić je ubil svojega prejšnjega predstojnika.“

„Prav je storil.“

Hren se je vzravnal, zamežal z desnim očesom in pomembno je zanihal z glavo. „Čemu se je pač lotil tuje žene! Tako se godi onim, ki greše zoper zapoved božjo.“

„Amen, prijatelj! Toda pristaviti treba, da niso vsi soprogi, ki nosijo rogove, Bajići. Je li znano, kako se je vršil dvoboj?“

Tu je začel Hren, oziraje se po hodniku, skrivnostno praviti, kako se je zgodilo. Bajić se je peljal s svojima pričama v Doboj, kamor je pozval banjaluškega načelnika na krvavi sestanek. Dogovorili so na Bajićevo zahtevo zelo težke pogoje: eden mora obležati. Po žrebu je pristal prvi strel načelniku: poslednjikrat se mu je posmejala sreča, a on se je ozrl nanjo kakor ujeta žival na nastavljeno vado zapeljivko. Ali ga je zapekla vest in je namenoma pomeril previsoko — tako so trdili njegovi prijatelji v konaku, prisojajoč mu plemenito kavalirsko misel — ali se mu je v razburjenosti zatresla roka, bodisi to ali ono — njegova krogla je sfrčala nad Bajićevo glavo. Komisar je pogodil bolje ter ga zadel v trebuh, na kar je po dveh mučnih urah nastopila smrt. „O,“ je naposled vzkliknil Hren in si s prstom potrkal na čelo, „jaz sem to že davno vedel, pa si nisem upal povedati. O takšnih stvareh treba molčati. Tako je bilo zapisano v knjigi usode in tako se je moralo zgoditi. Idi, France, na moj dom in počakaj me doma! Po mojo ženko je poslala Bajićeva mati, da ji druguje v teh težkih urah, a zdaj jo dobiš še doma.“ Tedaj so se odprla oddaljena vrata, in majhen uradnik z veliko plešo se je zibal in gugal preko hodnika. „Moj načelnik —“ je plaho zašepetal Hren ter prav odskočil. Po prstih se je splazil ob zidu v svojo pisarno.

Po svojem opravku v konaku je Vilar posetil Danico. Tudi v Hrenovem domu se je sukal pogovor edino o Bajićevi zadevi, ki sta jo inženir in gospa Minka prerešetala skoraj do onemoglosti. Parkrat je pokukala k njima Grgićeva majka. Pokazalo se je, da nima v sobi posebnega opravka, marveč jo je prignala zgolj želja, da pozdravi gospodina Franja, potem pa tudi radovednost, da pozve kaj o Bajiću. Ni mogla prikriti svoje razburjenosti. Na obrazu se ji je svetilo čuvstvo zadoščene škodoželjnosti, na ličnih mišicah ji je poigravala zlobna radost. Liki vrtalka se je vrtela v pijanosti posrečenega maščevanja.

Ob štirih je gospa prižgala luč, nato se je odpravila k Bajićevi materi. Vilar je ostal sam z Danico in otroki. Nastopili so mu tisti blaženi trenotki, ki se jih človek dolgo spominja in o katerih pravi na stara leta, da so bili zlata pena, ako se je namreč že vdal resignaciji in ne zavida ničemur na svetu, niti zorni mladosti. Zdaj, ko ni bilo odraslih prič v sobi, se je Vilarjev pogled neprestano živahno in izzivajoče ustavljal na Danici. No deklica še vedno ni umela premeteno in smelo odgovarjati z očmi. Kakor žarnica se zablešči njen kratki pogled, a mahoma ga zaključi naivno-krotek smehljaj, glava se nakloni, roka ji zastane nad vezenjem. V vsem njenem bitju se izraža nežna vdanost in neizrekljiva sreča. Šivati poizkuša, pa ne more. Dobro ve, da bi kdove kakšne nestvore našila na platno, ker v teh sladkih hipih ji ni mogoče, prilepiti svoje misli k delu. Oba sta obhajala praznik ljubezni, oba sta čutila tisti dolg, ki je bil z močno roko za vse življenje zapisan v njiju srci. Otroci, čebljajoči v kotu, zanju niso imeli pomena. Molčala sta, kakor bi poslušala neki šepet duš, ki je povedal prav vse, kar se je godilo v notranjosti. Za vse na svetu bi ji ne bilo mogoče, izpregovoriti besedo. Hitro je minila ura. Po peti uri se je vrnil Hren iz službe z novico, da derejo Tuzlanci v gostih trumah pred mesto, kjer hočejo pričakati in pozdraviti zmagovalca v pravičnem dvoboju. Tudi uradniki so sklenili, da ga sprejmejo pred mestom. Toliko se je bil navdušil za Bajića, da mu je šel sam naproti. Vilar se mu je pridružil.

Mimo uradnikov in nekaterih častnikov je pred mestom čakala malone vsa pravoslavna občina. Brez agitacije, sama od sebe je prišla, da sprejme zmagovalca kot triumfatorja. Dočim so dosihdob samo kazinska gospoda govorila glasno in izzivajoče in so v podjarmljenem ljudstvu le šepetali, škripajoč z zobmi ter stiskajoč pesti, in se je le na planinah med hajduškimi četami glasila svobodna beseda, si je tisti večer tudi v mestu dal ljudski glas širokega duška. Ko se je pripeljal Bajić v spremstvu sekundantov, je zaoril iz sto in sto grl navdušeni klic: „Živio Bajić!“ Nekateri so vpili: „Svakom zlu smrt je kraj!“ drugi: „Slava in

propast gre eno za drugim!“, namigavajoč na svojega bivšega načelnika, obenem pa tudi na nasilniško moč sploh. Potem so tolpe pele srbske pesmi, dokler jih ni začelo razganjati orožništvo. Precej ko je bil Hren zapazil, da se začne demonstracija, je izginil z Vilarjeve strani ter jo pobrisal domov.

Med množicami je čakala tudi Bajićeva mati. Gospa je prestala tiste dni mnogo duševnih muk in skrbi za sina. Zmaga li pravična stvar pred strašnim sodiščem? Kolikrat je že zmagoslavno dvignil glavo tisti, ki je zakrivil zločin! Po njenih materinskih in praktičnih nazorih se sinu niti ni trebalo dvobojevati; on ni napravil sramote, zato mu je ni treba prati; Ljubica naj gre, kamor jo vleče srce; ako ni sreče z njo, onda je bolje, da je ni v hiši. Sramoval naj bi se pl. Pester, ki je sreče tat. Tako je mislila in tako je učila sina, preden je šel v boj. Seveda opravila s takšnimi razlogi ni ničesar. Ko je odšel, je legla velika obupanost nanjo. Ves dan se ni dotaknila hrane, vsa izgubljena je strmela predse, nobena stvar je ni mogla količkaj razvedriti, nikjer ni našla pokoja: zdaj sede in se zatopi v mučne skrbi, zdaj pošeta po osamelih prostorih, da bi si z delom pregnala težko moro, in neprestano ji vrta v glavi neznosna misel: Kaj bo, ako propade Saša? Ali s tem zabriše sramoto? Vso noč ni mogla zaspati. Ko bi poginil njen sin v boju za srbsko domovino, onda bi rekla z majko deveterih Jugovićev, padlih na Kosovem Polju: Bogu hvala na njegovem daru! — a tu naj propade zaradi nesramne ženske, ki se je izneverila svojemu rodu in svojemu možu! Drugo jutro je ležala malone v nezavesti. Hipoma pa ji je odleglo, ko je dobila proti poldnevu brzojavko, ki jo je obvestila o izidu dvoboja. In zavrisnila je njena duša, ko je Katica po kratkem premisleku spravila najpotrebnejše reči v zaboj, naročila voz in se odpeljala, da se vrne preko Save v Banat k svojim roditeljem. „Z Bogom, z Bogom!“ je veselo klicala gospa, videč, da se pelje neljuba deklica v smeri Majevice-planine, dočim se je sin vračal z nasprotne strani. „Hvala Bogu, zdaj zavlada zopet mir v naši hiši! Sama bodeva s Sašo,“ je šepetala. Zvečer je šla, še preden so se zbrale množice, z gospo Hrenovo pred

mesto, kjer je debelo uro čakala na sina. In ko je prišel, je zletela predenj, se ga oklenila in mu položila glavo na prsi, kakor da je prišel po dolgih letih odsotnosti z drugega sveta.

Tuzla je tisti večer hrumela pod vtiskom krvavega dogodka v Doboju. Vsak je govoril o afêri ali pa vsaj nastavljal ušesa, da bi slišal, kako sosed sodi o njej. Po javnih lokalih so se zbirale gruče, v katerih so se slišala različna mnenja. Samo Turki so molčali; neumesten se jim je zdel dvoboj, ki bi bil lahko ukanjenemu soprogu upihal luč življenja.

Vilar je šel pred večerjo v Agularjevo kavarno, kjer je bilo zbranih mnogo častnikov. Nekateri so bili zamaknjeni v igre, a večina jih je razpravljala o dvoboju. Vstopivši se je na vse strani klanjal; nekateri so mu hladno odzdravili, nekateri so ga namenoma prezrli kakor človeka, ki je zašel v nepravo družbo. Pred točilno mizo je stala gruča častnikov v živahnem pogovoru. Ker ni videl nikjer praznega prostora, se je, pijoč kavo, oprl ob ogel točilne mize ter segel po svalčici. Tedaj se je priril iz družbe poročnik Mik.

„Kako ste, gospod inženir? Dobro, a?“ je vprašal Mik ter rinil Vilarja v kot proti steni. „Lepo, da ste prišli zopet v našo družbo. Nocoj imamo v kazini dunajske pevke. Pridite tja, zabava bo imenitna.“

„Lepa hvala, gospod poročnik. Ne morem. Jutri hočem zarana odriniti.“

„Vi ste bili vedno zelo solidni. Ko bi se mogel človek tega priučiti! Pravijo, da je zdravo. Glejte, gospod inženir, najina skupna plamenica je potegnila iz Tuzle.“

„Koga menite?“

„Gospico Katico pl. Čoban. Skraja ste jo radi videli, a zdaj ste krenili drugam. Prav imate! Pobegnila je. Bog z njo!“

„Gotovo pride nazaj. Ne bodite v skrbeh zaradi nje.“

„Deklica je brhka na vseh straneh, a jaz je ne morem vzeti. Ni, ni.“ Mik je napravil s prsti tisto kramarsko pantomimo, s katero se šteje denar. „Jaz potrebujem petično ženo, da izlezem iz dolgov. Zato pojdem v pred-

pustju na dopust. Šesttedensko turnêjo napravim po avstrijskih mestih, ni li kje bogate neveste zame.“

„Pametno. Naj vam jo nakloni mila usoda! Vi ste mi bili vedno simpatičen.“

Nato je oni trčil z ostrogama, se priklonil in se pomešal v gručo, kjer so živahno razpravljali o krvavi afêri. Eni so pomilovali Ljubico in pl. Pesterja, drugi so držali s komisarjem Bajićem. Ljudje, ki so se vedno igrali z vprašanjem o ljubezni in zakonu, so s tega posebnega slučaja prehajali na splošno stališče. Eni so se potegovali za neko žensko vprašanje, rekoč, da je ženska reva in da izvirajo njene slabe lastnosti iz njene zasužnjenosti, drugi so trdili, da pride kmalu doba, ko bo treba odločno zaklicati ženski: Do tod in dalje ne! Nekateri so obsojali žensko, ki ni bila brezmadežna, ki ji je bila ljubezen zgolj igra, čeprav so bili sami razvratni nečistniki in so v smelosti pred žensko iskali svojo slast, drugi so smatrali ljubezen za smešno stvar pesnikov, a grešili bi proti mehanizmu prirode, ko bi se ustavljali njeni mamljivosti. Na tako vihravo in opotekavo stvar, kakor je ljubezen, bi pač ne smeli graditi tako važne institucije, kakor je zakon, nerazrušljive zveze do konca življenja — so modrovali najmodernejši. Naposled se je družba razdelila v dva tabora: eden je bil za svobodno ljubezen, drugi za zakon, razbremenjen z razporoko.

Inženir je naravnost gledal v družbo, včasi je celo z glavo pritrknil, da ne bi mislili, da tajno prisluškuje. Zdaj se je ozrl temu, zdaj onemu gospodu v obraz. Njegove oči so bile široko odprte, kakor bi gledala iz njih široka misel o obravnavanem predmetu.

„Gospod inženir naj nam pove svoje mnenje!“ je rekel stotnik Hvalibogovski, obrnivši se k Vilarju. Po njegovem prešitem in prežitem obrazu se je razlila sama porogljivost. „On nam je pokazal svojo filantropijo pri delavcih, pri Bošnjakih, pri kravah —“

„Pri Bošnjakinjah tudi,“ je pristavil Buzduga, ki se poprej ni zmenil za Vilarja.

„Žensko vprašanje spada v filantropijo. Od gospoda inženirja zvemo, kaj je pravo, kaj ne.“ Več nego ošabna nagajivost, zloba sama se je svetila v stotnikovih očeh.

Vilar je čutil, da ga hočejo objestno zbadati. Zato je dosti neprijazno odgovoril: „Po mojem mnenju bi trebalo začeti pri kali.“

„Ab ovo — e-e. To je res, ker vsako življenje se začne s kalom,“ je rekel pl. Merks, vesel svoje dovtipnosti. Jezil se je na inženirja, ker je postavil lep in trden most, za katerega si generalov adjutant ni mogel lastiti nobenih zaslug.

„Koren zla je v nas samih, namreč v moških. Treba bo vzpostaviti prapor nekega moškega vprašanja. Izpraševati nam bo treba svojo moško vest. To ne pojde, da bi ženskam nasajali težke porcelanaste klobuke na glavo, moški pa naj bi nosili mehko klobučevino.“

„Torej zagovarjate gospo Ljubico?“ je vprašal Hvalibogovski, začutivši Vilarjev pik.

„Ne zagovarjam je, obsojam pa umrlega načelnika pl. Pesterja in z njim vse razvratne ljudi, ki širijo našo razuzdano prosveto po Bosni.“

„Kakor s prižnice nam govorite, gospodine Franjo,“ je sladko se smejoč vščipnil pl. Merks.

„Naš gospod inženir plava s svojim prijateljem kaludjerom,“ je zbodel Buzduga.

„Vse dobre nazore, kjerkoli sem jih slišal, sem zbral in živim z njimi.“

„Ne rečem, gospod inženir,“ je povzel Hvalibogovski, „da niso vaši nazori koristni — za gotove kroge. Za nas kulturonosce pa niso. Vi se družite z nekimi ljudmi, ki nas sovražijo in nam hočejo škodovati. Iz vaše samote prihajajo vznemirljive vesti. Prav tik vašega pašalika je morala oblast nastaniti orožnike.“

„Zaradi mene jih ni. Moje srce je čisto in moje roke so neomadeževane. Odgovarjale bodo one pijavke, ki so uvedle v delavskem taboru ta nevzdržljivi sistem. Vem, kdo hujska in šunta proti meni — tisti, ki sem mu trn v peti in bruno v očesu.“

Hvalibogovski se je odvrnil in tudi drugi so pokazali Vilarju hrbet.

44.

Po večerji je hodil po Kaisersheimbovi ulici. Mrazilo ga je in izhojeni sneg mu je škripal pod nogama. Mikalo ga je, da bi posetil Hrenove, pa zdelo se mu je prepozno in premagal se je. Zdajci je zaslišal za pravoslavno cerkvijo, kjer leži srbski del mesta, zvočno tamburanje. Napotil se je tja. Postal je pred podolgovato, pritlično, vso razsvetljeno hišo z napisom ‚Srpska kafana'. Vstopil je. Prijetna toplota ga je objela in vonjava po dišečih svalčicah. Ozrl se je po zakajeni sobi, kakor bi iskal znanca. Sedel je k prazni mizici prav pri durih. Da je vstopil Kitajec, ne bi bil zbudil večje pozornosti, nego jo je on. Ta družba ni bila vajena, da bi se zatekel kdaj švabski človek k njenim zabavam v njeno kavarno. Gostje so se ozrli nanj in si nekaj zašepetali. Kmalu pa so se privadili njegove prisotnosti in pustili so ga v nemar. Le kavarnar je včasi pogledal k njemu in mu postregel. Pa še nekdo se je pojavil pred njim: oni šumar Nikolić, katerega je bil že parkrat videl v kaludjerovi družbi, mu je prinesel z roko pisani spored tiste zabave.

Dolgo je zrl v spored in luščil cirilico. Ko je bil z vsem na jasnem, je začel razmotrivati družbo, poslušati petje, govore, guslarja in tamburaše. Zaznal je, da se nekdo neprestano ozira nanj: v somraku pod stensko sliko, ki je predstavljala nekega v slavnostni obleki namočeradenega mogotca, se riše zabrisana velika glava Nikolićeva, svetijo se iz dima šumarjeve oči, kakor bi ga izpraševale, kako se kaj počuti v tej družbi. Vilarju se je zdelo prijetno, ker tu ga nihče ne moti, nihče ga ne izprašuje po njegovih nazorih, nihče mu ne ugovarja. Spomnil se je one družbe na pustem kazinskem otoku, ki se ne mara priličiti domačemu prebivalstvu, ki namerava na veke ostati sama zase s svojimi šegami in svojim jezikom, ki prav sedaj ciničnо razpravlja o nekem ženskem vprašanju ali pa o porobi zavojevanega ljudstva. In dobro se je zdelo Vilarju, da se je odkrižal tiste družbe.

Ker je kavarnar domneval, da se samotni tujec dolgočasi, mu je prinesel dva srbska lista. Poglobil se

je v čitanje. V nekem gospodarskem članku je naletel na poročilo, da začne Turčija prihodnjo pomlad graditi železnico preko Macedonije. Ta vest mu je dala snovi za dolga premišljevanja, odprla mu je novo obzorje. Sklenil je, da poizkusi spomladi svojo srečo v Macedoniji. Tja vzame s seboj Danico in jo reši vseh nevarnosti in neprilik. Tako se je bil zatopil v svoje načrte, da niti slišal ni tamburašev, ki so med hrumečim pritrjevanjem gostov prav takrat svirali himne: rusko, srbsko in črnogorsko. Slavnostne pesmi so mahoma naredile konec zabavi. Še ni bila končana poslednja, ko je stopil v kavarno mestni pisar Odisej Korkirić v spremstvu dveh pandurjev. Ponižno, toda z nekim izrazom nasmešljivosti je pozdravil inženirja, potem je stopil v sredino kavarne ter objavil, da mora razgnati družbo, ker se tu svirajo in prepevajo državi nevarne pesmi; zunaj stoje vojaki, ki bodo s silo razgnali goste, ako se rade volje nemudoma ne uklonijo njegovemu ukazu. Gostje so drug za drugim plačali in mirno odšli. Pred kavarno je stala močna vojaška patrola. Izza nje se je zaslišal bobneči glas nadporočnika Buzduge. „Lahko noč, gospod inženir!“ je zaklical Vilarju, odhajajočemu k počitku.

Vilar se je motil, misleč, da se je iznebil kazinske družbe in da lahko hodi svoja pota.

Drugo dopoldne so sedeli v biljardni sobi kazinske restavracije častniki Hvalibogovski, pl. Merks in Buzduga pri važnem poslu. Posvetovali so se o rezervnem poročniku Francetu Vilarju. Vsi trije so bili tega mnenja, da je imenovani častnik že mnogokrat omadeževal oficirsko stanovsko čast, za kar zasluži, da ga naznanijo kornemu poveljništvu v Sarajevu, ki naj ga tira v preiskavo pred oficirsko častno sodišče. Prvi obtožitelj stotnik Hvalibogovski je imel pred seboj razgrnjenih par pisem gozdarja Bierkopfa in je iz njih sestavljal obtožnico. Gozdar je bil namreč izpod Konj-planine večkrat pisal svojemu prijatelju Hadžirumbi in mu tožil gorje, ki je navalilo nanj, odkar je inženir obrnil vse narobe. V teh pismih je slikal inženirja kot uradnika, ki uči delavce štrajka in revolucije; njegovi nazori mejijo že na anarhijo, tako je popustljiv napram delavcem; on je kriv, da se pojavljajo neredi in nemiri v drvarski koloniji,

kjer je zasejal neke ideje o svobodi, enakopravnosti in bratstvu; sam ni discipliniran in tudi pri delavcih ne ume uvesti discipline; med njimi trpi agitatorje in rogovileže; v svoji samovoljnosti hlepi po popularnosti, katere je pri Bošnjakih tudi v obilni meri deležen; kakor delavcem tako našepetava tudi domačemu prebivalstvu ter zbuja neizvedljive nade in očito pravi, da dolgo ne bo mogel gledati tega zatiranja s strani švabske gospode; ves se nahaja v taboru nezadovoljnežev in upornikov in kjer le more, izpodbija naš ugled in našo idejo. Vse to je posnel Hvalibogovski iz gozdarjevih pisem in obžaloval je ubogega Čumurpašo, da mora s takšnim nerednim človekom opravljati svoje težko, odgovornosti polno delo, in vse to je razložil svojima tovarišema. Sam iz svojih izkušenj je dodal, da tudi on smatra inženirja za nezanesljivega človeka, ki je pripravljen pri vsaki priliki vreči poleno v pošteno kulturno delo ter mu podstaviti nogo; tako se je zaril v simpatije bosenskih malkontentov, da mu je vse prav, kar najde na teh ljudeh; celo deklico si je izposodil pri tem zakrknjenem rodu, sestro izpodenega meniha in najhujšega agitatorja, ki jo skriva v Tuzli pri uradniški rodbini, izpodbil bi vsako vladno napravo in vsak ukrep, ki meri za ohranitev reda, tako potrebnega za Bosno.

„E-e — gospod stotnik," je povzel pl. Merks, gladeč si s peresnim držalom temno dlačico pod nosom, „to ne gre, da bi kornemu poveljništvu toliko nakavkljali na papir. Naš kancelijski poslovni red nam veleva, da morajo biti prijave kratke, jasne in prepričevalne. Tu treba navesti in poudariti konkreten prigodek."

„To je tista," je potrdil drugi obtožitelj, nadporočnik Buzduga. „Mi kot poštenjaki ga ne nameravamo ovaditi civilni oblasti zaradi dejanj, ki se bližajo že veleizdaji, mi ga hočemo naznaniti vojaški oblasti, da ga pahne iz oficirskega zbora, katerega več ni vreden. Tudi jaz bi ga bil že dvakrat lahko ovadil, da se vmešava v težavno poslovanje mojih orožnikov, da zlobno kritizira našo upravo, pa tega nisem storil, ker sem si mislil: človek je mlad, neizkušen, sčasoma se pač prilagodi tukajšnjim razmeram in kar je glavno:

častnik je, ki se je udeležil okupacije; s takšnim treba ravnati švalereskno.“ Po teh besedah je primaknil svoj stol bliže k adjutantu, tako da je videl na njegov papir, kamor je bil že napisal naslov. „Ti naznani samo snočnji prigodek,“ je govoril pl. Merksu, ki je posloval kot zapisnikar, „namreč uvodoma napiši, da se inženir, dasi je častnik, namenoma ogiblje oficirske družbe ter zahaja v beznice, kjer se pojo in svirajo izdajalske himne, kjer na stenah ne visi nobena patriotska slika.“

„Panslav je — napiši!“ se je vmešal Hvalibogovski.

„Ne, tega ni treba. Inženir s svojim socialnim mišljenjem in svojim panslavizmom itak telebne v jamo, za kar ga odkrito obžalujem. Preden pojde iz Bosne, mu njegovo predstojništvo gotovo še naprti disciplinarno preiskavo ali pa ga spravi njegova drznost pred sodišče. Pa to so skrbi drugih činiteljev, naša stvar je ta, da odloži častniško dostojanstvo, ki ga je zapadel s svojim neopreznim ravnanjem. Napiši torej, da se je udeležil nepatriotske zabave v srbski kavarni, da se je strinjal z izdajalskim mišljenjem, ki se goji v tem lokalu, ker ni vstal, ni odšel, ko je slišal slavnostne pesmi nam sovražnih držav.“

Pl. Merks je odobril orožnikov nasvet in pisal. Ovadbo so poslali na korno poveljništvo v Sarajevu, ki je odredilo preiskavo.

Bilo je že proti koncu januarja, ko je dobil Vilar poziv pred častno sodišče. Posmejal se je, ko je zvedel, kako je tisto noč v srbski kavarni onečastil sebe in vojaški stan. Prestregel je obravnavo, ki je navadno dolgotrajna, s prošnjo, da bi smel odložiti častniško dostojanstvo. Po tej odpovedi se mu je zdelo, da mu je tem laže na duši, čim manj ima dostojanstev na telesu.

In zopet se je zaril v svojo planino. Vedel je, da ima med drvarji nekaj nezadovoljnežev, katerim bi ne mogel nikdar ugoditi, nekaj takšnih, ki očito opravljajo posel agitatorstva, toda ne mogel bi odgnati od dela človeka, ki je prosil za delo. Potrpel je s šuntarji tem rajši, ker se je nadejal, da se pomirijo, kadar bo strto vstaško gibanje v sosednjih pokrajinah. Do konca je

hotel ostati zvest svojim načelom in s tistim gorkim srcem kakor poletne mesece je hodil tudi pozimi v delavski tabor. Včasi je ostal v Medvedjem Dolu do poznega večera; to je bilo takrat, kadar je pričakoval jasno noč in je mogel brez plamenice v dolino; pozimi je bilo to mogoče, zakaj nočna luč je prodirala skozi ogoljene veje noter do steze. Drvarji so morali zvečer ob svitu zažganih grmad žagati in klestiti, in Vilar je rad postajal pri njih, ako ni bil navzoč Bierkopf. Grejoč se ob ognju, je poslušal njih otožne pesmi, ki so se razlegale v mesečno noč; zvesto je vlekel na uho, da bi ne preslišal tega, kar žalko in enozvočno kipi iz trpečih src: izlival se je iz njih potok solz in bridkih spominov na dolgotrajno sužnost. Ako niso peli, so se razgovarjali, skraja vsaka gruča o svojem osebnem predmetu, a kmalu se je pririnila na površje vseobča nezadovoljnost, katero so umeli agitatorji zgovorno podpihovati. Lazar Tunguz je bil prinesel v delavski tabor zahtevo po skrajšanju dnevnega delovnega časa: sekalo naj bi se pozimi kvečjemu po devet ur na dan, nikakor pa ne pri luči. Kdo je kdaj videl, da bi se v gozdu delalo po noči? Te po gozdarjevih in paznikovih nazorih predrzne in preoblastne terjatve so se drvarji hitro poprijeli. Kadar je prišla govorica nanjo, so vse vprek letele grozne kletve ter strahovite pogrde in grožnje. Takrat je Vilar huje nego drugekrati čutil zamršenost socialnega reda. Kakor bi brušene sekire padale na njegovo razmehčano srce. Robantenja ni maral dolgo poslušati. Tu ni mogel odpomoči, ker določitev delovnega časa ni spadala v njegov delokrog. Tiho se je splazil od ognja in se napotil navzdol. V srebrni mesečini se je lovil preko kamenitih in lesenih pragov, zroč v fantastne oblike, ki jih je, podobne razmreženim arabeskam velikolepe mošeje, magična svetloba naslikala na strmo stezo in na hrumeči potok.

Včasi je šel že zjutraj na planino. Opoldne je zaužil skromno kosilo pri drvarjih, potem se je napotil v han ob Oskovi. Laskala mu je misel, da posedi tam, kjer je živela Danica, kjer se je seznanil z njo. Navadil se je bil tistega kraja in prijetno se mu je zdelo, izpregovoriti besedo z Mušićem in Vazkom. Sam sebi

se je čudil, da se je tako navadil teh ljudi. Ne, on ni bil ustvarjen za častnika, ne za ono gospodo, ki morajo po nekih pravilih stati na nekem posebnem stališču, nekje izven ljudstva. Ona pravila so se mu zdela v nekem oziru globoko premišljena, toda odganjala so ga od družbe, kljuboval jim je, dočim so ga preprosti ljudje v svoji odkritosti in naravnosti tako zelo vlekli nase, da so ga takorekoč lahko ovili krog prsta.

Perovo zdravje se je nekoliko popravilo, vselej je oživel, kadar je prišel imenitni gost. Odkar mu je zaupal zgodbo svojega bednega življenja, se je nekako zbližal in sprijateljil z njim. Tisti, ki pozna in uvažuje moje trpljenje, je moj prijatelj — tako si je mislil starec. Brez bojazni in z iskrenostjo v srcu je sedel po cele ure kraj gospodina Franja. Večkrat se je povrnil k svojim življenskim spominom, v odlomkih je ponavljal svojo tužno povest, jasnega obraza in smehljaje se jo je pravil, kakor bi hotel vliti Vazku, čepečemu mu pri kolenih, svojo vztrajnost in krepko voljo in bi se hotel pred gostom ponašati s svojo borno preteklostjo.

Toda Vazko ni dolgo ostal pri svojem stricu. Zdaj, ko je bila tudi Danica v mestu, ga je še bolj mikalo tja. Vilar je začel premišljevati o njegovem hrepenenju. Razsodil je, da bi bilo za dečka, kateremu je bilo itak prisojeno, da pride k svojemu drugemu stricu v Dalmacijo učit se opankarstva, koristneje, ako prične z učenjem že sedaj, in sicer pri Grgiću v Tuzli. To misel je razodel Mušiću in tako se je zgodilo, da se je peljal nekega dne sredi zime z Vazkom v Tuzlo, kjer ga je spravil v učenje k Grgiću.

V Bierkopfovi duši se je nahajalo brezdno sebičnosti, iz katerega bujno rastejo vse druge strasti. Hlepenje po lastnem dobičku mu ni dalo miru; njemu je fanatično tlačanil brez ozira na blaginjo Avstrije in zasedenih dežel. Želel je nakopičiti takšno premoženje, da bi si na stara leta lahko kupil hišo, ki bo stala na glavnem trgu levovskega mesta. S Tunguzom in Konjhodžićem je spravil v drvarski tabor dva agitatorja, ki naj bi delala inženirju neprilike. Gozdar je bil dober poznavatelj ljudi in je vedel, da mu njegov

nasprotnik sede na limanice. Miril bo agitatorja, ne da bi ju spodil od dela. V konaku je bil Bierkopf dobro popisan; pl. Pester ga je bil zelo priporočil novemu okrajnemu načelniku, dočim o inženirju ni sodil dobrohotno. Zato je načelnik, ko so se mu predstavili uradniki, Bierkopfa zelo prijazno izpraševal o delu na Konjplanini, dočim je šel hladno mimo Vilarja. Gozdar je to izrabil: večkrat se je napotil v Tuzlo, kjer je pred načelnikom skrajno neugodno slikal položaj v drvarski koloniji. Rekel je, da zdaj tam gospodari večinoma inženir, s čigar nazori se mnogokrat ne more ujemati, a upreti se jim ne sme; on, gozdar, ni ne krop ne voda, ne miš ne ptič in ta razdvojenost v vodstvu močno škoduje redu, prav zato je morala oblast blizu drvarskega tabora nastaniti orožnike in če pojde tako dalje, bo treba postaviti tudi vislice. Vedel je načelniku vcepiti spoznanje, da so prava inženirska dela na Konjplanini izvršena in da je za par let tam inženir nepotrebna oseba. Načelnik se je prestrašil črne slike s Konj-planine, zakaj bal se je, da ne bi švignil plamen vstaje tudi v njegov okraj. Hitro si je prisvojil gozdarjev nazor in tem rajši ga je sporočil v Sarajevo, ker je bil vnet za reforme in za štedljivost v upravi, s čimer se je nameraval prikupiti deželni vladi. Iniciativno je hotel vladati svojemu okraju in kdor je prvi kaj pametnega sprožil, tisti mu je prirastel k srcu. Še laže je dobil Bierkopf stotnika Hvalibogovskega na svojo stran. Ta je sploh sovražil uradnike, ki so se ponekod bratili z domačini in uvažali nevarne ideje v deželo, kateri se je je moralo po stotnikovi sodbi vladati samo z vojaško silo. Obljubil je prijatelju, da se v njegovem smislu obrne na vplivnega gospoda pri deželni vladi, čigar beseda toliko zaleže, da nikdar več ne bo stopila noga takšnega Panslava, kakor je Vilar, na Konj-planino. Gozdar si je od veselja mel roki v nadi, da kmalu zopet vzcvete njegova pšenica. Ni se varal. Prej, nego je pričakoval, se je izpolnila njegova želja.

45.

Kakor je napovedal Hren, tako se je zgodilo: Jovice Miloševića niso izpustili iz preiskovalnega zapora. Pri civilnem sodišču so proučili vse listine, ki so bile spisane o njem, toda glede njegove krivde niso prišli na jasno. Pričevanje inženirja Vilarja in drvarja Glavača, tistega Mrkezkovega Janeza od Sv. Frančiška, ki je bil skraja za kuharja v Medvedjem Dolu, je tako glasno govorilo proti Atifu Sarajliji, da se je zdelo sodnikom potrebno, zaslišati tudi njega. Pisali so orožništvu ponj, toda to je odgovorilo, da je Atif Sarajlija odšel v Hercegovino in kadar se vrne, se bo precej pojavil pri sodišču. Na takšno izjavo so odgodili preiskavo in položili nanjo se nanašajoči sveženj listin na stran. Prišla je ovadba zaradi Daničinega kinžala. Orožnik bi jo bil rad zamolčal, pa je ni mogel, ker je šlo za sestro močno osumljenega in nevarnega človeka. V svesti si svojega prevsiljivega vedenja pred deklico je napisal ovadbo z dosti rahlimi besedami, toliko da izpriča svojo vestnost in natančnost. Sodnikom je lepi kinžal zelo ugajal, bili pa so toliko delikatni, da zaradi takšne malenkosti niso zvali deklice pred sodišče; stvar naj pride skupno s kaludjerovo zadevo na razpravo, kadar se pojavi Atif Sarajlija kot priča. Priložili so ovadbo Miloševićevim aktom. Vanje se je zažrl kancelijski prah, preden so prišli na dnevni red.

Vazko je bival v Tuzli samo nekaj tednov. Mladi mojster Grgić je bil z okretnim in bodrim dečkom zadovoljen. Osnovna navodila za prikrajanje opank mu je kmalu vcepil, sicer pa ga je porabil za vsako pot k svojim naročnikom in odjemalcem. Teh potov je bil Vazko vesel, saj je videl v mestu toliko novih stvari, o katerih se mu v gozdu še sanjalo ni. Spotoma je navadno skočil k Danici ter jo pozdravil. Ni mu trebalo dolgo čakati, da je videl tudi svojega učitelja in pobratima Jovico. Grgić, ki je tuzlanskim jetnikom popravljal opanke, ga je pošiljal po dvakrat na teden v kaznilnico po poškodovana obuvala in z zakrpanimi nazaj.

Vazku je močno bílo srce, ko je šel prvikrat s šopom opank v kaznilnico. Navdajala ga je groza pred

prostori, kjer žive po narodnih pesmih nesrečni jetniki v strašnih mukah. Vojak, ki je pri velikih vratih stražil vhod v poslopje, ga je, videč opanke, spustil v hišo pokore. Stopivši na dvorišče, se je deček ogledal po neprijaznem svetu. Na notranji strani pritlične hiše, zidane na štiri ogle, se je tiščalo k zamazani steni krog in krog primitivno pristrešje na lesenih stebrih; pod njim se je nahajal netlakovan hodnik, kjer so se smeli ob deževnem vremenu v določeni dobi izprehajati jetniki. S hodnika so držala z lukalnicami opremljena in z železnimi ploščami okovana ozka in nizka vrata v ječe. Niso stala vsa vrata v vodoravni legi s hodnikom; do nekaterih se je moralo po ozkih stopnicah navzdol, ker turška vlada je skrbela tudi za podzemske ječe. Okna, ki so mrko zrla v ta pusti svet, niso bila vsa enaka, ker niso vsi jetniki dobivali enake porcije svetlobe in zraka, a mimo štirih velikih oken precej pri vhodu so bila vsa druga, majhna in majčkena, zavarovana z mrežami iz železnih prekel. Par vojakov s puško ob rami je korakalo po hodniku, nedolga vrsta jetnikov se je, rožljaje z verigami, vlekla zadi po dvorišču tik pred stolpovjem. Sredi prostranega dvorišča je zagledal trop Bošnjakov pod fesi in turbani ter z okovi na nogah. Gnetli so se krog razdrtega vodnjaka; menda so ga popravljali ali čistili. Oprezno se je bližal tej gruči, ni li Jovice v njej. Vojak, stražeč tolpo, je divje pogledal na dečka, kakor bi ta ne nesel nedolžnih opank, ampak nevarne bombe.

„Gospodine asker, zakrpane opanke nesem k gospodinu ječarju, pa ne vem, kje je, ker sem prvikrat tukaj,“ je poizkusil Vazko potolažiti vojaka. Grgić ga je bil natanko poučil, kje biva ječar s svojo ženo in otroki, toda deček je hotel porabiti priliko, da se razgleda in razpozna po mračnih prostorih. Vojak ni dal besede od sebe, le z roko, oboroženo z ogromno sukneno rokavico napestnico, je strogo in mrko pokazal na ona velika okna pri vhodu. Vazko se je prepričal, da v oni tolpi Jovice ni. Urno se je obrnil ter se napotil proti ječarjevemu stanovanju.

Zdajci je zaslišal odnekod iz ječ strašno tuljenje. Okrenil se je in poslušal; ni vedel, ali veka tako bolan

jetnik, ali vpije s takšnim presunljivim glasom na pomoč v telesnih mukah, ali je znorel. Vazko je postal. Spomnil se je zmajev in kač v temnicah; vlekel je na uho, da bi razbral, ne kriči li pobratim nekje v podzemeljski ječi. Kruta bolest mu je stisnila srce, ker prav tako neznansko je nekoč kričal Jovica na nekega dečka, ki se je bil zlagal. Tuljenje je potihnilo. Opotekajoč se, je zavil na hodnik. Na druga vrata na desni od vhoda je podromljal s prsti — tako ga je bil poučil Grgić. Prišla mu je odpret postarna suha ženska v višnjevkasti, ponošeni halji, z mokro cunjo v roki. Vazko se je prestrašil ter stopil korak nazaj, tako vražja se mu je zdela ženska. Njen obraz je bil malone zelen in prišpiljen kakor pri kači, za odprtima ustnicama sta samevala na spodnji čeljusti dva orumenela zoba, njene zlovešče oči so gledale skozi velike, črno obrobljene naočnike, na koncu nosa ji je visela kaplja. To je pol zmaja pol kače — si je mislil preplašeni Vazko in nič ni rekel, dasi je bil priljuden in je tudi v mestu vsakega vprašal: „Kako si?“ Ko je bila ženska zagledala obutev v njegovih rokah, ga je spustila skozi vrata k sebi. Stopil je v topel prostor, kjer je močno dehtelo po prismojenem mleku. Stal je v ječarjevi kuhinji. Ženska je segla na omaro, odkoder je prinesla ogoljeno knjigo. Pogledala je vanjo, potem je odvzela dečku obutev. Dočim je ona štela opanke in jih pregledovala, so li dobro popravljene, se je Vazko zagledal skozi odprte duri v sosednjo sobo, kjer so pri mizi sedeli trije majhni, goloroki švabski dečki, obrnjeni k njemu. Dečkov eden je pisal, kimaje z glavo, druga dva sta zrla v moža, ki jima je sedel nasproti, tako da je kazal hrbet v kuhinjo. Vse je kazalo Vazku, da je ta širokopleči mož učitelj, zakaj onadva dečka sta mu nekaj odgovarjala. Zroč na učiteljeve črne lase, segajoče čez tilnik, je razsodil sam v sebi, da tu pop poučuje otroke. Že je hotel odvrniti oči od prizora, a zdajci je učitelj premaknil nogo in zarožljala je veriga. Vazko se je pozorneje zazrl v moža ter zapazil, da ima na nogah okove, zvezane z verigo, ki je bila pripeta z vrvico za pas. Pogrelo ga je, ker učitelje je spoštoval, odkar mu je bil Jovica vtisnil pečate abecednega znanja. In tukaj poučuje

takšen učen človek ob rožljanju jetniške verige! Vazku se je storilo inako in čim bolj je zrl na učiteljeve lase, na njegov gunj, na njegove čakšire, tem bolj je rastla v njegovi glavi dobro znana pobratimova podoba. In čuj — zdajci je učitelj izpregovoril, trdo nemško besedo sicer, toda glas je bil tisti, za katerim bi bil šel Vazko bos čez trnje, poslušno in vdano kakor jagnje za svojo materjo. Ni se mogel premagati, vzhičen je skočil čez prag, se oklenil Jovičine roke ter zavpil: „O moj učitelj in pobratim, tu učiš otroke, a pri nas v Piliću jih nisi smel učiti!“

Jovica je ostrmel, spoznavši dečka. Uprl je vanj melanholične oči, vesel tolike vdanosti. Hvaležni učenec se je hotel skloniti, da bi poljubil pobratimu roko, toda ni mogel: zagrabila ga je tisti hip koščena roka za vivček las nad tilnikom ter ga vlekla proč od jetnika. In kričala je ženska kačjega obraza: „Ti prasec bosenski, ti strigalec ušes, ti — ti — ovčji tat — ali ne veš, da se brez višjega dovoljenja ne sme govoriti z jetniki? A?“ Potresla ga je tako, da je odletel v kot.

Vazko bi se bil razburil ob hudi babi, a umel se je potuhniti, kakor se prihuli človek, ki je živel v dolgi sužnosti, vpričo nasilstva, ki mu ni kos. Vedel je, da bi mu upornost škodovala in bi potem več ne mogel videti pobratima: zato je tiho pretrpel lasanje in psovke. Ženska je vrgla zakrpane opanke v kot, iz drugega kota je prinesla raztrgane, jih preštela, povezala ter oddala Vazku.

Tedaj je vstopil ječar s šopom ključev. To je bil star vojak graničarskega rodu, visok in močan kakor Jovica, kateremu je bil podoben tudi po močni bradi, le da je bila ječarjeva že osivela in pristrižena, torej krajša. Pisal se je za Meglića. Dočim se je na obrazu njegove žene neprestano kremžila zloba, ki je govorila: Gorje ti, ako prideš pod naše ključe! — je sijala z njegovega skoraj častitljivega obraza neka dobrodušnost, katere ni bilo mogoče spraviti v sklad z njegovim sirovim poslom. Neprestano je sedela neka dobrovoljnost na njegovih ozkih ustnicah in v njegovih živahnih očeh; z izrazom smehljaja je vklenil jetnika, češ: Ne boj se, malo pokore ti ne bode škodovalo! Prav tako

ga je izročil vojaškemu oddelku, da ga odvede na morišče, kakor bi hotel pred otroki poudariti: Glejte, tako se zgodi, ako človek noče slušati. Smehljal se je, kadar je razklepal jetnika, izpuščenega na svobodo, smehljal se je, kadar je sprejemal od šumarja Milana Nikolića podarjeno divjačino ali pa bosensko slivovico. Še pod Radeckim je služil v Lombardiji, ostal je v Italiji do konca našega gospostva na Beneškem, potem je služil v Dalmaciji do okupacije; takrat so ga petdesetletnika preskrbeli v Tuzli s težavno ječarsko službo, ki jo je opravljal s pomočjo dveh ključarjev. Italijansko in dalmatinsko solnce je ožgalo njegov obraz: ves je bil otemnel, kolikor se ga je videlo iz brade. Mimo šumarja ni spoštoval nobenega pravoslavnega Bošnjaka, vse je kregal smejočega se obraza s tistimi psovkami kakor njegova žena, samo Milan Nikolić se mu je zdel vdan in zanesljiv, ker ga je oblast spoznala za vrednega, da nosi puško in spredaj na prepasanem jermenu svetlega cesarskega orla. Šumarju je vse zaupal, in mu dovolil, da je smel govoriti z nekaterimi jetniki. Pa še enega Bošnjaka je Meglić uvaževal — opankarja Grgića, to pa zato, ker je bil Grgić katolik in je kakor žid Samojlo poznal šege širokega sveta: vsak mesec je pri obračunu popustil nekaj odstotkov, kar je zdrčalo v ječarjev žep. Ko je prvikrat zagledal Vazka v svoji kuhinji in spoznal Grgićevega vajenca, se mu je nasmehnil; ko pa je zvedel, da je bil deček v Piliću Miloševićev učenec, je postal oprezen in je pritrdil svoji ženi, ker mu ni dovolila govoriti z jetnikom.

Jovica je sedel že šesti mesec v preiskovalnem zaporu. Njegovo mirno možato vedenje je zbujalo spoštovanje pri vseh prebivalcih kaznilnice, s katerimi je mogel občevati. Svojih prevratnih nazorov tudi pred kaznjenci ni tajil; zaradi njih bi ga bila gotovo doletela kdaj občutna kazen, ko bi se ne bil prikupil ječarju, kateremu ga je Milan Nikolić precej skraja priporočil kot sila učenega človeka. Na takšno priporočilo je oni uglednega jetnika porabil za učitelja pri svojih dečkih, ki bi jih bil moral drugače poslati čez mejo, ker v Tuzli ni bilo pripravnih šol. Pri poučevanju so Jovici kaj hitro tekli dnevi, tedni, meseci. Za svoj trud je užival neke

udobnosti: na tlačanska dela mu ni trebalo hoditi, smel se je izprehajati po dvorišču, govoriti z jetniki in šumarjem, smel je pušiti duhan, ki ga je z njim zalagal prijatelj Nikolić, pri ječarju je dobival črno kavo, celo sam jo je kuhal. Skromni, v vsaki bedi utrjeni in za samostansko ozidje namenjeni Jovica bi v zaporu mimo svobode ničesar ne bil pogrešal tako hudo kakor nedostatek duhana in črne kave.

Kaludjer se je nekoč pohvalil, kako je v njegovem taboru vse znano, kar se godi v deželi. Znatna oseba in gonilna moč v tem taboru je bil Nikolić. Opremljen z dvoglavim orlom, je imel odprt dostop v orožniške stražarne, k financarjem, v ječe, v predsobe bosenskih pisarn. Kamorkoli je prišel, povsod se je umel priljubiti z divjačino, ki jo je smel streljati, kolikor je hotel, in jo je nosil v dar ljudem, od katerih je hotel kaj zvedeti. Pri švabskih ljudeh je marsikaj slišal, še več pa je zvedel pri domačinih, posebno pri inteligentnejših, ki so imeli rodbinske ali trgovske zveze v pobunjenih okrajih, dalje od agitatorjev, katerim je pripadal sam. Po šumarju je bil Jovica natanko poučen o vstaškem gibanju na zapadu in jugu zasedenih dežel in čim bolj je ono rastlo, tem bolj je hrepenel po svobodi. Za občutke in strasti navadnih ljudi je bila njegova silna duša obdana z neprodirnim zidom, a čut za neodvisnost, pravico in osveto je vedno živel v njej in vedno mu je mogel kdo še priliti, kar je premišljeno delal Nikolić s tem, da je prinašal vesti o novi vstaji. Mnogokrat sta stala na hodniku za kakšnim stebrom in se nemotena razgovarjala.

Vazko je bil zadovoljen, da biva v bližini svojega pobratima, ki od zmajev in kač ne trpi kdove kakšnih muk, da vsak teden večkrat vidi njegove kodre in njegov hrbet. Včasi se mu je tako močno zahotelo, zagledati se v prijateljevo obličje, da je, čakajoč v ječarjevi kuhinji, glasno zakašljal, na kar se je Jovica okrenil in sta se videla z obraza v obraz.

Nekoč je ječarka z metlo švigala po izbi, kjer je poučeval Jovica, ječar je v kuhinji zbiral in prešteval opanke, Vazko je čakal. Ta je sicer zakašljal, toda pobratim ga ni slišal; razlagal je takrat svojim učencem

z veliko vnemo pomen pregovora, ki pravi: Jezik laže, srce istino kaže. Ker mladi opankar pobratimu svoje navzočnosti ni mogel posvedočiti s kašljem, je smelo stopil med duri, učeno dvignil obrvi ter zaklical ječarjevim otrokom: „Govorite vedno samo resnico, vselej recite bobu bob in popu pop!“ Seveda je dosegel svoj namen, ker Jovica se je okrenil in pogledal na svojega součitelja, toda tudi ječarka se je zbudila; na takšno drznost je dvignila kačjo glavo, zavpila: „Jezik za zobe, pasje seme, ušivec!“ in zamahnila z metlo proti predrznežu. Z laktjo je prestregel metlo; ker se mu je za malo zdelo, da ga uganja ženska, je smelo odgovoril: „Kuma, da imaš čisto srce, imela bi tudi čist jezik.“ Tisti trenotek pa ga je zagrabil Meglić za vivček nad tilnikom. „Ti mršava rastlina, ti prokleti cvet!“ je klel smejočih se oči ječar, ga potegnil v kuhinjo in parkrat oplahnil z opanko, tako da se je deček zavrtel liki mlinsko kolo. Odsle se ni več osmelil, približati se Jovici.

Do osebnega, neposrednega občevanja se nista domogla, čeprav sta si tega oba zaželela; s šumarjevim posredovanjem pa je Jovica vse zvedel, kar je Vazko vedel povedati o Danici, o gospodinu Franju, o Mušiću in drugih stvareh s Konj-planine.

Neizmerno poveličane vesti o krvavih spopadih hercegovskih in krivošijskih četašev z redno vojsko so spravile kakor mnogo drugih nezadovoljnežev naposled tudi šumarja in Jovico na pot očitnega upora. Nikolića se je polastila tiste dni drzna misel, osvoboditi po nedolžnem zaprtega Miloševića, bežati z njim na planine, pobuniti ljudstvo tuzlanskega okraja; če se to ne posreči, pa pohiteti po gorskih stezah bratom, v Hercegovini se borečim, na pomoč. Svoj načrt je odkril Vazku, ki je bil precej pripravljen, pomagati svojemu najboljšemu prijatelju pri ubegu. Deček je težko čakal dneva, ko se smeli naklep izvede. To bo njegov prvi junaški čin, ki se mora posrečiti in če velja življenje. Šumar je vse pripravil za beg ter čakal ugodne prilike.

Neko jutro koncem januarja je prišel s puško ob rami že pri zasvitu dneva v kaznilnico. Vedel je, da se mudi ječar vsako jutro dolgo pri jetnikih, vršeč svoj jutranji predpisani obhod po ječah. Zanašal se je na to

okolnost in nanjo je oprl svoj smeli načrt. Prijatelja je našel še v stanovanju, zajutrkoval je z ženo kavo, otroci so še spali. Nikolić je postavil svojo puško v kot ter se pritisnil k ognjišču, da si ogreje roki. „Na Majevico moram. Orožniki pravijo, da na vseh straneh poje sekira," je govoril.

„Zdaj je najboljši čas za sekanje drv. Pa ne, da bi mi poslal kakšnih novih jetnikov," je rekel Meglić.

„Še nobenega nisi dobil od mene."

„To uro bi niti enemu ne mogel dati zavetišča; popoldne že, ker danes bodo trije izpuščeni, dva pa ustreljena."

„Kako jih pri tebi razpošiljajo! Ene tja, kjer jim zagodejo angeli, druge tja, kjer jim zapojo gorske ptice. Obojim bo bolje nego poslušati v temnicah tvoje miši. Pa kako bodo streljali na ona dva, ko stoji zunaj takšna megla, da ni pedi ne vidiš pred seboj.

„Usmrtitev je že odgodena do enajste ure. Še enkrat jima bo posijalo solnce, preden jima mrkne za večne čase."

„Kaj meniš, brate, kaj nameravajo z Miloševićem?"

„Do poletja naj ostane še pri nas, da pripravi mojega najstarejšega dečka za sprejem v gimnazijo. Potem pa Bog z njim in vsi svetniki."

„Nocoj se mi je sanjalo o njem, da sem ga videla mrtvega," je povzela ječarka, iztegnivši ozko glavo proti šumarju. „Ležal je v odkriti krsti in smejal se mi je, dasi tega resnega človeka še nikdar nisem videla v smehu."

„Glej, Janja, kakšna neumnost je priblodila v tvojo glavo. Mrtvec se ti je smejal," je vščipnil ječar in oči so se mu svetile v smehu.

„Bog ve, kaj to pomeni?"

„To pomeni, da bo še dolgo živel in dolgo poučeval vajine otroke, ki bodo kaj znali in kaj veljali," je dejal šumar. „Srečna sta, da sta dobila tega učitelja."

„Dobro je, dobro. Ali čudno, Nikolić! Oni dan se mi je pa sanjalo, da je bežal pri velikih vratih vun. Hotela sem kričati na stražo, naj ga zadrži, pa nisem mogla. Tako mi je bilo hudo, ko da je mora padla name."

„Sanje so prazne marnje, a Bog je istina," je pohitel Nikolić, boječ se, da se mu ponesreči njegov naklep. „Kaludjera lahko pustiš samega v planino in sam se ti povrne! Zunaj bi imel vedno od ene strani morjé, od druge gorjé — to pravi sam. Zunaj se je vedno motal in vil kakor kača v precepu, a tukaj — kdo ga nadleguje? Zunaj so psi lajali nanj, ko da je prosjak, a tukaj je učitelj in — kdaj se je kdo pritožil proti dobroti?"

„Nu — moder in učen človek je, vendar pa mi nekaj ne prija na njem. To je njegovo sovraštvo do naših naprav. Včasi se tajno približa jetniku in nekaj mu pošepeče. Marsikdo se lahko skrije za drevo, drugi se niti za brdo ne ume. K prvim štejem kaludjera. Sam sem ga že slišal, ko je razlagal jetnikom, da napredujemo v Bosni kakor rak. Nezadovoljnež je, kakor so tisti, ki so v Hercegovini začeli dvigati rogove. Treba paziti nanj. Pravijo, da na enem človeku ne more biti dveh kož, a on jih ima. Včasi je tih kakor stena, drugikrat vro iz njega besede kakor toča iz oblaka. Prokleti! O, prežati moram nanj. Za tvoje sanje, Janja, ne dam počenega groša. Zvečer rada potegneš iz steklenice in od tam pride tvoja ponočna mora. Nu — Nikolić, kdaj pojdeš zopet v Zvornik? Rad bi, da mi od tam prineseš slivovke, prave srbske."

„Jutri nameravam v Zvornik in pojutršnjem imaš že lahko svojo pijačico," je lagal šumar. „Pa še nekaj imam za vaju. Dva zajčka visita pri meni v kuhinji in štiri tolste jerebice. Polovica je namenjena vama, polovica pa Novaku, tistemu, ki pometa v konaku. Spotoma sem naročil Novaku, naj pošlje svojo ženo po njegovo polovico, a ti, kuma Janja, idi in si vzemi vajino polovico. Lahko si vzameš tri ali pa vse štiri jerebičke, ako prideš pred Novakuljo. Ključ od kuhinje leži na tramu nad durmi."

Janja je prikimala, ječar je rekel: „Precej idi, Janja, da prehitiš Novakuljo. Jerebice imam rad. Vse štiri prinesi! Kaj bi puščala Novaku, ki nima otrok." Zakonska sta vstala. Par minut sta se iztegala, zehala in ohala, jemaje slovo od nočnega počitka, potem sta se pričela oblačiti. Žena se je napravila, da pojde na trg in po

šumarjevo divjačino, Meglić je vzel ključe, da napravi svoj običajni obhod.

„Dovoli mi, brate, da se grejem pri tvojem ognjišču, dokler ne pride kuma domov," je ponižno poprosil šumar. „Zgodaj je še in noče se mi v megli v planino. Kam naj grem, ko ne vidim poti pred seboj?"

„Pobodi pri nas, prijatelj, dokler ti drago."

„In pošlji mi kaludjera, da mi skuha findjan kave. On zna to izborno. Tako mi škrta v želodcu. A — Milošević je tvoj najzanesljivejši gost. To ti pravim jaz, ki občujem z njim. Odkritosrčen je in človeka, ki naravnost pove, kar misli, se ni treba bati. Kadar se urede bosenske razmere, pride tudi njegova učenost do veljave."

„Nič se ne zgodi, kar ni usojeno. Reci mu tudi ti, naj bo oprezen v svojih besedah, sicer moram ravnati tudi z njim po naših strogih pravilih. Morda preveč skozi prste gledam nanj."

„Zanesi se name, brate!"

Ječar in ječarka sta zapustila stanovanje. Čez par minut je priro žljal v kuhinjo Jovica, ves oživljen od samega pričakovanja in moške podjetnosti. Tisti hip je vstopil tudi Vazko s šopom opank. Z razvnetimi pogledi so se pozdravili. Šumar je zaprl duri v sobo in tiho obrnil ključ, da bi otroci, ko bi se zdramili, ne mogli v kuhinjo. Potem je podal Vazku ostro pilo in oba sta se sklonila k okovom na jetnikovih nogah. V petih minutah sta prepilila ključanici in odvzela železje. Jovica je obul črevlje, ki mu jih je bil prinesel Vazko, ogrnil si je ječarjevo haljo, segajočo do pet, nataknil si ječarjevo kapo na glavo; čez kodre si je nategnil ovratnik od halje. Šumar mu je pristrigel brado ter jo poštupal z moko, očrnil mu obraz s sajami, tako da je bil ves podoben ječarju. Nataknil si je puško na ramo ter pokukal na dvorišče. Prav blizu na hodniku so se slišali koraki vojaškega stražnika, pri vodnjaku so ropotali leseni kabliči, vsepovsod so rožljale verige, toda vse je bilo nevidno in zastrto v prhko meglo. Ubežniki so stopili na hodnik in se napravili proti izhodu dvorišča. V sredi je šel uskok Jovica, na eni strani Nikolić, na drugi Vazko z opankami. Vsak je imel pod gunjem skrit kinžal za slučaj, da jih ustavi straža. Na vsaki strani

izhoda se je ob zidu iz megle mrko risal vojak stražnik. Nikolić je bodro stopal, s strumno kretnjo je položil levico na puškino kopito, desnico je dvignil k čepici, izkazujoč vojaško počastitev. Stražnika sta se površno ozrla nanj, a namišljenega profoza sta pozdravila spodobneje. Čez hip so beguni izginili v neprodirni megli. Hiteli so naravnost v hribe. Ko so bili že precej daleč nad mestom, si je Jovica nadel svojo popovsko čepico, obul prikladnejše opanke ter vrgel ječarjevo obleko v jarek. Tja je bacil Vazko tudi šop opank. Po enournem begu jih je na vrhovih Majevice-planine pozdravilo zimsko solnce.

46.

Nikolićev beg mimo ječarja in ječarke ni nikogar posebno razburil. Polovica onih malоštevilnih domačinov, ki jih je nastavila deželna vlada v svojih najnižjih, pičlo plačanih službah, je koncem 1881. in v prvih dveh mesecih 1882. leta itak pobegnila v vstaški tabor. Bolj so se zanimali za Miloševića. Drugo jutro po njegovem uteku sta priskakljali v kaznilnico dve komisiji, vojaška in civilna. Prvi so ukazali, podrobno pregledati poslopje, so li kaznjenci v njem proti nezgodi ubega zadostno zavarovani, ako ne, kaj naj se stori, da ostanejo na varnem; druga je izhajala iz sodišča in je dobila mandat, pečati se z osebo Jovice Miloševića ter natančno opisati vse okolnosti ubega. Ubogi ječar je v predčutju strogih ukorov in dolgih nosov hodil izbuljenih, čudečih se in smejočih oči za gospodo ter premišljeval o posledicah preiskave, dočim se je njegova žena, nevidna v megli, plazila izdaleč za komisijama, iztegovala kačjo glavo in prisluškavala pomenkom in ukrepom. Obe komisiji sta dognali, da je nesrečo zakrivila megla, ki je provzročila na vseh poljih človeške delavnosti že neizmerno škode, in pa ječar Meglić s svojo preveliko zaupljivostjo. Prva komisija je nasvetovala potrojitev straž ob meglenih dnevih, druga je dolgo pisala in oddala naposled svoj zapisnik sodišču. Tam so Miloševićev akt zopet privlekli na dan. Iznova se nekatere listine prečitali in iskali navodil za novo preiskavo. Pri tisti priliki so se spomnili

Danice in njenega kinžala. Prečitali so vse listine, ki so obravnavale njen pregrešek, toda dragocenega bodala niso mogli najti. Strnilo se je nekaj pogledov, kakor bi se izpraševali: Kdo neki je poslal krasni kinžal za božično darilce preko Save? Ta nedostatek jih ni oviral, da ne bi ukazali, naj se privede Danica Miloševićeva na zaslišanje. Postali so radovedni, kakšna je Hercegovka, ki je zmešala glavo inženirju, kateri je kot razvpit čudak prav tiste dni odložil svoje častništvo in skriva deklico zase.

Novica o pobegu se je še tisti dan raznesla po mestu. Domačini so se zadovoljno muzali, stikali glave in si šepetali uporne, sovražne besede. Oblast je ukrenila vse potrebno, da bi ulovila ubežnike, poslala je osebni opis vseh treh zločincev orožniškim postajam tuzlanskega okraja. Orožniki so javili, da so se novi razbojniki tu in tam pokazali v hribovskih vaseh, oboroženi od nog do glave, da šuntajo kmete na upor, toda mimo nekaterih delomrznih ljudi, katerim že od nekdaj tiči hajduštvo v krvi, niso mogli spraviti nikogar na svojo stran. Vendar pa je oblast razpisala 50 cekinov nagrade na glavo nevarnega Miloševića.

Nihče se za stvar ni zanimal toliko, kolikor davkarski uradnik Hren. Še preden je Jovica pobegnil, je bil Hren ves v strahu zaradi njega. Pogovori o resnem položaju v upornih krajih ga niso toliko razburjali, saj se je zanašal na moč vojaškega orožja, da kmalu razžene razbojniške čete in da potemtakem i v Bosni potraja davčno uradovanje do konca sveta, toda vesti o mnogih agitatorjih, ki baje tudi v tuzlanskem okraju ščujejo na upor, so ga pikale v srce, zakaj v množice onih je bil prištet tudi tisti mož, čigar sestra biva pri njem v reji. Sicer je bil agitator še na varnem, pod ključem, toda ta okolnost prav nič ni izpremenila kočljivega položaja, v katerega je zašel on, davčni uradnik, s tem, da takorekoč daje potuho nezanesljivim deželanom. Kako lahko ga zaradi te neopreznosti pritisnejo višji, kakor so pridurnili njegovega prijatelja Vilarja in ga pozvali pred častno sodišče! Pa kaj se meni inženir za svoje predstojnike, ko mu ni treba pri vsakem vetru ukloniti glave in gre, kamor se mu poljubi, ker po vsem

svetu se gradijo mostovi, železnice in se urejuje vodovje. On lahko kljubuje oblasti, a davčni uradnik jo mora slepo poslušati, ako ne, je brenk po njegovi službi! In potem — ali naj se povrne s tolikšno rodbino med komije? Tako je mučno premišljeval Hren in v tem smislu je mnogokrat tožil svoji ženi. Gospa Minka se mu je smejala, ga pitala s strahopetnikom in čim večjo čemernost je gospodar kazal Danici, s tem večjo vnemo se je zavzemala gospodinja zanjo. Vendar je polagoma tudi njo zaskrbelo, kaj bo, ako se soprog ne užene in bi njegova boječnost začela kaliti mir v rodbini.

Hren je ob Novem letu dobil nepričakovano visoko uradniško nagrado, s čimer je bila vnetost za službo povečana, pomanjšana pa skrb za novo bitje, ki je moralo tiste dni po Svečnici privekati na svet. Inženirjev denarni prispevek se mu več ni zdel neobhodno potreben.

Vilar je poznal njegovo malodušnost in je vedel, česa se boji. Meseca januarja je bil trikrat pri Danici in vselej je zapazil, da kaže davčni uradnik s svojimi bodečimi posmešicami, letečimi na deklico in na njenega brata, željo, iznebiti se mlade gostje, ki je bila že sama voljna, preseliti se v Bajićevo hišo, odkar jo je bila zapustila tudi Katica. Ko jo je Vilar zadnjič posetil — to se je zgodilo tri dni pred ubegom njenega brata — bi jo bil najrajši kar precej izročil navzočni Bajićevi materi; tako neprijetno se je Hren ujedal ob mlade zaljubljence, posebej pa še ob takšne, ki so različnega veroizpovedanja. Inženir ga je že takrat, vpoštevajoč njegovo boječnost, dostojno zahvalil za zavetišče ter poprosil Bajićevo mater, naj še tisto popoldne vzame Danico k sebi, a po uradnikovem odhodu v pisarno ga je pregovorila gospa Minka, da je pustil Danico še nadalje pri njej, čemur je pritrdila tudi Bajićeva mati, rekoč, da bi imela hčerko svoje pokojne sestrične najrajša pri sebi, ker je pa deklica prav sedaj potrebna v Hrenovi hiši, svetuje gospodinu Franju, naj jo ostavi še nekaj časa pri Hrenovih. Tisti večer je gospa Minka svojega plašnega soproga še lahko pregovorila, da ji je pustil deklico; drugače pa se je zgodilo, ko je zvedel za ubeg njenega brata.

Kmalu po Svečnici je nekega popoldne prijahal Bobojedac v Mušićev han. Obveselil se je, ko je zagledal tam gospodina Franja, zakaj imel je opravek do njega. Dvignil je roko ter moško vzkliknil: „Bog navede, konj nanese baš junaku pred dvor!“ Okrenil se je k čemernemu Mušiću, čepečemu na tleh, in samozavestno zroč nanj, kakor bi mu hotel reči: Počepaj ti ob svojem ognju, a jaz opravljam po širokem svetu svoje imenitne posle — je iztikal po žepih, brkljal za pasom, naposled je izvlekel izza srajce zapečaten list. Obrnil se je k Vilarju ter mu položil list na koleno. „Evo ti, gospodine Franjo, bel list, pisan od bele roke. Sestra mi ga je dala in ukazala mi je, naj ga nikomur ne zaupam nego tebi in božjim rokam.“

Vilar je hlastno segel po listu in ga odprl. Pisan je bil s cirilico, toda tako lično, da mu čitanje ni prizadelo dosti težave. Radovednost ga je gnala, da je najprej pogledal na podpis: Danica Miloševićeva. Dočim je željno čital, se je Bobojedac sklonil k Mušiću ter mu pravil, kako je pobegnil Jovica z Vazkom in Nikolićem. Toda ta novica je bila ob Konj-planini že znana; agitatorji so bili poskrbeli, da se je hitro razširila po vsem okraju.

Evo, kaj je pisala Danica pod Konj-planino:

Ošabna sem bila, gospodine, ko sem noč in dan sanjala o Tebi. Ko sem videla in uživala Tvojo velikodušnost, za katero Te iskreno zahvaljujem, sem si govorila: Gdje god ruča siv zelen sokole, tu i vrana može večerati. Oprosti mi mojo preprostost! Lezla sem po lestvi navzgor, da bi bleščala v Tvoji luči kot Tvoja dekla, a zdaj sem padla pod lestvo. ‚Velik prepad zija med teboj in gospodinom Franjem; — niti on ga ne more premostiti, čeprav ume graditi mostove‘ — tako mi je rekel Tvoj prijatelj Hren, preden sem morala iz njegove hiše. Pomiluj ubogo sestro hajduškega harambaše! Bolest bolujem, nikomur je ne kažem, samo Bogu in svojemu dragemu. Kukavice me zovejo pred sodišče, kjer bi krakale name kakor na belo vrano. Zato bežim z Bajićevo materjo iz Tuzle. Dobra teta je moja zaščitnica, a posestrima mi je globoka žalost. Ni mi žal tistih sladkih ur, ko me je ogrevalo solnce, ki mi zahaja

za goro. Ali mi kdaj zopet izide? Vse bo, kar je usojeno. Pozdravljam Te, solnce žarko! Danica Milošević́eva. Pripis: ‚Ni vsaka kapa za vsako glavo‘ — mi je rekel gospod Hren, a jaz pravim: Daj mi, Bože, vetra sa planine, da otvori beloj kuli vrata, da ja vidim, kud mi dragi šeta.

Dolgo je Vilar zrl v list, da bi prikril svojo razburjenost. Izvršilo se je ono, kar je želel: Danica je pri Bajićevi materi in morda je že zapustila Tuzlo. ‚Čim dalje od tega kraja, tem bolje zame in zanjo. Pride čas, ko preskočim prepad, ki se ga boji prijatelj Hren. Mene mika tisto, česar se drugi boje,‘ si je rekel. Stvar si je razlagal tako, da je Bajićeva mati zaradi Daničine varnosti zapustila svojega sina in poiskala deklici zavetja pred uradnim zasledovanjem. Tako se je zamaknil v pismo, da ni nič slišal, o čem se pomenkujeta onadva. Tedaj je Bobojedac izvlekel izza srajce še eno pismo. „I to je pisala bela roka.“ Vilar se je zagledal v cirilico, nekoliko okornejšo, nego je bila v prvem listu. Počasno je čital nastopno vsebino:

Spoštovani gospodine Franjo! Odkar Vas ni bilo v Tuzli, so se dogodile stvari, o katerih Vam moram sporočiti. Pravila sem Vam že pri Hrenovih, kako se je moj sin Saša pogreznil v nesrečno misel, da mu brez Ljubice ni mogoče živeti. Sami ste ga že videli, kako je hodil po tuzlanskih ulicah, zavit v ženin pled, izbegan in potrt, kakor bi mu ležal težak greh na duši. Ne boli ga smrt banjaluškega načelnika, pač pa ga mori hrepenenje po svoji skesani ženi. Zdaj se kesa, ko lepi takšno osramočenje na obeh! Siromak je pozabil na njeno nepoštenost. Glejte, kakšna stanovitnost na njegovi strani! Značajnost takšna, da se Bogu smili! Neprestano si dopisujeta in že je sklenjeno, da začneta iznova zakonsko življenje pod eno streho. Toliko čuvstva za poštenje še imata, da ju je sram, združiti se v Tuzli, kjer bi se jima vsak rogal in bi s prstom kazal za njima, dasi je na tem otoku le malo poštenih ljudi. Zato je Saša prosil za premeščenje v Hercegovino. Na praznik Vaše Svečnice je dobil odlok, da se mu dovoli premestitev, in te dni odpotuje na novo mesto. Tudi jaz odpotujem, toda na nasprotno stran — k svojemu drugemu sinu, ker niti

eno uro ne maram več živeti z Ljubico in Katico pod enim krovom. To je moja prva novica, druga je ta, da se izseli tudi Danica. Z menoj pojde tja, kjer solnce vzhaja. Sodite moje srce po svojem globokočutečem srcu in odpustite mi, da jo odvedem. Gotovo že veste, da je pobegnil Jovica, naš veliki trpin. Še tisti dan, ko je uskočil, je morala njegova sestra iz Hrenove hiše. Uradnikovo sebičnost je premagal strah pred oblastjo. Celo oni drzni Vazko iz hana ob Oskovi, ki je večkrat posetil Danico in je pobegnil z Jovico, ga je plašil. Obnesel se je Vaš rojak Hren! On ne more riskirati svoje kariere zaradi — ciganke, ki se klati po svetu in napravlja poštenemu uradniku toliko skrbi — tako je rohnel. Precej mora iz hiše, da se lahko opraviči pred oblastjo, kako jo je, zvedevši vso resnico, precej iztiral iz svojega stanovanja. Koliko je na svetu strašljivcev zaradi ljubega kruhka! Dal je deklico k Grgićevi majki. Drugi dan sem jo vzela k sebi.

Ob pravem času ji je prišla moja zaščita, ker že jo išče pozivnica k sodišču zaradi tistega kinžala. Ne maram izpostaviti njene lepote radovednim in pohlepnim očem trdosrčnih sodnikov. Zato pojdeva nemudoma odtod. Preden dobite Vi ta list, sva midve že onstran Majevice-planine na savskem parniku, ki naju popelje v novo domovino.

Solznih oči gleda Danica v moje pismo. Koder bo hodila, v srcu Vas bo nosila kakor mati nebogljeno dete. Obetali ste ji, da jo vzamete za Svojo. Izpolnite obljubo! Bolje bo pozno kakor nikoli. Pravili ste, da nameravate v Macedonijo. Oglasite se spotoma v Nišu. Tam vprašajte po mojem sinu, kapitanu Živku Bajiću. Pri njegovi rodbini bom stanovala z Danico. Precej Vam je sicer ne dam, ker posebne namere imam z njo. Po uglajenosti svoje deviške duše prekaša vse svoje vrstnice, potrudila pa se bom, da se izpopolni tudi njena vnanja oblika, kolikor je prav.

Gospodine Franjo, Vi niste postali samotar po neki užaljeni sebičnosti, Vas je ranila sebičnost in kovarstvo sveta in je odvrnila Vaš jasni pogled v samega sebe, v tisto morje lepih misli in plemenitih načrtov, iz katerega prevara ne more dvigniti glave. Pridite za

nama! Tam Vas ne bo pričakovala kakšna Ljubica ali Katica, ki bi svojo samopašnost opravičevala z donečo frazo ženske osvoboje, ki bi se nobeni želji ne mogla odreči in bi svojo trmasto ter izpremenljivo mišljenje smatrala za temeljno resnico in nravstveno pravilo, ampak pohlevna deklica čistega srca, ki bije za vse, kar je lepega in vzvišenega pod solncem. Ako pa nimate poštenih namer, jo smatrajte za mrtvo! To Vam piše vseh vrlih in pravičnih ljudi prijateljica Vukosava Bajićeva.

Dolgo je Vilar strmel v list. Vse, kar se je tikalo Danice, ga je razburilo in potreslo njegovo paznost. ‚Ne bo me smatrala za mrtvega, kako bi jo jaz?‘ si je rekel. ‚Zdaj mi je pokazala smer, kamor hočem kreniti,‘ je dodal. To, kar je izvršila stara gospa, se mu je zdelo pametno. Sam je želel spraviti Danico kam daleč proč iz Tuzle. Zdajci pa ga je zdramil Bobojedac, ki je viknil: „U-u — ti nesrečni trebuhi, koliko moram trpeti zaradi njih!“ Rekel je siromak nevede prav tisto, o čemer je tožil navihani Odisej svinjskemu pastirju na otoku Itaki. „Vse lahko skriješ, brate, samo trebuha ne moreš. Jaz jih krmim osem.“ Tako je zavzdihnil, da so mu zadrgetala pleča.

Vilar je pogledal nanj ter velel naliti findjane, kar je stari točaj precej izvršil. Preden je Ante pil, je do kraja izrazil mnenje, ki se mu je sprožilo v želodcu. Držeč lepo dehtečo tekočino pred nosom, je rekel: „Nesrečni trebuh je prignal v starih časih v rodovitno Bosno ljute Turke, a ti niso naše vere. Amidže pa so naše vere in poštenjaki. U — da bi dali bednemu katoliku, ki ga nagec v trnju ne zavida, par pedi zemljice!“ Odpil je in lokavo zroč na inženirja, se je zlagal: „Pozdravlja te tvoja sladka luč Danica!“ Ker inženir tistikrat ni bil v takšnem duševnem razpoloženju, da bi ga veselila dovtipnost beraškega skledoliznika, je vstal ter mu vrgel nekaj drobiža v nastavljeno dlan, na kar je Ante pogledal na denar ter milo vzdihnil: „Dal si mi žlico, gospodine Franjo, a sklede še nimam. Kjer je žlica, naj bo tudi skleda!“ Privrženo mu je bilo še nekaj srebra. „Pošteni ljudje so pri vas doma, to učim v mestu in na selu. Glej, gospodine Franjo — daj mi

še za kašo! Naj ne lajam zastonj kakor pes! Za polovico sem starejši od tebe —“

„Vem, Ante! Tvoj vrag je že hladil svojo kašo, ko je moj še sejal ni. Toda zaradi tega še ne smeš biti presamogolten,“ je rekel Vilar in položil papirnat denar na Bobojedčevo dlan.

„Bog povrni tebi in Danici! O dobrotniki vi naši, da sem le vas učakal — u! Velika je tvoja pamet, a mojo bi lahko podveznil pod ta-le findjan. Ni pamet v letih, ampak v glavi.“

47.

Vilar je živel tiste dni v nekem živčnem razstrojstvu. Radoveden je bil, kaj se godi v Tuzli. Zopet je zajahal konja. Moral je pri Hrenovih plačati svoj dolg, tudi čas je že bil, da opravi svoje redovite službene posle. Ob eni popoldne je prijahal v mesto. Po obedu se je napotil k Bajićevi hiši. Morda najde gospodarja še doma. Pa hiša je kazala vse znake zapuščenega bivališča: iz dimnika se ni sukljal dim, vrata so bila zaprta, zaklenjena, na oknih ni videl zaves, nekatera so bila odprta. Hodil je nekaj časa krog poslopja, kakor bi hotel od njega zvedeti, kam je spravilo svoje prebivalstvo. Tedaj se je odprlo okno v hiši, ki je stala za leseno ograjo v sosestvu, in pokazala se je lepa glava Kaliope Korkirićeve.

„Gospoda Bajića ni več tukaj,“ je mehko izpregovorila krasotica.

Inženirju se je zazdelo, da iz tega nežnega glasu zveni škodoželjnost in zasmeh, ker išče zastonj svoje prijatelje. Snel je čepico in se poklonil. „Prav lepo vas prosim, gospica, ko bi mi hoteli povedati, kje je gospod Bajić.“

„Ga ni več v Tuzli.“

„Kje pa je?“

„Premeščen je. Menda v Hercegovino na črnogorsko mejo. Hišo smo kupili mi.“

„Oprostite, gospica!“ Vilar se je poklonil in okno se je zaprlo.

Potem je šel v Kaisersheimbovo ulico, nalašč ob takšni uri, ko Hrena ni bilo doma, ker gabila se mu je njegova boječnost in zadirčnost. Gospa Minka je odkritosrčno obžalovala, da je izgubila Danico, ki je tudi otroci ne morejo pozabiti; potem je govorila o moževi strahopetnosti; pol se ji je smejala, pol jo je opravičevala. Vprašal jo je, če je Bajićeva mati kaj naročila zanj. Pa gospa ni vedela drugega povedati kakor to, kar je zvedel od Kaliope. „Bajićeva mati nič ni prišla po slovo in tudi Danica ne," je rekla. „Skrivoma so zapustili mesto, vzelo jih je megleno jutro. Veste, tiste zmedene razmere v njih hiši — saj jim ni zameriti, da se niso nikjer poslovili. Pač — Danica je prinesla k Grgićevi majki dve pismi za vas. Ali niste dobili?"

„Dobil."

„Nu, majka," je ogovorila gospa Minka Grgićevo majko, ki se je tisti hip pritihotapila v sobo in kimala za Vilarjem — „ali je Danica tebi povedala, kam pojde?"

„Nič ni povedala. Položila je dva lista na mojo mizo in rekla: ‚Pošlji to po svojem bratu gospodinu Franju! Priletel mi je cvet iz tuje zemlje,' je rekla in od samega ihtenja ni mogla dalje. Dobra devojčica kakor bela cerkvica." Drugega starka ni vedela povedati.

Vilar je poravnal svoj dolg in se laskavo zahvalil rodbini, da je imela Danico toliko časa v oskrbi. Gospejin nasmeh ni bil več tako miloben; nekaj suhega, steklenega je bilo v njem; sramovala se je za svojega moža.

Drugo jutro je zgodaj odjahal iz Tuzle. Vreme je bilo južno, sneg se je v gostih kosmičih sul iz neba kakor jeseni trudno listjiče z drevja. Hitro je pokril zemljo z vlažno odejo. Konj je v metežu naporno ubiral pot in se pehal, ker so se mu nabirale med podkvami strjene kepe. Da ni tako neugodno vreme, bi inženir ne bil mislil na duškanje v hanu ob Spreči.

„Inženir se vrača," je rekel Samojlo, zroč skozi okno svoje gostilne na pot, kjer je dvesto korakov pred hanom spoznal jezdeca, ki se je počasno pomikal naprej, zavit v beli, prozorni, migljajoči zastor iz mehkih snežink.

Etelka, meseč kruh pri peči, je prhnila skozi nos. „Naj se vrača! Zatohli košček bifteka imam še v shrambi. Zanj je še dober. Ta nama ne bo dolgo belil zelja. To sem slišala v mestu od zanesljivih oseb. Načelnik ga nič ne mara in vsi drugi so tudi zoper njega.“

„Gumpec! V drvarskem taboru gre vse križem zaradi njega.“

„Pa se še zadelava, kakor bi bil kdo ve kako učen in moder.“

„I — lisica je najbolj prebrisana žival, pa je vendar lisičjih kož največ na prodaj.“ Gospodar je šel vun na prag čakat gosta.

Jezdec je zavil pod njegovo pristrešje. „Pol ure posedim pri vas, gospod Blaustift,“ je rekel ter skočil s konja.

„Kar v hlev ga postavite! Ne pes ne hajduk ne ostaneta ob takšnem vremenu pod milim nebom,“ je svetoval Samojlo.

„Naj postoji tukaj! Pokrijte ga s kocem! V nosu čutim drugačen zrak. V pol ure se vreme izpremeni.“

Samojlo je širokih nosnic vohal in okušal zrak. „Mogoče. Naj se zgodi po vašem!“

Celo uro je Vilar posedel na toplem. Samojlo je dobrovoljno šetal po sobi, mahal s kaftanom, dromljal s prsti po telovniku ter hudomušno pogledaval na gosta, mučečega se s pokvarjeno pečenko. V tem je zavel zunaj drug veter in sneg se je utrgal. Toda mrak je še ležal na zemlji, v megli je sanjala planina, na njej je bistrooki volk prežal na svojo žrtev.

Vilar je segel po denarnici, da plača svoj dolg ter se odpravi na dolgo pot. Tedaj je nekaj ogromnega švignilo zunaj mimo okna in ga za hip zatemnilo. Kakor senčna podoba na čarodejevi steni, tako hitro in tako zabrisan je smuknil mimo velik Bošnjak z valovitimi kodri.

„Bog pravičnik, to je harambaša Jovica!“ je vzpetih rok vzkliknil Samojlo, se pošibil v kolenih in nekako zdrknil vase. „Kaj iztika razbojnik krog moje hiše?“

„Pomirite se, gospod Samojlo, nič žalega se vam ne zgodi, ako je res Jovica,“ je mirno rekel Vilar ter

vstal, da gre pogledat, kaj se godi zunaj. Pri vratih je zadel ob Manojla, ki je ves prestrašen s klikom: „Hajduki, hajduki!“ planil v sobo.

„Koliko jih je?“ je razdraženo vprašal Samojlo.

„Samo Jovico sem videl.“

„S puškami nanj! Lepa nagrada je razpisana za njegovo glavo,“ je zavpil stari žid in skočil v čumnato, kjer je hranil puške, ki mu jih je bila izročila oblast.

„Naš koc je potegnil z vašega konja, gospod inženir.“

„Ga že zebe,“ je hladno odgovoril Vilar ter hitel vun. Prav tisti trenotek, ko je stopil na pot, je zadirjal Jovica — natančno ga je spoznal — na njegovem konju izpred pristrešja proti spreškemu mostu. Pogrelo je inženirja, ostolbenel je, videč se v neprijetnem položaju in čuteč svojo onemoglost, na stvari kaj predrugačiti. Tatvina, ki jo je zakrivil Daničin brat, ga je silno spekla. No o tem ni bilo časa premišljevati, ker prav tedaj so štirje orožniki, očividno zasledujoč ubežnika, prisopli z zasneženega travnika na pot, se ustavili ter strelili za Jovico, ki je bil že precej oddaljen. Priskočila sta k njim oba Blaustifta s puškama, pomerila in sprožila. Jata vran se je z vriščem dvignila z bližnjega drevesa, drugega učinka streljanje ni imelo; jezdec je v divjem diru izginil med drevjem. Vse to se je skoraj tako hitro zgodilo, kakor je tukaj povedano.

„Ušel je svinčenkam, vešalom ne uide!“ je rekel Samojlo, poteč se v razburjenosti.

Vodja orožniške patrole, tisti, ki je bil pol leta poprej odvedel Mušića iz hana ob Oskovi v Tuzlo, je spoznal brezuspešnost pogona za harambašo. Togotno je zamahnil z roko ter se okrenil k Samojlu. „Na čigavem konju je odnesel zločinsko življenje?“

Vilar je pristopil bliže in rekel: „Na mojem.“

„Na vašem? To je čudno.“

„Tu ni nič čudnega. Duškal sem v gostilni, moj konj pa pod pristrešjem. V sili si ga je kaludjer izposodil.“

„A tako. Dovolite, gospod inženir, da vas o stvari izprašam in denem vaše pojasnilo na protokol,“ je rekel z zapovedujočim glasom vodja ter mignil družbi v han.

Stvar je bila enostavna, orožniški vodja pa jo je v svoji stanovski vnetosti razblinil v široko testo. In kakor pekovski mojster iz razteptanega testa poljubno gnete najrazličnejše krušne oblike, tako so iz orožnikove pozvedbe in izpovedbe dva tedna pozneje pri sodišču spekli domnevo, da je morda inženir nalašč nastavil ubeglemu hajduku svojega konja.

Ko je bil Vilar opravil pri orožnikih, je sedel na Samojlove sani in Manojlo ga je peljal pod Konj-planino. Vso pot mu je brnel današnji dogodek po glavi. Čudno naključje! Človek, čigar sestri je obljubil svojo pomoč in svojo veliko ljubezen, je postal hajduški glavar! Prijazno je občeval z njim, potegnil se je zanj, ko je videl, da se mu godi velika krivica, in zdaj je za glavo tega človeka razpisana denarna nagrada. Morda je v gorski vasi že sam zakrivil zločin požiga, morda že lepi na njegovem handžarju nedolžna človeška kri. Tako se je mučil Vilar in nikakor ni mogel spraviti nesrečnega človeka v sklad s svojim nravstvenim naukom. Ni se vpraševal, kaj poreče svet o njegovi ljubezni: tuzlanski svet se mu je zdel toliko ničemen, kolikor se je temu svetu on sam zdel smešen in preziranja vreden. Zaradi ugrabljenega konja ni bil v skrbeh; vedel je, da ga Jovica v tem malo dostopnem, po orožnikih zastraženem ozemlju ne more dolgo rabiti. V hudi stiski si ga je izposodil, da je ušel preganjalcem. Vprašal je v Živinicah pri knezu, ni li jahal mimo kaludjer, pa tam ga nihče ni videl; nadejal se je, da zve kaj v hanu ob Oskovi, kamor se je pripeljal že v mraku, pa han je bil prazen in Mušića več ni bilo v dolini.

Ko je Bierkopf tisti večer slišal, kaj se je zgodilo, je zakipelo v njem čuvstvo škodoželjnosti. V zlobni radosti se je zamolklo rogal ponižanju tega pri drvarjih tako uglednega, pri gospodi pa tako sovraženega inženirja. Težko je čakal dneva, ki ga osvobodi sovražnika.

Nočni spanec je pomiril Vilarja, ugladil mu je živčno razdraženost. Drugo jutro je mirneje gledal na dogodek prejšnjega dne. Začel je opravičevati Jovico in čim več je mislil o njem, tem bolj se mu je utrjevalo prepričanje, da sta si v nekem oziru podobna, da teče njiju usoda vzporedno po dveh tirih. Že se je bil po-

polnoma zavedel, da smatrajo tudi njega za samosvojega človeka, za takšnega, ki hoče po svoji glavi vse zasnovati in uravnati, ki se ne boji težkoč življenja, izvirajočih iz tragičnih nasprotij med bornim posameznikom in mogočno družbo. Ni ljubil tistih potuhnjencev in tihošlapov, ki po vseh straneh pomagajo sramotiti in zatirati oni zasužnjeli narod, iz katerega so se sami rodili, občudoval pa je ljudi Miloševićevega kova. Borbo narodov za osvobojenje in za svobodni razvoj lastnih sil je smatral za največjo stopnjo nravnosti, zato je hitro opravičil dejstvo, da teče nedolžna kri, kadar prikipi takšna borba na svoj višek.

Nameraval se je napotiti v Mušićev han, da tam kaj zve o Jovici in o svojem konju. Pa tega ni bilo treba, ker blizu desete ure je zagledal na poti pred kolibami dva orožnika, ki sta spremljala njegovega konja, poleg katerega je korakal otožni Bobojedac, držeč ga za uzdo. Pogrela je inženirja radost, ob enem pa ga je zaskrbelo, kaj je z Jovico. Ali so ga morda vklenjenega že odgnali pred vojno sodišče, ali jim je utekel? Nič več se ni čudil, da je zašel Milošević na pot oboroženega upora, saj je takrat v zasedenih deželah gorelo in vrelo na vseh straneh; z neba ali odkod je padlo oznanilo, da je človek brez svobode, kar riba brez vode.

Eden orožnikov je stopil k njemu v sobo in prosil za pismeno potrdilo, da je oddal konja. Potem je izvlekel iz listnice razmečkan kos papirja in ga pomolil Vilarju. Na listu so stale v naglici in z grobo pisavo pisane besede: „Oprosti mi, gospodine Franjo! Do smrti sem Ti hvaležen za konja. Jovica.“ Ta list so našli zataknjen za uzdo. Orožnik ga je zahteval nazaj, da ga priloži svojemu pismenemu poročilu. Spravljajoč papir v listnico, je škodoželjno in porogljivo migal z glavo, kakor bi hotel reči: Ta razbojnik ti ne bo dolgo hvaležen.

Precej po orožnikovem odhodu je pristokal v sobo Bobojedac. „Oj, da pišem, tri dni bi ne napisal vseh svojih jadov!“ je prekanjeno vzdihnil.

„Najprej mi povej, kako si prišel h konju. O tvojih jadih se pomeniva pozneje.“

„U-u — včeraj, ko sem kuhal kašo za otroke, je pridirjal tvoj konj pred mojo kočo. Z njega je skočil

razbojnik, ki je nekdaj ušel iz manastirja, potem iz ječe, a ne uide svinčenki, tisti, ki se je toliko prismojal z učenjem otrok. Butnil je z roko ob okno, da se je razletelo na kose. Zazrl se je strašni kaludjer v mojo izbo tako divje, da so mi otroci od strahu pocepali krog ognja. Najmlajša dva sta si ožgala obleko in naga sta zdaj, kakor sta bila gola, ko sta se rodila. Zavpil je Jovica v mojo izbo: Konj stoji zunaj, povedi ga gospodinu Franju! Nato je izginil. Pobral sem otroke in jih nakrmil. Potem sem šel vun, da zasedem tvojega konja-viteza in odjaham k tebi. Pa me dolgo ni hotel sprejeti nase. Gladil sem ga in mu prigovarjal, ker na konja treba gledati kakor na svojega brata, a jahati ga treba kakor dušmanina. Naposled sem ga vendar zmogel in se spravil nanj. Toda ni me maral nesti, stresel me je s sebe in me vrgel na plot. Bože mili, čuda velikega, kakšna pamet! Tako sem padel, da je vse zahreščalo v meni in v plotu. Joj meni, mila majka, kako me še danes boli tu-le v boku! Šel sem v sobo ter legel, krog mene otroci, jadne kukavice. Proti večeru navale na mojo kočo zaptije. Vse so bili izvohali; zovejo me in ljuto rohne, odkod imam konja-viteza. ‚Ni moje, česar ne morem dejati pod pazduho,‘ sem rekel in vse sem jim pojasnil. Kričali so nad menoj, nisem li dal hrane razbojniku, žugali so mi z vislicami. ‚Nisem dal, evo moje glave, ako sem dal. Vse, kar imam, sem dobil od gospodina Franja. Za otroke je premalo, pa bi bedni katolik krmil nevarnega harambašo?‘ Tako sem jim odgovoril in nisem se jih bal. Prestrašil pa sem se, ko so mi zažugali, da bom moral svojo izpoved potrditi z zakletvijo. Samo enkrat sem pred sodiščem poklical živega Boga za pričo —“

„Že vem, Ante — ko je bil Atif Sarajlija zaklal svojo bulo. Pripoveduj dalje! Ali so zaptije nočili pri tebi?“

„Niso, kje bi nočili, ko je toliko otrok v moji izbi, kolikor v satu luknjic! Šli so in danes na vse zgodaj sta prišla dva. ‚Hajdi z nama!‘ In moral sem capati s konjem. Vso noč nisem zatisnil očesa. Bolelo me je v boku in mučila me je misel, da tičim v dolgovih. V hanu na čaršiji sem dolžan banko, v dučanu banko.

Zaradi dolga se ponoči mučiš in za dne sramuješ. Fuj-fu!“ Bobojedac se je prijel za bok in grdo je nakremžil obraz.

„Tu imaš za pot dva bankovca. Hajdi z Bogom!“

„O gospodine Franjo!“ je zavpil Ante. „Do gole duše me je ogulil hajduk, vse mi je ukradel. Ponoči je prišel in vzel, a noč nima oči, noč nima priče.“

„Kaj naj ti vzame? Otroke? Zdi se mi, da tvoja zgovornost nekam meri in da lažeš.“

„Izpovedal se bom fratru, če lažem. Bedi bo vse odpuščeno. Zvrhana je mera mojega siromaštva, zato udarim včasi čez mero. Dva otroka sta mi čisto naga. Pomagaj golotinji!“

Vilar je dodal še nekaj drobiža.

„Vedro nebo, a sladka kiša pada,“ se je razveselil prosjak, zroč na denar. „Hvala ti, gospodine Franjo, vrlo dobro moje, solnce moje žarko —“

Vilar mu je s kretnjo roke pokazal, da je končan njegov posel.

48.

Tiste dni so se vršili prvi vojaški nabori v tuzlanskem okraju. Vršili so se tako kakor pri nas za francoskih vojn in prej. Orožniki so s knezi in muktarji zganjali za vojaško dolžnost obvezne mladeniče. Prišli so tudi v Medvedji Dol ter odgnali dva srbska in enega turškega mladeniča k vojaškemu naboru v Tuzlo. In prigodilo se je, da so se teden dni pozneje opoldne, ko je Marko Krpica delil obed, pojavili oni trije mladeniči oboroženi z našim orožjem v Medvedjem Dolu na skali nad drvarsko kuhinjo, od koder so s streli v zrak svoje prejšnje tovariše opozorili nase. Ves delavski tabor je osupnil, zroč v višek. Trdoglavu, sedečemu na tnalu in držečemu polno skodelo med koleni, je padla žlica iz rok. Nekateri so s kliki pozdravili begunce na skali. Gajer je prestrašen pritekel iz kolibe z revolverjem v roki. Razbravši položaj, je velel Trdoglavu, naj hiti v Pilić in sporoči orožnikom o hajdukih.

„Čujte, braćo, što do sada čuli niste! Hajdite z nami v Hercegovino, kjer je vstašev sila božja, kjer ostri handžar brije Švabo!“ se je oglasil hajduk na skali.

„Padle so čebele na medveda, otresava se, toda tisočine čebel zmorejo i medveda,“ je vpil drugi hajduk.

In tretji: „Pada mu njegova hiša na glavo.“

Drvarji so se spogledali. Nekaterim so ugajale takšne besede.

„Norci govore, kar mislijo, a pametni mislijo, kar govore,“ je rekel Trkulja, lokajoč svojo juho na štoru.

„Vrabci se prepirajo za tuje proso, a mi se nočemo,“ je kliknil kuhar Marko, brišoč si nos.

„O bratci, precej pridemo, le počakajte, da se najemo in pripravimo na dolgo pot,“ je široko odgovoril Gajer ter namežiknil v gručo Slovencev, ki jih je smatral za najvdanejše. Stopil je tesno ob skalo, kjer ga hajduki niso mogli videti.

„Težko je onemu, ki na hišnem pragu čaka sovražnika,“ je zavpil Tunguz, da bi one na skali opozoril na nevarnost, ki jim preti, ako bi se obrnili proti Piliću.

Tedaj so hajduki zapazili, da teče Trdoglav preko golave po stezi, ki je držala v vas. Uganili so, kaj namerava. Pomerili so puške nanj in strelili. Trdoglav se je od strahu spotaknil ob korenini ter padel za posekano deblo. Hajduške krogle ga niso zadele; čez hip se je spravil na vse štiri in se plazil za grmadami hoste, dokler ni prilezel v zavetje pragozda.

„Ne pljuvajte iz pušk na nas, mi krogel ne maramo prestrezati!“ je zakričal nekdo iz gruče Slovencev.

„Bratje, pošljite nam kruha in slanine!“ se je zaslišalo zamolklo moledovanje s skale.

„Pridite v naš tabor, sokoli, da vas nasitimo!“ je zaklical Konjhodžić. Poleg njega sta stala Tunguz in Batinić in še nekateri drugi. Spogledovali so se, kakor bi se posvetovali, kaj storiti.

„Nikogar se ne bojte! Jamčim vam, da se vas nihče ne dotakne,“ je vpil Tunguz.

„Za teden dni vam naložimo brašna. Vsega smo sami pridelali s svojimi žulji,“ je širokoustno pristavil Batinić.

In Konjhodžić je svetoval: „Ako srečate Birkova, na prvo drevo obesite njegovo mast, ki jo je iztisnil iz delavske krvi.“

Paznika je minil strah in pretresla ga je razdraženost, ko je slišal, da se njegovi drvarji bratijo s hajduki. Besen je tekal pod skalo sem in tja, premišljujoč, kako bi zagodel drznim razbojnikom. Skočil je na plan ter se pomešal med delavce. In zroč v višek, je zavpil: „Saj res, bratci, jaz vam precej pošljem boba. Pocepajte s skale, prokleti psi!“ Po teh besedah je trikrat iz revolverja strelil na skalo. Zadel ni nikogar. Hajduške glave so se za hip skrile za skalnatimi roglji. Precej pa so se zopet prikazale.

„Razmaknite se, bratje, stopite v stran, da posvetimo švabskemu nasilniku v peklo! Vaše nedolžne krvi nočemo prelivati,“ je zaklical hajduk.

Tedaj je razjarjeni Gajer iznova hotel streliti. Dvignil je roko z revolverjem, a zdajci ga je naskočil Tunguz. Kakor klešče so ga prijele njegove roke in mu iztrgale revolver. Od zadaj ga je zagrabil Konjhodžić za tilnik, mu izpodbil nogi in ga treščil ob skalo.

Nekateri delavci so se zgrozili, drugi so se zasmejali. Iztegnil se je Gajer na tleh. Krpica je priskočil s konvo vode ter mu z mokro cunjo začel izpirati okrvavljeno glavo.

„Hajdimo, bratje, hercegovski raji na pomoč! Živela svoboda!“ je kliknil Tunguz in za njim je gromko pristavil Konjhodžić: „Poginejo naj švabski mučitelji! Padišahim, čokjaša!“ Oba sta vdrla v kolibo. Za njima je skočil Batinić in še trojica drugih. Polastili so se cesarskih pušk in dveh zabojev patron; Tunguz je z Gajerjeve mize zmašil za svoj pas vse patrone za revolver. Vsak je vzel hlebec kruha, pobrali so vso slanino. Tako preskrbljeni so zapustili kolibo in stekli v breg k beguncem.

Ostali drvarji so zrli kakor vkopani. „Kdor gre zoper Boga, plača z dušo, kdor gre zoper carja, plača z glavo,“ je hripavo viknil Trkulja.

„Silo Bog prelomi,“ je rekel nekdo iz gruče pravoslavnih mož. „Padale bodo glave kakor sadje z drevja, kadar ga potrese vihar.“

„Ne dregajte v oko in zakon!“ je nadaljeval Trkulja. „Kdor zlo čini, naj se ne nadeja dobrega.“ In zroč za beguni, je pristavil: „Njih pamet je za morjem, njih smrt

je za durmi.“ Svetil se je njegov častitljivi obraz v solncu in nihče ni ugovarjal njegovim preroškim besedam.

Čez deset minut se je drvarsko delo vršilo zopet pravilno. Zračni tlak se je izredčil, vzdušje se je zrahljalo in očistilo. Od daleč nekje se je zaslišala graničarska bojna pesem. Paznik je ležal in stokal v kolibi. Krpica ga je ječil in obvezaval; Trkulja mu je pomagal.

Cez poldrugo uro so prihrumeli v Medvedji Dol orožniki, ki so preiskali in opisali zločin v vseh podrobnostih. Kmalu za njimi sta iz doline prihitela Vilar in Bierkopf.

Onega zločina se je poprijel gozdar, da naposled strmoglavi inženirja. „To je plod vaše uprave, gospod inženir!“ je rekel, kažoč se razburjenega. „Paznik malone ubit, koliba oropana, šest begunov v tako nevarni dobi. Vi ste jih naravnost pripravljali za anarhijo, vi, ki smatrate štrajk za upravičeno orožje nezadovoljnega delavca, kateremu treba kazati dušo iz jekla, čelo iz brona, a ne gledati nanj skozi naočnike filantropije.“ Sklepal je roki in migal z zlobnimi očmi.

„Ako me pozovejo zaradi moje uprave pred sodišče, lahko mi jo bo zagovarjati, a vi glejte, kako operete svojo,“ je mirno odgovoril Vilar.

Gozdar je za Vilarjeve odsotnosti vrgel v ogenj vse one listine in račune, ki bi bili deloma dokazali njegova sleparstva, zato se ni bal inženirja. Dan po rabuki v Medvedjem Dolu se je peljal v Tuzlo. Stopil je pred okrajnega načelnika, ki je dobil tisto dopoldne od orožništva vznemirljivo poročilo o dogodkih na Konjplanini. „Ako deželna vlada precej ne odstrani inženirja, se moram sam odpovedati gozdarskemu poslu,“ je razkoračeno govoril Bierkopf. „Niti teden dni nočem opravljati službe, ker meni kot pravemu in odgovornemu vodniku vsega podjetja je zdrknila vsa oblast iz rok. Treba bo ustaviti delo, ako te razmere trajajo še nekaj časa. Tu treba korenito poseči vmes, da se reši, kar se še da rešiti.“ Načelnik se je prestrašil. Kaj poreko na Dunaju k takšnim nepravilnostim? Zaupali so mu vodstvo velikega okraja, da bi napravil red, pa ga ni mogel. Tu ne sme držati roke križem. Na svoje poročilo o prejšnjih neredih na Konj-planini je bil že dobil od deželne vlade

pooblastilo, da sme po svoji uvidnosti postopati z vsem osebjem, zaposlenim pri podjetju, in vse ukreniti, kar se mu zdi primerno za vzdrževanje rednih razmer. Inženir je bil sicer nastavljen na trimesečno odpoved, toda precej ga lahko odpusti, odštevši mu trimesečno plačo. Ta odlok je prišel ob pravem času. Ko se je vračal gozdar pod Konj-planino, je nesel s seboj ukaz okrajnega načelništva, da mora inženir vse posle izročiti gozdarju in se javiti v konaku na zaslišbo.

Vilarja ta odredba ni potrla; bosenska služba se mu je bila itak že zagnusila in sam je že nameraval prositi za odpust. Poslovil se je pri drvarjih in pri Mušiću ter se odpeljal v Tuzlo. Tam je zvedel, da je odpuščen, da pa ne sme zapustiti mesta, ampak se mora zaradi dogodkov minulih dni zagovarjati pred preiskovalnim sodnikom. Izvršeni zločini so bili takšnega značaja, da je pripadla preiskava vojaškemu sodišču. Tedaj je Vilar spoznal, da je zabredel v nevaren položaj, zakaj javno mnenje je govorilo proti njemu. Javno mnenje pa so predstavljali oni zamerljivi gospodje, s katerimi ni maral kvartati, popivati, kvantati, kvariti ženske, oni, katerim je očital njih gnilo kulturo, katerim je neposredno zabrusil vsako resnico v obraz, ki jih je odkrito osramotil z možatim dvobojem. Major-avditor Lisinski je tuhtal in pisal cele noči. Začel je klicati priče. Pričala sta Bierkopf in Gajer. Oba sta s svojo izpovedjo zelo obremenila Vilarja. Gozdar ga je obdolžil sumljivih zvez z Jovico češ: mnogo se je bratil z njim, v hanu ob Spreči mu je nastavil konja, da je mogel uiti orožnikom, v Medvedjem Dolu je namenoma gledal skozi prste na malkontente, ki so očividno šuntali na upor, ni se mu zdelo vredno, izročiti orožnikom Tunguza in Konjhodžića, ki sta bila že davno zrela za vislice. Lisinskemu se je posvetilo v glavi, ko je slišal imenovati Tunguza. To ime je stalo že v novinah. Neki podserdar Pero Tunguz je bil v januarju s štirimi orožniki domačini pobegnil iz Uloka k vstašem; zbiral je čete in dal mnogo opravka avstrijski vojski. Ali ni Lazar Tunguz sorodnik slaboglasnega vstaškega četovodje? Ali ni drugi poslal prvega v drvarsko naselbino z namenom, da agitira in šunta delavce, naj se

pridruže vstaji? Res v čudovito zamršenih razmerah se je vršilo delo na Konj-planini v dobi inženirjevega gospodarstva! Avditor se je s svojimi pozvedovanji zatekel tudi k stotniku Hvalibogovskemu ter k poročnikoma Buzdugi in pl. Merksu. Ti so slikali inženirja za nezanesljivega človeka, ki hlepi na nepravem kraju in ob nepravem času po popularnosti, njegov vpliv na ljudstvo škoduje pravilnemu teku državne politike, zmožen je v danem slučaju potegniti na stran upornih domačinov; tako zelo sovraži tujo civilizacijo, ki jo imenuje krinko za laž in krivico. Tako so napravili iz Vilarja zaradi njegovega visoko nad otok se dvigajočega, rogobornega poštenja nevarnega človeka, ki stoji na pragu veleizdajstva. Lisinski je segel dalje v preteklost. Zahteval je od civilnega sodišča vse listine, nanašajoče se na Miloševićeva zločinstva, in temeljito jih je proučil. Daničino afero s kinžalom in Miloševićev ubeg na Vilarjevem konju je na široko razblinil. Zaslišal je bednega Bobojedca, in celo uradnik Hren je moral predenj. Ta se je tresel za svojo reputacijo in je izpovedal, da je že davno vedel, kako se bo končala stvar z inženirjevo filantropijo, a sumnjivega ni videl na njem ničesar. Avditor je nakavkljal grmado novih sodnijskih spisov, v katerih bi se mimo njega ne bil izpoznal živ krst.

Vilarja so pustili teden dni na svobodi. Ko pa so njegovih sovražnikov natolcevanja zmešala avditorjevo glavo, se je moral preseliti v preventivni zapor. Kot inteligentnega človeka ga niso izročili ječarju Megliću, ampak so mu odkazali sobico v poslopju vojaško-postajnega poveljništva, iz katere se ni smel ganiti. Senca veleizdajstva bi ga bila ugonobila, da ni imel na otoku svojega zaščitnika.

49.

Vstaja se je v februarju močno okrepila. Avstrija je pomnožila svojo vojsko v zasedenih deželah in v južni Dalmaciji za 50.000 mož. Začel se je krvavi ples po kraških planinah. Četovanje je na obeh straneh obteževala huda zima, sneg in deževje. Do konca maja

1882. l. je bilo 191 prask, pobojev in spopadov; pri tem so všteti vsi napadi na pošto in na posamezne patrole. Goratemu ozemlju in sirovi zimski dobi primerno se je vršila ta drobna vojska med raztresenimi krdeli po skoraj nedostopnem pečevju. Vstaši so bili s strelnim in golim orožjem dobro preskrbljeni; včasi so uporabljali tudi kamenene plazove. Njih čete so se pojavljale zdaj tu zdaj tam, se spoprijemale z redno vojsko, za skrajnje nevarnosti pa se umikale v gorska skrivališča ali pa izginjale mimo črnogorskih kordonov na nevtralno ozemlje. V Črni Gori so pribegle čete včasih razorožili, toda kordonski kapitani in obmejni župani so zatisnili oči, ako so šle prav tiste ali novo oborožene čete nazaj v Hercegovino ali v Krivošije. Vojaški krogi so prisojali vstašem veliko gibčnost in sposobnost za presojanje onih terenskih točk, s katerih sta bila bliskoviti napad in obramba mogoča. Cudili so se bistrosti njih vida in sluha ter njih spretnosti, kako so se umeli zavarovati z okopi in skalnimi ogradami. Posebno okretnost in drznost so pripisovali krivošijskim vstaškim krdelom. Proti njim je bila mobilizirana celo vojna mornarica. Krivošijci so bili zaradi svoje naglice v drznih napadih prava „gorska konjenica“. Poleg Stojana Kovačevića so bili znamenitejši četovodje: Sali aga Forta (po domače: Salko Forta), že imenovani Pero Tunguz, knez Samardžić, begi Čengići in drugi. Padlo je v tej drobni vojni na naši strani 73 mož, 255 je bilo ranjenih, 8 pa pogrešanih. Koliko je poginilo domačega prebivalstva in koliko selišč je bilo požganih, nam ne pove nobena knjiga. Le toliko je znano, da so bile pokrajine ob črnogorski meji po zatrti vstaji prazne, ker so prebivalci, kar jih je še ostalo pri življenju, pobegnili v Črno Goro, v Srbijo in v Turčijo.

Vilar je pred vojaškim sodiščem trdokorno in dostojno, brez bojazni pobijal sumničenja svojih nasprotnikov, ne da bi odnehal le za pičico od svojih nazorov. Odkrito in obzirno je govoril o Miloševićevi sestri. Ni zatajil simpatij do Jovice, do onega kaludjera, ki je kakor maščevalni bog proklinjal razvratne tujce, navalivše na posvečena tla Ozren-manastirja, ki je po

nedolžnem trpel neznanske bolečine, prizadete mu po orožnikih, ki je, osumljen radi skrivanja orožja, sam šel pred sodišče izkazat svojo nedolžnost in pričat za Mušićevo: s toplimi besedami je govoril o onem Jovici; a harambaše Jovice ni opravičeval, dasi je tudi o tem sestavil neko vzročnost dogodkov, ki žene nesrečnega in neprestano preganjanega človeka naposled v upornost. Kaj bi se ne vžgalo, ako se nabere toliko netiva! In bal se je zanj. Skozi okno svoje sobice je videl na kaznilnico, kjer je gospodaril ječar Meglić, videl je ono pot, po kateri so vedli tiste razburkane dni vsak teden na morišče po več Bošnjakov, ki so jih prijeli z orožjem v roki, ali pa takšnih, ki so dali hrano in zavetje upornikom. V pritličju postajnega poslopja so bile pisarne vojaškega sodišča in prav pod njegovo sobico se je nahajala prostorna soba za izpraševanje hudodelcev in prič. Kadar je bilo teh premnogo, se je vršilo izpraševanje, zasliševanje in obsodba na širokem, za postajnim poslopjem ležečem dvorišču, oddeljenem od kazinskega vrta z visokim zidom. Takrat je gledal Vilar na dvorišče, na nesrečne žrtve naglega sodstva. Kako hladnokrvno so se vedli ti nesrečniki! Skoraj bahato so šli v smrt v zavesti, da so mučeniki za neko idejo. Bal se je, da ne bi zagledal med njimi plemenite glave Daničinega brata, ki je posvetil svoje življenje trpljenju, ki mu je usoda s svojim trdim črtnikom zarisala v obličje znake sile in rogoborne odločnosti, ki ga je določila za učitelja in preroka, ki je vzel na svoje rame križ trpljenja in v roko plamenico svobode. Naj je bilo v vstaških četah tudi mnogo razbojnikov, sina hercegovskega vojvode in Daničinega brata ni štel k njim. In ni ga videl med onimi, ki so šli v smrt.

Lisinski je stal na strani Vilarjevih nasprotnikov, ki so trdili, da treba takšne železne nature voditi z železno palico, vendar pa ni mogel ugotoviti obsodbe; ni mu bilo vse jasno. Dobil je takrat z naglim sodstvom mnogo posla. Ta način sodnega reda ne pozna mnogo pisarij; kdor mu je zapadel, hitro z njim na oni svet. Lisinski je dobil toliko opravka na tem polju, da ni mogel več raziskavati inženirjevih zločinov. Odložil je ta proces z dnevnega reda.

Brigadir se je kot vrhovni sodni gospod in čuvarin vojaške pravice v tuzlanskem okraju zelo zanimal za inženirja. Odločil se je, da mu o pravem času izkaže milost zaradi lepega mostu, ki se je imenoval „generalova čuprija“. Poklical ga je v svojo pisarno in sprejel zelo nemilostno. Tako mu je velela opreznost. „Vas dolže nedovoljenih zvez z razbojniki,“ je rekel in njegov obraz je zdrknil v žugajoče poteze. „Iz poteka preiskave je najmanj to razvidno, da ste jim dajali potuho na vseh straneh. Pred nosom ste imeli orožnike, pa jih niste klicali k izplačevanju dnine. Delavci so smeli slaviti sultana, in niste se ganili, da bi jim zaprli usta. Na kraju strmine ste stali, od koder ste zdrknili v prepad. Tu moramo vsi vleči ob težkem vozu okupacije, vsi moramo biti v enem taboru. Kdor ne gre z nami, je proti nam.“

„Nisem mislil, gospod general, da postane človek tako hitro veleizdajalec,“ je prostodušno pripomnil Vilar.

General mu je z iztegnjenim kazalcem odmignil pred nosom. „Prenaglih obratov, skokov tu ne smemo delati. Tudi jaz bi rad videl red v deželi, a kakor vse kaže, treba počakati, da izumrje rod, ki je videl okupacijo.“

„E-e, dve generaciji morate izumreti,“ je pristavil brigadni adjutant, ki je bil navzoč pri vseh generalovih službenih poslih.

Vilar je kakor pred Lisinskim ugovarjal vsaki točki obtožbe. Govoril je prepričevalno, brez hinavstva, z zanosom mladega entuziasta. Ko je odbijal sumničenja veleizdajstva, se ni topil v meževi hiperlojalnosti. Iz stisk bosenskih ljudi so se mu rodile široke misli in vsem je dal duška.

„Zakrknjenost, neverjetna zakrknjenost,“ je šepetal pl. Merks generalu.

„Naj se zgodi z menoj karkoli, pravica je pa le na moji strani,“ je končal oni svoj zagovor.

Ostre poteze na generalovem obrazu so se nekoliko ugladile, zazrl se je v vzhičeno inženirjevo obličje ter rekel: „Vse kaže, da pripadate tistim ljudem radikalnih nazorov, ki mislijo, da bo precej drugače in bolje, ako se krepko zabavlja vsemu, kar se nahaja

pod solncem. Zakaj se niste zadovoljili s tem, kar ste dosegli za drvarje? Oni so imeli svoj materialni dobiček, vi svojo duševno naslado.“

„Srečal sem nesrečne ljudi in s tolažbo v srcu sem se ustavil pred njimi. To so moji zločini. Da ni te nesrečne vstaje, te prenagljene vseobčne razburjenosti, bil bi v drvarski koloniji vzpostavil red, ki bi bil koristil ugledu bosenske uprave. O tem sem vedno mislil. Kar se tiče vstaje, sem nedolžen, ni mrvica veleizdajstva ne tlači mojega poštenega značaja. Gospod general, dobili ste v svojo oblast človeka, ki nikdar ne bo bežal pred svojo usodo; do kraja hočem nesti svoj križ, pa naj bo še tako težak.“

Generala so ozlovoljile te besede; mahnil je z roko v znak, da mu že vse preseda. Čez hip se je površno naklonil inženirju in ta se je vrnil v svoj zapor.

„Ta inženir ima vratolomne nazore,“ je rekel general, sedeč pri pisalni mizi in brskajoč po listinah. „Mladi ljudje hitro vzplapolajo, kakor bi gorečo vžigalico podtaknil pod otep slame. Vlogo Katona in Bruta bi radi igrali.“

„On je metal goreče vžigalice v bosenski smodnik,“ se je po svoje prilagodil tuji misli pl. Merks.

Izraz generalovega obraza je kazal, da resno o nečem premišljuje. „Ni napačen človek, toda neizkušen. Pravi, da so Bošnjaki siromaki. Ni siromak oni, ki malo ima, ampak tisti, ki mnogo zahteva. Na rokah bi jih nosil, ko bi ne imel ukaza, jih krotiti z naglim sodstvom.“

„Zakaj se nam pa ne vdajo? Brezpogojno naj sprejmejo našo kulturo, gredo naj za našimi stremljenji in videli bodo — a-a!“ je rekel pl. Merks, prebračajoč svoje listine.

General je pomislil o tem, kakšno čudo bi videli Bošnjaki in kako naj gredo za našimi stremljenji. „Ako začnemo premišljevati, zadenemo na vseh straneh na protislovja,“ je rekel in umolknil.

Vilarju se je zgodilo kakor pol leta prej Jovici: kot obče nevaren človek je moral ostati v zaporu; kadar se vremena zjasne, ga puste na svobodo. Tako je bil razsodil general. In pozabili so nanj. Prišla je

spomlad, on je bil še vedno zaklenjen v svoji sobici. Spoznavši svoj položaj, je klanjal glavo v dolga premišljevanja. Vrtele so se njegove misli krog državne politike in človeške zlobnosti. Prej njegovo srce ni bilo dovzetno za mržnje, zdaj mu je legla neka črna usedlina sovraštva na dno srca. Hodeč po sobici, je stiskal pesti, škrtal z zobmi in žugal nekam. Da so kaznive človeške misli, bi ga zaradi njegovih bila takrat lahko obsodila general in njegov avditor. Mnogo grešnikov vzgoji slepa in zakrknjena uprava sama. Življenje mu je postajalo čimdalje bolj pusto. Prej se je vsaj razvnemal ob preiskavi, ponavljal svoje zagovore ali se pripravljal na nove, zdaj ga ni nihče izpraševal, živa duša se ni zmenila zanj. Vojak mu je prinašal iz kazinske kuhinje hrano in pospravljal po bornem stanovanju; z drugim človekom ni mogel govoriti. Včasi pa so mu nastopale lepe ure, kadar se je v nemoteni samoti domislil Danice. Pride dan, ko ga naposled vendar morajo izpustiti; takrat zbeži na krilih svobode in ljubezni k njej, s katero prične novo življenje. Tudi Jovice se je mnogokrat spomnil. Ali še živi? Kod se skriva? Ali se bori v svoji Hercegovini, ali je bežal za svojo sestro? Mnogo je premišljeval o tem nenavadnem človeku. In zgodilo se je, da je zdolaj na dvorišču slišal imenovati njegovo ime.

Neko jutro prve dni aprila ga je, dremajočega še na postelji, probudil velik hrum in rožljanje verig. Skočil je k oknu pogledat, kaj se godi na dvorišču. Pet trdo vklenjenih Bošnjakov, trudnih in na smrt izmučenih, je stalo ob zidu pod močno vojaško stražo. Vojak-pisar je z velevažnimi kretnjami postavljal pisalne potrebščine po mizi. Za njim je stal vojni sodni zbor, nekakšni vojaški porotniki. Pristopil je major-avditor Lisinski s šopom papirjev pod pazduho in precej za njim general s svojim pribočnikom. Začela se je obravnava, kratka in površna, po zakonu, ki je ostal iz dobe lancknehtov. Vilarju je ob takšnem prizoru vselej trepetalo srce. Pri zaprtem oknu ni skoraj ničesar slišal; zamaknil se je v apatične obraze obtožencev, ki so ravnodušno poslušali majorja, kakor da stoje v cerkvi pred propovednikom, čigar naštevanje grehov jim le

malo gre do duše. Lisinski je jetnikom iz listine nekaj čital, potem jim je nekaj govoril, izpraševal je priče. Ko je končal, so si začeli možje v sodnem zboru nekaj našepetavati, potem so potegnili sablje v znak, da so složni v svoji sodbi. Avditor se je zopet obrnil k obtožencem in jim objavil sodbo. Tedaj se jih je polastil nemir, njih verige so zarožljale. Vilar je pričakoval pri njih navala jeze in izbruha blazne razdraženosti; potihoma je odprl okno. Videl in slišal je, kako so trije zločinci dvignili vklenjene roke ter zaporedom gromko proiznesli: „Mi trije smo streljali na orožnike, a ta dva niti pušk nista imela. Pri živem Bogu prisegam, da sta oba nedolžna in čista kakor pšenično zrno!“ — „S čim naj streljata? Nas ustrelite, a ta dva pošljite domov!“ — „Ne morite nedolžnih ljudi, ako Boga poznate!“ Vilar je spoznal, da so se trije krivičniki zavzeli za dva po krivici obsojena. Avditorjev motni pogled je zletel na generala. Pa ta je zaničljivo mahnil z roko ter velel: „Sojeno je sojeno. Vseh pet ustreliti!“ Vilar je ostolbenel ob tako kratkem in krutem razsodku. Hotel se je premakniti od okna, ves omamljen od dušne boli, pa zadržal ga je nov pojav.

Na mesto, s katerega se je bila umaknila ona petorica, so privedli sivega moža z albansko čepico na glavi in tako sklonjenega, da mu Vilar ni videl v obraz. Pokašljeval je jetnik in si pritiskal vklenjeni roki na boleče prsi; gledal je v zemljo, kakor bi njegove oči iskale jamo, v katero se vrne k zaželjenemu počitku. ‚Kaj je zakrivil ta brezsilni siromak?‘ je pomislil Vilar, nagnivši se skozi okno in strmeč na dvorišče. Iz kratke obtožnice, ki jo je čital Lisinski, je spoznal v jetniku Pera Mušića iz Pilića, handžijo iz hana ob Oskovi. Obtožili so ga, da je dal streho in hrano razbojniškemu glavarju Jovici Miloševiću, za kar zapade po zakonu naglega sodstva smrtni kazni. Vilarju se je trgala sapa v grlu, ko je slišal, da se nahaja Jovica v okraju, od samega usmiljenja za Mušića mu je migljalo pred očmi. In zdelo se mu je, da se starec smili tudi Lisinskemu. Avditor mu je stavil očividno nalašč vprašanja tako, da bi jim bilo treba samo pritrditi in jetnik bi bil rešen.

„Je-li, Mušić, ti nisi vedel, da je Jovica Milošević, vrnivši se s tovarišema iz Hercegovine, hajduški glavar?“ je vprašal avditor z gromkim glasom.

„Vedel sem, kaj bi ne vedel? Otroci so vedeli,“ je s slabotnim glasom odgovoril handžija Pero.

„Pa ti nisi vedel, da po zakonu zapade smrti, kdor je vzel hajduka pod svojo streho in ga nasitil?“

„Vedel sem. Lačne nasitite! — nam je ukazal naš Zveličar.“

Tedaj se je razburil general. „Dobro je vse vedeti, pa ni dobro vsega storiti,“ je zavpil. „Dosti je! Ustreliti, vse postreliti!“

Zopet si je začel sodni zbor našepetavati; izrekel je sodbo, ki je bila ukazana. Vilarju so se naježili lasje, osteklenel mu je obraz. ‚Siromak, zato si se selil iz Hercegovine proti vzhodu solncu naproti, da tu umrješ nasilne smrti,‘ je mislil kakor v groznih sanjah.

Takrat je Pero dvignil glavo in motno je pogledal po obrazih svojih sodnikov, kakor bi hotel razbrati, so li ustvarjeni po božji podobi. Potem je uprl oči v solnčne žarke, lijoče se po zidu postajnega poslopja; morda je njegova duša kratko pred smrtjo slutila ono veliko sočutje, ki je iz okna zrlo nanj. Zapazil je gospodina Franja in ga spoznal. „Kako si, dobri naš gospodine Franjo?“ je zaklical z umiljenim glasom.

Vilar ni odgovoril; vse njegove misli so se zasesale v Mušićevo usodo, za svoje počutje ni imel nobene. Vendar pa se ni mogel zdržati, da bi ne dal znanemu pojemajočemu človeku prijazne besede na poslednjo pot. „Naj se ne pogrezne tvoja duša v obupnost, o handžija Pero!“ je zaklical.

General se je grozno ozrl v okno in vsi oni, ki so stali krog njega.

„Ne bode se, Boga mi!“ je odgovoril Mušić. Ječar Meglić, stoječ poleg njega, ga je dregnil v bok.

„Pes laja, pa tudi preneha,“ se je obregnil nanj Pero in zakašljal.

„Ti kmalu prenehaš,“ mu je oni pogrozil; s smejočimi očmi je obrsnil generala in adjutanta.

„Solze siromakov vam bodo ob vaši poslednji uri udarjale v lice," je rekel Mušić in potopil glavo.

K obsojencem sta pristopila pop in hodža. Izprevod je zapustil dvorišče.

„Proč od tod, proč iz teh krajev ponižanja in smrti," je vzkliknil Vilar ter se vrgel na posteljo. Dobrih deset minut je slišal zamolklo mrtvaško bobnanje, potem je trajalo zopet deset minut, da je zaslišal pokanje pušk.

50.

Tri dni pozneje je rekel general avditorju Lisinskemu: „Pravdo proti inženirju bo treba končati. Iz upornih krajev imam zanesljiva poročila, da vstaja pojema. Vstaši nimajo več enotnega vodstva, vsak četovodja dela na svojo roko. Za mesec dni bo upor končan in čete razpadejo v navadna razbojniška krdela, ki utegnejo še par let vznemirjati orožnike in finančne stražnike. Pred to generacijo še ne bo miru, a nevarnosti ni nobene več. Ne vem, čemu imamo inženirja zaprtega. Smatram ga za prenapetega idealista, za dobrosrčnega človeka, ki ne more škodovati. Vsi vaši protokoli mu ne morejo prav do živega. Kaj?"

Lisinski je nategnil svoj obraz v ponižno slušajoče poteze.

„Cemu je iz svojega zapora priča naših naglosodnih ukrepov? Da bo na stara leta v svojih memoarih neugodno za nas pisal o bosenskih stvareh? Da bo vlekel na dan neke ‚atrocités,' ki izvirajo iz naših zakonov in posebnih bosenskih razmer? Pustite ga na svobodo, a s častno besedo mora priseči, da se pred koncem pravde ne gane iz mesta. In požurite se, gospod major, z njegovim procesom!"

Lisinski je prikimal.

Tako je prišel Vilar na svobodo s pridržkom, da ne zapusti Tuzle. Nastanil se je pri Grgićevi majki, ki je imela sobo zopet prazno. Od Agularja mu je nosila hrano. Med gospodo se ni pokazal. Hrena je slučajno samo enkrat srečal na ulici. Uradnik mu je ves srečen

sporočil, da mu je žena rodila hčerko — krasotico! lepotico! — potem se je bojazljivo ozrl krog sebe ter se izgovoril z nedostatkom časa; veseli ga, da je tako vrl rojak izlezel iz kolomaza; poseti ga, gotovo ga poseti pri Grgićevi majki, da se po domače kaj pomenita. Vilar je uvidel, da se uradniška duša boji stikov s človekom, ki je osumljen veleizdaje, in ni ga pričakoval. Podnevi je malokrat šel na ulico, tem več pa zvečer. Zahajal je v srbsko kavarno, ki se je nahajala takrat pod strogim uradnim nadzorstvom.

Bobojedac mu je prišel večkrat potožit svoje gorje. Na Konj-planini so ga pri pobiranju drv močno utesnili; njegova trgovina peša, odkar ni gospodina Franja in so pobegnili vsi pošteni drvarji. Gajer ga bo popolnoma izrinil s Konj-planine. In s čim naj zdaj na spomlad hrani svojo bosotinjo in golotinjo! Birkov je prišel v konaku v veliko milost. Dela, kar hoče. Čim dalje gladiš mačka, tem više dviga rep. Živila so se zopet podražila, baje zaradi vojske, hrana je slaba, pri izplačevanju stojita dva orožnika. Drvarji so na slabem; zahtevali so svečo, dobili so pa rog. Tako je javkal bedni katolik in Vilar ga je vselej obdaril.

Nekega večera je Vilar, gredoč po zapuščeni ulici iz srbske kavarne, zagledal pred seboj švedravo, zahaljeno Turkinjo. Ženska se mu je zdela orjaška, dasi je njeno velikost manjšala rjava halja, ki je ohlapno pokrivala njen stas. Počasno gre ženska in oprezno pred njim, kakor bi iskala nekaj ali pričakovala koga. Včasi dvigne glavo, zastrmi v daljavo kakor koklja, če jo prestraši jastreb, preteč s pogibeljo. Po medvedje trdo stopa, okorno in leno se premikajo njene noge, a včasi vendar bistro zaplava, kažoč gibčno telo in krepko voljo. Sumnjivo se mu je zdelo to, da je muslimanka dvakrat postala, se napol okrenila in se, visoko dvignivši glavo, izpod jašmaka ozrla nanj. ‚Kaj hoče bula?‘ je pomislil Vilar, ki je žensko zaradi njene vnanjosti uvrstil med omožene. ‚Morda ima vročekrvna muslimanka v tej odljudni ulici sestanek s kom. Neobičajno je to v tako majhnem turškem mestu, nevarno, mogoče je pa.‘ Tudi on je korakal počasno in ni odvrnil pogleda od njenih kretenj. Z jasnega neba je lilo toliko svetlobe, da je

vse lahko razločil. Pri slabo brleči petrolejski svetilki, edini v tisti ulici, je bula zavila v stransko zakotno ulico, ki je držala med črvivo ograjo v breg k turškemu pokopališču. Ta ulica je bila še ožja in odljudnejša. Mimo gredoč se je Vilar ozrl vanjo in glej — Turkinja stoji tesno ob ograji in čaka. ‚Ok-ok!‘ se je odtrgalo Vilarju v grlu in posvetna misel je lezla nanj. Nadaljeval je svojo ravno pot, naredil je dvajset korakov, pa že je ležala tista misel nepremagljivo na njem. Ni nameraval česa nespodobnega, toda zvedavost, vedoželjnost ga je neodoljivo vlekla nazaj: od pristne muslimanke bi se dalo kaj zvedeti o skrivnostnem haremskem življenju. Da bi se bal zahaljenega bitja v temni zasedi, tega ne, Vilar ni poznal blede bojazni. Vrnil se je in krenil v ozko ulico. Ona je še vedno čakala. Tihih korakov se ji je bližal, premišljujoč, kako bi primerno ogovoril neznanko. Ni bil baš izvežban v takšnih ponočnih sestankih; njegov sestanek se mu je zdel tako pustolovski, da se ni smatral za verskega odpadnika, ko je namišljeni Turkinji, stopivši pred njo, po turški hohnjajoč, zašepetal: „Allahu ekber!“*) — pozdrav, ki se mu je zdel najprimernejši.

„Večji nego Allah je naš pravoslavni Bog!“ je kakor izpod škafa zadonelo iz širokega jašmaka in Vilar je ostolbenel, spoznavši Miloševićev glas. Toliko je bilo njegovo strmenje, da je preslišal besede: „Hajdi z menoj, gospodine Franjo!“

Jovica ga je zagrabil za desnico, z drugo roko je odprl vratca v ograji. Vedel ga je na temno dvorišče napol razpadle hiše. Stopila sta pod cvetočo češpljo. Harambaša je vrgel s sebe žensko haljo; za njegovim pasom so tičali samopali in handžar. Tiho je govoril: „Evo, gospodine Franjo, v moji trdnjavi sva. Ne posrečilo bi se ti, zaslužiti lepe cekine, razpisane na mojo glavo. Milan in Vazko spita nedaleč od tod nemirno hajduško spanje. Po preteku ene ure, preden bi mogli navaliti orožniki, smo vsi trije že na gorah.“

Vilarja je zamrazilo od te družbe. Čutil je, kako močno drži Jovica njegovo mehko desnico v svoji

*) Velik je Allah!

koščeni. „Sam sem še jetnik in nimam vzroka, ovaditi te onim, ki mi delajo krivico," je rekel. „Toda odkrito ti povem: tvoj posel mi ne ugaja. Izpusti mojo roko! Žge jo kri, lepeča na tvoji."

Jovica je izpustil Vilarjevo roko. Otožno je rekel: „Žal, da je zastonj tekla kri v sveti osvobodilni vojski. Da ni proklete nesloge, bi se bili držali, dokler bi nam ne prišla zunanja pomoč. Kjer ni sloge, ni zmage."

„Ali si bil v Hercegovini?"

„Bil. Osvetila sva se z Vazkom Atifu Sarajliji. Na Arslan-agićevem mostu blizu Trebinja ga je dohitela zla usoda. Ljudstvo sem rešil najničemnejšega psa. To si štejem v zaslugo."

„Pogubil si ubogega Mušića," je očitajoče rekel inženir.

„Žal mi je njegove nedolžne krvi. Z Vazkom in Nikolićem smo šli v hladni noči, izmučeni po dolgi poti, spat v han ob Oskovi. Vazko ni mogel odoleti želji, da bi še enkrat videl strica in mu povedal, kako je poginil Sarajlija. Šel je ponoči v Pilić k Peru in mu povedal o naši lakoti. Prinesel nam je hrane in za drugi večer nam je nastavil Mušić v hanu polno košaro suhega sadja, kruha in slanine. Zopet smo prišli počivat v njegov han. Dva sta spala, eden je stražil. In še tisto noč so nas napadli orožniki. Nekdo nas je ovadil. O nevera, da bi te ne bilo! Vsi trije smo ušli, Mušića pa so zvezali in odgnali v Tuzlo. Bodro je korakal na morišče. Gledali smo iz zakritja nanj, pa pomagati mu nismo mogli. Brez strahu je nastavil prsi svinčenkam. Njegova kri me bo do konca dni palila na duši." Jovica je snel čepico in se pokrižal.

„Zakaj si me zvabil sem?"

„Hotel sem ti sporočiti pozdrav Bajićeve matere in Danice —"

„Kdaj si govoril z njima?"

„Tisti dan, ko sta se peljali k Savi. Na Majevici-planini sem preoblečen za turško bulo sedel k njima na voz in ju spremil malone do Brčke. A pozdrave sem dobil včeraj. Ne čudi se temu! Kakor imate vi

svojo pošto in brzojav, tako imamo mi svoje zanesljive zaupnike, po katerih gredo naša poročila, včasi tudi pismena, širom naših dežel. Bajićeva mati ti ni mogla pisati, ker je zvedela, da so te zaprli in bi ti ne izročili pisma. Po meni ti javlja, da je ne iščí v Nišu, ker se nahaja v Belgradu, kamor je bil premeščen njen sin Živko.“

Vilar se je zazrl v moško smeli Miloševićev obraz in se zahvalil.

„Še to ti povem: obupal sem o bosenski svobodi; še preden odcvete to drevje, bom z Vazkom na svobodnih tleh.“

„Kar se tiče bosenske svobode — ona vzklije takšna, kakršne še ni bilo tukaj. Ob puškah in handžarjih še nikdar in nikjer ni bilo prostora za prosveto. Poleže se razburjenost v deželi, mir se povrne in po milejših zakonih se bo vladalo. Zakoni so podobni strunam: lahko se nategnejo, lahko se jim popusti; kako se vrše, to je odvisno od razmer, ki so bile tu doslej res zamršene. Pride čas, morda še le čez desetletja, ko se mogotci onkraj Save sami prepričajo, da treba to odločno in krepko ljudstvo, premagano z orožjem, še z ugodljivostjo v mnogih upravnih strokah in z ljubeznijo pritegniti k sebi, in ko se bodo moji soplemeniki na jugu zaupljivo ozirali na našo stran. Pozdravi mi onstran Drine Bajićevo mater in Danico! Kakor hitro me izpuste iz te ječe, pridem za vami.“

Jovica mu je potresel desnico. „Brate, nevarna je zate moja družba, zato se morava ločiti. Da se živa in zdrava vidiva v svobodi! Beži!“ Po teh besedah je stopil k razdrapani hiši in popraskal po vratih. Vilar je hitel domov. Skrivnostni sestanek ga je zelo razburil.

Zadnjega aprila je dobil pismeno obvestilo, da je svoboden in mora v treh dneh zapustiti zasedene dežele. Posmejal se je izgonu. Navdalo ga je silno čuvstvo osvobojenja, neka dolgočasna teža mu je padla s prsi, kakor takrat, ko je v svojem srcu zatrl misel na Katico. Triumfiral je, da se mu je končalo bosensko življenje za vselej. In zakipela je v njem želja po novem mirnem delu. Njegova delavnost ne bo tako suha, ko bo Danica

njegova žena. V vso osnovo njegovega življenja pronikne ona kakor voda v suho zemljo.

Drugo jutro se je že peljal preko Majevice-planine. Kako vzorno in idilno si je mislil urediti svoj delokrog, ko je lansko poletje hodil k drvarjem! Koliko neporabljene sile, nevkovane razpenjavosti kipi v njem in vse je hotel položiti na oltar bednih ljudi izmučene Bosne. Mučil se je kakor riba v plitvi vodi. Izgnali so ga, ker je nosil svoje srce odkrito na dlani in je zahteval pravico za hlapce in sužnike, bežati mora, ker je govoril resnico. Kakšno razočaranje je doživel! V temi mračnega dne je ležalo ravno Posprečje, je stala Konj-planina, ko se je z vrhov poslednjikrat ozrl nazaj.

S podjetnim duhom, z velikim hrepenenjem in vdano ljubeznijo se je pripeljal v Belgrad. Tu je pri Bajićevih ostal do srede poletja. Sanje in resničnost, oboje se je spojilo Danici v mogočnem valu. Sreča ji je podala obe roki. Ni se mogla premagovati pred mladim, krasnim človekom. Mnogokrat so ji kipele solze ginjenosti, a njeno oko se je smejalo. Prve dni avgusta so pozvali Vilarja v Macedonijo k gradbi železnic. Drugo pomlad je prišel po Danico. In šla je za njim, kakor gre človek v temni noči za prižgano plamenico.

* * *

Nekega toplega dopoldne sredi aprila sta kolovratili dve muslimanki po cesti iz Zvornika ob Drini. Počasno sta se vlekli, nizko sklonjenih glav, kakor bi se sramovali vojakov, ki so se vežbali na prostoru, ležečem ob reki. Prišedši na mesto, kjer je bila Drina na obeh straneh dostopna, sta vrgli s sebe žensko obleko in dva brhka Bošnjaka sta skočila v hladno vodo. Vojaki so ostrmeli; častnik je ukazal streljati s slepimi naboji, ker ostrih ni bilo pri rokah. Beguna sta srečno preplavala na oni breg. Bila sta Jovica in Vazko. Dospela sta še pred Vilarjem v srbsko prestolnico. Vazko se je šel učit čevljarstva, Jovica je sprejel učiteljsko službo. Dvajset let je učiteljeval v Srbiji. Ko se je v začetku našega stoletja uprla Macedonija turškemu

gospostvu, se je tudi v njem prebudila stara vstaška kri. Gnalo ga je tja, kjer so podjarmljeni in ponižani ljudje lomili verige in okove in se dvigali s prvobitno, nikdar prej zaslišano silo na zatiralce. „Plaziti se po zemlji kakor senca, ki izgine, kadar se poljubi oblakom in solncu, takšnega življenja sem se naveličal," je pisal Vilarju, ki je bil takrat zaposlen pri gradbi švicarskih železnic. Šel je v kosovski vilajet, kjer je leto dni poučeval na srbski šoli. Potem je zamenil knjige in pero s handžarjem in puško ter stopil v srbski vstaški komité. Bil je že osivel mož, ko se je jeseni 1912. l. pridružil s svojo četo srbski vojski, prodirajoči na Kosovo.

Slovarček

nekaterih manj znanih besed.

Asker vojak.
asura rogoznica, preproga iz trstja.
ašikovati zaljubljen biti, vasovati.
atrocité, množ. *-és* grozovitost, okrutnost.
borati Boga ti!
buljukbaša poveljnik buljuka (čete), kapetan, stotnik.
bunar vodnjak.
čajo (čauš) poveljnik manjše vojaške čete; starešina; norec na svatbi.
čakšire hlače turškega kroja.
čaršija trg.
čoban pastir.
dimlija žensko krilo v podobi širokih hlač, ki se zavezujejo ob gležnjih.
dućan trgovina, štacuna.
findjan čašica za kavo.
ganef lopov (v žid.-nemškem žargonu).
hajati, hajem marati za kaj.
harač davek od glave.
hodža turški duhovnik.
iguman samostanski predstojnik.
jašmak obličnі robec, koprena muslimanskega odraslega ženstva.
jerbo ker, kajti, zakaj.
jok ne (nikalnica).
kaduna turška gospa.
kajma turški papirnat denar.
kaludjer menih.
konak vladno poslopje; prenočišče.
mahala četrt mesta, predmestje.
manastir samostan.
mašala (arabski: ma-ša-allah!) Dobro! Krasno! Živio!
merdžan korale.
momak mladenič.
muktar župan turške vasi; v kristjanski vasi županuje knez.
oka utež približno $1\,^1/_2$ kg; tudi večja votla mera.
oteti, otmem vzeti, ugrabiti.
para denar.
pilav riž, pražen v jagnjetovi masti; svatovanje.
plandovati v senci počivati.
prozor okno.
psaltir knjiga psalmov.
sitan, sitna, -no droben.
šećerli-šerbet sladka hladilna pijača; *šećer* sladkor, *šerbet* medica.
tapija prilastilni list, posestna pola.
teferič izlet na deželo.
vakuf cerkveno premoženje.
veštica čarovnica.
Vlah Rumun (Karavlah); Srb (v porogljivem smislu).
zaptija orožnik.
zulumćar nasilnik, okrutnež.

Biblioteca R. Univerzum di Lubiana
Ljubljana
Biblioteka kr. univerze

Narodna in univerzitetna knjižnica
© NUK
0000004451 40